

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

OSMANLI SİLAH SANAYİİNDE MODERNLEŞME
ÇABALARI (1839-1876)

Serdal SOYLUER
2502060345

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

İstanbul 2013



DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Serdal SOYLUER Numarası :2502060345
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :08.07.2013
Danışman :Prof.Dr.Mehmet Ali BEYHAN Saati :11:00
Tez Başlığı :”Osmanlı Silah Sanayii’nde Modernleşme Çabaları (1839-1876)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Mehmet Ali BEYHAN		Kabul
2-Prof.Dr.Mahir AYDIN		Kabul
3-Prof.Dr.Abdülkadir ÖZCAN		Kabul
4-Prof.Dr.Mehmet CANATAR		Kabul
5-Yrd.Doç.Dr.Neriman HACISALİHOĞLU		kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Süleyman KIZILTOPRAK		
2-Yrd.Doç.Dr.Şamil MUTLU		

ÖZ

19. yüzyılın başlarından itibaren buhar gücünün taşımacılık ve imalat sektöründe rüzgâr, su, kol ve hayvan gücünün yerini alması, önce Avrupa'yı daha sonra tüm Dünya'yı derinden etkilemiştir. 20. yüzyılda batılı güçlerin dünyanın geri kalanı üzerinde kurdukları siyasî, ekonomik ve askerî tahakküm büyük oranda bu dönüşümün neticesinde mümkün olmuştur. Olumlu veya olumsuz yönleriyle Osmanlı Devleti de bu süreçten etkilenen devletlerden biridir. Bu doktora tezi, Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimi sonrası gelişen silah teknolojilerinden nasıl etkilendiğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Buhar gücüyle işleyen fabrikalarda üretilen menzil ve tahrip gücü yüksek konvansiyonel silahların ilk örnekleri 1830'larda yapılmaya başlansa da, askerî alanda çığır açan daha gelişmiş modelleri ancak aynı yüzyılın ortalarında geliştirilmeye başlamıştır. 20. yüzyıl tarihçileri tarafından Osmanlı Tarihi içerisinde Tanzimat Devri olarak adlandırılan 1839-1876 yılları arası dönem, gerek Avrupa'da, gerekse Osmanlı Devleti'nde silah sanayii alanındaki değişimi incelemek ve irdelemek için en elverişli zaman dilimidir.

ANAHTAR KELİMELER

Osmanlı Sanayi, Tophane, Tüfekhane, Baruthane, Fişekhane, top, şeşhaneli tüfek, barut, fişek.

ABSTRACT

First Europe and then the whole World has deeply influenced by replacement of wind, arms and animal power with steam power in transportation and manufacturing sectors from the beginning of the 19th century. Political, economic and military domination of the western powers over the rest of the World in the 20th century, has relied largely upon this transformation. By positive or negative means, the Ottoman Empire is one of the states affected by this process. This dissertation has carried out to determine how the Ottoman Empire affected by developing weapons technologies and innovations after the Industrial Revolution. The first examples of highly destructive and long-range conventional weapons began to be produced at steam-powered factories in the 1830s. Nonetheless, more advanced models which ushered a new era in military field, started to be manufactured at the middle of the century. The period between the years 1839-1876, which is called by 20th century Ottoman historians as Tanzimat Era, is the most favorable period of time to examine the transformation of the arms industry both in Europe and the Ottoman Empire.

KEY WORDS

Ottoman Industry, arsenal, small arms factory, gunpowder factory, cartridge factory, cannon-gun, rifle, gunpowder, cartridge.

ÖNSÖZ

Uzun bir zaman diliminde yoğun ve yorucu bir mesai sonucu ortaya çıkan bu çalışma, başlığı ve içeriği bakımından hem askerî tarihi, hem de sanayii tarihini ilgilendirmektedir. Bu konuyu seçmeden önce yaptığım literatür çalışmaları ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yürüttüğüm klasik usûl -el yordamıyla tarama- katalog taramaları sırasında 19. yüzyıl Osmanlı silah sanayiine yönelik çalışmaların yok denecek kadar az, konuya yönelik arşiv vesikasının da kırıntılar halinde, ama bir o kadar da çok olduğunu görmüştüm. Bu maksatla konunun ele alınması gerektiğinin yararlı olacağını düşündüm. Ancak tek bir silah üretim merkezini seçip, klasik müessese çalışmalarındaki gibi onun yüzyıllık bir süreçte idarî yapılanmasını, üretim grafiğini, ham madde temin ve sarfiyatını takip etmek yerine, konu bütünlüğünü bozmaksızın, modernleşme klişesi altında Osmanlı silah sanayiinin genelinde yeniden yapılanma çabalarının irdelenmesinin yerinde olacağına karar verdim. Stanford Shaw, Avigdor Levy ve Kemal Beydilli gibi alanın öncüleri ile son dönemde Yüksel Çelik, Tobias Heinzelmann, Fatih Yeşil, Gültekin Yıldız, Kahraman Şakul gibi akademisyenler, III. Selim ve II. Mahmud dönemi askerî reformlarını anlatırlarken, konu dâhilinde yeri geldikçe Osmanlı askerinin kullandığı ağır ve hafif silahlara, Avrupa'dan teknoloji transferine ve bunun yerli üretime yansımalarına da değinmişlerdir.

Ne var ki her iki padişahın saltanatı yıllarına tesadüf eden periyotta Avrupa'da silah teknolojileri henüz çok büyük bir değişim evresine girmemişti. Bu alanda esas gelişim 1830'ların sonu ile aynı yüzyılın son çeyreği arasında yaşanmıştı. İcad edilen yeni silahlar ve namlularına yiv açılarak, üzerlerinde yapılan birkaç düzenlemeyle güçlendirilen eski konvansiyonel silahlar o zamana dek hiç olmadıkları kadar seri atış kabiliyetine, menzile ve tahrip gücüne ulaşmışlardı. Bu süreçte Osmanlı Devleti ne yapıyordu, Osmanlı Ordusu'ndaki silahların durumu neydi, silah ve mühimmat üretim merkezlerinin imalat düzeyi ve üretilen silahların kalitesi ne seviyedeydi, kimi zaman dostu, ama çoğu zaman ebedi ve amansız düşmanları Avrupa Devletleri'ndeki gelişmeler karşısında tutumu ne oldu, teknoloji transferiyle kurulmaya çalışılan ithal ikameci askeri

sanayiide başarıya ulaşılabilir mi öncelikle bu sorulara yanıt aranması gerekiyordu. Bu çalışma için ilk işe koyduğumda, yalnızca Osmanlı sanayiini değil; aynı zamanda Klasik Osmanlı ordu yapısından kurtarılarak Avrupa orduları tarzında yapılandırılmaya çalışılan yeni Osmanlı Ordusu'nu da anlamak ve değerlendirmelerimi bunu esas alarak yapmak zorunda olduğumun farkındaydım.

Tezin bölümlerini oluştururken silahların büyüklüğüne göre bir sıralama tercih edildi. Bu bağlamda birinci bölüm Tophane-i Âmire'deki top döküm faaliyetlerine, Avrupa'da topların tahrip ve menzil gücünü artırma çalışmaları neticesinde yeni geliştirilen top türlerinden Osmanlı Ordusu için ithal etme girişimlerine, bu sahada uzun vadede Avrupa'ya bağlı kalınmasının sakıncalarından çekinilerek, yine Avrupa'daki standartlarda toplar üretilebilecek bir Tophane meydana getirme çabalarına ayrılmıştır. İkinci bölüm ise harp meydanlarının vazgeçilmez enstrümanı olan tüfeklere ayrılmıştır. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin en büyük hafif silah üretim merkezi konumundaki Tüfekhane-i Âmire'nin Avrupa tarzında yapılandırılması çabalarına, bu bağlamda Avrupa ve Amerika'dan gerçekleştirilen teknoloji transferlerine ve bunların doğurduğu neticelere yer verilmiştir. Son bölümü teşkil eden üçüncü bölümde ise silahların cephanelerinin üretimindeki faaliyetlere ayrılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak baruthaneler ele alınmış, baruthanelerde kaliteli barut üretmek için yapılan düzenlemeler, barutun yetersizliği nedeniyle başta İngiltere olmak üzere Fransa, Belçika, Prusya gibi devletlerden barut ithali, üretilen ve ithal edilen barutları muhafaza için alınan önlemler anlatılmıştır. İkinci olarak silahlarca kullanılan fişeklerin, silah teknolojilerinin ilerlemesiyle birlikte nasıl bir değişim geçirdiklerine ve bunların imali için neler yapıldığına değinilmiştir.

Tezin meydana gelişinde katkı ve yardımları bulunan kurumları ve şahısları şükranla yâd etmeden geçemeyeceğim. Hiç şüphesiz kurumlar bazında en büyük teşekkürü tezimin kaynaklarının en büyük kısmını oluşturan Osmanlı arşiv belgelerini elde ettiğim Başbakanlık Osmanlı Arşivi hak etmektedir. Belgeleri teminimde bana her türlü kolaylığı gösteren tüm arşiv personeline kurum nezdinde minnet ve şükranlarımı

sunarım. Konum ile ilgili Osmanlıca yazma ve basma eserleri temin ettiğim başta İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi çalışanları olmak üzere, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Millet Kütüphanesi ve İstanbul Atatürk Kitaplığı çalışanlarına; teze ait görsel malzemeleri fotoğraflamamda gerekli kolaylığı gösteren Harbiye Müzesi çalışanlarına; tezimin ikincil kaynaklarını temin ettiğim İSAM Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kitaplığı çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, beni çalışmamın başından sonuna dek destekledi. Beni yazdıklarım ve düşünüp konuştuğularım konusunda her zaman cesaretlendirdi. Okumakta güçlük çektiğim Osmanlıca teknik terim ve sözcükleri günümüz Türkçesi'ne çevirmemde büyük yardımları dokundu. Bana derin bilgi ve tecrübesiyle yön gösterdi. Kendisiyle çalıştığım için ne denli mutlu olduğumu ifadeye kelimeler yetmez. Osmanlı kaleleri ve istihkâmları konusunu Türkiye'de ilk çalışan akademisyenlerden biri olan Prof. Dr. Mahir Aydın, bu tür savunma sistemlerinin vazgeçilmez silahları olan Osmanlı topları konusunda bana bilgilerini aktardı. Uzunca bir aradan sonra Osmanlı kaleleri üzerine yeniden çalışmaya başlayan hocamız, arşiv çalışmaları sırasında bulduğu, konuyla ilgili bilgi ve belgeleri benimle paylaşma cömertliğini gösterdi. Kendisine ilmî ve insanî destekleri için müteşekkirim. Osmanlı askerî tarihi alanında yaptığı çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, tez jürimde olması hasebiyle çalışmamla ilgili araştırmalarımı yakından takip ederek bana yol gösterenlerden biri oldu. Kendisine minnettarım. Doktora tezimi hazırlarken kendilerinden dinlediklerimin ve okuduklarımin tezimin verimli bir şekilde tamamlanmasında büyük katkısı oldu. Bu nedenle Doç. Dr. Gültekin Yıldız ve Doç. Dr. Yüksel Çelik'e şükranlarımı sunarım. Şahıslar bazında son olarak, sıkıntılı bir dönemi suhuletle atlatmamı sağlayan, gerek arşiv, gerek kütüphane çalışmalarımda büyük bir yardımlaşma içerisinde olduğumuz Yard. Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Araş. Gör. Adem Korkmaz, Araş. Gör. Miraç Tosun, Dr. Burcu Kurt, Araş. Gör. H. Baha Öztunç, Fatih Akyüz ve son dönemde aramıza katılan Araş. Gör. Cemal Atabaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ: Problemler ve Kaynaklar	1
1. BÖLÜM: TANZİMAT DEVRİ'NDE TOPHANE-İ ÂMİRE VE TOP DÖKÜM FAALİYETLERİ.....	11
1.1. Tanzimat'ın İlanına Kadar Tophane-i Âmire'nin Durumu ve Tophane-i Âmire'de Yapılmaya Çalışılan Islahatlar	12
1.2. Tanzimat Devrinde Tophane-i Âmire'de İmal Faaliyetleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları	19
1.2.1. İdari ve Mali Alanda Yapılan Düzenlemeler	19
1.2.1.1. Tophane-i Âmire İdaresinde Yapılan Düzenlemeler.....	19
1.2.1.1.1. Tophane-i Âmire İmalât Meclisi'nin Kuruluşu	25
1.2.1.1.2. Esliha ve Eşya Muayene Komisyonları ile Mümeyyizân-ı Esliha Komitesi'nin Kuruluşları	30
1.2.1.2. Samakov ve Pravişte Dökümhaneleri'nde Yapılan İdari Düzenlemeler	33
1.2.2. Tanzimat Döneminde Tophane-i Âmire Personeli	37
1.2.2.1. Tophane-i Âmire ve Mühimmat-ı Harbiye İmalat Mahallerinde Başbozuk Amelesi Yerine Asker Çalıştırılması Tasarıları: İmalat Alaylarının Teşkili.....	46
1.2.3. Eğitim ve İstihdam Alanında Yapılan Düzenlemeler	47
1.2.3.1. Tophane İmalat Mahallerinde ve Topçu Birliklerinin Eğitiminde Avrupalı Uzman (subay, mühendis, usta, işçi) İstihdamı.....	47
1.2.3.2. Tophane Mermi İmalathanelerinde Avrupalı Uzman İstihdamı	57
1.2.3.3. Kara ve Deniz Topçu Birliklerinin Eğitimi.....	58
1.2.3.4. Humbaracı Birliklerinin Eğitimi	59
1.2.3.5. Bahriye Topçularının Eğitimi.....	60

1.2.3.6. Topçuluk ve Top İmali Hususlarında Eğitim Görmek Üzere Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi	61
1.2.4. İmalat Alanında Yapılan Düzenlemeler.....	62
1.2.4.1. Tophane-i Âmire'de Top Döküm Faaliyetleri	62
1.2.4.1.1. Tophane-i Âmire'de Avrupa Tarzı Demir Top Dökme Çabaları	76
1.2.4.1.2. Avrupa'dan Teknoloji Transferinin Tophane-i Âmire'nin Yeniden Yapılandırılması Sürecine Etkileri	93
1.2.4.1.2.1. İngiltere'den Makine ve Techizat İthali.....	93
1.2.4.1.2.2. Prusya'dan Makine ve Techizat İthali	105
1.2.4.1.2.3. Fransa'dan Makine ve Techizat İthali.....	106
1.2.4.1.2.4. Belçika'dan Makine ve Techizat İthali	107
1.2.4.1.2.5. İngiltere'den Top İthali	109
1.2.4.1.2.6. Belçika'dan Top İthali	137
1.2.4.1.2.7. Prusya'dan Top İthali.....	139
1.2.4.1.2.8. Avusturya'dan Top İthali	152
1.2.4.1.2.9. Amerika'dan Top İthali.....	154
2. BÖLÜM: TANZİMAT DEVRİ'NDE TÜFEKHANE-İ ÂMİRE VE YENİDEN YAPILANMA FAALİYETLERİ.....	160
2.1. Tanzimat'ın İlanına Kadar Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ateşli Hafif Silahlar ve Bunların İmali.....	161
2.2. Tanzimat Devrinde Tüfekhane-i Âmire ve Silah Üretim Faaliyetleri	169
2.2.1. Tanzimat Devrinde Tüfekhane-i Âmire'de İdarî Alanda Yapılan Düzenlemeler	169
2.2.2. Tüfekhane-i Âmire'de Silah İmal Faaliyetleri.....	180
2.2.3. Silah İmalinde Avrupa'dan Teknoloji Transferinin Etkisi	220
2.2.3.1. Avrupa'dan Tüfek İmaline Mahsus Makine ve Alet-Edevat Alımları	220
2.2.3.2. Avrupa'dan Hafif Silah İthali	248
2.2.3.2.1. Fransa'dan Hafif Silah İthali.....	248
2.2.3.2.2. Belçika'dan Hafif Silah İthali	265
2.2.3.2.3. İngiltere'den Hafif Silah İthali.....	273

2.2.3.2.4. Avusturya'dan Hafif Silah İthalı.....	290
2.2.3.2.5. Amerika'dan Hafif Silah İthalı	294
2.2.3.2.6. Prusya'dan Hafif Silah İthalı	311
3. BÖLÜM: BARUTHANE-İ ÂMİRE VE FİŞEKHANELERİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI.....	314
3.1. Barutun Ateşli Silahlarda Kullanımı ve 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut İmalatı	315
3.2. Tanzimat Devri'nde Osmanlı Barut Sanayiinin Yeniden Yapılandırılması Çalışmaları	318
3.2.1. Baruthane-i Âmireler İdaresinde Yapılan Düzenlemeler.....	319
3.2.1.1. Baruthanelerin İltizam Sürelerinin Uzatılması.....	322
3.2.1.2. İltizamla İdare Sürecinde Karşılaşılan Bazı Sorunlar	325
3.2.1.3. Barut Fiyatlarını Kontrol Altına Alma Çalışmaları.....	327
3.2.1.4. Baruthanelerden Dadyan Ailesinin ve Mevcut Amelenin Tasfiyesi Çabaları	328
3.2.2 Barut Sanayiinde Kalifiye Eleman İstihdamı	330
3.2.2.1. Barut İmalini Öğrenmeleri İçin Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi	330
3.2.2.2. Barutçubaşılar Tarafından Baruthane-i Âmire'de Uygulamalı Eğitim Verilmesi	331
3.2.3. Avrupa'dan Teknoloji Transferi'nin Barut Üretim Faaliyetlerine Etkisi.....	332
3.2.3.1. İngiltere'den Buharlı Makine ve Araç-Gereç Alımları.....	332
3.2.3.2. Fransa'dan Makine ve Araç-Gereç Alımları.....	341
3.2.3.3. Prusya'dan Araç-Gereç Alımları	341
3.2.4. İmal Edilen Barutların Muhafazası Meselesi:.....	342
3.2.4.1. Mevcut Mahzenlerin Düzenlenmesi ve Yeni Model Mahzenler İnşası	342
3.2.4.2. Tersane-i Âmire'de Bakır Sandıklar (Saharnic) İmalı.....	344
3.2.4.3. İngiltere'den Çinko Sandıklar (Saharnic) İthalı:.....	344
3.2.5. Osmanlı Devleti'ne Bağlı Eyaletlerden ve Avrupa'dan Barut ve Güherçile İthalı	346
3.2.5.1. Mısır'dan Güherçile ve Barut Tedariki.....	346

3.2.5.2. İngiltere'den Güherçile ve Barut İthalı	347
3.2.5.3. Prusya'dan Barut İthalı	350
3.2.5.4. Fransa'dan Güherçile İthalı.....	351
3.2.6. Baruthanelerde İmal Edilen Barutun Kalite Kontrolü ve Alınan Tedbirler	352
3.2.7. Baruthanelerde Üretilen Barut Kalitesinde İyileşme	355
3.2.8. Osmanlı Devleti'nin Faal Durumdaki Diğer Baruthanelerinin Durumu	355
3.2.8.1. Bağdat Baruthanesinde Yapılan Düzenlemeler.....	355
3.2.8.2. Erzurum'da Baruthane İnşası.....	358
3.3. Tanzimat Devri Osmanlı Fişekhanelerinde İmal Faaliyetleri	363
3.3.1. Karaağaç'ta Yeni Bir Fişekhane: Kırkağaç Fişekhanesi İnşa Ediliyor	365
3.3.2. Kapsüllü Fişek İmalinin Artırılması Çabaları: Zeytinburnu Fişekhanesi'ndeki Kapsülhanenin Genişletilmesi	376
3.3.3. Matbaa-i Âmire ve Tahmishane'deki Makinelerin Fişekhaneye Nakli Tasarıları.....	377
3.3.4. Kırkağaç Fişekhanesi'nin Eksikliklerinin Giderilmesi ve Zeytinburnu Demir Fabrikası Bünyesinde Yeni Fişekhane İnşası	379
3.3.5. Zeytinburnu ve Kırkağaç Fişekhaneleri'nde Çalışan Amelelerin Barınma Sorunlarının Giderilmesi: Yeni Kışlalar İnşası	385
3.3.6. Fişek İmalatında Özel Fabrika Kurma Girişimleri: Azaryan Prafis'in Metalik Kapsüllü Fişek İmal Etmek Üzere Dersaadet'te Fabrika Kurma Talebi	386
3.3.7. Fişekhanelerin Yeniden Yapılandırılmasında Avrupa'dan Mühimmat ve Araç-Gereç İthalinin Rolü	388
3.3.7.1. İngiltere'den Fişek ve Kapsül Satın Alımları	389
3.3.7.2. İngiltere'den Fişek İmal Makineleri Satın Alınması	411
3.3.7.3. Belçika'dan Kapsül Makinesi Satın Alınması	418
3.3.7.4. Fransa'dan Kapsül İthalı	418
3.3.7.5. Amerika'dan Fişek ve Kapsül İthalı	420
3.3.7.6. Amerika'dan Fişek İmal Makineleri Satın Alınması	424
3.3.8. Kâğıtlı Fişek İmalı İçin Fişek Kâğıdı Temini	427
3.3.8.1. Belçika'dan Fişek Kâğıdı İthalı	429
3.3.8.2. İngiltere'den Fişek Kâğıdı İthalı	431

3.3.9. Fişek Yapımında Kullanılan Bakır ve Kurşunun Temini Meselesi	432
3.3.9.1. Bakır Tedariki.....	433
3.3.9.2. Kurşun Tedariki.....	436
3.3.9.2.1. İngiltere'den Kurşun İthalı.....	440
3.3.9.2.2. Fransa'dan Kurşun İthalı.....	441
3.3.9.2.3. Artan Fişek İmalatını Karşılama Üzere Maden-i Hümâyûnlardan Kurşun Tedariki	441
SONUÇ	446
BİBLİYOGRAFYA	452
EKLER.....	470
ÖZGEÇMİŞ	471

KISALTMALAR

A. AMD	Sadaret Amedi Kalemî Evrakı
A. AMD. d.	Sadaret Amedi Kalemî Defteri
A. DVN	Sadaret Divan Kalemî Evrakı
A. DVN. MHM	Sadaret Divan Mühimme Evrakı
a.g.b.	Adı geçen belge
a.g.d.	Adı geçen defter
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale/Adı geçen madde
a.g.t.	Adı geçen tez
A.M	Sadaret Müteferrik Evrakı
A. MKT	Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı
A. MKT. MHM	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
A. MKT. MVL	Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı
A. MKT. NZD	Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı
A. MKT. UM	Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı
ATASE	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BEO. AYN. d.	Babıali Evrak Odası Ayniyat Defteri
Bkz.	Bakınız

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C. AS	Cevdet Askeriye
C. BH	Cevdet Bahriye
C. ML	Cevdet Maliye
C. SM	Cevdet Saray
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
gös. yer.	Gösterilen yer
H.	Hicrî
HAT	Hatt-ı Hümayun
haz.	Hazırlayan
HH. d.	Hazine-i Hassa Defteri
HR. MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
HR. MTV	Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısım Evrakı
HR. SFR. (3)	Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR. SFR. (4)	Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR. SYS	Hariciye Nezareti Siyasi

HR. TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ. DH	İrade Dâhiliye
İ. DUİT	İrade Dosya Usûlü
İ. HR	İrade Hariciye
İ. MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ. MSM	İrade Mesail-i Mühimme
İ. MTZ. 05	İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır
İ. MVL	İrade Meclis-i Vala
İ. ŞD	İrade Şura-yı Devlet
İÜK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
KK. d.	Kamil Kepeci Tasnifi
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
ML. d.	Maliye Kalemi Defterleri
ML. MSF. d.	Maliye Masarifat Defterleri
MVL	Meclis-i Vala Evrakı
nr.	Numara
s.	Sayfa
T SMA d.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Basım Tarihi Yok

t.t.	Tahmini Tarih
v.d.	ve diğerleri
v.s.	ve sair
yay.	Yayımlayan
Y. EE	Yıldız Esas Evrakı
YKY	Yapı Kredi Yayınları
y.y.	Yüzyıl

GİRİŞ

Problemler ve Kaynaklar

19. yüzyıl Osmanlı tarihi, Osmanlı müesseselerinin batı medeniyeti karşısındaki durumunu resmettiğinden mukayeseye açık bir konu olması hasebiyle tarih nosyonuna sahip olan veya olmayan pek çok araştırmacının söz sahibi olduğu veya öyle hissettiği bir alan olmuştur. Ancak bu ilgi genellikle yüzyılın belirli dönem ve konuları üzerinde yoğunlaştığından, aydınlatılan ve aydınlatılmayan konular arasında birincinin lehine büyük bir dengesizlik söz konusudur. Bu nedenle belirtilen dönem tarihçiliğinde katedilmesi gereken daha epey yol var gözükmektedir. Üzerine eğilinmeyen veya kalem oynatılıp tamamlandı hükmü verilen konularda araştırma ve incelemeler yoğunlaştıkça Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı daha iyi anlaşılacak ve kavranacak, bu yüzyıl Osmanlı tarihi içinde daha anlamlı bir yer edinecektir.

İncelenmeyi bekleyen bâkir konuların başında reformlar dönemi Osmanlı askerî tarihi ile Osmanlı sanayi tarihi gelmektedir. Bunlardan askerî tarihe yönelik ilk müstakil çalışmalar 1960'ların ortalarında Amerikan üniversitelerinde yapılmıştır¹. Takip eden yıllarda gerek yerli gerekse yabancı araştırmacılar tarafından Osmanlı askerî tarihi üzerine çalışmalar yapılmaya devam etmiştir². Özellikle Türkiye'de son dönemde yapılan askerî tarih çalışmaları gerek nicelik gerek nitelik bakımından epey ilerleme kaydetmiştir. Son dönem askerî tarih çalışmalarında olgu ve olaylar salt

¹ Bu çalışmalardan belli başlıları, Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III", **The Journal of Modern History**, Vol. 37, No. 3, (September 1965), s. 291-306; S. J. Shaw, "The Established Ottoman Army Corps under Sultan Selim III (1789-1807)", **der Islam**, 40/2-3, (1965), s. 142-184; Stanford J Shaw, **Between Old and New. The Ottoman Empire under Selim III. (1789-1807)**, Cambridge 1971; Avigdor Levy, **The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839**, Ph.D. Thesis, Cambridge, 1968. Avrupa'da yapılan önemli çalışmalardan birkaçı J. M. Bastelberger, **Die Militarischen Reformen unter Mahmud II**, Gotha 1974, "The Modernization of Middle Eastern Armies in the Nineteenth Century: A Comparative View", **War, Technology and Society in the Middle East**, Edit. V. J. Parry-M. E. Yapp, London University Press, New York 1975, s. 330-366, vs.

² Osmanlı askerî tarihi üzerine Türkiye ve Dünya'da yapılan belli başlı araştırmalar ve bunların günümüze kadar geçirdiği evreler hakkında bkz. Gültekin Yıldız, **Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 1-14.

bilgi aktarımından ziyade, felsefe, sosyoloji, iktisat, siyaset bilim gibi disiplinlerden de yararlanılarak kuramsal yaklaşımla değerlendirilmektedir³.

Osmanlı sanayi tarihine yönelik çalışmalara gelince; bu konuda yerli bilim adamları tarafından Cumhuriyet devrinde yapılan ilk çalışmalar 1940'lı yılların başlarına takvimlenebilir⁴. 1950'lerde yine ağırlıklı olarak doküman sanayii tarihine değinen birkaç müstakil çalışma yapılmıştır⁵. Bunu Adnan Giz'in bulduğu birkaç Osmanlı belgesinden yola çıkarak kaleme alıp 1960-70'lerde *İstanbul Sanayii Odası Dergisi*'nde yayınlanan aydınlatıcı ancak bir o kadar sığ iki-üçer sayfalık makaleleri takip etmiştir⁶. Aynı dönemlerde *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*'nde de özellikle doküman sanayii üzerine yazılar yayınlanmıştır⁷. Yine 1960'ların ortalarında Batıda Osmanlı Sanayii'ne yönelik en ciddi çalışmalardan biri Charles Issawi editörlüğünde yayınlanan *The Economic History of the Middle East, 1800-1914* olmuştur⁸. 1970'lerin başında Osmanlı Sanayii'ne yönelik yayınlanan en önemli araştırma eser, Edward Clark'ın *The Ottoman Industrial Revolution* adlı makalesidir. Yazar, bu çalışmasını reformlar döneminde Osmanlı Devleti'nin başkentine ve önemli şehirlerine seyahat eden sivil ve askerî unvanlı seyyahların gözlemlerine ve

³ Fatih Yeşil, "Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Asker-Sivil Diyaloğu", **Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, Derleyenler Cevat Şayin-Gültekin Yıldız, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 23-37.

⁴ Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi Tanzimat'ın yüzüncü yılı vesilesiyle 1939 yılında düzenlenen kongrede Ömer Celâl Sarc tarafından sunulan "Tanzimat ve Sanayimiz" başlıklı bildirinin basılmış hâlidir. Ömer Celâl Sarc, "Tanzimat ve Sanayimiz", **Tanzimat I**, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 423-440. Sarc, bu yazısında ağırlıklı olarak Osmanlı imalat sektörünün lokomotif konumundaki pamuklu ve ipek mensucatında fabrikalaşmayı ve gelişmeleri değerlendirmiştir. Demir ve silah fabrikaları gibi ağır sanayii işletmelerinin durum ve değişimine değinilmemiştir. Aynı tarihlerde Cumhuriyet Gazetesi'nde Ali Rıza Seyfi'nin "İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedi" başlıklı makaleler dizisi yayımlandı: **Cumhuriyet Gazetesi**, (31 Temmuz-5 Ağustos 1939). Bu çalışmalardan bir sene önce Muzaffer Göker, daha yüzeysel bir makale yayınlamıştır. Muzaffer Göker, "Türklerde Sanayii", **Belleten**, Cilt II, Sayı 7-8, (1938), s. 433-444.

⁵ N. A. Sav, **Sanayi İktisadı ve Türk Sanayi**, İzmit 1950. **Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayi**, TOBB, Ankara 1958.

⁶ Bunlardan birkaçı: "İstanbul'da İlk Sınâî Tesislerin Kuruluş Yılı:1805", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 23, (15 Ocak 1968), s. 25-26; "Tanzimat'ın Sanayimiz Üzerindeki Yıkıcı Etkileri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 29, (15 Temmuz 1968), s. 15-17; "Niçin Batıdaki Sınâî Gelişmeye Ayak Uyduramadık", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 43, (15 Eylül 1969), s. 13-15; "Sanayimizde İlk Yabancı Sermaye Hareketleri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 53, (15 Temmuz 1970), s. 12-14, ...

⁷ Adnan Giz'in makaleleri vasfındaki bu yazılardan bir örnek: "Hereke Fabrikası", **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, (Temmuz 1961), s. 24-30.

⁸ **The Economic History of the Middle East, 1800-1914**, Ed. Charles Issawi, Chicago 1966.

dönemin elçilik raporlarına dayalı olarak inşa etmiştir⁹. Aynı yıllarda hatta Clark'ın çalışmasının yayınlanmasından birkaç yıl evvel İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Sonçağ Kürsüsü'nde Zerrin Balcı, *Tanzimatta Sanayii* başlıklı bir mezuniyet tezi hazırlamıştır¹⁰. Balcı da tezinde, tıpkı öncüleri gibi ağırlıklı olarak Osmanlı mensucat ve kâğıt sanayiine değinmiş, devrinde ağır sanayiın yüz akı olarak görülen Zeytinburnu Demir Fabrikası ile zamanla çevresinde şekillenen silah fabrikaları ve diğer fabrikalara yer vermemiştir. Bu periotta Avrupa emperyalizminin Türkiye'ye girişini, bu süreci hızlandıran ve kolaylaştıran en önemli enstrüman olarak görülen demiryolu inşası ve ardından gelen fabrikalaşma sürecini dönemin elçilik ve konsolosluk raporlarına dayanarak anlatan Orhan Kurmuş'un *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* adlı eseri Türkiye'de yayınlanan en ciddi akademik çalışmalardan biridir¹¹.

1980'li yıllar ise Osmanlı sanayii tarihi çalışmaları için önemli bir zaman dilimini teşkil eder. İlk olarak konuya dair Hacettepe Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır¹². Hemen akabinde son dönem Osmanlı imalat sektörü ve işçi hakları üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınan Donald Quataert tarafından Avrupa sömürgeciliğinin Osmanlı topraklarında yayılışı ve buna karşı yerli manifaktürün direnme çabalarının irdelendiği *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1882-1908: Reactions to European Economic Penetration* adlı eser yayınlanmıştır¹³. Bunu tarihi fabrika ve imalathanelerin kuruluş mahalleri ve bina konstrüksiyonları üzerine çalışmalarıyla tanınan Wolfgang Müller-

⁹ Edward C. Clark, "The Ottoman Industrial Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, No. 1 (Jan. 1974), pp. 65-76. Eser Türkçe'ye de çevrilmiş ve iki farklı çalışma içerisinde yayınlanmıştır.. Edward Clark, "Osmanlı Sanayii Devrimi", çev. Yavuz Cezar, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 82-83-84, (1976), s. 16-24; Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayii Devrimi", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 37-52.

¹⁰ Zerrin Balcı, **Tanzimatta Sanayii**, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Kürsüsü Mezuniyet Tezi), İstanbul 1971-1972.

¹¹ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara 1982.

¹² H. Arslan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri 1838-1876**, (Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1982.

¹³ Donald Quataert, **Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1882-1908: Reactions to European Economic Penetration**, New York University Press 1983. Daha sonra bu eser 1987 yılında **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş** adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir: Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, Yurt Yayınları İstanbul 1987.

Wiener'in risale tadındaki makalesi takip etmiştir¹⁴. Ancak Müller'in çalışması o zamana kadar yapılanlardan farklılık arz ediyordu. Eser, Osmanlı Devleti'nin son dönemde sanayileşme hamlelerinin ürünü olarak inşa edilen önemli endüstri kuruluşlarının inşa edildikleri yerleşkelerin inşaat alanı olarak seçilme gerekçelerini, binaların yapı tarzındaki genel karakteristiği ve fiziksel özellikleri dönemin fotoğraf ve plânlarıyla ayrıntılı olarak vermektedir. 1980'lerin sonunda Rifat Önsöy'un, Tanzimat devri Osmanlı Sanayii ve bu devirde Osmanlı Devleti'nin benimsemeye çalıştığı sanayileşme politikalarını anlatan eseri yayınlanmıştır¹⁵. Hemen hemen aynı dönemde, 1987 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü ile IRCICA tarafından ortaklaşa düzenlenen Modern Bilim ve İslâm Dünyası Uluslar arası Sempozyumu'nda Batıdan İslâm Dünyası'na Bilim ve Teknoloji Transferi temasıyla Türkiye'ye buhar enerjisinin girişiyle donanma, ziraat, basın ve darphane sahalarındaki değişim irdelenmiştir¹⁶. 1988'de Mücteba İlgürel, daha önce hakkında hiç müstakil çalışma yapılmayan bir sanayii kolu olan Zeytinburnu Demir Fabrikası'yla ilgili bir makale yazmış, girizgâh niteliğindeki bu çalışmayı 1994 yılında tamamlanan ve yine sadece fabrikanın kuruluş evresini ele alan bir yüksek lisans tezi takip etmiştir¹⁷. Donald Quataert ise 1992 yılında yayınlanan *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800-1914* ve 1993 yılında yayınlanan *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution* adlı eserlerinde Osmanlı Devleti'nin buhar gücüyle tanıştığı zamandan yıkılışına kadarki süreçte Avrupa'dan ithal edilen makinelerle yürütülmeye çalışılan pamuklu

¹⁴ Wolfgang Müller-Wiener, "Manufakturen und Fabriken in Istanbul vom 15.-19. Jahrhundert", **Mitteilungen der Fränkischen Geographischen Gesellschaft**, 33-34, (1986-1987), pp. 257-320. Bu çalışma Ekmeleddin İhsanoğlu'nun editörlüğünde yayınlanan eserde Türkçe olarak da neşredilmiştir: Wolfgang Müller-Wiener, "15.-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 53-120.

¹⁵ Rifat Önsöy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1988.

¹⁶ Sempozyumda sunulan bildiriye ait özetler **Rönesans'tan XX. Yüzyılın Başına Kadar Batı'dan İslâm Dünyası'na Bilim ve Teknoloji Transferi Milletlerarası Modern Bilim ve İslâm Dünyası Sempozyumu**, İstanbul 2-4 Eylül 1987 başlıklı kitapçıkta basılmıştır.

¹⁷ Mücteba İlgürel, "Zeytinburnu'nda Bir Demir Fabrikası", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler**, İstanbul 1989, s. 155-164; Ömer Karaoğlu, **XIX. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşme Teşebbüsleri ve Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın Kuruluşu**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

ve ipekli dokuma sanayiinin Avrupa ile rekabet mücadelesini anlatmıştır¹⁸. 1994 yılında da Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesi süreci başlangıcında kurulan özel işletmeler ve bunların Osmanlı sanayiine katkı ve zararları üzerine Ahmet Kal'a bir makale kaleme almıştır¹⁹. İkibinli yıllara girdiğimizde Sanayi Devrimi çağında Osmanlı sanayii üzerine Türkiye'de yapılan ve konu hakkında en muteber çalışmalardan biri addedilene de Mehmet Seyitdanlıoğlu'nun Tanzimat Devri'nde kurulan özel ve tüzel belli başlı sanayii kuruluşlarının kısa tarihini anlattığı makalesidir²⁰.

Osmanlı askerî ve sanayii tarihine yönelik yurt içinde ve yurt dışında yapılan belli başlı çalışmaları yukarıda zikretmeye çalıştık. Ancak bunların hiçbiri Osmanlı Devleti'nin buhar enerjisiyle tanıştıktan sonraki dönemi silah sanayiine dair ayrıntılı bilgileri ihtiva etmemektedir. Konu hakkında yapılan ve konu ile aynı başlığa sahip birkaç çalışma da araştırmacılara yol gösterici olmakla birlikte iptidai nitelikte ve tatmin edici değildir²¹. Üstün Temizöz, 1985 yılında hazırladığı *Osmanlı Kara Ordusu'nun Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapısı (1826-1876)* adlı yüksek lisans tezinde Osmanlı Ordusu'nu mali açıdan subvansiyon eden belli başlı kaynakları anlatırken, sanayii alanındaki gelişmelere de küçük bir yer ayırmıştır²². Çünkü devlete ait sanayii tesislerinin büyük bölümü, varlığını askerî siparişleri imal etmeye mediyundu.

¹⁸ Donald Quataert, **Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800-1914**, Isis Press, 1992. Donald Quataert, **Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution**, Cambridge University Press, 1993. Yazarın bu çalışması Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, adıyla 1999 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999

¹⁹ Ahmet Kal'a, "Osmanlı Devleti'nde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 82, (Şubat 1993), s. 107-132.

²⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", **Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14 Mayıs 2005) Bildirileri ve Makaleler**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2006, 263-278. Bu eser 2009 yılında tekrar yayınlanmıştır. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayii (1839-76) **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 28: 46 (2009), 53-69.

²¹ Söz konusu araştırmalardan Adnan Giz'in küçük makalesi genelde on sekizinci yüzyıl barut sanayiinin birkaç belgenin yorumlanmasından ibaret halindedir. Adnan Giz, "Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 37, (15 Mart 1969), s. 20-22. Emekli Tuğgeneral Burhanettin Hünoğlu ise çalışmasında Klasik Çağ'dan ondokuzuncu yüzyıl sonlarına kadarki Osmanlı silah imalat sektörünü yüzeysel olarak değerlendirmiştir. Son dönem Osmanlı silah sanayiine yönelik bilgileri ise Ahmed Cevad Paşa'nın Tarih-i Askerî-i Osmanî'sinden aynen nakletmiştir. Bu nakilde bazı Osmanlıca istilah, çeviriden kaynaklı hatalar yüzünden yanlış olarak aktarılmıştır. Burhanettin Hünoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Harp Sanayiine Genel Bir Bakış", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 19, (Ağustos 1985), s. 13-23.

²² Üstün Temizöz, **Osmanlı Kara Ordusu'nun Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapısı (1826-1876)**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985, s. 88-96.

Askerî malzeme imal etmeyen sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu ise uzun süre varlıklarını devam ettirememişlerdi. Bu bağlamda Osmanlı sanayiini birkaç işletme istisna tamamıyla askerî manifaktüre tahsis edilmiş bir işletmeler bütünü olarak görmek mümkündür. Bu savım esas alındığında Temizöz'ün tezi de Osmanlı askerî manifaktürü içerisinde silah sanayiine neredeyse hiç temas etmemiş, bilinen gerçekleri tekrar etmekten öteye gidememiştir.

Birol Çetin'in Osmanlı barut sanayiinin son ikiyüz yılına yönelik çalışması sahanın aydınlatılması ve anlaşılması adına yapılmış iyi bir monografi olarak nitelendirilebilir. Fakat eserde ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen silah teknolojilerinin mahsulü ateşli silahlarca kullanılan fişek ve prizmatik barut imalatına dair ayrıntılara pek yer verilmeyişi²³, ayrıca incelenen dönemin uzunluğu hasebiyle başta İstanbul ve Azadlu Baruthaneleri olmak üzere Osmanlı Devleti'nin diğer önemli şehirleri Bağdat, İzmir ve Erzurum'da bulunan baruthanelerde meydana gelen değişim ve gelişmelerin betimleyici bir şekilde tasvir edilmeyişi, barut maddesinin ve bunun üretiminin yapıldığı kurumlardaki yeniden yapılanma sürecinin tekrar irdelenmesini gerekli kılmıştır.

Uğur Ünal'ın 2006 yılında tamamladığı *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu 1861-1876* adlı tezi, Avrupa silah teknolojilerinin baş döndürücü hızda geliştiği bir dönemde Osmanlı Ordusu'nun bu gelişime ayak uydurması için yeniden teşkilâtlandırılması sürecini, giyim-kuşam ve techizat tedarikini dönemin süreli yayınlara dayalı olarak anlatan bir çalışmadır²⁴. Ancak bu çalışma da Osmanlı silah sanayiindeki değişim ve yapılanma sürecini aydınlatabilen bir çalışma olmaktan uzaktır. Ayrıca ordu için gerekli silah ve mühimmatın ithal ve imali süreci kesintili, bir o kadar da afakî biçimde anlatılmıştır.

²³ Birol Çetin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700-1900**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

²⁴ Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 2006. Bu çalışma 2008 yılında **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)** adıyla Genelkurmay ATASE Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır. Benzer, ancak Tanzimat dönemi olarak adlandırılan 1839-1876 yılları arasını kapsayan bir çalışma üç yıl öncesinde yine süreli yayımlar esas alınarak yapılmıştır. Bkz. Ayten Can Tunalı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 2003.

Tanzimat Devri Osmanlı silah sanayiinin yeniden yapılanması sürecinde irdelenmesi gereken en önemli nokta, silah imal makine ve tezgâhlarıyla, yeni teknoloji ürünü silahların temini, bir başka deyişle ithali meselesidir. Osmanlı Tarihi'nde Tanzimat Devri olarak adlandırılan dönem, aynı zamanda Avrupa'da silah teknolojilerinin de ivme kazandığı bir zaman dilimine tesadüf ettiğinden değişim, yalnızca Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir durum değildir. Ancak Avrupa ve Amerika'daki araştırmacılarca bu alanda Avrupalı Devletleri'nde yaşanan değişim ve gelişmeler net bir şekilde incelenmiş ve gün ışığına çıkarılmışken, Osmanlı Devleti'nin bu gelişmeler karşısındaki tutumu ve yeniliğe ayak uydurmak için gösterdiği gayret, genelde yüzeysel bir şekilde anlatılmıştır. Fakat bu sürecin sadece bir merhalesini oluşturan ağır-hafif silah ithalatı tarihi, araştırmacılarca daha ilgi çekici bulunup, konunun aydınlatılması adına yeterli görüldüğünden tercih edilen ve üzerine nitelikli yayınların yapıldığı bir saha olmuştur²⁵.

Osmanlı askerî ve sanayii tarihinin aydınlatılması adına yapılan her çalışma şüphesiz büyük önemi haizdir. Dolayısıyla şu ana kadar gerek ana metinde, gerekse dipnotlarda ismini zikrettiğimiz tüm çalışmalar, kusur ve küsûratıyla uzun yıllardan beri bina edilmeye çalışılan bütünü kıymetli parçalarını oluşturmaktadır. Biz de tezimizle bu inşaata bir katkıda bulunma hedefini güttük.

Şüphesiz bu çalışma, tıpkı diğer eserler gibi yoğun bir mesainin ürünüdür. Araştırmamızın kaynaklarını ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler oluşturmaktadır. Ancak Tanzimat Devri'ne ait bu vesikaların sayıca çok, muhteviyat doygunluğu bakımından Tanzimat öncesi belge ve defterlere nazaran bir o kadar düşük olması katalog taramalarının daha dikkatli ve uzun bir süreye

²⁵ Genellikle tek devletten, tek silah türü ithalini konu edinen bu çalışmalardan öne çıkan birkaçı için bkz.: Oral Sander-Kurthan Fişek, **Türk-ABD Silah Ticareti'nin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İstanbul 1977; Rifat Önsoy, **Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982; Jonathan Grant, "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914", **The Journal of Military History**, Vol. 66, No. 1, (January 2002), pp. 9-36; Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, (2004/1), s. 121-139; Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2008; Mehmet Temel, "Osmanlı Devleti'nin Belçika'dan Hafif Silah İthalatı", **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8, (Güz 2008), s. 41-62; Naci Yorulmaz, "Bir Silah Kardeşliği'nin Dayanılmaz Maliyeti Almanya ve Askeri Malzeme İthalatının Osmanlı Ekonomisine Etkisi (1871-1908)", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-2, (Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İstanbul 7-8 Eylül 2007)**, İstanbul 2010, s. 699-710; Fahri Türk, **Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012...;

yayılarak yapılmasını zorunlu kıldı. Her şeyden önce Sultan II. Mahmud'un saltanatı sonlarında teşkil edilmeye başlayan nezâretlerin birbirleriyle ve sadaretle olan yazışmalarını sağlayan kalem odalarının ortaya çıkışı, döneminde bürokrasiyi, günümüzde de belge tasniflerinin sayısını artırmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte padişah buyrukları Hatt-ı Hümayûn'lar yerlerini iradelere bırakmış, bunlar da yine ilgili oldukları nezâret ve birimlere istinaden tasnif edilmişlerdir²⁶. Yine Tanzimat öncesi dönem Osmanlı idari birimlerinde tutulmakta olan mühimme, bâb-ı âsâfî, bâb-ı defteri, sadaret baş muhasebe kalemi, divân-ı hümayûn defter ve evrakının Tanzimat Devri başlarında değişen idari yapılanmayla birlikte tutulmalarına son verilince, çalışmamız için çok mühim bilgiler muhteva edebilecek nitelikteki bu evraktan da mahrum kaldık.

Eksikliği hissedilen bir diğer unsur da Tophane, Tüfekhane, baruthaneler ve fişekhanelere ait aylık üretim miktarı ve sarfiyat bilgilerinin tamamına ulaşamamış olmasıdır. Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre önce Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde yer alan ve Tophane, Tüfekhane, Tersane gibi müesseselerin aylık üretim, gelir ve giderlerinin en ince ayrıntısına kadar kaydedildiği kuyûd-ı mühimmat defterleri, değişen bürokratik yapılanmanın neticesinde yerlerini kuyud-ı masarifât defterlerine bıraktı²⁷. Bu defterler başlangıçta kuyûd-ı mühimmât defterlerini aratmayacak kadar ayrıntılı bir şekilde tutulurken, 1850'lerin sonlarından itibaren ayrıntı ihtiva etmeyen, sadece kurum başına aylık giderlerin zabtedildiği defterlere dönüşmüştür. Çalışmamızda Osmanlı silah imalathanelerinin aylık üretim miktarları ve ham madde sarfiyatını verirken kuyûd-ı masarifât defterlerinin detaylı döküm vasfını yitirmeden evvel tutulmuş olanlarından istifade ettik. Masraf defterlerinin ayrıntıdan yoksun dönemlerine ait bilgileri de genellikle Babîâli Evrak Odası Ayniyat Defterlerinden temin etmeye çalıştık.

Osmanlı silah sanayiinin yeniden yapılandırılması çabaları çerçevesinde Avrupa'dan gerçekleştirilen teknoloji transferinde ayrıntılı bilgi edinmede en çok yararlandığımız kaynaklar, Hariciye Nezâreti Paris Sefâreti Evrakı ve tasnif işlemleri

²⁶ Artan bürokrasiye paralel olarak gömleklerinde pek çok lefi barındıran iradelere, tıpkı diğer arşiv vesikaları gibi Hatt-ı Hümayûnlara oranla daha az doyurucudur.

²⁷ İki üç senelik imalat ve gider kayıtlarından müteşekkil kuyud-ı masarifât defterlerini oluşturan Tophane-i Âmire Müşirliği ve Seraskerlik emrinde hazırlatılan aylık masraf defterleri de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye Nezâreti Masraf Defterleri adı altında tasniflenmiştir.

2010 yılında tamamlanarak araştırmaya açılan Hariciye Nezâreti Londra Sefâreti evrakı oldu. Bu belgeler özellikle İngiltere, Fransa ve Belçika'dan satın alınan silah imaline mahsus makine ve tezgâhlarla, teminine acil ihtiyaç duyulup yerli imalathanelerde yapımı kısa sürede mümkün olmayan silah ve mühimmatın söz konusu devletlerden ithalinde yaşanan yoğun trafiği düzenli şekilde takip etmemize olanak sağladı.

Tezin hazırlanmasında, daha doğrusu devrin Osmanlı Ordusu'nda kullanılan ağır ve hafif silahların neler olduğunu kavrayıp, çalışmamı şekillendirmemde Osmanlı arşiv kaynaklarından sonraki en büyük yardımcım, Tophane Müşirliği ve Seraskerlik'in talimatıyla o dönem bastırılan eserler oldu. Bir nevi kullanma kılavuzu niteliğindeki bu eserler, o günlerde Avrupa'dan ithal edilen ve bunlar örnek alınarak Osmanlı silah imalathanelerinde üretilen silah ve mühimmatı ordulardaki askerlere tanıtmak maksadıyla basılmış ve tüm ordulara dağıtılmıştı²⁸. Büyük çoğunluğunu İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde yaptığım araştırmalar sırasında ve bir kısmını da sahaflardan eski kitapları karıştırırken tesadüfen temin ettiğim bu eserler, diğer kaynaklarla birlikte kullanıldığında, son dönem Osmanlı harp mühimmatına dair berrak bir manzaranın şekillenmesine olanak sağlayacak cinsten kitaplardı.

Burada, tezimde yararlandığım kaynakların eksiksiz bir sıralamasını yapmam elbette mümkün değildir. Ancak kullanılan materyalin niteliği üzerine bir değerlendirme yapılacak olursa daha önce de belirttiğim gibi kaynakların çoğunun Osmanlı Arşiv vesikalarından oluştuğu görülür. Arşiv vesikalarının çokluğu, ilk bakışta çalışmayı belgeye boğmuş gibi gözükse de, Avrupa standartlarında tesis edilmeye çalışılan Osmanlı silah fabrikaları mamulâtının ve Avrupa'dan ithal edilen harp mühimmatının sürekli nitel ve nicel tanımlamasını yapmaya mecburiyetimiz

²⁸ Söz konusu matbu' eserlerin esas kaynağını Avrupa'dan ithal edilen silahlarla birlikte gönderilen ve silahların menşesine göre İngilizce, Fransızca, Almanca, İngilizce gibi dillerde düzenlenmiş kılavuzlar teşkil ediyordu. Bu kılavuzlar gelir gelmez Erkân-ı Harbiye'ye mensup söz konusu dillere hâkim kurmay subaylarca Türkçeye çevriliyordu. Daha sonra bu çevirilerin mufassal özetleri Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde geçmişten beri kullanıla gelen ağır ve hafif silahların da kısa tarihçeleriyle birlikte esere dercedilerek askeriye matbaalarında basılıp, çoğaltılarak ordulara dağıtılıyordu. Bunlardan tezimde de istifade ettiğim birkaçı: Yüzbaşı Hakkı, **Esliha-yı Nariyye-i Hafife**, 1281 (1864), İÜK nr. 81612; **Topçuluk Fenni**, H 1290 (1873), İÜK nr. 81558; Ahmed Kemal, **Kavanin-i Esliha-yı Hafife**, 1290 (1873), İÜK nr.81604; **İğneli Tüfenk Talimnamesi**, (t.y.) İÜK nr. 78069; Ahmed Muhtar, **Devr-i Hazırda Osmanlı Topçuları**, İstanbul 1315 (1898), İÜK nr. 9297.

göz önüne alınırsa kullanılan belgenin çokluğu normal karşılanmalıdır. Buraya kadar kısaca betimlediğimiz kaynaklar ve betimleyemediğimiz ancak tez metninde zikredilen birincil ve ikincil kaynaklar, konumuzun yeterince anlaşılabilmesi için tez kurgusuna muvafık bir şekilde kullanılmışlardır. 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı silah sanayiinin yeniden yapılandırılması çabalarını anlatırken esas hedefimiz, değişimin yönünü, hızını ve boyutunu vurgulamak olacaktır.

1. BÖLÜM
TANZİMAT DEVRİ'NDE TOPHANE-İ ÂMİRE VE TOP DÖKÜM
FAALİYETLERİ

1.1. Tanzimat'ın İlanına Kadar Tophane-i Âmire'nin Durumu ve Tophane-i Âmire'de Yapılmaya Çalışılan İslahatlar

Tophane-i Âmire, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethini müteakip, bugün kalıntılarının bulunduğu yerde kurulmuştur. Yerli ve yabancı kaynakların da üzerinde hem fikir olduğu kuruluş tarihinden itibaren Tophane-i Âmire, XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın ilk yarısında yapılan ilave binalar ve burada dökülen topların savaşlardaki etkinliğiyle tekâmül seviyesine ulaştığını kanıtlamıştır¹. Tophane-i Âmire'nin tesisine kadar Osmanlı Ordusu'nun kullandığı toplar ilk payitaht Bursa'daki dökümhanede, diğeri ve en önemlisi ikinci payitaht Edirne sınırları içerisindeki Demirköy civarındaki dökümhanede imal edilmişlerdir².

XV. ve XVI. yüzyıllarda Tophane-i Âmire'yi genişletme ve geliştirme çabaları sürerken, bir yandan da devlete bağlı eyalet merkezleri ve maden yataklarına yakın mahallerde de top dökümhaneleri tesis edilmiştir. Bunların en önemlileri Adriyatik kıyısındaki Avlonya ve Preveze; Balkanlar'da Rudnik, Semendire, İskenderiye, Novoberda (Yeni Tepe), Pravişte ve Belgrad; Macaristan'da Budin ve Temeşvar; Anadolu'da Diyarbekir, Erzurum, Birecik, Mardin ve Van; Irak'ta Bağdat ve Basra ile Mısır'da Kahire olup bu dökümhaneler sefer güzergâhına göre faaliyet gösterirlerdi³.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları**, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi (bundan sonra TTK), Ankara 1988, s. 39; Gabor Agoston, **Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi**, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 232; Salim Aydın, **Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, TTK, Ankara 2006, s. 38-39, 78 v.d. Fetihden sonra Tophane-i Âmire'ye ait binanın Cenevizlilerden mi devralındığı, yoksa Fatih'in buradaki kilise ve çevresindeki birkaç binayı Tophane-i Âmire'ye mi dönüştürdüğü konusu Aydın ile Agoston arasında ihtilafa neden olmuştur. Bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 83-85 ve Agoston'un tezi için Agoston, "15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar", trc. Halil Berktaş, **Toplumsal Tarih**, Sayı 18 (1995), s. 14. Aslında Aydın'ın iddialarının aksine Agoston, bu konuda kesin bir yargıda bulunmamış, ancak zayıf da olsa küçük bir ihtimalin göz önünde bulundurulması gerektiğini, böyle bile olsa bu durumun Osmanlı Devleti'nin döneminin en büyük askerî gücü olacağı iddiasını belirtmiştir.

² 1453 İstanbul kuşatmasında kullanılan toplarla, 1456 Belgrad Kuşatması'nda kullanılan toplar Edirne Dökümhanesi'nde dökülmüşlerdir. Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, gös. yer.

³ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 235; Aydın, **a.g.e.**, s.49-74. Bahsi geçen yüzyıllarda sabit dökümhanelerin yanı sıra sefer sırasında kurulan seyyar dökümhanelerde de top dökümü gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu top haneler hakkında tafsilat için bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 43-49.

Bu dökümhanelerin Osmanlı Ordusu için önemleri yadsınamayacak olsa da, imparatorluğun en önemli ağır silah sanayii merkezi kuşkusuz İstanbul'daki Tophane-i Âmire olmuştur. Devletin tüm kurumlarıyla birlikte en güçlü çağını yaşadığı XVI. yüzyıldan, ilk ciddi toprak kaybının yaratmış olduğu şokun etkisinin atlatılmaya çalışıldığı XVIII. yüzyılın başlarına kadar mevcut yapı yangınlar, patlamalar ve diğer kazalar nedeniyle sık sık tamir geçirse de, dökümhane alanı bakımından büyük genişleme söz konusu olmamıştır. Sultan III. Ahmed'in saltanatı yıllarında (1703-1730), İstanbul'un diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi bölgede de yoğun bir imal faaliyeti göze çarpmaktadır. 1719 tarihinde semtte çıkan yangında zarar gören Tophane'ye ait binaların bir kısmı tamir, bir kısmı ise yeniden inşa ettirilmiştir⁴. Yeni inşa olunan bu binalardan biri de küçük çaplı *Şâhî* toplarının dökümüne hasredilecek tek ocaklı ve tek kubbeli küçük dökümhane binasıdır⁵. 1742 yılında tamirat geçiren Tophane-i Âmire ana binaları ise 1743 yılında yıktırılarak aynı zamanda mimar olan Topçubaşı Mustafa Ağa tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bünyesinde iki büyük ergitme fırını barındıran beş kubbeli büyük ana bina tamamen kârgir olup, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Aynı tarihte tesisin Marmara Denizi'ne bakan ön avlusu daha da genişletilmek maksadıyla deniz, kazıklar çakılıp aralarına kayalar sıkıştırılmak sûretiyle 50 zirâ (yaklaşık 38 metre) doldurulmuştur⁶.

⁴ Padişahların top döküm faaliyetlerini denetlemek üzere Tophane'ye geldiklerinde ikamet ettikleri Sultan İbrahim devrinden kalma ahşaptan kasır da bu yangından nasibini almış, 1723 yılında Damad İbrahim Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Muzaffer Erdoğan, **Lâle Devri'nin Baş Mi'marı Kayseri'li Mehmed Ağa**, İstanbul 1962, s. 27. Çelik Gülersoy, Neylî Ahmed Efendi'nin yazdığı tarih kıtasından hareketle Tophane'nin daha önceki tüm yapılarının ahşaptan olduğunu ileri sürmektedir. Çelik Gülersoy, "Son 400 Yılda Tophane Senti", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, TTK, Ankara 1983, s. 1638. Hâlbuki imalatının en önemli safhasını yüksek ısıda ateşin oluşturduğu böyle bir yerin, üstelik devletin en stratejik ordu imalathanesinin ahşaptan inşa edilmiş olması, üstelik 200 yılı aşkın bir süre zarfında böyle kaldığı zayıf bir ihtimal olsa gerektir. Ahşap olan kısım padişahların burayı ziyaretlerinde ikamet ettikleri kasır ve dökümhaneye bağlı birkaç bina olabilir. Aydın, Neylî'nin **Dîvân**'ının diğer bir nüshasında şiirin başlığının Tarih-i binâ-i Kasr-ı Tophâne ile başladığını belirterek, kastedilen binanın Tophâne Kasrı olduğuna işaret etmektedir. Aydın **a.g.e.**, s. 87.

⁵ Küçük çaplı topların imalinde büyük fırınların yakılmak zorunda kalması kullanılan ham madde açısından büyük zarara neden oluyordu. Bu nedenle küçük fırının inşası zaruri bir hâl almıştır. Cengiz Orhonlu, **Tophane, Cihangir, Salpazarı, Kabataş, Ayazpaşa Sementlerinin Tarihi**, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi 1951, s. 2; Aydın, **a.g.e.**, gös. yer.

⁶ Aydın, **a.g.e.**, s. 87-88; Wolfgang Müller-Wiener, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 59; Gülersoy, **a.g.m.**, s. 1638.

1765 yılındaki büyük Tophane yangınından nasibini alan Tophane-i Âmire binaları, III. Selim tarafından 1790 tarihinde tamir ettirilmiştir. 1793 yılında yeni top döküm alanları oluşturulmak üzere civardaki birçok arsa satın alınmış ve Tophane-i Âmire daha da genişletilmiştir⁷. 1804 ve 1823 yılında Tophane'de meydana gelen yangınlarda⁸ Tophane-i Âmire'nin zarar gören yerleri II. Mahmud'un emriyle elden geçirilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla diğer alanlarda olduğu gibi askerî alandaki reformlara da ağırlık verme imkânı bulan II. Mahmud, Tophane-i Âmire'de Avrupa tarzında top imali için İngiltere ve Fransa'dan buharlı makine ve aksesuarları getirtmesini emretmiştir. Bu techizâtın tesisi için Tophane-i Âmire'de kârgir binaların inşa edilmesi gerekiyordu. Ancak sultanın binaların inşaatı ve bu makineler ile top imali niyetleri; baş gösteren Yunan ve Vehhabi isyanları, Rusya ile girişilen savaş, ardından Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın devleti yıkmaya yönelik tutumu ve bunu Osmanlı ordularıyla mücadeleye kadar ileri götürmesi gibi zorlayıcı nedenlerden ötürü saltanatının sonuna kadar ertelenmek zorunda kalmıştır. Anı ölümü nedeniyle bu düzeneğin tamamlanarak top döküm faaliyetine başlanması ancak 1839 yılında tahta geçen oğlu Abdülmecid'e nasip olmuştur.

İlk ciddi toprak kaybının yaşandığı XVII. yüzyıl sonuna kadar üzerinde pek durulmayan ancak bu tarihten itibaren sık sık gündeme getirilen Osmanlı Ordusu'nun ve kullandıkları ağır ve hafif silahların başarısız olarak nitelendirilmesinde esas etmenler nelerdi? Suçu sadece hareket kabiliyeti olmayan ağır silahların sayısına ve bunların niteliği zayıf ordu efradınca hâlâ kullanılıyor olmasına bağlamak sorunun temelinde yatan gerçekleri görmezden gelmek demektir. Osmanlı Devleti bahsi geçen dönemde top döküm tekniği açısından çağdaşı çoğu devletle rekabet edebilecek düzeydeydi. Ancak onu başarısız kılmada muasırlarından ayıracak önemli bir unsur vardı. O da sınırlarının çok genişlemiş ve buna bağlı olarak ikmal hatlarının aşırı uzamış olmasıdır. Çoğu zaman savaşlarını çift cephede sürdürmek zorunda kalan bir devlet açısından bakıldığında durumu çok da kötü sayılmamalıdır. Bir diğer

⁷ Stanford J Shaw, **Between Old and New. The Ottoman Empire under Selim III. (1789-1807)**, Cambridge 1971, s. 140.

⁸ Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", **Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, I, (1963), s. 366; Gülersoy, **a.g.m.**, s. 1641.

etken de Akdeniz'e kıyısı olan birçok devlette yaşanan ekonomik dar boğazın Osmanlı Devleti'ni de girdabına katmasıdır.

Neticede Osmanlı Devleti, Rönesans ve Reform hareketlerini özümseyerek bunları gündelik hayata başarıyla uyarlayan Avrupalı Devletlerin gerisinde kalmaya başlamıştır. Avrupalı Devletler gün geçtikçe iyileşen ekonomileri sayesinde ordu lojistiğini ezeli düşmanlarına oranla daha güçlü ve sistemli bir şekilde sağlamaya başladılar. Lojistiğin yanı sıra bilim ve tekniğin askerî sahaya etkin bir şekilde yansıtılması silah sanayii ve harp stratejilerinde de üstünlüğü beraberinde getirmiştir. Bütün bu etmenler Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdükleri savaşlarda kronik bir üstünlük kazanmalarına yol açmıştır.

Teknik açıdan üzerinde durulması gereken bir diğer konu, Osmanlı Ordusu'nda kullanılmakta olan topların muasırı devletlere oranla çok çeşitli olması meselesidir. Bu durum, imal edilen top cephanelerinin birbirine uymaması gibi büyük bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Agoston, çalışmasında XVIII. Yüzyılda Osmanlı askerî ve idari yetkililerinin bu soruna çözüm getirmek adına tüm topların çeşit ve sayısını ciddi oranda azaltmaya gayret gösterdiklerini belirtmiştir⁹. Ancak bu standardizasyon sorunu XIX. yüzyılda bile tam olarak çözüme kavuşmamış olacak ki, bahsi geçen yüzyılda top cephanelerinin birbirine uyumsuzluğundan ve buna bir an önce çözüm getirilmesi için tedbirler alınması gerektiğinden bahseden onlarca arşiv kaydına rastlamak mümkündür.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Ordusu'nda kullanılan toplar çoğunlukla bakır kalay karışımı olan tunçtan mamuldür. Osmanlı Devleti zengin bakır yataklarına sahip olmasına rağmen, kalay rezervlerinin olmayışı bu madeni ithalat yoluyla tedarik etmesine neden olmuştur. Avrupalı Devletler, kalay madeni stratejik bir maden olduğu için bunun Hıristiyanlığın düşmanı olan Müslüman Devletlere satılmasına yasak getirmiştir. Ancak Avrupa ülkeleri arasındaki siyasi bölünmeler sayesinde ve silah kaçakçılığının yüksek kâr getiren bir ticaret oluşu Osmanlı Devleti'nin bu madeni kolaylıkla elde etmesini sağlamıştır¹⁰. Bu maden genellikle İngiltere'den tedarik edilmiştir. Osmanlı Devleti, dökme demir topla XVI.

⁹ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 257.

¹⁰ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, 217-231 ve 232.

yüzyılın başlarında tanışmış olmasına rağmen¹¹, bu toplardan donanma haricinde pek istifade etmemiştir. Bunda demir topların tunç toplara nazaran daha kalın ve ağır yapıda olmaları ve dolayısıyla hareket yeteneklerinin kısıtlılığında kara ordusu için pek kullanışlı olmayacağı düşüncesinin etkisi büyüktür¹². Osmanlı dökümhanelerinde top dökümünde kullanılan alaşım, muasırı Avrupalı devletlerindekiyle hemen hemen aynı oranda olmasına rağmen, top döküm tekniğinde XIV. yüzyıl usullerinin uygulana gelişi, metallerin saflık derecesinin yetersizliği gibi sebepler dökülen topların dış ve iç cidarlarında çok miktarda gözenek oluşmasına ve dolayısıyla topların çabuk oksitlenmelerine veya parçalanmalarına neden oluyordu. Bunu önlemek için ne kadar tedbir alınmaya çalışılırsa çalışılsın bir türlü istenilen başarı elde edilememiştir. Aynı sorun XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etti.

III. Mustafa'nın saltanatı sonuna denk gelen 1773 senesinde, *Baron François de Tott*'un gayret ve telkinleriyle oluşturulan sahra topçu birliklerinin kullanacağı tarzda hafif toplar dökmek üzere Hasköy Dökümhanesi (Kârhanesi) kurulmuştur¹³. Ancak sorun sadece hareketli meydan muharebesi toplarının imaliyle çözülebilecek gibi değildi. Bunların seri bir şekilde imali ve aynı hızda savaş alanlarına intikal ettirilmesi gerekiyordu. Ayrıca eski usûl top atış teknikleri ile yeni toplardan başarı elde etmek son derece güçtü. Ömrü daha geniş reformları gerçekleştirmeye yetmeyen III. Mustafa'nın izini III. Selim sürmüştür.

III. Selim, bir yandan Tophane'nin fizikî şartlarını Avrupa'daki benzerleri seviyesine ulaştırmak amacıyla çalışırken, diğer taraftan işin teknik yönden eksik kalan yanlarını gidermek ve Avrupa tarzında yeni toplar dökülebilmesi için dökümhanelere İngiltere ve Fransa'dan yeni döküm fırınları ve top burguları getirtmiştir. Bu techizâtın kurulumları ve işletimi Fransız mühendis *Toussaint Petit* ve Prusyalı mühtedi bir mühendis nezaretinde gerçekleştirilmiştir. Hasköy Dökümhanesi, 1794 yılında Valance Tophanesi Müdür Muavini *Guion Pampelonne* tarafından makine ve aletleriyle birlikte Fransa'dan kontratla getirilen 25 top döküm

¹¹ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, 257.

¹² John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, çev. Selma Koçak, İstanbul 2007, s. 399. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne ait dökümhanelerde genellikle küçük çaplı demir top dökülmüştür.

¹³ Bu yeni kurulan dökümhanenin inşasını bir Rum mimar üstlenmiş, top namlularını delegecek olan ağaç burğu mekanizması da yine bir Rum değirmencinin elinden çıkmıştır. Müller, **a.g.m.**, s. 67.

ustası ve işçinin ellerine teslim edilmiştir¹⁴. Ancak Napolyon'un Mısır'a saldırması üzerine Fransızların İstanbul'u terk etmesi sonucu mevcut tesisin daha da geliştirilmesi planları suya düşmüştür¹⁵. Avrupa ordularındaki topçu birliklerinde yapıldığı gibi topçu talimleri için Fransız, İngiliz ve İsveçli muallimler (uzman) istihdam edilmiştir¹⁶. Tophane ile ilgili tüm teknik işleri yönetmek üzere "Topçubaşı"lık; Tophane ve bağlı birimlere ait mali ve idari işlere bakmak üzere de "Nâzır"lık ihdas edilmiştir¹⁷.

Ancak III. Selim'in askerî reformlarındaki samimiyeti ve kararlılığı, ilmiye ve seyfiye sınıfının ileri gelenlerince pek hoş karşılanmamıştır. Statükoya aykırı bu girişimlere bir an önce son verilmek amacıyla III. Selim tahttan indirilmiş ve kısa bir süre sonra da öldürülmüştür. Askerî sahada kötü gidişe dur diyebilmenin teknik eksikliklerin giderilmesiyle mümkün olacağını bilen, bunun da ancak güçlü bir ekonomiyle gerçekleşebileceğinin farkında olan ilk padişah III. Selim'dir. Saltanatı devam edebilse Osmanlı Tarihi'nin çok daha farklı mecralara akacağı muhakkak olmakla beraber varsayımlarla öngörüle bulunmak pek doğru değildir.

IV. Mustafa'nın kısa süreli saltanatı sonrası tahta geçen II. Mahmud, meşruiyetinin en önemli müsebbibi, ancak devletin merkezi mutlak idare sistemine aykırı yerel ayan gücünü kırana dek ve her an kendisini de selefleri gibi ortadan kaldırayabileceğini adı gibi bildiği yeniçeri tehdidini bertaraf edene kadar neredeyse hiçbir sahada, özellikle askerî alanda reforma girişmemiştir¹⁸.

II. Mahmud, en büyük tehdit olarak gördüğü yeniçeri gailisini 1826 yılında bertaraf ettikten sonra, vefatına kadar sınaî alanda yatırımlara büyük önem vermiştir. Edward Clark'a göre ağırlıklı olarak yeni kurulan ordunun techizâtını karşılamaya

¹⁴ S. J. Shaw, "The Established Ottoman Army Corps under Sultan Selim III (1789-1807)", *der Islam*, 40/2-3, (1965), s. 171-172; S. J. Shaw, *Between Old and New*, s. 138-144; Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839*, Ph.D. Thesis, Cambridge, 1968, s. 36-37; Aydın, *a.g.e.*, s. 90 v.d.

¹⁵ Müller, *a.g.m.*, s. 67.

¹⁶ Gülersoy, *a.g.m.*, s. 1639; M. Ali Özütopçu, "Nizam-ı Cedid (1793) ile Osmanlı Topçuluğuna Getirilen Yenilikler", *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı 22, (1987), s. 85-89.

¹⁷ Gülersoy, *a.g.m.*, s. 1639.

¹⁸ II. Mahmud dönemi askerî reformları ve özellikle Osmanlı silah üretim merkezlerinin iyileştirilmesi çabaları çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılan sanayi teşebbüsleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839*, Ph.D. Thesis, Cambridge, 1968; Abdülkadir Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X, (1995), s. 13-39; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

yönelik bu hamleler Avrupa'nın sınaî üstünlüğünü Türkiye'ye aktarmaktan başka bir şey olarak görülmemektedir¹⁹. Bu dönemde Avrupa'dan mamul madde ithalinin yanı sıra, bunların tedarikinde ileride dışa bağımlı olmaktan kurtulmak adına buhar gücüyle çalışan yeni makine ve edevat da getirilmiştir. İlk bakışta makul görülen yoğun ithalat programının, ilerleyen zamanlarda büyük problemler doğuracağı açıktı. Çünkü bu devre kadar genellikle kendi kendine yeten bir üretim sistemine sahip Osmanlı Devleti, sınır tanımayan dış alımlarla birlikte bu vasfını da yitirecekti. Finansal açıdan güçlü olunmadığı, yerel ham madde kaynakları düzenli ve düşük maliyetle yeni kurulan fabrikalara sevk edilemediği takdirde sınaî kalkınmanın başarıya ulaşamayacağı açıkken, bu ayrıntılar günlük başarılarla gölge düşürmemek adına kısa süreliğine göz ardı edilmiştir. Bütün bu gelişmeler kapsamlı bir endüstri programını kaçınılmaz kılmaktadır²⁰.

II. Mahmud devri sanayi politikalarının en önemli ayaklarından birini de Tophane-i Âmire'nin yapılandırılması oluşturmaktadır. III. Selim zamanında teşkil edilen "Topçubaşı"lık müessesesi 1834/35 yılında kaldırılarak yerine "Tophane-i Âmire Müşiriyet-i Celilesi" ihdas edilmiştir²¹. Topçu, humbaracı ve lağımçı ocakları birleştirilerek adı geçen müşirliğin idaresi altına alınmıştır. 1837 yılında meşveret meclisi niteliğinde askerî sahada yapılacak ıslahat ve düzenlemelerin görüşülüp karara bağlanacağı Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclis'i teşkil edilmiştir²². Hayvan gücüyle çalışan top namlusu delmeye mahsus burgu tertibatını buhar gücüyle işletmek maksadıyla 1838 yılında İngiltere'den buharlı makine ithal edilmiştir²³. Ancak buhar

¹⁹ Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 39.

²⁰ Clark, **a.g.m.**, s. 47.

²¹ Ahmed Muhtar, **Devr-i Hazırda Osmanlı Topçuları**, İstanbul 1315, s. 361; Mahmud Şevket Paşa, **Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askerîyesi**, TTK, Ankara 2010, s. 9.

²² Ahmed Cevad Paşa, **Târih-i Askerî-i Osmanî (Kitab-ı Râbi')**, Cilt II, s. 109; Ahmed Cevad Paşa, **Târih-i Askerî-i Osmanî, Ahmet Cevat Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Râbi') Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni**, haz. Ahmet Hilmi Çoban, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Afyon 2009, s. 154.

²³ John Reid, **Turkey and the Turks**, London 1840, s. 275; Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, 452-459; Edward Clark, **a.g.m.**, s. 39; Wolfgang Müller, **a.g.m.**, s. 60. Buhar makinelerinin getirilmesi emri 1838 yılından önce verilmiş olmakla beraber tam tarih tespit edilememiştir. Reid, bu emrin makineler gelmezden birkaç yıl önce verildiğini belirtir. bkz. **a.g.e.** gös. yer. Adnan Giz ise bulmuş olduğu belgelerde vapur makinelerinin kurumlarının yapılacağı binaların inşasına 1836 yılında başladığını, dolayısıyla makinelerin getirilmesi emrinin de bu yıl içerisinde verilmiş olabileceğini söyler. Adnan Giz, "Türkiye'de İlk Buhar Makineleri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 57, (Kasım 1970), s. 7. Konu ile ilgili yaptığımız araştırmalarda Tophane-i Âmire'de vapur hane binaları olarak tabir olunan buhar kazanları ve parçalarının konulacakları mahallerin inşasına 1834 yılında

kazanları ile makinenin diğer aksamının kurulacağı mahallerin inşası, bu işi gerçekleştirmek üzere İngiltere'den gelen mühendislerin çıkardıkları sorunlar ve diğer bazı aksaklıklar nedeniyle II. Mahmud'un saltanatı döneminde bir türlü tamamlanamadığından makineler faaliyete geçememiştir. II. Mahmud döneminde başlatılan bu sanayii hamleleri, finans kaynaklarının sağlanması açısından olmasa da, yerli ham madde kaynaklarının bir nebze olsun değerlendirilmesi ve nakilleri hususu dikkate alınarak ancak Abdülmecid'in saltanatının ilk on beş yılında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılın büyük bir bölümüyle, XIX. yüzyılın başlarında yürütülmeye çalışılan askerî reformlar, malî ve idarî alt yapı eksikliklerine bakılmaksızın sadece teknik alanda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. III. Selim'le birlikte başlayan ve zamanla bir devlet politikası halini alan sanayileşme teşebbüsleri, padişahların saltanatıyla kaim ve sığ başarılar olmaktan pek öteye gidememiştir.

1.2. Tanzimat Devrinde Tophane-i Âmire'de İmal Faaliyetleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları

1.2.1. İdari ve Mali Alanda Yapılan Düzenlemeler

1.2.1.1. Tophane-i Âmire İdaresinde Yapılan Düzenlemeler

II. Mahmud'un vefatı üzerine 1 Temmuz 1839 (19 R 1255) tarihinde oğlu Abdülmecid tahta çıkmıştır. II. Mahmud'un saltanatının özellikle son on üç yılında giriştiği yoğun ama plansız sanayileşme hamleleri neticesinde devlet tekelinde birçok fabrika kurulmuş ve bunların tesisi için Avrupa'dan çok miktarda makine ve alet-edevat getirilmiştir. Abdülmecid de bu sanayileşme politikasına kayıtsız kalmamış, sebatla babasının izinden gitmiştir. Ancak selefine nazaran özellikle silah sanayiinin yeniden yapılandırılmasının daha kontrollü bir şekilde yürütülebilmesi için bir takım düzenlemeler yapılmıştır.

başlandığına dair bulgulara rastladık. Bulgulara göre Tophane-i Âmire için İngiltere'den buharlı makine getirilmesi kararının 1834 yılında alındığı söylenebilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA olarak zikredilecektir), **C. SM**, (Cevdet-Saray Mesalihi) 142, 20 B 1250 (22 Kasım 1834). Müller çalışmasında, buhar makinelerinin devreye girmesiyle Tophane'nin yılda 300 top namlusu delebilecek kapasiteye ulaştığından bahsetmektedir. Müller, **a.g.m.**, s. 60. Ancak bu bilgi yanlıştır. Belirtilen rakam, Tophane-i Âmire'ye değil, Dolmabahçe'de yeni inşa edilen Tüfekhane'deki tüfek namlusu delme tezgâhlarına aittir. Ayrıca bu rakam yıllık değil, günlük tüfek namlusu delme kapasitesini göstermektedir. Bkz. Reid, **a.g.e.**, gös. yer.

1840 yılı başında Tophane-i Âmire mühimmatı ve buhar makineleri (vapur) için satın alınan ve sarf olunan tüm malzemelerin bundan böyle Tophane-i Âmire Meclisi'ne getirilerek değerlendirilmeye tâbi tutulmasına karar verildi. Şûra'da malzemelerin mümkün olduğunca en iyisi seçilecek ve bir fiyat belirlenerek satın alım işleri yapılacaktı. Kale ve istihkâmlarda kullanılmayacak durumdaki hurdaya ayrılan (mayalık) topraklarla; yeni toprakların dökümü ve namullarının delinmesi sırasında meydana gelen metal artıklarının ihale usûlüyle taliplerine satılarak, her ay Tophane-i Âmire Ruznamçesi tarafından düzenlenmekte olan icmali de bundan böyle Tophane-i Âmire Meclisi'nde tanzim edilecekti. Böylelikle üretim kalitesinin artırılması ve ham madde alımında büyük tasarruf sağlanması hedeflenmekteydi²⁴.

Tophane-i Âmire mühimmatının imalat, ithalât, fiyat tespiti ve muhasebe tanzimi gibi hususlarının buyrulan irade üzerine Tophane-i Âmire Meclisi tarafından görülmeye başlamasıyla birlikte, Tophane-i Âmire Nezâreti'nin satın alınan mühimmatın ödemelerini yapmak haricinde bir görevi kalmıyordu. Bu nedenle nezâretle idarenin gereksizliğine kanaat getirilerek 10 Mart 1840 tarihinde Tophane-i Âmire Nezâreti lağvedilmiştir²⁵. Yerine Mühimmât-ı Gayr-ı Mamule Müdürlüğü kurularak ilk müdürlüğe 6000 kuruş maaşla Asâkir-i Muntazama-i Şâhâne baş yoklamacısı *Arif Efendi* getirilmiştir²⁶. Ancak nezâretin yokluğu uzun süre devam etmemiştir. Tekrardan ihdasının ne zaman gerçekleştiğine dair net bir bilgiye rastlamamakla birlikte, Tophane-i Âmire'nin Mart 1260 (Mart 1844) tarihli maaş defterinde Tophane-i Âmire Nâzırına aylık 12.500 kuruş maaş tahsisini gösterir pusula ve yine nezâretin ilgasından beş yıl sonraya ait bir iradede Tophane-i Âmire Nâzırlığına *Tevfik Bey*'in yerine Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî âzâsı *Muhtar Bey*'in atandığının belirtilmesi, nezâretin 1845 yılından önce de mevcut olduğunun en açık delilleridir²⁷.

Avrupa'daki emsalleri tarzında modern bir Tophane tesis etmek emelinde olan Babîâli, her alanda olduğu gibi bunun da çok başlı bir idareden ziyade güçlü ve ne yaptığını bilen merkezi bir idareden geçtiğini düşündüğü için Tophane-i Âmire Müşirliği'nin etkinlik alanını genişletmeye devam ediyordu. 1844 yılında Tophane-i

²⁴ BOA, **İ. DH**, 5/230, Lef 2, 5 Z 1255 (9 Şubat 1840) tarihli irade.

²⁵ Tophane-i Âmire Meclisi reisi *Mirliva Reşid Paşa*'nın takriri: BOA, **İ. DH**, 9/404, Lef 1.

²⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 3, 6 M 1256 (10 Mart 1840) tarihli irade.

²⁷ BOA, **İ. DH**, 107/5424, 15 Ş 1261 (20 Ağustos 1845); **KK. d.** nr. 4714, s. 2; **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. 7, YKY, İstanbul 1999, s. 1199.

Âmire Müşiri'nin maaşı Rumeli, Anadolu ve Arabistan Orduları müşirlerinin maaşlarıyla denk hâle getirildi²⁸. Aynı tarihlerde Tophane-i Âmire'ye bağlı muvazzaf askerler, nizam orduları bünyesine ilhâk edilerek Seraskerlik idaresine bağlandı²⁹. Akabinde askerî levâzımâtın satın alımı ve imali sadece bu iş için ihdas edilmiş nezâretin elinden alınarak Seraskerlik ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî kontrolüne verildi³⁰. Tophane-i Âmire'nin işleri gün geçtikçe arttığından, muamelelerin hızlı ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesini sağlamak amacıyla 1845 Temmuzunda Tophane-i Âmire Askerî Meclisi teşkil edilerek başkanlığına *Miralay Halil Bey* getirildi³¹. 1845 yılı Ağustosunda Harbiye ile Baruthaneler nezâretleri Tophane-i Âmire Müşirliği'ne ilhak edildi³². Böylelikle Osmanlı Ordusu'na ait her türlü techizâtın imal ve ithaliyle, Avrupa'daki emsallerine benzer bir takım yeni imalathanelerin tesis ve inşasının kontrolü tek bir merkezden yapılmış olacaktı.

1846 yılına kadar Tophane-i Âmire'deki mühimmatın imal masrafları, her ay ne kadar harcama yapılırsa icmale kaydedilerek maliye hazinesinden karşılanıyordu. Yani Mühimmat-ı Harbiye masraflarında olduğu gibi Maliye Hazinesi tarafından kendisine ayrılmış aylık sabit bir tahsisatı yoktu. Tophane-i Âmire Nâzırı, Meclis-i Vâlâ'ya çağrılarak kendisine Tophane masraflarının yıllık ne kadar maliyeti olduğu sorulmuş, nâzır da mevcut aylık harcamaların ortalama 750 kese (375.000 kuruş) tutarında olduğunu, eğer Tophane'ye yılda 9000 kese (4.500.000 kuruş) tahsisat ayrılırsa pek âlâ idare olunabileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Tophane-i Âmire için hazineden her ay 750 kese tahsisat ayrılarak, 1846 Martından itibaren maktu'en idare olunmasına karar verilmiştir³³.

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî idaresi altında Tophane-i Âmire ve ona bağlı atölyelerde üretilen mamulâtı ve bunların muhafaza edildiği ambarları denetlemek üzere 1847

²⁸ BOA, **İ. DH**, 84/4218, 2 S 1260 (22 Şubat 1844).

²⁹ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. 7, s. 1158.

³⁰ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. 7, s. 1160.

³¹ BOA, **C. AS**, 863/36947, Evahir-i C 1261 (5 Temmuz 1845).

³² BOA, **A. MKT**, 27/13, 13 Ş 1261 (17 Ağustos 1845); **A. MKT**, 27/66 29 Ş 1261 (2 Eylül 1845). İlhâk nedeniyle tayinatların da birleştirilerek Asâkir-i Nizâmiye Müsteşarlığı tayinatına tebdili hususunda irade sâdır olmuştur: **İ. DH**, 117/5924, 16 S 1262 (13 Şubat 1846); Ahmed Muhtar, **Osmanlı Topçuları**, s. 361.

³³ BOA, **İ. MSM**, 17/395, 3 R 1262 (31 Mart 1846) tarihli irade.

yılında müstakil bir meclis -komisyon- teşkil edildi³⁴. Meclisin reisliğine geçici olarak Dersaadet Ordusu erkânından *Ferik Mustafa Paşa* atanmış; Süvari mirlivâ *Mustafa Paşa*, Dersaadet Ordusu Birinci Redif Alayı Miralay *İzzet Bey*, Piyade Kaimakamı *İsmail Bey* de daimi âzâ seçilmişlerdir. Haftanın üç günü bu mecliste, geri kalan günlerde de asıl vazifelerinde görev yapmak üzere Bâb-ı Seraskerî kâtiplerinden Tophane-i Âmire Miralay *İsmail Bey* ve Asâkir-i Hassa Ordusu meclis âzâsından *Miralay Süleyman Bey* de geçici âzâ olarak tayin edilmişlerdir. Kurulan meclis Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günleri ambar dairesinde toplanarak ambarın dâhili maddelerini değerlendirip müzakere edecekti. Kalan günlerde ise yalnız reis ve daimi üyeler bir araya gelerek duruma göre ambarları teftiş edeceklerdi. Bu teftişlerle imal ve ithal edilen mamullerin numunelerine uygun olup olmadığı denetlenerek gereksiz masraf ve zayıfatın önüne geçilmesi planlanmaktaydı³⁵.

Buharlı makinelerin sanayii ve denizcilikte yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte, metaller ve demirin önemi bir kat daha artmıştı. İmalat sektörü açısından bakıldığında 1826 yılından beri yoğun ama bir o kadar plansız bir şekilde süre gelen fabrikalar kurma çalışmaları çerçevesinde Avrupa'dan birçok buharlı makine ve parça ithal edilmişti. Bu makinelerin kimi kurulumlarından kısa bir süre sonra, kimi ise 1840'lı yılların başlarında yoğun kullanımdan veya hiç kullanılmamaktan paslanarak işe yaramaz hâle gelmişlerdi. Bu makinelerin yedek parçaları ancak Avrupa'dan ithal yoluyla tedarik edilmekteydi. Bu ise hem vakit kaybı, hem de dışa bağımlılıkta devamlılık anlamına geliyordu. Makinelerin hiç olmazsa civata, kazan, metal boru gibi bazı aksamının İstanbul'da imal edilmesi yararlı olacaktı. Bu nedenle 1842 yılında Zeytinburnu'nda büyük bir demir fabrikası inşasına başlandı. Aynı yıllarda Baruthane-i Âmire içerisinde de bir küçük demir fabrikası inşa edildi. Küçük demir fabrikasının inşaatı Zeytinburnu Demir Fabrikası'ndan önce tamamlanmış hatta Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın ihtiyacı olan bir takım metal parçaları burada imal edilmişti. 1845 yılında inşası tamamlanan Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın idaresi Tophane-i Âmire'ye; Baruthane-i

³⁴ Bu meclis, imalat müdürü *Mirlivâ Örfî Paşa* ile muavini *Miralay Selim Bey*'in görevden ihraç edilmeleri nedeniyle kurulmuştur. İhraç nedeni belirtilmese de, ani görevden alma işin içinde yolsuzluk olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. BOA, A. MKT, 97/29, 24 L 1263 (5 Ekim 1847).

³⁵ BOA, C. AS, 636/26808.

Âmire'deki küçük demir fabrikasının idaresi de Baruthane-i Âmire'ye devredildi (1848)³⁶.

Tophane-i Âmire, Harbiye, Tüfekhane-i Âmire ve Zeytinburnu Demir Fabrikaları'nda çalışmakta olan memur, usta ve işçi tüm personelden içlerinde sakat, işe devam etmeyen, maaşı fazla olanlarının tespit edilerek yararsızlığı görülenlerin işlerine son verilmesine, gerektiğinden fazla maaş alanların aylıklarında da indirimle gidilmesi tasarlanmaktaydı. Bu sayede hazinenin ayda 24.291 kuruş tasarruf edeceği ön görülmekteydi³⁷. Söz konusu tasarı, Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra Sadarete sunulurken buradan da olumlu yanıt alınması sonucu 1853 yılı Mart ayından itibaren yürürlüğe girdi³⁸.

Kırım Savaşı sürerken Osmanlı askerî imalathaneleri ordunun ihtiyacı olan mühimmatın tamamını karşılayacak güçte olmadığından, savaşın ilerleyen safhalarında sıkıntı yaşanmaması adına Avrupa'dan yine mühimmat ithal edilmesi gündeme gelmiştir. Mühimmatın mümkün olan en kısa zamanda satın alınarak cephelere sevk edilmesi için İstanbul'da konuyla ilgisi olan şahıslardan mürekkep bir komisyon teşkil edilmiştir. Ayrıca durum hakkında Devlet-i Aliyye tebaası ve Avrupalı tüccarlarla da Ticarethane'de defalarca müzakerelerde bulunulmuştur. Tüccarların, mühimmatın kendilerince satın alınıp getirilmesi hususunda Osmanlı Devleti'nden aflarını talep etmeleri üzerine silah ithali işlerinin bizzat devlet kanalıyla yürütülmesine karar verilmiştir. Tophane, Tersane ve Seraskerlik makamlarınca türü ve miktarı belirlenen mühimmatın kontratları bizzat Tophane-i Âmire Müşirliği tarafından düzenlenecek veya Hariciye Nezâreti kanalıyla alımların yapılacak olduğu İngiltere ve Fransa'daki Osmanlı elçiliklerine bu konuda ruhsat verilecektir. Yine alım konusunda muhatap olan devletlerin İstanbul'daki konsolosluklarına da ayrıntılı bilgi verilecektir (26 Mart 1854)³⁹.

³⁶ BOA, **İ. MSM**, 24/645, 15 C 1264 (19 Mayıs 1848).

³⁷ Tophane-i Âmire Müşiri'nin Meclis-i Vâlâ'ya tezkiresi BOA, **A. MKT. MHM**, 72/98, 11 Ca 1269 (20 Şubat 1853).

³⁸ BOA **İ. MVL**, 265/10108, Lef 3, 25 Ca 1269 (6 Mart 1853) tarihli irade. Ayrıca aynı iradede *Miralay Eyüb Bey*'in Tophane Fabrika-yı Hümâyûnu Müdürlüğü'ne atandığı da bildirmektedir. Bu hususu Maliye Nezâreti ve Tophane Müşirliği'ne bildirir tezkire **A. MKT. NZD**, 74/48, 29 Ca 1269 (10 Mart 1853).

³⁹ BOA, **İ. HR**, 106/5213, Lef 4, 27 Ca 1270 (26 Şubat 1854) tarihli irade, **A. MKT. NZD**, 112/61, 26 C 1270 (26 Mart 1854).

Osmanlı Devleti, hazinenin Kırım Savaşı sırasında savaşın artan giderlerini karşılamakta yetersiz kalması üzerine borçlanma yoluna gitmişti. Alınan meblağ umûr-ı harbiyeye ait giderlere harcanacağından sarfiyat işlerine bakmak üzere 1854 yılının Ekim ayı başında bir komisyon teşkil edildi⁴⁰. Müzakereleri için Masarifât Nezareti Dairesinin tahsis edildiği komisyon ilk toplantısını 10 Ekim 1854 tarihinde yapmış ve toplantıda âzâların yanı sıra müttefik devletler sefirleri de hazır bulunmuştu⁴¹.

Kırım Savaşı nedeniyle askerî işlerin yoğunluğundan mesâlih-i askerîyyenin müzakere merkezi olan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî her işe yetişemez duruma gelmişti. Şûranın yükünü hafifletmek maksadıyla 1855 yılının Ocak ayında savaş başladığında yapıldığı gibi yine Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî'de haftada iki gün toplanmak üzere geçici bir meclis kurulmasına karar verildi. Meclis, Hâriciye Nâzırı, Serasker, Hazine-i Hassa Nâzırı, Meclis-i Vâlâ Reisi *Kâmil Paşa*, Meclis-i Âli-i Tanzimat üyelerinden *Mehmed Rüşdi Paşa*, Ticaret ve Maliye Nâzırları ile Meclis-i Vâlâ âzâlarından *Ahmed Refik Efendi*'den oluşacaktı. Böyle bir meclisin teşkili gerek Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin ıslah-ı ahvâli, gerek önemli ve acil işlerin görüşülüp karara bağlanması için büyük önem arz etmekteydi. Üye ve memurlara fazladan maaş ödenecek olması nedeniyle hazineye yük olacağı bilindiği halde, işlerin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi adına bu kadar masrafın önemsiz olduğuna kanaat getirilerek meclisin teşkiline karar verildi⁴².

Seraskerlik makamının Kırım Savaşı ile birlikte gittikçe önem kazanan bir kimliğe bürünmesi, askerî mühimmat imal ve ithalinin idaresinde de değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Teşkil edildiği tarihten beri yetkileri gittikçe artırılan ve sahip olduğu bu idari salahiyet neticesinde müstakil olarak hareket eder hâle gelen Tophane-i Âmire Müşirliği, 1858 yılında Seraskerlik makamına bağlanmıştır⁴³. Müşirliğin yetkilerinin bir nebze olsun kısıtlanmasının esas nedeni, onun imal ve

⁴⁰ BOA, A. MKT. NZD, 118/39, 11 M 1271 (4 Ekim 1854).

⁴¹ BOA, A. MKT. NZD, 118/58.

⁴² BOA, A. AMD, 53/61, 21 R 1271 (11 Ocak 1855).

⁴³ BOA, A. AMD, 90/2, 8 M 1275 (18 Ağustos 1858). Bu bağlanma sonucunda işlerin yoğunluğu serasker paşanın harcamalarının da artmasına neden olacağı gerekçesiyle Tophane-i Âmire Müşirliği'ne ait maaş ve tayinat da serasker paşanın maaşına ilave edilmiştir. İ. DH, 411/27246, 22 M 1275 (1 Eylül 1858); A. MKT. MHM, 140/5, 2 S 1275 (11 Eylül 1858). **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. IX, yay. haz., M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984, s. 145.

ithal işlerinde başına buyruk hareket etmesini engellemek, yani bir nevi otokontrol sistemi oluşturulmak istenmesinden kaynaklanmaktadır.

1.2.1.1.1. Tophane-i Âmire İmalât Meclisi'nin Kuruluşu

Askerî teknolojinin gün geçtikçe ilerlemesi, silah imalatının da bir o kadar karmaşık bir hâl almasına neden olmuştu. Artık silahlar, sıradan el aletleri ve birkaç basit düzeneden ibaret küçük atölyelerde üretilemeyecek kadar karışık ve tümleşik, bir o kadar da pahalı gereçlerdi. Üretimin her aşamasında birimler birbirleriyle eş zamanlı hareket etmek zorundaydı. Bu durum sanayide iş bölümü ve disipline daha da önem verilmesine neden oldu. Avrupa'daki teknik gelişmeleri elinden geldiğince takip etmeye çalışan ve bunu bünyesinde bir an önce tatbik etmeye hevesli Osmanlı Devleti de yoğun endüstrileşme hamleleri neticesinde XIX. Yüzyılın ikinci yarısına büyük ve küçük ölçekli birçok işletmeye sahip bir devlet olarak girdi.

Bu zaman diliminde tüfekhane ve gazhane idareleri Zeytinburnu Fabrikası'na; Top imalatı, mühimmat-ı harbiye ve baruthaneler idarelerinin de Tophane-i Âmire'ye bağlanması imalat işlerinin çok büyümesine neden olmuş ve işlerin eksiksiz bir şekilde yürütülmesini imkânsız hâle getirmişti. Bu nedenle Tophane-i Âmire imalat dairesinde bir meclisin teşkili planlanmaktaydı. Gerçekleştirilecek tüm imalatın ilmi metod kuralları çerçevesinde, aslına uygun ve mükemmel bir şekilde yürütülmesi ile ıslahat ve buluşlara dair konuların müzakere edilebileceği, gerektiğinde konuyu müşavere edilmek üzere Tophane-i Âmire Meclisi'ne havale edecek olan bu meclis, hazineye de herhangi bir yük getirmeyecekti. Ayrıca meclis, o ana kadar Tophane-i Âmire bünyesinde kurula gelen tüm meclis ve komisyonları teşmil eder nitelikte olacaktı. Sultan, meclisin teşkilini olumlu bulmakla birlikte⁴⁴ bir kez de seraskerin görüşünü almak üzere konuyu seraskerliğe havale etti⁴⁵. Seraskerliğin de olumlu görüş bildirmesi üzerine 30 Eylül 1858 tarihinde meclis resmen teşkil edilmiş oldu⁴⁶. Meclis şu kişilerden oluşmaktaydı:

Reis: Ferik Halil Paşa
Asil üye: Harbiye feriki Niyazi Paşa
Asil üye: Ferik Muhlis Paşa (von Kuczkowski)

⁴⁴ BOA, **İ. DH**, 412/27310, Lef 4, 6 S 1275 (15 Eylül 1858) tarihli irade.

⁴⁵ BOA, **A. MKT. MHM**, 141/10, 18 S 1275 (27 Eylül 1858).

⁴⁶ BOA, **A. MKT. NZD**, 265/12, 21 S 1275 (30 Eylül 1858).

Haftanın üç günü katılacak: İstihkâm alayı mirlivası İsmail Paşa
" " " : İmalât miralayı Hacı Hasan Bey
Miralay Ali Bey (Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn)
Kaimakam Rüstem Bey (Tüfekhane-i Âmire memuru)
Kaimakam Kâmil Bey (komisyon memuru)
Binbaşı Hüseyin Bey (komisyon memuru)
Kâtib-i evvel: Tâhir Efendi (imalatın yazımından sorumlu)
Kâtib-i sâni: Mehmed Efendi (Gazhane'de müstahdem)
Kâtib-i sâlis: Ali Efendi (tabur kâtibi)

1858 yılının Ekim ayı başında Tophane-i Âmire İmalât Meclisi'nin görevlerini bildiren bir talimatnâme kaleme alınmıştır. Buna göre:

-Meclisin reisi *Ferik Halil Paşa* olup, meclisin diğer üyeleri ile birlikte belirlenen günlerde toplanacaktır. "Meclis-i İmalât" ibareli bir mühür kazınacak ve reis tarafından muhafaza edilecek ve kullanılacaktır.

-Meclisin esas görevi, tüm imalatın düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve bunun sonucunda elde edilecek mamulün istenilen kalite ve sağlamlıkta olup olmadığını kontrol etmektir.

-Yeni ihdas edilen Gazhane'nin düzgün bir şekilde idare edilmesini sağlamak, günden güne ilerleyen silah sanayii ve buna bağlı icadları yakından takip ederek bunların yerli imalathanelerde başarılı bir şekilde uygulanışına nezaret etmek.

-Tophane-i Âmire'ye bağlı dökümhanelerle, barut ve güherçile fabrikalarının düzgün bir şekilde idareleri için yürürlüğe konacak ıslahat programına nezaret etmek.

-Tophane-i Âmire'ye bağlı imalat mahallerine teftiş amacıyla ara sıra meclisten birkaç kişi gönderilecektir. Buralardaki mamul ve gayr-ı mamul eşyalardan birer numune mecliste saklı bulundurulacaktır. Zayiatın olmamasına, tasarruf kurallarına riayet olunmasına ve ambarların daima temiz bulundurulmasına dikkat edilecektir. Aksi bir durumdan doğrudan meclis sorumlu tutulacaktır.

-Meclisin teşkiliyle, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî bünyesinde 1847 yılında kurulan meclis lağvolunmuştur. Bu nedenle lağvolunan meclisin görevini Tophane-i Âmire İmalât Meclisi üstlenmiştir. Askerî mühimmatın satın alınmasında yine müzayede usûlünün uygulanacağı, numunesine uymayan eşyanın asla kabul edilmeyeceği ve bedeli tespit edilmedikçe ambarlara asla mal kabulü gerçekleşmeyeceği beyan olunmuştur.

-Tophane-i Âmire Meclisi ile sürekli irtibat hâlinde olunacak, özellikle mali konular her daim seraskerlik ve Tophane-i Âmire Meclisi'ne danışılacaktır. Tüm ambarların

aylık imalat ve masraflarını bildirir hesap cedvelleri seraskerliğe takdim edilecektir⁴⁷.

Fethi Paşa'ya vefatından önce uhdesinde bulunan Tophane-i Âmire müşirliğine ilaveten Harbiye Nezâreti'nin⁴⁸ idaresi de verilmişti. Harbiye nezaretinin işleri muhasebeci efendi tarafından, Tophane ve Karantinalar mali işleri ise *Fethi Paşa* tarafından bizzat yürütülmekteydi. Ancak *Fethi Paşa*'nın görevden ayrılmasından sonra maslahatta mazbutiyet mütalaası nedeniyle harbiye muhassessatı Tophane-i Âmire sergisine nakledilmiş ve Tophanece vekâleten idare edilmesine izin verilmişti. Fakat bu idare resmi memuriyet altında bulunmadığından ve herhangi bir durumda sorumluluğun kime ait olacağı bilinemeyeceğinden, Harbiye'nin imalat ve satın alma işlerinin yakın bir zaman önce teşkil olunan Tophane-i Âmire İmalat Meclisi tarafından yürütülmesi; maliye ve hesap işlerinin de Tophane-i Âmire Nezâreti'nce görülmesi irade buyrulmuştur (Ekim 1859)⁴⁹. Böylelikle daha önce lağvedilen, ancak sonradan gayr-ı resmi statüde tekrar faaliyet göstermeye başlayan Tophane-i Âmire Nezâreti'ne yeniden resmi hüviyet kazandırılmış oldu.

Akabinde Tophane ve Tersane'nin mevcut tahsisatlarının mühimmat imali ve ithali için yetersiz kaldığına kanaat getirilerek devrin ekonomik şartlarına göre yeniden düzenlenmesine karar verildi. Bu çerçevede öncelikle asâkir-i nizamiyenin mühimmatına o zamana dek ne kadar masraf edildiğini, Tophane-i Âmire ve mühimmat-ı harbiyenin masraflarının neler olduğunu, kalelere verilecek yeni toplar ve mühimmat ile donanma ve bahriye askerlerinin masraflarının ne kadarı bulunduğunu tespit etmek üzere 1859 Kasımında Tersane ve Seraskerlikten seçilen uzmanlardan oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon, gerekli incelemeleri bir an evvel

⁴⁷ BOA, **İ. DH**, 416/27511, Lef 2, ve kabulüne dair irade **a.g.b.**, Lef 3, 23 Ra 1275 (31 Ekim 1858). Gereğinin yapılması hususunda seraskerliğe tezkire **A. MKT. MHM**, 145/69, 3 R 1275 (10 Kasım 1858); Seraskerliğin talimatnâmeyi aldığı bildirir tezkiresi **A. MKT. NZD**, 269/40, 14 R 1275 (21 Kasım 1858). Tophane-i Âmire İmalât Meclisi, Sultan Abdülaziz döneminde de bünyesinde yapılan ufak çaplı değişikliklerle varlığını sürdürmüştür. **BEO. AYN. d.**, nr. 1028, 8 C 1286 (14 Eylül 1869), s. 250.

⁴⁸ Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1826 yılında teşkil edilen Seraskerlik makamının bürokratik işlerini yürütmek üzere ihdas edilmiş, ancak 19. Yüzyılın son çeyreğinde yetki ve görev alanı genişleyerek nihayet 1908 yılında günümüzdeki Milli Savunma Bakanlığı'na benzer hüviyet kazanan Harbiye Nezâreti hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, "Harbiye Nezâreti", **DİA**, C. XVI, s. 119-120.

⁴⁹ BOA, **İ. DH**, 444/29343, 29 S 1276 (27 Eylül 1859) tarihli irade; Durumu Maliye Nezâreti ve Seraskerliğe bildirir tezkire. **A. MKT. NZD**, 292/78, 16 Ra 1276 (13 Ekim 1859).

tamamlayıp, müfredat defterlerini bir an önce hazırlayacak ve 1276 malî yılına (Mart 1860) girilmeden bu iş bir hâl yoluna koyulacaktı⁵⁰.

Devlet ekonomisinin gittikçe dar boğaza sürüklenmesi, diğer alanlarda olduğu gibi askerî ıslahatlarda da bir takım tasarruf tedbirlerinin alınmasını gerekli kılmıştı. Ancak tasarruf uygulamaları askeri mühimmatın imalini sekteye uğratmadan gerçekleştirilmeliydi. Bunun için Şubat 1861 tarihinde, o zamana kadar bedelleri Tophane-i Âmire tahsisatından ve masarîfât-ı fevkaladeden karşılanan, ne kadar mühimmat yapıldığını ve daha ne kadar yapılacağını ayrıntılarıyla bildiren defterler düzenlenmesi emredildi. Bu defterler, tasarruf kurallarına uygun olarak imal edilecek mühimmatın ve inşa edilecek binaların muhammen bedellerini de ihtiva edecekti. Ayrıca bir sene içinde Tophane-i Âmire tahsisatı haricinde ne kadar mühimmat imal edileceğinin de bilinmesi gerektiğinden, bunlar için de ayrı defterler tanzim olunması kararlaştırıldı⁵¹.

Sultan Abdülmecid'in 22 yıllık saltanatını meclis ve komisyonlar dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Esas amacı merkezi idareyi güçlendirmek olan bu sistemde, Babî'li'yi oluşturan ana idare organlarının düzenli bir şekilde iş görmeleri, ihtisaslaşmış alt birimlerin varlığı ve hizmet görmeleri büyük önem taşıyordu. II. Mahmud'un hükümdarlığının sonlarında nezâretlerin kurulmasıyla başlatılan bu akım, Abdülmecid'in vefatıyla tahta çıkan Abdülaziz döneminde de devam etti. Tophane-i Âmire Müşirliği, Abdülaziz'in saltanatının ortalarına kadar askerî sanayii ile ilgili işlerden sorumlu yegâne kurum olma vasfını sürdürdü⁵².

Harbiye Nezâreti, her ne kadar 1845 yılında idare olarak Tophane-i Âmire Müşirliği'ne ilhak edilse de, kendine ayrılmış müstakil bir muhassesatı hâlâ mevcuttu. İlhaktan itibaren Tophane-i Âmire bünyesinde vekâleten görülen hesap işleri 1859 yılında resmen Tophane-i Âmire Nezâreti'ne bağlanmıştı. Tophane ve Mühimmat-ı Harbiye tahsisatlarının tesviyesi için ayrı ayrı memurlar tayin olunmuştu. Tahsisatları ayrı, idareleri bir olan bu iki birimde kimi zaman Tophane mühimmatından bazı malzemeler harbiye fabrikalarında, harbiye mühimmatından

⁵⁰ BOA, **İ. MMS**, 16/670, 9 R 1276 (5 Kasım 1859) tarihli irade. Gerekli müfredat defterleri hazırlanmış ve Tophane-i Âmire ve bağlı mahaller için Rumi 1276 (M 1859) yılına kadar yıllık 40.000 kese akçe tahsisat ayrıldığı tespit edilmiştir. BOA, **İ. DH**, 57/34528, Lef 2.

⁵¹ BOA, **A. MKT. NZD**, 345/6, 22 Ş 1277 (3 Şubat 1861).

⁵² Abdülaziz devri askerî teşkilatı hakkında monografik bir çalışma için bkz. Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, ATASE Yayınları, Ankara 2008.

bazı malzemeler de tophane fabrikalarında imal edilebiliyordu. Bu durum hesap işlerinde karışıklık yarattığından, harbiye muhasesatının ismiyle birlikte ilga edilmesine; muamelelerinin de Tophane tahsisatı adı altında yürütülmesine karar verildi (25 Mayıs 1863)⁵³.

Sultan Abdülaziz, donanmanın ihyâsına büyük önem verdiğiinden bu alanda gerekli ıslahatın mükemmel bir şekilde yürütülebilmesi adına 1865 yılında Tophane-i Âmire Müşiri *Halil Paşa*'yı *Vesîm Paşa*'nın yerine kapdân-ı derya olarak atamıştı⁵⁴. Ancak *Halil Paşa*, Tophane'nin imalat işlerinden sorumlu olmayı da sürdürdü. Tophane-i Âmire tarafından yürütülen kale ve istihkâmlardaki askerlerin maaş, tayin gibi işlemleri, meydana gelen karışıklık ve sıkıntıları gidermek adına Seraskerliğe bağlandı⁵⁵. Tophane-i Âmire Müşirliği'ne bağlı olarak sürdürülen harp mühimmatı imali ve tanzimi hususları doğrudan askeriyeyle ilgilendiren bir konu olması nedeniyle Seraskerliğin kontrolüne verildi⁵⁶.

II. Mahmud döneminden beri askerî mühimmatın imali ve tanzimi konusunda yegâne kurum hâline getirilmeye çalışılan Tophane-i Âmire Müşirliği, bu erkini 1860'lı yılların ortalarından itibaren tedricen Seraskerliğe devretti. Ekim 1866'da Tophane-i Âmire'de görev tanzimi yapılarak imalat işleri Meclis-i İmalat; askerî maslahat ise Meclis-i Askerî adlarında teşkil olunan iki heyete tevdi edildi⁵⁷. Mayıs 1867'de Tophane-i Âmire'nin askerî ve malî işlerinin idaresi eskiden olduğu gibi Seraskerlik makamında bırakılarak, bir yıl önce Seraskerlik idaresine devredilen harp mühimmatı imali ve tanzimi işleri İmalât-ı Harbiye Nezâreti'ne verildi. İmalât-ı Harbiye Nâzirliği'na da o sırada Ticaret Nâzirliği yapmakta olan *Halil Paşa* tayin edildi⁵⁸. İşlerin kolaylaştırılması için kurulan bu heyetler zamanla işlerin karışmasına neden olunca Aralık 1867 tarihinde iki meclis tekrar birleştirilerek Tophane-i Âmire Meclisi adıyla tek bir meclis hâline getirildi⁵⁹.

⁵³ BOA, **İ. DH**, 507/34528, Lef 4, 7 Z 1279 (25 Mayıs 1863) tarihli irade; **A. MKT. MHM**, 262/63; **A. MKT. MHM**, 265/59; **A. MKT. MHM**, 266/64.

⁵⁴ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. X, s. 139.

⁵⁵ BOA, **A. MKT. NZD**, 596/75, 6 Ra 1282 (30 Temmuz 1865).

⁵⁶ BOA, **A. MKT. MHM**, 354/60, 15 Z 1282 (1 Mayıs 1866).

⁵⁷ BOA, **A. MKT. MHM**, 365/51, 11 C 1283 (21 Ekim 1866). Her iki meclisin üye sayısı ve bu üyelerin isimleri hakkında bkz. Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 89.

⁵⁸ BOA, **A. MKT. MHM**, 381/99, 11 M 1284 (15 Mayıs 1867); **Lûtfî Tarihi**, C. XI, s. 79.

⁵⁹ Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 89-90.

1.2.1.1.2. Ešliha ve Eşya Muayene Komisyonları ile Mümeyyizân-ı Ešliha Komitesi'nin Kuruluşları

Osmanlı ordusu'nun kullanmakta olduğu ateşli silah ve cephanenin bakım ve tamiri ile imal ve ithal sûretleriyle tedarik olunarak askere teslim edilecek yeni silahların teslim sırasındaki muayeneleri hususları bir nezâretin denetimi altına alınma gereksinimini doğurdu. Bu gereksinimde 1860'lı yıllarda hafif silah teknolojisinde meydana gelen değişimin büyük rolü vardır. Bilindiği gibi seri atışlı iğneli tüfeklerin icadı ve kullanımının yaygınlaşması savaş stratejilerinde büyük değişikliğe gidilmesine neden oldu. Avrupa ve Amerika'da yaşanan bu teknik gelişmeleri takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti, yeni icat tüfeklerden ithal yoluyla büyük miktarda satın almıştı. Sadece mamul değil, aynı zamanda bunları imal edecek tezgâh ve makineleri de ithal yoluyla tedarik ederek silah üretim merkezlerinde elinden geldiğince bu silahları üretmeye ve eskilerini de yeni usûle dönüştürmeye çalıştı. Silah imalatı ve ithalatı trafiğinin az zamanda bu kadar yoğun bir şekilde işleyişi üretim, ithal, bakım, muhafaza, teslim ve kullanım aşamalarının sıkı bir denetim ve kontrolden geçirilmesini zorunlu kılıyordu.

Öncelikle tüm ordular için lüzumu olan silah ve mühimmattan gerek yerli imalathanelerde üretilmiş, gerekse ithal yoluyla tedarik edilmiş olanlarının standartlara uygunluğunu kontrol üzere yeni silah teknolojilerinden haberdar askerî erkândan mürekkep daimi statülü bir Ešliha Komisyonu'nun teşkil edilmesi tasarlanmaktaydı (Nisan 1864)⁶⁰. Aynı zamanda bu komisyon, Hassa Ordusu'nun mühimmat ve harp aletlerinin muhafaza ve bakımlarının yapılıp yapılmadığını teftiş yetkisine de sahip olacaktı. Gerektiğinde komisyon âzâlarından bir kaç tane taşra orduları silah ve mühimmatının denetimi için teftişe çıkacaktı. Ayrıca bu komisyon üyeleri diğer askerî erkân ve subayları da bilgilendirmek üzere zaman zaman brifingler verecekti.

Yine aynı tarihte, askerî levazımat için satın alınan ve alınacak olan tüm eşya ve erzakın, ambarlara teslimi sırasında bunların kontratları şartlarına uygunluğunu denetleyecek ve bu eşyaların numuneye muvafik veya aykırı olduğunu Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye bildirecek bir Eşya Muayene Komisyonu teşkil edilmesi kararlaştırıldı.

⁶⁰ Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin seraskerliğe konuyla ilgili arz tezkiresi BOA, A. MKT. NZD, 539/51, Lef 2, 14 Za 1280 (21 Nisan 1864).

Komisyonlar Şu Şahıslardan oluşacaktı:

Esliha Komisyonu âzâları

- Hassa Ordusu Topçu Alayı Mirlivası *Ramiz Paşa* (reis)
- Tophane-i Âmire mensubu Miralay *Fazlı Bey*
- Tophane-i Âmire mensubu *Liman Bey*
- Tophane-i Âmire mensubu *Blom (Bluhm) Bey*
- Erkân-ı Harbiye Kolağalarından *Hakkı Efendi*

EŞya Muayene Komisyonu âzâları

- Hassa Ordusu erkânından Ferik *Osman Paşa*
- Erkân-ı Harbiye Miralay *Ali Bey*
- Levazımat Dairesi âzâsından Miralay *Kasım Bey*
- Hassa Ordusu Kaimakamlarından *Ahmed Bey*
- Hassa Ordusu Süvari İkinci Alayı Emini *Mehmed Efendi*⁶¹

Bu komisyonların teşkilinin üstünden üç sene geçtikten sonra, Tophane-i Âmire'ye bağlı fabrika ve imalathanelerde imal edilmekte olan ve imal edilecek silahlarla, bunlara dair hususları tahkik ve tecrübe ederek konuya dair görüşlerini ayrıntılı olarak askerî yetkililere rapor etmek; Topçuluk ve istihkâma dair yazılmış kitap, risale ve tercümeleler hakkında da askeri bilgilendirmek üzere Mümeyyizan-ı Esliha Komitesi'nin teşkiline karar verildi (27Haziran 1867)⁶². Kurulduktan kısa bir süre sonra lağvolunan komite, 1869 yılında tekrar tertip edildi⁶³. İkinci kez kurulan komitenin 5 Mayıs 1869 tarihinde yapılan âzâ seçimi sonucu komitenin reisliğine Topçu mirlivası iken ferik rütbesine terfi etmiş, aynı zamanda Tophane-i Âmire Meclisi âzâsı da olan *Ferik Ramiz Paşa* getirildi. Tophane-i Âmire miralay *Ali Bey* iken mirlivalık rütbesine terfi etmiş ve aynı zamanda Tophane-i Âmire Meclisi âzâsı da olan *Mirliva Cemal Paşa* âzâ; Tophane-i Âmire kaimakamı iken miralaylık rütbesine

⁶¹ BOA, **a.g.b.**, Lef 3. Seraskerlik, komisyonların teşkilini makul görmüş ve padişahın onayını almak üzere sadarete arz tezkiresi sunmuştur. **a.g.b.**, Lef 1, 25 Za 1280 (2 Mayıs 1864).

⁶² Komitenin teşkilinin uygun görüldüğüne dair sadaretin seraskerliğe tezkiresi. BOA, **A. MKT. MHM**, 386/20, 24 S 1284 (27 Haziran 1867); diğer sûretleri **A. MKT. NZD**, 462/21; **BEO. AYN d.** nr. 1027, s. 4-5. Komiteye Bahriye erkânından *Miralay Said Bey* ile *Kaimakam Hüseyin Bey* de atanmışlardır. **A. MKT. MHM**, 387-B/49, 25 Ra 1284 (27 Temmuz 1867). UĞur Ünal, çalışmasında Mümeyyizan-ı Esliha Komitesi'nin teşkil tarihini 1869 Mayıs olarak vermiştir. Bkz. **a.g.e.**, s. 90. Bu tarih komitenin ikinci teşkil tarihidir.

⁶³ BOA, **BEO. AYN. d.**, nr. 1028, 4 S 1286 (16 Mayıs 1869), s. 157.

terfi etmiş imalât-ı nariyye memuru *Aziz Bey* âzâ; Karadeniz Boğazı topçu alayı kaimakamı iken miralaylık rütbesine terfi etmiş *Ahmed Bey* âzâ ve son olarak Tophane-i Âmire kolağalarından iken binbaşılık rütbesine terfi etmiş *Saadeddin Bey* âzâ, *Miralay Sururi*, *Nuri* ve *Hasan Beyler* de geçici âzâ olarak seçildi⁶⁴.

1869 yılı Şubat ayında Tophane ve Mühimmat-ı Harbiye idaresi, Serasker kaimakamı olarak atanan İmalât-ı Harbiye Nâzırı *Halil Paşa*'ya tevcih olundu⁶⁵. 1872 yılında Hazine'nin almış olduğu tasarruf tedbirleri gereği Tophane-i Âmire imalat mahalleriyle, Zeytinburnu Demir Fabrikası, baruthane-i âmireler, Kırkağaç Fişekhanesi ve sanayii alaylarının masraflarında kısıtlama yoluna gidildi. Bu amaçla sayılan kuruluşlara teftiş memurları gönderilerek geçmiş muhasebeleri hakkında inceleme başlatıldı. Yapılan denetim ve yürürlüğe konulan tasarruf tedbirleri sonucu gereksiz görülen bazı harcamalar kesilerek Hazine yararına 3.452.337,5 kuruş tasarruf hâsıl oldu⁶⁶. 1873 yılında Tophane-i Âmire'nin görülmekte olan geçmiş muhasebelerinden ötürü Hazine-i Hassa, Bahriye, Nizamiye hazineleri ve Maliye Hazinesi ile ilişkisinin kesilmesine karar verildi. Bu nedenle sayılan dairelerden ikişer memur seçilerek her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri toplanmak üzere Babıâli'de bir komisyon kurulacaktı. Bu iş en çok Maliye Hazinesi'ni ilgilendirdiğinden komisyon toplantılarını Maliye Nezâreti'ne ait bir mekânda yapacaktı⁶⁷. 1873 yılında Tophane-i Âmire'nin imalat ve inşaat işleriyle ilgili tüm muameleleri Seraskerlik idaresine bağlandı⁶⁸. 1875 yılı sonlarında Seraskerlik idaresi altında askerin silah, elbise ve diğer donanımın düzenli bir şekilde tanzimini kontrol için Mühimmat-ı Harbiye Nezâreti teşkil edilerek başına *Derviş Paşa* getirildi⁶⁹. Ocak 1876'da askerî mühimmat ve levazımının satın alım, tetkik ve muayene işlemleri için Tecrübe ve

⁶⁴ BOA, **C.AS**, 1064/46860, 23 M 1286 (5 Mayıs 1869).

⁶⁵ **Lûtfî Tarihi**, C. XII, s. 37-38.

⁶⁶ BOA, **İ. MMS**, 43/1783, Lef 4, 12 Ra 1289 (20 Mayıs 1872) tarihli irade. İradede bu tasarrufun memnuniyet verici olduğu belirtilmiş, aynı kararlılıkla bu uygulamaya devam edilmesi emredilmiştir.

⁶⁷ Belirtilen muhasebelerin bir an evvel görülerek ödenmesi ve bu işin bir an evvel sonlandırılması talep edilmiştir. BOA, **A. MKT. MHM**, 457/52, 3 Ca 1290 (29 Haziran 1873); **A. MKT. MHM**, 458/22. Esas amaç hesapların incelenmesi olduğundan dairelerin komisyona göndereceği her iki memurdan birinin mutlaka daire muhasebecisi olması gerektiği Seraskerliğe hatırlatılmıştır. **A. MKT. MHM**, 459/84, 2C 1290 (28 Temmuz 1873).

⁶⁸ BOA, **A. MKT. MHM**, 455/26, 28 Ra 1290 (26 Mayıs 1873).

⁶⁹ BOA, **BEO. AYN. d.**, nr. 1035, 13 Za 1292 (12 Aralık 1875), s. 61.

Ma'mûlat-ı Harbiye Şubesi teşkil edildi⁷⁰. Aynı yılın Mart ayında Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Topçu Dairesi lağvedilerek, yerine Tophane-i Âmire Meclisi'ne bağlı bir şube teşkil edildi⁷¹.

Yukarıda anlatılanlara bakıldığında Abdülaziz dönemi Tophane-i Âmire idare sisteminin komisyon, komite ve şubelerden müteşekkil karmaşık bir yapı arz ettiği görülür. Saltanatı boyunca diğer alanlarda olduğu gibi Tophane idaresinde de o kadar çok değişiklik ve ilga yaşanmıştır ki, hangi kurumun hangi makama bağlı olduğu devrin tanıklarınca bile karıştırılmıştır. Nitekim kale ve istihkâm topçularının maaşları konusunda yaşadıkları sıkıntılara çözüm bulunması adına şikâyet merci'i olarak Tophane Müşirliği'ne mi, yoksa Seraskerliğe mi danışacakları konusunda ihtilafa düşmeleri⁷² bunun en açık göstergesidir. İdarecilerin siyaset, dış politika ve iktisadî sahadaki başarısızlıklarını perdelemek adına yeni idari birimler kurmak, bir kurumu ötekine bağlamak veya maslahatı kolay yürütülür zannıyla küçük idari kısımlara bölmek gibi kararlar almalarının istenilen sonucu vermede yeterli olamayacağı şüphesizdir. Üstelik başarılı veya başarısız oldukları tecrübe edilmeksizin kimi henüz teşkil edileli bir sene bile olmamış onlarca kurul ve komisyon feshedilerek çözüm bulunur zannıyla yerlerine yenileri kurulmuştur.

Tüm olumsuzluklara rağmen idarî programın tamamen başarısız olduğu söylenemez. Teşkil edilen komisyonlar, titiz çalışmalar göstererek mühimmat imali ve ithali konusunda geçmişte yaşanan acı tecrübelerin tekrar yaşanmasına kısmen de olsa engel olmuşlardır.

1.2.1.2. Samakov ve Pravişte Dökümhaneleri'nde Yapılan İdari Düzenlemeler

İdarî düzenlemelerin yapıldığı bir diğer alan da Tophane-i Âmire ve ona bağlı imalathanelere demir tedarik eden dökümhanelerdir. Topların cephaneye ihtiyacının çok büyük bir kısmının karşılandığı Niş Vilayeti'ne bağlı Samakov Kazası'ndaki Samakov Dökümhanesi ile Selanik'e bağlı Drama Kazası dâhilindeki Pravişte Dökümhanesi'nde demir top güllerinin daha muntazam bir şekilde imaline nezâret etmek ve Tanzimat Fermanı'nın bu kazalarda tatbikini sağlamak üzere

⁷⁰ Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 90.

⁷¹ BOA, **A. MKT. MHM**, 479/76.

⁷² BOA, **A. MKT. NZD**, 596/75, 6 Ra 1282 (30 Temmuz 1865).

dökümhanelere birer memur atanmasına karar verilmiştir. Bunun sonucunda Samakov Dökümhanesi'ne Topçu Kaimakamı *Ali Bey*, Pravişte Dökümhanesi'ne de Kaimakam *İbrahim Bey* tayin edilmiştir⁷³.

Samakov, Sofya, Köstendil Kazalarındaki demir madenleri ocaklık usûlüyle işletilmekteydi. Buradaki işletmeler her yıl Dersaadet'e ürettikleri demirden onda bir oranında demir göndermekle yükümlüydüler. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki iç gümrük harçlarının artışı iç ticaret ve nakliyeyi olumsuz yönde etkilemişti. Samakov, Sofya ve Köstendil kazalarındaki demir ocakları işletmecileri, her yıl devlete vermekle yükümlü oldukları demir hâsılatlarının % 10'u ile esnafa ve sair yerlere sattıkları demirden alınan % 12 gümrük vergisinin ağırlığından şikâyet etmekle beraber bunu yerine getirmeye çalışıyorlardı. Ancak Hükûmetin 1840 yılında demir madenlerinden alınan onda birlik payı beşte bire yükseltme kararı, yöredeki işletme sahiplerinde olumsuz etki yarattı. Bunun üzerine Babîâli çözüm arayışına yöneldi. Belirtilen kazalarda bulunan demir madenlerinde Tanzimat hükümlerince düzenleme yapılmasına karar verildi⁷⁴. Samakov Muhassılı'nın Hükûmetin beşte birlik pay isteği emrine karşın 1841 Ocağında Babîâli'ye gönderdiği cevapnamede belirtilen 23 madenin diğer madenler gibi yıllık üretimlerinin beşte birini (hums) vermeye gücü yetmeyeceğini, vergi vermeksizin altıda bir (südüs) oranında demir verirlerse bile bunun madencileri çok büyük zora sokacağını, bu yüzden eskiden olduğu gibi maden hâsılatının onda birinin alına gelmesinin devamının en hayırlısı olacağını belirtti⁷⁵.

Ancak demir madenlerinin bir senelik hâsılatı 40.000 kantar (2250 ton) olup, bundan devletin aldığı 4000 kantar (225 ton) demirdi. Kalan demirin büyük miktarı madenciler tarafından talibine, gümrük vergisi ödenmeksizin satılmaktaydı. Madenciler, gümrük vergisinin yürürlükte olduğu kazalara satmak için çok az miktar demir götürüyordu. Çünkü 1838 yılı sonrası yürürlüğe konan vergi nizamınca iç gümrüklerde % 9 amediye ve % 3 reftiye olarak toplam % 12 vergi tarh olunmuştu. Babîâli, demir madencilerinden beşte bir veya altıda bir oranında demir almak yerine, onda bir demir almaya devam etmeye, bununla birlikte yine demircilerden

⁷³ BOA, **İ. DH**, 10/452, Lef 3, 18 M 1256 (22 Mart 1840) tarihli irade; Her ikisine de üçer bin kuruş maaş verildiğine dair buyruldu. **C. AS**, 398/16431, 27 M 1256 (31 Mart 1840).

⁷⁴ BOA, **İ. MVL**, 19/296, Lef 1.

⁷⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 3.

mahalli fiyat hesabıyla % 12 gümrük vergisi almaya karar verdi⁷⁶. Ancak bu uygulama da demirci esnafının sızıltılarına son vermeyince neticede 1843 yılından itibaren bazı gümrük vergileri kaldırılmış, ancak alınmakta olan öşür ise beşte bir oranına (hums) yükseltilmişti. Bir süre sonra işletme sahiplerine ürettikleri demirin beşte birini vermek ağır geldiğinden, çoğu demir imalathanesi işletmelerini terk ederek üretim faaliyetlerine ara vermişti. Bu durum yakın bir zamanda silah sanayii işletmelerinin ihtiyacı olan demirin yerli kaynaklarca sağlanamaması, dolayısıyla tamamen ithal yoluyla temini anlamına geliyordu. Bunun üzerine Babiâli, 1846 yılında işletmelerden alına gelen humsun sekizde bir (sümün) oranına düşürülmesini ve daha önce alınmasından vazgeçilen gümrük vergilerinin yeniden yürürlüğe konulmasını uygun gördü⁷⁷. Böylelikle demir ocaklarının yeniden faaliyete geçerek daha fazla demir çıkarması ve uzun vadede hazinenin büyük kâr elde etmesi hedeflenmekteydi.

Aradan on yıl kadar bir zaman geçtiği halde kaliteli demir hâsılâtında hedeflenen artış görülmedi. Bunun üzerine 1857 yılında Osmanlı hükümet yetkililerince Samakov Kazası'ndaki demir madenlerinin, maliye hazinesi tarafından müzayede usûlüyle talibine ihaleye verileceğini bildiren bir kanun yayımlandı⁷⁸. Bunu duyan demir madeni işletmecileri, geçmişten beri demir üretimiyle meşgul olduklarından ziraat yapmaya muktedir olmadıklarını, demir hâsılâtını artırmak için var güçleriyle çalıştıkları halde bunu bir türlü başaramadıklarını ve acizyetlerini bildirir bir istida kaleme almışlardı. Maden sahipleri istidalarının devamında birkaç sene önce bir kantar demirin imal maliyeti 120-150 kuruşken hali hazırda maliyetin üç dört misli arttığını, bu nedenle büyük sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdi. Devlete vermekte oldukları sekizde birlik demir miktarı mültezime ihale olunduğu takdirde, tıpkı aşar mültezimleriyle tarımla uğraşan köylü arasında yaşanan sıkıntıların kendilerine de sirayet edeceğini, dolayısıyla demir üretiminin sekteye uğrayacağını

⁷⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 4, 5 S 1257 (29 Mart 1841) tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁷⁷ BOA, **İ. MMS**, 24/619, 12 Ş 1262 (5 Ağustos 1846) tarihli irade; **A. MKT**, 54/68, 22 Za 1262 11 Kasım 1846; Ahmet Kal'a, "Osmanlı Devleti'nde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 82, (Şubat 1993), s. 111-112.

⁷⁸ BOA, **A. MKT. NZD**, 218/73, Lef 1, 21 C 1273 (18 Ocak 1857).

ifade ederek uygulamaya henüz konulan iltizam usûlünün bir an önce yürürlükten kaldırılmasını talep etmişlerdi⁷⁹.

Babîâli ise hiç öyle düşünmüyordu; belki de düşünmek istemiyordu. Son on yıldır silah sanayiinde ağır ve hafif silahların ağırlıklı olarak demirden imal edilmeye başlamasıyla birlikte kaliteli demir ihtiyacına olan gereksinim daha da artmıştı. Bu gereksinimi gidermek adına son zamanlarda birçok yeni demir madeni işletmeye açıldı. Ancak bu madenler hâsılatı bile silah sanayiinin ihtiyacını karşılamaya yetmiyordu. Her ne olursa olsun demir hâsılatını yükseltmekte kararlı olan Babîâli, Samakov Kaimakamına gönderdiği ikinci emirnamede, aldıkları zecrî tedbirler sayesinde mültezimlerin zulme ve sahtekârlığa asla yanaşamayacaklarını, iltizam sistemiyle demir üretiminin de yoluna gireceğini bu nedenle maden hâsılatının mültezime ihalesi kararından asla dönülmeyeceğini bildirdi⁸⁰.

Mevcut veriler, yürürlüğe konulan sekizde birlik aynî pay ve yürürlüğe konan gümrük vergileri uygulamasından beklenen verimin alınmadığını göstermektedir. Nitekim 1873 yılında Samakov Kazası'ndaki demir fabrikaları sahipleri kendilerinden alınmakta olan resimde indirimde gidilmesi hususunda talepte bulunmuşlardır. İşletmeciler her yıl ürettikleri demirin % 12'sini devlete vermekte olduklarını, artan imalat masrafları nedeniyle kendilerine neredeyse hiç kâr kalmadığını, bu nedenle pek çok fabrikanın üretime ara verdiğini ve böyle giderse yakında tüm işletmelerin kapanacağını haber vermişlerdir. Taleplerinin devamında işlerine geri dönebilmek için kendilerinden alınmakta olan resmin maden nizamnâmesine uygun olarak % 5'e düşürülmesi teklifinde bulunmuşlardır.

Şûrâ-yı Devlet Komisyonu ise imalattaki düşüşün ocakların intizamsızlığından ileri geldiğini öne sürerek madenlerin ya güçlü sermayeli bir kumpanyaya ihâlesinin ya da Tophane-i Âmire tarafından doğrudan idare edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Sadaret ise sayılan iki şıktan birinin tercihinin kolay olduğunu, ancak bu uygulamalardan hangi biri yürürlüğe konulursa konulsun pek çok kişinin işsiz ve sefil kalacağını, adil çözümün ahalinin de mağdur olmayacağı bir sistemle mümkün olacağını öne sürerek Şûrâ-yı Devlet'in önerisine karşı çıkmıştır. Neticede 1873 yılı Mayıs ayında fabrikalardan alınmakta olan

⁷⁹ BOA, a.g.b., Lef 2.

⁸⁰ BOA, a.g.b., Lef 3, 29 B 1273 (25 Mart 1857).

verginin tekrar % 5'e indirilmesine, bu müsaade üzerine de madenler üretiminde bir ilerleme görülmezse o zaman başka bir çare aranacağına dair irade sâdir olmuştur⁸¹.

1.2.2. Tanzimat Döneminde Tophane-i Âmire Personeli

On altıncı yüzyıldan, on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar kara ve deniz ordularında kullanılan toplar, tasarım ve menzil açısından çok büyük bir değişime uğramamıştır. Topların döküm tekniğindeki değişiklik haricinde⁸² üretim teknolojileri açısından da durum aşağı yukarı böyledir. Bu nedenle on altıncı yüzyıla on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde Tophane Âmire'nin idarî ve teknik personel sayısında büyük bir fark görülmez⁸³.

II. Mahmud, saltanatının sonlarında diğer sahalarda olduğu gibi askeri alanda da reform niteliğinde düzenlemeler yapmıştır. Bu çerçevede Topçubaşılık müessesesi kaldırılarak Tophane Nâzırlığı ihdas edilmiştir. 1838 yılında metruk vaziyetteki Hasköy Dökümhanesi, Tophane-i Âmire merkez dökümhanesine ilhâk edilmiş ve buranın 49 personelinden 37'si Tophane dökümhanesine aktarılmıştır⁸⁴. Tophane-i Âmire'deki top namlusu delme düzeneğinin buharla işletilmesine karar verilmiş, ancak bu amaçla başlatılan çalışmalar semeresini ancak Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra vermiştir. Buhar makinelerinin devreye girişiyle birlikte Tophane-i Âmire idarî ve teknik personel yapısı değişime uğramıştır. Top

⁸¹ Tuna Vilayeti, Tophane Müşirliği ve Maliye Nezâreti'ne tezkire. BOA, **A. MKT. MHM**, 455/3, 24 Ra 1290 (22 Mayıs 1873).

⁸² On sekizinci yüzyılın başlarına kadar toplar çan usûlü adı verilen bir teknikle içleri boş olarak dökülüyordu. 1734 yılında Fransız Devleti adına çalışmaya başlamış olan İsviçreli *Jean Maritz* bu tekniğin yerine, bütün olarak dökülüp namluları sonradan delinen topların daha sağlam ve düzgün olduğunu fark etti. Ancak topların namlusunun oyulmasını sağlayacak mekanik burgu tertibatı henüz icad edilmediğinden bu işlem biraz zor oluyordu. *Maritz*'in oğlu 1750'lerde mekanik burgu tertibatını geliştirince topların delinmesi daha kolay hale gelmişti. Bu becerisine binaen oğul *Maritz*, Ruel'deki Fransız Kraliyet Tophanesi'nin ustabaşılığına getirildi. Namlusu sonradan oyulan toplarda güller daha iyi hareket ettiğinden, top güllerini daha az barutla daha uzak menzillere ulaşabilir hale gelmiştir. John Keegan, **a.g.e.**, s. 389. Bu teknik Fransa'dan gelen mühendis ve subayların girişimleriyle 1775 yılında tesis edilene kadar Tophane-i Âmire'de çan usûlü top döküm tekniği uygulaması süre gelmiştir. Aydın, **a.g.e.**, s. 278-279.

⁸³ Personeli ana hatlarıyla belirtecek olursak sıralama şu şekilde olur: Dökücübaşı, dökücübaşı kethudası, dökücüler, haddâdlar, neccârlar (marangozlar), errekeşler (bıçkıcılar), bennâlar (yapıcılar), eğeciler, kalemkâr ve mücellitler, kepeçiler, şebkârlar, sengtraşlar, bölükbaşılar; diğer personel gemiciler ve peremeciler, hamallar, ırgatlar, arabacılar, bekçiler, vardıyanlar, duagû, imam, muvakkıt vs. On beşinci ve on altıncı yüzyıl Tophane-i Âmiresinin idari ve teknik personeli hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 114-191.

⁸⁴ 49 neferden dökücübaşı, duagû, 30 nefer dökücü ve 5 nefer kalifiye amele haricindeki 12 amelenin görevine son verilerek tekaüde ayrılmıştır. BOA, **MAD**, nr. 8923, s. 49-50.

burgularını buhar gücüyle hareket ettirecek tertibatın binaları inşaatına ve tehzizatın kurulumlarına nezâret için 1838 yılında İngiltere'den getirtilen Başmühendis *John Ashover*, buhar makinelerinin kurulumu tamamlandıktan sonra Tophane'de görev yapmaya devam etmiştir⁸⁵. Kendisine yardım etmesi için İngiltere'den bir nefer çarhçı ustası da getirtilmiştir⁸⁶. Buharlı top burgusu tezgâhlarında görev almak üzere Başmühendis *John Ashover* ve İngiliz çarhçı ustası maiyetine 20 nefer eğeci ve çarhçı ile vardiyalı olarak 10'arlı gruplar halinde çalışacak toplam 30 nefer dökümhane amelesi verilmiştir⁸⁷. Vapurun faaliyete geçişiyle birlikte bunun nasıl çalıştığını öğrenmek ve ileriki dönemlerde yabancı uzman istihdamına bir son vermek amacıyla Mekteb-i Harbiye'den seçilen mühendisler Tophane-i Âmire'de görev yapmaya başlamıştır. Mühendis grubunun ilki Mekteb-i Harbiye birinci sınıf mühendislerinden *Mehmed* ve *Hasan* efendiler, 4 Ekim 1839 tarihinde 250'şer kuruş maaşla Tophane-i Âmire dökümhanesine tayin edilmişlerdir⁸⁸. Aradan on yedi gün geçtikten sonra ikinci mühendis grubu Mekteb-i Harbiye mühendislerinden *Ali* ve *Abdülkâdir* efendiler, 250'şer kuruş maaşla top kalıbı ve burgularının imal ve cila işleri için Tophane dökümhanesine atanmışlardır⁸⁹.

1839 yılından 1860'ların ilk yıllarına kadar Tophane-i Âmire'nin personel durumu ana hatlarıyla şu şekildedir⁹⁰:

İdarî Personel	Sayı (Nefer)	Maaş (kuruş)
Tophane-i Âmire Müşiri	1	67.500 kuruş (1849'dan sonra 100.000 kuruş)
Tophane-i Âmire Meclisi Reisi	1	20.000
Tophane-i Âmire Nâzırı (1844 Mart'tan itibaren, 1853 yılından sonra müşir maaşına eş hale getiriliyor 100.000 kuruşa)	1	12.500
Tophane mirlivaları	6	15.000
Tophane-i Âmire Müdürü	1	6000 daha sonra

⁸⁵ BOA, MAD, nr. 8923, s. 44/b. İngiliz mühendis *John Ashover*, makine binalarının inşası ve montajını gerçekleştirmek üzere 4 Ekim 1838 tarihinde aylık 25 £ maaşla iki yıllığına İstanbul'a gelmişti: HR. SFR (3), 1/52; A. M., 2/64, (tarihsiz). Daha sonra maaşına zam yapılarak aylık 3566 kuruş almaya başlamıştır. MAD, nr. 8923, s. 36/b.

⁸⁶ BOA, MAD, nr. 8923, s. 44/b.

⁸⁷ BOA, MAD, nr. 8923, s. 45/a, 19 Ca 1255 (1 Ağustos 1839).

⁸⁸ BOA, MAD, nr. 8923, s. 46/b.

⁸⁹ BOA, MAD, nr. 8923, s. 47/a.

⁹⁰ BOA, MAD, nr. 8923, s. 36/b-39/a-73/a-114/b, MAD, nr. 8931, 48/b, MAD, nr. 8963, s. 5-6, ML. MSF, nr. 891 s. 5-19, ML. MSF, nr. 1110, s. 7-9, ML. MSF, nr. 2041, s. 7-8, MAD, nr. 8929, s. 3-19-88-138-147, ML. MSF, nr. 2333, s. 6-7, ML. MSF, nr. 1360, s. 2-9, KK, nr. 4714, s. 3-15, ML. MSF, nr. 5469, s. 2-3, ML. MSF, nr. 8745, s. 2-5, ML. MSF, nr. 8777, s. 2-6, ML. MSF, nr. 8830, s. 1-5, ML. MSF, nr. 8963, s. 1-4, ML. MSF, nr. 8989, s. 1-6, ML. MSF, nr. 17393, 2-4,.....

		15.000
İmalat Müdürü (1860'ların başından itibaren)	1	1500
Tophane-i Âmire Meclisi Müftüsü	1	1250
Baş yoklama kâtibi	1	3000
Onun baş yamağı ve şakirtleri	1-4	3000
Tahrirat odası başkâtibi ve kâtipler	1-3	1000-1425
Ruznamçe odası memurları	18	11.500
Tophane-i Âmire Muhasebesi Kâtipleri (1860'larda)	24	15.500
Tophane-i Âmire Mektubî Odası Kâtipleri (1860'larda)	10	3770
Kal'a mukayyidi	1	1200
Onun yardımcıları	2	1000
Jurnal memuru	1	1000
Onun yardımcıları	20	10.400
Mülâzım	1	75
Livâ kâtibi	1	600
Kapı çukadarı	2	300
Tophane-i Âmire Mühimmat Emini	1	1500
Humbarahane Mühimmat Emini	1	400
Dökümhane mutemedi	2	240
Vapur mutemedi	3	390
Demirhane mutemedi	3	360
Marangozhane mutemedi	3	360
Saraçhane mutemedi	2	240
Fişekhane mutemedi	2	240
Plastoryahane mutemedi	2	240
Talimci Petro	1	500
Prusyadan gelen muallimler	-	6000
Tercümanları	3	1400
Miralay	1	1200
Kaimakam	2	900
Alay emini	2	800
Binbaşı	3	750
Kolağası	1	400
Yüzbaşı	3	180
Mülâzım	1	120
Onbaşı	6	180
Topçu çavuşları	9	180
Diğer çavuşlar	11	220
Hizmet çavuşları	21	420
Dökümhane bekçisi	2	260
Dökümhane kapıcısı	1	30
Toplam	188	195.030

Dökümhane Teknik Personeli			
Meslek	Sayı (nefer)	Yevmiye-Haftalık (En düşük-En Yüksek)	Aylık Ödenen En düşük-En yüksek (kuruş)
İngiliz vapur muallimi <i>John Ashover</i>	1	-	3566
Muallim	1	-	2000
Frenk Demirci	1	-	2000
Tercüman Dimitri	1	-	660
Ustabaşı	1	-	450
Mühendis-i evvel	1	-	250

Mühendis-i sâni	1	-	250
Vapur fenni öğrenmek için müstahdem mühendislerin maaşları	2	Her birine aylık 200 kuruş	400
Diğer mühendisler	4	Her birine aylık 100 kuruş	400
Top vapuru demircileri	10-25	Haftalık 144-500 kuruş	675-1352
Dökümhane hamalı	Zaman içinde sırasıyla 1000-900-750-720 kişi	Bir hamala günde 5 para (15 akçe)	2700-6150
Çamurhane hamalı	Zaman içinde sırasıyla 900-840-624-600-568-563 kişi	Bir hamala günde 17 akçe (hepsine günlük 79-80-88-85-127 kuruş)	-
Vapur ameleleri		210 kuruş	840
Dökücü başı	1	-	1000
Dökücüler	10 kişi	Hepsine haftada 246 kuruş	5984
Duacı	1	-	50
Muavin-i evvel	1	-	500
Muavin-i sâni	1	-	500
Mülazım-ı evvel	1	-	250
Mülazım-ı sâni	1	-	250
Burgu müdürü	1	-	250
Burgu muavini	1	-	200
Top vapuru eğecileri	Genelde 3-5 hafta çalışıyorlar	Haftalık 700 kuruş 1846 Mart'tan sonra 1000-2000 kuruş	2936-6306
Dökümhane kalıpcısı	1860'lara kadar 1	-	200
Birinci onbaşı	(kalıpcılardan sorumlu) 1	-	170
Maiyeti	10	Her birine 120	1200
İkinci onbaşı	(fırıncılardan sorumlu) 1	-	140
Maiyeti	10	Her birine 120	1200
Falyacı	1	-	55
Tapacı	1	-	175
Dane dökücü	(genelde zimmi) 1	-	78
Top kalemkârı	1	-	120
Meremmetçi	1	-	175
Kaynakçı	1	-	350-450
Tophane-i Âmire'ye Bağlı Diğer İmalathaneler Çalışanları			
Demirci başı	1	-	710
Demirci	53-140 nefer arası	Her birine aylık 20 kuruş	1100
Marangoz başı	1	-	40 (1860'larda 540 kuruş)
Marangoz	61-187 nefer arası	Her birine aylık 20 kuruş	1340
Saraç başı	1	-	40 (1860'larda 500 kuruş)
Saraçlar	45-57 nefer arası	Her birine aylık 20 kuruş	1040
Plastoryacılar	25-28 nefer arası	Haftalık ortalama 330 kuruş	1300-4000
Fişekçiler	40-248 nefer arası	Haftalık ortalama 300 kuruş	1000-14.239
Nakkaşlar	-	Haftalık ortalama 300-	1404-3614

		500 kuruş	
Kaltakçılar	-	Haftalık 40-550 kuruş	147-2827
Tenekeçiler	-	-	470-3278
Fırçacılar	Genelde 1 veya 2 hafta çalışıyorlar. Bir ayın tamamını çalışarak geçirdikleri nadirdir.	-	60-549

Tanzimat Devrinde Tophane-i Âmire'nin müşirlikten sonraki kademelerinde hedeflenen idarî düzeni yakalayabilmek için çok fazla değişiklik yapılmıştır. Tophane Nâzırlığı gibi mevcut bir kurumun ilgâsı ve kısa bir süre sonra yeniden ihdası; Tophane-i Âmire Meclisi, Tophane Müdürlüğü, imalat meclisi, imalat müdürlüğü gibi pek çok yeni birim oluşturulması, zaman içinde bunlardan kimilerinin lüzumsuz görülerek ilgâları, yerlerine teşkil edilen birimler, idarenin işleyişinde sabitkadem bir anlayışın olmadığını gözler önüne sermektedir. Tophane-i Âmire baş yoklama kâtipliği, ruznamçe odası memurluğu, tahrirat kâtipliği gibi memuriyetler işlerin ve dolayısıyla personel sayısının artışıyla 1860'lardan sonra yerlerini Tophane-i Âmire Muhasebesi Kâtipliği ve Tophane-i Âmire Mektubî Odası Kâtipliği ve ona bağlı alt kalemlere bırakmışlardır.

Tophane ve Humbarahane mühimmat eminlerinin başlıca görevleri, dökümhaneler için gerekli araç ve gereçlerin miktarını tespit etmek, bunların azlık veya çokluğunu üst yetkililere bildirerek gerekenin yapılmasını sağlamaktır. Mutemedler ise Tophane-i Âmire'ye bağlı birimlerin hesap işleriyle ilgilenen ve çalışanlara para dağıtmakla görevli kimselerdir. Dökümhane mutemedliği, II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında teşkil edilmiş olup, vapur mutemedliği 1839 yılında; Demirhane, Marangozhane, Saraçhane, Fişekhane ve Plastoryahane mutemedlikleri de 1840 yılında ihdas edilmiştir. Bazı birimlerin mutemed sayıları, 1841 yılından itibaren iş yoğunluklarıyla orantılı olarak artmıştır. İleride teşkili planlanan topçu birliklerinin ilk örneği olarak Tophane-i Âmire bünyesinde teşkil edilen çekirdek topçu birliklerinin eğitimi için yurtdışından getirilen uzmanlar da Tophane-i Âmire idarî sınıfına dâhil edilmişlerdir. Başta sultan olmak üzere, tüm askerî/devlet erkânın, gelişmesi ve iyileştirilmesi hususunda ihtimam gösterdiği, feshedilen ve yeni ihdas olunan birimleriyle sürekli genişleyen bir yapı arz eden Tophane-i Âmire'nin, idarî personelinin de sayısı zaman içinde artarak Tanzimat Devrinde yaklaşık 200 kişiye ulaşmıştır.

Tophane-i Âmire üretim faaliyetlerinin en önemli kısmının gerçekleştirildiği Tophane dökümhanesi, ağır silah sanayiinin yeniden yapılandırılması programında ana mekânı teşkil etmektedir. Osmanlı Ordusu'nun ihtiyacı olan savaş gereçlerinin, çağın gereklerine uygun ve en mükemmel şekilde üretilmesine mahsus buharlı makine, fırın ve tezgâhlar Avrupa'dan ithal edilerek, Tophane dökümhanesine kurulmaya başlamışlardır. Dökümhanedeki buharlı makinelerin giderleri için ayrı bir tahsisat oluşturulmuştur. Techizatın kurulumunu, kurulduktan sonra da işletimini gerçekleştirmek ve bunu yerli çalışanlara öğretmek maksadıyla Avrupa'dan mühendis, ustabaşı ve işçi getirtilmiştir. Yabancı uzmanların bilgilerinden istifade etmeleri için Mekteb-i Harbiye'den mühendisler Tophane'ye getirilerek istihdam edilmişlerdir. Tophane dökümhanesinde buharlı makinelerin faaliyete geçmesiyle birlikte göreve başlayan top vapuru demircileri, işlerinin önemine binaen tüm ay boyunca çalışan bir gruptur. Sayıları işin yoğunluğuna göre 10 ila 25 arasında değişmektedir. İncelediğimiz döneme ait defterlerde top vapuru demircilerinin aylık olarak 672 ila 1352 kuruş arasında bir maaş aldıkları tespit edilmiştir.

Dökümhanenin, fiziki açıdan en ağır mesleğini icra eden gruplarından biri de dökümhane hamallarıdır. Bunlar, döküm fırınlarına odun, kömür gibi yakıtla, eritilecek madenleri taşımakla yükümlüdürler. İlk başlarda 1000 kişilerken, daha sonraki zamanlarda dökümhaneye Avrupa'dan raylar üzerinde hareket eden maçuna ve vagonlar getirilmesiyle birlikte sayıları 900'e daha sonra 750'ye ve en son 720 kişiye düşmüştür. Bir hamal günde 5 para (15 akçe) ücretle çalışıyordu. Üretim yoğunluğuna göre kendilerine aylık 2700 ila 6150 arasında ödeme yapılıyordu. Tophane'nin bir diğer ağır işçi sınıfını da çamurhane hamalları oluşturuyordu. Bu grup, ilk başlarda Kasımpaşa-Sâdabâd ve Bakırköy'den daha sonra ise İstinye'den istihsal edilerek Tophane'ye getirilen çamuru at kılı, keten gibi katkı maddeleri ile karıştırılmak üzere çamurhaneye; daha sonra hazırlanan bu karışımı topların dökülmesi için hazırlanan mahalle taşımakla yükümlüydü. Çamurhane hamallarının sayıları başlangıçta 900 neferken, ilerleyen yıllarda malzemelerin taşınmasında raylı sisteme geçilmesiyle birlikte azalarak 563 nefere kadar düşmüştü. Hamalların her birine 17 akçe (5,5 para) yevmiye veriliyordu. Sayılarına göre bir günde toplam 79 ila 127 kuruş arasında ücret almaktaydılar. Buharlı makineler için yakıt olarak kullanılan kömürün fırınlara nakli, yakılan kömürlerin küllerinin tahliyesi, buhar

makinesi aksamının yağlanma, boyanma, bakım gibi işleriyle ilgilenmeleri için vapur ameleleri adında bir birim oluşturulmuştu. İncelediğimiz vesikalarda sayıları verilmeyen vapur amelelerine haftalık 210 ayda da toplam 840 kuruş ücret veriliyordu.

Tophane-i Âmire'de dökülen tunç topların namluları, 1839 yılından itibaren buhar gücü vasıtasıyla delinmeye başlamıştı. Bu düzeneğin sorumluluğu burgu müdürü ve muavini tarafından sağlanıyordu. Namluları delmek için kullanılan burguların ucundaki "çakı" tabir olunur yontma bıçakları, delme sırasında çoğu zaman körelerek işe yaramaz hâle geliyordu. Top vapuru eğecileri bu çakıları bileyerek tekrar kullanılabilir vaziyete getiriyordu. Top vapuru eğecilerinin 700 kuruş olan haftalıkları, dökümhanede 1846 yılından itibaren demir top dökülmeye başlamasıyla birlikte iş yoğunluğunun artışıyla haftalık 1000-2000 kuruşa yükselmişti.

Topların döküm işlerinden mesul dökücü başı ve maiyetindeki dökücü taifesinin işlerinde, 1848 yılında düzenli demir top dökümüne geçişle birlikte yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Dökümü tunç topa göre daha zor olan, dolayısıyla dökücülerinin çok daha fazla teknik bilgiye sahip olmasını gerektiren demir toplar için Samakov'dan ve İngiltere'den uzmanlar getirilmiş ve bunların eğittiği kişilerden oluşan yeni bir dökücü sınıfı teşkil edilmiştir. Top kalıplarının ham maddesini teşkil eden balçık karışımının imaline nezâret eden, topların döküleceği kalıpların hazırlanmasını denetleyen kişi de dökümhane kalıpçısıydı. 1860'lardan sonra top kalıplarının hazırlanmasının sorumluluğu bu alanda uzman bir onbaşıya tevdi' edildi. Top metalinin eritildiği fırınların yakılması, kontrolü gibi işlemler başlarında bir onbaşının bulunduğu on kişilik bir ekip tarafından sağlanıyordu.

Ağızdan dolar toplarda namludaki gülleyi harekete geçiren barutun ateşlenebilmesi maksadıyla topların kuyruk kısımlarında barut haznesinin üzerinden hazneye kadar açılan deliğe falya deliği adı veriliyordu⁹¹. Falya deliği, falyacı adı verilen ustalar tarafından açılıyordu. Gelişen teknolojiyle birlikte kuyruktan dolar kamalı topların icadı, topların cephane olarak mermer ve demirden mamul yuvarlak daneleri yerine metalden mamul mermiler kullanmaya başlaması gibi etmenler,

⁹¹ A. N. Kennard, **Gunfounding and Gunfounders a Directory of Cannon Founders from Earliest Times to 1800**, London 1986, s. 18.

toplara falya deliği açılması gereksinimini ortadan kaldırdı. Topların namlularından içeri toz, toprak, su gibi maddelerin girerek topa zarar vermesini engellemek için namlu ağzına göre tampon imal eden tophane personeli ise tapacı olarak adlandırılıyordu. İçi saçma daneleri, paçavra, nef t yağ ı ile dolu peşrev tipi cep hane kullanan havan, humbara ve obüs topları için kurşundan saçma daneleri dökme iş ini dane dökücü adı altında istihdam edilen kişiler üstleniyordu. İncelediğimiz dönem dane dökücüleri genelde zimmî tebaadandı.

Topların döküm, namlu delinme, perdahlanması gibi iş lemleri tamamlandıktan sonra en son aşamada topun çap, uzunluk, ağırlık ölçüleriyle, hangi padişah zamanında döküldüğünün bilinmesi için padişahın tuğrası ve kimin tarafından imal edildiği gibi bilgiler topun üzerine kazınıyor ve istenildiği takdirde gerekli süsleme ve bezemeler yapılıyordu. Bu iş i top kalemkârı adı verilen ustalar gerçekleştiriyordu⁹². Meremetçiler ise zaman içerisinde yoğun kullanım dolayısıyla falya delikleri genişlemiş, namlu çeperleri tahrip olmuş tamire muhtaç topları onarmakla meşguldü. II. Mahmud'un saltanatı sonlarında montajına başlanan buharlı makinelerin kazan ve bazı aksamına ait metal levhaları birleştirmek üzere İngiltere'den getirtilen kaynakçı ustası bu görevi tamamladıktan sonra ülkesine geri dönmüştü. Bu usta, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Tophane çalışanlarından birine kaynak iş inin inceliklerini öğretmişti. İlerleyen yıllarda buhar kazanları, fırın, su boruları gibi metal aksamın tamir iş leri arttığından kaynakçılık çok önemli bir meslek haline geldi. Kaynakçı ustası, 1840 yılından itibaren Tophane'de yüksek maaşla, devamlı personel statüsünde çalıştırılmaya başlandı.

Tophane-i Âmire'nin doğrudan top dökümüne müteallik iş lerin yürütüldüğü mahalleri dışında kalan, daha çok top ve tüfeklerin aksesuarlarıyla, askerlere ait bir takım ekipmanların imal edildiği diğ er imalathanelerde de epey personel çalışıyordu. Bunlardan top kundakları ve arabalarının demir aksamının imal edildiği, savaş araç gereçlerine ait tamamlayıcı niteliğindeki metal unsurların üretiminin yapıldığı

⁹² Topların üzerine hâk ettirilen tuğra ve sair bezemeler için top kalemkârlarına verilmekte olan 20'şer paralık hakkâkiye ücreti geçmişt en beri kuyumcu esnafı tarafından karşılanmaktaydı. Kırım Savaşı sonrası teknik bakımdan hayli geliş en Tophane'de üretilen topların sayısının artması hakkâkiye ücretinin de epey yekûn tutmasına neden oldu. Yıllık 2000-3000 kuruş tutarındaki masrafın kuyumcu esnafına yüklenmesinin pek doğru olmayacağına kanaat getirilerek, kalemkârlara, hizmetlerine karş ılık ödenecek meblağın 1858 yılından itibaren Tophane-i Âmire icmalinden sübvans e edilmesine karar verildi. BOA, İ. DH, 399/26442, Lef 2, 20 S 1274 (5 Nisan 1858); A. MKT. MHM, 129/88.

demirhanede bir demirci başı maiyetinde, sayıları işin yoğunluğuna göre 53 ila 140 arasında değişen demirci çalışmaktaydı. Demircilerin her birine aylık 20 kuruş maaş veriliyordu. Neredeyse ay boyunca çalışan demircilerin 7 ila 12'si zimmî tebaadandı. Bir diğer önemli atölye de marangozhaneydi. Burada top kundağı ve arabaları imal ediliyor, top kalıplarına gerekli ahşap işleniyordu. Bir marangoz başının nezâret ettiği ahşap işlerinde tıpkı demirhanede olduğu gibi işin yoğunluğuna göre sayıları 61 ila 187 arasında değişen marangoz çalışıyordu. Her biri aylık 20 kuruş maaş almaktaydı. Ayın tamamını çalışarak geçiren marangozların 13'ü zimmî tebaadan müteşekkildi. Topçeker hayvanlara eyer, yular ve koşum takımı yapan, askerlerin ihtiyacı olan deriden mamul muhtelif eşya ve aksesuarları imal eden saraçlar ise üç veya beş haftalık periyotlar halinde çalışıyorlardı. Her birine aylık 20 kuruş maaş ödenen saraçların sayıları 45 ila 57 arasında değişmekteydi.

Sayıları 25 ila 28 arasında değişen, *balyemez*, *obüs*, *sür'at toplarına* ıhlamur tahtasından plastorya hazırlayan plastoryacılar ise duruma göre ayın üç haftası veya beş hafta çalışıyorlardı. Hizmetleri karşılığı hepsine ayda 1300 ila 4000 kuruş arası ücret ödeniyordu. Kırkağaç, daha sonra Zeytinburnu'ndaki fişekhaneler inşa edilinceye kadar top ve tüfeklerin kullandığı fişekler, Tophane-i Âmire bünyesindeki fişekhanede imal ediliyordu. Burada çalışan fişekçiler savaş mühimmatı olan top mermisi ve fişekleri ürettikleri gibi, düğün-şenlik ve törenlerde kullanılan fişek ve maytapları da imal ediyorlardı. Sayıları üretim yoğunluğuna göre 40 ila 248 kişi arasında değişiyordu. İncelediğimiz defterlere göre hepsine bir ayda verilen en düşük ücret 1000 kuruş, en yükseği ise 14.239 kuruştı. İmalata dair tüm işlemleri tamamlanan topların paslanmalarını önleyerek uzun süre kullanılmalarını sağlamak için boyayan; bunun yanında kale ve istihkâmlardaki topların katranlanması vazifesini üstlenen kişiler nakkaşlardı. Nakkaşlar topların yanı sıra top araba ve kundaklarının boya ve süslenmesinden de sorumluydu. Kaynaklarda sayıları belirtilmeyen nakkaşlara tespit edebildiğimiz kadarıyla en düşük 1404 kuruş, en yüksek 3614 kuruş ücret veriliyordu. Koşum hayvanları ve diğer binekler için hazırlanan eyerleri yapan kaltakçılar da Tophane bünyesinde çalışıyordu. Bunların da sayıları tespit edilememekle birlikte, emekleri aylık en düşük 147 kuruş, en çok 2827 kuruşla ücretlendirilmişti. Bakır, çinko gibi madenlerden mamul metal parçalarının haddeden geçirilerek teneke levha (sac) haline getirilmesiyle elde edilen metal

plakaların, fişek ve top mermisi gibi cephanelerin yapımında yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte bu işi yapan tenekeçiler de 1840 yılından itibaren Tophane'nin devamlı çalışanları statüsüne dâhil edildi. Sayılarını bilemediğimiz genellikle ayın üç haftası veya beş hafta çalışan nadiren de olsa iki hafta iş gören tenekeçilere aylık en az 470, en çok 3278 kuruş ücret verildiği görülmektedir. Fırçacılar olarak adlandırılan çalışan grubu, 1843 yılı sonlarında top cephanesi tomarlarını hazırlamak, top dane ve yuvarlakları üzerindeki çapak, barut gibi şeyleri temizlemek için ihdas edilmiş ve bu tarihten itibaren devamlı çalışan statüsüne geçirilmiş bir bölüktür. Genellikle bir veya iki hafta çalışan fırçacılar 60 ila 549 kuruş arası ücret ödeniyordu.

1.2.2.1. Tophane-i Âmire ve Mühimmat-ı Harbiye İmalat Mahallerinde Başbozuk Amelesi Yerine Asker Çalıştırılması Tasarıları: İmalat Alaylarının Teşkili

Tophane-i Âmire ve ona bağlı imalat mahallerinde üretim ve tamirat işlerinin büyük kısmı başbozuk amelesi olarak adlandırılan vasıfsız işçiler tarafından görülmekteydi. Bu işçiler henüz 6-7 yaşlarında iken Tophane-i Âmire fabrikalarına girip, günlük 3-4 kuruş yevmiye ile elleri işe alışincaya kadar yarattıkları zarara dahi katlanılarak 8-10 senede yetiştirilmiş adamlardı. İstenilen seviyede teknik bilgiye sahip olmadıkları ve imal ettikleri ürünler çok muntazam ve kaliteli şeyler olmadığı halde, 20-30 kuruştan aşağı yevmiye ile çalışmak istemediklerini belirtip sık sık iş yavaşlatma eylemine gitmekteydiler. Kendilerine bu kadar cesaret veren en önemli etmen de esnaf imalathanelerinde daha fazla ücretle iş yapabilecekleri umuduuydu. Hatta bir kısım amele çoktan işlerini terk etmişti. Kendilerine yapılan masrafların artması nedeniyle mühimmat-ı harbiye masrafları normali aşarak hazineyi zarara uğrattır olmuştu. Bir önlem alınmadığı takdirde imalat konusunda kendilerine mutlaka muhtaç olunacağından ileride hazinenin daha da büyük bir çıkmaza girmesi muhakkaktı.

Bu gibi nedenlerden ötürü Tophane-i Âmire'nin başbozuk amelesi istihdamından bir an önce kurtulması gerekiyordu. İlk akla gelen çare tüm imalat mahallerinde asker istihdam edilmesiydi. Sektörü askerlere cazip hale getirmek amacıyla birinci sınıf ustalara 60'ar, ikinci derecede olanlara 40'ar ve üçüncü

derecede bulunanlara 20'şer para yevmiye verilecekti. Tamamen acemi olanlar eli işe alışincaya kadar para almayacak, ancak üçüncü derecedeki usta seviyesine gelince maaş almaya başlayacaktı. Söz konusu uygulama, mevcut harbiye ve ambar taburları askerlerinden başka 1266 nefer askeri daha kapsayarak hepsinin toplamından dört taburluk imalat alayı teşkil edilecekti. Başbozuk amelesinin yarattığı sakıncalar ve yerlerine kurulması planlanan imalat alaylarının teşkili esaslarına dair Tophane-i Âmire Meclisi'nce bir mazbata hazırlandı. Yedi maddeden oluşan mazbata⁹³ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'de görüşüldükten sonra⁹⁴ padişahın görüşü alınmak üzere sunulmuş ve uygun görülmesi üzerine alayların belirtilen şekilde ihdasına girişilmiştir (Kasım 1862)⁹⁵.

Başbozuk amelesinin imalathanelerden uzaklaştırılmak istenmesi ve yerlerine imalat alaylarının teşkil edilmesi tasarılarında, mevcut amelenin maaşlarına zam isteklerinin yanı sıra imal edilen silah ve mühimmatın eski silah ve cephanelere oranla daha teknik şeyler olmasının da payı büyüktür. Bu silahların imali ve tamiri için Avrupa'dan getirtilen tezgâhlar yeterli alt yapıya sahip olmayan işçilerce kullanılamayacak kadar pahalı ve karmaşık bir yapıdaydı. Eğitimli ve süreklilik arz eden usta ve işçiler olmadıkça bu alet ve edevattan hiçbir zaman istenilen sonuç elde edilemeyeceği açıktı. Sayılan sebeplerden ötürü imalat alayları teşkil edilerek 1863 yılından itibaren silah sanayiinin tüm kollarında silah ve bunlara ait mühimmatı, imalat alaylarındaki askerler tarafından imal edilmeye başlandı.

1.2.3. Eğitim ve İstihdam Alanında Yapılan Düzenlemeler

1.2.3.1. *Tophane İmalat Mahallerinde ve Topçu Birliklerinin Eğitiminde Avrupalı Uzman (subay, mühendis, usta, işçi) İstihdamı*

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar Tophane-i Âmire dökümhanelerinde ve ordudaki topçu birliklerinin eğitiminde ağırlıklı olarak Fransız etkisi hâkimdi. Tophane'de dökülmekte olan topların kalıp, burgu ve cila işleri

⁹³ BOA, İ. MVL, 476/21560, Lef 3, 29 M 1279 (26 Temmuz 1862).

⁹⁴ BOA, MVL, 850/12, 29 R 1279 (24 Ekim 1862).

⁹⁵ BOA, İ. MVL, 476/21560, Lef 7, 13 Ca 1279 (6 Kasım 1862) tarihli irade.

genellikle Fransa'dan gelen uzmanlar nezaretinde, yerli mühendisler ve topçu ameleleri tarafından gerçekleştirilmekteydi⁹⁶.

Ancak Fransa'nın, Osmanlı Devleti'ne kafa tutan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya açıkça destek vermesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin geçici süreliğine kopmasına neden oldu. Bu nedenle Osmanlı Devleti, ordu reformunda yararlanmak üzere uzman istihdamı için yönünü Avrupa'nın yeni siyasi ve askerî gücü Prusya'ya çevirdi⁹⁷. Başkanlığını *Moltke*'nin üstlendiği Prusyalı heyet 1835 yılında İstanbul'a geldi⁹⁸. Bu heyet daha çok piyade askerînin eğitimi ile ilgilenmekte olup, topçu sınıfını eğitecek Prusyalı subayların gelişleri 1837 yılı ortalarına tesadüf eder⁹⁹. Topçu birliklerini Prusya tarzında eğitmek üzere ikinci heyet ise 1838 yılında geldi¹⁰⁰. Bir yüzbaşı, dört teğmenden oluşan ekip, Abdülmecid dönemi Osmanlı topçuluğunda yapılacak ıslahatlarda büyük etkileri olan *Topçu Yüzbaşı Kuczkowski (Muhlis Paşa)*, *Topçu Teğmen Wlendt (Nadir Paşa)*, *Topçu Teğmen Schwenzfeuer (Rami Paşa)*, silah ve mühimmat bakım ve tamirinden sorumlu teğmenler *Luling (Mahir Bey)* ve *Wiesenthal*'di¹⁰¹. Osmanlı topçu birliklerinden bir alay seçilerek

⁹⁶ II. Mahmud, Fransız uzmanların bilgilerinden istifade ederek top döküm tekniğini öğrenmeleri için aylık 75'şer kuruş maaşla 3 nefer yerli mühendisin dökümhanede çalışmak üzere görevlendirilmesini emretti. Ancak daha sonra bu mühendislerin hendese tahsili görmedikleri için top imali konusunda bilgileri olmadığı ortaya çıkınca, konunun ehemmiyetine binaen görevlerine son verilerek, hendese tahsili için Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'a gönderilmişlerdir. Yerlerine mühendishaneden hendese konusunda tecrübesi olan bir mühendisle, uzun zamandır Tophane'nin kalıpcılık bölümünde görev yapmış *Mühendis Kadri Efendi* atanmıştır. BOA, C.AS, 1005/43894, 9 M 1246 (30 Haziran 1830).

⁹⁷ II. Mahmud döneminde istihdam edilen yabancı uzmanlar hakkında son zamanda yapılmış monografik bir çalışma için bkz. Tobias Heinzelmann, **Heiliger Kampf oder Landesverteidigung?: Die Diskussion um die Einführung der allgemeinen Militärflicht im Osmanischen Reich 1826-1856**, Lang 2004. Yazarın bu eseri 2009 yılında Türkçe olarak yayınlanmıştır. Tobias Heinzelmann, **Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856**, Çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009; Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 401-432.

⁹⁸ XIX. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne Prusya'dan gelen askerî heyetler hakkında monografik bir çalışma için bkz. Jehuda L. Wallach, **Bir Askerî Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919**, çev. Fahri Çeliker, ATASE Yay., Ankara 1985.

⁹⁹ Moltke'nin istediği kurmaylardan *Yüzbaşı Karl Vincke*, *Yüzbaşı Fischer*, *Topçu Yüzbaşı Laue* ve *İstihkâm Yüzbaşı Mühlbach*, İstanbul'daki ve Çanakkale Boğazı'ndaki asker ve topçu birliklerinin eğitiminde vazife alacaklardı. Kazım Karabekir, **Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar**, haz. Orhan Hülagü-Ömer Hakan Özalp, İstanbul 2001, s. 66; Doğu Araştırma Merkezi / Stratejik Grubu, "Türkiye'de Alman Askerî Misyonu/Subaylar-Generaller-Heyetler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 24 (Şubat 1987), s. 52.

¹⁰⁰ Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 427.

¹⁰¹ Henüz Bern'de bulunan *Yüzbaşı Kuczkowski*'ye 8000, diğer dört teğmene 4000'er kuruş harcırah verilmesine ve toplam maaşları olan 6600 kuruşun da Nisan 1838 tarihinden itibaren taraflarına ödenmesine karar verilmiştir. BOA, C. AS, 830/35400. Muzaffer Erendil, **Topçuluk Tarihi**,

eğitilmek üzere heyetin idaresine verildi. 1839 yılı sonunda topçu muallimler Prusya topçuluğunun o devir Osmanlı topçuluğunda hâkim Fransız topçuluk tekniğine üstünlüğünü kanıtlamak adına eğittikleri numune alayıyla bir talim gerçekleştirdi¹⁰². Büyük beğeni toplayan bu talimin ardından tüm topçu alaylarında tedricen Prusya usûlü topçuluk eğitimine geçilmesi kararı alındı¹⁰³.

Ancak geçişin aşamalı olması gerekiyordu, çünkü alayların bu eğitimi tam anlamıyla kavraması 6 yıl sürmekteydi. Bir süredir talimleri ihmal edilmiş 7 topçu alayının Prusya talimini tamamlamaları için 6 seneye ihtiyaçları vardı. Bu süre zarfında hepsinin birden talimsiz kalmaması adına gerektiği kadar Fransız topçu uzman getirtilecek, numune alayı dışındaki 7 alay Fransa usûlü topçuluk talimine devam edecekti¹⁰⁴. Bu yüzden Prusyalı uzmanların topçu eğitimindeki Fransız nüfuzunu tamamen kırmaları için bir süre daha beklemeleri gerekti.

Bu süre zarfında Fransa'dan Tophane imalathanelerinde görev yapmak üzere uzman getirilmeye devam edildi. Sultan Abdülmecid'in tahta çıktığı yılın Sonbaharında Tophane'nin top imal faaliyetlerinin iyileştirilmesi çerçevesinde Fransa'dan alet edevat alımı yapılmıştı. Bu alet edevat kullanımını yerli neferlere öğretmek üzere techizât beraberinde 4 Fransız topçu muallimi getirildi¹⁰⁵. Yine 1840 yılında Tophane-i Âmire ve ona bağlı demirhane ve teferruatında görevli topçu muallimleri ve ameleden çoğunun alet-edevat kullanımında bilgi ve becerileri olmadığı tespit edilerek bunların eğitilmesi için 1 Fransız başmuallim ve 4 nefer görevlendirildi¹⁰⁶. Başmuallime 2000 kuruş maaş ve maiyetine bir kaimakam, diğer 4 nefere de 1200'er kuruş maaş ile her biri maiyetine birer kolağası tayin edildi. İşe yaramayan uzman ve amelelerin de işine son verilerek, onlardan kalan maaşlar uzmanlar ve maiyetleri arasında paylaştırıldı¹⁰⁷. Tophane'de marangozluk ve demircilik alanlarında görevlerine devam eden uzmanlardan *Manuel*, *Le Man* ve *Chatanderie* gelişlerinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra, Tophane-i Âmire'de o

Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988, s. 107; Tahsin Esencan, **Türk Topçuluğu ve Kaynakları**, Askeri Fabrikalar Basımevi, Ankara 1946, s.10.

¹⁰² Büyük beğeni kazanan bu talim sonucu *Kuczkowski* ve heyetine nişanlar verilmiştir. BOA, **İ. HR**, 2/61, Lef 2, 7 Za 1255 (12 Ocak 1840) tarihli irade.

¹⁰³ BOA, **İ. DH**, 17/820, Lef 4, 22 Ca 1256 (22 Temmuz 1840) tarihli irade.

¹⁰⁴ BOA, **a.g.b.**, gös. yer.

¹⁰⁵ BOA, **İ. HR**, 1/34, Lef 2, 17 N 1255 (24 Kasım 1839).

¹⁰⁶ BOA, **İ. DH**, 18/833, 25 Ca 1256 (25 Temmuz 1840) tarihli irade.

¹⁰⁷ BOA, **a.g.b.**, gös. yer.

aralık yoğun bir imalat faaliyeti olmadığı gerekçesiyle kontratları feshedilerek Fransa'ya gönderildi¹⁰⁸. Bu cayış, Osmanlı idarecilerinin ordu ve imalathanelerde Fransız etkinliğini azaltmak için böyle bir uygulamaya gitmiş olduğunu da düşündürmektedir. Tophane-i Âmire imalathanelerinde uzunca bir süre yeni Fransız istihdam edilmemiştir. Kırım Savaşı'yla birlikte yeniden iyileşme evresine giren iki devlet arasındaki ilişkiler, ağır silah sanayiine de yansımış ve 1840'tan beri genellikle hafif silah alanında uzman ithal edilen Fransa'dan şeşhaneli demir top üretiminde faydalanılmak üzere usta istihdamına gidilmiştir. 1861 yılında Fransa'nın önde gelen hafif silah üretim merkezlerinden olan aynı zamanda top üretimi de yapan *Chatellerault* Silah Fabrikası'ndan bir topçu ustası İstanbul'a getirtilmiştir¹⁰⁹.

1841 yılı başında Asâkir-i Hassa Topçu Livası Birinci Alayı'nda Prusya usûlü topçu eğitimine başlandı. Alayda mevcut eski top ve mühimmatın bu tarz eğitim için elverişli olmadığı anlaşıldığından bunlar Tophane-i Âmire'ye teslim edilerek yerlerine yeni tarzda top ve mühimmat dağıtıldı¹¹⁰. Ancak askerî erkânın kafasında her iki talim arasında hangisinin yararlı olacağı konusunda hâlâ bir takım soru işaretleri vardı. Bu nedenle Fransa ve Prusya talimlerinin birbirinden farklı yönleri bilinmek ve bundan böyle hangisinin icra olunmasının tespiti için Fener Sahrası'nda Tophane-i Âmire Feriki *Mehmed Ali Paşa*, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi kaimakamı *Hayreddin Paşa* ve diğer erkân huzurunda bir talim gerçekleştirildi¹¹¹. Bu talimde Prusya taliminin bazı görülmemiş olan manevraları da sergilendi. Talim sonunda Prusya usûlü talimin Fransa talimine göre manevra ve öğrenim kolaylığı bakımından büyük üstünlüğe sahip olduğuna kanaat getirilerek, bundan böyle başka bir talim kabul edilmemek üzere Prusya usûlü top atış taliminin benimsenmesi kararlaştırıldı¹¹².

II. Mahmud, 1833 yılında Mehmed Ali Paşa ile imzalamak zorunda kaldığı Kütahya Antlaşması sonrası kendisini tam anlamıyla güvende hissetmediğinden aynı

¹⁰⁸ BOA, **İ. HR**, 12/584, Lef 2, 28 C 1257 (16 Ağustos 1841) tarihli irade.

¹⁰⁹ BOA, **HR. MKT**, 370/75, 29 Ş 1277 (12 Mart 1861).

¹¹⁰ BOA, **C. AS**, 17/731, 11 Za 1256 (11 Ocak 1841). Eski topların iadesi ve yeni top ve mühimmatın verilmesi hususunda Tophane-i Âmire müdürüne buyruldu 18 Za 1256 (18 Ocak 1841).

¹¹¹ BOA, **İ. DH**, 37/1751, Lef 3, 12 S 1257 (5 Nisan 1841). Konu hakkında seraskerliğe bildiri mahiyetinde tezkire **C. AS**, 87/4045, 15 S 1257 (8 Nisan 1841).

¹¹² BOA, **İ. DH**, 39/1810, 1 Ra 1257 (23 Nisan 1841); **İ. DH**, 52/2572, (tarihsiz) iradeler.

yıl Rusya ile Hünkâr İskeleyi Mukavelesi'ni imzalamıştı¹¹³. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yakınlaştığını gören İngiltere, Uzak ve Yakınoğu politikalarının tehlikeye gireceğini düşünerek hemen harekete geçti. 16 Ağustos 1834 tarihinde İngiltere Dışışleri Bakanı *Palmerston*, İstanbul'daki sefiri *Ponsonby* vasıtasıyla Babıâli'ye ordularını eğitmek üzere subay gönderebileceğini, hatta istedikleri takdirde çok uygun fiyata silah temin edebileceklerini bildirdi. Ancak İngiliz Hükümeti'nin bu cazip teklifi Osmanlı yetkililerince kabul edilmedi¹¹⁴. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Osmanlı Devleti, İngiliz Hükümeti'nden hem silah numûnesi hem de Osmanlı talebelerinden birkaçının, kraliyet askeri okullarında eğitim görmeleri talebinde bulundu. Osmanlı Devleti'nin her iki talebi de İngiliz Hükümeti'nce değerlendirmeye tâbi tutulmuş, Rusya ile yakınlaşma sonucu gerilen ikili ilişkiler yeniden yumuşama evresine girmişti.

İkili ilişkilerin yumuşaması uzman istihdamı konusunda ilk meyvesini 1834 yılı ortalarında verdi. Babıâli, İngiliz Hükümeti'nden Tophane-i Âmire'de inşasına başlanan vapur binalarının yapımına nezâret edecek bir mühendis talep etti. İngiliz Hükümeti de bu iş için mühendis *Parlo*'yu görevlendirerek İstanbul'a gönderdi¹¹⁵. *Parlo*'nun maiyetinde vapurlar için İngiltere'den getirtilen kazan, makine ve diğer alet-edevatın kurulumunda görev yapacak *James Bawnas (mühtedi Yunus)* adlı bir usta ile üç İngiliz amele vardı¹¹⁶. Bunlardan *Bawnas*'a yıllık 150 £ maaş, iki kalifiye ameleye yıllık 210'ar £, bir nefer demirciye de yıllık 125 £ maaş tahsis edildi¹¹⁷. 1836 Yazına doğru Tophane-i Âmire vapur binaları inşaatı epey ilerleme kaydetmiş, İngiltere'den gelen amelelerin bir kısmı görevlerini tamamlayarak Londra'ya dönmüşlerdi¹¹⁸. Bina emini *Abdülaziz Agâh Efendi*, sıranın yapımı tamamlanan vapur binalarına ait çarhlar ve diğer aksamın kurulumuna geldiğini sadrazama bildirdi. Bunun için İngiltere'den demir mili montaj ustası getirtilmesi gerekiyordu.

¹¹³ Her iki antlaşmanın ayrıntıları ve sonuçları için bkz. **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. 5, İstanbul 1971, s. 2932-2934.

¹¹⁴ Frederick Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and Rejuvenation of Turkey, 1830-1841", **Journal of Modern History**, I/4 (December 1929), s. 577; Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 418-419.

¹¹⁵ BOA, **C. AS**, 828/35276, 25 Za 1251 (13 Mart 1836). *Parlo*'ya ilk yıl için 450 £ maaş tahsis edilmiş, bir yıl sonra buna 250 £ daha zam yapılarak maaşının 700 £'a çıkarılması uygun görülmüştü.

¹¹⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 1.

¹¹⁷ BOA, **C. AS**, 509/21254, 1 Ra 1252 (16 Haziran 1836); **C. AS**, 1173/52241, (tarihsiz).

¹¹⁸ BOA, **C. AS**, 557/23360, Lef 1, 14 C 1253 (15 Eylül 1837).

Blacque Bazargan ile hemen irtibata geçilerek kendisinden bu alanda yetenekli bir ustayı İstanbul'a göndermesi istendi. *Blacque Bazargan*, ustayı seçerek 1837 yılı başlarında İstanbul'a gönderdi¹¹⁹. Aynı yıl, 1834'te Tersane-i Âmire bakır dökümhanesinin inşasına nezâret etmek üzere İngiltere'den getirtilen mühendis *Frederick Taylor*, padişah ve diğer Osmanlı erkânının beğenisini kazanan faaliyetleri nedeniyle Tophane-i Âmire dökümhanesine mühendis tayin edildi¹²⁰.

Palmerston'un, Osmanlı Ordusu'nu eğitmek için 1834 yılında Babiâli'ye sunduğu subay gönderme teklifi ancak 1836 yılında kabul edildi. Bu amaçla Polonya kökenli *General Chrzanowski*¹²¹ İstanbul'a gönderildi. *General Chrzanowski*'nin maiyetinde *Binbaşı Considine* ve Topçu Mühendis *Yüzbaşı Du Plot* da vardı. Bu heyetin maaşları İngiliz Hükümeti tarafından karşılanacağından Osmanlı Devleti'ne malî külfetleri olmayacaktı¹²². Subaylar gelişlerinin üzerinden iki sene geçtiği halde bir rütbe terfi' alamamış olmaları, ordudaki hâkim Fransa etkisini İngiliz ekolüyle değiştirmenin güçlüğüne anlamaları ve diğer olumsuzluklar nedeniyle İngiltere'ye geri dönmek istemişlerdi. İngiliz Hükümeti'nin subaylara İstanbul'da kalmaları konusunda ısrarcı tutumuna rağmen *Considine*, İngiltere'ye gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştı. *Du Plot* ise gönülsüz de olsa bir müddet daha İstanbul'da kalarak Osmanlı hizmetinde görev almaya devam etti¹²³.

Lord Palmerston, 1841 yılı başlarında Osmanlı Ordusu'nda topçuluk ve mühendislik alanlarında istihdam edilmek üzere *Topçu Teğmen Dixon*, 3 talim

¹¹⁹ BOA, C. AS, 513/21415, 25 Za 1252 (3 Mart 1837).

¹²⁰ BOA, A. DVN, 873/10. Burada da yüksek bir performans sergileyen *Taylor*'a 1840 yılı Ocağında Mecidiye Nişanı verilmiştir. BOA, C. AS, 1202/53821, Evail-i Za 1255 (Ocak 1840). *Taylor*, 1843 yılında Darbhane'nin para basma sisteminin Avrupa'dakine benzer şekilde işletilmesini gözlemlemesi için Darbhane Sarrafı *Düzoğlu Agop* tarafından İngiltere'ye gönderildi. Dönüşünde Tophane-i Âmire'de İngiltere tarzı top arabası imali için tezgâhlar inşasına memur tayin edildi. Buranın ıslahı çalışmalarından sonra ilk görev yeri olan Tersane-i Âmire demirhanesine döndü. *Frederick Taylor*, İstanbul'a geldiği 1834 yılından itibaren tam 23 sene boyunca Osmanlı Sanayi'nin her kademesinde başarıyla görev yapmıştır. *Taylor*'un Osmanlı tebaasının önde gelen ailelerinden *Francisco Calabi* ailesine mensup eşi, kocasına hizmetlerine mukabil tahsis edilen 4000 kuruş maaş 1861 yılında kesildiğinden geçim konusunda sıkıntı çektiklerini, eğer kocası uygun bir işte istihdam edilmezse İngiltere'ye dönmek zorunda kalacaklarına dair 1861 yılında Babiâli'ye arzuhal sunmuştur. A. DVN, 873/10.

¹²¹ *Chrzanowski* ve Osmanlı Devleti'nde görev yapmış diğer Polonyalı subaylar için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 27, (Ağustos 1989), Ankara 1989, s. 15-21.

¹²² Frederick Stanley Rodkey, a.g.m., s. 578-579, 584; Gültekin Yıldız, a.g.e., s. 419-420.

¹²³ Frederick Stanley Rodkey, a.g.m., s. 581; Gültekin Yıldız, a.g.e., s. 424. *Du Plot*, Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn'da eğitimlik, Tophane'deki imal faaliyetlerine nezaret, bazı kale ve istihkâmlarının teftişi gibi görevlerde yer aldıktan sonra İngiltere'ye dönmüştür.

çavuşu ve her türlü aleti yapabilecek maharetle 1 ustadan (marangoz) oluşan uzman heyetini İstanbul'a gönderdi. Heyete daha önce Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş, ordunun ve imalat mahallerinin durumunu iyi bilen *Colonel (miralay) Du Plot*'un başkanlık etmesi planlanmaktaydı. Fakat *Colonel Du Plot*, Osmanlı Hükümeti emrinde çalışmaya yanaşmıyordu. *Palmerston*, onun yerine *Captain (Yüzbaşı) Williams*'ı gönderdiklerini, eğer *Du Plot* ikna edilip de İstanbul'a gelmeyi kabul ederse *Williams*'ın onun emri altında çalışacağını ifade etti¹²⁴.

Palmerston'un teklifi Meclis-i Has'ta gündeme getirildi. Toplantıda teklifin çok cazip olduğu, ancak tüm topçu alaylarında Prusya usûlü topçu talimi kabul edildiğinden birliklerin Prusyalı muallimler vasıtasıyla eğitime başlandığı dile getirildi. Talimlerde büyük hüner kazanan topçu birliklerinin bir kısmının Prusya usûlünde, bir kısmının da İngiltere usûlünde eğitilmesi karışıklığa neden olacağı gibi askerî nizamla da aykırı olacağından İngiliz Hükümeti'nce gönderilen heyetin istihdamının reddi düşünülüyordu. Ancak meclis üyeleri, Tophane-i Âmire'ce bilgi ve beceriye sahip marangoza her zaman ihtiyaç olacağı, bu nedenle heyetten sadece marangozun kalması, diğerlerinin ise İngiltere'ye gönderilmesi fikrine de sıcak bakıyorlardı. Ayrıca uzmanlar İstanbul'a gelmiş olduklarından, kabul edilmemelerinin iki devlet arasındaki ilişkilerde soğukluğa neden olacağı gerekçesiyle topçu subaylar yerine bahriye alanında istihdam edilmek üzere 4 nefer bahriye askeri talep edilirse bu sorunun krize dönüşmeden halledilebileceğine karar verildi (13 M 1257 7 Mart 1841)¹²⁵.

Orduda eğitmen olarak görev almalarına izin verilmediğini gören *Captain Williams*, Osmanlı Hükümeti yetkililerine verilmek üzere İngiliz Sefareti'ne sunduğu yazısında disiplin açısından çok önemli olmasına karşın Osmanlı Devleti'nde tek tip topçuluk eğitimine henüz tam anlamıyla geçilmediğini, top atış taliminde İngiltere'nin hala en iyi devlet olduğunu, yaptıracakları talimin icrasının Prusya usûlü talime asla zarar vermeyeceğini ve onlarla birlikte Osmanlı Ordusu'nda hizmet edebileceklerini belirtti¹²⁶. Osmanlı Hükümeti'nin talim konusunda tavrı kesin ve netti. Bununla birlikte elçinin ısrarlı tutumu ve tehdit mahiyetinde sık sık durumdan

¹²⁴ İngiltere Dışişleri Bakanı *Palmerston*'un, *Lord Ponsonby* vasıtasıyla Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği evrak. BOA, **İ. HR**, 9/438, Lef 1.

¹²⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 2-3.

¹²⁶ BOA, **İ. HR**, 10/488, Lef 1.

Kraliçe'nin hiç de memnun olmayacağını beyan etmesi, Babıâli'nin *Williams* ve ekibine bir miktar topçu askeri vererek İngiliz usûlünde eğitmesinden başka bir çare bırakmadı¹²⁷.

Captain Williams, eğitmenlik teklifleri kabul edilinceye kadarki süreçte İstanbul ve Karadeniz Boğazları istihkâmlarını teftişe çıkarak buralardaki eksiklikleri gözlemlemiş, Osmanlı bahriyesinin büyük cenk vapuruna olan şiddetli gereksiniminden, askerî uygulama mektebiyle, topçu ilmiyat ve ameliyat mektebi açılmasının zorunluluğundan bahsetmiştir. *Williams* yine bu süreçte Osmanlı Devleti topçu askerinin ve topla ilgili alet-edevat ve mühimmatının olması gerekenden ne kadar aşağı seviyede olduğunu da gözlemlemiştir. *Williams*'ın kaleme alarak seraskerliğe sunduğu raporda belirttiği eksikliklerin çaresine ileride bakılacağı belirtilerek, kendisinden Kırkağaç Fişekhanesi'nin ihdası ve burada imal edilecek top mühimmatının kontrolü hususlarında istifade edilmesine karar verilmiştir (Mayıs 1842)¹²⁸.

1841 Nisanında Prusyalı *Kuczowski (Muhlis Paşa)* ve maiyetindeki dört uzmanın kontrat süreleri dolmuştu. İçlerinden sadece *Schwenzfeuer (Rami Paşa)* ülkesine gitmek için izin istedi. *Schwenzfeuer* haricindekilerin kontrat sürelerinin uzatılmasına; gitmesine izin verilen *Schwenzfeuer*'den boşalan göreve de yine Prusya'dan gelecek bir subayın atanmasına karar verildi¹²⁹. Aynı kararnâmede Prusya'dan 1 cephaneci (*Rabbak*), 1 veteriner (*Godlewski*) ve 1 köprücü uzman daha getirilmesinin uygun olacağı da yer aldı¹³⁰.

Topçu birliklerini oluşturan askerlerin hendese konusundaki eksikliklerinin giderilmesi için eğitim görmeleri şartı, uzun zamandan beri orduda görevli yabancı uzmanlar tarafından dile getirilmekteydi. Bu amaçla Mühendishane hâricinde Tophane-i Âmire Mekteb-i Harbiyesi adında müstakil bir okul daha açılarak söz konusu eksikliğin giderilmesine karar verildi. Yeni okulun binası, Tophane dökümhanesi yakınlarında feshedilen eski ahır binalarının yerine inşa edilmeye başlanmıştı. Ancak öncelik imalat endüstrisinin ihyasına verildiği için Avrupa'dan

¹²⁷ BOA, a.g.b., Lef 8, Mayıs 1841 tarihli irade.

¹²⁸ BOA, İ. HR, 17/815, Lef 3, 19 Ra 1258 (1 Mayıs 1842) tarihli irade.

¹²⁹ BOA, İ. HR, 9/465, 25 S 1257 (18 Nisan 1841) tarihli irade.

¹³⁰ BOA, a.g.b., gös. yer.

gelen ve gelmekte olan techizâtın masrafları Maliye Hazinesi'nde ağır sıkıntıya neden olmuş ve okul inşaatı geçici süreliğine durdurulmuştu¹³¹.

Topçu muallimi *Kuczkowski*, 1842 yılının hemen başlarında Asâkir-i Muntazama-i Şahane'de görev yapan askerlerin modern harp metodları ve hendeseyi öğrenmeleri için 50-60 kişiyi aşmayan sınıflardan müteşekkil mektepler açılması hususunda yeni bir teklif sundu. Bunun için büyük masraflarla yeni binalar inşa edip hazineyi sıkıntıya sokmaya da gerek yoktu. Onun yerine Selimiye, Beyoğlu ve Tophane Kışlaları bünyesinde uygun birer odanın eğitim amacıyla sınıfa dönüştürülmesi pek âlâ bu işi görebilirdi. Ona göre asıl önemli olan şey, sınıflarda modern harp teknikleri ve hendese gibi dersleri okutacak muallimlerin alanlarında uzman kişilerden seçilmesine dikkat edilmesi ve öğrenim görenlerin de edindikleri teorik bilgileri en iyi şekilde uygulamaya gayret göstermeleriydi. 31 Ocak 1842 tarihinde *Kuczkowski*'nin bu teklifi kabul görerek yapılacak harcamalarının Maliye Hazinesi'nden tesviyesine karar verildi¹³².

Orduda Prusya nüfuzu ağırlığını iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Bu durum kendisini dökümhanede de gösterdi. Nitekim 1842 Şubatı sonunda Tophane-i Âmire Feriki *Mehmed Ali Paşa* sadarete sunduğu tavrında, Osmanlı Devleti'nde defalarca denendiği halde o vakte kadar bir türlü kaliteli demir top dökülemediğinden dert yanıyordu. Bu sıkıntıya çözüm getirmek adına geçen sene Tophane'de bir döküm denemesi daha yapıldığını, ancak bunda da ustaların demiri yeterince eritemediğinden topların kalıptan sünger gibi gözenekli çıktığını ifade ediyordu¹³³. Nitelikli demir top dökebilecek usta aranırken Prusyalı *Major (Binbaşı) Kloproth*'un demir top döküm fenninde maharetli olduğu haber alındı. Babıâli, Hariciye Nezâreti aracılığıyla Prusya Sefaret-i Seniyyesi'ne, *Kloproth*'la maiyetinde çalışmak üzere bir nefer dökücü ustasını Dersaadet'e göndermelerini talimat verdi¹³⁴. Paşa, her ne kadar başarısızlığı ustaların ehil olmamasına bağlasa da, esas sorun yeterince saf ve kaliteli demir cevherinin yokluğu, döküm fırınlarının yetersizliği ve yüksek kalorili kömür kullanılmamasıydı.

¹³¹ BOA, C. AS, 211/9033, 11 Ş 1257 (27 Eylül 1841).

¹³² BOA, İ. DH, 52/2582, Lef 4, 18 Z 1257 (31 Ocak 1842) tarihli irade.

¹³³ Tophane Feriki *Mehmed Ali Paşa*'nın tavrı, BOA, İ. HR, 20/941, Lef 1.

¹³⁴ BOA, a.g.b., Lef 3, 19 M 1258 (3 Mart 1842) tarihli irade.

1846 yılında Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de İstihkâmât-ı Cesime ve Topçuluk Fenni konularında ders vermek üzere Prusya'dan *Yüzbaşı Malinowski* getirildi¹³⁵. 1847 yılında Karadeniz Boğazı istihkâmlarındaki yerli topçu alayının eğitilmesinde faydalanmak için Prusya'dan bir subay talep edildi. Prusya, bu iş için *Teğmen Jungmann*'ı İstanbul'a gönderdi. *Jungmann*, 1000 kuruş maaşla iki seneye yakın bir süre görev yaptıktan sonra 1849 yılında ülkesine geri döndü¹³⁶. 1847 yılında yaşanan vahim bir kaza Prusya'dan bir subay daha ithal edilmesine neden oldu. *Moltke*'nin isteği üzerine 1838 yılında Prusya'dan getirilen ve o tarihten beri Osmanlı Ordusu'nda görev yapan *Wiesenthal*, yıldırım düşmesi sonucu ölmüştü. Ondan boşalan Hassa Ordusu Topçu Alayı eğitmenliğine birinin atanması gerekiyordu. Osmanlı askerî erkânının "*İstanbul'da öyle bir eğitmenin mevcut olmadığı*" ifadesine binaen topçu muallimi *Muhlis Bey'in (Kuczkowski)* tavsiyesiyle adı geçen göreve Prusya Hassa Ordusu Topçu mülâzımlarından *Baron de Reibnitz* getirildi¹³⁷. 1850 yılında bahriye topçuluğu alanındaki ıslahatlarda eğitmenlik yapmak üzere İngiltere'den *Harper* adlı uzman getirildi¹³⁸. 22 Ekim 1852 tarihinde Tophane-i Âmire ve ordulara mensup topçu alayları cebehane bölükleri neferlerine istenilen nitelikte cephane imali tekniklerini öğretmek üzere Prusyalı *Lehmann* cebehane muallimi tayin edildi¹³⁹. Kırım Savaşı sırasında Osmanlı topçu birliklerine kumanda eden komutanlardan biri de Prusyalı *Topçu Teğmen Strecker'di (Reşid Paşa)*. *Strecker*, savaş bittikten sonra da Osmanlı Ordusu'nda uzun yıllar görev almaya devam etti¹⁴⁰.

Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Prusyalı uzmanlardan idarî/askerî erkân arasında *Blom Bey* olarak adlandırılan *Bluhm Paşa'nın* ayrı bir yeri vardır. Bir istihkâm teğmeni olarak 1850'lerin başlarında Osmanlı Ordusu'nda hizmet vermeye

¹³⁵ BOA, **İ. HR.** 98/4780, Lef 3. *Malinowski*, İstanbul'a geldiği 1846'dan, 1853 yılına kadar Prusya'ya hiç gitmediğinden Seraskerlikten beş ay müddetle Prusya'ya gitme izni istemişti. Bu izni alıp Prusya'ya giden *Malinowski*, belirlenen müddetin sonunda görevinin başına dönmüş, öldüğü 1880 yılına kadar Osmanlı ordusunda bil fiil hizmet etmiştir.

¹³⁶ Kendisine hizmetlerinden ötürü ülkesine dönüş için 2000 kuruş harcırah verilmiştir. BOA, **İ. HR.** 49/2329, Lef 5, 12 S 1265 (8 Ocak 1849) tarihli irade.

¹³⁷ BOA, **İ. DH.** 160/8296, Lef 4, 26 Za 1263 (5 Kasım 1847) tarihli irade.

¹³⁸ BOA, **İ. HR.** 68/3303, 19 L 1266 (28 Ağustos 1850).

¹³⁹ *Lehman*'a görevine karşılık aylık tayinatsız 750 kuruş maaş verilecekti. BOA, **İ. DH.** 260/16104, 8 M 1269 (22 Ekim 1852).

¹⁴⁰ *Strecker*'in 2000 kuruş olan maaşı, 1858 yılında 1000 kuruş daha zam yapılarak 3000 kuruşa çıkarılmıştır. BOA, **İ. DH.** 415/27499, 18 Ra 1275 (26 Ekim 1858).

başlayan *Bluhm Bey* 1864 yılında teşkil edilen Esliha Komisyonu'nda asli üye olarak görev yapmıştır. 1865 yılında Doğu Anadolu istihkâmlarının güçlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmaları yürütmüştür¹⁴¹. Bu kapsamda Avrupa'daki bazı kale ve istihkâmlarda incelemelerde bulunarak, tecrübelerini Doğu Anadolu istihkâmlarının güçlendirilmesinde tatbik etmiştir¹⁴².

1.2.3.2. *Tophane Mermi İmalathanelerinde Avrupalı Uzman İstihdamı*

Prusya'dan gelen cephane muallimlerinin yanı sıra 1854 yılında Tophane-i Âmire'de mevcut mermi imalat tezgâhlarında kapsül, bakırdan ateş alır bir tür fünye ve obüs tanelerine tapa imal etmek üzere Amerika'dan *Andrew Thomas* adlı usta İstanbul'a getirtildi¹⁴³. 1855 yılında da yivli toplarda klasik gülleler yerine kullanılmaya başlanan *roket* tabir olunur füzelerin Tophane'de imalini gerçekleştirmesi ve bunun yapımını Tophane çalışanlarına öğretmesi için *Luchas* adlı Fransızla anlaşma imzalandı.

1860'lı yıllar Avrupa'sında top teknolojilerinin epey ilerleme kaydedişiyle birlikte bu teknolojinin ürünü olan ve Osmanlı ordularında da yaygın bir kullanım alanına sahip İngiliz patentli *Armstrong* ve *Whitworth* topları mermilerinin Tophane'de imal edilebilmesi için İngiltere'den mermi imal edecek ve bunu imalat alayındaki askerlere öğretecek usta ithali cihetine gidildi. Tophane Müşiri *Halil Paşa*, 1867 yılı Martında *Arsenal Woolwich Machinery Department* yetkilisi *Anderson*'dan şeşhaneli top mermisi imali konusunda yetenekli, kimya bilgisi iyi olan ve tecrübelerini Tophane çalışanlarına öğretmek üzere bir veya iki yıllığına İstanbul'a gönderebileceği usta talebinde bulundu¹⁴⁴. *Arsenal Woolwich Machinery Department* yetkilisi *Anderson*, Londra Sefiri *Musurus*'a 13 Ocak 1868 tarihinde gönderdiği mektubunda Osmanlı Hükümeti'nin istediği nitelikte mermi kalıbı ve marangoz ustalarını vermeye hazır olduklarını haber verdi¹⁴⁵. *Musurus*, 8 ustaya

¹⁴¹ BOA, A. MKT. MHM, 327/89, 24 L 1281 (22 Mart 1865).

¹⁴² BOA, A. MKT. NZD, 596/58, 2 Ra 1282 (26 Temmuz 1865).

¹⁴³ *Thomas*'a Tophane'deki görevi süresince aylık 1800 kuruş maaş tahsis edilecekti. BOA, İ. MVL, 315/13229, 1 M 1271 (24 Eylül 1854) tarihli irade.

¹⁴⁴ BOA, HR. SFR (3), 131/65, 13 Kasım 1867.

¹⁴⁵ BOA, HR. SFR (3), 133/28, 13 Ocak 1868.

ilaveten 2 torna ustası daha talep etti¹⁴⁶. Belirtilen talepler doğrultusunda tornacı *John Dunn*, Musurus'a bir antlaşma taslağı gönderdi. Taslağı göre *Colonel Dixon* tarafından seçilecek 10 usta Tophane-i Âmire imalat mahallerinde ayda kişi başı 18 £ ücretle iki yıl boyunca görev yapacaktı. Taraflar herhangi bir memnuniyetsizlik durumunda antlaşmayı feshedebilecekti. Antlaşma maddeleri üzerinde mutabakata varılırsa ustalar Şubat ayının ilk haftası İstanbul'a gitmek üzere Londra'dan ayrılacaktı¹⁴⁷. Kontratlar, ustalarla Londra Sefiri *Musurus* arasında 12 Şubat 1868 tarihinde ancak imzalanabildi¹⁴⁸.

Tophane Mermi İmalathanesinde Çalışacak İngiliz Ustalar Şu İsimlerden Oluşuyordu

İsmi	Mesleği	Maası
James Frost	Top mermisi-füze dolum ve imalatçısı	18 £
Jeremiah Joseph Reilly	Marangoz	18 £
William Prior	Demir eritici	18 £
John Coombes	Demirci	20 £
Francis Radcliffe	Demirci	20 £
James Joseph Dunn	Alet yapımcısı	20 £
James Freeman	Tornacı	20 £
Benjamin Atkinson	Tornacı	20 £
John Dunn	Tornacı	20 £
John Oliphant	Demir kalıpcısı	20 £

1.2.3.3. Kara ve Deniz Topçu Birliklerinin Eğitimi

Osmanlı ordusundaki tüm topçu birlikleri 1841 yılından itibaren Fransa usûlü yerine Prusya usûlünde eğitime başlanmışlardı¹⁴⁹. Bu eğitim tarzı Fransız talimine göre manevra ve öğrenim kolaylığı bakımından büyük üstünlüğe sahipti. Topçu birliklerindeki neferler 2-3 ay kadar süreyle atış yapmaksızın ağırlıklı olarak teorik eğitim ve top ile hareket eğitimi alıyorlardı¹⁵⁰. Prusya tarzında eğitilmiş Hassa ordusu ilk büyük ateşli talimini 26 Ağustos 1841 tarihinde Fener Sahrası'nda gerçekleştirmişti¹⁵¹. Bu talimi Kal'a-yı Hakaniyye yerli topçularının atış talimleri

¹⁴⁶ Ancak bu talep reddedildi. BOA, **HR. SFR (3)**, 134/31, 28 Ocak 1868.

¹⁴⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 134/39, Lef 1-3, 30 Ocak 1868; **HR. SFR. (3)** 134/48, 1 Şubat 1868.

¹⁴⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 135/49, 18 Şubat 1868. İşçilerin harcırahları 20'şer £ ve ilk maaşları 15 Şubat 1868 tarihinde Konsolos *Gadban* Efendi tarafından ödenmiştir. **HR. SFR (3)**, 135/40.

¹⁴⁹ BOA, **İ. DH**, 39/1810, 1 Ra 1257 (23 Nisan 1841) tarihli ve **İ. DH**, 52/2572, (tarihsiz) iradeler.

¹⁵⁰ Hassa topçu birliklerinin eğitimlerinde ateşli talime geçmelerinin uygun olduğuna dair irade. BOA **İ. DH**, 43/2132, 28 C 1257 (16 Ağustos 1841).

¹⁵¹ Talimi izlemeleri için devlet erkânı ve yabancı devlet elçileri davet edilmişti. BOA, **İ. DH**, 43/2148, 3 B 1257 (20 Ağustos 1841).

izledi¹⁵². Asâkir-i şahane topçu alaylarının top atış talimi mevsimi olarak Yaz Mevsimi seçilmişti. Her yıl bu mevsimde toplam iki ay boyunca haftanın belirli günlerinde talimde bulunacaklardı¹⁵³.

1842 Yazı gelmişti ve topçu birliklerinin eğitimi ara vermeksizin devam etmekteydi. Dersaadet ve Hassa Orduları'nın yanı sıra imparatorluk coğrafyasındaki tüm kale ve istihkâmlarda bulunan topçu birlikleri de eğitim amacıyla İstanbul'a çağrılıyor, eğitimlerini tamamladıktan sonra mevkillerine geri dönüyorlardı. Topçu birlikleri eğitimleri nedeniyle İstanbul'da buldukları sırada bölgelerinin güvenliğini sağlamak üzere yerlerine geçici topçu birlikleri gönderiliyordu¹⁵⁴.

Osmanlı Ordusu'nda 1860'ların ortalarından itibaren yeni yeni kullanılmaya başlayan şeshaneli çelik toplardan her orduda kaçar adet bulundurulacağına dair Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî tarafından 1866 yılında bir nizamnâme yayınlandı¹⁵⁵. Bu topların usûlüne uygun bir şekilde kullanılmasıyla ilgili önemli noktaların topçu askerine layıkıyla öğretilmesi için Dersaadet'te bir talimhane tesisiyle, bu toplarla talim yapacak numune şeshane taburu teşkil edildi¹⁵⁶.

1.2.3.4. Humbaracı Birliklerinin Eğitimi

Topçu askerinin talim ve nizamı Prusya usûlünde olduğundan bu usûl gereğince humbaracılık da topçu sınıfına havale edilmişti. Bu nedenle ayrıca bir humbaracı sınıfı teşkiline lüzum görülmemişti. Tüm topçu askerleri topçulukla beraber aynı zamanda humbaracılık fennini de öğrenmek ve icra etmek zorundaydı. Bu amaçla humbara talimine dair kitaplar daha önceden tercüme ettirilip, basılarak topçu alaylarına dağıtılmıştı. Ancak öncelik, top taliminde aşama kaydetmek olduğundan humbara talimine bir türlü sıra gelmemişti. 1845 yılı sonunda topçu neferlerinin top taliminde belli bir seviyeye geldiğine kanaat getirilerek, bu alaylara humbara talimi yaptırılması konusunda irade sâdır oldu. Humbara talimleri için

¹⁵² BOA, **İ. DH**, 66/3274, 5 Ş 1258 (11 Eylül 1842) tarihli irade; **A. MKT**, 4/76.

¹⁵³ BOA, **İ. DH**, 77/3837, 15 C 1259 (13 Temmuz 1843).

¹⁵⁴ BOA, **A. MKT**, 4/90, 6 Ş 1258 (12 Eylül 1842); **A. MKT**, 5/9, 18 Ş 1258 (24 Eylül 1842).

¹⁵⁵ BOA, **İ. DH**, 554/38558, Lef 5. Seraskerliğe gereğinin yapılması hususunda tezkire-i samiyeye **A. MKT. MHM**, 364/10, 22 Ca 1283 (2 Ekim 1866). Tophane-i Âmire Müşirliği ile mutabık bir şekilde hareket edileceğine dair Seraskerliğin arz tezkiresi **A. MKT. NZD**, 646/29, 13 Ş 1283 (27 Aralık 1866).

¹⁵⁶ BOA, **A. MKT. MHM**, 420/36, 28 Ca 1285 (16 Eylül 1868); **BEO. AYN. d.**, nr. 1028, s. 130.

öncelikle ordu-yı hümâyûn topçu bölüklerinin yoğun olduğu bölgelerde birer tabya inşa edilecekti. Buralarda topçu neferlerine hem tabya hem de humbara talimi yaptırılacak, talimler için her orduya mühimmatıyla birlikte dörder parça havan topu gönderilecekti¹⁵⁷.

1.2.3.5. Bahriye Topçularının Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde bahriye topçuluğunun ıslahına özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha fazla ağırlık verildi. Bunda dönemin deniz ve top döküm teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin ağırlıklı olarak bahsi geçen yüzyılın ikinci yarısında cereyan etmesinin büyük payı olduğu muhakkaktır. Bahriye topçuluğu ıslahatlarında genellikle devrinin en büyük armadasına sahip olan İngiltere Devleti'nden istifade edilmişti. Öncelikle donanmada gerçekleştirilecek top atış talimlerini yönetmek için 28 Ağustos 1850 tarihinde İngiltere'den bir uzman talep edildi. İngiliz Hükümeti'nin bu görev için firkateyn kaptanı *Harper*'ı teklif etmesi üzerine, Osmanlı Devleti kendisine ülkesindeki rütbesine eş bir rütbe olan *kapak süvariliğini* vererek onu 3 sene müddetle baş eğitmen atadı¹⁵⁸. *Harper*'ın resmen göreve başlamasıyla birlikte ıslahat programında kuvveden fiile geçildi. İlk olarak *Peyk-i Zafer Kalyonu*, bahriye topçularının pratik eğitimlerinde kullanılmak üzere mektebe dönüştürüldü. İncirli Bahçe mevkiindeki mevcut batarya yeniden inşa edilerek Bahriye askerlerinin top atışı talimlerine tahsis edildi¹⁵⁹. 18 Temmuz 1853 tarihinde Bahriye askerlerinin top talimi usûlünde kaydettikleri ilerlemenin gözlemlenmesi ve daha fazla tecrübe kazanmalarını sağlamak amaçlarıyla Büyükdere önlerinde haftada birkaç gün sefine, vapur ve filikalarda ateşli top ve tüfek talimi yapmaları kararı alındı¹⁶⁰.

¹⁵⁷ BOA, **İ. MSM**, 17/386, Lef 4, 16 Z 1261 (6 Aralık 1845) tarihli irade.

¹⁵⁸ BOA, **İ. HR**, 68/3303, 19 L 1266 (28 Ağustos 1850); **HR. MKT**, 36/30.

¹⁵⁹ BOA, **İ. DH**, 229/13718, Lef 2, 23 R 1267 (25 Şubat 1851) tarihli irade.

¹⁶⁰ Kapudan Paşa'nın konuya dair 10 L 1269 (17 Temmuz 1853) tarihli teklif tezkiresi BOA, **A. AMD**, 47/7. Teklifin kabul edildiğine dair irade: BOA, **İ. DH**, 274/17214, 11 L 1269 (18 Temmuz 1853).

1.2.3.6. Topçuluk ve Top İmalî Hususlarında Eğitim Görmek Üzere Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi

Osmanlı Devleti XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında devlet kurumlarını ıslah etmek amacıyla bazı atılımlarda bulunmuştur. Bunlardan biri de devletin tüm kadrolarında -özellikle askeriyede- çağın teknik bilgileriyle donatılmış yerli personel istihdamını sağlamaktır. Bu amaçla Avrupa tarzında eğitim kurumları tesis edilerek, yine Avrupa'dan gelen eğitmen subaylar vasıtasıyla Osmanlı tebaası öğrencilere eğitim vermeye başlanmıştır. Ancak Osmanlı idarecileri yerli fabrika ve imalathaneleri öğrencilerin amelî bilimlerde istifade edebileceği kadar gelişmiş görmediğinden, öğrencileri bu alanda kendilerinden çok daha ileride olan Avrupa Devletlerine göndermeyi tercih etmişlerdir¹⁶¹.

1827 yılında Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gönderilen 150 kişilik ilk öğrenci grubunun ardından sonraki yıllarda daha pek çok öğrenci Avrupa'ya tahsile gönderilmiştir. Osmanlı öğrencileri top dökümü ve topçuluk eğitimi hususlarında 1835 yılına kadar genellikle Fransa'ya gönderilirken¹⁶², bu tarihten itibaren gerek siyasi konjonktür, gerekse devrin top döküm ve kullanım teknolojilerinde İngiltere'nin ön plana çıkmasıyla bu ülkeye gönderilir olmuştur. Nitekim Tanzimat Döneminde Tophane-i Âmire top döküm faaliyetlerinin baş sorumlusu konumunda olacak *Halil Efendi* (Tophane Müşiri Halil Paşa) 1835-1839 yılları arasında İngiltere'deki Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'nde eğitim görmüştü¹⁶³. 1835 yılında *Blacque Bazargan*'ın girişimleriyle *Halil Efendi* ve askeri okul kökenli diğer öğrenciler haricinde Avrupa usûlü demir eritme ve döküm tekniklerini öğrenerek Samakov Dökümhanesi'nde bunları tatbik etmeleri için yaşları 14-16 arasında olan Bulgar tebaası 6 çocuk Londra'ya gönderilmişti. Ancak bunlardan ikisi hastalıklarını bahane ederek 1839 yılında Samakov'a geri döndüğünden, birinin de eğlence

¹⁶¹ Tanzimat Döneminde Avrupa'ya özellikle Fransa'ya gönderilen öğrenciler konusunda monografik bir çalışma için bkz. Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, TTK, Ankara 2004. Yine bahsedilen dönemde yurtdışına öğrenci gönderilmesinin sebepleri, devlet, kurumları ve toplum üzerinde yarattığı etkiler ve sonuçları hakkında yakın dönemde yapılan bir çalışma için bkz. Aynur Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Sayı 20, (2010/1), s. 121-151.

¹⁶² Bunlar içinde 1832-1838 yılları arasında Fransa'ya gönderilen *Mehmed Reşid Bey* (Tanzimat Devrinde Tophane-i Âmire Feriki Reşid Paşa), *Hâfız Eyyub Paşa*... ve diğerleri zikredilebilir.

¹⁶³ Şişman, **a.g.e.**, s. 8. Eğitimini tamamlayarak 1839 yılı sonunda İstanbul'a dönen *Halil Efendi*'nin harcırah ve diğer masraflarının toplamı olan 22.220 kuruşun hazineinden tesviyesi emredildi. BOA, **İ. HR.**, 3/99, 11 Z 1255 (15 Şubat 1840).

hayatına kapıldığı haber alındığından, bu üçünden beklenen verimin alınamayacağı anlaşıldı. Diğer üç Bulgar öğrenci eğitimlerini başarılı bir şekilde tamamlayarak dökümhanede görev almak üzere 1840 yılında Samakov'a döndü¹⁶⁴. *Bekir Paşa*, *Emin Paşa*, Bahriye yüzbaşlarından *Said Efendi*, *Rıza Efendi*, *Hüseyin Efendi* ve *Süleyman Efendi* Tanzimat devrinin ilk yıllarında Londra'da eğitim görerek İstanbul'a döndükten sonra Osmanlı Ordusu'nda önemli görevlerde bulunmuş diğer isimlerdi¹⁶⁵. İngiltere'ye ilk öğrencinin gönderildiği 1835 yılından Prusya'nın çelik top imali konusunda Avrupa'nın en iddialı devleti haline gelişine kadar top ve demir döküm teknolojileri alanında Osmanlı öğrencileri ağırlıklı olarak İngiltere'ye gönderilmişti.

Kırım Savaşı sırasında Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan olumlu hava askeri sahada da semerelerini vermiştir. Bu kapsamda savaşın devam ettiği 1854-55 yılında mamul silah ve silah imal makineleri ithal edilen Belçika'ya görgülerini artırmak üzere topçu zabıtları gönderilmişti¹⁶⁶.

Bir önceki paragrafta belirtilen sebepler 1856 yılı sonrasında top imali ve kullanımı hususunda Osmanlı öğrencilerinin eğitimlerinde ağırlıklı olarak Prusya'nın tercih edilmesinde etkin rol oynamıştı¹⁶⁷. Abdülaziz devrinde birliğini tamamlayarak daha da güçlenen Prusya, gerek Osmanlı Devleti, gerekse çağdaşı Avrupa Devleti tarafından top ithali konusunda da en çok tercih edilen devlet olma sıfatını kazanmıştır.

1.2.4. İmalat Alanında Yapılan Düzenlemeler

1.2.4.1. Tophane-i Âmire'de Top Döküm Faaliyetleri

Sultan Abdülmecid'in topçuluk alanındaki en önemli ıslahatı, II. Mahmud'un saltanatı sonlarında İstanbul'a getirttiği Prusyalı subayların tavsiyeleri neticesinde orduda kullanılan topların ve güllerinin çaplarında belirli bir standart oluşturma teşebbüslerine kararlılıkla devam etmesidir. Osmanlı Ordusu'nda toplar, topun namlu

¹⁶⁴ BOA, **İ. HR.**, 4/148, Lef 3, 25 M 1256 (29 Mart 1840) tarihli irade.

¹⁶⁵ BOA, **İ. HR.**, 3/117, 28 Z 1255 (3 Mart 1840). Londra'da bulunan 16 öğrencinin her ay maaş ve diğer harcamaları için ödene gelen 157.608 kuruşun 1840 yılından itibaren tasarruf kurallarına riayet edilerek ödenmesine karar verilmiştir.

¹⁶⁶ BOA, **HR. TO.**, 36/47, 21 Eylül 1855; **HR. MKT.**, 123/29, 11 Ekim 1855.

¹⁶⁷ Berlin'deki muallimler topçuluk fenni tahsili gören öğrencilere teşvik maksadıyla askeri rütbe verilmesi hususunda talepte bulunmuş ve bu istekleri olumlu görülerek her birine uygun rütbe verilmiştir. BOA, **HR. MKT.**, 214/30, 16 Ra 1274 (4 Kasım 1857).

ağız genişliğinin uzunluk ölçüsü cinsinden değeriyle değil, attıkları merminin kıyye cinsinden ağırlığına göre sınıflandırılmaktaydı. Abdülmecid'in tahta geçtiği tarihe kadar Tophane-i Âmire'de dökülmekte olan kale ve muharebe toplarının çapları birbirinden farklı 6-7 türden oluşmaktaydı. Bunlardan *kale balyemez* toplarının çapları 40 ve 22 olmak üzere ikiye; havan toplarının çapları 65, 40 ve 22 olmak üzere üçe; muharebe toplarından *obüslerin* çapları 9 ve 5, *muharebe balyemezlerinin* çapları da 5 ve 3 olmak üzere ikiye düşürüldükleri takdirde bunlar için üretilen top mermileri gerekli durumlarda aynı çaptaki diğer toplarda kullanılabilirdi. Bu nedenle bahsedilen çaplar haricindeki top ve mermilerin mümkün olan en kısa süre içerisinde tedavülden kaldırılması emredildi¹⁶⁸. Küçük oldukları için 1 ve 1,5 kıyyelik mermi atar sür'at toplarının çaplarına dokunulmayacaktı¹⁶⁹.

Bu amaçla top güllelerinin önemli bir kısmının döküldüğü Samakocuk Kârhanesi'nin ıslahına karar verildi. Dökümhanede faaliyet gösteren 9 ocakta dökülen gülleler çapaklı ve çapları uygunsuz olduğundan, atıldıkları vakit topun ağzından çıkar çıkmaz parçalanarak topa zarar veriyordu. Ayrıca topların namlu genişliklerinde belirli bir standart olmadığından neredeyse her top için ayrı gülle dökülmek zorunda kalıyordu¹⁷⁰. Bunun da bir an çözüme kavuşturulması için Tophane-i Âmire kaimakamlarından *Ali Bey*, İngiltere'den getirtilen döküm ustası ve mühendisten teşkil edilen heyet, Samakocuk'ta top güllelerinin imaline nezaret etmek üzere 1839 yılında Samakocuk'a gönderildi¹⁷¹.

Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk on yılında Tophane'de ağırlıklı olarak geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi bakır-kalay karışımından mamul tunç top dökülmeye

¹⁶⁸ BOA, **HAT**, nr. 1244/48317-A; **C. AS**, 834/35566, 22 Ra 1255 (5 Haziran 1839). Top çapları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Avigdor Levy, **The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839**, s. 523 ve 613; Gültekin Yıldız, **Neferin Adı Yok**, s. 428-429. Bu çap standardına birkaç küçük ayrıntı haricinde harfiyen uyulduğu görülmektedir.

¹⁶⁹ 1839-1848 yılları arasında dökülen *sür'at topu* sayısının 10'u geçmemesi standardizasyon meselesinde bu topun mevzu bahis edilmediğinin ve eskisi kadar popüler olmadıklarının en açık göstergesidir.

¹⁷⁰ Gabor Agoston, Osmanlı toplarında erken modern dönemden beri standardizasyon sorununun var olduğunu ve bunun ilerleyen dönemlerde ordunun başarısızlıklarında önemli bir sebep teşkil ettiğini öne sürmektedir. Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 257.

¹⁷¹ BOA, **C. AS**, 834/35566. İngiltere'den 1838 yılında İstanbul'a gelen yuvarlak ve demir döküm ustasının tek bir imalat merkezinde uzun süre görev almak yerine, oradaki aksaklıkları giderdikten sonra sırasıyla Pravişte ve Samakov Dökümhanelerinde de dolaşarak buralar imalatına nezaret etmesi uygun görülmüştü. Ustanın maaşı olan 25 £ da (2500 kuruş) dökümhanelere bağlı kazalar gelirinden karşılanacaktı. **C. AS**, 69/3256, 15 M 1254 (10 Nisan 1838).

devam etti¹⁷². Bu dönemde karışımın % 90'a kadar varan oranıyla en büyük kısmını oluşturan bakır genelde Anadolu'daki Gümüşhane, Ergani-Keban, Tokat, Küre gibi bakır madenlerinden sağlanıyordu¹⁷³. Ancak Tophane-i Âmire, ihtiyacı olan bakırı genellikle Darbhane-i Âmire'den satın alıyordu. Abdülmecid'in tahta çıktığı sıralarda bakırın kıyyesi için Darbhane-i Âmire'ye 5 kuruş ödeniyorken; bu rakam 1841 Ocağında % 100 zam görerek 10 kuruşa yükselmişti. 1842 yılının Ekim ayından itibaren de bakırın kıyie fiyatına % 20 zam gelmiş ve alım için kıyie başına 12 kuruş ödenmeye başlamıştı¹⁷⁴. Darbhane-i Âmire'den alınacak bakırın icab eden bedeli Darbhane'ye peşinen verilmediği zamanlarda alınacak miktar bakır aynî muhasebeye ilave edilerek Darbhane ambarına meta olarak geri ödeniyordu. 1841 yılı başında bakırın birim fiyatındaki astronomik artışı, üretim maliyetlerinin ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması sonrası iç gümrüklerin yükselmesi ile açıklamak mümkündür. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren pek çok bakır işletmesi belirtilen sebeplerden ötürü kapanmış veya kapanma noktasına gelmişti.

1839-1848 yılları arasında Tophane İmalathaneleri İçin Satın Alınan Bakır

Tedarik Edilen Yer	Miktar (kıyie)	Birim fiyatı (kuruş)	Toplam fiyatı (kuruş)	Alım Tarihi
Darbhane	3980	5	19.900	Haziran-Temmuz 1839 ¹⁷⁵
Darbhane	17.160	5	85.800	Eylül-Ekim 1839
Darbhane	160	5	800	Nisan 1840
Darbhane	2200	5	11.000	Ekim 1840
Darbhane	6600	5	33.000	Aralık 1840- Ocak 1841
Darbhane	11.000	10	110.000	Ocak -Şubat 1841
Darbhane	3146	10	31.460	Nisan-Mayıs 1841
Darbhane	4400	10	44.000	Temmuz-Ağustos 1841
Maliye malı olarak	10.000	10	100.000	Mart-Nisan 1842
Darbhane	5000	10	50.000	
Darbhane	20.000	10	200.000	Haziran-Temmuz-Ağustos 1842
Darbhane	40.000	12	480.000	Ekim-Kasım 1842
Maliye Hazinesi malı olarak Gümüşhane'den	50.000	12	600.000	Kasım Aralık 1843 Ocak 1844
Darbhane'den alınan Ergani	1100	12	13.200	Ekim-Kasım 1844

¹⁷² Top döküm teknolojilerinin geçirdiği evreler hakkında bkz. P. J., Browne, "Cast Cannon the 15th to 19th Centuries", **Foundry Trade Journal**, 2, (1960), s. 163-165.

¹⁷³ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 224-228. Baş Hoca İshak Efendi'nin top döküm tekniklerine dair kaleme aldığı *Usûlü's-Siyâga* adlı eserinde tunç topları için en ideal maden karışımının % 90 bakır, % 10 kalay olduğunu bildirmektedir. Baş Hoca İshak Efendi, **Usûlü's-Siyâga**, İstanbul 1831, s. 41-42.

¹⁷⁴ BOA, **MAD**, nr. 8931, s. 90.

¹⁷⁵ BOA, **MAD**, nr. 8923, s. 35/b, 39/b. **ML. MSF**, nr. 1339, s. 5. **ML. MSF**, nr. 1830, s. 9; **MAD**, nr. 8923, s. 102/a. **MAD**, nr. 8963, s. 4, 5, 10, 15; **ML. MSF**, nr. 2041, s. 9. **ML. MSF**, nr. 2174 s. 5. **MAD**, nr. 8929, s. 45, 72, 96. **MAD**, nr. 8931, s. 9/b, 45/a, 88/a, 98/a. **ML. MSF**, nr. 8135, s. 6.

bakır				
Darbhaneden satın alınan Gümüşhane bakır	4400	12	52.800	Ağustos-Eylül-Ekim 1845
Darbhaneden ham bakır	10.000	12	120.000	Kasım Aralık 1845-Ocak 1846
Darbhaneden satın alınan Ergani bakır	10.000	12,5	125.000	Şubat-Mart 1848
Darbhaneden satın alınan Gümüşhane bakır	5000	12	60.000	

XIX. yüzyılın ikinci yarısına girerken Osmanlı Ordusu'nda yivli demir top kullanımının yaygınlaşması, Tophane-i Âmire'de de 1846 yılından sonra kaliteli demir top dökülmeye başlamasıyla birlikte tunç top imalatı ikinci plana itilmişti. Ancak Tophane-i Âmire dökümhanelerinde tunç top dökümü II. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına kadar devam etti. Dökülen tunç topların namlularına Avrupa'dan getirilen yiv açma tezgâhlarında yiv açılarak şeşhaneli topa dönüştürülüyordu.

Tunç topların % 10'a varan oranıyla ikinci önemli madenini oluşturan kalay ise daha önce belirttiğimiz üzere ithal yoluyla tedarik ediliyordu. Osmanlı Devleti zengin bakır yataklarına sahip olmasına rağmen, kalay rezervlerinin olmayışı bu madeni ithal yollarla tedarik etmesine neden olmuştu. Avrupalı Devletler kalay stratejik bir maden olduğu için bunun Hıristiyanlığın düşmanı olan Müslüman Devletlere satılmasına yasak getirmişti. Ancak Avrupa ülkeleri arasındaki siyasi bölünmeler sayesinde ve silah kaçakçılığının yüksek kâr getiren bir ticaret oluşu Osmanlı Devleti'nin bu madeni kolaylıkla elde etmesini sağlıyordu¹⁷⁶. Kalay genellikle İngiltere'den ithal ediliyordu. Çubuklar halindeki kalay, mayalık maden parçaları ve bakır döküm fırınlarında iyice eridikten sonra eriyiğin içerisine atılırdı¹⁷⁷.

Her iki madenden de tasarruf etmek amacıyla kale ve ordulardaki kullanılmayacak durumda olan eski toplar, İstanbul'a nakledilerek Tophane Hazinesi'ne irad kaydolunuyordu. *Mayalık* tabir olunan bu toplar yeniden dökülmek üzere parçalanarak döküm fırınlarında bakır eritildiği sırada eriyik potasına atılıyordu. *Mayalık* statüsünde olup, yine top dökümünde kullanılan metalden bir diğeri de Tophane'de dökülmüş, fakat namlusunun delinmesi esnasında tahrip olarak

¹⁷⁶ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, 217-231 ve 232.

¹⁷⁷ Ahmed Muhtar, **Osmanlı Topçuları**, s. 370.

işe yaramaz hâle gelen toplardı¹⁷⁸. Top namlularının delinmesi ve içlerinin temizlenip düzeltilmesi sırasında burğu tezgâhının etrafına saçılan metal kırıntıları (*top talaşı*) da epey yekûn tutan ve döküm için tekrar fırınlanan metallereydi.

Küçük top ve hafif silahların cephanelerinin imalinde kullanılan kurşun, zaman zaman top dökümünde bakır ve kalayın ergitilmesi sırasında sıvı metalin akışkanlığını artırmak için döküm fırınındaki eriyiğe ilave edilirdi. Yine topların renklerinin istenilen parlaklıkta olması için ergimiş tuncun bulunduğu fırın potasına bir miktar kurşun eklenirdi¹⁷⁹. Kurşun genellikle gümüş madeninin çıkarıldığı bölgelerden tedarik edilirdi. XIX. yüzyılda Tophane'nin kurşun ihtiyacını karşılayan madenler Gümüşhane, Ergani, Keban, Bulgardağı madenleriydi. Kurşun gibi çinko da bakır-kalay eriyiğinin kalıba döküm sırasında akışkanlığını artırmak amacıyla ilave edilen yardımcı maden vazifesi görüyordu.

Tophane-i Âmire Fırınlarında Kullanılan Yakıt Türleri

Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında top dökümünde kullanılacak madenlerin eritilmesi için döküm fırınlarında yakacak olarak geçmişte olduğu gibi çam odunu kullanılmaya devam edildi. Bu odunlar genelde Lâpseki ve Boğaz Hisarı kazalarından tedarik edilir ve gemilerle Tophane'ye nakledilirdi¹⁸⁰. Yüksek kalorili olduğundan dökümhanelerde tercih edilen çam odunu, her biri birer kulaç boyunda kesilmiş halde dökümhane ocakları etrafına muntazaman istiflenir, bir sene boyunca iyice kurutulduktan sonra yanmaya hazır hale getirilirdi¹⁸¹. Dökümhane fırınlarında çam odunun yanı sıra bu odunun kimyasal yanma sonucu kömüre dönüşmüş hali olan çam kömürü, gürgen odunu ve maden kömürü de yakılmaktaydı. Çam kömürü

¹⁷⁸ Bunlar da Tophane'nin mayalıklarının muhafaza edildiği ambara gönderiliyor, top döküleceği zaman ihtiyaç hâsıl olursa kullanılmak üzere dökümhaneye getiriliyordu. Tophane'de Avrupa'dan ithal edilen makine ve teçhizatla tam randımanlı top üretimine geçilene kadar dökülen topların çoğu delinme ve perdahlanma sırasında zarar görerek işe yaramaz hâle geliyordu. Bu, hem top dökümüne sarf edilen malzemenin ziyarı dolayısıyla maliyet kaybı, hem de kısa sürede imali planlanan miktar topun dökülememesi nedeniyle zaman kaybı demektir.

¹⁷⁹ Kennard, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁸⁰ Tophane-i âmire dökümhanesinde isaga olunan toplar lâzimesi için Lâpseki ve Boğaz Hisarı kazalarından her sene mürettep olan 750'şer çekiden toplam 1500 çeki çam odununun çekisi 40 paradan 1500 kuruş bedeli tahsil oluna geldiğine binaen 1253 senesine mahsuben dahi meblağ-ı mezburun tahsili babında BOA, **MAD**, nr. 8923 s. 64/a, 8 N 1254 (25 Kasım 1838); **MAD**, 8923 s. 69/a 27 Z 1254 (13 Mart 1839); 1255 senesine mahsuben 1500 çekinin bedeli 1500 kuruşun ödemesinin yapılması **MAD**, nr. 8923, s. 72/b 13 L 1255 (20 Aralık 1839). Bu, diğer defterlerdeki pek çok hükümde de böyledir.

¹⁸¹ Ahmed Muhtar, **Osmanlı Topçuları**, s. 349.

genelde kömürcü esnafından satın alınmaktaydı. Bunun için esnafa 1840 Aralığına kadar ayar başına 4 kuruş; bu tarihten itibaren 1 kuruş zamlı ayar başına 5 kuruş fiyat ödenmeye başladı. Aylık ortalama 1200 ayar çam kömürü tüketildiği göz önüne alınırsa Tophane'nin yıllık çam kömürü masrafı 70.000 kuruşu buluyordu. Diğer bir dökümhane yakıtı ise funda kömürü idi. Bedelleri Kocaeli ve Biga Sancakları emvalinden karşılanan bu kömür genellikle İzmit ve Mihaliç civarındaki fundalıklardan kesilen funda odunlarının kimyasal yanma sonucu kömüre dönüştürülmesiyle elde ediliyordu¹⁸². 1845 yılından itibaren Tophane dökümhanelerinde funda kömürü yerine ağırlıklı olarak maden kömürü kullanılmasına karar verilmesiyle birlikte bu kömürün kullanımı yok denecek kadar azaldı.

Bir başka dökümhane yakıtı ise yine İzmit ve civarından sağlanan gürgen odunuydu. Gürgen ağacının özelliği diğer ağaç türlerine nazaran fırında daha fazla alev oluşturan bir yapıya sahip olmasıydı. Bu nedenle döküm fırınlarında ateşin devamlılığını sağlamak amacıyla kullanılıyordu. Tophane dökümhanesinde aylık gürgen odunu sarfiyatı 450 çeki civarındaydı. Yoğun top imalinin gerçekleştiği 1839, 1843 yılı ve onu takip eden iki yıl boyunca aylık sarfiyat 1200 çekinin hayli üzerine çıkmıştı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde havagazının Zeytinburnu ve Tersane tophaneleriyle, diğer dökümhanelerdeki çelik eritmeye mahsus fırınlarda kullanılmaya başlamasıyla birlikte döküm fırınlarında gürgen odununun yakılması son buldu¹⁸³.

Tophane'de buhar gücüyle çalışan alet ve tezgâhların 1839 Kasımından itibaren faaliyete geçmesiyle birlikte buhar kazanlarını ısıtmak üzere çam kömürü ve funda kömürlerine oranla kalorisini daha yüksek ve ısısını daha uzun süre muhafaza eden bir yakıt olan maden kömürü kullanılmaya başlandı. Maden kömürü bu sûretle buharlı gemilerden sonra sanayi sektörüne de girmiş oldu. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Zonguldak Havzası'nda, daha sonra Karadeniz kıyısındaki Arnavutköy'e bağlı Karaburun'da keşfedilen, ancak madenlerin Osmanlı Devleti tarafından işletmeye açılmasının ihmali, açıldıktan sonra verimli madencilik tekniklerinden

¹⁸² Mihaliç Kazası'ndan Tophane-i Âmir'e her yıl gönderilen funda kömürü miktarı 2500 ayardı. Ayar başına 2 kuruş bedel biçilmişti. BOA, **MAD**, nr. 8923, s. 68/b. 23 C 1254 (13 Eylül 1838).

¹⁸³ Ahmed Muhtar, **a.g.e.**, s. 369.

yoksun bir şekilde işletilmeleri, yerli maden kömüründen istifadeyi ancak 1839 sonlarında mümkün kılmıştır¹⁸⁴.

Bu nedenle Osmanlı buharlı gemileri ve sanayii işletmelerinde ilk zamanlar büyük ölçüde ithal İngiliz maden kömürü kullanılmıştır. 1839 yılından sonra Tophane'nin ihtiyacı olan maden kömürü Karaburun'dan, buharlı gemilere kömür ikmalı yapılmak üzere belirli limanlarda inşa edilmiş kömür ambarlarından, Tersane-i Âmire ambarından, Ereğli'den, İngiliz kömürü satan müste'men tüccarlardan veya doğrudan İngiltere'den satın alma yoluyla tedarik ediliyordu. Kömürün fiyatı kalitesine ve geldiği mesafenin uzaklığına göre kantar başına 2 ila 11 kuruş arasında değişmekteydi. Düzenli tüketimi takip edebildiğimiz 1839-1846 yılları arasında dökümhanede yıllık maden kömürü sarfiyatı imalat yoğunluğuna göre 140.000 (180,4 ton) ila 320.000 kıyye (412,3 ton) arasında değişmekteydi.

1839-1848 Yılları Arasında Tophane-i Âmire İmalathanelerine Satın Alınan Kömür Türleri ve Miktarı¹⁸⁵

Kömürün Cinsi	Miktar	Birim fiyatı (kuruş-para)	Toplam fiyatı (kuruş)	Alım Tarihi
Çam kömürü	554 ayar	4 kuruş	2216	Ağustos-Eylül 1839
Maden kömürü	158 kantar	308-411 para	1417	
Funda kömürü	6448 ayar	5 kuruş	32.240	Eylül-Ekim 1839
<i>Giovanni</i> adlı tacirden satın alınan İngiliz maden kömürü	585 kantar	18 kantarı 155 kuruş	5037	
Bahr-ı Siyah Boğazı'ndan gelen	44.144 kıyye	3-4 para	3314	

¹⁸⁴ Ereğli ve Karaburun ocaklarından sonra, 1846 yılında Çanakkale Boğazı yakınlarındaki Biga Sancağı'na bağlı Lâpseki Kazası'nda da maden kömürü cevheri bulunmuş, yapılan incelemeler sonucu kalitesinin New Castle maden kömürüne yakın olduğu tespit edilmiştir. Babiâli, madeni işletmek üzere 1848 yılında İngiltere'den getirttiği mühendisin maiyetine altmış kişilik bir grup vererek bölgeye göndermiştir. Yavuz Cezar, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sınai Tesis Kurma Çabalarından Örnekler", **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, Sayı 1, (Mart 1991), s. 166. 1848 yılında da Yalova Kazası'na bağlı Çukurköy yakınlarında maden kömürü cevherine rastlanmış, yapılan tahkikat sonucu bu kömürün Karaburun maden kömüründen daha kaliteli olduğu tespit edilmiştir. Her iki madende kömür çıkarılması için gerekli tertibat kurularak, düzenli faaliyet göstermeleri için fabrika-yı hümâyûnlar idaresine bağlanmışlardır. Bu kömür ocaklarının faaliyete girişiyle birlikte özellikle Büyükaada demir işletmeleriyle, İzmid Çuka Fabrikası ve akmişe fabrikasının ihtiyacı olan kömürün İngiltere'den ve Karaburun'dan tedariki galesinden büyük oranda kurtulmuş oldu. BOA, **HH. d.**, nr. 66, s. 106/a-b.

¹⁸⁵ BOA, **MAD**, nr 8923, s. 38/b-39/a, 39/b, 74/b, 107/a. BOA, **ML. MSF**, nr. 891, s. 4, 19. **ML. MSF**, nr. 1339, s. 5. **ML. MSF**, nr. 1742, s. 6-10. **ML. MSF**, nr. 1830, s. 5-9. BOA, **MAD**, nr. 8963, s. 4, 5, 8, 10, 13, 15. **MAD**, nr. 8929, s. 2, 7, 36, 45, 72, 88, 103-105, 136, 139, 145, 149, 157, 165. BOA, **MAD**, nr. 8931, s. 3, 8/a, 21/b, 36/a, 40/a, 44/b, 48/a, 55/a, 61/b, 81/a, 86/a, 93/b, 98/a, 132/a. **ML. MSF**, nr. 8135, s. 6.

maden kömürü				
Keza	4706 ayar	5 kuruş	23.530	Ekim-Kasım 1839
Tersane-i Âmire'den satın alınan maden kömürü	3092 kıyye	10 para	773	Kasım-Aralık 1839
Karaburun maden kömürü	37.994 kıyye	2 para	1899	
Maden kömürü	202.534	3 para	15.190	Ocak 1840
Darbhane'den alınan çam kömürü	492 ayar	4 kuruş	1968	
Çam kömürü	600 ayar	4 kuruş	2400	Nisan 1840
Funda kömürü	736 ayar	5,2 kuruş	3864	Eylül 1840
Cıvalanmış funda kömürü	103 ayar	8,5 kuruş	875	
Karaburun maden kömürü	132.624 kıyye	3 para	9946	
Funda kömürü	8539 ayar	5,2 kuruş	44.829	Ekim 1840
Cıvalanmış funda kömürü	165 ayar	7-8,5 kuruş	1198	
Funda kömürü	725 ayar	3 kuruş	2175	
Maden kömürü	2160 kıyye	3 para	162	
İngiliz maden kömürü	100 kantar	9 kuruş	900	Aralık 1840- Ocak 1841
Karaburun maden kömürü	15.509 kıyye	3 para	1163	
Çam kömürü	688 ayar	5 kuruş	3440	Ocak -Şubat 1841
İngiliz maden kömürü	25 kantar	9 kuruş	225	Mart-Nisan 1841
Keza	20,5 kantar	9 kuruş	184	Nisan-Mayıs 1841
Keza	10,5 kantar	9 kuruş	95	Haziran-Temmuz 1841
Ereğli taş kömürü	3980 kıyye	9 kuruş	35.820	Temmuz-Ağustos 1841
Funda kömürü	3406 ayar	5,8 kuruş	19.584	Ağustos-Eylül 1841
Keza	11.782 ayar	5,8 kuruş	68.335	Eylül-Ekim 1841
Çam kömürü	200 ayar	5 kuruş	1000	Şubat-Mart 1842
Keza	250 ayar	5 kuruş	1250	Mart-Nisan 1842
Keza	708 ayar	5 kuruş	3540	Haziran Temmuz-Ağustos 1842
İngiliz maden kömürü	4702 kantar	9 kuruş	42.318	
Ereğli maden kömürü	1832 kantar	9 kuruş	16.495	
Funda kömürü	9252 ayar	5,4 kuruş	50.443	Eylül-Ekim 1842
Keza	5294 ayar	5,4 kuruş	28.851	Kasım Aralık 1842-Ocak 1843
Keza	2298 ayar	6,2 kuruş	14.362	
İngiliz maden kömürü	8325 kantar	10,5 kuruş	87.418	
Funda kömürü	1734 ayar	5,4 kuruş	9450	Mayıs-Haziran 1843
Çam kömürü	18.022 kıyye	18 kuruş	3334	
Funda kömürü	1164 ayar	5,4 kuruş	6342	Haziran-Temmuz 1843
Çam kömürü	14.313 kıyye	18,5 kuruş	2647	
Funda kömürü	13.699 ayar	5,4 kuruş	74.659	Temmuz Ağustos Eylül 1843
Keza	12.784 ayar	5,4 kuruş	69.672	Eylül Ekim Kasım 1843
Keza	3094 ayar	5,4 kuruş	16.862	Kasım Aralık 1843-Ocak 1844
Keza	136 ayar	6,5 kuruş	884	Nisan-Mayıs 1844
İzmid maden kömürü	4307 kantar	9,5 kuruş	39.971	Temmuz-Ağustos 1844
Funda kömürü	3056 ayar	5,4 kuruş	16.654	Ağustos Eylül Ekim 1844
Keza	1100 ayar	5,4 kuruş	5995	Ekim-Kasım 1844
Keza	1166 ayar	5,4 kuruş	6354	Kasım-Aralık 1844
Kaba kömür	14.687 kıyye	100 kıyyesi	2643	Ocak-Şubat 1845

		18 kuruş		
Kartal Kazası'ndan Funda kömürü	562 ayar	6,2 kuruş	3512	Mart-Nisan 1845
Funda kömürü	1976 ayar	5,7 kuruş	11.362	Temmuz-Ağustos 1845
Funda kömürü	3148 ayar	5,7 kuruş	18.101	Ağustos-Eylül-Ekim 1845
Baruthane'den alınıp Tophane ambarına teslim edilen funda kömürü	50 kantar	-	-	Ekim-Kasım 1845
Kaba kömür	14.818 kıyye	100 kıyyesi 19 kuruş	2815	Kasım Aralık 1845-Ocak 1846
Kaba kömür	1400 kıyye	100 kıyyesi 25 kuruş	350	Şubat-Mart 1846
Kok kömürü	347 kantar	21 kuruş	7300	Şubat-Mart 1848
Maden kömürü	1083 kantar	8 kuruş	9212	

1845 yılından itibaren Tophane ocak ve fırınlarında funda kömürü ve çam kömürü yerine ağırlıklı olarak maden kömürü kullanılmasına karar verilmesiyle birlikte¹⁸⁶ maden kömürü sarfiyatı daha da arttı. Özellikle 1846 yılı sonrası Tophane dökümhanelerinde İngiliz tarzında inşa edilen döküm fırınlarında demir top dökümüne geçilmesiyle birlikte, Tophane-i Âmire'de yıllık kömür sarfiyatı 50.000 kantara (2835 ton) yükseldi¹⁸⁷. Bu kömürün 15.000 kantarı (846,8 ton) Ereğli'deki kömür işletmesinin Osmanlı idaresinde olan kısmından karşılanmaktaydı¹⁸⁸. Kalanı da Karaburun, Yalova, Lâpseki kömür madenlerinden, İngiltere'den veya tüccardan satın alım yoluyla tedarik ediliyordu.

¹⁸⁶ BOA, C. AS, 1083/47757, 17 B 1261 (22 Temmuz 1845).

¹⁸⁷ BOA, İ. MVL, 336/14467, Lef 1.

¹⁸⁸ Ereğli kömür işletmesinin bir tarafı İngiltere Devleti idaresindeydi. Osmanlı Devleti'ne ait olan kısmından ise yılda 400.000 kantar kömür çıkarılmaktaydı. Belirtilen miktar kömür, yakıt olarak kömür kullanan devlet işletmelerine harcamaları oranında tevzi' edilmekteydi. BOA, a.g.b., Lef 6, 8 Za 1271 (23 Temmuz 1855).

Tophane-i Âmire Dökümhanelerinde Top Dökümüne Sarf Edilen Ham Madde Türleri ve Miktarları (1839-1848)²¹⁷

Tarih	Mayalık bakır vs (kantar)	Ham bakır (kantar)	Kalay (kantar)	Top talaşı (kantar)	Demir tel (kıyye)	Kurşun (kıyye)	Gürgen odunu (çeki)	Maden kömürü (kıyye)	Çam kömürü (ayar)	Funda kömürü (ayar)	Keten (kıyye)	Çinko (kıyye)	Alçı (kıyye) ²¹⁸	Don yağı (kıyye)
Haziran-Temmuz 1839	261	90	14		25		260					88	1114	26
Temmuz-Ağustos 1839	360		10		30		240						1144	30
Ağustos-Eylül 1839	175		5		15		180	158 ayar					572	75
Eylül-Ekim 1839	81	90	7		42		128	43.144	40	2318		88		80
Ekim-Kasım 1839	129	217	18		30		240			1520		176		
Ocak 1840	2			68	55				65					
Şubat 1840									36	1538				
Mart 1840	2				29							2 kantar		
Nisan 1840		3		19	12	52	25		90	1879		4 kantar		
Mayıs 1840	155	1,5			23		52		51			2 kantar		
Haziran 1840	138		2	20	14		78	30.000	100	2590		81		
Temmuz 1840	176	13	2	9	122	342	55	45.000	100			81		
Eylül 1840	3	57		22		2		45.000	490	835		81		44
Ekim 1840	39	71	6		15		60			4490		81		114
Kasım 1840	58	36	4	9	25		187	15.000	160	1882				34

²¹⁷ BOA, MAD, nr. 8923, s. 35/b, 36/b-37/a, 38/b-39/a; ML. MSF, nr. 839, s. 4, 5-7; MAD, nr. 8923, s. 39/b, 107/a, 108/b, 109/a, 110/a, 111/b, 113/a, 115/a, 116/b, 117/b. ML. MSF, nr. 1339, s. 16. ML. MSF, nr. 1742, s. 18. ML. MSF, nr. 1830, s. 17. ML. MSF, 1913, s. 18. MAD, nr. 8963, s. 4-5, 5, 6, 9, 10-11, 13, 15, 16, 18, 19, 25. MAD, nr. 8929, s. 40, 50, 58, 65, 77-78, 86, 93, 100, 109, 129, 133, 154, 169. MAD, nr. 8931, s. 6-7, 10/b, 12/b, 16/a, 20/b, 24/a-b, 29/a, 33/b, 38/b, 43/b, 47/a-b, 50/b, 53/b, 56/b, 59/b-60/a, 64/a, 68/b-69/a, 74/b, 78/b, 84/b, 90/b, 95/a-b, 99/b, 130/a, 135/a. ML. MSF, nr. 8135, s. 12...

²¹⁸ Toplar, içerisine keten, at kılı ve alçı karıştırılmış çamur kalıplara dökülüyordu. Kalıplarda kullanılan çamur Tophane'ye Kasımpaşa-Sâdabâd ve Bakırköy ve İstinye'den getiriliyordu. Dökülen topların, kalıptan pürüzsüz bir şekilde çıkmaları için kalıplar don yağı ile yağlanıyordu. Demir tel ise, çamuru çevreleyen ahşap kalıpların açmaması için bağlama aparatı olarak kullanılıyordu.

Aralık 1840 - Ocak 1841	129	257	23		30		160	45.000		2330	173		732	100
Ocak-Şubat 1841	99	100	10		21,5		100	18.000	688		66		1939	40
Şubat-Mart 1841	116	120,5	10,2	16,5	15	196	100	24.000	88		80		1000	83
Mart-Nisan 1841	100	90	9	5	15,5	50	100	30.000	71		10		110	42
Nisan-Mayıs 1841						5		902 kantar	45		500		710	52
Mayıs-Haziran 1841	147	71	8	8		244			254	1796	54		710	79
Haziran-Temmuz 1841									46					13
Temmuz-Ağustos 1841	7			8	10	21			49					40
Ağustos-Eylül 1841	99	86	8	379		13		30.000	25	1308	25		1000	47
Eylül-Ekim 1841	2		8 kıyye	59		51			310	1846	10			10
Ekim-Kasım 1841		2	12 kıyye			14				1542	100	6,5		23
Aralık 1841 - Ocak 1842	5								70	1600	4			5,5
Mart-Nisan 1842	10			25	31	23			288	2064	118	32		45
Nisan-Mayıs 1842		3	17	17	8					1028	9		2093	
Mayıs-Haziran 1842	284	150	16	34	42	9	200	27.000		2556	169			99
Haziran-Temmuz-Ağustos 1842	3	1		29	136	31		41.496	202	2554	339		3415	279
Ağustos-Eylül	146	60	6		181		100	43.300	156	2160	117	117	1215	169

1842															
Eylül-Ekim 1842	2			42	75			99.264	287	1410	126		3030	137	
Ekim-Kasım 1842	11			4				3960		1544			1200	118	
Kasım Aralık 1842-Ocak 1843	354	215	20	10	71		300	61.600		3540	64		3306		
Ocak Şubat Mart 1843	433	151	15	24	83		320	50.380	210	3900	189		4736	209	
Mart Nisan Mayıs 1843	302	115	11	59	22	1758	300	36.080		4156	205	2993 ****	1000	114	
Mayıs- Haziran 1843	164	65	5	32	46		310	36.960		1734		115		116	
Haziran- Temmuz 1843	149	81	7	28	2300 şüyut tel	8	117	11.066	2411 kıyye	1164	104	21		89	
Temmuz Ağustos Eylül 1843	630	239	24	31	144 ince tel	224	400	88.031	4832 kıyye	6679	393	41		319	
Eylül Ekim Kasım 1843	431	159	15	29	92 ince tel	86	173	85.700	4192 kıyye	5799		45	1342	361	
Kasım Aralık 1843-Ocak 1844	311	96	9	223	29 ince tel	240	300	4972	3675 kıyye	5668	195	36	5370	50	
Ocak-Şubat 1844		12		31				6160	3025 kıyye	2370		123			
Şubat-Mart 1844		1		30			6	8073		3358					
Mart-Nisan 1844	163	53	4	23	25	94	100	28.360	1850 kıyye	3523		1000	2541	22	
Nisan-Mayıs 1844	310	95	9		17	25	200	11.400		2292	25		300	28	
Mayıs- Haziran 1844	4	3		5 (bakır)			85	200	4400	500 kıyye	1506	217	88	5	230

Haziran- Temmuz 1844				13 (bakır)				5280		1586				19,5
Temmuz- Ağustos 1844	298	124	12	27 (bakır)	4	135	200		1025 kıyye	1387	225		4000	7
Ağustos Eylül Ekim 1844	162	3	6	12 (bakır)	68	14	104	3528	14	3290	225	61		
Ekim-Kasım 1844	137	74	6	16 (bakır)	23	5	100	90.000		399	291	147		
Kasım-Aralık 1844	157	55	5	17 (bakır)	23		100		42	1665			1087	179
Aralık 1844- Ocak 1845				229 (bakır)	13		100	40.335		1248				75
Ocak-Şubat 1845	285	120	12	26 (bakır)			203	30.335					108	
Şubat-Mart 1845	3	11		48 (bakır)	60			18.500+ 3187 kıyye kaba kömür	58 kıyye		56	21	7197	
Mart-Nisan 1845	157	66	157		70		100	25.000 + 5890 kıyye kaba kömür			65		100	133
Nisan-Mayıs 1845	151	70	6	9 (bakır)	24	31	120	34.880		1132	104			
Mayıs- Haziran 1845	161	62	6	40 (bakır)			120	30.131 + 4970 kıyye kaba kömür			50	98	1613	
Haziran- Temmuz 1845				18 (bakır)	24			31.864 + 1000 kıyye kaba kömür			59			
Temmuz- Ağustos 1845	445	186	19	10 (bakır)	26		360	48.344 + 224 kıyye kok kömürü			183			
Ağustos- Eylül-Ekim 1845	178	26	7	10 (bakır)	38	118	120	31.920		295	120	75	1948	2
Ekim-Kasım 1845	190	61	6	17 (bakır)	80	6	130	22.420 + 50 kantar kok		348	288		1616	126

								kömürü						
Kasım Aralık 1845-Ocak 1846	221	22	6	40 (bakır)	21		130	38.166	3650 kıyye	682	100	41	3348	109
Ocak-Şubat 1846	203	61	6	17 (bakır)	52		120	18.440	2100 kıyye	443	141		3431	99
Şubat-Mart 1846	32	-	-	45 (bakır)	102		40		4200 kıyye	282	265		2000	347
Şubat-Mart 1848	237	174	18	2	91	11	240	37.050		369	153		396	198

1.2.4.1.1. Tophane-i Âmire'de Avrupa Tarzı Demir Top Dökme Çabaları

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Tophane-i Âmire'de dökülen topların büyük çoğunluğunu bakır-kalay karışımından mürekkep tunç topların teşkil ettiğini daha önce belirtmiştik. Tunç topların, ham maddesinin demire oranla daha kolay ergiyen madenlerden oluşması nedeniyle üretim açısından; namlularının esnekliği ve gövdelerinin hafifliği nedeniyle de kullanım açısından demir toptan daha avantajlı olduğundan, XIX. yüzyılın başlarına kadar tüm Dünya ve Avrupa kara ordularında da genellikle tercih edile gelmişti. Demir toplardan genellikle savaş gemilerinde istifade ediliyordu. Ancak sanayi devrimi sonrası gelişen teknolojiyle birlikte Avrupa dökümhanelerinde demir cevherinin yüksek ısılara dayanıklı fırınlarda, kusursuz biçimde eritilip kalıplara dökülmeye başlamasıyla birlikte demir topların gayet sağlam bir yapıya kavuşmasıyla ordulardaki tunç toplar yerlerini demir toplara bıraktı.

Tophane-i Âmire'de Avrupa'daki benzerleri gibi kaliteli demir top dökümü defalarca denemeye rağmen bir türlü gerçekleştirilemiyordu²¹⁹. İmalat giderleri büyük çaplı toplara nazaran daha düşük olan, bu nedenle deneme dökümlerinde tercih edilen küçük *çakaloz topları* bile her defasında top dökümüne mahsus demir cevheri istenilen kıvamda eritilemediğinden, kalıptan sünger gibi gözenekli ve kusurlu çıkıyordu. Osmanlı ordu ve donanmasının ihtiyacı olan demir top açığı Avrupa'dan -özellikle de İngiltere'den- ithal yoluyla kapatılmaya çalışıldı. Dış ve iç yüzeyinde gözenekleri olmayan, defalarca ateşlemeden bile etkilenmeyecek kadar sağlam ve uzun ömürlü demir topun niçin imal edilemediğinin nedenleri araştırılmış ve sonuçta başarısızlık bu işi yapacak yetenekli bir ustanın mevcut olmayışına bağlanmıştı. Bu amaçla 1842 yılında *Kuczkowski* Paşa'nın da telkinleriyle Prusyadan demir top döküm tekniklerinde uzman bir kişinin getirilmesine karar verildi. Bu kişi Prusya ordusunda binbaşı olarak görev yapmakta olan *Kloproth*'tu. *Kloproth*, beraberinde bir döküm ustasını da İstanbul'a getirecekti²²⁰.

²¹⁹ Denemelerde mevcut fırınlardan müspet bir netice alnamayacağı düşünülerek 1841 yılı sonunda dökümhanede yeni bir demir izabe fırını inşa edilmişti. BOA, **MAD**, nr. 8929, s. 39.

²²⁰ BOA, **İ. HR**, 20/941, Lef 3, 19 M 1258 (3 Mart 1842) tarihli irade.

Hâlbuki tek eksik modern top döküm tekniklerini iyi bilen ustanın yokluğundan ibaret değildi. Her şeyden önce saf demir cevherinin yokluğu ya da mevcut demir madenlerinden çıkarılan demirin ergimesinin güçlüğüydü. Bir diğer önemli faktör de mevcut döküm fırınlarının demiri eritecek seviyede yüksek ısılara dayanamayacak kadar eski olmaları, ısıyı muhafaza edecek yalıtımdan yoksun oluşlarıydı.

Ustanın tedariki sonrası sıra diğer eksiklerin giderilmesine geldi. 1843 Yazında eritilmesi son derece güç olan Samakov demirini eritme tekniğini bulmak için bir miktar Samakov demiri, o sıra Londra'da bulunan Barutçubaşı *Ohannes Dadyan*'a gönderilmişti. *Dadyan*, İngiltere'de bu demirden nasıl verim alınabileceğini araştıracaktı. Uzun uğraşlar sonucu Samakov demirinden top dökme, çelik imal etme ve çubuk demir elde etme teknolojisi öğrenilmişti. Ancak bu tarz demir cevherini eritebilmek için en az 30 arşın (22.5 m) yüksekliğinde bir fırına gereksinim olduğu, bu fırının ancak 1200 kese (600.000 kuruş) masrafla inşa edilebileceği öğrenildi. Gelecekte büyük fayda sağlayacak, hatta inşası düşünülen demir fabrikasına model teşkil edecek böyle bir tesis için 1200 keselik gider çok görülmeyerek söz konusu fırın 20 Eylül 1843 tarihinde İngiltere'den ithal edildi²²¹.

Büyükada'da yeni keşfedilen demir cevheri yataklarıyla, Samakov'daki mevcut demir yataklarına ilaveten yeni bulunan yataklardan çıkarılan demirlerin, *Halil Paşa* nezâretinde İngiltere'den ithal edilerek inşaatı 1845 yılında tamamlanan Zeytinburnu Demir Fabrikası'na kurulan fırınlarda eritilmesiyle, 1846 yılı Şubat-Mart periyodunda ilk defa istenen kalitede 2 parça demir top dökülebildi²²². Demir top numuneleri Sultan Abdülmecid ve diğer devlet erkânınca da beğenildi. Bu nedenle Akka Kalesi için dökülecek topların ithal veya tunçtan imal edilmek yerine, Tophane-i Âmire'de numuneleri gibi demirden yapılması emredildi. Ancak bunun Tophane-i Âmire'de gerçekleştirilebilmesi için öncelikle yeteri miktar demir cevherine, ikinci olarak da 12 beygir kuvvetinde 1 parça pervane vapuru, demir dökümüne mahsus yeni fırınlar ve dökülen demir topların delinmesine ve

²²¹ BOA, **İ. HR**, 23/1067, Lef 2, 25 Ş 1259 (20 Eylül 1843); **MAD**, nr. 8931, s. 14/b, Mart 1844.

²²² Bu konudaki üstün gayretleri nedeniyle dökümhaneler sorumlusu *Halil Paşa*'ya mirlivalık rütbesi tevcih olundu. BOA, **A. DVN. MHM**, 2-A/59, 10 R 1262 (7 Nisan 1846). İthal edilen yeni fırına dökümde yardımcı olacak mevcut demir döküm fırınları da yüksek ısıya mukavemet göstermeleri için 1845-1846 yılı içinde bir takım tamirden geçirildiler. **C. AS**, 878/37673; **MAD**, nr. 8931, s. 97/b-98/a.

perdahlanmasına mahsus en az 30-35 beygir gücünde diğer bir vapurdan oluşan düzeneğe ihtiyaç vardı.

Dökülecek toplar için gerekli demirin, Samakocuk Dökümhanesi'nin yıllık 30-40.000 kantar civarındaki cevher hâsılatının buraya birkaç ocak ilavesiyle 100.000 kantara çıkarılmasıyla Samakocuk Dökümhanesi'nden karşılanması planlanmaktaydı. Osmanlı kaleleri ve harbiye ambarlarında yeterince top mermisi mevcut olduğu tespit edildiğinden Samakocuk Dökümhanesi geçici süreyle top mermisi imal etmeyecek, tüm demir cevheri demir top dökümüne sarf olunmak üzere İstanbul'a gönderilecekti. Tophane-i Âmire dökümhanesinde demir top dökümü için gereken yeni fırınların inşasına 3000 kese (1.500.000 kuruş) ödenek ayrılacaktı. Dökülen topların delinmesi ve perdahlanması için ayrı bir vapur satın alınmayacak, Tüfekhane-i Âmire'de pervanesi boşa işleyen 60 beygir gücündeki vapur, Tophane-i Âmire'ye nakledilecekti. Kalan birkaç parça tezgâh, pervane vapuru ve teferruatı da 1100 kese muhammen bedelle İngiltere'den ithal edilecekti²²³.

Demir top dökümüne mahsus yeni fırınların inşası ve parçalarının ithali sürerken, diğer taraftan geçmişten beri döküle gelen tunç topların döküm tekniklerindeki değişiklikler de takip edilmeye çalışılıyordu. Tophane dökümhanesinde mevcut 12 döküm fırınında²²⁴ sürdürülen klasik tunç top dökümünde alaşım olarak 100 kıyye bakır, 10 kıyye kalay oranına sadık kalınmaktaydı. Miriliva Halil Paşa ise Avrupa'daki eğitimi sırasında top döküm merkezlerinde 100 kıyye ergimiş bakırın bulunduğu potaya, 10 kıyyelik kalay parçası yerine, başka bir fırında eritilmiş 35 kıyye ergimiş kalay eklendiğinde dökülen topun daha pürüzsüz ve sağlam olduğunu gözlemlemişti. Bu nedenle alaşım oranında değişikliğe gidilerek % 65 bakır, % 35 kalay karışımının benimsenmesine karar verildi. 35 kıyyelik kalayın eritilmesi için küçük bir fırının inşasına ihtiyaç vardı. Yakıt olarak tamamen maden kömürü kullanacak olan bu yeni fırının yapılan keşfe

²²³ BOA, **İ. MSM**, 24/617, Lef 14, 21 R 1262 (18 Nisan 1846) tarihli irade. Bu ve Tophane-i Âmire'nin diğer bazı masrafları için Maliye Hazinesi'nden 12.000 kese tahsisat ayrıldı. **İ. MSM**, 24/618, Lef 2, 9 Ş 1262 (2 Ağustos 1846) tarihli irade; Bu paranın ödenmesi işlemleri hususunda Maliye Nezâreti'ne tezkire-i samiyeye **A. AMD**, 2/78, (tarihsiz). 12.000 keselik masraflar 1847 yılı sonuna kadar tesviye edilmiştir. **İ. MVL**, 108/2455, Lef 4, 3 Z 1263 (12 Kasım 1847) tarihli irade.

²²⁴ 1840 Mayısında bu fırınlara ilaveten 2 kalay fırını, küçük topların dökümü için 1 döküm fırını ve bazı alet edevat dökümü için de 1 pota fırını inşa edilmesi gündeme geldi. Ancak toplam 74.012 kuruşa mâl olacağı tahmin edilen fırınların inşasının o sırada beyhude bir harcama yaratacağı düşüncesiyle tasarıdan vazgeçildi. BOA, **MAD**, nr 8923, s. 89/b.

göre 8420 kuruş masrafla inşa edilebileceği belirtilmişti. 1847 Ekiminde bahsedilen fırının keşif bedelini aşmamak kaydıyla fabrikalar müdürü *Mirliva Halil Paşa* nezâretinde inşası irade buyruldu²²⁵.

Tophane-i Âmire dökümhanelerinin demir top dökülebilmek üzere yeniden düzenlenmesi kapsamında inşa edilen fırın, vapur ve tezgâhlarda imalat safhalarını gerçekleştirmek ve bunu Tophane çalışanlarına öğretmek için bir takım usta ve subay Tophane dökümhanesinde istihdam edildi. Bunlardan biri Londra'da eğitim gördükten sonra 1826 yılında İstanbul'a gelerek Tüfekhane-i Âmire'de görev yapmaya başlayan modelci *Petro* idi. *Petro*, 1848 yılından itibaren 250 kuruş maaşla Tophane-i Âmire kalıphanesinde çalışmaya başladı²²⁶. Aynı şekilde bu tesiste istihdam edilen bir diğer isim de Pravişte Dökümhanesi mühendisi *Binbaşı Reşad Efendi* idi. *Binbaşı Reşad*, 1848 Martından itibaren 1250 kuruş maaşla Tophane-i Âmire vapurunda göreve başladı²²⁷.

²²⁵ BOA, **İ. DH**, 159/8241, 13 Za 1263 (23 Ekim 1847) tarihli irade. Ancak fırının 8420 kuruşa inşasının mümkün olmayacağı anlaşılmış, yapılan yeni keşfe göre ancak 13.900 kuruşa tamamlanabileceği ifade olunmuştu. Belirtilen son keşif bedelini bir kuruş bile aşmamak kaydıyla fırınların inşasına icazet verildi. BOA, **İ. DH**, 181/9940, 6 Za 1264 (5 Ekim 1848) tarihli irade.

²²⁶ BOA, **İ. DH**, 164/8547, 25 M 1264 (3 Ocak 1848). İstanbul'a geldiği 1826 yılından itibaren Tüfekhane-i Âmire, Tophane-i Âmire ve Humbarahane'de görev yapan Modelci *Petro*, 1852 yılında ölmüştü. *Petro*'nun eşi müşkül durumda olduklarını ve kendilerine ya maaş bağlanmasını ya da kocasından kalan borcun ödenmesine dair bir arz sunmuştu. **İ. DH**, 302/19127, Lef 1. *Petro*'nun eşinin talebi Dâhiliye Nezâreti'nce kabul edilebilir bulunmuş, ancak ölen muallimlerin ailelerine maaş tahsisine dair bir emsal veya nizamname olmadığından durum Sadarete havale edilmişti. **a.g.b.**, Lef 3. Durum Sadaretçe incelemiş ve *Petro*'nun ailesine bir defaya mahsus 15.000 kuruş atıyye verilmesi irade buyrulmuştur. **a.g.b.**, Lef 4, 4 N 1270 (1 Haziran 1854).

²²⁷ BOA, **A. AMD**, 3/73, 22 Ra 1264 (28 Şubat 1848); **İ. DH**, 167/8813, 25 Ra 1264 (2 Mart 1848).

1839-1848 Yılları Arasında Tophane-i Âmire'de Dökülen Top Türleri ve Miktarı²²⁸

Döküldüğü tarih	Kale Balyemez Topu		Nev icad Muharebe Obüs Topu		Muharebe Balyemez Topu		Dağ Obüs Topu		Nev icad Kolomborna Topu		Nev icad Humbara Topu		Nev icad Havan Topu		Sür'at Topu		Toplam
	Çap	Adet	Çap	Adet	Çap	Adet	Çap	Adet	Çap	Adet	Çap	Adet	Çap	Adet	Çap	Adet	Adet
Haziran-Temmuz 1839	9	3	9	2									40	2			7
Temmuz-Ağustos 1839	9	2	9	8 kale obüs													10
Ağustos-Eylül 1839	9	2	9	2 kale obüs													4
Eylül-Ekim 1839			9	4							22	1	22	1			6
Ekim-Kasım 1839			9	2					9	2			40	3			7
Temmuz 1840			11	4	5	1											10
			9	1	3	4											
Eylül 1840							5	8 küçük									8
Ekim 1840							5	6 küçük									10
							3	4 küçük									
Aralık 1840-Ocak 1841	18	1	9	4	3	4											9
Ocak-Şubat 1841	18	1			3	4											5
Şubat-Mart 1841	18	1					3	4									5
Mart-Nisan 1841	18	1					3	4									5
Mayıs-Haziran					3	8	3	4									12

²²⁸ BOA, MAD, nr. 8923, s. 35/b, 36/b, 38/b, ML. MSF, nr. 839, s. 4, MAD, nr. 8923, s. 39/b, ML. MSF, nr. 839, gös. yer., MAD, nr. 8923, s. 73/a, 102/a, MAD, nr. 8963, s. 4, 5, 6, 7, 11, 17, MAD, nr. 8929, s. 59, 79, 102, 111, 122, 135, 145, 155, MAD, nr.8931, s. 2, 8/a, 16/b, 20/b, 25/a, 34/a, 39/a, 44/a, 47/b, 54/a, 60/a, 64/b, 69/a, 79/a, 85/a, 91/b, 96/a, 127/a, 131/a, ML. MSF, nr. 8135, s. 2; ML. MSF, nr. 8198, Lef 10.

Eylül Ekim Kasım 1843			9	8	3	12	5	2							1,5	2	28
			5	2			3	2									
Kasım Aralık 1843-Ocak 1844			5	8	3	8	5	2									20
							3	2									
Mart-Nisan 1844					5	4	3	2							3	2	10
					3	2											
Nisan-Mayıs 1844			5	2	5	6	5	4									20
					3	4	3	4									
Mayıs-Haziran 1844			5	4	5	4	5	4							1,5	2	20
					3	4	3	2									
Temmuz- Ağustos 1844			9	6	3	8							22	2	1,5	4	20
Ağustos Eylül Ekim 1844			9	2	3	4							36	2			8
Ekim-Kasım 1844					3	4									1	10 sür'at çarha topu	14
Kasım-Aralık 1844					5	4											8
					3	4											
Ocak-Şubat 1845			9	4	5	8									1	4 sür'at çarha topu	18
					3	2											
Mart-Nisan 1845			9	4	5	4											8
Nisan-Mayıs 1845			9	2	5	4									1,5	2	10
															1	2 çakaloz top	
Mayıs-Haziran			9	2	5	4									1,5	2	10

1845															1	2		
Temmuz- Ağustos 1845	18	1	9	6	5	4									1,5	4	21	
					3	6												
Ağustos Eylül Ekim 1845			9	2	5	2												8
					3	4 nev icad												
Ekim-Kasım 1845			9	2	5	2	5	2							1,5	4	12	
					3	2												
Kasım Aralık 1845- Ocak 1846			9	2	5	2	5	2							1,5	4	12	
					3	2												
Ocak-Şubat 1846			9	2	5	2	5	2							1,5	2	12	
					3	4												
Şubat-Mart 1846	14	1																2
	5	1 <i>demir</i>																
Şubat-Mart 1848			5	4	3	12												16
Genel Toplam		22		124		207		85		11		1		10		65	525	

Tabloda Tophane-i Âmire'de mekanik burğu sisteminden, buhar gücüyle işleyen torna ve matkapla top namlusu delme sistemine geçildiği 1839 yılından sonraki top döküm faaliyetleri gösterilmektedir. Geçmişten beri kaliteli demir top dökümü bir türlü gerçekleştirilemediğinden yaklaşık on yıllık süreçte imal edilen topların % 99'u tunçtan mamuldür. Bahsedilen tarihler arasında ebatlarına göre ne kadar top dökülebildiğinin anlaşılması için bir sınıflandırma yaptık. Bunun için çapları 11 kıyye ve üzeri olan toplar büyük toplar sınıfına; çapları 1,5 kıyye ile 11 kıyye arasındaki toplar orta büyüklükte toplar sınıfına; 1,5 kıyye ve altında mermi atan toplar ise küçük ölçekli toplar sınıfına dâhil edilmiştir²²⁹. Havan ve humbara topları çapları itibarıyla geniş olmalarına rağmen, gövde ağırlığı ve hacmi açısından hafif olduklarından bu sınıfa dâhil edilmemişlerdir. Buna göre 1839-1848 yılları arasında Tophane-i Âmire'de dökülen topların büyük çoğunluğu (yaklaşık % 85'i) orta büyüklükte toplardan oluşmaktadır. Bunu 65 topla (% 12) küçük ebatlı toplar izlemektedir. Çapları 11 kıyyenin üstünde olan 7 top ise % 1'lik oranıyla en son sırayı almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere Tophane-i Âmire'de aylık top döküm kapasitesi dökülen topun büyüklüğüne göre düşüş ya da artış göstermekle beraber, ortalama olarak 10 adet civarındadır. *Balyemez* tâbir olunur kale ve muharebe toplarından, *kale balyemez topları*, o devir Tophane-i Âmiresi'nde üretilebilen en büyük ve en ağır top türüdür. II. Mahmud'un saltanatı sonlarında Osmanlı Ordusu'nda kullanılan topların çaplarında sınırlamaya gidildiğinden, *kale balyemez* toplarının çap çeşidi de dokuzdan altıya indirilmiştir²³⁰. Tophane'de bu topların daha küçük çapta olup, muharebelerde kullanılan 2,5-3 ve 5 kıyyelikleri de üretilmiştir. 1846 yılında Avrupa'dan ithal edilen fırınlarda başarılı bir şekilde dökülen ilk demir top türü de 5 ve 14 çaplarındaki *kale balyemez topları* olmuştur. *Muharebe balyemez topları*, 1839-1848 yılları arasında sayı bakımından Tophane'de en çok dökülen top olma unvanına da sahiptir.

Bahsedilen dönemde Tophane'de dökülen bir diğer top türü de *obiüs toplarıydı*. *Obiüsler*, klasik toplardan boy ve kullandığı mermi açısından farklılık arz etmekteydi. Bu topların boyu klasik toplardan kısa, havan toplarından ise uzundu.

²²⁹ Bu sınıflandırma yapılırken Gabor Agoston'un ölçeklendirmesi esas alınmıştır.

²³⁰ 16-18. yüzyıllar arasında Osmanlı ordusunda kullanılan *kale balyemez topları* 5-7-9-11-14-16-18-20-22 çaplarındaydı. Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 112. Top standardizasyonu sonrası üretilen *kale balyemez toplarının* çapları 5-7-9-14-16-18 kıyye ile sınırlandırılmıştı.

Klasik toplar gibi sadece masif gülle değil, aynı zamanda içleri 5'er dirhemlik muhtelif sayılarda kurşun ve bir miktar barutla dolu mermiler de (şarapnel) kullanmaktaydılar²³¹. Avrupa'da *Howitzer* adıyla anılan *obüs* toplarının özellikle 9 çapında (11,5 kıyye-15 kg) mermi atanları Avrupa ordularında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Alçak kavisle gülle attıklarından, toprak siperlerin - özellikle mazgalların- yıkılması ve tahribine çok elverişlidirler²³². Osmanlılar 1838 yılından itibaren bu topların ithaline, kısa bir süre sonra da dökümüne başlamışlardır. Tophane-i Âmire'de muharebe ve kaleler için 3-5-7-9 ve 11 çaplarında *obüs topları* dökülmektedir. Çaplardan daha ziyade Avrupa'da da en çok tercih edilen 9 çapında olanlarının imaline gayret sarf edilmiştir. Prusyalı muallimlerin ordu ve askeri sanayide etkilerini iyice hissettirdikleri 1840'ların başında bu topların bir kısmı Prusya usûlünde dökülmüştür. Dağ topu olarak kullanılacak *obüsler* ise daha portatif olmaları için yalnızca 3 ve 5 çapında dökülüyorlardı. *Dağ obüslerinde* ise daha çok Fransa etkisinde kalınmış, tasarımları bu minval üzere yapılmıştır. İlerleyen yıllarda Tophane-i Âmire'de *obüs toplarının* daha gelişmiş modelleri olan 22 çapındakilerin dökümü ağırlık kazanmıştır.

Tophane'nin üretim yelpazesindeki bir diğer top türü de yeni icad *havan toplarıdır*. On beşinci yüzyılın ortalarından beri Tophane-i Âmire'de döküle gelen *havan topları* mermi olarak genelde taş gülle veya içi barut, zift, saçma danesi, kıtık-paçavra gibi ecza ile dolu toprak -daha sonra teneke- *peşrev* kullanıyorlardı. Mermi rotası bakımından diğer top türlerine göre en dik açıya sahip *havan topları*, ateşlendikten sonra göğe doğru yükselip, daha sonra hızlı bir ivme ile inişe geçiyor, hedefe çarptıktan sonra da parçalanarak alanda büyük bir yangın ve tahribat meydana getiriyorlardı. On sekizinci yüzyılda kullanılan *havan toplarının* çapları, geçmiş yüzyıldakilere oranla daha da küçülmüş ve sadece 14-18 ve 32 çapında *havan topları* dökülmüştür²³³. 1839-1848 yılları arasında Tophane-i Âmire'de İngiltere menşe'li 22-36 ve 40 çaplarında, eskilere oranla daha hafif *havan topları* dökülmüştür. Keza hafiflik ve mermi çapında küçülme yeni *humbara topları* için de geçerlidir. Tophane

²³¹ **Topçuluk Fenni**, İstanbul Üniv. Kütüphanesi, no 81558, İstanbul 1290, s. 66-67. Şarapnel mermileri İngiliz ordusunda görevli *Henry Shrapnel* tarafından on sekizinci yüzyılın sonlarında icad edilmiştir.

²³² **Topçuluk Fenni**, s. 63.

²³³ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 105.

anbarlarında mebzul miktar *havan topu* mevcut olduğundan²³⁴ İngiliz patentli bu yeni *humbara toplarından* on yıllık süreçte sadece bir parça imal edilmiş, ihtiyaç duyulduğunda da İngiltere'den ithal yoluyla temini cihetine gidilmiştir.

Osmanlı vesikalarında *kol(o)unburna*, *kol(o)umburna*, *kolo(u)mburina*, *kol(o)unburina* ve *kol(o)unburuna* gibi farklı isimlerle zikredilen, *balyemezlerden* hafif, *sür'at toplarından* ağır, boyları 220-330 cm arasında değişen *sahra topları* on altıncı yüzyıldan beri Osmanlı Ordusu'nda yaygın bir kullanıma sahipti²³⁵. On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Tophane-i Âmire'de 1,5-7-11-14-16 çaplarında *kolomborna topları* dökülmüştü. On dokuzuncu yüzyıl top teknolojilerindeki gelişmeler diğer top türlerinde olduğu gibi *kolombornaları* da etkilemiş ve çaplarında sınırlandırmaya gidilerek, ağırlıklı olarak 7 ve 9 çapında imal edilmeye başlamışlardır. Tophane-i Âmire'de de bu kurala uyularak *kolomborna topları* bu çaplarda -özellikle 9 çapında- dökülmüşlerdir. Osmanlı Ordusu'ndaki ıslahatlarda Prusya etkisinin ağırlığını hissettirdiği 1840'lı yıllarda *kolomborna topları* Prusya tarzında üretilmiştir. İlerleyen yıllarda yeni geliştirilen teknoloji ürünü topların savaş meydanlarında yerini almasıyla birlikte bir yerde klasik sayılan *kolombornalar* tedricen tedavülden kalkmıştır.

1773 yılında Macar asıllı Fransız *Baron de Tott*'un telkinleriyle kurulduğu bilinen²³⁶ *sür'at topçu birliklerinde* kullanılmak üzere, yine bu tarihlerde Hasköy'de kurulan top dökümhanesinde dökülmeye başlayan 1 ve 1,5 çapında gülle atar hafif

²³⁴ BOA, **MAD**, nr. 9972, s. 30/a; **MAD**, nr. 9981, s. 41/b ve daha birçok sayım defteri bu çokluğu doğrular.

²³⁵ Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 116-117.

²³⁶ Gabor Agoston, *Baron de Tott'un Osmanlı topçuluğuna katkılarının sınırlı ve yanlış olduğunu savunmaktadır. Ona göre Fransa'da hussar bölümünde süvari olan Tott, Osmanlı Devleti'nde sınırlı düzeyde bilgi sahibi olduğu, belki de hiç anlamadığı istihkâm inşası, top dökümü ve topçu birliklerinin eğitimi gibi alanlarda hizmet veriyordu. Tott'un Osmanlı topçuluğu üzerine gözlemleri yanlış ve yüzeyseldir. Ancak Osmanlı hizmetindeki rolünü hiç çekinmeden abartan Tott'un kaleme aldığı hatıralarının popülerliği ve kolayca erişilebilir olması, Osmanlı askerî düzenine dair gözlemlerinin sonraki araştırmalar üzerinde çok büyük bir etki yaratmıştır. Yine Agoston'a göre Tott, Osmanlı silahları hakkında bazı yanlış bilgilerin tekrarlanmasından da sorumludur. Sür'at topçularının eğitiminde, Avrupa ordularında kullanılan hafif topların Hasköy'de kurulan dökümhanede başarılı bir şekilde dökülmeye başlamasında 1780'lerde Fransa'dan getirtilen 300 civarındaki Fransız subay ve mühendisin katkısı daha büyüktür. Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç**, çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 164-165. On sekizinci yüzyılın son çeyreğindeki Osmanlı askerî reformlarında *Baron de Tott*'un abartılan rolü ve yanlış bilinen diğer genel-geçer gerçekler hakkında bkz. Virginia Aksan, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760-1830", **International History Review** 24, 2 (2002), s. 253-277.*

toplar, birliklerine ithafen *sür'at topu* olarak adlandırılmışlardır. Bu toplar savaş meydanlarında kolay taşınabilirliği ve kullanılabilirliği nedeniyle büyük beğeni kazanmış ve kısa zamanda meydan muharebe savaşlarının vazgeçilmez enstrümanı haline gelmiştir²³⁷. Osmanlı tophanelerinde 1860'lara kadar ilk şekillerine sadık kalınarak dökümü süren *sür'at topları*, bu tarihten itibaren yerlerini 4 poundluk (1,8 kg) mermi atar *Whitworth* ve *Krupp* sahra toplarına bırakmışlardır.

Osmanlı topçu birliklerinde ve donanmasında 1850'lerin başından itibaren klasik tunç ve demir toplar yerine namluları yivli, dolayısıyla isabet ve tahrip gücü yüksek, daha uzun menzilli demirden mamul *Paixhans*, *Howitzer* (obüs), *Whitworth* ve *Armstrong* topları yaygın olarak kullanılmaya başlandı. İlk zamanlar Tophane-i Âmire'de bu topları imal edecek makine ve tezgâhlar henüz mevcut olmadığından, toplar ithal yoluyla tedarik edildi. 1843 yılından beri büyük çoğunluğu İngiltere'den getirtilen demir top imaline mahsus fırın, makine ve tezgâhlar sayesinde 1853 yılında Tophane-i Âmire'de bir yılda 15-20 parça *Paixhans* top üretilebilecek seviyeye ulaşıldı²³⁸. Bu topların dökümüne mahsus fırın ve tezgâhların bir kısmı, inşasına 1843 yılında Zeytinburnu'nda başlanan ve 1846 yılında faaliyete geçerek 1850 yılında tam kapasiteyle çalışmaya başlayan Zeytinburnu Demir Fabrikası'na kurulmuştu²³⁹.

²³⁷ Osmanlı sür'at topçuluğu konusunda son dönemde yapılan çalışmalar, bu ıslahatların önceden düşünüldüğünden daha başarılı olduğunu göstermektedir. Bkz. Kahraman Şakul, "General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774-1839: Problems of Organization and Standardization", **Science between Europe and Asia. Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaption of Knowledge**, haz. Feza Günergun-Dhruv Raina, New York: Springer-Verlag, 2011, s. 41-55. On sekizinci yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanı konumundaki Rusya, sahip olduğu yüzlerce top ile çok ciddi bir tehlike arz ediyordu. Rus topçusuna karşı koyabilmek adına Osmanlı ordusunun çok sayıda küçük *sahra topuna* gereksinimi vardı. Agoston, **Barut, Top, Tüfek**, s. 242; aynı müellif "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 1-2 (1994), 15-48.

²³⁸ BOA, **İ. HR.**, 96/4713, Lef 5, 19 C 1269 (30 Mart 1853) tarihli irade. Bu, Osmanlı Devleti için nispeten iyi bir sonuç gibi gözükse de, çağdaşı İngiltere ve Belçika gibi devletlerdeki herhangi bir dökümhanenin yıllık *Paixhans* top üretimi kapasitesinin 180 parça olduğu göz önüne alındığında gayet düşük bir seviyedir.

²³⁹ Fabrikanın kuruluşu ve işleyişi hakkında bkz. Edward C. Clark, **a.g.m.**, s. 37-52; Wolfgang Müller-Wiener, **a.g.m.**, 53-120; Mücteba İlgürel, "Zeytinburnu'nda Bir Demir Fabrikası", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler**, İstanbul 1989, s. 155-164; Ömer Karaoğlu, **XIX. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşme Teşebbüsleri ve Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın Kuruluşu**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994 v.d.

Başlangıçta Osmanlı sanayileşme politikasının bir ürünü olarak birbirinin peşi sıra kurulan fabrikaların kazan, boru, levha gibi malzemelerinin Avrupa'dan ithal sûretiyle temininden kurtulmak adına Barutçubaşı *Ohannes-Bogos Dadyan* öncülüğünde kurulan Zeytinburnu Demir Fabrikası, ilerleyen yıllarda verimli bir makine fabrikasına dönüşmüştü. Osmanlı idarî ve askerî erkânınca İngiltere'nin Arsenali' haline getirilmek istenen bu tesis, zaman içinde tophane, tüfekhane ve fişekhane imalatını da bünyesine katarak büyük bir sanayii yerleşkesi durumuna geldi. Kırım Savaşı sırasında ve sonrasında Tophane semtindeki döküm ocaklarında top dökümü tedricen kaldırılarak bu işlem Zeytinburnu Demir Fabrikası'ndaki Avrupa usûlü döküm fırınlarında yapılmaya başlandı. Zeytinburnu Fabrikası'nda dökülen toplar dövülüp tavlandıktan sonra kaba haliyle soğuk işlemlerinin yapılması için Tophane-i Âmire'ye gönderilirdi. Burada namluları delindikten sonra, yiv açmak ve perdahlanmak üzere büyük maçunalar yardımıyla Tophane-i Âmire içerisindeki tezgâhlara nakledilirdi²⁴⁰.

1855 yılında İngiltere'den alınan yiv makineleri sayesinde Tophane-i Âmire'de tunç toplara yiv açılmaya başlandı. Ancak yiv açılarak şeshaneliye dönüştürülen tunç toplar 150 atımdan sonra yivleri tahrip olup kullanılamaz hale geldiklerinden tedricen tedavülden kaldırılmaları cihetine gidildi. Osmanlı Devleti'nin kale ve istihkâmlarındaki yivli tunç topların yerini yivli demir toplar aldı. *Paixhans, Armstrong, Whitworth* model bu topların İngiltere'den getirtilen fırın ve tezgâhlar sayesinde Zeytinburnu Fabrikası ve Tophane-i Âmire'de imali mümkün hâle geldiyse de, bu üretim Avrupa'nın önde gelen ağır silah üreticilerindeki top döküm faaliyetleri ile mukayese edildiğinde çok sığ düzeyde kalıyordu. Örneğin İngiltere veya Belçika'daki bir dökümhanenin bir-iki ayda ürettiği top miktarı, Osmanlı tophanelerinde ancak bir veya iki senede imal edilebiliyordu.

Buna neden olan bir takım etmenler vardı. Birincisi Büyükkada, Sultaniye, Samakov, Samakocuk ve Pravişte gibi devletin başlıca demir ocaklarının, Tophane'nin istediği miktar ve saflık düzeyindeki demiri, çok yüksek maliyetle üretiyor olmasıydı. Gerek ham madde olan demirin, gerekse tophane imal edilen topun üretim maliyetinin yüksekliği her iki metanın ithalle tedarikini daha cazip

²⁴⁰ Ahmed Muhtar, *a.g.e.*, s. 71-75.

kılıyordu. İkinci husus mevcut fırın ve tezgâhların, top döküm kapasitesini çağdaş Avrupa top dökümhaneleri düzeyine ulaştırmaya yetmeyecek kadar sınırlı sayıda olmasıydı. Çünkü modern top dökümü sadece İstanbul'da devlete ait dökümhanede yapılmaktaydı²⁴¹. Avrupa'da ise top, tüfek ve tabanca gibi hafif silahlarla bunlara ait cephane ve mühimmatın büyük kısmı devlet kontrolünde şahıslara ait imalathanelerde üretilmekteydi. Firmalar, serbest piyasa ekonomisinin yarattığı rekabet ortamında kendilerini en yeniyi, en güçlüyü ve en kaliteliyi en uygun fiyata üretmeye zorluyorlardı. Bu maksatla araştırma geliştirme faaliyetlerine büyük fonlar ayrılıyordu. Yatırımlar sayesinde silahların üretim ve kullanım teknolojilerinde kısa bir zaman diliminde çok büyük merhaleler kat edilmiş oldu. En iyi teknolojiyi icad eden imalatçı firmalar bir yandan kendi devletlerinin ihtiyacı olan silahları imal ederken, diğer yandan başka devletlerin kendilerine ısmarladıkları silah siparişlerini yerine getiriyorlardı. Böylelikle hem kendileri, hem de devletleri ekonomisi yararına büyük kazançlar sağlıyorlardı.

Osmanlı Devleti ise dokuma, kâğıt, cam, sabun endüstrisinde özel teşebbüse izin, hatta bazı imtiyazlarla teşvik bile sağladığı halde, silah endüstrisinde çok katı bir tekelci tutum sergiliyordu. Bunda devlet güvenliğini üst düzeyde tutma çabası içerisinde çırpınan Babiâli'nin kaygılarının büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Babiâli'ye göre müteşebbise silah üretim ruhsatı verildiği takdirde bunların öncelikli amacı kâr elde etmek olacağından, istenilen parayı ödediği takdirde dileyen herkese silah satabilirdi. Alıcılar başka devletlerden olabileceği gibi, pekâlâ devlete karşı isyan eden gruplar da olabilirdi. Devletin dış güvenliğinin yeterince tehlike altında olduğu, bitmek bilmeyen iç isyanları bastırmakta güçlük çekildiği bir dönemde, devletin ordusundaki askerlerin silahlarına sahip çetelerle mücadele etmek belki de imkânsız hale gelebilirdi. Hâlbuki top, tüfek ve mühimmat imali devlet tekelinde ve devletin başkentinde yapıldığı takdirde silahların üretimi ve tevzi'i daha rahat kontrol edilebilirdi.

Osmanlı idarecileri bu endişelerinde tamamen haksız sayılmazlardı. Yüzyılın başından beri dışta Rusya ile girilen yıpratıcı savaşlar, içte ise yarı ve tam

²⁴¹ Her ne kadar Erzurum, Diyarbakır, Musul'daki top dökümhaneleri Anadolu ve Ortadoğu'daki istihkâmların ihtiyacı olan bir takım topları dökebilecek kapasitede olsa da, Avrupa tarzı yeni topların dökümü için yeterli donanımdan epey uzaktılar.

bağımsızlıkla sonuçlanan Sırp ve Yunan İsyanlarıyla; Vehhabî, Mehmed Ali Paşa isyanı gibi ayaklanmalar devlet güvenliğinin daha da üst düzeyde tutulması düşüncesini doğurmuştu. Böyle bir ortamda Rumeli, Bağdat, Arabistan gibi İmparatorluk merkezine uzak ve her an devletten ayrılmaya mütemayil coğrafyalarda maliyeti çok yüksek ağır silah sanayiine dayalı atölyeler kurmak kurda kuzu teslim etmekle eş değerde bir hamle olurdu. Nitekim Erzurum, Musul, Bağdat, Prizren, Bosna gibi önemli yerleşim birimlerindeki dökümhane, baruthane ve cephanelik gibi küçük çaplı imalathaneleri saymazsak bu coğrafyalara ciddi anlamda hiçbir zaman silah endüstrisine dayalı tesisler kurulmadı.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa top teknolojilerinde meydana gelen gelişmeleri yakından takibe elinden geldiğince gayret göstermeye devam etti. Özellikle şeşhaneli demir topların imali ve kullanımı hususunda sektörün önde gelen temsilcileri Sardunya, Prusya, İngiltere, Fransa, Belçika veya Amerika'da herhangi bir yenilik vuku'unda buralardaki Osmanlı sefirleri ve maslahatgüzârları aracılığıyla durumdan zamanında haberdar olunuyordu.

Nitekim Avrupa'da 1860 yılından itibaren hız kazanan *şeşhaneli topların* gövdesini sağlamlaştırmak için çelikten imal edilmesi ve menzilleriyle, tahrip güçlerinin artırılması için yiv sisteminde yeni yöntemler geliştirme çalışmaları Babî'nin kulağına gelmişti. Haber üzerine Serasker *Hasan Rıza Paşa*, Turin Maslahatgüzarından Sardunya Devleti'nde hazırlanmış *şeşhaneli çelik top* imaline yönelik çizimlerle, yine bu yeni topların kundak, mermi ve diğer aksesuarlarına ait ayrıntılı çizimleri temin ederek İstanbul'a göndermesini istedi. Ancak maslahatgüzar, 1860 Şubatında Hariciye Nezâreti aracılığıyla seraskerliğe gönderdiği tahriratında Sardunya Devleti'nin bu yeni usûlü henüz diğer devletlerden gizli tuttuğunu, bu nedenle şimdilik çizimlerin talebi için resmi girişimde bulunmanın anlamsız olacağını bildiriyordu. Tahriratının devamında yeni geliştirilen top ile ilgili ayrıntılı bilgi ve çizimleri kuyruktan dolar şeşhaneli topun mucidi olup, Sardunya Devleti hizmetinde bulunan *General Cavalli*'den temin etmeye çalışacağını ifade ediyordu. Maslahatgüzar, bu topların imali için alınması düşünülen makine ve techizatın Tophane-i Âmire fabrikalarında kurulumlarına nezaret etmek üzere *General Cavalli*'yi Osmanlı Devleti hizmetine girmeye ikna etmeyi deneyeceğini de sözlere

ekledi²⁴². *Cavalli*, fiilen Osmanlı Devleti hizmetine girmeyi kabul etmediyse de, icadı olan kuyruktan dolar *şeşhaneli topların* imali ve kullanımına yönelik kaleme aldığı birçok eserinden birer nüshayı Osmanlı Devleti'ne göndererek dolaylı yoldan Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş oluyordu. Nitekim 1862 yılında *General Cavalli*, *şeşhaneli toplara* dair kaleme aldığı yeni eserinden bir nüshasını padişaha sundu²⁴³. Osmanlı Devleti tarafından kendisine bu ve bundan önceki telifleri için üçüncü rütbe Mecidiye Nişanı verilmesine karar verildi²⁴⁴.

Turin Maslahatgüzarı'ndan talep edilen top çizimleri Berlin ve Londra Sefaretleri'nden de istenmişti. Prusya ve İngiltere'de sefirlik görevini icra eden Osmanlı bürokratları yeni *şeşhaneli toplarla* ilgili ayrıntılı rapor ve çizimleri temin ettikçe İstanbul'a gönderiyordu²⁴⁵. Bu gelişmeler sonucu Osmanlı Ordusu'nda 1861 yılından itibaren dövme demirden mamul toplar yerine dökme demirden mamul *şeşhaneli çelik toplar* kullanılmaya başlandı.

1865 yılında *şeşhaneli topların* kullandığı mermilerin imalinin yapıldığı Tophane-i Âmire'ye bağlı Zeytinburnu Fabrikası'ndaki demirhanenin genişliği eski sınırlarının iki katına ulaşmıştı. Bu binaların içerisinde buhar gücüyle çalışan ikisi büyük, ikisi küçük 4 çekiç ile 60'dan fazla demirci ocağı bulunmaktaydı. Yine bu tarihe kadar tesis dâhilinde bulunan dökümhaneye Tophane-i Âmire'nin ihtiyacı olan demirin üretimi için mevcutlar haricinde 8 adet döküm fırını daha inşa edildi. 1865 yılı içerisinde top kundakları ve arabaları yapımı için daha önce tesis olunan kundak vapuruna bir takım ilavelerde bulunuldu. Bu ilavelerle kundakhane bina olarak bir, makine ve tezgâh bakımından üç misli genişlemiştir²⁴⁶. Zeytinburnu'ndaki top fabrikasının top imalatı konusunda ne kadar ilerlemiş olduğunun en bariz örneklerinden biri de, Osmanlı Ordusu'nda Türk modeli ilk *seri ateşli sahra topunu* icad eden kişi olarak tarihe geçen *Ahmed Süreyya Emin Bey*'in, 1866 yılında tasarladığı bu topu 1868 yılında tamamı yerli sermaye ürünü olarak Zeytinburnu

²⁴² BOA, **HR. TO**, 99/71.

²⁴³ BOA, **İ. HR.**, 195/11075, Lef 1, 6 Eylül 1862.

²⁴⁴ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 28 Ra 1279 (23 Eylül 1862) tarihli irade ; **A. DVN. MHM**, 39-A/16.

²⁴⁵ BOA, **HR. MKT**, 333/93, 12 Mayıs 1860.

²⁴⁶ BOA, **A. MKT. NZD**, 589/16, 2 M 1282 (28 Mayıs 1865). Top kundağı imalatında kullanılan ağaçların kısa süre içerisinde çürüyüp işe yaramaz hale gelmesini engellemek amacıyla kerestelerin gövdesinde kalan zehirli suyu almak için bir tür büyük kazan yapılmıştır.

Silah Fabrikası'nda imal ettirmesi olmuştur²⁴⁷. Masif demirden mamul bir tekerlek üzerine monte edilmiş, kuyruktan dolar bu *şeşhaneli* (yiv setli) demir topun çapı 8 cm olup, uzunluğu 192,5 cm'di.

1868 yılında Osmanlı Ordusu topçu alaylarındaki mevcut topların 1,5 kıyye (4 pound) ve 2,5 kıyye (6 pound) çaplarında ağızdan ve kuyruktan dolar *şeşhaneli çelik toplarla* tahviline girildi. 1869 yılında *Elswick Works*'ten alınan yiv makine ve tezgâhları sayesinde Tophane imalathanelerinde *Armstrong* topları da imal edilmeye başlandı²⁴⁸. Aynı zamanda Avrupa menşe'li topların demir kundak, araba, mermi ve bazı aksamı Tophane-i Âmire atölyelerinde rahatlıkla imal edilebiliyordu. 1871'de Tersane-i Âmire dökümhanesinde donanma zırhlılarındaki *Armstrong* toplarına ait dört tür mermiden biri olan dökme parçalı humbaraların imaline de başlanmış oldu²⁴⁹.

İncelediğimiz dönem Osmanlı ağır silah sanayiinde bütün bu ilerlemeler yaşanırken, Tophane-i Âmire'de zırh delecek güce ve menzile sahip uzun namlulu *şeşhaneli çelik toplar* henüz dökülememekteydi. Bu tür topların daha küçük çapta namlulu olanlarının imaline ancak 1873 yılında başlanabildi.

XX. yüzyıla girerken Tophane-i Âmire, bünyesinde top fabrikası, tüfekhane, marangozhane, nakkaşhane, anbar binaları ve matbaayı barındıran büyük bir sanayii merkezi hâline dönüşmüştü. Bu mahallerde ordunun ihtiyacı olan mühimmatın yapılmakta olduğu büyüklü küçüklü 700'e yakın tezgâh mevcuttu²⁵⁰.

²⁴⁷ Muzaffer Erendil, **Topçuluk Tarihi**, s. 118-119; **Askeri Müze Toplar Koleksiyonu**, haz. Gülşen Arslanboğa, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yay., 2009, s. 170. Top, tamamen Türk icadı ve yine tamamen yerli yapım olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin icadı çok kayda değer bulmaması nedeniyle seri üretimine geçilmemiştir. Daha sonra topu numunehanede gören Alman *Krupp* Firması'nın İstanbul temsilcisi bu topu çok beğenmiş, II. Abdülhamid'in rızasıyla mucidine sorulmaksızın çizimleri ele geçirilerek Almanya'da bu tür topların imalatına başlanmıştır.

²⁴⁸ BOA, **HR. SFR** (3), 145/13, Lef 4, 17 N 1285, (1 Ocak 1869).

²⁴⁹ BOA, **İ. HR**, 635/44141, Lef 3, 18 R 1288 (7 Temmuz 1871). Humbaraların tane maliyeti Londra'da 165 kuruşken, Tersane dökümhanesinde 125 kuruş olarak hesaplanmıştı. Aradaki 40 kuruşluk fark hazinenin kârı olacaktı.

²⁵⁰ Ahmed Muhtar, **Osmanlı Topçuları**, s. 70. Ondan naklen Tülin Çoruhlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Silah Üretim Merkezi; Tophâne", **İlgi**, Sayı 86 (1996), s. 30, v.d.

1.2.4.1.2. Avrupa'dan Teknoloji Transferinin Tophane-i Âmire'nin Yeniden Yapılandırılması Sürecine Etkileri

1.2.4.1.2.1. İngiltere'den Makine ve Techizat İthalı

II. Mahmud döneminde hayvan gücüyle çalışan top namlusu delmekte kullanılan burgu tertibatını²⁵¹ buhar gücüyle işletmek maksadıyla 1838 yılında *Blacque Bazargan* marifetiyle İngiltere'den buharlı makine ithal edildiğini belirtmiştik²⁵². Ancak buhar kazanları ile makinenin diğer aksamının kurulacağı mahallerin inşası tamamlanana kadar Tophane'de dökülen toplar tamamı hayvan gücüyle çalışan eski burgu ve buhar makineleri faaliyete geçene kadar yine katırla döndürülen yeni burgu tertibatıyla delinmeye devam etti²⁵³. Burguları münavebeli olarak döndürmeleri için Tophane-i Âmire ahırında toplam 38-40 baş katır besleniyordu²⁵⁴. Herhangi biri öldüğünde veya çalışamayacak kadar huysuz çıktığında İstabl-ı Âmire'den yenisiyle değiştiriliyordu²⁵⁵. Top burgularını buhar gücüyle hareket ettirecek tertibatın binaları inşaatı ve techizatın kurulumları İngiliz

²⁵¹ 1734 yılında Fransız Devleti adına çalışmaya başlamış olan İsviçreli *Jean Maritz* çan tekniğinde uygulanan içi boş top dökümü yerine, topun bütün olarak dökülüp içi oyulduğu takdirde daha iyi sonuç alındığını fark etti. Ancak topların namlusunun oyulmasını sağlayacak burgu tertibatı henüz icad edilmediğinden bu işlem biraz zor oluyordu. *Maritz*'in oğlu 1750'lerde burgu tertibatını geliştirince işlem daha kolay hale gelmişti. Bu becerisine binaen Ruel'deki *Fransız Kraliyet Tophanesi*'nin ustabaşılığına getirildi. Namlusu sonradan oyulan toplarda güller daha iyi hareket ettiğinden, top güllerini daha az barutla daha uzak menzillere ulaşabilir hale gelmiştir. Keegan, **a.g.e.**, s. 389. Bu teknik Fransa'dan gelen mühendis ve subayların girişimleriyle 1775 yılında tesis edilene kadar Tophane-i Âmire'de çan usulü top döküm tekniği süre gelmiştir. Ayduz, **a.g.e.**, s. 278-279. Topların namlularını delemek burgular Osmanlı imalathanelerinde henüz yapılamadığından, yıpranan veya kırılan burgular ithal yoluyla tedarik ediliyordu. Nitekim İngiltere'den 1830 yılında top delmek için 3740 £ bedelle burgu tertibatı satın alınmıştı. BOA, **C. AS**, 1031/45244, 29 R 1246 17 Ekim 1830.

²⁵² John Reid, **Turkey and the Turks**, London 1840, s. 275; Clark, **a.g.m.**, s. 39; Müller, **a.g.m.**, s. 60; Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, 452-459. Buhar makinelerinin getirilmesi emri 1838 yılından önce verilmiş olmakla beraber tam tarih tespit edilememiştir. Reid, bu emrin makineler gelmezden birkaç yıl önce verildiğini belirtir. Bkz. Reid, **a.g.e.** gös. yer. Adnan Giz ise bulmuş olduğu belgelerde vapur makinelerinin kurulumlarının yapılacağı binaların inşasına 1836 yılında başladığını belirttiğine göre makinelerin getirilmesi kararının da bu yıl alınmış olduğu söylenebilir. Adnan Giz, "Türkiye'de İlk Buhar Makineleri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 57, (Kasım 1970), s. 7.

²⁵³ BOA, **MAD**, nr. 8923, s. 46/a. Eski burgu mekanizması toplam dört katır tarafından hareket ettiriliyordu. Katırlar günde üç kez nöbet değiştirecek şekilde vardiyalı olarak çalıştırılıyordu. Yeni burgu ise yine dört katırla ancak günde iki kez nöbet değiştirerek işletiliyordu.

²⁵⁴ Bu sayı normalde 32 baş iken, yeni burgu tertibatının da buhar gücü faaliyete geçene kadar hayvan gücüyle çalıştırılmasından ötürü 40'a çıkarılmıştır.

²⁵⁵ İstabl-ı Âmire de katırları genelde Yanbolu'dan tedarik etmekteydi. BOA, **MAD**, nr. 8923, s. 55/b.

Başmühendis *John Ashover* nezaretinde²⁵⁶ ancak 1839 Ağustosunda tamamlanabildi²⁵⁷. Topların delinmesi ve tahliyesini Tophane-i Âmire'den maiyetine verilecek ameleye bir sene içinde hakkıyla öğretmek ve mühendis *John*'a refakat ve yardım etmek amaçlarıyla İngiltere'den bir nefer çarhçı ustası da getirildi²⁵⁸. Başmühendis *John Ashover* ve İngiliz çarhçı ustası maiyetine 20 nefer eğeci ve çarhçı ile vardiyalı olarak 10'arlı gruplar halinde çalışacak toplam 30 nefer dökümhane amelesi verildi²⁵⁹.

1839 yılı Kasım ayından itibaren Tophane'de dökülen topdar tamamıyla buhar gücüyle çalışan burgularla delinmeye başladı. Buhar gücü, mekanik sisteme nazaran kısa zamanda daha çok top delinmesine olanak sağladığından Tüfekhane-i Âmire'de boşta bulunan bir burgu tertibatı Tophane-i Âmire'ye getirildi²⁶⁰. Hayvan gücüyle çalışan eski burgulara ve bunları döndüren katırlara da ihtiyaç ortadan kalktığından katırlardan 25'i İstabl-ı Âmire'ye iade edildi. Geri kalanları ihtiyaç hâlinde eski burguda da top delinebileceği ihtimaliyle ve araç gereç taşımada kullanılmak üzere Tophane'de bırakıldı²⁶¹.

Samakov demirinden demir top dökümünü gerçekleştirmek için büyük çabalar sarf edilmiş, ancak bir türlü istenilen netice elde edilememişti. Bu demir cevherinden demir dökmenin yollarını araştırması için 1843 Haziranında Londra'da bulunan Barutçubaşı *Hoce Ohannes*'e Samakov demir cevherinden numune gönderilmişti. İngiliz Kraliyet Tophanesi'ndeki kimyagerler bu cevherden nasıl kaliteli demir top dökülebilir sorusuna yanıt aramak üzere sayısız denemeler yapmıştı. Nihayet Samakov demirine benzer nitelikteki İngiliz demir cevherinin eritilmesiyle bu soruya yanıt bulmuşlar ve Samakov demirinden 1 küçük demir top, 2 parça çelik levha ve 1 parça dövme çubuk demir imal etmeyi başarmışlardı. Bu tarz demir cevherini eritebilecek kapasitedeki bir fırının en az 30 arşın (22.5 m)

²⁵⁶ BOA, MAD, nr. 8923, s. 44 /b. İngiliz mühendis *John Ashover*, makine binalarının inşası ve montajını gerçekleştirmek üzere 4 Ekim 1838 tarihinde yapılan kontratla aylık 25 £ maaşla iki yıllığına İstanbul'a gelmişti. HR. SFR (3), 1-52; A. M, 2/64, 1255 t.t.

²⁵⁷ Hatta söz konusu vapur binalarının bir takım eksiklerinin giderilmesi çalışmaları vapurlar faaliyete geçtikten sonra da devam etti. BOA, C. AS, 790/33480, Lef 1-2, 16 L 1255 (23 Aralık 1839).

²⁵⁸ BOA, MAD, nr. 8923, s. 44/b.

²⁵⁹ BOA, MAD, nr. 8923, s. 45/a, 19 Ca 1255 (1 Ağustos 1839).

²⁶⁰ BOA, MAD, nr. 8923, s. 56/a, 29 Ş 1256 (26 Ekim 1840). Bu burguların vapurlara bağlantısı için gerekli bina ile vapurhaneye ait diğer kısımlar 2595 kese (1.297.500 kuruş) masrafla inşa ettirilmişti: İ. DH, 26/1233, 25 N 1256 (21 Kasım 1840).

²⁶¹ BOA, MAD, nr. 8923, s. 77/a.

yüksekliğinde olması gerektiği belirtilerek bu fırının 1200 kese (600.000 kuruş) masrafla inşa olunabileceği belirtilmişti. Gelecekte büyük fayda sağlayacak, hatta inşası düşünülen demir fabrikasına model teşkil edecek böyle bir tesis için 1200 kese çok görülmeyerek fırın, 20 Eylül 1843 tarihinde İngiltere'den ithal edildi²⁶².

Tophane-i Âmire imalat mahallerinde kullanılmakta olan uzun demir millerin bir kısmı kırılmış, diğer kısmı da kullanıma uygun bulunmadığından, yenilerinin imali de Osmanlı imalathanelerinde henüz mümkün olmadığından mevcut olanlara yiv açılması ve bilenmesi gerekiyordu. Bu vazifeyi görmek için 1844 yılında İngiltere'den tophane vapuruna 36.000 kuruş masrafla bir adet el çarhı satın alındı²⁶³. Aynı tarihlerde Tophane-i Âmire top vapuru kazanları yoğun kullanımdan ötürü yıprandığından yenilenmesine gereksinim duyuldu. İlk olarak kazanların yerli imalathanelerde bakırdan mamul olarak inşası düşünüldü. Ancak yapılan tedkikatta maliyetinin ithal ve demirden mamul kazanlara oranla 120.000 kuruş pahalı olacağı anlaşılınca ithal edilmesinin daha uygun olacağına kanaat getirildi²⁶⁴. Bu amaçla 1844 yılında top vapuru için İngiltere'den 55.716 kuruş bedelle demir kazan ithal edildi²⁶⁵. Bu durum Avrupa Sanayii ürünlerinin sınırlı imkânlarla sahip yerli imalathanelerde üretilen mamullere oranla ne kadar ucuz ve dolayısıyla tercih edilir olduğunu gözler önüne sermekteydi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa mamullerini tercih etmesi keyfi bir tutum değil, mevcut ekonomik ve sınaî kapasitesinin yetersizliği nedeniyle bir mecburiyetti.

1846 yılında Baruthane-i Âmire bünyesindeki küçük demir fabrikasının eksiklerini gidermek üzere 2409 kese (1.204.500 kuruş) tutarındaki techizatla; Samakocuk Dökümhanesi'nde demir top dökülmesi, bu topların delinmesi ve perdahlanması için gerekli aletlerden eksik olan 1110 kese (555.000 kuruş) tutarındaki levazımatın İngiltere'den getirtilmesine karar verildi²⁶⁶. Ancak Samakocuk Dökümhanesi'nin Dersaadet'e uzak oluşunun idaresinde ve burada üretilen harp mühimmatının nakliyesinde sorunlar yaratması, toplamda 4410 keseyi

²⁶² BOA, **İ. HR**, 23/1067, Lef 2, 25 Ş 1259 (20 Eylül 1843).

²⁶³ BOA, **İ. HR**, 23/1085, 7 L 1259 (31 Ekim 1843), **MAD**, nr. 8929, s. 176, 11 C 1260 28 Haziran 1844.

²⁶⁴ BOA, **C. AS**, 866/37115, Lef 2-3, 25 Ca 1259 (24 Haziran 1843)

²⁶⁵ BOA, **MAD**, nr. 8931, s. 9/a.

²⁶⁶ BOA, **İ. MSM**, 24/617, Lef 2-5 ila 14, 21 R 1262 (18 Nisan 1846) tarihli irade. İthal edilecek malzemelerin masrafları, Rumi 1262 senesi Tophane-i Âmire tahsisatından bu işe ayrılmış 12.000 keseden karşılanacaktı. **İ. MSM**, 24/618, 9 Ş 1262 (2 Ağustos 1846), tarihli irade; **A. AMD**, 2/78.

bulacak ıslahının da verilecek emeğe değmeyeceği sonucunu doğuruyordu. Bu nedenle dökümhanenin yapılandırılması projesinden vazgeçildi. Dolayısıyla İngiltere'den istenen siparişleri de iptal edildi²⁶⁷.

1846 yılına gelindiğinde Tophane-i Âmire, İngiltere'den ithal edilmiş döküm fırınları, buhar gücüyle çalışan top namlusu delme ve perdahlama makineleriyle tunç top dökümü hususunda gayet modern bir tesis görünümüne kavuşmuştu. Ancak Tophane'de en önemli eksik, demirden mamul eşyanın imaline mahsus son model bir tesisin henüz kurulmamış olmasıydı. Bu eksikin giderilmesi maksadıyla hemen harekete geçilerek²⁶⁸ gerekli ekipmanları tedarik etmek üzere *Mirliva Halil Paşa* Londra'ya gönderildi. *Halil Paşa, Ahmed Fethi Paşa*'ya Tophane-i Âmire top vapuru ve demirhanesi için İngiltere'den alınması gereken tüm alet ve edevata nakliye masraflarıyla birlikte toplam 459.030 kuruş bedel ödeneceğini haber vermişti²⁶⁹.

Bu aletlerin fiyatı, nakliye, sigorta, montaj vesair masrafları şu şekildeydi:²⁷⁰

Aletin Cinsi	İngiliz Lirası Cinsinden Bedeli (£)	Osmanlı Lirası Cinsinden Bedeli (kuruş)
Topların muylu aralarını çarh etmek için tezgâh	480	52.800
Dingil, tüfek demiri ve diğer demir edevatı dövmek için 25 kantar (1400 kg) ağırlığında vapurlu çekiç	960	105.600
Bakır ve demir edevatını düzlemek için tam takım rende tezgâhı	175	19.250
24 adet demirci ocağını körüklemek için pervane	60	6600
Top dingillerinin başlarında olan yuvaları ve diğer demir milleri açmak için tezgâh	100	11.000
Makas ve zimba tezgâhları	90	9900
Somun vesaire imal etmeye ve bunların yivlerini açmaya mahsus tezgâh	122	13.420
Cıvata ve somunların vidalarını açmak için tezgâh	136	14.960
Kapsül makineleri	550	60.500
Navlun, muhafaza, sigorta zımında sandık ve komisyon masrafları	800	88.000
Alet ve tezgâhların mahallerine monte edilmesi masraflarıyla bunlara nezaret eden <i>Taylor</i> 'ın maaş ve diğer masrafları	700	77.000
Genel Toplam	4173	459.030

²⁶⁷ BOA, İ. MSM, 24/644, Lef 7, 5 C 1264 (9 Nisan 1848) tarihli irade. İstanbul yakınlarında bir demir dökümhanesi kurulması tasarısı 1848 yılında Beykoz-İncirköy civarında kaliteli demir cevheri yatakları bulunmasıyla fiiliyata geçmişti. Cevherin bulunduğu yerin yakınlarındaki Sultaniye'de bir dökümhane inşası için Belçika'dan 7810 kese (3.905.000 kuruş) tutarında döküm fırınları ve diğer ekipmanları ithal edildi. Bkz. **a.g.b.**, gös. yer.

²⁶⁸ BOA, İ. MSM, 24/617, Lef 6, konu hakkında Ahmed Fethi Paşa'nın istizanı ve gereğinin yapılması için her türlü ruhsatın kendisine verildiğine dair irade. **a.g.b.**, Lef 14.

²⁶⁹ BOA, İ. MSM, 17/399, Lef 2, 15 Za 1263 25 Ekim 1847.

²⁷⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 3.

459.030 kuruşun Tophane-i Âmire tertibinden, açığının da mühimmat-ı ihtiyatiyye tahsisatından karşılanması irade buyrulmuşsa da²⁷¹ yapılan tahkikatta mühimmat-ı harbiyenin bir önceki sene masrafları tahsisatını aştığı, Tophane-i Âmire muhassesatının da ödeme yapacak kadar fazlası olmadığı anlaşıldı. Bu nedenle tutar taksitler halinde ödendikçe 1263 ve 1264 seneleri icmaline dâhil olunacak ve sonunda hâlâ açık görünürse çaresine o zaman bakılacaktı. Ödeme krizine de bu şekilde çözüm bulununca, gerekli makine ve tezgâhların siparişine onay verildi²⁷². Bu dönemde Tophane-i Âmire, tamamen İngiltere'nin *Woolwich Arsenal*'i örnek alınarak yapılandırılmaya çalışılıyordu. Nitekim 1849 Sonbaharında İstanbul'a gelen *Albert Smith*, mühendis *Mr. Frederick Taylor* ile Tophane'yi ziyaretinde Tophane-i Âmire'nin makinelerinden ustalarına tamamıyla İngiliz tarzında düzenlendiğini; mühendis *Taylor*'un Osmanlı top imalatına karakter kazandırdığını belirtiyordu²⁷³. Tophane ve marangozhanenin eksiklerinin giderilmesi kapsamında 1852 yılında İngiltere'den 237 £ tutarında (26.070 kuruş) edevat alımı daha gerçekleştirildi²⁷⁴. Bu alet ve edevatla birlikte Tophane-i Âmire'de yıllık *Paixhans* türü demir top döküm kapasitesi 15-20 parçaya yükseldi²⁷⁵.

Babîli, Osmanlı ordularında kullanılmakta olan tunç topların namlularına yiv açılarak isabet, darbe gücü ve menzillerinin artırılması için 1855 Martında Manchester Şehbenderi *Abdullah İdlîbî* aracılığıyla İngiliz *Whitworth* firmasına 142

²⁷¹ BOA, **a.g.b.**, Lef 6, 3 Z 1263 (12 Kasım 1847) ve BOA, **İ. DH**, 169/8949, 14 R 1264 (20 Mart 1848) tarihli iradeler.

²⁷² BOA, **İ. MVL**, 120/3036, 14 C 1264 (18 Mayıs 1848) tarihli irade. İngiltere'den ithal buhar gücüyle çalışan tokmak, körük ve kapsül makinelerinin kurulumlarının yapıldığı bina 1850 yılı içinde Tophane-i Âmire Meclisi denetiminde keşfi gereği 214.139 kuruş bedelle inşa edilmiştir. **C. AS**, 936/40557, Lef 3; **İ. DH**, 218/12844, 11 N 1266 (21 Temmuz 1850) tarihli irade.

²⁷³ Albert Smith, **A Month at Constantinople**, London 1851, s. 122-123.

²⁷⁴ BOA, **İ. DH**, 258/15923, 16 Za 1268 (1 Eylül 1852).

²⁷⁵ BOA, **İ. HR**, 96/4713, Lef 1. *Paixhans* demir toplarının tasarımı Fransız *Colonel Henri-Joseph Paixhans*'a aittir. Mucidinin adıyla anılan bu topun prototipi 1822 yılında yapılmış ve zaman içerisinde geliştirilmiştir. Türevlerinden kendine özgü formu ve düz namlusuyla kolaylıkla ayırt edilebilen *Paixhans* topu, 60 poundluk (27 kg) mermi atış kapasiteli, 2,84 m uzunluğunda, 22 cm namlu çapına sahip ve 3,7 ton ağırlığındadır. Bir tabana montelenmiş gülden oluşan sert mermisiyle yüksek tahrip gücüne sahip oluşu, XIX. Yüzyıl ortalarında en iyi ağır silahlar kategorisine girmesine neden olmuştur. Devrin tüm devletlerince tercih edilmesinin bir diğer sebebi de hem masif gülle, hem içi dolu humbara danesi, hem de şarapnel atabilir olmasıdır. *Paixhans* topları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Howard Douglas, **A Treatise on Naval Gunnery**, Third Edit., London, 1851.

£ (15.620 kuruş) değerinde 1 parça yiv açma makinesi siparişi verdi²⁷⁶. Ayrıca *Halil Paşa*'nın isteği doğrultusunda 22 Mart 1855 tarihinde yine *Whitworth* firmasından kundak imali için ahşap doğrama ve planya tezgâhı istenildi²⁷⁷.

Tophane imalathanelerinde Avrupa tarzı yivli toplara ait çapları 1 inçden (2,54 cm) 2 inç (5,08 cm) kadar demirden mamul top mermilerini seri bir şekilde imal edebilecek yeni makinelerden mevcut değildi. Bu nedenle Tophane Müşirliği, 1860 yılında Londra Sefareti aracılığıyla Woolwich'teki *Royal Arsenal Laboratory* yetkilisi *Captain Boxer*'dan, böyle bir makinenin tedariki hususunda yardım talep etti. *Boxer*, öncelikle bu makinelerden her birinin günde hangi çaplarda kaç adet demir mermi üretebildiği, bir makinenin günde kaç saat çalıştığı gibi konuları ayrıntılı bir rapor olarak hazırlayacak ve resimleriyle birlikte Osmanlı Sefareti'ne iletilecekti²⁷⁸.

Captain Boxer'ın bulduğu mermi makinesi imalatçısı firmanın yetkilisi *Rob Jobson*, Londra Sefiri *Musurus Bey*'e 22 Mart 1860 tarihinde gönderdiği raporunda makinelerinin her birinin günde 10 saatlik bir çalışmayla:

2 ounce (56 gr)	16.000-20.000 adet
5,5 ounce (142 gr)	9000-10.000 adet
8 ounce (227 gr)	6000-7000 adet
16 ounce= 1 lb (450 gr)	4000-5000 adet
3 lb (1,3 kg)	3000-3500 adet

tablodaki miktar kadar mermi imal edebildiğini, Osmanlı Devleti istediği takdirde en kısa zamanda makineyi imal ederek İstanbul'a gönderebileceğini ve makinenin maliyetinin 520 £ (57.200 kuruş) olacağını bildirdi²⁷⁹.

Osmanlı Devleti'nin Tophane-i Âmire'de demirden mamul kuyruktan dolar yivli top imal etme isteği ve çabası olumsuz iktisadi koşullara rağmen devam etti. Bu maksatla Babiâli, 1860 yılında Londra Sefiri *Musurus*'tan *şeshane* usûlünde (yiv setli) top delmeye mahsus *Armstrong* ve *Whitworth* patentli iki cins makinenin resim ve çizimlerini temin etmesini istedi²⁸⁰. Sadaret ve Seraskerlik, resim ve çizimler İngiltere'den gönderildiği takdirde yivli top, buna ait mermiler ve diğer aparatlarının

²⁷⁶ BOA, **HR. SFR (3)**, 20/32, Lef 2-4, 22 Mart 1855.

²⁷⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 1.

²⁷⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 48/15, Lef 2.

²⁷⁹ BOA, **a.g.b.**, Lef 5.

²⁸⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 51/6, Lef 4, 23 Mart 1860.

Tophane'de rahatlıkla imal edilebileceğini ve böylelikle devletin sırtında kambur olan sürekli silah ithali belasından kurtulunmuş olacağını mütalaa ettiler²⁸¹. Seraskerlik, tunç toplara yiv açarak şeşhaneliye tahvilinin 1855 yılında getirilen makinede gerçekleştirilmekte olduğundan bunlar için uzman ithaline gerek olmadığını, ancak demir toplara yiv açacak ve bu sistemi Tophane çalışanlarına öğretecek subay ve Osmanlı deyimiyle "fabrikacılar"dan İstanbul'a gelmek isteyen olursa onlara yıllık 100 ila 150 £ maaş vaat ettiklerini de bildirdi²⁸². İngiliz Hükümeti, *Whitworth Rifle Company* ürünü bir adet yiv açma makinesini İstanbul'a gönderme kararı aldı²⁸³.

28 Şubat 1861 tarihinde Osmanlı Devleti'ne çapı 3 inch'den 9 inch'e, uzunlukları da 6 feet'ten 10 feet'e kadar olan toplara yiv açabilecek kapasitede 250 £'luk bir makine gönderildi²⁸⁴. 1862 yılında İngiliz Hükümeti'nce numune olarak gönderilen dökme demirden mamul *şeşhaneli top* ve bunlara mahsus mermilerle birlikte toplara yiv açmak üzere yiv açma tezgâhı ve donanımı da İstanbul'a yollandı²⁸⁵. 1865 yılında Londra'da bulunan Bahriye Miralaylarından *Said Bey'e*, Tophane-i Âmire'de büyük çaplı yivli toplar imal etmek için *Elswick Ordnance Works'e* bir makine sipariş vermesi için talimat verildi²⁸⁶. Bu kapsamda örneklerin incelenmesi için de 2 top çiziminin İstanbul'a gönderilmesi istendi²⁸⁷. 1867 yılında *Royal Gun Factory'ye* Tophane için torna tezgâhı, planya tezgâhı, matkap tezgâhı, metal şekillendirici ve dik planya tezgâhı sipariş edildi²⁸⁸.

1868 yılı Şubatında *Machinery Department Royal Arsenal'den*, Tophane'de *şeşhaneli top* mermileri imal edilebilmesi için mermi kalıbı tezgâhlarının çizimleri talep edildi. Tezgâhların teknik resimlerinin talebinden kısa bir süre önce, yine İngiltere'den bu tezgâhlarda mermi imal edecek ve imalat aşamalarını imalat

²⁸¹ BOA, **HR. MKT**, 349/72, 3 Ra 1277 (19 Eylül 1860).

²⁸² BOA, **HR. SFR (3)**, 51/6, Lef 20, 15 R 1277 (31 Ekim 1860); **HR. MKT**, 359/6, 24 Ca 1277 (8 Aralık 1860).

²⁸³ BOA, **HR. SFR (3)**, 51/6, Lef 16.

²⁸⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 57/3, Lef 6-12.

²⁸⁵ BOA, **MAD**, nr. 10578, 6 Z 1279, (24 Mayıs 1863), s. 187.

²⁸⁶ BOA, **HR. SFR (3)**, 102/16, Lef 1, 1 Haziran 1865.

²⁸⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 119/21, 21 Ocak 1865.

²⁸⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 130/85, Lef 2-4, 17 Mart 1867.

alaylarına öğretecek 10 usta istenmişti²⁸⁹. Eğer tezgâhlar *Serasker Mehmed Rüşdi Paşa* tarafından beğenilirse siparişleri verilecekti²⁹⁰. *Mehmed Rüşdi Paşa*'nın makine ve tezgâhların günde kaç mermi yaptığı hakkında *Musurus Paşa* aracılığıyla ayrıntılı bilgi istemesi üzerine *Colonel Boxer*, tıpkı *Woolwich Royal Arsenal*'dekiler gibi bir makinenin günde 250 adet *Boxer* patentli top mermisi, 250 adet *percussion fuzes* (müsademeli tapa), 250 adet de *concussion fuzes* (hava müsademeli tapa) imal kapasitesi olduğunu, mermi kalıplarının da günde 50 adet 24 pound (10,8 kg) ağırlığında soğuk dökme demirden mermi imaline uygun olduğunu bildirdi²⁹¹. Bahsedilen tezgâh ve makineler seraskerlikçe beğenildiği takdirde Londra Sefareti aracılığıyla *Colonel Boxer*'a siparişleri verilecekti. Makineleri üretecek olan *Greenwood & Batley Works*'ün 11 Şubat 1868 tarihinde *Colonel Boxer*'e gönderdiği faturaya göre bahsedilen sayı ve nitelikte top mermisi üretebilecek makine ve tezgâhların tüm aksesuarları ile birlikte toplam maliyeti 6420 £'u (706.020 kuruş) buluyordu²⁹².

Top mermisi imal eden makinelerle birlikte top mermilerine mahsus kovanların imali için *Machinery Department Royal Arsenal*'den kalıp tezgâhı çizimleri de talep edilmişti. *Machinery Department* yetkilisi *John Anderson*, 21 Şubat 1868 tarihinde *Musurus Paşa*'ya ilettiği mektubunda çizimlerini gönderdikleri kalıp tezgâhlarının günde küçük çaplı 350, orta çaplı 200 ve büyük çaplı 105 adet top mermisi kovanı imal edecek kapasitede olduğunu belirtti. Bunlardan küçük çaplı mermi kovanı imal edenlerinin 2946 £, orta ölçekli kalıp tezgâhlarının 2500 £, büyük çaplı mermi kovanı imal edenlerinin ise aksesuarlarıyla birlikte 1607 £ tutarında olduğunu, tamir ve kurulumlarında kullanılmak üzere gönderilecek 345 £'luk aparatlar da fiyata eklenirse tüm tezgâhların nakliye ücretiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne 7843,9 £'a mâl olacağını sözlerine ekledi²⁹³. Makinelerin alımı için taraflar arasında anlaşma sağlandı. 29 Temmuz 1868 tarihinde makinelerin eksikliğini

²⁸⁹ Top mermisi imal edecek İngiliz ustalar hakkında ayrıntılı bilgi" Tophane İmalat Mahallerinde ve Topçu Birliklerinin Eğitiminde Avrupalı Uzman (subay, mühendis, usta, işçi vs.) İstihdamı" başlıklı kısımda verilmiştir.

²⁹⁰ BOA, **HR. MKT**, 134/43, Lef 1-2, 30 Ocak 1868.

²⁹¹ BOA, **HR. SFR** (3), 134/58, 3 Şubat 1868.

²⁹² BOA, **HR. SFR** (3), 135/30, Lef 3-6, 13 Şubat 1868.

²⁹³ BOA, **HR. SFR** (3), 135/71, Lef 1, 21 Şubat 1868. *John Anderson*, çizimler ve fiyat beğenildiği takdirde hemen sipariş verilirse tezgâhların imaline başlanacağını ve teslimatının da en kısa sürede gerçekleştirileceğini bildirdi.

tamamlamak üzere 5 torna tezgâhı ve 2 matkaptan²⁹⁴ müteşekkil saniyeli ve kapsüllü tapa imal tezgâhları ile aksesuarlarının alınmasına karar verildi²⁹⁵. Bedeli olan 451 £'un ödemesi de 1868 Ekiminde gerçekleştirildi²⁹⁶.

Kara ve deniz birliklerinde kullanılmakta olan *Armstrong* topları, İngiltere'den ithal yoluyla tedarik ediliyordu. *Armstrong* toplarının Tophane-i Âmire'de dökümü için İngiltere'den imallerine mahsus makine ve edevatın getirilmesi gerekiyordu. Böyle bir tesisin varlığı toplamda 28.000 £ civarında bir meblağa bağlıydı. Her ne pahasına olursa olsun bunu gerçekleştirmekte kararlı olan Osmanlı Devleti, İngiltere'deki top imalat merkezlerinde ve İngiliz tersanelerinde incelemelerde bulunmak üzere Londra'ya gönderilmiş olan Bahriye Miralaylarından *Said Paşa* ve mühendis *Mr. Taylor*'u makinelerin tedarikiyle görevlendirdi²⁹⁷. Makinelerden *Mr. Taylor* nezaretinde yaptırılan bir kısmının bedeli 4500 £, imalatçı firmalara ödenerek İstanbul'a gönderilmişken, *Said Paşa* tarafından imal ettirilenleri ise henüz İstanbul'a ulaşmamıştı. Londra Sefiri'nden sebebi soruşturulması istendiğinde sefir, *Said Paşa*'nın makineleri hangi fabrikaya sipariş ettiği hakkında kendisine herhangi bir haber vermediğini, makinelerin Tophane'ye ait olan 500 £ tutarındaki bedelinin ise bankada mahfuz tutulduğunu Hariciye Nezâreti aracılığıyla Seraskerliğe bildirdi²⁹⁸.

Said Paşa'nın makineleri hangi fabrikaya sipariş ettiğini Londra Sefiri'ne bildirmesi üzerine sefir hemen imalatçı firmaya durumu izah etmiş, firma yetkilisi de malın bedeli ödenmeksizin makineleri teslim etmeyeceklerini bildirmişti. Bunun üzerine Bank-ı Osmanî Londra Acentesinden firma hesabına Tersane'ye ait techizatınki de dâhil toplam 2500 £'luk ödeme yapılmış ve makineler İstanbul'a varmak üzere yola koyulmuştu²⁹⁹. Aynı tarihlerde *Woolwich Royal Arsenal*'den *Armstrong* topu fırıncı ustası *Charles Ley* ve matkapçı (namlu delici) *John Mc*

²⁹⁴ 14 Ekim 1868 tarihinde makinelerin bedeli olan 7000 £'un firmaya ödenebilmesi için Bank-ı Osmanî Londra Şubesi'ne talimat verildi. BOA, **HR. SFR (3)**, 144/54, Lef 1-3.

²⁹⁵ BOA, **HR. SFR (3)**, 142/63, 22 Temmuz 1868, 1-5.

²⁹⁶ BOA, **HR. SFR (3)**, 144/14, 29 Eylül 1868; **HR. SFR (3)**, 145/12, Lef 2, 29 Ekim 1868.

²⁹⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 145/13, Lef 1, 13 B 1285 (29 Ekim 1868).

²⁹⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 145/13, Lef 3, 12 Ş 1285 (27 Kasım 1868).

²⁹⁹ BOA, **HR. SFR (3)**, 145/13, Lef 4, 17 N 1285, (1 Ocak 1869).

Kenzie, Armstrong toplarının İstanbul'daki tophanede imaline nezaret etmek üzere 20'şer £ maaşla İstanbul'a gönderilmişti³⁰⁰.

Şeşhaneli top imaline mahsus makinelerin ithali sürerken 29 Ekim 1868 tarihinde imal ve ithal edilmekte olan yeni *şeşhaneli toplarla*, bunlara ait mermilerin kontrolleri ve ölçümlerini yapmak için *Colonel Boxer* aracılığıyla Londra'dan 234 £ değerinde araç-gereç ithal edildi³⁰¹.

Armstrong topu imal tezgâhlarının ikmali için *Miralay Said Paşa* ve *Taylor*'un sipariş verdikleri hâricinde geriye 23.641 £'luk makine ve ekipmana daha ihtiyaç vardı. Bu bedelin Kal'a-yı Sultaniyye ve bazı istihkâmlardaki eski tunç topların satışıyla karşılanması hususu Encümen-i Mahsus-ı Meşveret'te görüşülerek padişahın iradesiyle karara bağlandı³⁰². Maliyetin finans sorunu da çözüldükten sonra *Armstrong* topu makinelerinin yapım ve tedarikine nezaret etmek üzere başkanlığını Erkân-ı Harbiye miralaylarından *Rıza Bey*'in üstlendiği, Tophane-i Âmire kaimakamlarından *Kamil Bey* ile top fabrikası ustabaşı *Mr. Story*'den oluşan bir heyet 29 Aralık 1868 tarihinde Londra'ya gönderildi³⁰³.

Armstrong toplarının imaline mahsus makine ve alet-edevatın siparişi, komisyonun tedkiki ve sıkı pazarlığı neticesinde 16.500 £'a İngiliz *Whitworth* firmasına verildi. Bu arada Tophane-i Âmire'de makinelerin konulacakları mekânın tesviyesi çalışmalarına girişildi. Tophane-i Âmire Müşiri *Halil Paşa* 2 Eylül 1869 tarihinde sadarete sunduğu tezkiresinde Tophane Âmire fabrikasının 1837 yılında yalnız meydan muharebesi toplarına mahsus 10 parça tezgâhı alabilecek kapasitede inşa edilmiş olduğunu; bu binanın iki başında bulunan ve o zaman eğehane olarak kullanılan mahallere de büyük topları delmek ve çarh etmek için pey der pey imal ve tedarik olunan tezgâhların konulmasıyla birlikte toplam tezgâh sayısının 31 parçaya ulaştığını, dolayısıyla top fabrikasında boş yer kalmadığını bildiriyordu³⁰⁴. *Armstrong* toplarının imali için İngiltere'den gelecek makineler çok büyük ve toplam 27 parçadan oluştuğundan bunlar için mevcut fabrika binasından daha geniş bir bina

³⁰⁰ BOA, **HR. SFR** (3), 145/11, Lef 3-4, 11 Ş 1285 (26 Kasım 1868). Ustalardan *Mc Kenzie*'ye hizmetleri karşılığında dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verildi. **İ. DH**, 650/45224, 15 Ra 1289 (23 Mayıs 1872).

³⁰¹ BOA, **A. AMD. d.** nr. 196, s. 39; **HR. SFR** (3), 145/14, Lef 1-2, 13 B 1285 (29 Ekim 1868).

³⁰² BOA, **A. MKT. MHM**, 293/56, 8 Ş 1285 (24 Kasım 1868).

³⁰³ BOA, **İ. DH**, 585/40726, Lef 3, 14 N 1285 (29 Aralık 1868) tarihli irade.

³⁰⁴ BOA, **İ. DÜİT**, 185/80, Lef 1.

inşa edilmesine ihtiyaç vardı. Bir ara yeni binanın Zeytinburnu'ndaki kompleks dâhilinde inşası düşünülse de, bunun büyük masrafa yol açacağı, iş idaresi, nakliye gibi açılardan da ileride sıkıntı yaratacağı gerekçeleriyle tasarıdan vazgeçildi.

Tophane-i Âmire ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de gerçekleştirilen uzun müşavereler sonucunda Tophane'deki mevcut fabrikanın arkasındaki som duvarın yıkılarak buna bitişik arsanın fabrika sınırlarına ilhakına karar verildi (10 Eylül 1869). Yıkılacak duvarın yerine 40-45 tona kadar ağırlığı olan topları bir tezgâhtan bir tezgâha nakledecek köprülü vincin hareket edeceği ray sistemine destek olmak üzere döküm demirden mamul sütunlar dikilecekti. Yine bu arsaya 27 parçadan oluşan yeni makine ve aksesuarların konulması için gerekli döşemeler yapılacak, 45 beygir gücündeki mevcut buhar (vapor) makinesinin tamir edilerek kazan ocakları ve bacaları inşa edilecekti. Yıkılacak som duvardan kalan taşlardan da fabrikaya ilave olunan arsaya yeni som duvar inşa edilerek, fabrika ve arsanın üzeri sağlam çatı sistemiyle örtülecekti. Bu iş için istihdam edilecek taşçı, duvarcı ve dülgerler mümkün olduğunca sanayii alayı neferlerinden seçilecekti. Tuğla, kireç ve taş gibi malzemeler ocaklık mahaller hâsılatından tedarik edilecekti. Binaların inşa ve tesviyesi, gerekli tamirlerin yapılması ve Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda yeniden imal edilecek fırın, sarma makineleri ve köprü vinçlerinin toplam masrafları 900.000 kuruş olarak hesaplandı. Bunun 650.000 kuruşu, *Whitworth* firmasına sipariş edilen makinelerin pazarlık sonucu 23.000 küsur £ yerine 16.500 £'a mâlolmasından kaynaklanan 6500 £'luk fazlalıktan karşılanacaktı. Kalan 250.000 kuruş da Maliye Hazinesi'nden tesviye edilecekti³⁰⁵.

Sultan Abdülaziz, 1872 yılında Tophane, Tüfekhane ve Fişekhane'nin eksiklerinin giderilmesi amacıyla bir defaya mahsus olmak üzere kendine ait hazinesinden 30.000 kese (15.000.000 kuruş) vermeyi taahhüt etti. Tophane-i Âmire'de büyük top fabrikası tesis etme çalışmalarının sürdürüldüğü sırada gelecek bu meblağ daha önce ithal edilen ancak bedeli ödenmeyen alet edevat ile eksik makine ve tezgâhların tamamlanması için harcanacaktı. Ancak Sultan Abdülaziz, vermeyi vaad ettiği meblağın çokluğu ve devlet ekonomisinin mevcut şartlarının vahameti nedeniyle paranın har vurup harman savrulmasını istemiyordu. Bu nedenle

³⁰⁵ BOA, **İ. DÜİT**, 185/80, Lef 2, 3 C 1286 (10 Eylül 1869). Tophane-i Âmire Müşirliği'ne tezkire-i samiyeye, **BEO. AYN. d.**, nr. 1028, 8 C 1286 (14 Eylül 1869), s. 251.

Tophane-i Âmire Müşirliği'ne sarfiyatın nerelere yapılacağına dair keşif defterlerinin hazırlanmasını emretti³⁰⁶.

Hazırlanan keşif defterlerine göre Tophane-i Âmire'de yılda 300 parça farklı çap ve büyüklükte top imal edilebilmek üzere mevcut binaya ilaveten yeni inşa olunacak top fabrikası binaları için 1.349.594 kuruş gerekiyordu. Top vapurlarında yılda 10 adet 3 poundluk (1,35 kg) *dağ topu*, 25 adet 4 poundluk (1,8 kg), 110 adet 6 poundluk (2,7 kg) mermi atar *muharabe topu* ile 90 adet 5 cm, 30 adet kısa ve 24 adet uzun 9 cm çaplarında bakırdan mamul top; 4'er adet 21 ve 24 cm ve 3 adet 28 cm çapında ağzı olan çelikten mamul toplam 300 parça topun hazırlanması için İngiltere'den satın alınması gereken aletler ve bedelleri şu şekildeydi³⁰⁷.

Makine ve Aletlerin Cinsi	Miktarı (adet)	Bedeli (£)
Kürsülerin üzerine konulacak dökme demirden direk	40	285
Seyyar maçuna (buhar gücüyle işleyen hareketli büyük vinç)	2	1710
Demir tabanıyla birlikte dökme demirden sandık (2600 kadem = 975 m uzunluğunda)	-	6000
Fabrikanın ortasında bulunan makinenin kalan parçaları	-	380
Makine kazanı	3	1125
Fabrikanın sonunda bulunan makinenin kalan parçaları	-	460
Makinenin kazanı	3	1125
Toplara çember geçirmek için edevat	-	350
Fabrika için ana mil	-	1000
Mil için paraçollar ve tam teşekküllü yatakları	-	670
Kasnak, dişli çarh vesaire	-	920
Kayışları	-	960
Fabrikada mevcut topların kutr-ı femlerini açar delik tezgâhlarının tahvili	6	1500
Büyük çemberlerin içini çarh etmek için tezgâh	1	610
30 parmak (75 cm) çapında torna tezgâhı	6	4800
20 parmak (50 cm) çapında torna tezgâhı	6	2400
12 parmak (30 cm) çapında torna tezgâhı	12	3125
9 parmak (22,5 cm) çapında torna tezgâhı	9	1890
6 parmak (15 cm) çapında torna tezgâhı	6	600
Toplara mahsus kama tezgâhı	3	1500
Kama yivi hazırlamaya mahsus tezgâh	2	480
Toplara mahsus vida hazırlamaya mahsus tezgâh	1	360
Matkap tezgâhı	7	2280
Büyük rende tezgâhı	4	920
Küçük rende tezgâhı	3	520
Fireze tezgâhı	2	520
Sandıklama ve navlun ücretleri		1450
Toplam		37.967 Sterlin = 4.176.370 kuruş

³⁰⁶ BOA, İ. MMS, 43/1798, Lef 2-3, 7 Ra 1289 (15 Mayıs 1872).

³⁰⁷ BOA, a.g.b., Lef 9-10.

Yukarıdaki tabloda miktar ve bedelleri verilen ithal edilecek aletlerin toplam maliyeti 4.176.370 kuruş olarak tespit edilmişti. Tophane-i Âmire'de yeni inşa edilecek binaların masrafları ise 1.349.594 kuruş olarak hesaplanmış ve bunların tamamının gerçekleşmesi için padişahın ihsan buyuracağı 30.000 keseden 5.525.964 kuruşun Tophane'ye tahsis edilmesine karar verildi³⁰⁸. Bu paradan belirtilen alet-edevatı satın alabilmesi için Londra Sefareti emrine olmak üzere Londra'daki Bank-ı Osmanî Şubesi'ne 5 parçalık kambiyal havale edildi³⁰⁹. *Armstrong* topları imali için, 1873 yılında getirtilen makinelere ilaveten 1874 yılında Manchester'deki demir döküm ve makine imalatçısı bir firmadan bazı aparatlar da satın alındı³¹⁰.

1.2.4.1.2.2. Prusya'dan Makine ve Techizat İthali

Osmanlı topçu birliklerinin tamamının 1841 yılından itibaren Prusya tarzında eğitime başlamasıyla birlikte Hassa Ordusu Topçu Birlikleri ve Tophane-i Âmire İhtiyat Alayları'nın topla yapılan talimlerde kullanmaları için bir takım alet-edevat gerekiyordu. Daha önceki Fransa usûlü eğitimden kalan gereçler Prusya sistemine pek elverişli olmadığından *Muhlis Paşa (Kuczkowski)* eksiklikleri ve gereken araçları tespit ederek 1846 yılında Berlin'e seyahatinde oradaki askeri tesislerde bunlardan yeteri miktar imal ettirmişti. *Muhlis Paşa*'nın harcırah masraflarıyla birlikte 1944 Thalere mâl olan araç ve gereçler aynı yıl İstanbul'a gönderildi³¹¹.

Kırım Savaşı sırasında İngiltere tarafından bazı mevkilere gönderilen büyük *Paixhans* toplarının kullandığı barut için 100 adet *Paixhans* terazisiyle, 3 adet tecrübe havanı ve 10 parça barut kertesini satın almak üzere Asâkir-i Nizamiye topçu muallimlerinden *Mösyö Carlo* 11 Temmuz 1854 tarihinde Prusya'ya gönderilmişti³¹². Ayrıca *Mösyö Carlo*, Prusya'da bulunduğu süre zarfında Prusya askeri sanayii tesislerinde imal edilmekte olan dökme demirden mamul kale topu kundaklarına ait resimleri de temin edecekti. Prusya'daki bazı dökümhaneler, Samakocuk ve Pravişte'de çıkarılan demir cevheri kalitesindeki demir madeninden kaliteli demir top döküyorlardı. *Mösyö Carlo*, bunun nasıl başarıldığının tekniklerini ve fırınların

³⁰⁸ BOA, **a.g.b.**, Lef 13, 10 C 1289 (15 Ağustos 1872) tarihli irade.

³⁰⁹ BOA, **BEO. AYN. d.**, nr. 1032, 18 C 1290 (13 Ağustos 1873), s. 194.

³¹⁰ BOA, **BEO. AYN. d.**, nr. 1033, 13 S 1291 (31 Mart 1874), s. 80.

³¹¹ BOA, **HR. MKT**, 12/50, 16 Ca 1262, 12 Mayıs 1846; **İ. DH**, 143/7375, 17 R 1263 (3 Nisan 1847).

³¹² BOA, **HR. MKT**, 80/45, 11 Temmuz 1854.

özelliklerini de bizzat müşahede edecekti³¹³. Osmanlı Devleti'nce sipariş olunan 1235 Thaler tutarındaki söz konusu malzemelerin bedeli, devlet sarrafı *Alyon Bazargan* tarafından Kasım 1854 tarihinde peşinen ödendi³¹⁴. Demir top döküm tekniklerine dair Prusya'da icad edilip gizli tutulmakta olan bazı usûl ve edevattan çok gerekli görülenler de resimleriyle birlikte Aralık 1854'te Trieste yoluyla İstanbul'a gönderildi³¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin Prusya'dan 1860 yılına kadar küçük çapta ve düşük maliyette devam eden ithalat süreci, bu tarihten itibaren *çelik şeşhaneli topların* ithaline geçişle birlikte daha büyük çaplı ve yüksek meblağların döndüğü büyük bir silah ticaretine dönüşmüştür.

1.2.4.1.2.3. Fransa'dan Makine ve Techizat İthalı

Osmanlı Devleti, 1830'lara kadar Tophane-i Âmire'nin ıslahı çalışmalarında genellikle Fransa'nın teknik desteğini aldığı halde, bu tarihten itibaren sırasıyla İngiltere ve Prusya'dan mülhem bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Ancak imalat mahallerinde ve ordudaki Fransız etkisi aşamalı olarak silineceğinden, mevcut makine ve gereçlerin ihtiyacını gidermek amacıyla Fransa'dan bir müddet daha alet edevat ithali devam etmiştir. Nitekim 1839 yılında Tophane-i Âmire Mirlivası *Reşid Paşa*, Tophane için Paris'ten bir takım alet edevat almak üzere görevlendirilmiştir. *Reşid Paşa*, dönemin Paris Sefiri *Nuri Efendi* ile ortak bir çalışma yürüterek istenilen aletler ve bunlarla birlikte gelecek uzmanları tespit etmişlerdir. Alet ve uzmanların tahmini masrafı yaklaşık 50.000 Frank için sefaretin harcamalarının kredileriyle ilgilenen *Alyon Bazargan*'a bir poliçe hazırlanmak sûretiyle gereçlerin ücreti ödenmiştir (24 Kasım 1839)³¹⁶. Fransa'dan Tophane ihtiyaçları için 1840 yılında 33.000 kûsûr kuruş maliyetle bir parti daha alet edevat ithal edilmiştir³¹⁷. 1844 yılında Fransa'dan topların namluları delindikten sonra perdahlanması sırasında iç

³¹³ BOA, **HR. MKT**, 90/28, 24 M 1271 (17 Ekim 1854).

³¹⁴ BOA, **HR. MKT**, 92/59, 17 S 1271 (8 Kasım 1854).

³¹⁵ BOA, **HR. MKT**, 97/17, 6 R 1271 (27 Aralık 1854).

³¹⁶ BOA, **İ. HR**, 1/34, Lef 2, 17 N 1255 (24 Kasım 1839).

³¹⁷ Meblağın Maliye Hazinesi'nden tesviyesi hususunda irade BOA, **İ. HR**, 6/307, 25 B 1256 (22 Eylül 1840).

çeperlerinin eşit oranda düzleştirilip düzleştirilmediğini kontrol etmek için 880 Frank (3700 kuruş) bedelle bir adet *mikrometre* cihazı³¹⁸ getirtilmiştir³¹⁹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Fransa, Osmanlı Devleti için ağır sanayii açısından bir cazibe merkezi olmaktan çok uzak kalmıştır. Artık bu ülkeden ne silah sanayiine, ne de sanayinin diğer dallarına dayalı makine ve alet-edevat ithal edilir olmuştur. Bu tarihten sonra Fransa'dan daha çok endüstriyel ham madde veya mamul meta türünde ürünler satın alınmıştır. Nitekim 1866 yılında Fransa'dan Donanma-yı Hümâyûn ve Tophane-i Âmire'de mevcut demir toplardan 27'sinin *şeshaneli topa* tahvili için 40.000 Frank (173.913 kuruş) tutarında 4 ton çelik çember ithal edilişi bunun en bariz örneklerinden birini teşkil etmektedir³²⁰.

1.2.4.1.2.4. Belçika'dan Makine ve Techizat İthalı

Osmanlı Devleti'nde kaliteli demir top dökümü hususunda geçmişten beri sıkıntı yaşandığı ve buna çözüm bulmak adına devlet ve askeri erkânın yoğun çaba sarf ettikleri daha önceki başlıklarda sık sık dile getirilmişti. Bu çabalar çerçevesinde 1848 yılında Beykoz-İncirköy'deki Sultaniye adlı mahal civarında gayet kaliteli cevher tesbit edildiğinden hemen yakınına demir top ve bunların güllerinin dökülebileceği bir fabrika inşasına karar verilmişti³²¹. Dökümhanenin fırın ve diğer lazım olan techizatı Avrupa'ya gideceği haber alınan Barutçubaşı *Hoce Ohannes'e* sipariş olundu. *Ohannes Dadyan*, fırın ve diğer dökümhane aksamının Belçika'daki *Marcinelle & Couillet Demir Fabrikası*'ndan temin edilebileceğine dair fabrika direktöründen aldığı kontrat taslağını, padişahın görüşüne sunmak üzere İstanbul'a getirdi.

Henüz imzalanmayan mukavele şartlarına göre dökümhane için 80'er beygir gücünde 2 parça buharlı makine (vapur), 2 adet izabe (döküm) fırını ve 50 adet kok

³¹⁸ Genellikle daire kesitli parçaların çaplarını ve düz parçaların kalınlıklarını ölçme işleminde kullanılan bir alet.

³¹⁹ Osmanlı Devleti bu cihazın tedariki için 1840 yılında devrin Paris Sefiri merhum *Nuri Paşa* tarafından Fransa Devleti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ancak girişim sebebini bilmediğimiz bir nedenle akamete uğramış ve cihazın alınması devrin Paris Sefiri *Mustafa Reşid Paşa*'nın sefaretî sırasında vuku' bulmuştur. BOA, **İ. HR**, 26/1210, Lef 10, 6 C 1260 (23 Haziran 1844) tarihli irade.

³²⁰ BOA, **MAD**, nr. 10580, 2 Z 1282 (17 Nisan 1866), s. 192.

³²¹ BOA, **C. AS**, 778/32946; **C. AS**, 947/41122, 2 R 1264 (8 Mart 1848).

fırını³²² ve lazım olan diğer aksamının toplam maliyeti 7810 kese idi (3.905.000 kuruş). Belirtilen rakam, kontrat imzalanıp Belçika'ya ulaştığı tarihten itibaren bir yıl içerisinde üç taksit halinde ödenecekti. Siparişler, anlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç on ay içerisinde Anvers Limanı'ndan buharlı veya yelkenli gemiye yüklenecek ve en erken 30, en geç 45 ila 60 günde İstanbul'da Beykoz sahilindeki limana indirilecekti. Fabrikanın inşaatı tamamlandıktan sonra en geç 9 ay sonunda tüm makine, tezgâh ve fırınların kurulumu tamamlanarak hizmet verir hale getirilecekti. *Marcinelle & Couillet Demir Döküm Fabrikası*, fabrika binalarının nereye ve nasıl inşa olunacağı ile bunların tezgâh ve parçalarının yerlerine kurulmasını tarif ve kontrol için bir mühendis gönderecekti. Yine fabrika, aletlerin kurulumunu gerçekleştirmek üzere maaş ve harcırahları Osmanlı Devleti'nce karşılanacak 1 baş usta, 4 ikinci sınıf usta ve 8 de üçüncü sınıf ustayı İstanbul'a yollayacaktı. Osmanlı Devleti'nin sayılan görevliler hâricinde mühendis ve usta talebi olursa *Marcinelle & Couillet Fabrikası* bunu sağlamayı taahhüt ediyordu. Yine imalatçı firma, kurulacak dökümhanenin düzgün bir şekilde idaresi ve işletimini yerli idarecilere öğretmeye özen gösterecekti. Neticede ödenecek bedel her ne kadar çok gibi gözükse de ileride sağlayacağı yarar göz önüne alınarak fabrikanın kurulumu için gerekli alet ve edevatın Belçika'dan tedarik edilmesi kabul görerek kontratın imzalanmasına onay verildi³²³.

Gustave Oppelt adında Brüksel'de yaşayan bir Belçikalı, 24 Ocak 1852 tarihinde *Dadyan* aracılığıyla Babiâli'ye bir mektup göndermişti. *Oppelt* mektubunda topa mermi yerleştirilmesi esnasında sıklıkla meydana gelen ve askerlerin ölümüyle sonuçlanan kazaları önlemek amacıyla kapak emniyet sistemi geliştirdiğini ve bunun patentini aldığını belirtmekteydi. Sisteminin çalışma prensibini de gösterir şemayı içeren mektubunun devamında eğer Osmanlı Devleti bu icadıyla ilgilenirse istifade etmek üzere gerektiği miktar göndereceğini bildirmekteydi³²⁴. Osmanlı Devleti'nin bu mektuba cevabının ne olduğuna dair bir belgeye rastlayamadığımızdan *Gustave*

³²² Demir-çelik üretiminde daha az kömürden daha yüksek enerji elde etmek amacıyla maden kömürünü uçucu gazlardan arındırarak kok kömürü haline dönüştürme işleminin yapıldığı damıtma fırınlarına verilen ad.

³²³ BOA, **İ. MSM**, 24/644, Lef 7, 5 C 1264 (9 Nisan 1848) tarihli irade.

³²⁴ BOA, **HR. TO**, 416/62, Lef 2-3, 24 Ocak 1852.

Oppelt'in icadını Osmanlı Devleti'ne pazarlama girişiminin akıbeti de bilinmemektedir.

İncelediğimiz dönemde ağır silah sanayiinde Belçika'dan genellikle demir top dökümüne yönelik alet ve edevat alındığı dikkat çekmektedir. Bu da Belçika'nın demir döküm sanayiinde devrinin önemli merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir.

1.2.4.1.2.5. İngiltere'den Top İthalı

Sanayii Devrimi sonucu devlet tophanelerinin, ortaya çıkan ticari gücün tehdidi altında kalmaya başladığı yıllara kadar top döküm teknolojilerinde Fransa Avrupa'da etkinliğini sürdürmüştür. Bu nedenle XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar Osmanlı Devleti silah ve silah imalatına yönelik araç-gereç ithalini genellikle Fransa'dan gerçekleştirmiştir. Aynı tarihlerde patlak veren Mısır Meselesi'nde Fransa'nın Mehmed Ali Paşa yanlısı tutumu iki devlet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirince, Osmanlı Devleti askeri ıslahat programlarında sanayii devriminden olumlu bir şekilde etkilenen İngiltere'ye yönelmiştir.

İngiltere'den büyük miktarda ilk ağır silah ithali Varna Kalesi ve Donanma-yı Hümayûn kalyonları için 1835 yılında *Blacque Bazargan*'a ısmarlanan 184 parçalık demir topla başlamıştır³²⁵. *Blacque Bazargan* tarafından hazırlanan taahhüname 184 olarak gözüken bu topların sayısı 1839 yılında *Saib Efendi*'nin Tophane-i Âmire Nâzırlığı sırasında Tophane-i Âmire ve Hasköy Ambar ve demirhanelerinde *Miralay Mehmed Bey* nezâretinde yapılan sayımda 180 olarak tespit edilmiştir³²⁶. Bunun nedeni *Blacque Bazargan*'a sorulduğunda *Blacque*, kendisinin topların sayısını sehven 184 olarak bildirdiğini, gerçekte İngiltere'den ithal edilen demir topların sayısının 180 olduğunu, bu nedenle topların bedelinden alacağı olan miktardan bu dört topun bedelini düşeceğini ifade etmiştir³²⁷.

³²⁵ Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 449.

³²⁶ BOA, **MAD**, nr. 8923, s. 2/b, 44/a-b 17 Ra 1255 (1 Haziran 1839); **C. AS**, 137/6086.

³²⁷ BOA, **MAD**, nr. 8923, s. 44/b. Şayet Tophane ambarlarında sayım yapılmasa eksik olan dört topun yokluğundan kimsenin haberi olmayacak, II. Mahmud'un en önemli silah komisyoncusu *Mösyö Blacque*, yurt dışından ithal ettiği harp mühimmatının sayısını fazla göstererek kendi menfaatine hazineyi zarara uğratabilecek ve servetine servet katmaya devam edecekti. *Blacque*'in daha önceki silah alımlarında böyle bir ciheti takip edip etmediği hakkında net bir bilgiye rastlamamakla birlikte, derinlemesine yapılacak araştırmalarla bu konu netliğe kavuşturulacaktır.

Sultan II. Mahmud devrinin sonlarında bu demir topların yanı sıra İngiltere'den havan topu da ithal edilmiştir. 1836 yılı sonlarında *Reşid Bey* aracılığıyla İngiltere'nin silah sanayiinden sorumlu müessesesi *Woolwich Royal Arsenal*'e sipariş verilen havan toplarından bir tanesi, namlu ve mekanizmalarının sağlamlığından emin olmak için yapılan yüksek şarjlı deneme atışları sonrası aparatlarıyla birlikte İstanbul'a gönderilmiştir³²⁸. *Woolwich Royal Arsenal* yetkilisi, Osmanlı Devleti Londra Sefareti'ne gönderdiği 21 Aralık 1836 tarihli mektubunda, ilki İstanbul'a gitmek üzere yolda olan havan toplarından ikincisinin de yakın zamanda hazırlanacağını haber vermiştir³²⁹.

Sultan Abdülmecid döneminde de İngiltere'den top ithali devam etmiştir. İthal edilen toplar genellikle buharlıya tahvil edilen ve yeni inşa edilen savaş gemilerinin silahlandırılmasında kullanıldı³³⁰. 1846 yılında Abdülmecid, II. Mahmud döneminde İngiltere'den ithal edilen 180 parça toptan gemilere monte edilenler hâricinde, donanmanın diğer gemilerinde mevcut eski toplarla değiştirilmek üzere Tophane-i Âmire'de 120 yeni top daha dökülmesini emretti³³¹. 1848 yılında *Mesudiye* ve *Taif* vapurlarına konulmak üzere İngiltere'den top ithal edildi³³². 1851 yılında *Mahmudiye Kalyonu*'nun eskiyen topları yerine 24 çapında (30 kg gülle atar) 8, *Muhbir-i Sürûr Vapuru* için de 2 parça olmak üzere toplam 10 adet *Paixhans* topunun *Karabet Bazargan* aracılığıyla İngiltere'den satın alınmasına karar verildi³³³. Yine aynı yıl İngiltere'den daha önce satın alınan 5 sefine için gerekli 40 adet *Paixhans* demir topun da İngiltere'den ithali irade buyruldu³³⁴.

Donanmaya ait gemilerin silahlandırılması çalışmaları sürerken, bir yandan da *Muhlis Paşa*'nın (*Kuczkowski*) direktifleri doğrultusunda istihkâm ve kalelerin güçlendirilmesi ve yeni yivli toplarla techizine girişildi. Bu kapsamda konumu itibarıyla payitahta uzak, ancak Avrupalı devletlere yakın olan Trablusgarb

³²⁸ BOA, **HR SFR (3)**, 1/3, 12 Aralık 1836.

³²⁹ BOA, **HR. SFR. (3)**, 1/6, 21 Aralık 1836.

³³⁰ Abdülmecid döneminde Osmanlı Donanması'ndaki gemilerde mevcut topların sayısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jale Atav, **Abdülmecid Devrinde Türk Donanması**, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi 1945, s. 34-38.

³³¹ BOA, **İ. DH**, 125/6362, 10 Ş 1262 (4 Ağustos 1846) tarihli irade.

³³² BOA, **İ. DH**, 174/9314, 29 C 1264 (2 Haziran 1848) tarihli irade.

³³³ BOA, **İ. DH**, 227/13639, 14 Ra 1267 (17 Ocak 1851); **C. BH**, 11039, 20 Ra 1267 (23 Ocak 1851); **İ. DH**, 229/13769, 14 R 1267 (16 Şubat 1851); **İ. DH**, 233/14011, 3 C 1267 (6 Nisan 1851) ve **A. MKT. NZD**, 31/53, Lef 2, 5 C 1267 (7 Nisan 1851).

³³⁴ BOA, **İ. DH**, 232/13967, 24 C 1267 (27 Nisan 1851) tarihli irade.

Eyaleti'nin istihkâmlarının güçlendirilmesine karar verildi. Çünkü Trablusgarb'daki mevcut toplar çok eskiydi. Olası bir düşman saldırısında Dersaadet'ten yardımın ulaşması çok güç olacağından, buradaki kalelere Londra'dan demir kundaklarıyla birlikte muhtelif çaplarda demir toplar satın alınarak yerleştirilecekti³³⁵. Trablusgarb Valiliği'nce 2 Temmuz 1852 tarihinde Tophane-i Âmire Meclisi'ne iletilen pusulaya göre kalelerdeki istihkâmlara yerleştirilmek için İngiltere'den alınacak yeni topların miktar ve cinsleri şu şekildeydi³³⁶:

Topun Cinsi	Çapı	Miktarı
<i>Paixhans</i>	22	58
<i>Paixhans</i>	44	48
Obüs	22	6
Havan	44	2
Havan	22	6
Toplam		120 adet

120 parça demir topun bedeli eyaletin geçmiş seneler bakayasından karşılanacaktı³³⁷. Ancak topların bedeli kaç taksitte ve ne kadar sürede ödeneceği, siparişleri için hangi bazarganla kontrat yapılacağı henüz belirlenmemiş olduğundan bunun bir an önce netleştirilmesi hususunda Tophane-i Âmire Meclisi, Tophane Müşirliği'ne bir taksir sundu³³⁸.

Trablusgarb'daki istihkâmlardan sonra sıra Marmara Denizi'nin Akdeniz ve Karadeniz'e açılan noktalarında yeniden düzenlenen istihkâm ve tabyaların yeni demir toplarla teslihinine gelmişti. Bunun için 300 parça 22 ve 44 çaplarında *Paixhans* demir topa ihtiyaç olduğu tespit edilmişti. Buralardaki istihkâm ve tabyaların büyük kısmının yenilenmesi ve tamirleri tamamlandığından beri -bir buçuk sene-, bu toplardan Tophane-i Âmire'de ancak 35 adedi dökülebilmmişti. Kalan 265 parça *Paixhans* demir topun Tophane-i Âmire'de dökülebileceği, ancak bunun diğer mühimmat-ı harbiye imalini sekteye uğratmaksızın dökümünün 20 yıl gibi süreye ihtiyaç duyduğu ifade edilmişti. Ayrıca zikrolunan toplar bakırdan mamul olarak

³³⁵ Trablusgarb Vilayet Meclisi'nin 3 B 1268 (24 Nisan 1852) tarihli mazbatası BOA, İ. DH, 255/15712, Lef 2-3. Eyalet valisi istihkâmların ihtiyacı olan topların cins ve miktarına dair pusulayı en kısa zamanda göndereceğini bildirmiştir. a.g.b., Lef 6, 7 B 1268 (28 Nisan 1852).

³³⁶ BOA, a.g.b., Lef 1-4.

³³⁷ BOA, a.g.b., Lef 8, 10 L 1268 (28 Temmuz 1852) tarihli irade.

³³⁸ BOA, a.g.b., Lef 7, 10 Za 1268 (26 Ağustos 1852). Trablusgarb Valisi *Mustafa Paşa*'yı durum hakkında bilgilendirmek amacıyla şukka gönderilmiştir. A. MKT. MHM, 49/6, 25 Za 1268 (10 Eylül 1852).

Tophane-i Âmire'de imal edildiği takdirde maliyeti 31.451 keseyi (14.296.000 kuruş) bulacağı belirtilmişti. Demir toplar Avrupa'dan ithal edildikleri takdirde hem bir buçuk yıl gibi kısa bir sürede hazırlanarak yerlerine konulacak, hem de imali 3931 keseye mâl olarak (1.965.500 kuruş) yerli üretime oranla büyük kazanç sağlanacaktı. Maliyetin 2431 keselik kısmı (1.215.500 kuruş) Tophane-i Âmire'de top dökümü sırasında ortaya çıkan tunç talaşları, tunç topların dökümden sonra namlu uçlarının fazlalarının kesilmesinden elde edilen hurdalar ve mayalık tunç top parçalarının satışından elde edilecek gelirle sübvansede edilebilecekti.

Ancak boğazlardaki tabyaların tamamının tamir ve yenilenmesi henüz tamamlanmadığından, inşası bitenler için hali hazırda 132 parça *Paixhans* topun yeterli olacağı, bunların da Avrupa'dan ithalinin ve bedellerinin tamamının eski tunç top satışından karşılanmasının uygun olacağı tasavvur olundu. Bu amaçla siparişi düşünülen topların özelliklerini ayrıntılı olarak gösteren çizimleri yapılarak, biri Belçika'ya diğer ikisi de İngiltere'ye gönderilecek ve belirtilen şartları hangi taraf yerine getirmeyi taahhüt ederse 132 parça topun o devletin fabrikalarında imaline izin verilecekti³³⁹.

İngiltere'deki top fabrikalarınınca imal edilmekte olan 22 ve 44 çaplarındaki *Paixhans* demir topların Tipton-Staffordshire'daki *Gospel Oak Iron Works*'un sahibi *John Walker* tarafından düzenlenen resimleri Dersaadet'e gönderilmişti. Buna göre toplardan ağız çapı 11,18 inch (28,3 cm) olanı 12 libre (5,4 kg), 8,88 inch (22,5 cm) olanı da 8,5 libre (3,8 kg) barut kullanıyordu³⁴⁰. 30 Mart 1853 tarihinde Tophane-i Âmire Müşirliği'ne gereken işlemlerin yapılması hususunda irade sâdır oldu³⁴¹. Sayıları hızla artan *Paixhans* toplarının gülleleri henüz Tophane-i Âmire'de yapılamadığından, bunlara mahsus 50.000 adet güllenin de İngiltere'deki fabrikalarda dökütürülmesi kararlaştırıldı³⁴². Resimler ve verilen fiyatlar doğrultusunda topların İngiltere'ye sipariş edilmesine karar verildiği Londra Sefaret-i Seniyyesi'ne bildirildi³⁴³.

³³⁹ BOA, **İ. HR.**, 96/4713, Lef 1-2, Seraskerliğin konuya dair tezkiresi ve Tophane-i Âmire Meclisi'nin 13 C 1269 (24 Mart 1853) tarihli mazbataları.

³⁴⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 4.

³⁴¹ **HR. SFR (3)**, 14/5, Lef 26, **İ. HR.**, 96/4713, Lef 5.

³⁴² **İ. HR.**, 109/5332, Lef 2, 3 § 1270 (1 Mayıs 1854).

³⁴³ BOA, **A. MKT. UM**, 142/61, 22 Z 1269 (26 Eylül 1853).

Tuna Nehri'nin güvenliğini sağlamak üzere Tersane-i Âmire, Silistre, Ruscuk ve Vidin'deki tersanelerde inşa ettirilecek 28 parça dubanın İngiltere yapımı toplarla silahlandırılmasının uygun olacağına karar verildi (14 Eylül 1853)³⁴⁴. Bunun için gerekli 60 parça *balyemez* top, en kaliteli saf demirden imal edilmek koşuluyla aynı zamanda İngiliz donanması ve ordusunun da top müstahsili olan *Gospel Oak Iron Works*'ün sahipleri *John ve Edmund Walker*'a sipariş edildi³⁴⁵. Her biri 825 kg ağırlığında olan 60 topun toplam ağırlığı 49,5 tondu. Tüm aksesuarlarıyla birlikte toplam maliyeti 1558,5 £'u buluyordu. Kontrat gereği toplar, namlu ve mekanizmalarının sağlamlığından emin olmak için yapılan yüksek şarjlı deneme atışları sonrasında Southampton Limanı'ndan bir İngiliz gemisine yüklenerek İstanbul'a gönderilecekti³⁴⁶. Topların arabalarının İngiltere'ye siparişinin çok uzun zaman alacağı ve her birinin 25 £ gibi bir maliyeti olmasının hazineyi sıkıntıya sokacağı gerekçesiyle bunların Dersaadet'te imal edilmesine karar verildi. Eğer firma topların gerçek boyutlarının yarısı büyüklüğündeki resmi gönderirse, bu resme sadık kalınarak arabalar Tophane imalathanelerinde yapılabilecekti. Resimlerin bir an önce Dersaadet'e ulaştırılması arabaların toplardan önce hazır olması gibi bir kolaylık ve avantaj sağlayacağından belirtilen resmin en yakın zamandaki Fransız posta vapuruyla gönderilmesi talep edildi³⁴⁷.

Abdülmecid döneminde topçuluk alanında yapılan en önemli ıslahatlardan birinin ordudaki topların ve bunların mermilerinin çaplarına belirli bir standart getirmek olduğunu daha önce belirtmiştik. Aynı sıkıntı donanma toplarında da büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Kale ve muharebe toplarındaki standardizasyon sorununun büyük ölçüde giderilmesinin ardından, Kırım Savaşı'nın hemen başlarında donanma silahlarının ölçülerinin bir düzene kavuşturulması çalışmalarına başlandı.

Tersane-i Âmire ambarında ve gemilerde çok miktarda tunç top mevcuttu. Bu topların pek çoğu namlu iç çeperleri ve dış yüzeyleri nemden oksitlendiğinden kullanılamaz durumdaydı. Ayrıca topların her birinin çap ve yivleri birbirinden farklı

³⁴⁴ BOA, **İ. DH**, 278/17488, Lef 2, 10 Z 1269 (14 Eylül 1853) tarihli irade.

³⁴⁵ Londra Sefiri *Kostaki Musurus*'un tahrirati: BOA, **İ. DH**, 283/17773, Lef 3, 20 M 1270 (23 Ekim 1853).

³⁴⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 2. Toplardan 30 tanesi 27 Aralık 1853 tarihinde Southampton Limanı'ndan *City of London* adlı buharlı gemiye yüklenerek İstanbul'a gönderilmek üzere harekete etmişti. **HR. SFR** (3), 14/2, Lef 6.

³⁴⁷ BOA, **İ. DH**, 283/17773, Lef 6, 19 S 1270 (21 Kasım 1853) tarihli irade.

olduğu için birine ait gülle diğer bir topta kullanılamıyordu. Sayılan olumsuzluklar nedeniyle topların işe yaramayacaklarına kanaat getirilerek 1853 Ekiminde savaş gemilerinin İngiltere'den satın alınacak standart çaplı demir toplarla silahlandırılmasına karar verildi³⁴⁸. İşe yarayamayacak kadar kötü durumda olduğu tespit edilen toplam 27.162 kantar (1530 ton) ağırlığındaki tunç toptan Tersane-i Âmire'de bazı alet ve edevat yapımı için lüzumu olan 3162 kantarı (178 ton) alıkonularak kalan 24.000 kantarı (1352 ton) kantar başına 10'ar kuruş bedelle satılacaktı. Satış sonunda 21.120 kese (10.560.000 kuruş) gelir elde edileceği planlanmaktaydı. Bu paranın 7288 kese küsur kuruşuyla (3.644.160 kuruş) tunç toplar yerine satın alınacak toplam 30.368 kantar (1730 ton) ağırlığındaki 752 parça demir topun muhammen bedeli karşılanacaktı³⁴⁹.

Tunç topların kantar başına 8 kuruştan 13 kuruşa kadar değişen fiyat oranlarıyla farklı tüccarlara satışı sürdüğü sırada³⁵⁰ 22 Nisan 1854 tarihinde donanma için İngiltere'den ithali düşünülen 752 demir topa 248 parça demir top daha ilaveyle ithal edilecek top sayısının 1000'e tamamlanması kararlaştırıldı³⁵¹. Topların imalatına nezaret etmek üzere İngiltere'ye gönderilecek olan Bahriye Meclisi âzâsından Mekteb-i Bahriye Nâzırı ve vapurlar müdürü *Ferik Salih Paşa*'ya harcırah olarak 25.000 kuruş ve orada bulunduğu sürece geçimini temin etmesi için de aylık 100 £ maaş tahsis edildi³⁵². Hariciye Nezâreti, *Salih Paşa*'ya Londra'da bulunduğu sürece her türlü kolaylığın gösterilmesi için Londra Sefaret-i Seniyyesi'ne gerekli talimatları verdi³⁵³. Savaş gemilerine konulmak üzere İngiltere'de imal edilecek demir toplar 16

³⁴⁸ Bahriye Meclisi'nin takriri: BOA, **İ. DH**, 282/17719, Lef 4, 7 M 1270 (10 Ekim 1853)

³⁴⁹ BOA, **a.g.b.**, Lef 5, 10 M 1270 (13 Ekim 1853) tarihli irade.

³⁵⁰ Tunç toplara Avrupalı pek çok tüccar talip olmuştu. Bu dönemde Hariciye Nezâreti'nin önü satış tekliflerini sunmak isteyen tüccar ve şirket mümessilleriyle dolmuştu. BOA, **HR. TO**, 418/267,...

³⁵¹ BOA, **İ. DH**, 296/18684, Lef 3, 23 B 1270 (22 Nisan 1854) tarihli irade.

³⁵² Harcırah ve maaş talebine dair kapudan paşalığın tezkiresi BOA, **A. AMD**, 52/69, 20 M 1271 (13 Ekim 1854). Belirtilen miktar harcırah ve maaşın *Salih Paşa*'ya tahsisinin uygunluğuna ve bu konuda her türlü yetkiye sahip olduğuna dair tezkire-i samiyye **A. MKT. NZD**, 118/77, 22 M 1271 (15 Ekim 1854); **A. AMD**, 64/34, 1271 t.t. *Salih Paşa*, Londra'da bulunduğu sürece maaşını Osmanlı Devleti'nin eski tunç toplarının önemli bir kısmını satın alan tüccar *Giustiniani Bazargan*'ın Londra'daki evinden her ay düzenli olarak alacaktı. **HR. SFR (3)**, 18/15, Lef 1, 7 S 1271 (30 Ekim 1854).

³⁵³ BOA, **HR. SFR (3)**, 18/15, Lef 2, 11 S 1254 (3 Kasım 1854). *Salih Paşa* konu ile ilgili müşaverede bulunmak isterse ona yardım etmesi için Paris Sefiri *Veliyüddin Paşa*'ya da gerekli talimat verildi **a.g.b.**, Lef 5, 4 S 1271 (27 Ekim 1854). Paris Sefiri *Veliyüddin Paşa*, bu hususta *Salih Paşa*'ya her türlü kolaylığı göstereceğini Hariciye Nezâreti'ne bildirmiştir. **A. MKT. UM**, 174/6, 13 Ra 1271 (4 Aralık 1854) tarihli takrir.

kıyyelik mermi atar balyemez türünde olacaktı³⁵⁴. Bu topların bir an önce imal edilmesi için siparişlerinin Tipton-Staffordshire'daki *Gospel Oak Iron Works*'ün sahipleri *John ve Edmund Walker*'a verilmesi hususu Salih Paşa'ya iletildi³⁵⁵.

Demir toplardan 612 adedinin imali için 5 Nisan 1855 tarihinde bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayı Osmanlı Devleti adına Londra Sefiri *Constantine Musurus Bey*, *Salih Paşa* ve bazargan *Joseph Paul Giustiniani*, imalatçı firma *Gospel Oak Iron Works* adına da *William Bird* ve *William Bevan* imzaladı. Buna göre imal edilecek 210 parçalık ilk parti top, anlaşma yürürlüğe girdikten 4,5 ay sonra kontrolleri *Woolwich Artillery Office* yetkilileri ve Osmanlı Devleti Manchester Şehbenderi *Abdullah İdlibî* tarafından yapıldıktan sonra İstanbul'a gönderilmek üzere gemilere yüklenecekti. 18 Ağustos 1855 tarihinde yapımı tamamlanan ve *Abdullah İdlibî*'ye teslim edilen 10.209 £'luk 210 parça topun özellikleri şu şekildeydi³⁵⁶:

Miktar (adet)	Birim Çap veya Gülle Ağırlıkları (pound-inch)	Toplam Ağırlık (ton)	Uzunluk (feet)
6	68 pound (30 kg)	28	10 ft (3 m)
25	8 inch (20,32 cm)	81	9 ft (2,7 m)
28	8 inch (20,32 cm)	84	8 ft (2,4 m)
14	8 inch (20,32 cm)	37	8 ft (2,4 m)
9	45 pound (20 kg)	28	8,6 ft (2,5 m)
68	32 pound (14,5 kg)	153	8,6 ft (2,5 m)
60	32 pound (14,5 kg)	93	6,6 ft (2 m)
Toplam 210		504 ton	

4 Nisan 1855 tarihli anlaşmaya göre imalleri 10 Aralık 1855 tarihinde tamamlanan ve kontrolleri *Abdullah İdlibî* ve *Woolwich Artillery Office* yetkililerince yapılarak gemiye yüklenecek hale getirilen 9837 £ değerindeki 198 parçalık ikinci parti topun özellikleri ise şu şekildeydi³⁵⁷:

Miktar (adet)	Birim Çap veya Gülle Ağırlıkları (lbs-inch)	Toplam Ağırlık (ton)	Uzunluk (feet)
46	8 inch (20,32 cm)	149	9 ft (2,7 m)
49	45 lbs (20 kg)	151	8,6 ft (2,5 m)
32	32 lbs (14,5 kg)	73	8,6 ft (2,5 m)
11	32 lbs (14,5 kg)	23	8 ft (2,4 m)
60	32 lbs (14,5 kg)	93	6,6 ft (2 m)
Toplam 198		489 ton	

³⁵⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 18/15, Lef 12-13, 20 Ca 1271 (8 Şubat 1855).

³⁵⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 20, 9 C 1271 (27 Şubat 1855).

³⁵⁶ BOA, **HR. SFR (3)**, 22/2, Lef 6-13, 18 Ağustos 1855. *Giustiniani Bazargan*'dan alınan 10.209 £, 27 Ağustos 1855 tarihinde *Musurus Bey* tarafından firmaya ödenmiştir. **a.g.b.** Lef 18.

³⁵⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 22/2, Lef 30-31, 10 Aralık 1855. 198 parça topun bedeli olan 9837 £'un firmaya ödenmesi için *Giustiniani Bazargan*'a talimat verilmiştir. **a.g.b.**, Lef 33-37, 22 Aralık 1855.

Üretici firma 612 parça demir topun üçüncü ve son partisi olan 204 parçanın teslimatını anlaşmanın imzalandığı tarihten en geç on ay sonra yapmayı 13 Aralık 1855 tarihli mukaveleyle taahhüt etmişti³⁵⁸. Ancak firma sahibi *John Walker*, Londra Sefiri *Musurus*'a Osmanlı Devleti'nin siparişlerini hedeflenen zamanda teslim edemeyeceğini, zira tezgâhlarında İngiltere için acilen yapılması gereken topların olduğunu beyan ederek istenilen topları en kısa zamanda imal edeceğini bildirdi³⁵⁹. 31 Mart 1856 tarihinde 204 toptan 129'unun teslimatı yapıldı. 4998 £ değerindeki bu topların ölçüleri şöyleydi³⁶⁰:

Miktar (adet)	Birim Çap veya Gülle Ağırlıkları (lbs-inch)	Toplam Ağırlık (ton)	Uzunluk (feet)
4	8 inch (20,32 cm)	13	9 ft (2,7 m)
15	32 lbs (14,5 kg)	32	8 ft (2,4 m)
62	32 lbs (14,5 kg)	123	7,5 ft (2,25m)
34	32 lbs (14,5 kg)	53	6,5 ft (1,9 m)
14	32 lbs (14,5 kg)	17	6 ft (1,8 m)
Toplam 129		238 ton	

13 Mayıs 1856 tarihinde de kalan 75 top, Osmanlı Devleti Manchester Şehbenderi *Abdullah İdlibi*'ye teslim edilerek³⁶¹ 612 top için yapılan silah ticareti anlaşmasının şartları yerine getirilmiş oldu.

Miktar (adet)	Çap	Ağırlık (ton)	Uzunluk (feet)
75	8 inch (20,32 cm)	244	9 ft (2,7 m)

İthal askeri mühimmat ve makinelerin birim fiyatları yerli tesislerde üretilen mamul maddelere oranla ucuz olmasına rağmen, getirtilecek miktarları epey yekûn tuttuğu için hazinedeki Tophane tahsisatından büyük harcamaların yapılmasına neden oluyordu. 1840'ların sonlarına kadar sanayileşme hamlelerine çok büyük paralar harcayan Osmanlı Devleti, yüzyılın ilk yarısının başlarında ihtiyaçların giderilmesinde kullanılacak sıcak para bulmakta güçlük çekmeye başlayınca istikraz yoluna gitti. Sarraflardan borç alınarak savunma sanayii ve diğer sektörlerdeki eksiklerin giderilmesi için ithalat hız kesmeden devam etti. 1853 yılında Kırım

³⁵⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 25/2, Lef 15.

³⁵⁹ BOA, **HR. MKT**, 122/67; **HR. MKT**, 123/47.

³⁶⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 25/2, Lef 18-19, 31 Mart 1856.

³⁶¹ BOA, **a.g.b.**, Lef 26.

Savaş'ının başlamasıyla birlikte sanayii alanındaki dış alımlara aralık verilmesine rağmen, devam eden savaşın lojistiğini sağlamak maksadıyla askeri mühimmat ithali artarak sürdü. Hazineye para sıkıntısı çekildiği halde Tophane-i Âmire fevkalade masrafları için devletin verimli topraklarının gelirleri karşılık gösterilerek *Baltacı, Zarifi, Kamando* gibi bazarganlardan borç para alındı³⁶².

Kırım Savaşı'nın ardından ordunun demir toplarla donatılması çalışmaları devam etti. 1856 yılı sonunda İngiliz *Gospel Oak Iron Works*'ten 200 adet *Paixhans* demir topu ne kadar sürede ve ne fiyata imal edebileceği hakkında bilgi istendi. Firma sahibi *Mr. Walker*, istenilen miktar topu altı ay içerisinde ve ton başına 21,5 £ fiyatla imal edebileceğini bildirdi. Daha önceki siparişlerde toplara ton başına 19.10 £ ödeyen Osmanlı Devleti, fiyatı çok bularak satın alınması planlanan top sayısını 90'ı 22 (8,88 inch) ve 10'u 44 (11,18 inch) çapında olmak üzere 100'e indirdi ve imalat süresinin de üç ayla sınırlı olmasını talep etti³⁶³. Zammın firma yetkililerinin keyfi tutumundan kaynaklandığını düşünen Tophane Müşiri *Ahmed Fethi Paşa*, Londra Sefiri *Musurus*'tan topları daha düşük fiyatla ve istenilen kalitede yapabilecek bir firmanın olup olmadığını araştırmasını, varsa topların oraya sipariş edilmesini istedi. Şayet böyle bir firma bulunamazsa, çaresiz *Mr. Walker*'ın şartlarına riayet edilerek 100 adetb top *Gospel Oak Iron Works* tesislerinde imal edilecekti³⁶⁴.

Musurus Bey, yaptığı tahkikat sonucunda böyle bir firma bulamayınca 100 topun imali için 4 Temmuz 1857 tarihinde *Gospel Oak Iron Works* Firması'yla belirtilen koşullarla bir anlaşma imzalandı³⁶⁵. Toplam 7054 £'a mâl olan topların bedelinin yarısı, 50 tanesinin imali tamamlanıp deneme atışları için *Woolwich*'e gönderilmeye hazır olduğu zaman ödenecekti. Bunun için 1857 Temmuzunda Fransa'da 100.000 Franklık esham kredisi düzenlendi³⁶⁶ ve ödemenin yapılması için Londra'ya havale edildi³⁶⁷. 17 Kasım 1857 tarihinde teslimatı yapılan ilk 50 top için firmaya 3216 £'luk ödeme yapıldı³⁶⁸. Borcun kalan yarısından ödenmeyen 1767 £'luk

³⁶² BOA, C. AS, 118/5287, Lef 1-2; İ. MVL, 351/15317, Lef 2, 20 B 1272 (27 Mart 1856).

³⁶³ BOA, HR. SFR (3), 32/5, Lef 1, 7 C 1273 (2 Şubat 1857).

³⁶⁴ BOA, a.g.b., Lef 8, 7 Ş 1273 (1 Nisan 1857).

³⁶⁵ BOA, a.g.b., Lef 20, 4 Temmuz 1857.

³⁶⁶ BOA, A. AMD, 79/39, (tarihsiz); İ. HR, 145/7635, Lef 3, 24 Za 1273 (16 Temmuz 1857) tarihli irade. Konuya dair Maliye Nezâretine buyruldu HR. MKT, 201/16, 20 Z 1273 (11 Ağustos 1857). Kredi mektubunun Londra Sefareti'ne gönderilmesine dair tezkire A. AMD, 89/15, (tarihsiz).

³⁶⁷ BOA, HR. SFR (3), 34/15, Lef 5, 6 Eylül 1857.

³⁶⁸ BOA, HR. SFR (3), 35/10, Lef 1, 27 Kasım 1857.

kısmı için *Kamando Bazargan*'dan 84.631 Franklık kredi alınarak³⁶⁹ Londra Sefareti hesabına havale edildi ve 13 Şubat 1858 tarihinde firmaya ödendi³⁷⁰. Toplardan 158 ton ağırlığındaki 53 tanesi, 12 Mayıs 1858 tarihinde Londra Limanı'nda demirli *Ada* adlı İngiliz bandıralı gemiye yüklendi³⁷¹. Kalan 47 parça top da 25 Haziran 1858 tarihinde yine aynı limandan *East Anglian* adlı gemiye yüklendi³⁷².

1859 yılı başlarında donanmadaki 200'er tonluk 4 topçeker gemisi için İngiltere'de şartlara uygun bir firmaya 24 pound (11 kg) gülle atar 8 adet pirinçten mamul *havan topu* siparişine karar verildi³⁷³. Sipariş için ilk teklifin sunulduğu Dartford'ta bulunan *Mr. Hall & Co.* adlı firma, topların yapımı için bir bazarganın kefaletini ön şart koşmuş³⁷⁴ ve yapım konusunda isteksiz davranmıştı. *Mr. Glascott & Co.* adlı firma Osmanlı Devleti'nin siparişini yerine getirmeyi taahhüt edince 8 *havan topunun* bu firmaya yaptırılması emredildi³⁷⁵. Yapılan kontratta Sefir *Musurus*'la birlikte finans kefaleti için *Baltacı (Baltazzi) Bazargan*'ın da imzası bulunuyordu³⁷⁶. Kapudan paşa, havan toplarının ücretinin ödemesinde gecikme olduğu ve bunun bir an önce gerçekleştirilmesi hususunda Londra Sefiri *Musurus*'un gönderdiği 6 Temmuz 1859 tarihli telgrafa cevabında gecikmenin esas sebebinin Londra'da yapımı devam eden gemilerin ücretine kefil olan *Mösyö İsperryon (Speridion)* ile Osmanlı Hazinesi arasında komisyondan dolayı çıkan anlaşmazlıktan kaynaklandığını, bu sorun çözülmedikçe topların imalinin mümkün olamayacağını bildirdi³⁷⁷.

Şeşhaneli Çelik Topların İcadı ve Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den Şeşhaneli Çelik Top İthalı

³⁶⁹ BOA, **a.g.b.**, Lef 9, 27 Ocak 1858.

³⁷⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 13, 13 Şubat 1858.

³⁷¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 37/11, Lef 7, 12 Mayıs 1858.

³⁷² BOA, **a.g.b.**, Lef 15, 25 Haziran 1858.

³⁷³ Seraskerliğe ve kaptan paşalığa tezkire-i samiyye. BOA, **HR. MKT**, 288/36, 15 L 1275 (18 Mayıs 1859); **HR. MKT**, 288/65, 18 L 1275 (21 Mayıs 1859).

³⁷⁴ **HR. MKT**, 289/69, 25 L 1275 (28 Mayıs 1859); **HR. MKT**, 290/2, 27 L 1275 (30 Mayıs 1859).

³⁷⁵ BOA, **HR. SFR (3)**, 45/2, Lef 2, 3 Haziran 1859.

³⁷⁶ **HR. MKT**, 290/92, 3 Za 1275 (4 Haziran 1859).

³⁷⁷ Londra Sefareti'nin kapudan paşalığa telgrafı **HR. MKT**, 295/71, 5 Z 1275 (6 Temmuz 1859); Kaptan paşanın cevabı **HR. MKT**, 296/86, 18 Z 1275 (19 Temmuz 1859). 8 havan topunun ödemeleri hakkında çıkan sorunun nasıl çözüldüğü ve dolayısıyla topların Osmanlı Devlet yetkililerine teslim edilip edilmediği hakkında her hangi bir bilgiye ulaşamadık.

XIX. yüzyılın ilk yarısının ortalarında Avrupa'daki devlet tophaneleri, Sanayii Devrimi sonunda ortaya çıkan ticari gücün tehdidiyle karşı karşıya kalmışlar ve bir süre sonra bu güce boyun eğmişlerdi. Demir-çelik endüstrisiyle uğraşan bu özel fabrikalar ilk zamanlarda ray, lokomotif, sanayii makineleri ve daha sonra zırhlı gemi yapmakla meşgulken, devletlerin ordu ve donanmaları genişlemeye başlayınca bunların silahlarını imal etmenin daha kârlı bir iş olacağını gördüklerinden silah endüstrisine yöneldiler³⁷⁸. Kendilerine büyük pazarlar yaratmak için mevcut silah teknolojilerini geliştirmeye ciddi mesai ve paralar harcadılar. Bu müteşebbislerden biri de Kırım Savaşı öncesinde Newcastle'da hidrolik makineler üreten bir fabrikanın sahibi olan *William Armstrong*'tu. *Armstrong*, Kırım Savaşı'nda kitle imha silahlarının ne denli önemi olduğunu bir kez daha görmüş ve *Elswick Ordnance Works* adını verdiği fabrikasında İngiliz ordusu -özellikle donanma- için daha uzun menzilli ve tahrip gücü daha yüksek yiv setli (şeşhaneli) demir toplar imal etmeye başlamıştı³⁷⁹. *Armstrong*, *Elswick Ordnance Works*'te 1857-1861 yılları arasında patenti İngiliz Ordusu mensuplarından *Captain Alexander Blakely*'e ait 1600 adet farklı çap ve boyutta yivli ve kuyruktan dolar top imal etti. Çağının devrim niteliğindeki bir buluşu olan *Armstrong* toplarının namluları dövme çelikten mamuldü ve yine dış çeperleri dövme çelikten kuşaklarla güçlendirilmişti. Dolayısıyla o zamana kadarki tüm toplara nazaran çok daha dayanıklıydı. *Armstrong* topu namlularının yivleri kendisinden önce geliştirilen yiv sistemindeki toplara oranla daha fazla yive sahip olduğundan mermilerinin menzil ve etki kapasitesi daha da artmıştı. *Armstrong* toplarının bir diğer ve en önemli özelliği her ne kadar büyük çaplı toplarda sorun yaratmaktaysa da, kuyruktan dolar olmalarıydı. Bu sistemin icadına kadar topların mermileri namlunun ağzından dolduruluyordu. Mermilerin topun ağzından doldurulması özellikle donanma toplarında büyük sorun teşkil

³⁷⁸ John Keegan, **a.g.e.**, s. 389-390.

³⁷⁹ Çok fazla yive sahip çelik topların icadına neden olan en önemli unsur, zırhlı gemilerin sıradan top gülleleriyle tahrip edilemeyecek oluşuydu. Çünkü 1853 yılında Sinop Baskını sırasında humbara ateşinin ahşap gemilere karşı büyük bir tahrip gücü olduğunun fark edilmesi, Avrupalı devletleri açık denizlerde kullanılabilecek zırhlı muharip gemileri tasarlamaya mecbur etti. İlki 1858 yılında Fransa tarafından sipariş verilen zırhlı muharip gemilerden sonra İngiltere'de bu akıma ayak uydurmuş ve 1860'lı yıllardan itibaren donanmalar zırhlı gemilerden teşekkül etmeye başlamıştı. H. W. Wilson, **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri I (1850-1914)**, çev. Lütfü Çekiç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 21-22. Donanma topları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karl Lautenschlager, "Technology and the Evolution of Naval Warfare", **International Security**, Vol. 8, No. 2, (Autumn, 1983), pp. 3-51.

ediyordu. Kuyruktan dolma sisteminin zamanla geliştirilmesiyle bu sorun ortadan kalkmış oldu³⁸⁰.

Armstrong Firmasının Manchester'daki rakibi *The Whitworth Rifle Company*'nin sahibi *Joseph Whitworth* da yivli top imali piyasasının bir diğer önemli ismiydi³⁸¹. İki güçlü firma devletin sübvansesi ettiği teknoloji geliştirmeye yönelik deney ve araştırmaları sayesinde büyük başarılar elde ederek İngiliz ordusunun seçkin silah üreticileri konumuna yükselmişler ve İngiltere dışında da pek çok ülkeye ağır silah satmışlardı³⁸². Bu iki firma kadar güçlü olmasa da İngiltere'de yarım düzine kadar daha top teknolojileri üreten firma mevcuttu. Bu firmalar genellikle *Armstrong* ve *Whitworth*'un iş yoğunlukları nedeniyle siparişlerini geri çevirdiği devletlere yine *Armstrong* patentli silah üretiyorlardı.

Silah teknolojileri mamulleri ithal eden Osmanlı Devleti de başta İngiltere olmak üzere Fransa, Rusya, Belçika, Prusya ve Sardunya'daki bu gelişmeleri yakından takip etmekteydi. 1853 yılından itibaren kalelerdeki tunç topların sayımları düzenli olarak yaptırılıyordu. Sayım sonucu kullanılabilir düzeyde olan tunç toplar İngiltere'den ithal edilen alet edevatla Tophane-i Âmire'de yiv açılarak tekrar kullanılabilir hâle getiriliyordu. Ancak tunç toplara yiv açma (*şeşhane*) işlemi kısa vadede olumlu neticeler vermişse de, bu tür topların 150 atımdan sonra yivlerinin bozularak kullanılamaz duruma gelmesi, ileride büyük sıkıntılar yaratacağından uzun soluklu bir çözüm olarak görülmemekteydi. Yiv açılmayacak kadar kötü olanlarının ise satılarak gelirleriyle belirtilen devletler tarafından geliştirilen dökme çelikten sahra topları ile kaleler ve savaş gemilerine de dövme çelikten mamul şeşhaneli

³⁸⁰ *Armstrong* topları ve bunun patent sahibi *Alexander Blakely* hakkında son dönemde yapılan bir çalışma için bkz. Steven Roberts, **Captain Alexander Blakely RA, Original Inventor of Improvements in Cannon and the Greatest Artillerist of the Age**, London, 2011.

³⁸¹ *Whitworth Rifle Company* mamulü yivli topları *Elswick Ordnance Works* mamulü yivli toplardan ayıran bir takım hususiyetler vardı. Her şeyden önce *Joseph Whitworth* ağızdan dolar yivli top imal ediyordu. Whitworth, yivli toplarının, kuyruktan dolar *Armstrong* toplarına göre zırh delme gücünün daha fazla olduğunu iddia ediyordu ve bunu tecrübelerle ispatlamıştı. *Whitworth* toplarının iç çeperleri elips veya çokgen şekilli idi. Bu yapı mermiye daha çok dönüş katsayısı sağladığından, merminin zırhı tahrip gücü daha yüksek oluyordu. William H. McNeill, "The Initial Industrialization of War 1840-84", **The Pursuit of Power Technology, Armed Force and Society since AD 1000**, The University of Chicago Press, 1982, s. 239. Çelik imalatçısı Whitworth Company hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **The Whitworth Register**, Whitworth Society, London; Thomas Egleston, **Haswell and Whitworth's Steel Forgings**, 1885.

³⁸² McNeill, **a.g.m.**, s. 238-239.

toplar satın alınması planlanmaktaydı³⁸³. Bu toplar sayesinde yivli tunç toplarda görülen yivin deformasyonu sorunu izale edilecekti. 1860 yılında eski tunç topların satışından elde edilecek gelirlerle kaleler ve savaş gemileri için Avrupa'dan 380 tane dökme demirden mamul şeşhaneli topa, ordulara verilmek üzere 84 tane şeşhaneli çelik top satın alınması kararlaştırıldı³⁸⁴.

Yukarıdaki gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti, 21 Mart 1860 tarihinde Liverpool'lu çelik müstahsili *Mersey Steel & Iron Works*'ten arabasıyla birlikte 3¼ çapında kuyruktan dolar çelik top ve çizimlerini göndermesini talep etti³⁸⁵. Aynı tarihte *Whitworth Rifle Company*'den de yiv açma makinesi istendi³⁸⁶. Talepler doğrultusunda İngiliz Hükümeti, İstanbul'a bir tane 12 pound (5,5 kg) mermi atar *Armstrong* topu; bir tane 12 pound mermi atar *Whitworth* topu ile bunların her biri için top mermisi ve 200 £ tutarında *Whitworth Rifle Company* mamulü yiv açma makinesi gönderilmesine karar verdi³⁸⁷. 6 Aralık 1860 tarihinde *Mersey Steel & Iron Works* tarafından hazırlanan 95 £ değerindeki bir *Armstrong* topu, 50'şer adet mermi ve şarapneliyle birlikte İstanbul'a gönderilmek üzere *Olympus* adlı gemiye yüklendi³⁸⁸. 28 Şubat 1861 tarihinde de İngiltere'nin West Hartlepool'daki *Cliff House Iron Works*'te *Samuel Bastow* tarafından imal edilen *Blakely* patentli 3½ inch çapında, namlusu 5 yivli bir top İstanbul'a gönderildi³⁸⁹.

Serasker Rıza Paşa, numuneler beğenildiği takdirde İngiltere'deki firmalara 80 tane şeşhaneli çelik top siparişi verilmesinin yerinde olacağını belirtmişti. *Mersey Steel & Iron Works*, 19 Aralık 1860 tarihinde *Musurus Bey*'e mektubunda, Osmanlı Devleti'nin istediği nitelikte 80 *Armstrong* topunu imal edebileceklerini bildirdi. İmal

³⁸³ BOA, **İ. MMS**, 17/704, Lef 8, 21 C 1276 (15 Ocak 1860) tarihli irade.

³⁸⁴ *Serasker Rıza Paşa*'nın konuya dair arz tezkiresi BOA, **İ. MMS**, 19/849, Lef 1, 23 L 1276 (15 Mayıs 1860). Tophane-i Âmire Mühimmat-ı Harbiye ve İmalat Meclislerinin mazbataları **A. MKT. NZD**, 319/10, Lef 1-2. Topların alınması için irade **İ. MMS**, 19/849 Lef 3, 27 M 1277 (15 Ağustos 1860). Gerekenlerin yapılması hususunda Seraskerliğe tezkire-i samiyeye **A. MKT. MHM**, 192/50, 3 S 1277 (21 Ağustos 1860). Seraskerliğin sadarete tezkireyi aldığı bildirir arz tezkiresi **A. MKT. NZD**, 323/60, 18 S 1277 (5 Eylül 1860). Maliye Nezâreti'ne konuya dair tezkire-i samiyeye **A. MKT. MHM**, 194/86, 25 S 1277 (12 Eylül 1860).

³⁸⁵ BOA, **HR. SFR** (3), 51/6, Lef 1. Top çizimleri de 5 Nisan 1860 tarihinde gönderildi. **HR. SFR** (3), 51/15, Lef 1-3.

³⁸⁶ BOA, **HR. SFR** (3), 51/6, Lef 2.

³⁸⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 16, 18 Ağustos 1860; **HR. SFR** (3), 54/11, Lef 10-13.

³⁸⁸ BOA, **HR. SFR** (3), 55/11, Lef 12. Bu toplara ait olup *Olympus* gemisine yüklenmesi unutulmuş 25 parça *concussion fuzes* (hava müsademeli tapa) ve 25 parça *time fuzes* (ihtiraklı tapa) 25 Ocak 1861 tarihinde *Hecla* adlı gemiye yüklendi. **a.g.b.**, Lef 15-21; **HR. MKT**, 361/32, 28 Aralık 1860.

³⁸⁹ BOA, **HR. SFR** (3), 57/3, Lef 12.

edecekleri *Armstrong* toplarının *Woolwich Arsenal*'de üretilen *Armstrong* toplarıyla aynı olduğunu, tek farkın top gövdesinin üretim tarzından ibaret olduğunu belirtti. Çünkü *Elswick Ordnance Works*, toplarını iç içe geçmiş dövme çelik levhalardan imal ediyordu. Topun sağlamlığını artıran bu uygulama aynı zamanda maliyeti de iki kat yükseltiyordu. *Mersey Steel & Iron Works* ise topları silindir haline getirilmiş tek parça dövme çelik levhadan imal ediyordu. İki usûlde üretilen *Armstrong* model kuyruktan dolar topların birim fiyatları şöyleydi³⁹⁰:

Tek parça dövme çelik levhadan <i>Mersey Steel & Iron Works</i> 'te imal edilirse		
Mermi ağırlığı	Namlu Çapı	Birim Fiyatı
12 pound (5,5 kg)	3" (7,62 cm)	95 £
	3½" (8,42 cm)	120 £
24 pound (11 kg)	-	210 £
40 pound (18 kg)	-	325 £
100 pound (45 kg)	6" (15,24 cm)	550 £

İç içe geçmiş dövme çelik levhalardan <i>Woolwich Arsenal</i> 'de imal edilirse		
Mermi ağırlığı	Namlu Çapı	Birim Fiyatı
12 pound (5,5 kg)	3" (7,62 cm)	180 £
	3½" (8,42 cm)	210 £
24 pound (11 kg)	-	400 £
40 pound (18 kg)	-	600 £
100 pound (45 kg)	6" (15,24 cm)	1000 £

İthal edeceği topların son derece dayanıklı, ancak bir o kadar da ucuz olmasını isteyen Osmanlı Hükümeti, siparişler konusunu bir oldubittiye getirmek istemiyordu. İngiltere'de *Armstrong* patentli toplar üreten diğer firmaları etüd etmek, kaliteli imalat ve uygun fiyat taahhüdünde bulunan firmayla anlaşma sağlamak üzere *Topçu Miralay Muhtar Bey* Haziran 1862 yılı Haziranında Londra'ya gönderildi³⁹¹. *Miralay Muhtar Bey*, İngiltere'deki incelemeleri sırasında *Whitworth Rifle Company*'nin kalın zırhlı gemileri delemek güçte yivli toplar imal ettiğini görmüş ve bunu İstanbul'a bildirmişti. Bilgi üzerine Hariciye Nezâreti, Londra Sefiri *Musurus Bey*'den *Whitworth* ve *Armstrong* toplarının kaç cm kalınlığa kadar zırhları delebildiğine dair bilgi edinmesini istedi³⁹².

³⁹⁰ BOA, HR. SFR (3), 55/19, Lef 3.

³⁹¹ *Miralay Muhtar Bey*'in Londra'ya ulaştığına dair Londra Sefareti'nden Hariciye Nezâreti'ne tahrirat. BOA, HR. SFR (3), 66/43, 15 Temmuz 1862.

³⁹² Hariciye Nezâreti'nden *Musurus*'a tahrirat. BOA, HR. SFR (3), 69/33, 17 Ekim 1862; HR. SFR (3), 69/37, 21 Ekim 1862.

Bunlardan *Elswick Ordnance Works*, *Musurus Bey*'e 8 Eylül 1864 tarihinde gönderdiği mektubunda İngiliz Hükümeti için Portsmouth Tersanesi Boğazı'na yerleştirilmek üzere 600 pound (272 kg) mermi atar, namlusu 13 $\frac{1}{3}$ " (34 cm) çapında ve 22 ton ağırlığında ağızdan dolar *Armstrong* topu geliştirdiklerini ve bu topun tamamen uzak mesafe atışıyla demir zırhı delmek için tasarlandığını belirtti. Bu topun çelik mermilerle yapılan deneme atışları sonucunda topun menzili ve deldiği zırh kalınlığı ölçümleri şu şekildeydi³⁹³:

Deneme Atışı Tarih	Mesafe	Deldiği Zırhın Kalınlığı
Mart 1864	1000 yards (916 m)	11" (28 cm)
Temmuz 1864	3000 yards (2750 m)	Sac deforme olmuş ancak parçalanmamıştır

Topun menzil ve gücü hakkında verilen bilgiler sonrası Osmanlı Devleti, aynı toptan Bahr-ı Siyah ve Bahr-ı Sefid Boğazları için 10 tane yaptırmayı tasarlamıştı. Siparişin büyüklüğü nedeniyle *Armstrong* firmasına, topları İngiliz Hükümeti'ne verdiği fiyattan imal etmesi teklif edilecekti. Buna göre her topta 300, kundakta 27,5 ve kızakta da 25,5 £ indirim yapılacak ve bir top 3700, kundağı 310,5 ve kızıağı da 229,5 £'a mâl olacaktı. Toplar kontrat imzalandığı tarihten itibaren en geç 7 ay sonra Osmanlı Devleti'ne teslim edilecekti³⁹⁴. 600 pound'luk *Armstrong* toplarının siparişi için talimat verildiği takdirde, imaline nezâret işini Londra'da bulunan Bahriye Kaimakamlarından *Said Bey* üstlenecekti. Gelen fiyat üzerine Tophane-i Âmire Meclisi'nde yapılan müzakerede bu toplardan ileride 10 parçaya tamamlanmak koşuluyla *Elswick Ordnance Works*'te şimdilik 4 parçasının imal edilmesinin uygun olacağı ve imalata bir an önce başlanması için kontratının bir an evvel imzalanması gerektiği görüşü ağırlık kazandı³⁹⁵.

Öte yandan *Osman Gazi* ve diğer üç zırhlı gemiye konulacak yivli topların *Elswick Ordnance Works*'te yaptırılması tasarısı daha da netleşti³⁹⁶. Sadece fiyat

³⁹³ BOA, **HR. SFR** (3), 92/45, Lef 2.

³⁹⁴ BOA, **a.g.b.**, Lef 5, 8 Eylül 1864.

³⁹⁵ Tophane-i Âmire Müşiri *Halil Paşa*'nın Sadarete 21 Kasım 1864 tarihli tezkiresi. BOA, **HR. SFR** (3), 96/16, Lef 2.

³⁹⁶ BOA, **HR. SFR** (3), 95/41, Lef 3, 27 Kasım 1864. Abdülaziz döneminde Osmanlı Donanması ve mevcut gemiler hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birkaçı için bkz. Afif Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması**, C. III, İstanbul, 1983; Talat Özdoğan, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanması ve Ertuğrul Faciası", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 29, (Ağustos 1990), ATASE yayınları, Ankara, s. 39-58; Emin Yakıtıl, "Abdülaziz Donanmasına Dair Bir İnceleme", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler Ankara 11-15 Ekim 1976**, C. II, TTK, Ankara, 1981, 1333-1357. vs.

konusunda küçük pürüzler vardı ve bunun giderilmesi çok zor gözüküyordu. Londra Sefiri *Musurus*, 12 Ekim 1864 tarihinde *Sir William Armstrong*'a kuyruktan dolar *Armstrong* toplarının fiyatında biraz daha ikramda bulunmasını talep etmişti. *Armstrong* ise cevabında kalite ve güç bakımından emsali olmayan toplarının fiyatının gayet makul olduğunu, üstelik topları alırlarsa gümrük ve bazı harçlardan muaf olacaklarını da belirtti³⁹⁷. Sonuçta her iki taraf arasında anlaşma sağlandı ve *Elswick Ordnance Works*, dört zırhlı gemi için 150 pound (68 kg) mermi atar 18 adet *Armstrong* topu imal etmeyi kabul etti³⁹⁸. Ayrıca firma *Osman Gazi Firkateyni*'ne konulmak üzere 1 adet 300 pound (135 kg) mermi atar *Armstrong* topu da imal edecekti³⁹⁹. Firkateynlere konulacak bu toplar için 7 Şubat 1865 tarihinde *Edhem Paşa* tarafından zırh delici özellikte *Armstrong* patentli çelik mermiler sipariş edildi⁴⁰⁰. *Edhem Paşa*, 6 Nisan 1865 tarihinde mermilerin ücreti 972 £'un ödenmesi için *Musurus Bey* ile temasa geçti⁴⁰¹.

Osmanlı Devleti'nin büyük meblağlar harcayarak *Armstrong*'un fabrikasından top ve harp mühimmatı satın alması, gerek diğer İngiliz silah üreticilerinin, gerekse Avrupa'nın diğer devletlerindeki silah firmaları ve mucitlerinin iştahını kabartıyordu. Silah firmaları, üretip veya geliştirerek patentini aldıkları silahların küçük boyutlu olanlarının numunelerini, kolaylıkla gönderilemeyecek kadar büyük boyutlarda olanlarının ise ayrıntılı çizimlerini padişahın beğenisine sunulmak üzere İstanbul'a gönderiyorlardı.

Bunlardan biri de İngiliz ordusu mensuplarından *Thomas Wright*'ti. *Wright*, 1860'ların başında sahiller ve hudut boylarının muhafazası için demiryolu tren bataryası geliştirmişti. Dönemin önde gelen silah teknolojileri ithal eden devletlerinden Osmanlı Devleti'ne bu icadından satmak amacıyla tren bataryası ve özellikleri hakkında padişaha takdim olunmak üzere 1 Ağustos 1864 tarihinde

³⁹⁷ *Musurus Bey*'in mektubu BOA, **HR. SFR. (3)**, 94/12, Lef 2. *William Armstrong*'un aynı tarihli cevap mektubu **a.g.b.**, Lef 3.

³⁹⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 96/14, Lef 2, 14 Ocak 1865. Bu meblağ, eski tunç topların satışından elde edilen gelirle karşılanacaktı 18 topun deneme atışları *Miralay Said Bey* nezâretinde Whitley'de gerçekleştirilmişti. BOA, **HR. SFR (3)**, 102/12, Lef 1-2, *William Armstrong*'un 1-15 Haziran 1865 tarihlerinde Sefir *Musurus*'a gönderdiği raporlar.

³⁹⁹ BOA, **HR. SFR (3)**, 104/25, Lef 1, 14 Temmuz 1865. *William Armstrong*'un Londra Sefiri *Musurus Bey*'e 300 pound'luk topun deneme atışının başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini bildirir yazısı. **A. MKT. NZD**, 583/57; **A. MKT. NZD**, 605/74.

⁴⁰⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 98/15, 7 Şubat 1865 tarihli *Edhem Paşa*'dan *Musurus Bey*'e mektup.

⁴⁰¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 100/30, Lef 1-2.

İstanbul'a bir arzuhal ve tarifname gönderdi. Tarifnamede anlatılanlara göre bu bataryalar sayesinde düşman gemileri sahilde istihkâmların olmadığı bölgelere asker çıkarmak istediğinde kolaylıkla geri püskürtülebilecekti. Her biri 10 top muhteva eden ve gerektiğinde top sayısı artırılabilen bataryalar, üzerindeki toplarla dört tarafa ve istenilen yüksekliğe mermi atabilecek şekilde tasarlanmıştı⁴⁰².

Osmanlı Devleti'nin *Thomas Wright*'ın bu teklifine ne cevap verdiğini tam olarak bilemiyoruz. Ancak araştırmalarımız sırasında ileriki tarihlere ait belgelerde Osmanlı Devleti'nin demiryolu tren bataryası siparişine yönelik herhangi bir bilgiye rastlayamadığımızdan, *Wright*'ın girişiminin akamete uğradığını söylemek pek de yanlış olmaz.

Osmanlı Devleti'ne top tedariki teklifinde bulunan bir diğer devlette İsveç'ti. İsveç'in önde gelen dökümhaneleri, 10 Temmuz 1866 tarihinde Osmanlı Devleti'ne konsolosları *Mösyö Tucas* vasıtasıyla Bahr-ı Sefid ve Siyah Boğazları ile diğer bazı kalelerin zırhlı gemilere tesiri tecrübe olunmuş çapta dökme şeşhaneli toplarla techizinin, kendilerine ait toplarla yapılmasını teklif etmişlerdi⁴⁰³. Teklif mektubunun devamında *Mösyö Tucas*, dökümhanelerinin daha önce İtalya ve Rusya gibi devletlere bu cins toplardan çok miktarda ürettiğini, ancak bunların hiç birinin sağlamlık ve çap açısından şimdiki kadar mükemmel seviyede olmadığını dile getiriyordu. İmalini teklif ettikleri topların, aynı zamanda İsveç zırhlı gemilerinde de kullanılacağını hatırlatan *Tucas*, fazla maliyeti olmaksızın İsveç dökmesi çeliğin yerini tutabilecek bir çelik terkibi bulmak üzere İngiltere'de yapılan sayısız deneyin hiçbir netice vermediğini ve bundan sonra da vermeyeceğini sözlerine ekledi. Bu nedenle kale ve istihkâmlarını güçlü toplarla silahlandırmak isteyen Osmanlı Devleti için en iyi tercihin İsveç dökümhaneleri olacağını altını çizdi. Sipariş verildiği takdirde en kısa sürede teslimat garantisi verilen topların ödemelerinde de nakit veya aynî (eski tunç top) her türlü kolaylığın gösterileceğini bildirdi⁴⁰⁴.

Osman Gazi zırhlısından sonra İngiltere'ye sipariş verilen *Orhaniye Firkateyni*'nin de yapımı tamamlanmış ve 1866 Kasım ayı başlarında İstanbul'a

⁴⁰² BOA, **HR. SFR** (3), 93/59, Lef 2; **HR. TO**, 507/51. Demiryolu tren bataryaları hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Stansbury Haydon, "Confederate Railroad Battery at Jacksonville, Florida, March 1863, not the First Use of Railway Ordnance in the United States", **The Journal of the American Military History Foundation**, Vol. 2, No. 4, (Winter 1938), s. 229-234.

⁴⁰³ BOA, **HR. TO**, 508/46, *Mösyö Tucas*'ın Hariciye Nezâreti'ne 10 Temmuz 1866 tarihli arzı.

⁴⁰⁴ BOA, **a.g.b.**, gös. yer.

ulaşmıştı⁴⁰⁵. Bu firkateyne konulmak üzere daha önce *Elswick Ordnance Works*'e sipariş verilen 300 pound (136 kg) mermi atar 1 adet *Armstrong* topuyla, 150 pound (68 kg) mermi atar 8 adet *Armstrong* topu ve kundaklarının imali 1866 yılı Eylül ayı başlarında tamamlanmıştı. *William Armstrong*, Osmanlı Devleti'nden topların toplam bedeli olan 10.539 £'dan kontrat sırasında peşin aldığı 6022 £'un hâlâ ödenmeyen kalanını talep ediyordu. Mecburiyete binaen 4516 £'luk meblağ, Bank-ı Osmanî Londra Şubesi'nden alınarak *Armstrong*'a ödenmişti. *Armstrong*, 1866 Aralık başında kalan 150 pound'luk 7 adet topun da imalini tamamladığını ve bedeli olan 6000 £'u istediğini Londra Sefiri'ne bildirmişti. Londra Sefiri, parayı ödeyebilmek için Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ne gerekli talimatın verilmesi hususunda 6 Aralık 1866 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne tahrirat gönderdi⁴⁰⁶. Bu toplar 1867 yılı Ocak ayında İstanbul'a gönderilmek üzere gemiye yüklendi⁴⁰⁷. Bu arada *Elswick Ordnance Works*, 18 Mart 1867 tarihinde, kendi imalatları olan 6 pound (2,7 kg) mermi atar sahra topunu, kundak ve taşıyıcılarıyla birlikte Musurus Bey'in başkanlığını yapacağı askeri heyetçe incelenmek üzere Londra'ya gönderdi⁴⁰⁸.

İngiltere'den top ithali sürerken, İngiliz mucitler buluşlarıyla silah teknolojisindeki sınır tanımazlıklarını gözler önüne sermeye devam ediyordu. 1866 yılı Kasımında İngiltere'de iğneli tüfeğin de mucidi olan kişinin dakikada dört kez gülle atar iğneli top (mitralyöz) icad ettiği ve bunun denemelerinin yapıldığı haber alındı⁴⁰⁹. Bu haberin alınmasının ardından çok geçmeden *James McKey* adındaki bir silah teknolojisi geliştiricisi 1 Temmuz 1867 tarihinde Bâb-ı Seraskeriye iletilmek üzere Londra Sefareti'ne bir arzuhal sundu. *McKey* arzuhalinde geliştirdiği kuyruktan dolar bir tür donanma topunun 1-10 Ağustos 1867 tarihleri arasında Liverpool'da deneme atışlarının yapılacağını, başarılı bulunduğu takdirde bu topların donanmada yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayacağını bildiriyordu. Seraskerlikten tek ricasının deneme atışları sırasında Osmanlı Devleti'nden birkaç subayın da hazır bulunması olduğunu, bu nedenle İngiltere'de bulunan Osmanlı subaylarına gerekli

⁴⁰⁵ BOA, **HR. SFR** (3), 116/11, Lef 1.

⁴⁰⁶ Sayıları 60'a ulaşan 150 poundluk *Armstrong* toplarının bedeli, satılan tunç toplardan karşılanacaktı. BOA, **İ. HR.**, 222/12960-2, Lef 7, 29 C 1283 (8 Kasım 1866) tarihli irade. **HR. TO**, 56/83; **A. MKT. NZD**, 646/39, 6 Aralık 1866.

⁴⁰⁷ BOA, **HR. SFR** (3), 118/27, Lef 1, 11 Ocak 1867.

⁴⁰⁸ BOA, **HR. SFR** (3), 121/60, Lef 1, 16 Mart 1867.

⁴⁰⁹ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, s. 76.

talimatların verilmesini talep ediyordu⁴¹⁰. Osmanlı Hükümeti, topun mucidi *McKey*'in talebi doğrultusunda deneme atışlarını izlemek üzere Londra'da bulunan *Miralay Ahmed Bey*'in Liverpool'a gönderilmesine karar verdi⁴¹¹.

Elswick Ordnance Works, Osmanlı Devleti'nin farklı çaplarda yivli top siparişlerini karşılamaya devam ediyordu. 1867 yılı Haziran ayında 1 adet 12 pound (5,4 kg) ağızdan dolar yivli *Armstrong* topu, tüm aksesuarlarıyla birlikte *Una* adlı gemiyle İstanbul'a gönderildi⁴¹². Firma, 20 Haziran 1867 tarihinde tüm aksesuarlarıyla birlikte 1 adet 40 pound (18 kg) ağızdan dolar yivli *Armstrong* topu ile 2 adet 20 pound (9 kg) kuyruktan dolar yivli *Armstrong* topu siparişi daha aldı⁴¹³. *Elswick Ordnance Works*'ten *Stirling Begbie*, 22 Haziran 1867 tarihinde Londra Sefiri *Musurus*'a, Osmanlı Devleti için 20 pound'luk 2 adet kuyruktan dolar yivli *Armstrong* topunun tüm aksesuarlarıyla birlikte hazır olduğunu, ancak 40 pound'luk ağızdan dolar topun daha hazır olmadığını, bu nedenle ne zaman teslim edilebileceğini bilmediğini belirten bir mektup gönderdi⁴¹⁴. *Musurus* ise *William Armstrong*'a 26 Haziran 1867 tarihinde gönderdiği mektupta, Osmanlı Ordusu için 2 tane 40 poundluk ve 4 tane 20 poundluk topa ihtiyaç olduğunu ve bunların tüm aksesuarlarıyla birlikte en geç iki haftaya kadar temin edilmesini istedi⁴¹⁵. 19 Temmuz 1867 tarihinde daha önce bir numunesi İstanbul'a gönderilen 12 pound'luk *Armstrong* topundan beğenilerek sipariş edilen 4 tanesinin yapımının tamamlandığı *William Armstrong* tarafından Osmanlı Konsolosu *Gadban Efendi*'ye haber verildi⁴¹⁶. *Elswick Works*, Londra Sefiri *Musurus Bey*'e gönderdiği 29 Temmuz 1867 tarihli bilgilendirme yazısında toplardan 40 pound'luk olan 2 adedinin kundak ve kızaklarıyla birlikte en geç iki hafta içinde hazırlanabileceğini, ancak 20 pound'luk 4 topun 6 haftadan önce tesliminin mümkün olmadığını belirtti⁴¹⁷.

⁴¹⁰ BOA, HR. TO, 449/13.

⁴¹¹ BOA, HR. SFR (3), 127/67, 29 Temmuz 1867.

⁴¹² BOA, HR. SFR (3), 125/42, Lef 1, 8 Haziran 1867. Top ve aksesuarların eksik kalan parçaları *Paraguay* adlı gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir. HR. SFR (3), 125/56, Lef 2, 11 Haziran 1867.

⁴¹³ BOA, HR. SFR (3), 126/1, *Stirling Begbie*'nin Londra Sefiri *Musurus*'a 20 Haziran 1867 tarihli mektubu.

⁴¹⁴ BOA, HR. SFR (3), 126/12.

⁴¹⁵ BOA, HR. SFR (3), 126/34.

⁴¹⁶ BOA, HR. SFR (3), 127/29.

⁴¹⁷ BOA, HR. SFR (3), 127/65.

30 Temmuz 1867 tarihinde *Whitworth Company*, Londra Sefiri *Musurus*'a imalatını yaptıkları toplardan bazılarının fiyat katalogunu gönderdi. Kataloga göre topların özellikleri ve birim fiyatları şöyleydi:

	12 pound (5,4 kg)	32 pound (14,4 kg)	75 pound (33,75 kg)	7 inch (17,78 cm)
<i>Whitworth</i> patentli tavllanmış çelikten mamul ağızdan dolar yivli top	135 £	530 £	780 £	1500 £
Aksesuarları	8 £	10 £	13 £	14 £

Topların fiyatları Osmanlı Devleti'nce uygun bulunup, sipariş verildiği takdirde toplam fiyatın üçte birinin kontrat sırasında peşin, kalanının da uygun taksitlere bölünerek ödenebileceği belirtiliyordu⁴¹⁸.

1 Ağustos 1867 tarihinde *Elswick Works*'ün sahibi *Armstrong*, Sefir *Musurus*'a daha önceden siparişini verdikleri 2 tane 12 pound ve 2 tane 40 pound'luk ağızdan dolar yivli *Armstrong* toplarının imalinin tamamlandığını, aparatları ve mermileriyle birlikte toplam 1557 £'a mâl olan topların gemiye yüklenmeye hazır olduğunu haber verdi⁴¹⁹. *Musurus Paşa*, firmaya fiyatta indirim yapmasını teklif etti⁴²⁰. *Elswick Works* de % 5'lik bir indirimle topların bedelini 1557 £'dan 1480 £'a düşürdü⁴²¹.

Öte yandan *Sir Hamilton*, 3 Ağustos 1867 tarihinde *Musurus Paşa*'ya sunduğu teklif mektubunda Liverpool'daki *Fawcett, Preston & Company*'de toplam 1800 £'a tüm aksesuarlarıyla birlikte 6,4 inch (16,2 cm) çapında, 90 pound (40,8 kg) mermi atar, 1 adet *Blakely* patentli dökme demirden mamul yivli topla, 4,62 inch (11,7 cm) çapında, 24 pound (10,8 kg) mermi atar, her biri yaklaşık 30 cwt (1361 kg) ağırlığında, çelik kuşaklarla sağlamlaştırılmış *Blakely* patentli 2 adet yivli top imal edilebileceğini belirtiyordu⁴²². *Musurus Paşa*, 5 Ağustos 1867 tarihinde *Hamilton*'a cevabında, teklif mektubundaki şartlarla adı geçen firmada top yapımını kabul ettiklerini bildirdi⁴²³.

Osmanlı Devleti'nin özellikle deniz kuvvetlerini güçlendirmeye yönelik ciddi yatırımlarını gören İngiliz silah üreticileri, Londra'daki Osmanlı Sefareti'ni teklif

⁴¹⁸ BOA, HR. SFR (3), 127/76, 30 Temmuz 1867.

⁴¹⁹ BOA, HR. SFR (3), 127/87, Lef 1-2, 1 Ağustos 1867.

⁴²⁰ BOA, HR. SFR (3), 128/77, 20 Ağustos 1867.

⁴²¹ BOA, HR. SFR (3), 128/99, Lef 2, 27 Ağustos 1867.

⁴²² BOA, HR. SFR (3), 127/108, Lef 2, 3 Ağustos 1867.

⁴²³ BOA, a.g.b., Lef 3, 5 Ağustos 1867.

yağmuruna tutmaya devam ediyorlardı. Tekliflerden biri de komisyoncu *Mr. Nicol*'den geldi. *Mr. Nicol*, 25 Eylül 1867 tarihinde Londra Sefareti'ne elinde bulunan 1865 yapımı 790 ton ağırlığında, çift uskurlu, 11,4 cm zırhla kaplı 300 beygir gücündeki gemiyi, üzerindeki *Woolwich* usûlü yiv açılmış, 100 pound (45 kg) mermi atar 3 parça *Armstrong-Palisser* borda topuyla birlikte 45.000 veya 50.000 £ karşılığında Osmanlı Devleti'ne verebileceğini bildiren bir mektup gönderdi⁴²⁴. Sefir *Musurus Paşa* ise bu teklifi ancak İngiliz Kraliyet Donanması'ndan bir uzmana danıştıktan sonra ve Babiâli'den de olumlu cevap alınması halinde değerlendirebileceklerini bildirdi⁴²⁵.

Babiâli, Avrupa'da özellikle İngiltere'deki silah teknolojilerinde meydana gelen değişimi yakından takibe devam ediyordu. Bahriye Nâzırı *İsmail Hakkı Paşa*, *Armstrong* Firmasının, daha az mürettebatla kullanılabilen yeni icad makineli kundak-arabaya sahip, tek yivli ve öncekilere nazaran daha etkili bir tür top geliştirdiğini haber almıştı. *İsmail Hakkı Paşa*, 21 Ekim 1867 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne bu toplardan 4 adet 300 pound (136 kg), 19 adet 200 pound (90 kg) ve 12 adet de 150 pound (68 kg) mermi atarlarının muhakkak edinilmesini isteyen bir tezkire sundu⁴²⁶. Söz konusu 35 topun 100'er atım mermi ve diğer ekipmanlarıyla birlikte ne kadara mâl olacağı ve ne zaman tedarik edilebileceğinin de bir an önce öğrenilerek siparişin o minval üzere verilmesini istiyordu⁴²⁷. Hariciye Nezâreti, *Elswick Works*'ten gönderilen fiyat katalogunu Bahriye Nezâreti'ne sundu⁴²⁸. Listeye göre topların özellikleri ve fiyatları şu şekildeydi⁴²⁹:

Miktar (adet)	Özellikleri	Namlu Çapı (inch-cm)	Ağırlık (ton)	Mermi Ağırlığı (pound-kg)	Birim Fiyatı	Toplam Fiyat
4	Woolwich sisteminde yiv açılmış, çelik namlulu ağızdan dolar <i>Armstrong</i> topu	10 "-25,5 cm	12,5 ton	300 pound-136 kg	1620 £	6480 £
4	Otomatik kompresörlü kızağı ve çift setli kaldırma sistemi bulunan dövme demirden mamul top kundağı	-	-	-	550 £	2200 £

⁴²⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 129/63, Lef 2.

⁴²⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 7, 4 Ekim 1867.

⁴²⁶ BOA **HR. SFR (3)**, 130/81, Lef 1; *Hakkı Paşa* ağzından Hariciye Nezâreti'nce kaleme alınarak Londra Sefareti'ne iletilen talep mektubu: **a.g.b.**, Lef 2, 3 Kasım 1867.

⁴²⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 2.

⁴²⁸ BOA, **a.g.b.**, Lef 3.

⁴²⁹ BOA, **HR. SFR (3)**, 132/24, Lef 1-3, 26 Kasım 1867.

4	Aksesuar takımı	-	-	-	44 £	176 £
400	Mermi ve diğer patlayıcı	-	-	-	325 £	1302 £
19	Woolwich sisteminde yiv açılmış, çelik namlulu, ağızdan dolar <i>Armstrong</i> topu	8 "-20 cm	9 ton	180 pound-81 kg	1140 £	21.660 £
19	Otomatik kompresörlü kızıağı, çift setli kaldırma sistemi bulunan dövme demirden mamul top kundağı	-	-	-	450 £	8550 £
19	Aksesuar takımı	-	-	-	37 £	618 £
1900	Mermi ve diğer patlayıcı	-	-	-	230 £	4376 £
12	Woolwich sisteminde yiv açılmış, çelik namlulu ağızdan dolar <i>Armstrong</i> topu	8 "-20 cm	7 ton	150 pound-68 kg	840 £	10.080 £
12	Otomatik kompresörlü kızıağı, çift setli kaldırma sistemi bulunan dövme demirden mamul top kundağı	-	-	-	350 £	4200 £
12	Aksesuar takımı	-	-	-	32 £	388 £
1200	Mermi ve diğer patlayıcı	-	-	-	185 £	2222 £
Toplam					62.354 £	

Tophane-i Âmire Müşirliği, yeni geliştirilen *Palisser* usûlü yiv sistemini Osmanlı Ordusu'nda ve ambarlarında mevcut eski model toplarda uygulamak istiyordu. Bu amaçla *Palisser* usûlü yiv açılmış bir çelik borunun eski model bir topa nasıl monte edilebileceği hakkında İngiliz Hükümeti'nden ayrıntılı bilgi talebinde bulundu⁴³⁰. Talebe yanıt 13 Mart 1868 tarihinde İngiliz Savunma Bakanlığı'ndan geldi⁴³¹. Verilen bilgiye göre bunun için gerekli makine teçizatı ve yetenekli ustalar olduğu takdirde bu işlem Tophane'de rahatlıkla yapılabilirdi. Eğer bu işlem Tophane-i Âmire imalathanelerinde gerçekleştirilebilirse, top ithaline gerek kalmadan sadece bazı parçalar getirilmek sûretiyle daha az maliyetle son model güçlü toplara sahip olunabilecekti.

26 Mayıs 1868 tarihinde Osmanlı Donanmasına ait *Orhaniye Firkateyni* için *Elswick Works*'e yine top siparişi verildi. Bunun sebebi, *Orhaniye Firkateyni*'ndeki 2 *Armstrong* topunun, takviye mahiyetinde Girit'e gidecek *Kosova Kalyonu*'na konulmasıydı. *Kosova Kalyonu* İstanbul'a dönene kadar *Orhaniye Firkateyni*'nin ağır silahtan yoksunluğu uygun olmayacağından İngiltere'den 150 pound (68 kg) mermi

⁴³⁰ BOA, HR. SFR (3), 135/29, Lef 3, 14 Şubat 1868.

⁴³¹ BOA, HR. SFR (3), 136/46, 3 Mart 1868.

atar, 8 inch (20,32 cm) çapında 2 adet *Armstrong* topu alınmasına karar verildi⁴³². Topların kızak ve kundaklarıyla birlikte tam teşekküllü olarak ne kadar zamanda ve hangi fiyata yapılacağı hakkında firmadan bilgi istendi⁴³³. Firmanın 3 Haziran 1868 tarihinde hazırladığı kataloga göre 2 parça top, bunlara ait demir-pirinç karışımı kızaklı kundak ve diğer aksesuarlar % 5 indirimle toplam 2045 £'a mâl oluyordu⁴³⁴. *Armstrong*, Londra Sefareti'ne 25 Haziran 1868 tarihinde toplar ve donanımının yapımlarının tamamlandığını haber verdi⁴³⁵. 2045 £'luk bedelin ödenebilmesi için Bank-ı Osmanî Londra Şubesi'ne 31 Ekim 1868 tarihinde talimat verildi⁴³⁶. Toplar Kasım ayı ortasında İstanbul'a gönderilmek üzere gemiye yüklendi⁴³⁷.

Sultan Abdülmecid döneminde Osmanlı Tersaneleri'nde inşa ettirilen dubalara yerleştirilmiş İngiliz yapımı demir toplarla güvenliği sağlanan Tuna Nehri ve kıyıları, Sultan Abdülaziz döneminde de serhad boyu olması hasebiyle stratejik önemini korumaya devam etti. Silah teknolojilerindeki gelişmelere binaen nehir ve çevresinin sıradan dubalarla korunamayacağına kanaat getirilerek 1868 yılı Eylülünde İngiltere'de iki parça zırhlı duba inşasına karar verildi. Yapımlarının 10 aya kadar tamamlanması taahhüt edilen zırhlı dubaların teslihi için de *Elswick Works*'a her biri 300 pound (136 kg) mermi atar, 220'şer atımlık mermisi ve kızaklı arabalarıyla birlikte 8 tane *Armstrong* topu sipariş verilmesi planlanmaktaydı. Bunun için firmadan fiyat teklifi pusulası istendi⁴³⁸.

Firmanın 13 Ekim 1868 tarihinde hazırlayarak *Musurus Paşa*'ya sunduğu pusulaya göre her biri 9 inch (22,86 cm) çapında ve 12,5 ton ağırlığında olan ağızdan dolar 8 adet *Armstrong* top, bunların taşıyıcıları ile mermi ve diğer mühimmatının toplam tutarı 20.396 £'du. Bu tutarın ödemesi ise üçte biri peşin, üçte biri imalat esnasında ve kalanı ise imalatın bitiminde olacak şekilde üç taksite bölünüyordu. Topların fabrikadan Woolwich Tersanesi'ne kadar nakliye ücreti ve deneme atışları

⁴³² BOA, **İ. HR.**, 232/13676, Lef 3, 3 S 1285 (26 Mayıs 1868) tarihli irade; **A. AMD. d.**, nr. 196, s 26.

⁴³³ BOA, **HR. SFR (3)**, 140/50, Lef 2, 1 Haziran 1868.

⁴³⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 140/68, Lef 1. Toplar ve aksesuarlarının maliyeti indirim öncesi 2211 £ olarak hesaplanmıştı. **HR. SFR (3)**, 140/70, Lef 4.

⁴³⁵ BOA, **HR. SFR (3)**, 141/31. Topların namlu ve mekanizmalarının sağlamlığını kontrol için yüksek şarjlı deneme atışları 1868 Eylülü sonunda yapılacaktı. **HR. SFR (3)**, 143/90.

⁴³⁶ BOA, **HR. SFR (3)**, 144/97, Lef 3.

⁴³⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 145/79, 14 Kasım 1868.

⁴³⁸ Bahriye Nâzırı *Mahmud Nedim Paşa*'nın Londra Sefareti Maslahatgüzârına 7 C 1285 (24 Eylül 1868) tarihli tahrirâtı BOA, **HR. SFR (3)**, 144/47, Lef 3.

toplam 724 £'a mâl oluyordu. İmalatçı firma anlaşma sağlandığı ve bir problem çıkmadığı takdirde topları 6 ay sonunda tamamlamayı taahhüt ediyordu⁴³⁹. *Armstrong*'un topları altı aydan az bir sürede imal edemeyeceğini bildirmesi⁴⁴⁰ topların bir an önce yapılması konusunda aceleci davranan Osmanlı Devleti'ni eş değer kalitede toplar üreten başka bir firmaya yönlendirdi. Bu firma *Elswick Works*'ün en büyük rakibi *Joseph Whitworth*'un sahibi olduğu *The Whitworth Company*'den başkası değildi. Londra Sefiri *Musurus*, 10 Kasım 1868 tarihinde *The Whitworth Company*'den aksesuarlarıyla birlikte 8 parça büyük çaplı topu ne kadar sürede ve kaç Sterline imal edeceğini kendisine en yakın zamanda bildirmelerini istedi⁴⁴¹. *Whitworth Company*'nin teklifi makuldü. Ancak donanmadaki topların tamamına yakınının *Armstrong* firması mamulü olduğundan, insicamı bozmamak adına kısa süreli vakit kaybına razı olunarak 8 topun *Elswick Works*'e imal ettirilmesine karar verildi.

Bir emsali, daha az gelişmiş model olarak beş yıl önce yine *William Armstrong*'un sahibi olduğu *Elswick Works*'e sipariş olunan uzun menzilli toplardan ithal etme meselesi 1869 yılı Martında tekrar gündeme geldi. Bu sefer sipariş olunması planlanan 20 topun her biri 25 ton ağırlığında, namlu çapları 11 pus (27,94 cm) genişliğinde ve gülleleri 600 pound (272 kg) ağırlığında, dövme demirden mamul, kuyruktan dolar yivli *Armstrong* olacaktı. Belirtilen özelliklerdeki topların her biri 3250 £, kundak ve top yatakları 1000'er £'a mâl oluyordu. Firma, topların imaline onay verildiği takdirde fiyatlarda %10 indirim yapmayı ve topları da sipariş tarihinden itibaren 9 ay içerisinde tamamlamayı taahhüt etmekteydi⁴⁴². Toplamda 76.500 £'a mâl olacak bu proje sayesinde Osmanlı Devleti'nin denize kıyısı olan istihkâmları zırhlı gemileri delebilecek kapasitede uzun namlulu toplarla donatılmış olacaktı.

Donanmadaki yapılanma çerçevesinde 1868 yılında Fransa'dan satın alınan monitör gemileri için İngiltere'den getirilen 10 *Armstrong* topundan yalnız, mermileri 150 pound (68 kg) ve 40 pound (18 kg) olan 4 parçası kullanabiliyordu.

⁴³⁹ BOA, **HR. SFR** (3), 144/51, Lef 3. Londra Sefareti'nden Bahriye Nezâreti'ne arz tezkiresi **HR. SFR** (3), 144/47, Lef 2, 15 Ekim 1868.

⁴⁴⁰ BOA, **HR. SFR** (3), 144/60, 15 Ekim 1868.

⁴⁴¹ BOA, **HR SFR** (3), 145/67.

⁴⁴² BOA, **HR. TO**, 117/98, Londra Sefiri *Musurus Bey*'in Hariciye Nezâreti'ne 24 Mart 1869 tarihli telgrafı.

Çünkü monitörlerin top kundakları 300 pound (136 kg) mermi ağırlığına sahip 6 top için yetersiz kalıyordu. Bu topların kullanılmaması savunma açısından büyük sıkıntı yaratacağından, 6 Temmuz 1869 tarihinde 300 poundluk toplar yerine 4 tane 250 pound (113 kg) ve 2 parça da 150 poundluk *Armstrong* topunun İngiltere'den tedarikine ve bedellerinin Maliye Hazinesi'nden tesviyesine karar verildi⁴⁴³. Londra Sefiri *Musurus* tarafından Hariciye Nezâreti'ne 24 Temmuz 1869 tarihinde gönderilen telgrafta belirtildiğine göre, *Elswick Works*'ün 6 topun imali için şartları şunlardı: 250 poundluk 4 topun bedeli %10 indirim sonrası 5832 £, diğer aksesuarlarının bedeli 160 £'dur. 150 poundluk 2 topun ücreti 1530 £, teçizatının bedeli de 69 £'dur. 250 poundluk topların kızaklı kundak ve demir arabalarının % 10 tenzilli toplam fiyatı 1980 £, ateşleme tertibatları 601 £'dur. 150 poundluk topların kundak ve arabaları 630 £, ateşleme tertibatları 280 £'dur. 250 poundluk topların mermileri 1830 £, 150 poundluk topların mermileri 628 £'dur. Topların imalinin tamamlanması, peşinat ödendiği tarihten itibaren 4,5 aydır⁴⁴⁴.

Aynı tarihlerde *Elswick Works*'e, bu sefer başka bir gemi -*Thames Iron Works*'te inşası süren *Feth-i Bülend Zırhlı Korveti*- için 6 tane *Armstrong* topu daha sipariş verilmesine karar verildi. *Armstrong*'un sunduğu fiyat listesine göre topların özellik ve fiyatları şöyleydi⁴⁴⁵:

Miktar (adet)	Özellikleri	Namlu Çapı (inch-cm)	Ağırlık (ton)	Birim Fiyatı	Toplam Fiyat	% 10 İskontolu
4	Woolwich sisteminde yiv açılmış, çelik namlulu ağızdan dolar <i>Armstrong</i> topu	9 "-22,86 cm	12,5 ton	1620 £	6480 £	5832 £
4	Dövme demirden mamul <i>Captain Scott</i> patentli top kundağı	-	-	750 £	3000 £	3000 £
1	Woolwich sisteminde yiv açılmış, 9 poundluk kuyruktan dolar <i>Armstrong</i> topu	-	-	135 £	135 £	121 £
1	Woolwich sisteminde yiv açılmış, 6 poundluk kuyruktan dolar <i>Armstrong</i> topu	-	-	110 £	110 £	99 £
	Tüm topların cephanesi ve diğer aksesuarları	-	-	-	-	3536 £
Toplam						12.588 £

⁴⁴³ BOA, İ. HR, 238/14124, Lef 2, 26 Ra 1286 (6 Temmuz 1869) tarihli irade.

⁴⁴⁴ BOA, HR. TO, 117/126. MAD, nr. 13895, s. 16.

⁴⁴⁵ BOA, İ. HR, 239/14184, Lef 11, 18 Ca 1286 (26 Ağustos 1869).

Tabloda belirtilen 4 büyük *Armstrong* topunun kundakları, manevra ve doğru nişan almak açısından büyük kolaylık sağlayan *Captain Scott* patentli yeni sisteme göre yapılacaktı. İmalata *Captain Scott* bizzat nezaret edecek ve patent ücreti olarak % 5 pay alacaktı. Kontrata göre topların üçte birlik peşinat ücreti olan 4196 £, *Elswick Works*'e verilmek üzere *Musurus Bey* tarafından Londra'daki sarraf *Mösyö Rubenis*'ten alındı⁴⁴⁶. 17 Şubat 1870 tarihinde topların ikinci taksit bedeli 4196 £'un ödenmesi için Bank-ı Osmanî Londra Şubesi'ne talimat verildi⁴⁴⁷. 1870 yılına gelindiğinde Osmanlı Donanmasına ait 66 buharlı savaş gemisinde, 1700 adet demir top bulunmaktaydı⁴⁴⁸.

Donanma, istihkâm ve tabyaların silahlandırılması çalışmaları sürerken, 1870 yılı Martında piyade taburları için kundak ve diğer takımları Tophane-i Âmire imalathanelerinde yapılmak ve masrafları da Dâr-ı Şura-yı Askerî deposundan karşılanmak üzere *Joseph Whitworth*'un icad ettiği 350 dirhem (1,1 kg) mermi atar, küçük çaplı şeshaneli çelik toplardan 100 tane alınmasına karar verildi⁴⁴⁹. *The Whitworth Company*'de *Miralay Rıza Bey* denetiminde yaptırılacak bu toplardan bir numune, daha önce İstanbul'da denenmiş ve gayet başarılı bulunmuştu. Alınacak 100 *Whitworth* sahra topu, Osmanlı Hükümeti yetkilisine deneme atışları sonrasında Liverpool'da teslim olunacaktı. Tanesinin, Osmanlı Devleti'ne aksesuarları hariç 40 £'a mâl olacağı, o sırada İstanbul'da bulunan *Joseph Whitworth*'un ortağı *Mr. Haswell* tarafından ifade olunan topların toplamda 4000 £ olan bedeli üç taksitte ödenecekti⁴⁵⁰.

Osmanlı Donanması için İngiltere'de inşa edilen *Muin-i Zafer* ve *Avnillah* zırhlılarına konulmak üzere *Elswick Works*'e yaptırılan 8 adet 9 inch'lik (22,86 cm)

⁴⁴⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 29 Ağustos 1869.

⁴⁴⁷ BOA, **HR. TO**, 118/10, 17 Şubat 1870.

⁴⁴⁸ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C XII, yay. haz. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1989, s. 112.

⁴⁴⁹ Küçük çaplı *Whitworth* sahra topları tüm ordularda yaygınlaştırılmıştı. Bu topların kullanımları hakkında talimatnâmeler yayınlanarak tüm taburlara dağıtılmıştır. Bir örneği için bkz. **Tali'a Taburlarına İ'tâ Olunacak Vidvort (Whitworth) Topları Hakkında Talimattır**, İstanbul, 1288 (1871).

⁴⁵⁰ Topların bedeli Tophane-i Âmire bütçesine ilave edilen ek bütçeden düşülmek kaydıyla Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî deposunda biriken nakitten karşılanması hususunda Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Tophane-i Âmire Müşiri Halil Paşa'nın tezkireleri BOA, **İ. DH**, 610/42512, Lef 1-2. Gereğinin yapılması hususunda irade **a.g.b.**, Lef 3, 17 M 1287 (19 Nisan 1870). Gereğinin yapılması hususunda Seraskerliğe tezkire **BEO. AYN. d.**, nr. 1029, 29 M 1287 (1 Mayıs 1870), s. 114.

ağızdan dolar *Armstrong* topu'nun imali, 1872 yılı başında tamamlanmıştı. *William Armstrong*, topların ücretini Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu sıkıntılar nedeniyle hâlâ alamadığından, Londra Sefareti'ne hayli baskı uyguluyordu. Bundan bunalan *Musurus Paşa*, firmaya ikinci taksitle birlikte son taksiti de ödeyeceklerini taahhüt etmişti. Bu taahhüdü yerine getiremediği takdirde topların kendisine teslimi ve dolayısıyla İstanbul'a gönderilmesi gecikeceğinden, Babıâli'den bu konuda talimat gelmesini beklemeksizin firmaya ödenecek toplam 10.257 £'u, Bank-ı Osmanî Londra Şubesi'nden talep etti⁴⁵¹.

1870 yılında *Miralay Rıza Bey* aracılığıyla satın alınarak orduda kullanılmaya başlayan 100 *Whitworth* sahra topu, yüksek manevra kabiliyetleri ve etkin güçleri sayesinde çok beğenilmişti. 1873 yılında bir öncekilerle aynı çap ve özelliklerde olmak koşuluyla *Whitworth* toplarından 28 tane daha satın alınması irade buyruldu⁴⁵². Firma, topların tanesini -bu sefer aksesuarlar dâhil- bir önceki fiyattan vermeyi kabul ediyordu. İmalleri 10 haftada tamamlanacak toplam 1120 £ değerindeki topların bedeli, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî deposunda birikmiş nakitten üç taksitte ödenecekti⁴⁵³.

Ordu için *The Whitworth Company*'ye sahra topu siparişleri sürerken, diğer taraftan donanma için *Thames Iron Works* havuzlarında inşa edilmekte olan iki parça zırhlı firkateyne *Armstrong* topları alınması maksadıyla *Elswick Works*'le temasa geçilmişti. Firmaya, firkateynlerden kızağa 1872 yılında konulan *Mesudiye Zırhlısı* için 59.000 £ tutarında 18 parça top ısmarlanmıştı⁴⁵⁴. 1873 Baharında kızağa konan *Mahmudiye Zırhlısı* için de 1873 Eylülünde aynı çaplarda 18 parça top sipariş verildi⁴⁵⁵. Topların özellikleri şöyleydi:

Miktar (adet)	Özellikleri	Namlu Çapı (inch-cm)	Ağırlık (ton)	Mermi Ağırlığı (pound-kg)
12	Yivli, çelik namlulu <i>Armstrong</i> topu	10 "-25,4 cm	18 ton	400 pound-181 kg

⁴⁵¹ BOA, **HR. TO**, 118/71. Bu hareketinin Babıâli tarafından onaylanıp onaylanmadığını öğrenmek maksadıyla *Musurus Bey*'in, Hariciye Nezâreti'ne 14 Ocak 1872 tarihli telgrafı. **BEÖ. AYN. d.**, nr. 1030, s. 45.

⁴⁵² BOA, **İ. DH.**, 667/46428, Lef 2, 23 Ra 1290 (21 Mayıs 1873) tarihli irade.

⁴⁵³ BOA, **a.g.b.**, gös. yer. Konu hakkında Sadareten Seraskerliğe tezkire-i samiyeye BOA, **A. MKT. MHM**, 455/12, 27 Ra 1290 (25 Mayıs 1873); **BEÖ. AYN. d.**, nr. 1032, s. 149.

⁴⁵⁴ BOA, **İ. DUIT**, 185/72, 8 C 1290 (3 Ağustos 1873) tarihli irade. 59.000 £, irade gereği Tersane-i Âmire tahsisatından karşılanacağından Sadaretin konuya dair Bahriye Nezâreti'ne tezkiresi **A. MKT. MHM**, 460/81, 12 C 1290 (7 Ağustos 1873). **A. AMD. d.**, nr. 197, s. 29.

⁴⁵⁵ BOA, **İ. HR.**, 260/15567, Lef 3, 9 B 1290 (2 Eylül 1873) tarihli irade.

2	Yivli, çelik namlulu <i>Armstrong</i> topu	8 "-20,32 cm	7 ton	115 pound-52 kg
2	Yivli <i>Armstrong</i> topu	-	-	12 pound-5 kg
1	Yivli <i>Armstrong</i> topu	-	-	9 pound-4 kg
1	Yivli <i>Armstrong</i> topu	-	-	6 pound-2,7 kg
	Kundak, aksesuar, mermi ve diğer patlayıcı	-	-	-
Toplam				58.000 £

Mesudiye Zırhlısı için sipariş verilen topların kundak, aksesuar, mermi ve patlayıcı takımlarıyla birlikte bedeli 59.000 £ iken; bu kez *Mahmudiye Zırhlısı* için sipariş verilen aynı sayı ve özellikteki toplara *Armstrong*'un İstanbul'daki acentesi ile yapılan sıkı pazarlık sonucu 58.000 £ ödenmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Topların parası firkaateynin yapımının tamamlanacağı 27 ay içerisinde 9666 £'luk 6 taksit hâlinde ödenecekti⁴⁵⁶.

Osmanlı Devleti ve diğer devletlerin top siparişlerini yerine getirmek için var gücüyle çalışan *William Armstrong*, 1873 yılında Osmanlı Devleti'nin sahil boyundaki istihkâmları için uzun namlulu çelik toplar satın almak istediğini haber almış ve eğer isterse sadık müşterisine bu topları tedarik edebileceğini belirtmişti. Osmanlı Devleti'nin bu teklif karşısında *William Armstrong*'a yanıtı ise hayır oldu⁴⁵⁷. Çünkü Osmanlı Devleti kara savunma sistemlerinde yeni adresini bulmuştu. Bu adres, ilk alımın 1861 yılında yapıldığı ve çelik top imalinde İngiltere'deki firmaları da geride bırakan *Krupp Fabrikası*'ndan başkası değildi. Bu tarihten itibaren *Armstrong* ve diğer İngiliz top firmalarından sadece donanma topları ithal edilecekti.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Devri'nde en fazla ağır silah ithal ettiği devlet İngiltere olmuştur. Kaval demir toplarla başlayan ithalat süreci, kuyruktan dolar topların icadıyla birlikte zirveye ulaşmış, Osmanlı istihkâmlarının ve donanmasının büyük bir kısmı İngiltere'nin iki büyük top imalatçısı *Armstrong* ve *Whitworth*'un ürettiği toplarla techiz edilmiştir.

⁴⁵⁶ Ödeme şekline dair Maliye Nezâreti'ne tezkire-i samiyye BOA, A. MKT. MHM, 463/34, 16 B 1290 (9 Eylül 1873). Topların bedelinin ikinci taksiti 1873 yılı sonunda ödenmişti. A. MKT. MHM, 470/37, 25 L 1290 (16 Aralık 1873).

⁴⁵⁷ BOA, A. MKT. MHM, 459/92, 3 C 1290 (29 Temmuz 1873).

1.2.4.1.2.6. Belçika'dan Top İthalı

Belçika, XIX. yüzyıl Avrupasının belli başlı sanayii merkezlerinden biri konumundaydı. Özellikle demir-çelik endüstrisi alanında çağdaşları arasında önemli bir yere sahipti. Bu niteliğini silah imalatına da tatbik ederek başta tüfek ve revolver olmak üzere birçok hafif ateşli silahın üretildiği ve bunların markalarının yaratıldığı bir merkez konumuna geldi. Ağır silah sanayiinde ise top imalatçılığında ziyade, topların yapıldığı fabrika ve tesislerin mekanik parçalarının üretiminde daha etkin bir role sahipti. Bununla birlikte top dökümünde de gayet başarılı bir performans sergilemiş ve başta kendi orduları olmak üzere pek çok devlete top imal etmiştir.

Tanzimat devri olarak adlandırdığımız dönemde Belçika'dan top ithaline yönelik ilk girişim 1853 yılında gerçekleşir. Bahr-ı Siyah ve Bahr-ı Sefid Boğazları'ndaki istihkâmlara yerleştirilmesi düşünülen 44 ve 22 çaplarında 132 parça *Paixhans* demir top için Tophane-i Âmire tarafından hazırlanan, üzerlerinde özelliklerinin ayrıntılı olarak belirtildiği top çizimlerinden bir tanesi Belçika'ya gönderilmiştir⁴⁵⁸. Gönderilen resimlere binaen Belçika Savunma Bakanlığı'nın Türkiye Masası Şefi *Mösyö Glavain* aracılığıyla 8 ve 11 poundluk topların özellikleri, 6 ay içerisinde kaç tane imal edilebileceği ve fiyatlarının ne olacağı hakkında bilgi istenmiştir. Savunma Bakanlığı'nca hazırlanan 4 Mart 1853 tarihli rapora göre topların özellikleri şu şekildedir⁴⁵⁹:

Özellik	Uzunluk inch-m	Namlu Çapı inch-cm	Barut Miktarı pound-kg
Döküm demirden mamul <i>Howitzer</i> (obüs) topu	111,10 "-2,82 m	11,18 "-28,3 cm	12 pounds - 5,4 kg
Döküm demirden mamul <i>Howitzer</i> (obüs) topu	88,50 "-2,24 m	8,88 "-22,5 cm	8,5 pounds - 3,8 kg

Mösyö Glavain, Belçika Kraliyet Dökümhanesi'nde 6 ay içerisinde 8 ve 11 inchlik topların her birinden 25'er tane olmak üzere toplam 50 tane *Howitzer* topu imal edilebileceğini belirtmiştir. Bu topların tüm kontrol ve muayeneleri Liège'de Belçika resmi görevlilerince gerçekleştirildikten sonra, Belçika'da bulunan Osmanlı memurları *Rüstem* ve *Seyyid* beylere teslim edilerek gemilere yüklenecektir. Topların bedeli 100 kg başına 55 Frank'tır. Bu fiyata tüm aksesuar ve diğer parçaları da

⁴⁵⁸ İ. HR, 96/4713, Lef 5, 19 C 1269 (30 Mart 1853) tarihli irade. Bu çizimlerin ikisi de İngiltere'ye gönderilmişti. Bkz. İngiltere'den Top İthalı.

⁴⁵⁹ BOA, HR. SFR (4), 5/21, Lef 6.

dâhildir. Sigorta ve yükleme masrafları ise 100 kg'da 5 Frank olarak tespit edilmiştir. Dersaadet'e naklieleri için ise ton başına 25 Frank ücret ödenecektir. Böylece topların Osmanlı Devleti'ne maliyeti 100 kg başına 85 Frank olacaktır⁴⁶⁰.

Ancak daha önce *İngiltere'den Top İthalı* başlıklı kısımda belirttiğimiz gibi bu sipariş için hazırlanan çizimlerden iki tanesi de İngiltere'ye gönderilmişti. Hangi firma belirtilen sürede 132 adet topu uygun fiyata ve kaliteli bir şekilde imal edebilirse sipariş ona verilecekti. Bu şartlardan belirtilen miktar topu, istenilen sürede imal etmeyi sadece İngiliz *Gospel Oak Iron Works* taahhüt ettiğinden, 132 parça topun imali ihalesi İngiltere lehine sonuçlanmış oldu⁴⁶¹.

Gerçekleşmeyen ilk anlaşmanın ardından Tanzimat Dönemi'nde Belçika'dan ilk top alımı 1857 yılında gerçekleşmiştir⁴⁶². Sipariş için Tophane-i Âmire Müşirliği'nce görülmek üzere Belçika'dan gönderilen kontrat sureti, 6 Nisan 1857 tarihinde Hariciye Nezâreti'nce Müşirliğe sunulmuştur⁴⁶³. Müşirliğin onaması sonucu bedelin, Maliye Hazinesi'nden karşılanması uygun görülmüş, son karar verilmesi için tahrirat Sadarete gönderilmiştir⁴⁶⁴. 1857 Nisanında Belçika Kraliyet Dökümhanesi'nde imali talep edilen topların yapımı 25 Mart 1858 tarihinde tamamlanmıştır⁴⁶⁵.

Sipariş tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte, Belçika'dan son ve en büyük silah ithalinin 1861 yılı başında yapıldığı tahmin edilmektedir⁴⁶⁶. İlki siparişi

⁴⁶⁰ BOA, **HR. SFR (4)**, 5/25, Lef 1-6, 15 Mayıs 1853.

⁴⁶¹ BOA, **A. MKT. UM**, 142/61, 22 Z 1269 (26 Eylül 1853).

⁴⁶² BOA, **HR. TO**, 37/11, 15 Mart 1857.

⁴⁶³ BOA, **HR. MKT**, 185/30.

⁴⁶⁴ BOA, **HR. MKT**, 186/21, 16 Ş 1273 (11 Nisan 1857).

⁴⁶⁵ Topların döküldüğü dökümhanenin çalışanlarına rütbe ve nişan verilmesi hususunda Brüksel Maslahatgüzârı *Mösyö Diran*'ın tahriratı BOA, **HR. TO**, 37/38, 12 Ağustos 1858. Nişan teklifi bir kez de Seraskerlikçe görülmek üzere Bâb-ı Seraskerî'ye gönderilmiştir. **HR. MKT**, 257/7, 10 S 1275 (19 Eylül 1858). Dökümhane çalışanlarına nişan verilmesi Tophane-i Âmire Meclisi'nce tasdik olduğu halde, üzerinden bir sene geçmesine rağmen hâlâ nişanların verilmemesi üzerine *Mösyö Diran*, 29 Eylül 1859 tarihinde Babiâli'ye bir tahrirat gönderir. **HR. TO**, 37/61. Babiâli, meydana gelen bir takım sıkıntılar nedeniyle nişan hükmünün sehven gözden kaçtığını belirtmiş ve 25 Kasım 1859 tarihinde dökümhane müdürü ve çalışanlarıyla, Osmanlı Devleti Liège Şehbenderine nişan verilmesi onanmıştır. **A. DVN. MHM**, 29/52, 29 R 1276 (25 Kasım 1859); gereği hususunda Maliye Nezâreti'ne buyruldu **HR. MKT**, 316/10, 3 Ca 1276 (28 Kasım 1859); **A. DVN**, 149/66, 6 B 1276 (29 Ocak 1860).

⁴⁶⁶ Gerçekleşmeyen 50 topluk sipariş için imalat süresi fabrika tarafından 6 ay olarak verildiğine göre, 130 top için imalat süresi ortalama 15-17 ay olarak hesaplansa, topların İstanbul'a geldiği bilgisinden de hareketle bir yelkenli geminin Belçika'nın Anvers kentinden İstanbul'a 45 ila 60 günde geldiği göz önüne alındığı takdirde siparişin 1861 yılı ortalarında verildiği ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

İngiltere'ye kaptıran Belçika, ikinci 130 adetlik partiyi İngiltere'ye vermemiştir. İsmarlanan toplam 130 *Paixhans* topundan imali tamamlanan son kısmı da 1863 Şubatı'nda İstanbul'a gelmiştir. 130 *Paixhans* topunun kundak hariç 1.766.816 kuruşluk bedeli masarifi fevkalade icmaline ithal edilerek ödenecektir⁴⁶⁷.

Bu ithal aynı zamanda incelediğimiz dönem içerisinde Belçika'ya son top siparişidir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Ordusu için Avrupa'dan demir toplar yerine çelik toplar satın alınmaya başlanacaktır. Bunlar için de ağırlıklı olarak iki çelik dev İngiltere ve Prusya'ya müracaat edilecektir.

1.2.4.1.2.7. Prusya'dan Top İthalı

1860 yılında Osmanlı kalelerinde ve donanmasında mevcut eski tunç topların satılarak elde edilecek gelirleriyle 380 parça şeshaneli demir top ve kara ordularındaki bataryalar için de Avrupa'da yeni icad edilmiş 84 parça şeshaneli çelik top alınması kararlaştırılmıştı⁴⁶⁸. Bu çerçevede özellikle donanma toplarının İngiltere'den *Armstrong* türünde olanlardan tedarikine gidilecek, orduya gerekli şeshaneli çelik toplar da, bu tür topların en iyisinin Prusya'da üretildiği haber alındığından Prusya'dan alınacaktı⁴⁶⁹.

İthal düşünülen topların çaplarının İngiltere, Fransa, Rusya, Belçika, Prusya ve Sardunya Devletlerinden birinin tecrübe sonucu belirlediği çapa uydurulması planlanıyordu. Ancak söz konusu devletler henüz yeni geliştirilmekte olan bu topta standart bir çapta ısrarcı olmayıp, geçmişten beri kullandıkları toplardan birini esas alarak üretim yapmaktaydılar⁴⁷⁰. Bu nedenle Prusya'da imal edilecek yeni topların, eskiden beri kullanılan gelen 3 çapındaki *balyemez* topu esas alınarak üretilmesi düşünülüyordu. Topların istenilen özelliklerde imaline nezâret ve nasıl

⁴⁶⁷ BOA, MAD, nr. 9248, s. 194.

⁴⁶⁸ Serasker Rıza Paşa'nın konuya dair arz tezkiresi: BOA, İ. MMS, 19/849, Lef 1, 23 L 1276 (15 Mayıs 1860). Tophane-i Âmire Mühimmat-ı Harbiye ve İmalat Meclislerinin mazbataları A. MKT. NZD, 319/10, Lef 1-2. Topların alınması için irade İ. MMS, 19/849 Lef 3, 27 M 1277 (15 Ağustos 1860). Gerekenlerin yapılması hususunda Seraskerliğe tezkire-i samiyye A. MKT. MHM, 192/50, 3 S 1277 (21 Ağustos 1860). Seraskerliğin sadarete tezkireyi aldığını bildirir arz tezkiresi: A. MKT. NZD, 323/60, 18 S 1277 (5 Eylül 1860). Maliye Nezâreti'ne konuya dair tezkire-i samiyye A. MKT. MHM, 194/86, 25 S 1277 (12 Eylül 1860).

⁴⁶⁹ Seraskerliğe der-kenar: BOA, A. MKT. NZD, 331/42, 2 Ca 1277 (16 Kasım 1860).

⁴⁷⁰ Bu yolla ellerinde bulunan eski topların işe yarar parçalarını yeni toplarda kullanarak, eskiler bütünüyle ziyan edilmemiş oluyordu.

kullanılacaklarını öğrenme görevinin ise gerek Osmanlı tophanesi, gerekse Prusya dökümhaneleri hakkında tecrübeleri bulunan sermuallim *Muhlis Paşa*'ya (*Kuczkowski*) verilmesi uygun görüldü⁴⁷¹. Bir an önce satın alınması gereken çelik topların ücreti, Berlin'de ikamet eden bir tüccara (sarraf) havale edilecek, kendisine olan borç, mayalık topların satışından elde edilecek gelire ödenecekti⁴⁷².

Prusya'dan ilk top ithali 1861 yılında yapıldı. Prusya'nın Essen Kenti'nde bulunan *Krupp* Firmasından 48 adet 2,5 çapında, 6 poundluk (2,7 kg) mermi atar kuyruktan dolma şaşhaneli çelik sahra topu satın alındı⁴⁷³. İki yıla yakın bir süre sonra 5 Şubat 1863 tarihinde Prusya'dan ikinci defa top ithaline teşebbüs edildi⁴⁷⁴. Bunun için Berlin'de bulunan *Muhlis Paşa* ve maiyetinde gelen *Yüzbaşı Aziz Efendi* fabrikalarla temasa geçti. Prusya ordusu uzmanlarından edinilen bilgiye göre Prusya'da 6 çapında olan toplar, Osmanlı Devleti'nin istediği 3 çapında olanlara tercih edilmekteydi. Toplar sipariş verildiği tarihten en fazla 3 ay sonra Osmanlı yetkililerine teslim edilebilirdi⁴⁷⁵. Berlin'in önde gelen demir döküm imalatçılarından *Johann Friedrich Ludwig Wöhlert*, Osmanlı Devleti'nin istediği tarzdaki topları 50.000 Thaler karşılığında 4 ay içerisinde imal edebileceğini belirtti⁴⁷⁶. 4 aylık uzun tahkikat neticesinde 1863 Temmuzunda *Johann Friedrich Ludwig Wöhlert*'e 1,5 çapında 48 parça ağızdan dolar çelik top sipariş edildi⁴⁷⁷.

⁴⁷¹ *Muhlis Paşa*'ya Prusya'ya gidiş dönüşü için 10.000 kuruş harcırah tahsis edildi. BOA, A. MKT. NZD, 335/29, Lef 1, *Serasker Rıza Paşa*'nın Sadarete arz tezkiresi 29 Ca 1277 (13 Aralık 1860).

⁴⁷² BOA, A. MKT. NZD, 340/21, 9 B 1277 (21 Ocak 1861).

⁴⁷³ BOA, HR. MKT, 377/78, *Karaca Bey* tarafından gelen şaşhaneli topların miktarını içeren defterin seraskerlikçe görülmek üzere gönderildiğine dair tezkire-i samiyeye. 4 Za 1277 (14 Mayıs 1861); Naci Yorulmaz, "Bir Silah Kardeşliği'nin Dayanılmaz Maliyeti Almanya ve Askeri Malzeme İthalatının Osmanlı Ekonomisine Etkisi (1871-1908)", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-2**, (Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İstanbul 7-8 Eylül 2007), İstanbul 2010, s. 704; Naci Yorulmaz, "Ottoman Empire and Germany (1871-1908) Military-economic relationship Trade Activities of German Armaments Industry in the Ottoman Market", www.turkishnews.com/.../ottoman-empire, 27 Kasım 2009, s. 14-15; Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, (2004/1), s. 123. *Krupp* Firmasının kurucusu *Friedrich Krupp* ve fabrikası hakkında bkz **Krupp a Century's History of the Krupp**, Edit. Krupp Works, 1912; Bernhard Menne, **Krupp, Deutschlands Kanonenkönige**, Zürich, 1937...

⁴⁷⁴ Berlin Sefiri *Aristarchi Bey*'in Hariciye Nezâreti'ne 11 Mart 1863 tarihli tahrirati BOA, HR. TO, 29/2.

⁴⁷⁵ BOA, HR. TO, 29/14, 23 Mart 1863.

⁴⁷⁶ BOA, HR. TO, 29/19, 3 Mayıs 1863. *Wöhlert*, bu ücretin üçte birini peşin, geri kalanını da topları teslim ettiğinde alacağını bildirdi.

⁴⁷⁷ Siparişi verilen topların üçte birlik peşinatının ödenebilmesi için İstanbul'dan kredi talep edildi. BOA, A. MKT. NZD, 488/64, Lef 1-2-3, 18-19-23 M 1280 (5-6-10 Temmuz 1863). Kredi talebi

Topların imaline başlandığı halde Berlin'de seçilen sarraf, teminat gösterilmeksizin para ödemeyi reddettiğinden peşinatın ödenmesi gecikmişti. Bu nedenle *Wöhlert*, Berlin Sefareti'nin kapısını aşındırmaya başladı⁴⁷⁸. Beklenen poliçe Eylül ayında geldi. Yahudi asıllı Alman banker ailesi *Mendelssohn*'lar adına gönderilen 16.666 Thaler'lik poliçe, sarraflardan alınır alınmaz *Wöhlert*'e ödendi. Ancak *Wöhlert*, gecikmeden dolayı zararı olduğu gerekçesiyle faiz talep etti. Berlin Sefiri *Aristarchi Bey*, faiz talebini engellemek ve topların gönderilmesinin gecikmesini önlemek amacıyla Babıâli'den kalan üçte ikilik ödeme için ihtiyat poliçesi hazırlanmasını istedi⁴⁷⁹. *Wöhlert*'in fabrikasında imal edilen 48 topun 12 taneden oluşan ilk partisi 1863 Kasımında İstanbul'a gönderildi⁴⁸⁰. İkinci 12 topluk parti de Aralık ayında yola çıktı⁴⁸¹. Toplar ikişer hafta arayla gönderilmeye devam ediyordu. 12 toptan oluşan üçüncü parti Aralık ayı son haftasında İstanbul'a gönderildi⁴⁸². Kalan 12 parça top da 30 Aralık 1863 tarihinde yola koyulmuştu. Toplar, Osmanlı Devleti'ne, Sefir *Aristarchi*'nin başarılı diplomatlığı sayesinde Prusya Devleti'ne verilen fiyattan verildiği gibi, *Wöhlert* faiz talebinden de vazgeçirilmişti⁴⁸³.

48 topun son partisi de tamamlanıp İstanbul'a gönderildiği sırada Sultan Abdülaziz'in annesi *Pertevniyal Valide Sultan* tarafından orduya hediye maksadıyla Prusya'ya 12 adet daha şeşhaneli çelik top ısmarlandı⁴⁸⁴. Toplamda 319.203 kuruşa mâl olan topların 4 Mart 1864 tarihine kadar İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu⁴⁸⁵.

Valide Sultan'ın ısmarladığı 12 topun İstanbul'a ulaşmasının ardından, *Wöhlert*'e 48 tane daha ağızdan dolar şeşhaneli çelik top siparişi verildi⁴⁸⁶. Bu toplardan ilk 12'si 1864 Temmuzunda İstanbul'a gönderildi. Topların kalan 36'sı da

Tophane-i Âmire tahsisatından karşılanmak üzere kabul edildi **A. MKT. MHM**, 269/50, 26 M 1280 (13 Temmuz 1863); **A. MKT. NZD**, 491/15, 3 S 1280 (20 Temmuz 1863).

⁴⁷⁸ BOA, **HR. TO**, 29/23, 29 Temmuz 1863; **MAD**, nr. 10578, s. 43-309, 30 S 1280 16 Ağustos 1863.

⁴⁷⁹ BOA, **HR. TO**, 29/27, 24 Eylül 1863; **MAD**, nr. 10578, s. 113.

⁴⁸⁰ BOA, **HR. TO**, 29/30, 25 Kasım 1863; **MAD**, nr. 10578, s. 123.

⁴⁸¹ BOA, **HR. TO**, 29/31, 8 Aralık 1863.

⁴⁸² BOA, **HR. TO**, 29/34, 23 Aralık 1863.

⁴⁸³ BOA, **HR. TO**, 29/36, 5 Ocak 1864; **HR. MKT**, 489/13. Bundan duyulan memnuniyeti bildirir irade **İ. HR**, 205/11812, Lef 2, 7 N 1280 (15 Şubat 1864).

⁴⁸⁴ BOA, **TSMA d.**, nr. 2775, s. 1, 16 Ş 1280 (26 Ocak 1864).

⁴⁸⁵ BOA, **a.g.d.**, s. 5, 8 N 1280 (16 Şubat 1864).

⁴⁸⁶ BOA, **HR. TO**, 489/36, Hariciye Nezareti'nden Berlin Sefiri *Aristarchi Bey*'e 19 Mart 1864 tarihli telgraf.

hazırdı, ancak son ödemenin yapılmasının ardından trene yükleneceği bildirildi⁴⁸⁷. 36 top, 1864 Eylülünde yapılan son ödemenin ardından İstanbul'a gönderildi⁴⁸⁸.

Topların yola çıktığı haberini alan Babıâli, 1864 Eylülü sonunda, bu sefer başka bir sipariş için Berlin Sefiri *Aristarchi Bey* ve *Mülazım Aziz Efendi*'ye talimat verdi. Bu kez namlusu 8 inch (20,32 cm) çapında ve Prusya usûlü üzere kare şeklinde, boyu 13 ayak (3,96 m) uzunluğunda ve kütlesi 170 kantar (9,6 ton) ağırlığında, kuyruktan mermi doldurmayı kolaylaştıran *Kreiner* patentli kapağa sahip 100 parça kuyruktan dolar şeşhaneli çelik topun ne kadar zamanda ve kaç Thaler'e yapılabileceği soruşturulacaktı. Müracaat edilen firmalardan biri de daha önceki topların büyük çoğunluğunu imal eden *Wöhlert*'ti. *Wöhlert*, topları anlaşma sağlandığı takdirde tanesi tüm aksesuarları dâhil 13.650 Thaler'den olmak üzere toplam 1.365.000 Thaler'e, 16-17 ay içerisinde tamamlayıp teslim edebileceğini bildirdi. Bedelin üçte birlik kısmı 455.000 Thaler kontrat imzalandığı an peşin, 825.000 Thaler 5, 6 ve 7. aylarda, kalan 85.000 Thaler de topların en son partisi İstanbul'a gönderileceği sırada ödenebilecekti. Ancak Osmanlı Devleti bu topların siparişinden vazgeçti.

1863-1864 yıllarında birbirinin peşi sıra gerçekleşen top ithalatının ardından, yaklaşık 3 yıla yakın bir süre durulma evresine giren iki ülke arasındaki silah ticareti ilişkileri, 1867 Mayısında yeniden hareketlendi. Tophane-i Âmire erkânınca daha önce *Krupp* Firması'ndan alınan 2,5 çapındaki 48 adet kuyruktan dolar şeşhaneli çelik topun sağlamlık, kalite, menzil, isabet, darbe gücü ve kullanım bakımından emsallerinden çok üstün olduğu görüldüğünden, bu toplardan 48 adet daha satın alınmasına karar verildi. Her ne kadar bu toplar o zaman yeni icad olduğundan, kundak hâriç tanesi 1000'er Thaler'e alınmışsa da, zamanla fiyatının uygun hale geldiği, içinde bulunulan yıl çelik fiyatlarının düşmesi de fırsat bilinerek daha uygun fiyata alınabileceği planlandı. Seraskerlik, Sultan tarafından da uygun görülürse her bir topun 2'şer parça yedek çelik kamaları, 3'er parça bakır halkalarıyla birlikte *Krupp* Fabrikası'ndan alınmaları hususunda Berlin Sefareti'ne emirname

⁴⁸⁷ BOA, **HR. TO**, 29/40, 30 Temmuz 1864.

⁴⁸⁸ Osmanlı Devleti için 1863 yılından beri imal edilmiş 96 topun toplam masrafı 84.043 Thaler'den 8 Eylül 1864 tarihine kadar 71.818 Thaler'i ödenmişti. Kalan 12.225 Thaler için Tophane-i Âmire'nin Rumi 1279 senesi tahsisatından karşılanmak üzere Prusya Sefareti namına Bank-ı Osmanî'den kredi tahsil edildi. **MAD**, nr. 10582, 7 R 1281 (8 Eylül 1864), s. 72; **HR. TO**, 490/71, 29 Eylül 1864; **HR. TO**, 29/45, 22 Şubat 1865.

gönderilmesini talep etti⁴⁸⁹. Talep, Abdülaziz tarafından da uygun görülünce, *Aristarchi Bey*'e hemen talimat verildi⁴⁹⁰.

Ancak topların imali konusunda *Krupp* Firmasıyla anlaşma sağlanamadığından, aynı zamanda Prusya Ticaret Müsteşarı unvanına sahip *Wöhler*'le 21 Ağustos 1867 tarihinde Berlin'de sekiz maddelik antlaşma imzalandı⁴⁹¹. Buna göre 48 parça top, en kaliteli çelikten imal edilecekti. Namluları Prusya usûlündekare şeklinde delinecek, 6 poundluk (2,72 kg) mermi atar kapasiteli topların namlu çeperlerine 2,5 çapında şeşhane usûlü yiv açılacaktı. *Kreiner* patentli kuyruk kapaklı toplar en geç 4 ay sonunda Osmanlı Sefiri *Aristarchi Bey*'e teslim edilecekti. Her topa birlikte yedek olarak 2'şer dövme çelik levha ve 3'er bakır levha verilecekti. *Wöhler*'e tüm aksesuarlar dâhil top başına 925 Thaler ücret ödenecekti. Topların muayene ve deneme atışları Prusya ordusu subaylarından oluşan bir komisyonca yapılacak; topların sandıklara konduktan sonra Berlin Tren İstasyonu'na kadarki tüm masrafları üretici firmaya ait olacaktı. 44.400 Thaler'lik maliyetin 15.000 Thaler'i anlaşma esnasında peşin, kalanı da 9500 Thaler'lik taksitler hâlinde ödenecekti⁴⁹². Anlaşma sonrası hemen üretime geçilmiş ve ilk 16'lık parti 17 Aralık 1867 tarihinde İstanbul'a varmak üzere Berlin'den hareket etmişti⁴⁹³. Geri kalan 32 parça top da 16 parçalık iki taksitte 1868 yılı Ocak ayı sonuna kadar İstanbul'a gönderildi⁴⁹⁴.

1860'ların ortalarından itibaren Osmanlı Ordusu'ndaki topçu alaylarının kullandığı toplar, 1,5 ve 2,5 çaplı ağızdan ve kuyruktan dolar şeşhaneli toplarla değiştirilmeye başlandı. Şeşhaneli toplardan ihtiyat olarak ambarlarda da bulundurulması kararlaştırıldığından, gerek Tophane-i Âmire'ye bağlı top dökümhanelerinde, gerekse Prusya'da her iki çaptaki toplardan hayli miktar imal ettirilerek aşamalı olarak topçu alaylarına dağıtılmıştı. Ancak fabrikaların tamamen bu işle meşgul olması diğer üretim faaliyetlerini sekteye uğratacağından ve kaleler için tedariki acil olan bu topları Tophane-i Âmire'de imal etmek hayli zaman

⁴⁸⁹ Seraskerlikten sadarete 29 Z 1283 (4 Mayıs 1867) tarihinde sunulan arz tezkiresi. BOA, **İ. HR.**, 225/13171, Lef 1.

⁴⁹⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 6 M 1284 (10 Mayıs 1867) tarihli irade.

⁴⁹¹ BOA, **HR. TO**, 29/80, Lef 1.

⁴⁹² BOA, **a.g.b.**, Lef 2-4.

⁴⁹³ BOA, **HR. TO**, 29/85.

⁴⁹⁴ BOA, **HR. TO**, 30/1.

alacağından kundak, cephane arabaları ve diğer mühimmatı İstanbul'daki atölyelerde yapılmak üzere, eksik kalan 1,5 çapında 126 parça ağızdan dolar şeşhaneli çelik topun Prusya'dan ithal edilmesi Mühimmat-ı Harbiye Nezâreti ile Seraskerlik arasındaki müzakereler neticesinde karara bağlanmıştı (Şubat 1868). Bu konuda Berlin Sefareti ile yapılan yazışmalar sonucu her topun 600 Thaler'den toplam 75.600 Thaler'e en geç 4 ay içerisinde yapılıp Osmanlı yetkililerine teslim edilebileceği öğrenildi. Topların bedelinin yarısı tunçtan mamul eski kaval muharebe toplarının satışından elde edilecek gelire, kalan yarısının da Tophane-i Âmire'nin Rumi 1284 senesi bütçesine dâhil edilerek ödenmesi planlanıyordu⁴⁹⁵. Sultan Abdülaziz'in de tasvibiyle hemen *Aristarchi Bey*'e telgraf çekilerek Prusya'daki fabrikalarla irtibata geçilmesi istendi⁴⁹⁶. Fabrika sahipleri ile müzakereler neticesinde 126 parça topun *Krupp* Fabrikası'nda imaline karar verildi.

Bu arada *Alfred Krupp*, 2 Nisan 1868 tarihinde Berlin Sefareti'ne gönderdiği mektupta, yeni geliştirdiği halkalı top kuyruğu kapağı sayesinde kolaylıkla dolan 4 poundluk (1,8 kg) şeşhaneli çelik topların, kullanım ve güç bakımından tüm emsallerinden üstün olduğunu bildiriyordu. Pek çok devletin kendisine yeni geliştirdiği bu sistem toplardan sipariş verdiğini, Prusya ordusu için de bu toplardan imal etmekte olduğunu ifade ediyordu. Mektubunun devamında yeni geliştirdiği toplardan bir tanesini 100 adet gülle ve demirden mamul arabasıyla birlikte sultana hediye etmek istediğini belirtiyordu⁴⁹⁷. *Alfred Krupp*'un hediye edeceği topun

⁴⁹⁵ Seraskerliğin, 126 tane çelik topun Tophane'den gönderilecek ölçü ve resmine göre mümkün olan en kısa zamanda imal ettirilebilmesi için kontratının hemen düzenlenip teatisi hakkında Prusya Sefareti'ne telgraf gönderilmesi istizanına dair Sadarete arz tezkiresi. BOA, **İ. DH**, 571/39803, Lef 1, 18 L 1284 (12 Şubat 1868).

⁴⁹⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 24 L 1284 (18 Şubat 1868) tarihli irade. Topların imali 1868 Ağustosunda tamamlandı. BOA, **MAD**, nr. 13895, 13 Ca 1285 (1 Eylül 1868), s. 7; **HR. SYS**, 10/36, 3 Eylül 1868. Bunların son 66 parçası Kasım 1868'de İstanbul'a gönderildi. **HR. TO**, 117/67, 8 Kasım 1868.

⁴⁹⁷ BOA, **İ. HR**, 231/13644, Lef 1, 2 Nisan 1868; **HR. TO**, 30/5, Lef 1, 2 Nisan 1868. Bu topun Trieste Şehbenderliğine kadarki nakliye masrafları *Krupp* Firmasınınca karşılanacak olup, Osmanlı Devleti'nden sadece Avusturya'dan geçiş için gerekli ruhsatı alması isteniyordu. *Krupp*, ayrıca topun üzerine hâk etmek için Devlet-i Aliyye armasının gönderilmesini de talep etti. Berlin Sefiri *Aristarchi Bey*, 6 Nisan 1868 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği *Alfred Krupp*'un mektubunun tercümesini içeren tahriratında *Krupp* Top Dökümhanesi'ne ait izlenimlerini de anlatmıştı. *Aristarchi* fabrikayı şöyle övüyordu: "Geçenlerde sipariş ettiğimiz topları muayene etmek üzere Essen'de bulunan *Krupp* Top Dökümhanesini gezdim. Avrupa Devletlerinin hemen hepsinin bu fabrikada az veya çok siparişi vardır. Bu fabrika akıllara zarar verecek derecede mükemmeldir. Muntazam şekilde idare ve işleyişi, makine ve mamulâtının mükemmelliği asrımızda sanayiinin ne derecede ilerlemiş olduğunu en büyük delilidir. Fabrikanın sahibi Mösyö *Krupp* gibi 10.000 amele ile külliyyetli sermayeye sahip olan bir kimse Avrupa'nın diğer devletlerinde siyasi işlere müdahaleye kalkışabilirdi. Fakat Almanyalıların terbiye ve ahlakları gereği Almanya'da bu tür insanlar

memnuniyetle kabul göreceğine dair 8 Haziran 1868 tarihinde sâdır olan iradeden sonra⁴⁹⁸, 29 Eylül 1868 tarihinde topun fabrikaca en kısa zamanda sandıklanarak Osmanlı Devleti'nin Trieste Şehbenderi'ne teslim edileceği bildirildi⁴⁹⁹. Çelik topun İstanbul'a varmasının ardından, *Alfred Krupp*'a memnuniyet göstergesi olarak bir nişan verilmesi kararlaştırıldı. Kendisine daha önce verilen nişanların kaçınıcı rütbe olduğu hakkında Berlin Sefirinden bilgi istendi. Sefaretten gelen 18 Kasım 1868 tarihli tahriratta *Alfred Krupp*'un birçok devletin üst düzeyli nişanına sahip olduğu, ayrıca 2. rütbeden Prusya Devlet nişanı da bulunduğundan, kendisine 2. rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesinin uygun olacağı bildirildi⁵⁰⁰. Sefaretten edinilen bilgi doğrultusunda 9 Ocak 1869 tarihinde *Friedrich Alfred Krupp*'a 2. rütbe Mecidiye Nişanı, fabrikanın müdürüne de 5. rütbe Mecidiye Nişanı verilmesine karar verildi⁵⁰¹. Naci Yorulmaz'a göre *Krupp*'un 1868 yılında Sultan Abdülaziz'den aldığı bu nişan, saraya arz ettiği top karşılığında *Krupp*'un kendi şahsına takdim edilmiş olsa da, sonucu itibarıyla Almanya ile yakın gelecekte kurulacak ticari-politik ve askeri yakınlaşma adına atılan ilk adımın nişanesiydi⁵⁰².

Top ticaretinde bu gelişmeler yaşanırken, Prusya'dan can sıkıcı bir haber geldi. Daha önce Prusya'dan alınacak topların ücretinin bir kısmını karşılamak maksadıyla tunçtan mamul eski kaval muharebe toplarının rayici fiyatına satılacağına değinmiştik. Bu amaçla tüccarlara gösterilmek üzere Prusya ve Londra'ya numuneler gönderilmişti. *Aristarchi Bey*, 20 Mayıs 1869 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği tahriratında tunç numunelerinin ne Prusya'da ne de İngiltere'de rağbet gördüğünü, dolayısıyla buralarda satışının çok zor olduğunu bildiriyordu. En son Prusya'daki bir tüccarın bunlara bir teklif verdiğini, ancak bu rakamın topların

vazifelerinden başka bir işle meşgul olmazlar. Hatta Prens Napoleon'un Essen'e seyahatleri sırasında bu muntazamlık hayli ilgisini çekmiş ve bu nizamdan hayretler içinde kalmıştır. Krupp Fabrikası'nı gezdiğim sırada Mösyö Krupp, padişahımıza kuyruktan dolar cinsinden, kapağı sadeleştirilmiş türden bir parça top takdim etmek arzusunda olduğunu şifahen bana bildirmişti. Buna dair tarafıma bir mektub göndermiş olup tercümesini sizin vasıtanızla efendimize takdim ediyorum. Mösyö Krupp tarafından bazı hükümdarlara takdim olunan bu tür numuneler kabul olduğundan, saltanat-ı seniyyemizce bu hediyenin kabul görüp görmediği hususunda yanıt-ı âlileri beklenir." BOA, **İ. HR.**, 231/13644, Lef 2, 6 Nisan 1868; **HR. TO**, 30/5, Lef 2, 6 Nisan 1868.

⁴⁹⁸ BOA, **İ. HR.**, 231/13644, Lef 3.

⁴⁹⁹ BOA, **HR. TO**, 30/9, Berlin Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 29 Eylül 1868 tarihli tahrirat.

⁵⁰⁰ BOA, **HR. TO**, 30/11.

⁵⁰¹ BOA, **İ. HR.**, 235/13880, Lef 2, 25 N 1285 (9 Ocak 1869) tarihli irade. *Krupp*'a 2. Rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesi kararlaştırılmışken, 13 Mart 1869 tarihinde yayımlanan başka bir iradede *Krupp*'a verilecek nişanın 4. rütbeden olması emrediliyordu: **İ. HR.**, 236/13970, Lef 6.

⁵⁰² Naci Yorulmaz, "Bir Silah Kardeşliğinin Dayanılmaz Maliyeti...", s. 704.

nakliye masrafına bile yetmeyeceğini sözlerine eklemekteydi⁵⁰³. Bu can sıkıcı haber silah ithalini sekteye uğratmayacaktı. Eğer eski tunç toplar vaktinde satılamazsa, ithal edilmekte olan silahlar için yeni krediler alınacaktı.

Osmanlı Ordusu'ndaki toplam nefer sayısının 1870 yılından itibaren 725.000'e çıkarılması tasarısı gerçekleştiği takdirde büyük bir silah açığı meydana gelecekti. Bu askerlerden oluşan her tabura 2 top hesabıyla gerekli 1932 adet meydan muharebe ve dağ topundan eksik kalanının büyük çoğunluğunun Tophane-i Âmire dökümhanelerinde imaline çalışılacak, kalanının da Prusya'daki *Krupp* Fabrikası'ndan tedarikine gidilecekti. Prusya'dan alınacak toplar, ağırlıklı olarak *Alfred Krupp*'un hediye olarak gönderdiği kuyruktan dolar 4 poundluk (1,8 kg) şeşhaneli çelik meydan muharebesi topu türünde olacaktı. 17 Ekim 1869 tarihinde kundak, araba, mühimmat ve diğer edevatının tamamı Tophane-i Âmire'de imal edilmek üzere 4 poundluk (1,8 kg) 200 ve 6 poundluk (2,7 kg) 72 kuyruktan dolar şeşhaneli çelik topun *Krupp* Fabrikası'ndan alınmasına karar verildi⁵⁰⁴. Bedellerinin ödenmesi hususuna gelince; 4 poundluk 200 topun birim fiyatının 12.000 kuruş, 6 poundlukların da 17.000 kuruş olacağı tahmininden hareketle toplam ücretlerinin 7248 keseyi (3.624.000 kuruş) bulacağı tahmin ediliyordu. Bu meblağın, Prusya ve İngiltere'de rağbet görmeyen eski tunç topların, başka müste'men tüccarlara satılmasından sağlanacak gelire ödenmesi ön görülüyordu⁵⁰⁵. 1870 yılında, *Krupp*'a sipariş edilen 272 parça topa 22 top daha eklenerek Prusya'dan gelecek top sayısının 294'e çıkarılması hedeflendi⁵⁰⁶. Topların tümünün imali 1870 Kasımında tamamlanarak Aralık ayı sonunda İstanbul'a gönderildi⁵⁰⁷.

Krupp mamulü toplar Osmanlı askerî erkânı tarafından çok beğenilmişti. Ayrıca firmanın Osmanlı Devleti'nin ileride gerçekleşmesi muhtemel büyük siparişlerinde işlemlerin kolaylıkla yürütülebilmesi için 1869 yılı sonrası İstanbul'da temsilcilik açması⁵⁰⁸ firmayı Osmanlı Devleti için daha da cazip kılmıştı. 1871 yılında yeni savunma sistemlerine göre düzenlenen Bahr-ı Siyah ve Bahr-ı Sefid Boğazları'ndaki bazı istihkâmların, mermileri zırhlı harp gemilerinin kalın zırhlarını

⁵⁰³ BOA, **HR. TO**, 30/15.

⁵⁰⁴ BOA, **İ. HR.**, 240/14241, Lef 2, 11 B 1286 (17 Ekim 1869) tarihli irade.

⁵⁰⁵ BOA, **a.g.b.**, aynı lef. Berlin Sefareti'nin konuya dair tahrirâtı **HR. TO**, 30/22, 10 Kasım 1869.

⁵⁰⁶ BOA, **HR. TO**, 118/47, 20 Eylül 1870.

⁵⁰⁷ BAO, **HR. TO**, 118/58, 13 Kasım 1870; **HR. TO**, 118/68, 27 Aralık 1870.

⁵⁰⁸ Mehmet Beşirli, **a.g.m.**, s. 123.

delebilecek güçte büyük çaplı toplarla donatılması kararı alındı. Seraskerlik bünyesinde oluşturulan komisyonda, bu tür topların imalinin Tophane-i Âmire'deki mevcut makinelerle henüz mümkün olmadığı, bu nedenle kalanı ileride Tophane-i Âmire tesislerinde üretilmek üzere Almanya'dan on dördü 15 cm, beşi 24 cm ve biri de 28 cm çaplarında olmak üzere toplam 20 tane uzun namlulu topun 60'ar atımlık mühimmatıyla birlikte ithal edilmesi meselesi görüşüldü ve karara bağlandı. Toplam maliyeti 52.500 Lira civarında olması beklenen top siparişinin işlemlerini yürütmek üzere 27 Kasım 1871 tarihinde *Miralay Aziz Bey*'in acilen Almanya'ya gönderilmesine karar verildi⁵⁰⁹.

Bahr-ı Sefid ve Siyah Boğazları'nın ardından sıra mühim mevkilerdeki kalelerle, Anadolu istihkâmlarının uzun namlulu çelik toplarla donatılmasına gelmişti. Ancak istihkâm ve kalelerdeki mevcut topların tamamının bir seferde yeni çelik toplarla değiştirilmesi ekonomik açıdan mümkün olmadığından şimdilik topların bir kısmının tedarik edilerek kale ve istihkâmlardaki yerlerine konulmasına karar verildi. Bedeli tahsisat-ı fevkaladeden karşılanacak topların yine Almanya'dan satın alınması ön görüldü⁵¹⁰. Bu kapsamda 26 Temmuz 1873 tarihinde *Krupp* Fabrikası'yla 500 adet top imali hususunda mukavele imzalandı⁵¹¹. Kundaklarıyla

⁵⁰⁹ BOA, İ. DH, 652/44651, Lef 3, 14 N 1288 (27 Kasım 1871).

⁵¹⁰ BOA, A. MKT. MHM, 442/72, Lef 2, 25 N 1289 (26 Kasım 1872). Topların ödemeleri için devlet bütçesinin incelenerek ona göre uygun bir teminat gösterileceği belirtildi. A. MKT. MHM, 448/62, 28 Z 1289 (26 Şubat 1873).

⁵¹¹ Rifat Önsoy, **Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, 95-96; Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkarı (1871-1914)", **IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler** C. II, TTK Ankara 1988, s. 1209; Naci Yorulmaz, "Bir Silah Kardeşliğinin Dayanılmaz Maliyeti...", s. 704; Mehmet Beşirli, **a.g.m.**, s. 123; Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 111-112. 500 parça topun *Armstrong* Firmasına mı, yoksa *Krupp* firmasına mı ısmarlanırsa daha iyi netice alınacağı Osmanlı kurmayları arasında uzun müzakerelere neden oldu. Bu amaçla her iki fabrikanın sahipleri ve İstanbul'daki mümessilleri ile de temaslarda bulunuldu. Avrupa'da her iki top ile yapılan tecrübelerden elde edilen sonuçlarla raporlar düzenlendi. Buna göre *Krupp* Firması'nın kuyruktan dolar dökme çelikten mamul toplarının doldurulması kolay, ateşlenmesi hızlı ve mermilerinin hedefe isabet oranı çok yüksekti. *Krupp* toplarının gövdelerinin tamamen kaliteli dökme çelikten yapılmış ve belli noktalarının yine çelik çemberlerle güçlendirilmiş olarak tasarlanmış olması birbirinin peşi sıra yapılan sürekli atışlara daha dayanıklı olduklarının bir göstergesiydi. *Armstrong* toplarına gelince; bu toplar *Krupp* toplarına nispetle içleri zayıf çelikten ve üzerleri dövme demirden çemberlerle sağlamaştırılmaya çalışılmış namlulardan ibaretti. Kullanımı *Krupp* toplarına oranla daha zor; yapısı süratli ve fasılasız atışlara uygun değildi. Sık ve derin şekilde açılmış yivleri nedeniyle belirli bir süre sonra aşırı kullanımdan dolayı yıpranıp kullanılamaz hâle gelecekleri İngiliz donanması subaylarınca da tasdiklenmişti. Her iki firma Osmanlı Devleti'nin siparişi vereceği topları kuyruktan dolar imal edebileceklerini taahhüt etseler de, *Armstrong* Firması o zamana dek çok büyük çaplı kuyruktan dolar top imal etmediğinden bu konudaki tecrübesi *Krupp* Firması'na oranla daha azdı. Bütün bunlarla birlikte *Armstrong* Firması'nın topların imali için verdiği fiyat,

birlikte 169, 167 ve 164 parçalık partiler halinde üç senede imal edilecek ve toplamda 5.374.020 Thaler'e mâl olacak topların çaplarına göre miktarları ve fiyatları şu şekildeydi⁵¹².

Birinci taksitin ödendiği tarihten itibaren başlayarak **birinci** senede teslim olunacak *Krupp* top ve kundaklarının çap, miktar ve fiyatları:

TOP				KUNDAK*		
Çap (cm)	Top (adet)	Birim Fiyatı (Thaler)	Toplam Ücret (Thaler)	Kundak (adet)	Birim Fiyatı (Thaler)	Toplam Ücret (Thaler)
28	4	35.300	141.200	4	9510	38.040
26	4	28.050	112.200	4	7130	28.600
24	17	18.000	306.000	17	6000	102.000
21	10	13.200	132.000	10	5475	54.750
15 (uzun)	77	6200	477.400	77	3240	249.480
15 (kısa)	17	2200	37.400	17	1060	18.020
12	40	2500	100.000	40	1060	42.400
Toplam	169		1.306.200	169		533.290
Birinci parti top ve kundakların toplam bedeli 1.839.490 Thaler olup, ödenecek olan üçte bir fiyatı 613.163 Thaler'dir.						

Birinci taksitin ödendiği tarihten 12 ay sonra başlayarak **ikinci** senede teslim olunacak *Krupp* top ve kundaklarının çap, miktar ve fiyatları.

TOP				KUNDAK*		
Çap (cm)	Top (adet)	Birim Fiyatı (Thaler)	Toplam Ücret (Thaler)	Kundak (adet)	Birim Fiyatı (Thaler)	Toplam Ücret (Thaler)
28	4	35.300	141.200	4	9510	38.040
26	3	28.050	84.150	3	7130	21.450
24	17	18.000	306.000	17	6000	102.000
21	9	13.200	118.800	9	5475	49.275
15 (uzun)	77	6200	477.400	77	3240	249.480
15 (kısa)	17	2200	37.400	17	1060	18.020
12	40	2500	100.000	40	1060	42.400
Toplam	167		1.264.950	167		520.665
İkinci parti top ve kundakların toplam bedeli 1.785.615 Thaler olup, ödenecek olan üçte biri fiyatı 595.205 Thaler'dir.						

Krupp Firması'na göre daha uygun olsa da, bu fark önemsenmeyip ithali düşünülen 500 parça topun *Krupp* Firması'na sipariş edilmesi oy birliği ile kabul edildi. BOA, İ. MMS, 46/1981, Lef 2, 11 Ca 1290 (7 Temmuz 1873) tarihli Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin Mazbatası ve 25 Ca 1290 (21 Temmuz 1873) tarihli irade, Lef 4. Karardan haberdar olması için Seraskerliğe tezkire-i samiyeye: **A. MKT. MHM**, 459/58, 28 Ca 1290 (24 Temmuz 1873). Toplam tutar 5.374.020 Thaler, Hazine-i Celile'den ödeneceğinden gereğinin yapılması hususunda Maliye Nezâreti'ne tezkire-i samiyeye **A. MKT. MHM**, 460/18, 6 C 1290 (1 Ağustos 1873); **MAD**, nr. 11167, s. 26.

⁵¹² BOA, İ. MMS, 46/1981, Lef 3; **Y. EE**, 24/90.

* Kundak miktarı sütunundaki üstten ilk beş sıra sahil istihkâm kundağı, kalan iki sıra muhasara ve istihkâm kundağıdır.

* Kundak miktarı sütunundaki üstten ilk beş sıra sahil istihkâm kundağı, kalan iki sıra muhasara ve istihkâm kundağıdır.

Birinci taksitin ödendiği tarihten 24 ay sonra başlayarak **üçüncü** senede teslim olunacak *Krupp* top ve kundakların çap, miktar ve fiyatları.

TOP				KUNDAK*		
Çap (cm)	Top (adet)	Birim Fiyatı (Thaler)	Toplam Ücret (Thaler)	Kundak (adet)	Birim Fiyatı (Thaler)	Toplam Ücret (Thaler)
28	4	35.300	141.200	4	9510	38.040
26	3	28.050	84.150	3	7130	21.450
24	16	18.000	288.000	16	6000	96.000
21	9	13.200	118.800	9	5475	49.275
15 (uzun)	76	6200	471.200	76	3240	246.240
15 (kısa)	16	2200	35.200	16	1060	16.960
12	40	2500	100.000	40	1060	42.400
Toplam	164		1.238.550	164		510.265
Üçüncü parti top ve kundakların toplam bedeli 1.748.915 Thaler olup, ödenecek olan üçte biri fiyatı 582.971 Thaler'dir.						

Tabloda da görüldüğü üzere bu toplardan 330 parçayla büyük çoğunluğu uzun namlulu zırh deler nitelikte sahil istihkâm topundan, geri kalan 180 parçası da kısa namlulu kara istihkâm ve muhasara topundan oluşuyordu. *Krupp* Firması'nın İstanbul'daki temsilcisi *Otto Dingler*'le yapılan antlaşmaya göre, normalde topların toplam bedelinin üçte biri peşin olarak ödenmesi gerekirken, meblağın fazlalığı nedeniyle Osmanlı Devleti'ne ilk taksiti de üçe bölerek ödemesi imkânı tanınmıştır. Toplar için taraflar arasında hazırlanan ödeme tablosu şu şekildedir⁵¹³:

Birinci Sene

	Vadeleri Tarihi	Thaler
Def'aten Verilecek Olan Peşinat	14 Temmuz 1289	613.163
Top kundaklarının pey der pey hazırlanabildiği <i>Mösyö Krupp</i> tarafından Devlet-i Aliyye'ye haber verildiği tarihlerden 30'ar gün içinde verileceği	Ağustos 1289	139.697
	Eylül 1289	139.697
	Ekim 1289	139.697
	Kasım 1289	139.697
	Aralık 1289	139.697
	Ocak 1289	139.697
	Şubat 1289	139.697
	Mart 1290	139.697
	Nisan 1290	139.697
	Mayıs 1290	139.697
	Haziran 1290	139.697
	Temmuz 1290	139.708
	Toplam	

İkinci Sene

	Vadeleri Tarihi	Thaler
Def'aten Verilecek Olan Peşinat	Ağustos 1290	595.205

* Kundak miktarı sütunundaki üstten ilk beş sıra sahil istihkâm kundağı, kalan iki sıra muhasara ve istihkâm kundağıdır.

⁵¹³ BOA, Y.EE, 29/107. Bu topların taksitleri için Paris Sefiri *Sadık Paşa* aracılığıyla Fransa'dan kredi küşad edilmiştir. BOA, A. MKT. MHM, 471/14. Y. EE, 29/174; HR. TO, 495/94, HR. TO, 495/99; Y. EE, 30/2; Y. EE, 30/8; Y. EE, 24/75, Y. EE, 28/91; Y. EE, 28/85, 23 Haziran 1874...

Top kundaklarının pey der pey hazırlanabildiği <i>Mösyö Krupp</i> tarafından Devlet-i Aliyye'ye haber verildiği tarihlerden 30'ar gün içinde verileceği	Eylül 1290	99.200
	Ekim 1290	99.200
	Kasım 1290	99.200
	Aralık 1290	99.200
	Ocak 1290	99.200
	Şubat 1290	99.200
	Mart 1291	99.200
	Nisan 1291	99.200
	Mayıs 1291	99.200
	Haziran 1291	99.200
	Temmuz 1291	99.200
	Ağustos 1291	99.210
Toplam		1.785.615

Üçüncü Sene

	Vadeleri Tarihi	Thaler
Def'aten Verilecek Olan Peşinat	Eylül 1291	582.971
Top kundaklarının pey der pey hazırlanabildiği <i>Mösyö Krupp</i> tarafından Devlet-i Aliyye'ye haber verildiği tarihlerden 30'ar gün içinde verileceği	Ekim 1291	97.162
	Kasım 1291	97.162
	Aralık 1291	97.162
	Ocak 1291	97.162
	Şubat 1291	97.162
	Mart 1292	97.162
	Nisan 1292	97.162
	Mayıs 1292	97.162
	Haziran 1292	97.162
	Temmuz 1292	97.162
	Ağustos 1292	97.162
	Eylül 1292	97.162
Toplam		1.748.915
Genel Toplam		5.374.020 Thaler
Her Thaler 22 Frank, 1 İngiliz Lirası hesabıyla		798.121 Sterlin

1873 yılı başlarında donanma için sipariş edilen zırlı gemilere konulacak topların *Armstrong* yerine *Krupp* Firması'ndan tedariki gündeme geldiyse de, zırlı gemiler İngiltere'deki *Thames Iron Works*'te inşa edilmekte olduğundan hem İngiliz Hükümeti ile ikili ilişkilerde olumsuzluk yaşanmaması için hem de imal edilen topların nakilleri ve montajında güçlük çekileceğinden bu tasarıdan vazgeçildi⁵¹⁴.

1873 yılında, daha önce kundakları Tophane imalathanelerinde yapılmak üzere *Krupp* Firması'ndan satın alınan toplardan İstanbul'da yapımı yetişmeyen 132 parçasının kundaklarının da *Krupp* Firması'ndan tedarikine mecbur kalındı. Bu kundakların Osmanlı Devleti'ne maliyeti tane başına 625 Thaler'den toplam 82.500 Thaler (12.375 £) olacaktı⁵¹⁵.

⁵¹⁴ BOA, HR. TO, 30/65, 26 Şubat 1873.

⁵¹⁵ Bu bedelin yarısı olan 6187 £, peşin ödemek üzere Londra'daki muteber bir banka üzerinden kambiyal çekilecekti. BOA, A. MKT. MHM, 457/72, 6 Ca 1290 (2 Temmuz 1873).

500 topluk siparişin imalatı devam ederken, diğer taraftan seyyar topçu alaylarının da kuyruktan dolar şeşhaneli çelik toplarla techizine karar verilerek 1873 Kasımında *Krupp* Fabrikası'na 30'u 6 pound (2,7 kg), 36'sı 4 pound (1,8 kg) çapında 66 tane daha top ısmarlandı⁵¹⁶. Bedeli olan 116.208 Thaler, Rumi 1289 senesi bütçesi top, kundak ve yuvarlak tertibinden karşılanacaktı⁵¹⁷.

Friedrich Krupp'a, 1868 yılında aldığı Mecidiye Nişanı'ndan sonra, 1874 yılında Osmanlı Devleti'ne imal ettiği toplardan ötürü 2. Rütbeden Nişan-ı Âli-i Osmanî verilmesi irade buyruldu⁵¹⁸. 1876 yılında da firmanın İstanbul temsilcisi *Otto Dingler*'le, Almanya'da topların muayenesinde ve diğer hususlarda yardımları görülen *General Goltz*'a 3. Rütbe Mecidiye Nişanı verilmesi kararlaştırıldı⁵¹⁹.

Osmanlı Devleti, 14 Mayıs 1875 tarihinde *Krupp* Firması'na 500 topa ait borcunu vadesinden önce ödemek istediğini bildirdi. *Friedrich Krupp* da bu jeste karşılık Osmanlı Devleti'ne 500 top haricinde kundak, mermi ve diğer tüm aksesuarlarıyla birlikte 36'sı 87 mm çapında, 36'sı da 75 mm çapında olmak üzere 72 parça yeni geliştirilmiş çember sistemli şeşhaneli çelik top hediye etti⁵²⁰. Yine *Krupp* Firması 1876 yılında uzun namlulu çelik toplardan birini Osmanlı Ordusu'na hediye etti. Bu hediyeye karşılık Sultan Abdülaziz, *Krupp*'un eşine bir mücevher yaptırtarak Essen'e gönderdi⁵²¹.

Tanzimat devri olarak nitelendirdiğimiz dönemde 1861 yılından başlayarak Abdülaziz'in tahttan indirildiği 1876 yılına dek Prusya'dan, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1282 adet top ithal edilmişti. Bu ağır silah siparişlerinde iki firma tercih edildi. İlk zamanlardaki top alımlarında Prusya'nın önde gelen dökümhanelerinden *Mösyö Wöhlert*'in firması tercih edilirken, 1868 yılından sonra iki ülke arasındaki ağır silah ticareti tamamen *Krupp* Firması üzerinden gerçekleşmiştir. Ancak bu ticarete Prusya teknoloji üreten ve satan konumunda olduğu için kârlı çıkan tarafı, Osmanlı Devleti ise alıcı seviyesinden öteye geçemediğinden ekonomisi iflasa sürüklenen zararlı tarafı teşkil etmiştir. Prusya ile Osmanlı Devleti arasında ağırlıklı

⁵¹⁶ BOA, **İ. DH**, 676/47080, Lef 2, 29 N 1290 (20 Kasım 1873) tarihli irade.

⁵¹⁷ BOA, **A. MKT. MHM**, 469/11, *Serasker Hüseyin Avni Paşa*'ya tezkire-i samiyye.

⁵¹⁸ BOA, **İ. HR**, 265/15908, 14 L 1291 (24 Kasım 1874).

⁵¹⁹ BOA, **İ. DH**, 720/50255, Lef 3, 14 Ra 1293 (9 Nisan 1876) tarihli irade.

⁵²⁰ BOA, **İ. DH**, 701/49084, Lef 8, 8 R 1292 (14 Mayıs 1875) tarihli irade. *Krupp* Fabrikası direktörü 19 Mayıs 1875 tarihinde sadarete çektiği telgrafında toplara ait paranın tamamını aldığını haber vermektedir. **HR. TO**, 551/127.

⁵²¹ BOA, **İ. DH**, 722/50414.

olarak silah ticareti ile başlayan ikili ilişkiler yirminci yüzyılın başlarına kadar sağlam bağlarla güçlenerek devam etmiş ve nihayetinde iki devlet sonlarını hazırlayan I. Dünya Savaşı'na müttefik olarak girmişlerdir.

1.2.4.1.2.8. Avusturya'dan Top İthalı

Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Sırp Beyi Aleksandır'ın Grakofça'da 6'sı 7, 6'sı da 14 çapında toplam 12 tane top döktürmekte ve Belgrad'dan Grakofça'ya gizlice harp aletleri nakletmekte olduğunu haber alan Babıâli, Balkan hududundaki istihkâmları güçlendirmenin yararlı olacağını düşündü⁵²². Özellikle Belgrad Kalesi'nin böyle bir güçlendirmeye ihtiyacı vardı. Çünkü kaledeki toplar, çap standardından yoksun, eski teknoloji ürünü köhne şeylerdi. Bu nedenle Belgrad Kalesi'ne 50 tane demirden mamul yivli top gönderilecekti.

Ancak yaklaşmakta olan Kış mevsimi nedeniyle aradaki mesafenin de uzaklığı göz önüne alınarak İstanbul'dan Belgrad'a top nakli zor, masraflı ve uzun zaman alacağından daha önce Varna Kalesi için yapıldığı gibi 50 topun Viyana'ya yakın Tuna Nehri kıyısında yeni icad demir top üreten Avusturya fabrikalarında imal ettirilmesine karar verildi (Kasım 1853). Topların bedeli, kaledeki eski tunç topların satış gelirinden ve Belgrad Muhafızlığı sandığındaki birikmiş paradan karşılanacaktı⁵²³.

Şeşhaneli çelik topların sahneye çıkmasıyla birlikte ağır silah teknolojilerinde yine büyük bir rekabet baş göstermişti. Bu bağlamda Avusturya İmparatoru, 1865 yılında Osmanlı Devleti'ne Tophane-i Âmire Numunehanesi'nde müşahede edilmek, beğenilirse sipariş kabul etmek üzere 4 poundluk (1,8 kg) bir parça dağ topu ile yine aynı çapta bir parça muharebe topu hediye etmişti⁵²⁴.

⁵²² Belgrad Muhafızı *Ahmed İzzet Paşa*'nın arz tezkiresi: BOA, **A. MKT. NZD**, 101/99, Lef 2, 29 M 1270 (1 Kasım 1853).

⁵²³ Topların Avusturya'dan tedarikinin uygun olacağına dair *Serasker Mehmed Ali Paşa*'nın tezkiresi. BOA, **a.g.b.**, Lef 3, 22 S 1270 (24 Kasım 1853); **HR. MKT**, 68/2, 3 Ra 1270 (4 Aralık 1853).

⁵²⁴ BOA, **HR. MTV**, 388/51, 15 Ocak 1865; Viyana Maslahatgüzar vekili *Sadık Efendi* tarafından Hariciye Nezareti'ne 15 Ocak 1865 gönderilen tahriratın tercümesi **HR. MKT**, 106/49. Topların hazırlanıp gönderilmesinde emeği geçen *Şövalye France*'a dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı verilmesine dair irade **İ. HR**, 211/12233, Lef 2, 10 L 1281 (8 Mart 1865); **HR. SYS**, 156/32, Lef 1, 23 Mart 1865; **HR. MTV**, 388/52, 5 Mayıs 1865. Hediye edilen topların Tophane-i Âmire Mamul Ambarına teslim edildiğinin Avusturya İmparatoru'na bildirilmesi hususunda irade **İ. HR**, 216/12569, 11 B 1282 (30 Kasım 1865).

1864 yılında *Thomas Lamich*? adındaki Avusturyalı bir silah mucidi, Viyana Şehbenderliğine gelerek icad etmiş olduğu kuyruktan dolar küçük çaplı toptan bir numunesini Tophane-i Âmire'ye takdim etmek istediğini belirtmişti. Şehbenderlikten Osmanlı Viyana Sefareti'ne yapılan açıklamada *Thomas Lamich*'in icadının kayda değer bir şey olmadığı, şahsın bundan kastının Tophane-i Âmire'de yüksek maaşla istihdam edilmek olduğu belirtildi. Şehbenderlikten redd cevabı alan *Lamich*, aynı isteği Viyana'da misafir olarak bulunan kazak alayı binbaşısı *Arif Bey*'e ilettili. *Arif Bey* de *Tophane-i Âmire Müşiri Halil Paşa* ile görüşerek, modelin bozulması veya başına herhangi bir şey gelmesi durumunda sorumluluk kabul etmemek koşuluyla *Lamich*'in icad ettiği topu İstanbul'a götürmeyi kabul etti.

1866 yılında *Lamich*, icad ettiği topu Viyana Şehbenderliği'ne teslim etmesinin üzerinden iki sene geçmesine rağmen top modelinden haber alamadığını, Bâb-ı Seraskerî nezdindeki teşebbüslerinden de bir netice çıkmadığı gerekçeleriyle *Arif Bey* ve Viyana Şehbenderliği'nden zararının tazmin ettirilmesi için Avusturya Dışişleri Bakanlığı'na başvurdu. Bakanlık, Osmanlı Devleti'nden modelin buldurularak *Lamich*'e iade olunmasını ve şehbenderlik ve *Arif Bey* hakkında soruşturma başlatılmasını talep etti. Ancak bu teklif Babîâli'ce çok önemsenmeyerek, bakanlığa sadece gereğinin yapılacağı haber verildi⁵²⁵.

1867 yılında Viyanalı *Lamich*, padişaha sunulmak üzere İstanbul'a bir ariza daha gönderdi. Arizasında daha önce icad ettiğinin biraz daha gelişmiş modeli olan yeni topunun kuyruktan dolar, ortasından ateşlenir, hareket esnasında mermi doldurulup-ateşlenebilir, sadece üç neferle kullanılabilir ve taşınabilir nitelikte olduğunu belirtiyordu. 1864 yılında İstanbul'a gönderilmek üzere Viyana Sefaret-i Seniyyesi'ne teslim ettiği top numunesinin de bulunarak kendisine verildiğini bu nedenle padişaha teşekkürlerini sunduğunu da sözlerine eklemiştir⁵²⁶. *Lamich*'in bu arizası Babîâli nezdinde dikkate şayan görülmedi. Osmanlı Devleti'nce kendisinin ne Tophane-i Âmire de istihdamı konusunda, ne de icad ettiği topundan istifade edilmek için Avusturya Devleti nezdinde girişimde bulunuldu.

Osmanlı Devleti'ne silah teknolojisi pazarlamak isteyen başka bir Avusturyalı da *Braun's Söhne* adlı metal alet-edevat imalatçısı firmaydı. Firma, 11 Kasım 1867

⁵²⁵ BOA, HR. TO, 106/63, 15 Şubat 1866.

⁵²⁶ BOA, HR. TO, 449/10, 29 Temmuz 1867.

tarihinde padişaha sunulmak üzere Viyana Sefaret-i Seniyyesi'ne verdiği arzında, kuyruktan dolar toplar için imal ederek bazı devletlere sattıkları nişangâhlardan satın almak istemeleri durumunda tanesini 20 Florinden Osmanlı Devleti'ne verebileceklerini belirtmekteydi⁵²⁷. Ancak top nişangâhları çoğu zaman idhâl edilen topların üzerinde geldiğinden veyahud Tophane-i Âmire atölyelerinde imal edilebilir şeyler olduğundan, Avusturya'dan ithaline gerek duyulmamış ve firmanın teklifi geri çevrilmişti.

İncelediğimiz dönemde bir defalık zaruri alım haricinde Avusturya'dan top ve aksesuarları ithal edilmemiştir. Sınırsal yakınlığa, dolayısıyla olası bir ithalatta nakillerin kolaylığına rağmen Avusturya'nın belli başlı döküm firmalarının ve silah mucidlerinin teklifleri de pek önemsenmemiştir.

1.2.4.1.2.9. Amerika'dan Top İthalı

Şeşhaneli çelik top, 1860'ların başında henüz tasarım ve geliştirme aşamasında olan bir ağır silah modeliydi. Dönemin önde gelen silah teknolojisi üreten devletleri bu topların tasarım ve güçlendirilmesi konusunda birbirleriyle yarış halindeydiler. İç savaşın sürdüğü Amerika Birleşik Devletleri de bu rekabetten geri durmuyordu. 5 Eylül 1861 tarihinde *Mr. Francis Henry Saltis*, Osmanlı Devleti New York Şehbenderi'ne gönderdiği mektubunda icad ettiği konik şekildeki dökme çelikten mamul şeşhaneli topun bir numunesini cephaneleriyle birlikte İstanbul'a gönderdiğini haber veriyordu. Bu top, Padişah ve Osmanlı askerî erkânınca beğenildiği takdirde patent ücreti mukabilinde Tophane-i Âmire'de üretilebilecekti⁵²⁸.

New York Şehbenderi, konu ile ilgili Hariciye Nezâreti'ne 10 Eylül 1861 tarihinde gönderdiği tahriratında, *Francis Henry Saltis*'in icad ettiği çelikten mamul konik şekilli şeşhaneli topun 3000 adım mesafeden hedefi tahrip ettiğini bizzat gözlemlediğini belirtiyordu. Şehbendere göre mucit, New York'un önde gelen tüccar ailelerinden birine mensuptu. İcadı da Amerika Birleşik Devletleri'nde imal edilen çelik topların en iyisiydi. Hatta Amerika Birleşik Devletleri askeri erkânından pek

⁵²⁷ BOA, **HR. TO**, 449/44, 11 Kasım 1867.

⁵²⁸ BOA, **HR. TO**, 321/65, Lef 2.

çoğu bu topun patentini satın almak istemişlerse de *Saltis* buna yanaşmamıştı. Eğer bu top Osmanlı Ordusu'nda kullanılacak olursa çok isabetli bir seçim yapılmış olacaktı⁵²⁹. Osmanlı Devleti bu teklife pek sıcak bakmadı. Çünkü Osmanlı Ordusu ve istihkâmlarında öncelik büyük kalibreli toplarla techizin tamamlanmasına verilmişti. İngiltere ve özellikle Prusya'da büyük çaplı çelik top üretimine yönelik çalışmalar daha ileri seviyede yürütülüyordu. Babiâli tüm dikkatini bu iki devlete, özellikle Prusya'daki gelişmelere çevirmişti. Çelik top ithali konusundaki stratejilerini bu çerçevede belirleyecekti.

Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'yle top ithaline yönelik temasları 7 sene sonra gerçekleşecekti. Buna vesile olan silah ise Amerikalı *Dr. Richard Jordan Gatling* tarafından 1861 yılında icad edilen ve mucidinin adıyla anılan *Gatling* topuydu⁵³⁰. Çapı itibarıyla toptan çok makineli tüfek olarak nitelendirilebilecek *Gatling* topunun kullanımı ve gücü hakkında ilk olarak İngiliz ordusu yetkililerinden bilgi istendi ve bu topun İngiltere'den tedarik edilmesinin mümkün olup olmayacağı soruldu. İngiliz ordusu adına *General Pakington*, 27 Ocak 1868 tarihinde *Musurus Bey*'e sunduğu raporunda, *Gatling* toplarının hafif bir araba üzerine monte edilmiş her biri 1 inch çapında 6 namludan ibaret revolver tarzında bir silah olduğundan bahsediyordu. *Pakington*, *Gatling* topunun İngiliz ordusu erkânınca 7 Mart 1867 tarihinde oluşturulan bir komisyon tarafından tecrübe edildiğini, kuyruktan dolar *Armstrong* dağ topu gibi her yerde kullanılamayacağını, tahrip gücünün düşük, ancak fiyatının yüksek olduğunu bu nedenle İngiliz ordusunda kullanımına pek yer verilmediğini de sözlerine ekledi⁵³¹.

Bu topun İngiltere'den tedarik edilemeyeceğini anlayan Babiâli, rotayı Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirdi. Pek çok Avrupalı devletin ilgisini çeken⁵³² 1,5 inch çaplı 10 namlulusu dakikada 250, 1 inch çaplı 6 namlulusu dakikada 150 âdi

⁵²⁹ *Saltis*, numune olarak bir topu da Fransa İmparatoru'na takdim etmiş ve kendisine Fransa devlet nişanı verilmişti. Şehbender, İstanbul'a gönderilen toptan ötürü *Saltis*'in onurlandırılmasının yerinde bir davranış olacağını belirtiyordu. BOA, **a.g.b.**, Lef 1.

⁵³⁰ Yüzyılın icadı olarak tanımlanabilecek bu silah hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bir kaçı için bkz. Paul Wahl-Don Toppel, **The Gatling Gun**, Arco Publishing, 1971; John H. Parker, **History of the Gatling Gun Detachment**, Kansas City 1898...

⁵³¹ BOA, **HR. SFR** (3), 134/29, 27 Ocak 1868; Musurus Bey tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen *Pakington*'un raporunun tercümesi, **HR. TO**, 117/7, 28 Ocak 1868.

⁵³² *Gatling*'e bu toptan Rusya 120 parça, Felemenk, Prusya ve Amerika 100'er, Fransa, İngiltere, Avusturya, Bavyera, İspanya, Danimarka ve Sved (İsveç) Devletleri de birkaç adet sipariş vermişti.

şehane kurşunu atabilen ve 2500 metre menzile sahip *Gatling* toplarından Osmanlı Devleti de edinmeyi düşünüyordu. 10 namlulu 342 £, 6 namlulu da 280 £ olan ve demir kundaklarının tanesi 70 £ değerindeki *Gatling* toplarından denemek ve beğenildiği takdirde 80-100 parça ısmarlanmak üzere birkaç parça numune getirilmesine karar verildi⁵³³. Bu arada İstanbul'a Avrupa'nın diğer merkezlerinden revolver prensibinde ateşleme sistemine sahip çoklu mermi atar top icadı haberleri gelmeye devam ediyordu. Bunlardan biri de 1869 tarihinde Fransa'dan gelen haberdir. Habere göre Fransa'da üç namlulu, dakikada 150 mermi atar, 1 km menzile sahip bir top icad edilmişti. Haberin devamında topun naklinin ve kullanımının gayet kolay olduğu, bu tarz bir topla düz sıra halinde tertip almış bir taburun ön safının kısa süre içerisinde mahvedilebilmesinin mümkün olacağı da ifade ediliyordu⁵³⁴.

Ancak Osmanlı Devleti tercihini *Gatling*'den yana kullandı. Çobançeşme Poligonu'nda deneme atışları yapılan *Gatling* topu numunelerinden 10 namlulu daha çok beğenilerek bunlardan 200 parça satın alınmak üzere 13 Temmuz 1870 tarihinde Osmanlı Devleti adına Tophane-i Âmire Müşiri *Halil Paşa* ile *Gatling* Firması hesabına *Mr. Broadwell* arasında mukavele imzalandı⁵³⁵. Anlaşmaya göre *Gatling* Firması'ndan alınacak mitralyözlerin namluları, *Enfield* tüfeği fişeklerini kullanabilecek çapta dökme çelikten imal edilecekti. Üretim esnasında toplara dair herhangi bir teknik buluş meydana gelirse, firma bu yeniliği ürettiği toplara uygulamakla yükümlü olacaktı. Firma, 1 Kasım 1870 tarihinden itibaren topların her ay en az 15'ini Osmanlı Devleti yetkililerine teslim etmeyi taahhüt ediyordu. Taraflardan herhangi biri taahhüdünü yerine getirmediği takdirde 5000 £ tazminat ödeyecekti. Toplar ve ısmarlanan diğer aksesuarlarının bedeli şu şekildeydi⁵³⁶:

Cinsi	Miktar (adet)	Birim Fiyatı (\$)	Birim Fiyatı (£)	Toplam (£-kuruş)
Mitralyöz topu	200	950	196	39.200
Demir kundak	25		95	2375
Fişek üstüvanesi	500		6,5	3250
Toplam Ödenecek Miktar				44.825 £ = 4.011.00 kuruş

⁵³³ BOA, **İ. DH**, 576/40105, Lef 3, 5 S 1285 (28 Mayıs 1868). Gereğinin yapılması hususunda Seraskerliğe tezkire-i samiyeye **A. MKT. MHM**, 409/33, 10 S 1285 (2 Haziran 1868).

⁵³⁴ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. XII, s. 45.

⁵³⁵ BOA, **İ. DH**, 630/43859, Lef 4. Mitralyöz toplarından 30'u her zırhlıya 2'şer parça yerleştirilecek şekilde Osmanlı donanmasındaki 15 zırhlıya tahsis edilecekti. **HR. TO**, 30/19; **HR. TO**, 118/44; **İ. DH**, 620/43125, 4 B 1287 (30 Eylül 1870).

⁵³⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 8-9-10.

Topların ödemeleri için Viyana'daki bir bankada kredi düzenlenecekti⁵³⁷. Topların bedeli 1871 Eylülüne kadar 4180 £'luk taksitler halinde ödenecekti⁵³⁸.

"Prusya'dan Top İthali" başlıklı bölümde 1871 yılında Osmanlı Devleti'nin yeni savunma sistemlerine göre düzenlenen Bahr-ı Siyah ve Bahr-ı Sefid Boğazları'ndaki bazı istihkâmları, mermileri zırlı harp gemilerinin kalın zırhlarını delebilecek güçte büyük çaplı toplarla donatma kararı aldığını belirtmiştik. Bu çerçevede Avrupa Devletleri ve Amerikan ordularında kullanılmakta olan çelikten mamul uzun namlulu sahil toplarının, oralarda görevli Osmanlı subay ve sefirleri vasıtasıyla incelenerek haklarında rapor hazırlanması istenmişti. Amerika Birleşik Devletleri ordusunda sahil topu olarak *Thomas Jackson Rodman* tarafından tasarlanan ve onun adıyla anıla gelen *Rodman* topları kullanılmaktaydı. Kavisli soda şişesine benzer dizaynı, hem gülle hem de top mermisi atabilecek şekilde tasarlanmış, 8 inçden 20 inç⁵³⁹ kadar namlu genişliğine sahip ağızdan doldurulur bu çelik toplar, XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar top dökümünde uygulana gelen çan usûlü döküm tekniğinin en geliştirilmiş biçimiyle namlusu boş olarak dökülmekteydi. Bu nedenle aynı tarzda dökülen seleflerine oranla daha sağlam bir gövdeye sahipti. *Rodman* toplarının kundak ve taşıyıcı sistemi topun ateşlendiği sırada geri tepmesini önleyecek ve böylelikle hedefe isabet yüzdesini artıracak şekilde özel olarak tasarlanmıştı⁵⁴⁰. Osmanlı Devleti'nin Washington Sefiri ve görev icabı orada bulunan Osmanlı askeri memurları *Rodman* toplarını incelemiş ve çok beğenmişlerdi⁵⁴¹. Ancak kıtalar arası nakliyatın riskli ve pahalı oluşu ve aradaki mesafenin topların teslim süresini de uzatacak olması sahil toplarının Amerika'dan ithalini zora sokan en önemli etmenlerdi.

⁵³⁷ BOA, **HR. TO**, 118/64, 24 Aralık 1870; **HR. TO**, 118/65, 20 Kasım 1870.

⁵³⁸ 1871 Ocağına kadar topların bedelinden 8775 £'u ödenmişti. Tophane tahsisatının geri kalan bedeli ödemede yetersiz kalacağı görüldüğünden, bundan sonraki taksitlerin masarifât-ı fevkalade tahsisatından karşılanması irade buyruldu. BOA, **İ. DH**, 630/43859, Lef 14, 3 S 1288 (24 Nisan 1871).

⁵³⁹ Devrinin en büyük topu unvanına sahip 20 inç (50 cm) çapındaki *Rodman* Topları, 1864 senesinden itibaren üretilmeye başlanmıştır.

⁵⁴⁰ Rodman topları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Albert Manucy, **Artillery Through the Ages: A Short Illustrated History of Cannon, Emphasizing Types Used in America**, Government Printing Office, 1985; John Caldwell Tidball, **Manual of Heavy Artillery Service: For the Use of the Army and Militia of the United States**, Nabu Press 2010...

⁵⁴¹ BOA, **HR. TO**, 115/80, 24 Nisan 1872.

Amerika'dan *Rodman* topları getirtmenin epey maliyetli olacağını gören Osmanlı Devleti, gözünü tamamen Prusya ve İngiltere'ye çevirdi. Avrupa'da döneminin en iyi çelik üreticisi konumunda olan *Krupp* gibi bir müessesenin varlığı, Osmanlı Devleti'nin sahil toplarını bu iki devletin hangisinden temin edeceği konusunda çok fazla düşünmesine mahal bırakmadı ve neticede 300'ü aşkın sahil istihkâm topu Prusya'dan ithal edildi.

Konumuzun zamansal sınırlarını teşkil eden Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde İngiltere ve Prusya'nın başını çektiği Avrupa Devletlerinden daha önce hiç olmadığı kadar top ithal edildiği görülmektedir. Her ne kadar Tophane-i Âmire imalathanelerinde İngiltere, Belçika gibi Avrupa devletlerinden getirilen fırın, tezgâh ve alet-edevat sayesinde şeşhaneli demir top dökülmeye gayret edilse de, bu üretim kapasitesi kısa sürede Osmanlı Ordusu'nun tüm ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde değildi. Ayrıca incelediğimiz zaman diliminde Sardunya, Fransa, Belçika, İngiltere, Prusya, İsveç ve Amerika gibi devletlerin silah teknolojilerini sürekli geliştirmeye yönelik çok büyük yatırımlar gerçekleştirmeleri ve bunun bir rekabet haline dönüşmesi birbiri ardına güçlü ve modern pek çok ağır silahın icadını beraberinde getirmişti.

Osmanlı Devleti bu teknolojilerin varlığından günü gününe haberdar olmakla birlikte, kendi imkânlarıyla teknolojiyi üreten değil, daha çok var olanı ithal yoluyla tedarik eden ve kullanan pozisyonunda kaldı. Klasik demir top ithaliyle başlayan süreç, yukarıda bahsettiğimiz hıza paralel biçimde sırasıyla dökme demirden mamul şeşhaneli top, dövme demirden yapılmış şeşhaneli top ve en sonunda çelikten mamul kuyruktan ve ağızdan dolar şeşhaneli top ithalatıyla tamamlandı. Bahsi geçen devletlerde icad edilen topların en kaliteli olanlarından hemen tedarik edilerek Osmanlı Ordusu ve istihkâmlarına dağıtımına geçiliyordu. Tüm birlik ve istihkâmların bu toplarla techizi henüz tamamlanmadan Avrupa'da daha gelişmiş model topların icad edildiği haberi geliyor ve hızlı bir şekilde bu topların ithaline girişiliyordu. Devletin silahlanması çok büyük para sarfiyatına neden olmuştu. Bu pahalı yapılanmaya yıpratıcı Kırım Savaşı'nın diğer harcamaları da eklenince hazine giderleri karşılamakta yetersiz kalmış, devlet iç ve dış borçlanma yoluna gitmişti. İthal edeni iflasa sürükleyen, ihraç eden devletlerin ekonomik gücüne zenginlik katan

bu sürecin sonunda Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyeceğini alacaklılarına bildirerek iflasını ilan etmişti.

Osmanlı Devleti ordusu on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine girilirken hem ağızdan dolar, hem de kuyruktan dolar şeşhaneli topları kullanırken; İngiltere, Prusya ve Rusya ağırlıklı olarak kuyruktan dolar, Fransa, Belçika ve Avusturya Devletleri ise genelde ağızdan dolar şeşhaneli topları benimsemiş ve kullanmışlardır.

2. BÖLÜM

TANZİMAT DEVRİ'NDE TÜFEKHANE-İ ÂMİRE VE YENİDEN YAPILANMA FAALİYETLERİ

2.1. Tanzimat'ın İlanına Kadar Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ateşli Hafif Silahlar ve Bunların İmalı

Avrupa'da ilk kez on dördüncü yüzyılın başlarında kuşatma savaşlarında kullanılmaya başlayan hafif ateşli silahlar, Osmanlı Ordusu'nda ilk defa on beşinci yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlamıştır¹. Savaşların seyrini değiştirecek düzeyde yaygın ve etkin kullanımları ise ancak adı geçen yüzyılın ikinci yarısında mümkün olabilmektedir. İlk zamanlarda kuşatmalarda ve savaş meydanlarında düşman askerlerinden ele geçirme ve Papalığın tüm yasaklamalarına rağmen Avrupa'dan gelen tüccar gemilerinden satın alma yoluyla tedarik edilen bu silahlar, fitilli ateşleme düzeneğine sahip, ağızdan doldurulur, namlu iç çeperlerinde yiv bulunmayan (kaval) tüfeklerden ibarettir. Şartlar, Osmanlı Devleti'nin özellikle Orta Avrupa'daki kuşatma savaşlarında elde ettiği başarılarla etkinliğini fazlasıyla kanıtlayan bu silahların imalini zorunlu kılmıştır. Çünkü bu denli öneme sahip bir savaş gerecini devamlı ganimet ve ithal yoluyla temin etmeye çalışmak, istikrarlı bir fetih programı yürüten Osmanlı Devleti'ni ilerleyen zamanlarda zora sokabilirdi. İşte bu nedenle tam tarihi bilinmemekle beraber on altıncı yüzyılın ilk yarısında İstanbul'un Haliç'e nâzır Balat kıyısında (Unkapanı) bir tüfek imalathanesi kurulmuştur². On yedinci yüzyılda Tüfekhane-i Âmire olarak zikredilecek kurumun

¹ On beşinci yüzyıl vakanüvislerince teyit edilen tarih hakkında ve konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul 1965, s. 156-158; Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı 32, (Mart 1979), s. 301; aynı müellifin konuyu bulduğu yeni belgeler ışığında değerlendirerek daha sonra kaleme aldığı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II**, Ankara 1983, s. 247; Gabor Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 41-47.

² Ágoston, **a.g.e.**, s. 175; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C. III, Kısım 4, s. 172. Yeniçerilerin büyük kısmının ateşli silahlarla teçhizinin ancak on altıncı yüzyılın ortalarında mümkün oluşu, Tüfekhane ve ona bağlı küçük kârhanelerin kuruluşunun da bu süreçte gerçekleştiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. On sekizinci yüzyıl İstanbul'unun en önemli görgü tanıklarından Sarraf Hovhannesyanyan, Unkapanı'ndaki tüfekhane hakkında şu bilgiyi vermektedir "*Unkapanı'nın biraz ilerisinde, sahilde, surun önünde, Tüfenkhane denilen üstü kapalı bir yer vardır ki, burada tüfenk imâl edilir. Burada bulunan küçük bir rum kilisesi ile ayazma, H. 1043 senesindeki yangında yanmış ve bir daha yapılmamıştır. Ayazmanın suyu hâlen sokağın içinde görülmektedir*" Sarkis Sarraf Hovhannesyanyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 22; ondan naklen P. Ğ. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, Tercüme Hrand D. Andreevyan, İstanbul 1956, s. 118. 1844 yılında İstanbul'u ziyaret eden Charles White ise İstanbul'daki ilk tüfekhanenin II. Mehmed tarafından Unkapanı kapısı civarında kurulduğunu ve *David* adlı bir gayrimüslimin ustabaşı olarak tüfekhane çalışanlarının başına getirildiğini belirtmektedir. Charles White, **Three Years in Constantinople**, Vol. II, London 1846, s. 247.

nüvesini oluşturan Unkapanı'ndaki bu tesis, on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti'nde ateşli hafif silahların imal ve tamir işlerinin yürütüldüğü merkezi teşkil etmektedir. Tüfeklerin imal ve tamir işlerinin baş sorumlusu, Yeniçeri Ocağı'ndaki cemaatlerden herhangi bir ortanın kumandanı olan Tüfenkçibaşıdır³.

İstanbul'daki Tüfekhane ve ona bağlı atölyeler haricinde Anadolu'da ve özellikle Rumeli'deki fetih güzergâhı boyunca önemli kalelerde de küçük çaplı silah atölyeleri mevcuttu. Osmanlı Devleti her ne kadar silah üretimini kontrolü altında tutmaya çalışsa da, on altıncı yüzyılın sonlarına doğru şahıslara ait tüfek imalathaneleri Osmanlı coğrafyasının her yerine hızlı bir şekilde yayılmıştır⁴. Üretimlerine mani olunması hususunda yerel idarecilere gönderilen hükümler ve uygulanan ağır cezalara ve yaptırımlara rağmen bu yayılmanın önü alınamamış ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar özel tüfek imalathaneleri, devlet için sorun olmaya devam etmiştir.

On dokuzuncu yüzyıla kadar Tüfekhane-i Âmire ile devlete ait diğer silah kârhanelerinde ve şahıslara ait özel imalathanelerde üretilen tüfek türlerine gelince: En yaygın üretim payına sahip olan tüfekler yeniçeri neferleri tarafından kullanılan 12-15 gr ağırlığında kurşun atan, 11 ila 14 mm arasında değişen namlu çapına, 115-140 cm arası namlu uzunluğuna sahip ve ağırlıkları 3 ila 4,5 kg arası değişen ağızdan doldurulur fitilli ateşleme mekanizmalı tüfeklerdir⁵. İkinci tüfek türü ise daha çok kuşatma savaşları ve kale savunma sitemlerinin en önemli silahlarından olan 130-160 cm uzunluğunda, 20-45 mm çapında sekizgen veya kaval şeklinde namluya sahip, fitilli ağır *metris tüfekleridir*⁶. On altıncı yüzyılın sonlarında, *fitilli tüfeklere* kaval namlulu yivsiz *çakmaklı tüfekler* de eklenmiştir⁷. *Fitilli tüfeklere* göre daha kolay

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I**, TTK, Ankara 1988, s. 230-231.

⁴ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", **Archivum Ottomanicum**, VI, (1980), s. 293.

⁵ Ágoston, **a.g.e.**, s. 127-128.

⁶ Ágoston, **a.g.e.**, s. 127. Ágoston, devrin Avrupa kaynaklarında geçen Osmanlı Devleti'nin kullandığı silahların Avrupalı türevlerine göre daha büyük olduğu savının, görgü tanıklarının Osmanlı kuşatmaları sırasında görmüş oldukları metris tüfeklerinden yola çıkarak genellemeye gittiklerini öne sürmektedir. Ágoston, **a.g.e.**, gös.yer.

⁷ *Çakmaklı tüfekler, fitilli tüfeklerdeki fitilin yakılması gereğini ortadan kaldırmıştı. Tüfek kullanımını kolaylaştıran bu mekanizmada çakmak taşı çeliğe vurularak kıvılcım çıkarılır, bu kıvılcımla falya barutu ateşlenirdi. O da falya tavaındaki barutu ateşleyerek merminin fırlatılmasını sağlardı. Kenneth Chase, **Ateşli Silahlar Tarihi**, çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 254.*

kullanıma ve etkili menzile sahip olan *çakmaklı tüfekler* Osmanlı Ordusu'nda on yedi ve on sekizinci yüzyılda daha da yaygınlaşarak büyük oranda *fitilli tüfeklerin* yerini almıştır. Süvari ve topçu birliklerindeki askerler tarafından kullanılan piyade tüfeklerine göre daha kısa namlulu ve hafif *karabina, pistol* ve *arkebüzler* de Avrupa taklidi olarak Tüfekhane ve diğer imalathanelerde imal edilen silahlar kategorisindedir.

On altıncı yüzyıl boyunca Tüfekhane ve ona bağlı atölyeler, Avrupalı hasımlarına oranla daha kaliteli ve tesirli tüfek üretmişlerdir. Teknoloji tarihçileri Osmanlı tüfeklerinin namlularının Avrupa mamulü tüfeklere nazaran daha sağlam olmasını, Osmanlı tüfek ustalarının namluları imal ederken namlu olacak demir levhaları külâh şeklinde dürmelerine bağlamaktadırlar⁸. Ancak devlete ait silah atölyelerinin, üretim kalitesindeki devamlılığı bir sonraki yüzyıla ya da yüzyıllara taşıyamadıkları görülmektedir. Gabor Ágoston, bir yeniçerinin 1606 yılına ait hatıralarında anlattıklarına dayanarak, on yedinci yüzyıl başlarında şahıslara ait atölyelerde üretilen tüfeklerin, mîrî tüfenk kârhanelerinde imal edilen tüfeklere göre daha kaliteli olduğundan bahsetmektedir⁹. Yine aynı yeniçeriye göre devlete bağlı işletmelerdeki tüfek ustaları, devletten düzenli olarak maaş aldıkları halde iş yavaşlatmışlar, disiplinsiz ve umarsızca hareket ederek tüfek üretimini yok denecek seviyeye getirmişlerdir¹⁰. Mîrî tüfek kârhaneleri böyle bir durumda Osmanlı Ordusu'nun ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır. Devlet, özel imalathanelerden ve Avrupa Devletlerinden resmi ve gayri resmi yollarla -özellikle İngiltere, Hollanda, Fransa ve İspanya- satın alarak tedarik ettiği tüfeklerle, on yedi ve on sekizinci yüzyıl boyunca silah açığı problemini gidermeye çalışmıştır.

Osmanlı merkez yönetimi, bir yandan silah satın alarak palazlandığı, diğer yandan da kontrolsüz bir şekilde çoğalmalarını önlemek amacıyla şiddetle üzerine yürüdüğü özel tüfek imalatçılarıyla on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde de epey mücadele etmiştir¹¹. Tüm yasak ve müdahalelere rağmen şahıslar elindeki

⁸ Bu sayede tüfek namlusu, barutun yanması esnasında çıkan gaza daha fazla dayanç gösteriyordu. Ágoston, **a.g.e.**, s. 129.

⁹ Ágoston, **a.g.e.**, s. 128-129.

¹⁰ Ágoston, **a.g.e.**, gös. yer; Gani Özden, "Osmanlı İmparatorluğu Silahlı Kuvvetlerinin Harp Sanayii Tesisleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 22, (Şubat 1987), s. 63.

¹¹ Şahıslara ait silah imalathanelerini tamamıyla ortadan kaldırmak, Osmanlı Devleti'nin işine gelmiyordu. İdareciler, bu imalathaneler tamamıyla kapatılırsa, devlet kârhanelerinde Osmanlı

silah manifaktürünün önüne geçilememiştir. Hatta öyle ki on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında Anadolu ve özellikle Rumeli'deki pek çok atölye , idareleri altındaki özel tüfek atölyelerinden ve Avrupa'dan büyük miktarda hafif ve ağır silah temin edip, bunların kullanımını emrindeki askerlere öğretmek için yabancı uzman istihdam eder hale gelmiştir¹².

On sekizinci yüzyıl sona ermek üzereyken Osmanlı ateşli hafif silah imalatında genel durum böyleyken, devlete nizam verme konusunda büyük bir çaba içerisinde olan III. Selim, mîrî tüfekhanelerdeki üretimin kötü gidişatına dur demek ve özel imalathane mamulü tüfeklerin tercih edilebilirliğini önlemek için silahlı bostancılar kışlalarının bulunduğu Levend Çiftliği'nde İspanyol bir mühendise Avrupa tarzı (*Felemenk taklidi*) *musket tüfek* ve *süngü* imal edilebilecek bir silah atölyesi kurdurdu¹³. Unkapanı'ndaki tüfekhanede tüfek namlusu olacak demirler el burguları yardımıyla deliniyordu. Bu nedenle uzun bir zaman diliminde çok az sayıda tüfek namlusu delinebiliyor ve dolayısıyla daha az sayıda tüfek imal edilebiliyordu. Hasköy Dökümhanesi'nde 1773 senesinde top namlusu delmek üzere bir Rum değirmenci tarafından hazırlanan burgu tertibatı model alınarak, Unkapanı tüfekhanesine de yine hayvan (beygir) gücüyle hareket eden bir burgu dolabı çarhı inşa ettirildi¹⁴. Selimiye Kışlası dâhilinde de tüfek imal ve tamiri maksadıyla küçük bir bölüm oluşturuldu.

ordusunun ihtiyacı kadar tüfek imal edilemeyeceğinin farkındaydı. Ancak onlara tamamen serbestiyet tanıyarak kontrolsüz bir şekilde güç kazanmalarının, daha da önemlisi on altıncı yüzyıldan beri devletin başına büyük dertler açan isyancılara silah satmalarının önüne geçmek istiyordu.

¹² Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 434.

¹³ Bu tüfekhane alet edevatının bir kısmını, daha önce Hasköy'deki Humbarahane binasında vücuda getirilen tüfek namlusu delmeye mahsus burgu dolabı çarhları oluşturmaktadır. Wolfgang Müller-Wiener, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 69; Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III", **The Journal of Modern History**, Vol. 37, No. 3, (September 1965), s. 291-306. Ancak Levend Çiftliği'ndeki tüfekhane kuruluşunun üzerinden çok zaman geçmeden ihmal edilerek, kaderine terk edilmiştir. III. Selim'in halefleri tarafından da buranın silah sanayiine kazandırılmasına yönelik herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştır. Guillaume Antoine Olivier, **Travels in the Ottoman Empire, Egypt And Persia**, Vol. I, London 1801, s. 61. Câbî Târihi'nde Levend Tüfekhanesi'nin tesisi şöyle anlatılmaktadır: "*Levend Çiftliği'nde tufeng-hâneler ve bir bargir ile yirmi beş tufeng demiri delünüp ve bir uruşda bir tufeng çakmağı yapılmasını icâd...*": Câbî Ömer Efendi, **Câbî Târihi I**, Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 31.

¹⁴ BOA, C. AS, 515/21526.

III. Selim, Avrupa'da sanayi alanındaki gelişmeleri yakından takip eden ve bu tür yeniliklere büyük ilgi duyan bir padişahı. III. Selim'e göre Osmanlı Devleti'nde de Avrupa'da olduğu gibi bir sınaî kalkınma gerçekleştiği takdirde, devletin ihtiyaç duyduğu kumaştan kâğıda, gemiden askeri mühimmata kadar tüm meta, dışa bağımlı olmaksızın yerli imalathanelerde daha ucuza üretilebilecek ve Osmanlı Devleti her açıdan rahata kavuşacaktı. Buna olan inancı ve tesisleşmeye yönelik ciddi hamleleri neticesinde Avrupa'dan alanında uzman mühendisler getirilerek, birçok imalathane ve fabrika inşa ettirildi. III. Selim, fabrika binalarını ve bunların mekanik sistemlerini henüz kurulum aşamasındayken bile sık sık kontrole gidiyor, fabrikalar imalata geçince buralarda üretilen mamulleri bilinçli bir şekilde bizzat teftiş ederek, durum hakkında uzmanlardan sürekli bilgi alıyordu. Bu yönüyle yalnız selefleri değil, haleflerinden bile çok farklı bir sultan portresi çizmekteydi. Ancak bu girişimciliğinin bedelini canıyla ödedi. Tasarladığı birçok projeyi hayata geçiremeden tahttan indirildi ve bir yıl sonra, tekrar tahta geçirilmesi teşebbüsleri sırasında öldürüldü.

Kendisinden sonra yaklaşık bir yıl tahtta kalan IV. Mustafa, tahta çıkışının yegâne müsebbipleri yeniçerilerin mevcut düzenini bozacak herhangi bir girişime asla cesaret etmeyeceğinden, III. Selim'in yarım kalan reformlarını tamamlamak II. Mahmud'a tevarüs etti. II. Mahmud, III. Selim'i tahttan indiren ve IV. Mustafa'yı da kendi isteklerinin sözde icazet makamı haline getirmek için padişahlık makamına getiren Yeniçeriler var oldukça Nizâm-ı Cedid ve Sekban-ı Cedid gibi düzenlemelerden herhangi bir olumlu netice alınamayacağını çok iyi anlamıştı. On sekiz yıl boyunca ocağı, ocak ileri gelenlerinin devlet kademelerinden kimlerle ilişkisi olduğunu sükûnetle izleyip, iyice etüd etmiş ve nihayet 1826 yılında meşruiyetine en büyük engel olarak gördüğü yeniçeri ocağını ortadan kaldırmıştır.

Bu tarihten itibaren yürürlüğe konan her kanun, yapılan her icraat, merkezi mutlak idareyi güçlendirmede kullanılacak bir vasıta olacaktır. II. Mahmud, bu vasıtalarından en caydırıcı olan silahı, gerçek bir tehdit unsuru kılabilmek için silah endüstrisinin devlet tekelinde yürütülmesi gerektiğine hüküm vermiştir. Devlete ait silah imalathanelerinde şahıslara ait atölyelerdekilere göre daha kaliteli ve daha fazla sayıda Avrupa standardında silah üretilmeli, özel atölyelerin yüzyıllardan beri bu alanda sürdürdüğü tercihi tercih edilirlilik üstünlüğü sona erdirilmelidir. Ayrıca bu

gerçekleştiği takdirde isyancıların silahları özel imalathanelerden kolaylıkla tedarik ederek isyana kalkışmaları, kalkışmalar bile devlet kuvvetlerine üstünlük kurmaları engellenmiş olacaktır.

On dokuzuncu yüzyıl başında Tüfekhane-i Âmire ve ona bağlı mîrî tüfek karhânelerinin modernizasyonunun kısa vadede gerçekleşmesi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar gereği mümkün gözüküyordu. Tüfekhaneler istenilen seviyeye gelene kadar, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra kurulan asâkir-i mansure piyadelerinin techizi için silah ithaline devam edilmesi geçici bir çözüm olarak görüldü. Bunun için yönelinen adres önce Belçika ve Avusturya olmuş¹⁵; kısa bir süre sonra ikili ilişkilerin yumuşamasıyla birlikte İngiltere ve Fransa'dan tekrar tüfek satın alınmaya devam edilmiştir.

Piyade neferlerinin silahlarının ilânihaye Avrupa'dan ithali, çözüm yerine büyük sıkıntılar doğurabilirdi. Bu nedenle kaliteli yerli silah imalatı projesinin bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi Unkapanı'ndaki merkez Tüfekhane'yle, Hasköy Dökümhanesi bünyesindeki tüfek imal tezgâhları, III. Selim'in Avrupa tarzı musket ve süngü (bayonet) imal edilmesi için silahlı bostancılar kışlalarının bulunduğu Levent Çiftliği'nde İspanyol bir mühendise kurdurduğu, ancak kuruluşundan kısa bir süre sonra ihmal edilerek kaderine terk edilen ve bir daha canlandırılmayan modern silah atölyesi, Selimiye Kışlası dâhilinde bulunan küçük tüfekhane ve Tophane-i Âmire içindeki birkaç montaj tezgâhı, yeni ordunun ihtiyacını karşılayacak kadar kalitede ve sayıda tüfeğin seri imalatını yapabilecek düzeyde değildi. İlk başta 1826 yılını takip eden birkaç sene içinde bunlardan silah imalatının ve tamiratının aktif olarak devam ettiği Unkapanı'ndaki Tüfekhane-i Âmire, Tophane Âmire binaları bünyesindeki montaj tezgâhları ve Selimiye Kışlası'ndaki tüfek imal ve tamir atölyesine Rumeli'nin silah imalatıyla ünlü Ohri, Prizren, Üsküp ve Kalkandelen gibi kazalarından tüfekçi ustaları getirilmekle yetinildi¹⁶. Ayrıca bahsedilen tüfek imalathanelerinin fizikî alt yapısı, Avrupa'dan getirilmesi planlanan buharlı makine ve tezgâhların kurulumu

¹⁵ Bu dönem silah ithalinde Rum İsyanındaki tutumlarından dolayı ilişkilerin geçici süreyle askıya alındığı Fransa ve İngiltere yerine Belçika ve Avusturya tercih edilmiştir. Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 435-437.

¹⁶ Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 438-440.

için yetersizdi. Bu nedenle daha geniş bir alanda yeni bir tüfekhane kompleksi inşasına şiddetle gereksinim duyuluyordu.

Binaların inşasına başlanmadan ithali düşünülen buhar makinelerinin siparişi verilmeliydi. Bunun için İngiltere'den silah alımlarında sıkça müracaat edilen *Mösyö Blacque* ile 7 Aralık 1830 tarihinde bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre *Mösyö Blacque*, günde 9 saat çalışmayla 200-250 tüfek demiri delegecek kapasitede 50 beygirlik bir parça buhar çarhını İngiltere'deki makine fabrikalarından birine sipariş verecek, bunun yanı sıra İngiliz tüfekhanelerinde gerek çarhla, gerekse elle imal edilen tüfek çakmağı takımlarının imaline dair birer kılavuz ve bu çarhların her türünden birer örneği de İstanbul'a gönderecekti. Ayrıca *Mösyö Blacque*, buhar çarhlarının kurulumunu ve işletimini yapacak mühendis, mimar ve ustaların seçilip İstanbul'a gönderilmesinden de sorumluydu¹⁷.

Buhar makineleriyle işleyecek yeni tüfekhanenin nereye inşa edileceği konusu epey tartışma konusu oldu¹⁸. İlk başta *Mösyö Blacque*'in gönderdiği iki İngiliz mühendis *Mr. Crife* ve *Mr. Walter*, fabrika kurulmaya elverişli yer konusunda İstanbul'un sahil kıyılarında incelemelerde bulunarak, Babiâli'ye iki alternatif sunmuşlardı. Bunlardan biri Fener bahçesi, diğeri de Yedikule yakınlarındaki Kuşburnu adı verilen çayırdı. Bu arada Balat'taki hâlâ merkez olma vasfını sürdüren Tüfekhane'nin de ihmal edilmeyerek gerekli yerlerinin tamir olunması ve Hasköy'deki tüfek imalathanesinin genişletilerek bura imalatına yardımcı olması düşünüldü. Ancak yeni tüfekhanenin nereye inşa edileceği hakkında padişah ve devlet/askerî seçkinlerin üzerinde karar kıldığı nihai mekân, 1832 yılında Dolmabahçe'de bulunan Karabali Çayırı -bugünkü İnönü Stadyumu'nun bulunduğu alan- oldu¹⁹.

Tüfekhane-i Âmire binalarının inşaatı sürerken, buhar makinelerinin monte edileceği mekânın inşa maliyeti hususunda bir takım sorunlar ortaya çıkmış ve 1835 yılında binaların inşa masraflarına dair ayrıntılı ikinci bir keşif yaptırılarak fiyat konusu da netliğe kavuşturulmuştu. Binalar inşaatının beklenenden çok daha uzun

¹⁷ BOA, C.AS, 786/33333, 21 C 1246 (7 Aralık 1830); Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 450.

¹⁸ Tüfek vapuru binalarının nereye inşa olunacağı üzerine yapılan müzakereler için bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 451-452.

¹⁹ Charles White, *Three Years in Constantinople*, s. 248; Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 452; Çelik Gülersoy, "Son 400 Yılda Tophane Semti", **VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, TTK Yay., Ankara 1983, s. 1640.

müddet sonra tamamlanması, siparişleri 1830 yılında verilerek İstanbul'a getirtilmiş makine ve tezgâhların yeni tüfekhanenin inşaatı biten kısmında kullanılmadan boşu boşuna bekletilmesine neden olmuştu. Buhar gücüyle çalışacak olan tüfek namlusu delme tertibatı, tüm tesisin inşaatının sonlanmasıyla 1838 Kasım'ında ancak hizmete girebildi²⁰. İnşaatın bir kısmının tamamlandığı 1831 yılından buhar makinelerinin hizmet vermeye başladığı 1838 yılına kadar yaklaşık 7 yıllık süreçte tüfek namluları 12 beygir tarafından döndürülen burgu tertibatıyla delinmekteydi²¹. Tüfekhane'nin süngühane kısmındaki zımpara çarkı ise Ermeni *Bağdasar* adındaki zimmî tarafından 1832 yılında vücuda getirilen buhar makinesi tarafından işletilmekteydi²². 1838 yılında İstanbul'da bulunan *John Reid*'e göre binaları tamamlanarak hizmet vermeye başlayan buhar makineleri 12 delme tezgâhı ile 6 torna tezgâhını çalıştırmaktaydı. Bu makinelerde günde 300 misket tüfeği (*musket*) namlusu delinebilmekteydi²³. Buhar gücü sayesinde artık eskisinden daha fazla tüfek namlusu hazırlanabiliyordu. Bu artışın tüfek üretimine yansiyabilmesi için tüfeklere ait diğer parçaların da eş zamanlı imali zorunluydu. Bu nedenle 1838 Kasım'ında Paris'te sefir olarak bulunan *Ahmed Fethi Paşa*, Babıâli'ye gönderdiği mektubunda Fransa'da bir yıl kadar önce tüfek kundağı imal eder 3 beygir gücünde bir hızar makinesi geliştirildiğini; 100.000 Frank tutarındaki bu makineden sipariş verildiği takdirde Tüfekhane-i Âmire'de günde 300 tüfek kundağı hazırlanabileceğini haber veriyordu. Bu makinenin ürünü olan kundak numuneleri, Babıâli ve askerî erkânının beğenisine sunulmak üzere İstanbul'a gönderildi²⁴.

Tüm bu yapılanlar sayesinde II. Mahmud'un saltanatı sonlarında Tüfekhane'de ayda 1000 parça *piyade tüfeği*, 100 parça Avrupa'dan yeni getirtilip numunesi çok beğenilen yeni *topçu filintası* ve 100 çift *piştov* imal

²⁰ BOA, C. AS, 628/26528, 18 Ra 1254 (11 Haziran 1838); John Reid, *Turkey and The Turks*, s. 275.

²¹ BOA, C. AS, 154/6786, 21 M 1247 (2 Temmuz 1831); BOA, C. AS, 351/14548, 5 S 1247 (16 Temmuz 1831).

²² Adnan Giz, "Türkiye'de İlk Buhar Makineleri", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı 57, (Kasım 1970), s. 7; Yavuz Cezar, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sınai Tesis Kurma Çabalarından Örnekler", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı 1, (Mart 1991), s. 169; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "The Public Works Program and The Development of Technology in the Ottoman Empire in the Second Half of the Nineteenth Century", *Turcica*, 28, (1996), s. 205.

²³ John Reid, *Turkey and The Turks*, s. 275.

²⁴ Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s. 448-449.

edilebilmekteydi²⁵. II. Mahmud'un, özellikle 1826 yılından sonra başlattığı sanayileşme hamlelerinin semeresi ancak 1840'lardan itibaren alınmaya başladı.

2.2. Tanzimat Devrinde Tüfekhane-i Âmire ve Silah Üretim Faaliyetleri

2.2.1. Tanzimat Devrinde Tüfekhane-i Âmire'de İdarî Alanda Yapılan Düzenlemeler

Müstakil olarak kurulduğu on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine kadar Tüfekhane-i Âmire'de ateşli hafif silahların imal ve tamir işlerinin sorumluluğunu Yeniçeri Ocağı'ndaki cemaatlerden herhangi bir ortanın kumandanı olan Tüfenkçibaşılar üstlenmişti²⁶. Ancak 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla birlikte ordunun her türlü silah ve levâzımının temin, muhafaza ve tevzii işleri oluşturulan Mühimmat-ı Hıyamiyye Nezâreti ve Cebehane-i Âmire birimlerine verildi. Kısa bir müddet sonra işlerin yürütülmesinde iki kurumun birbiriyle uyumlu hareket edemedikleri görülerek idare, ihdas edilen Mühimmat-ı Harbiye Nezâreti adlı kurum bünyesinde birleştirilmişti²⁷. Bu nezâretin bünyesinde tüfekhaneye ait ham madde temin, imalat ve mali işlerin yürütülmesini de Tüfekhane Nâzırı adı verilen kişi üstlenmişti.

Abdülmecid'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra ilân edilen Tanzimat Fermanı ile diğer kurumlarda olduğu gibi, Tüfekhane-i Âmire bünyesinde de bir takım düzenlemeler yapıldı. Bunlardan ilki daha önce her birinin kendisine tahsis edilmiş gelirleri bulunan ve harcamalarını kendi hazinelerinden yapan tüfekhane, harbiye ve hıyamiyye, kılıçhane ve tersanenin 1840 yılı Mart ayı itibarıyla müstakil hazinelerinin fesholunarak, gelirlerinin maliye hazinesi tarafından tahsil edilmesi ve masraflarının da yine maliye hazinesince karşılanması oldu²⁸. Artık Tüfekhane-i Âmire mali açıdan Harbiye Nezâreti'nden tamamen ayrılmış, hesap işleri Maliye Nezâreti'ne havale olunmuştu²⁹. Bu uygulamanın yürürlüğe konmasında en etkin sebep, adı geçen kurumların tüm tasarruf hakları kendilerine ait müstakil gelirlerine

²⁵ BOA, C. AS, 873/37453.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları I**, s. 230-231.

²⁷ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul 1986, s. 259; Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 444.

²⁸ BOA, **İ. MVL**, 1-12, 27 M 1256 (1 Nisan 1840) tarihli irade.

²⁹ BOA, C. AS, 881/37854, 16 Ra 1256 (18 Mayıs 1840).

istinaden harcamalarında hesapsızca davranmalarıydı. Eğer mali kontrol tek elden sağlanır ve her bir müessese için aylık harcama sınırı konursa, hem gelişigüzel ve dikkatsizce yapılan mühimmat alımı önlenecek, hem de mali açıdan büyük tasarruf elde edilebilecekti. Böylelikle beklenen verimin bir türlü alınmadığı Tüfekhane-i Âmire'deki silah imalatı meselesinin de bir düzene gireceği tahmin ve ümit ediliyordu. Ancak Tüfekhane-i Âmire muhasebesinin Harbiye Nezâreti'nden ayrılığı çok uzun sürmedi. 1 Ağustos 1840 tarihinde Tüfekhane-i Âmire'nin mali işleri eskiden olduğu gibi Harbiye Nezâreti'ne devredildi³⁰. Tüfekhane-i Âmire'nin masrafları, önemine binaen her ne kadar kısıtlanamayacak olsa da, israf ve gelişigüzel alımlarla hazineyi zarara uğratmamak adına giderleri bundan böyle 2500 keseyi aşmayacak; şayet aşarsa Mühimmat-ı Harbiye Nezâreti tarafından Maliye Nezâreti'ne tahrir sunulup kabulüne dair irade sâdır olursa icmale dâhil edilecekti³¹.

Tüfekhane-i Âmire'de mali idare açısından yapılan bir diğer düzenleme tüfek imali hususundaydı. Tüfekhane'de tüfeği meydana getiren parçaların imal ve montajında çalışan tüfekçi, süngücü, kaynakçı, harbici, çakmakçı, kundakçı ve dökmeçi esnafları maktu'en ürettikleri çakmak, süngü, namlu ve dökme takımlarını her gün kundakçılara teslim ediyor, kundakçılar da bu parçaların montajını tamamladıktan sonra üretilen tüfekleri görevli onbaşıya veriyordu. Onbaşı bu tüfekleri muayene ettikten sonra sağlamalarını ayırıyor, imalat hatası olanları kabul etmeyerek bu çürük tüfekleri esnafa iade ediyordu. Reddolunan tüfeklerin, demir, kömür ve kundaklık ağaç bakımından ustasına; geri kalan bazı masrafların da mîrî hazineye büyük zararı dokunuyordu. Tanzimat'la birlikte getirilen yeni düzenlemeyle belirtilen uygulama terk edilecekti. Bundan sonra tüfekçi esnafı için Tüfekhane-i Âmire'de münasip bir yer tahsis olunarak tüfek parçalarını burada imal etmeleri sağlanacak ve karşılığında kendilerine tüfeklerin imalat akçesi peşin verilecekti. Haftada veya iki haftada bir gün Tüfekhane Nâzırı, tüfekleri teslim alan onbaşı ve diğer memurlardan oluşan komisyon imalat mahallinde toplanarak, sadece tamamlanmış tüfekleri değil, bir tüfeği meydana getiren her parçayı imalleri safhasında denetleyeceklerdi. İşe yaramayan parçalar daha tüfeğe monte edilmeden

³⁰ BOA, **İ. MVL**, 7/103, 4 C 1256 (1 Ağustos 1840) tarihli irade. Tüfekhane Müdürü ve Harbiye nazırı, işlerin karışıklığa uğramaması için aralarında bir layiha düzenleyerek görev alanlarının sınırlarını çizeceklerdi.

³¹ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 421.

ayrılacak, sağlamları ile tüfek imal edilerek vücuda gelen yeni tüfek çapına göre tertip edilen barutla deneme atışına tâbi tutularak sağlamsa piyadeye verilmek üzere Mühimmat-ı Harbiye anbarına gönderilecekti. Böylelikle tüfekçi esnafı da başlarında bulunan kethüdalarının devleti zarara uğratmaya yönelik sahtekârlıkları ve bu konuda kendilerini zora koşmalarından da (tehdit) kurtulmuş olacaktı³². Yeni düzenlemeyle birlikte kethüda, yiğitbaşı, kâtip gibi denetim mekanizmasını sağlayacak kişilere ihtiyaç kalmayacaktı. Bunlar yerine her bir imalat kolunun başına o alanda uzman ustabaşılar tayin edilecek ve bunlara maaş tahsis edilecekti³³.

Dolmabahçe'de bulunan Tüfekhane-i Âmire'de Avrupa'dan getirtilen numunelerine uygun tüfek imaline çalışıldığından, bunların tamirlerinin de daha uygun şartlara sahip bir binada yapılması gerekiyordu. Bu nedenle tamire muhtaç tüfeklerin onarımının geçmişte olduğu gibi Parmakkapı'daki dükkânlarda değil, Tüfekhane-i Âmire ve Mühimmat-ı Harbiye'nin bu iş için düzenlenmiş atölyelerinde yapılmasına kanaat getirildi. Bu amaçla Parmakkapı'daki tamirci esnafından tamir hususunda en yetenekli ustalar seçilerek, Tüfekhane-i Âmire ve Mühimmat-ı Harbiye atölyelerinde istihdam edilecekti³⁴. Osmanlı Ordusu'nda kullanılmakta olan tüfeklerin tamiratının Parmakkapı'daki tamirci esnafı yerine Tüfekhane ve Harbiye ait atölyelerde yapılacağına kanunlaştırılmasının üzerinden on üç yıl geçtikten sonra 1853 yılında Asâkir-i Nizamiye elinde bulunan piştov, filinta, tüfek tarzı silahların tamirinin de Harbiye Nezâreti bünyesinde faaliyet gösteren Parmakkapı'daki tabancacı esnafının elinden alınarak, Tüfekhane-i Âmire ve Harbiye anbarlarındaki tamir atölyelerinde gerçekleştirilmesi talimatı verildi³⁵.

Tanzimat devrinin başlangıcında Tüfekhane-i Âmire idaresinde yapılan en önemli değişikliklerden biri Tüfekhane müdürlüğünün lağvı oldu. 1 Haziran 1840 tarihinden itibaren müdürün yerine tüfekhanenin kalbi mesabesinde olan vapurun

³² BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 385. 28 C 1256 (26 Ekim 1840). Kethüda ve yiğitbaşılar, tüfekçi esnafı tarafından imal edilmekte olan tüfeklerin her birinden avaid (gelir) adı altında 3'er kuruş 10 para alıyorlardı. Buharlı makineler sayesinde aylık tüfek imalının 1000 adede yükseltilmesi hedeflendiği göz önüne alınırsa avaiden elde edecekleri kazanç aylık 3250 kuruş gibi ciddi bir meblağa tekabül ediyordu. Söz konusu müesseseler ilga edildiği takdirde, ala geldikleri 3250 kuruş, tüfeklerin imalat masraflarından düşürülerek tüfeklerin birim fiyatı ucuzlamış olacaktı.

³³ BOA, **MAD**, nr. 8926, gös. yer.

³⁴ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 386-389.

³⁵ BOA, **İ. MVL**, 261/9829, Lef 2, 22 R 1269 (2 Şubat 1853). Parmakkapı'daki tabancacı esnafının Harbiye Nezâretine bağlı bulunmasına da gerek kalmadığından, idaresinin diğer esnaflar gibi İhtisab Nezâreti'ne bağlanması irade buyrulmuştur.

tüm işlerinden sorumlu bir mirliva, vapura müdür tayin edilecek; bu şahıs aynı zamanda Harbiye Nezâreti ve seraskerlikçe atanacak uzman askerlerle imalata dair diğer işlemleri de denetleyecekti. Tüfekhane-i Âmire'nin mali işleri için de yine Harbiye Nezâreti'nden bir memur görevlendirilecekti³⁶. Tüfekçi esnafının denetçiliğini üstlenen kethüdalık, kâtiplik ve yiğitbaşılık müesseseleri ilga edilecek, esnaf içerisinde tecrübeli ve imal konusunda bilgisi olan biri kethüda seçilerek esnaf ile devlet arasında irtibatı o sağlayacaktı. Böylelikle tüfekçi esnafı da başlarında bulunan kethüdalarının devleti zarara uğratmaya yönelik sahtekârlıkları ve bu konuda kendilerini zora koşmalarından (tehdit) kurtulmuş olacaktı³⁷.

Tüfekhane-i Âmire'de imal edilen tüfekler, devrin şartları gereği en önemli harp malzemelerinden olduğu halde, bu silahların imali için harcanan para ve emeğin ziyanını önlemek ve tüfekhane idaresini bir düzene koymak için 1840 yılı Ekim ayı sonundan itibaren Tüfekhane-i Âmire idaresinin Harbiye Nezâreti uhdesinden alınarak Seraskerlik makamına tevdi edilmesi irade buyruldu³⁸. Ancak devir teslim işlemlerinin uzaması nedeniyle Tüfekhane-i Âmire idaresinin Seraskerliğe bağlanması bir aylık gecikmeyle 1840 Kasımında ancak gerçekleşebildi³⁹. Tüfekhane idaresinin nereye intisab edeceği konusundaki belirsizlik imalata da yansımıştı. Tüfek üretiminde kullanılmak üzere daha önce İngiltere'den getirtilen 10 beygir gücündeki buharlı makinenin, Tüfekhane-i Âmire'nin idare ve imalatındaki

³⁶ BOA, MAD, nr. 8926, s. 384. Bu göreve Avrupa'da buharlı makinelerde tüfek imali konusunda eğitim görmüş ve İstanbul'a henüz dönmüş *Mirliva Bekir Paşa* tayin edilmiştir. Ayrıca *Bekir Paşa*, buharlı makinelerle işleyen çarhlar hakkında ihtisas sahibi olduğundan Baruthane-i Âmireler ve buhar gücüyle imalat yapan diğer işletmelerdeki buhar makinelerinin idaresine de nezâret edecekti. **İ. MVL**, 7/103, 4 C 1256 (1 Ağustos 1840); **İ. MVL**, 8/116, Lef 21, 1 B 1256 (29 Ağustos 1840) tarihli iradeler. Mali işlerin hangi kurum bünyesinde yürütüleceği hususu epey karışıklık yaratmıştı. Harbiye Nezâreti tarafından görevlendirilecek müdür düzeyindeki memurun tayini çok masraflı görülmüştür. Onun yerine Tophane-i Âmire müdürü *Arif Efendi*'nin, maaşına bir miktar zamlarla hem Tophane imalatıyla meşgul olup, hem de Tüfekhane-i Âmire muhasebesine bakması düşünülmüş, böylelikle hazinenin gereksiz masraftan kurtulacağı da öngörülmüştür. **İ. DH**, 23/1104, 18 Ş 1256 (15 Ekim 1840). Ancak Tophane-i Âmire müdürü *Arif Efendi*'nin Tophane imalatıyla meşgulliyeti Tüfekhane-i Âmire işlerini gerektiği gibi yürütmesine engel teşkil edeceğinden ve Tüfekhane-i Âmire'de aylık 1000 kuruş maaşla müdür sorumluluğunda bir kâtip zaten mevcut olduğundan Tüfekhane'nin mali işlerini belirtilen kâtipin yürütmeye devam etmesine irade buyrulmuştur. **İ. DH**, 23/1109, 20 Ş 1256 (17 Ekim 1840) tarihli irade. Ancak Seraskerlik, Tüfekhane mali maslahatının Maliye Nezâreti bünyesinde oluşturulacak müstakil bir müdürlükçe görülmesi konusunda ısrarlı bir tutum sergileyince Babîâli buna dayanamamış ve Tüfekhane-i Âmire muhasebesinin Maliye Nezâreti'nce idaresine dair onay vermiştir. **İ. DH**, 25/1202, 16 N 1256 (11 Kasım 1840).

³⁷ BOA, MAD, nr. 8926, s. 387.

³⁸ BOA, **İ. DH**, 23/1104, 18 Ş 1256 (15 Ekim 1840); **İ. DH**, 23/1109, 20 Ş 1256 (17 Ekim 1840) tarihli iradeler; MAD, nr. 8926, s. 150.

³⁹ BOA, **İ. DH**, 25/1202, 16 N 1256 (11 Kasım 1840).

belirsizlik nedeniyle kullanılmaması nedeniyle, 1841 yılı başında barut imalinde kullanılmak maksadıyla Baruthane-i Âmire'ye nakli gündeme geldi⁴⁰. Her ne kadar bu öneri kuvveden fiile geçirilmediyse de⁴¹ Tüfekhane-i Âmire'nin o anki vaziyetini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktaydı.

Bu belirsizliği bir an önce gidermek ve Tüfekhane-i Âmire'de, Avrupa ordularında kullanılmakta olan tüfeklerin imalinin artırılması için Serasker Paşa, Avrupa mamulü son model silahlardan birer numuneyi İstanbul'a getirtmişti. Numuneler tarzında üretim için gerekli ham madde tedariki, imaliye ücreti, makine ve tezgâhların yeniden düzenlenmesi meselelerinin halline dair Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî tarafından yedi bendlik bir layiha kaleme alınarak Babıâli'ye sunuldu⁴². Babıâli, bu yolda istenilen netice elde edilene kadar her türlü yetkiye sahip olduğunu Serasker Paşa'ya ilettikten sonra, layihada belirtilen şartlara harfiyyen uyulması konusunda ilgili birimlerin tümüne talimat gönderileceğini bildirdi⁴³.

Bu talimatlardan ilk nasibini alan müessese Tüfekhane-i Âmire imalathanelerinin en büyük demir tedarikçisi olan Samakov, Sofya, Pazarcık ve Köstendil Kazalarındaki 23 demir madeni işletmesi oldu. Maden sahipleri her yıl ürettikleri demirin onda birini devlete veriyorlar ayrıca taliplerine sattığı demirden de % 12 gümrük vergisi ödüyorlardı. Ancak Hükûmetin 1840 yılında demir madenlerinden alınan onda birlik payı beşte bire yükseltme kararı, yöredeki işletme sahiplerinde olumsuz etki yarattı. Belirtilen kazalarda bulunan demir madenlerinde Tanzimat hükümlerince yeniden düzenleme yapılmasına karar verildi⁴⁴. Samakov Muhassılı'nın Hükûmetin beşte birlik pay isteği emrine karşın 1841 Ocağında Babıâli'ye gönderdiği cevapnamede belirtilen 23 madenin diğer madenler gibi yıllık üretimlerinin beşte birini (hums) vermeye gücü yetmeyeceğini, vergi vermeksizin altıda bir (südüs) oranında demir verilerse bile bunun madencileri çok büyük zora sokacağını, bu yüzden eskiden olduğu gibi maden hâsılatının onda birinin alına gelmesinin devamının en hayırlısı olacağını bildiriyordu⁴⁵.

⁴⁰ BOA, **İ. DH**, 32/1495, 16 Z 1256 (8 Şubat 1841) tarihli irade.

⁴¹ BOA, **İ. DH**, 39/1820, 3 R 1257 (25 Mayıs 1841).

⁴² BOA, **İ. MVL**, 15/232, Lef 1,

⁴³ BOA, **İ. MVL**, 15/232, Lef 4, 23 Za 1256 (16 Ocak 1841) ve **İ. MVL**, 16/249, Lef 3, 19 Z 1256 (12 Şubat 1841 tarihli iradeler.

⁴⁴ BOA, **İ. MVL**, 19/296, Lef 1.

⁴⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 3.

Ancak demir madenlerinin bir senelik hâsılatı 40.000 kantar olup, bundan devletin aldığı 4000 kantar demirdi. Kalan demirin büyük miktarı, madenciler tarafından talibine gümrük vergisi ödenmeksizin satılmaktaydı. Madenciler, gümrük vergisinin yürürlükte olduğu kazalara satmak için çok az miktar demir götürüyordu. Çünkü 1838 yılı sonrası yürürlüğe konan vergi nizamınca iç gümrüklerde % 9 amediye ve % 3 reftiye olarak toplam % 12 vergi tarh olunmuştu. Babıâli, demir madencilerinden beşte bir veya altıda bir oranında demir almak yerine, onda bir demir almaya devam etmeye, bununla birlikte yine demircilerden mahalli fiyat hesabıyla % 12 gümrük vergisi almaya karar verdi⁴⁶. Bu uygulamanın devlet açısından kârlı olacağı açıktı ve hemen uygulamaya konulması istendi. Ancak belirtilen kazalar demir mahsulünden Tüfekhane-i Âmire'nin aldığı demir, *uskurya* tabir olunan hâlis demir olup, miktarı ise yıllık 3000 kantardı. Bunun için Tüfekhane-i Âmire'den bir memur adı geçen demir madenlerine giderek alacağı hâlis demiri damgalayarak ayırtıyor, gerisini almıyordu. Yeni yönetmeliğe göre onda bir oranında demir alındığı takdirde damga vurulmasına gerek kalmayacak, fakat bu demirin tamamı da hâlis demir olmayacağından Tüfekhane için gerekli 3000 kantar demirin alınacak öşürden ne miktarı *uskurya* olursa kalanının sıradan demir öşrüyle uyuşturularak tamamlanması irade buyruldu⁴⁷.

1842 yılı Haziran ayından itibaren Tüfekhane-i Âmire'nin gelir, gider ve imalatına ait tüm kayıtlar Rumî takvim esas alınarak tutulmaya başladı⁴⁸.

Tanzimat Dönemi'nde tüfek imalatında çözülemeyen sorunlardan biri de tüfek üretim maliyetlerinin bir türlü düşürülememesiydi. Bunun için daha önce tüfekçi esnafı tasfiye edilerek içlerinden maharetli olanlar mîrî tüfek kârhanelerinde istihdam edilmeye, demir madenleri nizam altına alınmaya çalışılmıştı. Ancak aradan geçen zaman içerisinde ne üretilen tüfeklerin nitelik ve niceliğinde bir değişme olmuş, ne de üretim maliyetleri düşmüştü. Üstelik 1842 yılı başında Seraskerliğin talimatıyla Avrupa'dan tüfek numuneleri getirtilerek, yerli üretimin bu minval üzere yürütülmesi kararının alınmasının ardından fiyatların düşmeyeceği açıktı. Buna rağmen Avrupa tarzı tüfeklerin üretimine birim başı 101 kuruş fiyat biçilerek, Tüfekhane'ye demirbaş

⁴⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 4, 5 S 1257 (29 Mart 1841) tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁴⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 5, 9 S 1257 (2 Nisan 1841) tarihli irade; **MAD**, nr. 8926, s. 394-395.

⁴⁸ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 206.

olarak 100.000 kuruş sermaye akçesi verilmişti. Yani devlet, üretimde başarılı sonuç alınması için fiyatta sübvansiyonu bile göze almıştı⁴⁹.

Bununla birlikte tasarruf tedbirleri de devam ediyordu. Tüfekhane-i Âmire'nin vapurlarından ve diğer imalat mahallerinden sorumlu müdürü *Mirliva Bekir Paşa*'nın müdürlüğünün gereksiz olduğuna kanaat getirilerek azline ve maaşı olan 4000 kuruşun da hazineye irad kaydına karar verildi. Azle gerekçe olarak artık tüfekhane imalatının bir tek kişi sorumluluğunda yürütülmek yerine Seraskerlik bünyesinde oluşturulan askeri meclislere üye onlarca zabıt tarafından yürütülebileceği gösteriliyordu⁵⁰.

İdarede ikiliği ortadan kaldırmak ve iktisadi açıdan tasarruf etmek için ihdas edilen bazı idari birimler fesh ve bunların görevlerini mevcut kurumlara tevdi etme geleneği sürüyordu. Seraskerlikçe idare edilmekte olan Tüfekhane-i Âmire'ye, 1843 yılı başında seraskerin görevden ayrılması sonucu imalatının sekteye uğramaması adına Harbiye Nezâreti bünyesindeki zâbitlerden birinin maaşına zam yapılmaksızın müdür tayin edilmesi kararlaştırıldı. Ancak Tüfekhane-i Âmire işleri çok yoğun olduğundan kurumun başına sadece bu işle meşgul olacak, Tüfekhane'nin idare ve imalatı konusunda bilgili (*mütefennin*) birinin müdür atanmasının doğru olacağına kanaat getirildi. *Bekir Paşa*'nın aldığı maaşın yarısına, 2000 kuruş maaşla daha önce de bu görevi yürütmüş *Sâlik Bey* Tüfekhane-i Âmire'ye müdür atandı. Kurum da Seraskerlikten alınarak yaklaşık iki buçuk yıllık ayrılıktan sonra tekrar Harbiye Nezâreti'nin idaresine verildi (Şubat 1843)⁵¹.

Sultan Abdülmecid, merkezî otoriteyi güçlendirmek adına Tanzimat'ı, Avrupa kanalıyla ülkeye yeni yeni girmekte olan teknolojiyi, kısacası tüm enstrümanları etkin şekilde kullanmayı amaçlıyordu. Bu nedenle silah imalatının şahıslara ait atölyelerden kurtarılarak devlet tekelinde yürütülmesi meselesi tekrar gündeme geldi. Aslında yüzyıllardan beri hep gündemde olsa da, alınan tedbirlere rağmen bir türlü

⁴⁹ BOA, A. MKT., 3/92, Serasker Paşa'nın konuya dair Sadarete arz tezkiresi 15 B 1258 (22 Ağustos 1842). Konunun değerlendirmeye tâbi tutulacağına dair Sadareten Seraskerliğe tezkire A. MKT., 3/93, 15 B 1258 (22 Ağustos 1842). Fiyatın 101 kuruşta sabit tutulacağına dair irade: İ. MVL, 44/831, 13 N 1258 (18 Ekim 1842).

⁵⁰ BOA, İ. MVL, 44/831, 13 N 1258 (18 Ekim 1842).

⁵¹ BOA, İ. DH, 72/3589, 27 M 1259 (28 Şubat 1843) tarihli irade; MAD, nr. 8943, s. 180-181. Uygulanmaya çalışılan bu gibi tasarruf tedbirleri sayesinde Maliye Hazinesi harbiye, hiyamiye, baruthaneler ve tüfekhanenin 1842 senesi masraflarından 5000 kese tasarruf elde etmişti. MAD, nr. 8943, s. 181.

önlenememişti. Sultan Abdülmecid de selefleri ve babası II. Mahmud'un yaptığı gibi şiddet tekeli savaş araç gereçlerinin mülkiyeti üzerinde tekel oluşturarak kurmaya ve muhafazaya çalışıyordu⁵². Bu amaçla bildik bir yöntemin tekrar hayata geçirilmesi gündeme geldi: silah imalatının en revaçta olduğu Prizren, Kalkandelen ve Üsküb'deki tüfekçi esnafını, Tüfekhane-i Âmire'de çalışmak üzere İstanbul'a göndermek.

Rumeli ordusu müşiri *Reşid Paşa*, Babiâli'ye bölgedeki tüfekçi esnafının çok miktarda silah imal ederek bunları istedikleri mahalle sattıklarını; bu durumun da yörede güvenlik ve asayişin bozulmasına sebep olduğunu belirterek bu klasik yöntemin uygulanmasını teklif ediyordu. Kendisi de İstanbul'da olduğu sırada Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'ye çağrılarak durum ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Bölgedeki çok sayıdaki tüfekçi esnafının İstanbul'a getirilerek Tüfekhane'de istihdam edilmesi aynı zamanda bunlara maaş vermek anlamına da geliyordu. Ustaların aralarında yetenekli olup, kısa bir oryantasyon döneminin ardından Avrupa tarzı tüfek imal edebilecekler bulunduğu gibi; klasik, taşlı çakmak mekanizmalı âdi tüfek yapabilecek olanların sayısı çok daha fazlaydı. Dolayısıyla İstanbul'a getirilerek istihdamları hazine için büyük zarar teşkil edebilirdi. Tüfekçi esnafını mevcut düzenini bozmadan devlete muti bir hâle getirmenin yolları arandı. Sonunda çözüm esnafı birbirine kefil etmekte bulundu. Sistem şöyle işleyecekti; Esnaftan içlerinde güvenilir olanlar kâhya seçilecek, bunlar esnafı birbirlerine kefil yapacaklar, esnaf gelen müşterilerine tüfek satmak istediğinde kâhya nezâretinde buldukları bölgenin vilayet meclisine gidecekler ve nereye, ne kadar tüfek sattıklarını bildireceklerdi. Meclis tarafından bunlara ruhsat verilecek, aksi takdirde doğacak her türlü sıkıntıdan esnaf, kefiller ve kâhya sorumlu olacaktı. Vilayet meclisleri mıntıklarında her ay ne kadar silah üretildiği, nerelerde ve kimlere satıldığına dair 2 adet jurnal tanzim ederek Babiâli'ye gönderecekti⁵³. Bir nevi zincirleme oto kontrol sistemi niteliğindeki bu uygulamayla, hem bölgedeki silah

⁵² Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 434.

⁵³ BOA, **İ. MSM**, 17/384, Lef 4, 28 Ra 1261 (6 Nisan 1845) tarihli irade; **A. MKT**, 15/52. Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'deki görüşmeler esnasında bir ara esnafın Dersaadet'ten mahir uzmanlar gönderilip, bir düzene sokularak modern tüfek imaline yönlendirildikleri takdirde asâkir-i nizamiyenin kullanabileceği niteliklerde tüfek vesair harp aleti imal edebilecekleri ve böylelikle Tüfekhane-i Âmire'nin yükünün bir nebze olsun hafifletilebileceği öne sürülmüştür. Ancak bu öneri söz konusu esnafın dağınık oldukları, bir yerde toplanmaları ve iş yapmaları bir fabrika inşasını gerektireceğinden bunun o an için söz konusu olamayacağı belirtilerek tasarıdan vazgeçilmiştir.

üretimi hem de ruhsatsız silah satışı engellenmiş olacak, yeni istihdam edilecek tüfekçi ustalarına gereksiz yere maaş verilmeyerek hazine de büyük tasarruf etmiş olacaktı.

1846 yılına girilirken Tüfekhane-i Âmire'de üretilen silahların fiyatlarında yeniden ayarlama yapılması gündeme geldi. Çünkü silahlardan bazısının fiyatı düşük, bazısının ise yüksek olup dengesizlik söz konusuydu. Buna göre 88 kuruş 10 para değerindeki *piyade tüfeğinin* birim fiyatına 6,5 kuruş zam yapılarak fiyatı 94,5 kuruş 10 paraya yükselmişti. Süvari filintasının her birinden 6 ve piştovun çiftinden 35 kuruş düşülerek süvari filintası 81 kuruşa, piştovun çifti ise 91,5 kuruşa inmişti⁵⁴.

Tophane-i Âmire ve ona bağlı tüm imalat mahallerinde silah üretimi ve silah ithalatı tüm hızıyla devam ederken, diğer taraftan hazinenin açığını kapatmak adına tasarruf tedbirleri uygulanmaya devam ediyordu. Bu kapsamda 1853 yılı Mart ayında Tophane-i Âmire, Harbiye, Tüfekhane-i Âmire, Baruthane-i Âmire ve Zeytinburnu Fabrikalarında görevli memurların çoğunun gereksiz olduğuna kanaat getirilerek bunların işten çıkarılmaları ve maaşı fazla olan kimi memurların da maaşlarında indirimle gidilmesi kararı alındı. Bu tasarruftan ayda 24.291 kuruş hazineye fayda sağlanması hedefleniyordu⁵⁵. Tophane Müşiri'nin bu teklifi Bâbîâli tarafından da gayet olumlu karşılanarak, gerekenin hemen yapılması hususunda talimat verildi⁵⁶.

Hatırlanacağı gibi Babîâli, 1841 yılında demir madencilerinden beşte bir veya altıda bir oranında demir almak yerine, onda bir demir almaya devam etmeye, bununla birlikte yine demircilerden mahalli fiyat hesabıyla % 12 gümrük vergisi almayı uygun görmüştü⁵⁷. Ancak bu uygulama da demirci esnafını tatmin etmemiş ve neticede 1843 yılından itibaren bazı gümrük vergileri kaldırılmış, ancak alınmakta olan öşür ise beşte bir oranına (*hums*) yükseltilmişti. Bir süre sonra işletme sahiplerine ürettikleri demirin beşte birini vermek ağır geldiğinden, çoğu demir imalathanesi işletmelerini terk ederek üretim faaliyetlerine ara vermişti. Bu durum yakın bir zamanda silah sanayii işletmelerinin ihtiyacı olan demirin yerli kaynaklarca sağlanamaması, dolayısıyla tamamen ithal yoluyla temini anlamına geliyordu. Bunun

⁵⁴ BOA, **İ. DH**, 137/7031, 15 S 1263 (1 Şubat 1846).

⁵⁵ BOA, **A. MKT. NZD**, 72/98, Tophane-i Âmire Müşiri'nin Meclis-i Vâlâ'ya 11 Ca 1269 (20 Şubat 1853) tarihli tezkiresi.

⁵⁶ BOA, **İ. MVL**, 265/10108, 25 Ca 1265 (6 Mart 1853) tarihli irade; **A. MKT. NZD**, 74/48, 29 Ca 1269 (10 Mart 1853).

⁵⁷ BOA, **İ. MVL**, 19/296, Lef 4, 5 S 1257 (29 Mart 1841).

üzerine Babîâli, 1846 yılında işletmelerden alına gelen *humsun* sekizde bir (*süümün*) oranına düşürülmesini ve daha önce alınmasından vazgeçilen gümrük vergilerinin yeniden yürürlüğe konulmasını uygun gördü⁵⁸. Böylelikle demir ocaklarının yeniden faaliyete geçerek daha fazla demir çıkarması ve uzun vadede hazinenin büyük kâr elde etmesi hedeflenmekteydi.

Aradan on yıl kadar bir zaman geçtiği halde *uskurya* tabir olunur hâlis demir hâsılatında hedeflenen artış görülmedi. Bunun üzerine 1857 yılında Osmanlı yetkililerince Samakov Kazası'ndaki demir madenlerinin, maliye hazinesi tarafından müzayede usûlüyle talibine ihaleye verileceğini bildiren bir emirnâme yayınlandı⁵⁹. Bunu duyan demir madeni işletmecileri, geçmişten beri demir üretimiyle meşgul olduklarından ziraat yapmaya muktedir olmadıklarını, demir hâsılatını artırmak için var güçleriyle çalıştıkları halde bunu bir türlü başaramadıklarını ve acizyetlerini bildirir bir istida kaleme almışlardı. Maden sahipleri istidalarının devamında birkaç sene önce bir kantar demirin imal maliyeti 120-150 kuruşken hali hazırda maliyetin üç dört misli arttığını, bu nedenle büyük sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdi. Devlete vermekte oldukları sekizde birlik demir miktarı mültezime ihale olunduğu takdirde, tıpkı aşar mültezimleriyle tarımla uğraşan köylü arasında yaşanan sıkıntıların kendilerine de sirayet edeceğini, dolayısıyla demir üretiminin sekteye uğrayacağını ifade ederek uygulamaya henüz konulan iltizam usûlünün bir an önce yürürlükten kaldırılmasını talep etmişlerdi⁶⁰.

Babîâli ise hiç öyle düşünmüyor; belki de düşünmek istemiyordu. Son on yıldır silah sanayiinde ağır ve hafif silahların ağırlıklı olarak demirden imal edilmeye başlamasıyla birlikte kaliteli demire olan gereksinim daha da artmıştı. Bu gereksinimi gidermek adına son zamanlarda birçok yeni demir madeni işletmeye açıldı. Ancak bu madenler hâsılatı bile silah sanayiinin ihtiyacını karşılamaya yetmiyordu. Her ne olursa olsun demir hâsılatını yükseltmekte kararlı olan Babîâli, maden sahiplerine iletilmek üzere Samakov Kaimakamına gönderdiği ikinci emirnamede, aldıkları zecrî tedbirler sayesinde mültezimlerin zulme ve sahtekârlığa

⁵⁸ BOA, **İ. MSM**, 24/619, 12 Ş 1262 (5 Ağustos 1846) tarihli irade; **A. MKT**, 54/68, 22 Za 1262 11 Kasım 1846; Ahmet Kal'a, "Osmanlı Devleti'nde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 82, (Şubat 1993), s. 111-112.

⁵⁹ BOA, **A. MKT. NZD**, 218/73, Lef 1, 21 C 1273 (18 Ocak 1857).

⁶⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 2.

asla yanaşamayacaklarını, iltizam sistemiyle demir üretiminin de yoluna gireceğini, bu nedenle maden hâsılatının mültezime ihalesi kararından asla dönülmeyeceğini bildirdi⁶¹.

1857 yılında makine ve tezgâhlarının büyük çoğunluğu Zeytinburnu'ndaki fabrikalar yerleşkesine taşınan Tüfekhane-i Âmire'nin idaresi Zeytinburnu Fabrika-yı Hümâyûnu'na bağlandı. 1858 yılında askerî mühimmat ve teçhizat imalatının daha düzenli bir şekilde yürütülmesi için Tophane-i Âmire Müşirliği bünyesinde Tophane-i Âmire İmalât Meclisi adında bir meclis teşkil edildi⁶². Bu mecliste Tüfekhane-i Âmire işlerinden sorumlu bir kaimakam (yarbay) bulunuyordu. 1859 yılı sonunda Tophane ve Tüfekhane-i Âmirelerde icad edilen, üretilen ve ithal edilen silahlar ve askeri olaylar hakkında askerî erkânı bilgilendirmek adına Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde Ceride-i Havadis adında bir gazetenin neşredilmesine karar verildi⁶³.

Tophane-i Âmire, Mühimmat-ı Harbiye, Tüfekhane-i Âmire ve Baruthanelerde üretim ve tamirat işlerinin büyük kısmı başıbozuk amelesi olarak adlandırılan vasıfsız işçiler tarafından yürütülmekteydi. İmal ettikleri ürünler istenilen nitelikte olmaktan epey uzaktı. Bu amaçla sayılan imalathanelerde başıbozuk amelesi yerine ordudan seçilerek eğitilecek askerlerden oluşan kalifiye elemanların istihdamına karar verildi. 1863 yılından itibaren ordudaki erattan mürekkep imalat alayları teşkil edilerek, silah sanayiinin tüm kollarında silah ve mühimmat imalinin çoğunluğu bu neferler tarafından gerçekleştirmeye başlandı⁶⁴. 1868 yılında sanayiinin diğer kollarında da kalifiye eleman istihdam etmek için sanayii alaylarında tüfekçilik san'atı üzerine eğitim alan ve buradan iyi dereceyle mezun olanlar da imalat alaylarına dâhil oldu⁶⁵. Sanayii alaylarından yetişen elemanlar o kadar çok beğenilmişti ki, alaylarda mevcut idadi bölüklerine 2 idadi bölüğü daha ilave edildi⁶⁶.

1867 yılı Haziran ayında Tophane-i Âmire'ye bağlı fabrika ve imalathanelerde üretilmekte olan ve ileride imal edilecek silahlarla, bunlara dair

⁶¹ BOA, **a.g.b.**, Lef 3, 29 B 1273 (25 Mart 1857).

⁶² Tophane-i Âmire İmalât Meclisi'nin kuruluşu ve görevleri tezin birinci bölümünde ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

⁶³ BOA, **A. MKT. NZD**, 292/93, 18 Ra 1276 (16 Ekim 1859).

⁶⁴ İmalat Alaylarının teşkiline dair mufassal bilgi tezimizin birinci bölümünde verilmiştir.

⁶⁵ BOA, **A. MKT. MHM**, 402/5, 19 Za 1284 (13 Mart 1868).

⁶⁶ BOA, **A. MKT. MHM**, 403/99, 9 Z 1284 (2 Nisan 1868); **İ. DH**, 574/39985, Lef 2, 28 Z 1284 (21 Nisan 1868) tarihli irade; **A. MKT. MHM**, 406/19, 5 M 1285 (28 Nisan 1868).

hususları tahkik ve tecrübe ederek, konuya dair görüşlerini ayrıntılı olarak askerî yetkililere rapor etmek üzere Mümeyyizan-ı Esliha Komitesi teşkil edildi⁶⁷. 1872 yılında Hazinesinin almış olduğu tasarruf tedbirleri gereği Tophane, Tüfekhane, Baruthaneler, Fişekhane ve Zeytinburnu Fabrikası'nın masraflarında kısıtlamaya gidildi. Kısıtlama sonucu hazine yararına 3.452.337 kuruş tasarruf hâsıl oldu⁶⁸. Ocak 1876'da askerî mühimmat ve levazımâtının satın alım, tetkik ve muayene işlemleri için Tecrübe ve Ma'mûlat-ı Harbiye Şubesi teşkil edildi⁶⁹.

Tanzimat Devri, idari bakımdan birinci bölümde de belirttiğimiz gibi komisyon ve meclisler dönemi idi. Tüfekhane-i Âmire'nin idaresinde de Tophane-i Âmire'deki kadar olmasa da komisyonlar ve meclislerin etkin olduğu görüldü. Oluşturulan meclislerden ziyade, ana kurumun idaresinin Harbiye Nezâreti'nce mi yoksa Seraskerlikçe mi yürütülmesinin uygun olacağı deneme yanılma yöntemiyle ancak anlaşılabilirdi. Müessesenin durumu 1850'lerin sonunda Zeytinburnu Fabrikalar idaresine bağlandıktan sonra bir nebze olsun netlik kazanmış ve kuruma yönelik maslahat daha iyi yürütülmeye başlamıştı.

2.2.2. Tüfekhane-i Âmire'de Silah İmal Faaliyetleri

II. Mahmud'un saltanatı sonlarında faaliyete geçen Dolmabahçe'deki Tüfekhane-i Âmire'de taşlı çakmak mekanizmasına sahip, kurşundan msket taneleri fırlatan, kaval namlulu (yivsiz), ağızdan doldurulur Frenk taklidi *piyade tüfeklerinden* ayda 1000 parça, Avrupa'dan yeni getirilmiş numunesi çok beğenilen yeni *topçu filintalarından* 100 parça ve 100 çift de *piştov* üretilmekte olduğundan bahsetmiştik⁷⁰. Bunların namluları için Samakov'dan her yıl *uskurya* tabir olunan 1500 kantar (yaklaşık 85 ton) namlu demiri İstanbul'a gönderiliyordu. 1839 yılı

⁶⁷ Komitenin teşkilinin uygun görüldüğüne dair sadaretin seraskerliğe tezkiresi. BOA, **A. MKT. MHM**, 386/20, 24 S 1284 (27 Haziran 1867); diğer sûretleri **A.MKT. NZD**, 662/21; **BEO. AYN d.** nr. 1027, s. 4-5. Komiteye Bahriye erkânından *Miralay Said Bey* ile *Kaimakam Hüseyin Bey* de atanmışlardır. **A. MKT. MHM**, 387-B/49, 25 Ra 1284 (27 Temmuz 1867). Uğur Ünal, çalışmasında Mümeyyizan-ı Esliha Komitesi'nin teşkil tarihini 1869 Mayıs olarak vermiştir. Bkz. Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 90. Bu tarih komitenin ikinci teşkil tarihidir.

⁶⁸ BOA, **İ. MMS**, 43/1783, Lef 4, 12 Ra 1289 (20 Mayıs 1872) tarihli irade. İradede bu tasarrufun memnuniyet verici olduğu belirtilmiş, aynı kararlılıkla bu uygulamaya devam edilmesi emredilmiştir.

⁶⁹ Uğur Ünal, **a.g.e.**, s. 90.

⁷⁰ BOA, **C. AS**, 873/37453.

sonunda buharlı delme tertibatının devreye girmesiyle birlikte üretimin artması nedeniyle Samakov'dan getirtilen hâlis namlu demirinin (uskurya) miktarı iki katına çıkartılarak 3000 kantara (yaklaşık 170 ton) yükseldi⁷¹. Tüfeklerin demir ve diğer metal aksamını birbirine ve ana gövdeye monte etmek için 1839 Ekiminde İngiltere'den 32 adet kaynak ocağı ithal edildi⁷².

Ancak tüfekler imal edilirken karşılaşılan en büyük sorun, namlu demirlerinin Avrupalı benzerleri kadar kaliteli ve sağlam olmayıştı. Bunun da en büyük sebebi demir eriyiğinin yeterli sıcaklığa ulaşmadan dökülmesiydi. Osmanlı coğrafyasındaki ve İstanbul'daki hiçbir dökümhanede demir eriyiğini istenilen sıcaklık ve kıvama getirecek bir fırın yoktu. Aslında bu sorun sadece tüfek namluları için geçerli değildi. O dönemde Tophane-i Âmire'de de aynı sebepten ötürü dayanıklı ve kaliteli demir top dökülemiyordu. Aslında demirin eritilmesinde tek suçlu yalıtımı güçlü fırınların yokluğu değildi. Tüfekhane ve Tophane-i Âmirelerin en önemli demir yatakları konumundaki Samakov'dan gelen madenin en kaliteli demiri olarak nitelendirilen *uskurya* demirinin sert ve kumlu oluşu da dökülen demirin kalitesini olumsuz yönde etkiliyordu.

İkinci büyük sorun standardizasyon meselesiydi. Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nde tüfek imalatı sadece Tüfekhane-i Âmire ile sınırlı değildi. İmparatorluğun tüm coğrafyasına -özellikle Rumeli ciheti- yayılmış tüfekçi esnafı Tüfekhane mamulâtından daha kaliteli tüfekler üretiyordu. İstanbul'da da tüfeklerin çakmak, çapa, sargı, kundak, süngü, harbi gibi parçaları, bu parçaların adıyla anıla gelen esnaf tarafından imal edilerek maktu' ücret karşılığında Tüfekhane-i Âmire'ye satılıyordu. Birçok farklı elden çıkan parçalar nedeniyle tüfeklerin başta namlu olmak üzere pek çok aksamı birbirine uymuyor, bu da tüfeklerin kullandıkları cephanede belli bir ölçünün tutturulmasına ve tüfeklerin tamiri esnasında parça uyumuna engel teşkil ediyordu.

Diğer bir sorun tüfekçi esnafının, ürettikleri tüfeklerden devletçe beğenilmeyenlerinin kendilerine iade edilmesi nedeniyle büyük zarara uğramasıydı. Böyle olunca demir, kömür, kundaklık tahta gibi ham madde zayiati nedeniyle devlet hazinesi de büyük kayıplar yaşıyordu.

⁷¹ BOA, **İ. DH**, 1/47, 23 C 1255 (3 Eylül 1839).

⁷² BOA, **C. AS**, 847/36205; **MAD**, nr. 8926, s. 103, 150.

Tanzimat döneminin başlarında bu sorunları ortadan kaldırmak adına bir takım zecrî tedbirler alındı. Harbiye Nezâreti'nce Tüfekhane imalatı ve çalışanlarının ıslahına dair sekiz bendlik bir tahrir hazırlandı. Tahrire göre bundan böyle tüfekçi esnafı için Tüfekhane-i Âmire'de uygun bir yer tahsis edilerek tüfek parçalarını burada imal etmeleri sağlanacak ve kendilerine tüfeklerin imalat akçesi peşin olarak verilecekti. Haftada veya iki haftada bir gün Tüfekhane nâzırı, tüfekleri teslim alan onbaşı ve diğer memurlardan oluşan bir heyet imalat mahallinde toplanarak, sadece tamamlanmış tüfekleri değil, bir tüfeği meydana getiren her parçayı daha imalleri safhasında denetleyeceklerdi. İşe yaramayan parçalar daha montaj safhasına gelmeden tekrar imal edilmek üzere anbara ayrılacak, sağlam olanlarıyla tüfek imal edilerek, vücuda gelen yeni tüfek, çapına göre tertip edilen barutla deneme atışına⁷³ tâbi tutulacaktı. Denemeden başarıyla geçen tüfekler piyadelere dağıtılmak üzere Mühimmat-ı Harbiye anbarına gönderilecekti. Tüfekçi esnafının denetçiliğini üstlenen kethüdalık, kâtiplik ve yiğitbaşılık müesseseleri ilga edilecek, esnaf içerisinde tecrübeli ve imal konusunda bilgisi olan biri kethüda seçilerek esnaf ile devlet arasında irtibatı o sağlayacaktı. Böylelikle tüfekçi esnafı da başlarında bulunan kethüdalarının devleti zarara uğratmaya yönelik sahtekârlıkları ve bu konuda kendilerini zora koşmalarından (tehdit) kurtulmuş olacaktı⁷⁴.

İmalata germiyet vermek maksadıyla daha önce Avrupa'dan getirilmiş buharlı makine çarhlarının daha büyükleriyle değiştirilmesine karar verildi ve *Bekir Paşa* nezâretinde bunun için gerekli binaların inşasına başlandı. Tüfek namluları delinirken kaza sonucu tahrip olarak işe yaramaz hale gelen namlu demirleri, diğer demir aksam imalatından arta kalan talaş demirler ile Samakov mamulü yıllık 2500 kantar adî demir, tüfekçi ve demirci esnafına satılarak, elde edilecek gelirden Tüfekhane-i Âmire için ek sermaye akçesi oluşturulacaktı⁷⁵.

Bütün bu ıslah tedbirleri çerçevesinde 1840'ların başında Tüfekhane'de yeniden imalata başlandı. Önceden üretilen tüfeklerin namluları dışında ve iç

⁷³ Piyade tüfeklerinin deneme atışlarında normal atışlarda kullanılan barut ve misketten daha fazlası kullanılıyordu. Bunun sebebi tüfeğin namlu ve diğer ateşleme tertibatının yüksek basınca maruz kaldığında ne gibi tepkimeler verdiğini gözlemlemek, daha doğrusu sağlamlığını test etmektir. Mesela standart bir piyade tüfeğinde genelde 3 dirhem (yaklaşık 10 gr) barut ve 7 dirhem (yaklaşık 23 gr) kurşun kullanılırken, deneme atışı sırasında 9 dirhem (yaklaşık 29 gr) barut ve 9 dirhem ağırlığında msket kurşun kullanılıyordu. BOA, MAD, nr 8926, s. 390.

⁷⁴ BOA, a.g.d., s. 387.

⁷⁵ BOA, a.g.d., s. 388.

yüzeyinde çapaklanmalar ve lekeler mevcut olup rabitasızdı. Çakmak takımlarının çoğu malzemesi kalitesiz, harbilerinin sadece uç kısmı çelik kalan kısmı telden mamuldü. Bu şekilde bir kaynakçı ustası günde yedi namlu elden çıkarabiliyordu. İslah sonrası namluların Avrupa'dan getirtilen yeni numuneninkiler kadar olmasa da önceki yerli üretim tüfek namlularından daha düzgün ve sağlam, çakmak takımlarının birbirine uyumlu ve cilalı, harbilerin ise tamamen çelikten imal edilmesine gayret gösterildi. Bu özelliklere sahip imalatta bir kaynakçı ustası günde ancak iki namlu yapabiliyordu.

Kaynakçı ustaları günde imal ettikleri namlu sayısı azalınca, namlu başına aldıkları yevmiyelerine zam talep ettiler. Başlangıçta ustaların zam talebi Harbiye Nezâreti'nce makul görüldü. Ancak deneme atışları sırasında yeni üretilen namluların iç ve dış yüzeylerinde yine çapaklanma tespit edilince zam askıya alındı. Ustalar bunun imalat hatası ve dikkatsizlikten ziyade namlu demirlerinin kumlu olmasına - yani metalin saflık derecesinin iyi olmayışına- bağlıyorlardı ve suçu üzerlerinden atsalar da Harbiye Nâzırı bu tür namluların kabul edilmeyeceğini kesin bir dille Tüfekhane müdürüne ilettiler⁷⁶.

Son tahlilde suç demir üzerinde kalmıştı. *Uskurya* tabir olunur demirin gereğinden fazla sert ve kumlu oluşu tüfek namlusu imalinde kullanılmasına engel teşkil ediyordu. Öncelikle maden alanında uzman birinin maaşlı olarak Samakov'a gönderilmesine ve burada üretilen en kaliteli demirleri bizzat tecrübe ederek uygun olanları damgalayıp İstanbul'a yollamasına karar verildi. Bu yolla müspet netice elde edilemediği takdirde başka çareler aranacaktı.

Tüm gelişmeler paralelinde Tanzimat Devri başlarında tüfeklerin imalat fiyatına gelince: bir *piyade tüfeği* tüm masraflar dâhil 91 kuruş 10 paraya⁷⁷, daha kısa namluya sahip *topçu tüfeği* 85 kuruş 12 paraya ve bir çift *süvari piştovu* 94,5 kuruş fiyatla imal ediliyordu. Tüfekhane ustalarınca *piyade tüfeği* fiyatına 30,5 kuruş, topçu tüfeğine 16 kuruş 9 para ve süvari piştovlarına 63 kuruş 36 para imal ücreti zam olunması istendi. Ancak Tüfekhane'nin diğer masrafları göz önüne alınarak bu talep reddedildi. Askerî kanaat önderlerinin *piyade tüfeklerine* ne denli önem verdiğinin

⁷⁶ BOA, MAD, nr. 8926, s. 390.

⁷⁷ 1838 yılında bu fiyata 5 kuruş zam yapılması teklif edildiyse de kabul görmemişti: BOA, C. AS, 628/26528.

farkında olan tüfekçi ustaları, *piyade tüfeğine* daha fazla, diğer silahlara daha az zam içeren yeni bir fiyat teklifi daha sundu. Buna göre bir *piyade tüfeğine* 44 kuruş 28 para, *topçu tüfeğine* 22 kuruş 14 para ve bir çift *süvari piştovuna* 22 kuruş 14 para imalat ücreti ilave edilecekti. Böylelikle 95 kuruşa imal edilen bir *piyade tüfeği* 135 kuruş 28 paraya, *topçu tüfeği* 107 kuruş 26 paraya ve bir çift *piştov* 117 kuruşa vücuda getirilecekti. Avrupa'dan gelen numunelere tatbiken imal edilecek olursa bir *piyade tüfeği* 166 kuruş 18 parayı, *topçu tüfeği* 123 kuruş 35 parayı ve *süvari piştovunun* çifti de 179,5 kuruşu buluyordu. İmalı düşünülen *süvari filintalarına* ne kadar fiyat konulacağı belirlenmedi. Çünkü bu silahlar 1830'ların başından beri çok fazla imal edilmiyordu. Dolayısıyla önceki fiyatları hakkında pek bilgi yoktu. Ancak imaline sarf olunacak masraflara binaen ona da bir değer biçildi ve bir *süvari filintasının* 109 kuruş 24 paraya imal edilebileceğine kanaat getirildi.

Tüfekçi esnafının değer biçerken gözden kaçırdığı bir nokta vardı. Öteden beri Avrupalı müste'menden sayısız silah satın alan Osmanlı Devleti, en son 1839 yılında satın aldığı *piyade tüfekleri* için tane başına 106 kuruş ödemişti. Üzerinden henüz iki sene geçtiği halde Avrupa işi tüfekler için tüccara en fazla 120 kuruş ödendi. İthal edilen tüfeğe ödenen ücretle, Tüfekhane'de imal edilecek yerli üretim tüfeklerin belirlenmeye çalışılan imalat fiyatları arasında epey fark vardı. Bu durumda böyle önemli bir konuda Avrupa'ya bağımlılığa yol açsa da, kolay ve geçici çözümmüş gibi görülse de tüfekleri ithal yolla temin etmek daha avantajlı gözükmekteydi.

Fakat Sultan Abdülmecid, tüfeklerin ithalini en son çare olarak görüyor, Avrupa taklidi tüfeklerin Tüfekhane-i Âmire'de daha uygun fiyatla imali yollarının aranmasını emrediyordu. Bunun için imalat masraflarında kısıtlamaya gidilmesinin uygun olacağına kanaat getirildi. İlk önce hâlâ çok sayıda amele tarafından elle imal edilmekte olan demirden mamul çapa, sarma, harbi, süngü ve çakmak takımlarının buhar gücüyle çalışan büyük çekiç ve hadde (silindir) tezgâhları ile imaline karar verildi. Bunun için gerekli çekiç ve hadde mekanizmalarının Avrupa'dan ithaline gereksinim duyulmaktaydı. Buhar gücünü sağlayacak kazan ve makineler ise ithal edilmeyecekti. Çünkü namluları delmek üzere daha önce İngiltere'den ithal edilmiş büyük buhar makineleri, sadece torna tezgâhını işletmekte kullanılmaktaydı. Tornaları işletmek için bile buhar makinesinin tamamı çalıştırılmaktaydı. Ancak

tornalar, buhar enerjisinin üçte birlik kısmını kullanıyordu. Buhar makinesinin üçte ikilik enerjisi ise boşa gidiyordu. Büyük çekiç ve hadde tezgâhları da ithal edilip, devreye girerse hem buhar enerjisinin kalan kısmı boşa gitmeyecek, hem de çapa, sarma, harbi, süngü ve çakmak takımları makine ile imal edileceğinden ameleye boşa yevmiye vermekten kurtulunmuş olacaktı. Tahminen 1500 kese (750.000 kuruş) masrafla iki sene içerisinde ithal edilerek faaliyete geçirilmesi hedeflenen çekiç ve hadde tezgâhları sayesinde her ne cins demir olursa olsun tasfiye edilebilecek ve çapa, sarma, harbi, süngü ve çakmak takımları belli bir standartta üretilebilecekti. Masraflarını birkaç senede karşılayacak olan ve ileride Osmanlı Devleti'ni kâra geçirecek bu tezgâhların bir an önce ithali için gerekli işlemlere başlanması talimatı verildi (16 Ocak 1841)⁷⁸.

Hadde ve çekiç tezgâhları gelene kadar Tüfekhane imalatı yoğun bir seyir izlemeyeceğinden, 1841 Şubatında daha önce İngiltere'den getirilerek Tüfekhane-i Âmire'de boşa beklemekte olan 10 beygir gücündeki küçük buhar makinesinin, Baruthane-i Âmire'deki dibek çarhlarını döndürmek üzere Tüfekhane'den Bakırköy'e nakledilmesine karar verildi⁷⁹. Ancak buhar kazan ve makinelerinin gücünün barut imalini istenilen seviyeye getirecek büyüklükte olmaması nedeniyle böyle bir masrafın fuzuli olacağına kanaat getirilerek buhar makinesinin Bakırköy'e nakli iptal edildi⁸⁰.

Osmanlı silah sanayii belirsizlikten kurtulma yolları ararken, Avrupa devletlerinin silah endüstrisi, silah teknolojilerinde yepyeni bir boyuta geçmeye hazırlanıyordu. 1840 yılında İngiltere'de (İskoçya) taşlı *çakmaklı tüfekler*, kapsül mekanizmalı *çakmaklı tüfeklere* tahvil edildi. Artık *misket tüfekleri*, küre şeklindeki kurşun mermilerini kâğıt ya da ahşap tabanlı kapsüllere oturtulmuş vaziyette kullanmaya başladı. Bunun için mevcut *piyade tüfekleri* kapsüllü mermileri kullanacak şekilde yeniden tasarlanırken, yeni tüfekler kapsüllü mekanizmaya sahip olarak imal edilmeye başlandı⁸¹.

⁷⁸ BOA, İ. MVL, 15/232 Lef 4; İ. MVL, 16/249, Lef 3; MAD, nr. 8926, s. 390.

⁷⁹ BOA, İ. DH, 32/1495.

⁸⁰ BOA, İ. DH, 39/1820, 3 R 1257 (25 Mayıs 1841) tarihli irade.

⁸¹ William H. McNeill, "The Initial Industrialization of War, 1840-84", **The Pursuit of Power Technology, Armed Force And Society Since AD 1000**, The University of Chicago Press 1982, s. 231. Çakmağı taşlıdan kapsüllüye dönüştürülmüş piyade tüfeği toplam 43 parçadan, çakmağı

Abdülmecid ve askerî erkân da Osmanlı Ordusu'nda kullanılan tüfeklerin 1840 model *kapsüllü tüfeklere* tahvili ve yeni imal edilecek tüfeklerin de kapsüllü olarak üretilmesi kararını aldılar. Ancak öncelikle halledilmesi gereken meseleler tüfek imal fiyatlarının belirlenmesi ve Tüfekhane'de tahvil edilecek ve üretilmesi planlanan *kapsüllü tüfekler* için yeni kaynaklar bulunmasıydı. Bunun için Dr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Meclis-i Vâlâ'da defalarca müzakerelerde bulunulmuŐ ve nihayet 1842 yılında Tüfekhane-i mire'ye sermaye olarak peşinen 100.000 ve imalata mahsuben her hafta 40.000'er kuruş verilmesi uygun görülmüştü. Avrupa taklidi *misket tüfeklerinin* de tanesinin 101 kuruşa imal edilmesi kararlaŐtırıldı⁸².

Tüfekhane-i mire'de taş akmaklı adi *misket tüfekleri* ilk olarak 1842 Baharında *kapsüllüye* tahvil edildi. Bu tüfeklerin tanesi 19 kuruşluk süngü bedeli dâhil 231 kuruşa ml oluyordu. Namlu ithal değil ise maliyet 68 kuruş daha azalarak 162 kuruşa dŐuyordu. Deneme amacıyla gerçekleştirilen tahvil ürünü bu prototip tüfekler için 250 kuruş değerinde kapsüllü mermi retildi⁸³. İlk tahvilin üzerinden bir sene geçtikten sonra 1843 Martında Avrupa'da geliştirilen 1842 model *kapsüllü tüfeklerden* rnek alınarak 25 adet daha imal edildi⁸⁴. Bundan sonra Belçika'dan *kapsüllü tüfek* makine ve tezgâhları ithal edilinceye kadar yani 1840'ların sonuna kadar Tüfekhane-i mire'de *kapsüllü tüfek* imali gerçekleŐmedi. Bunun en büyük sebebi *kapsüllü tüfeklerin* maliyetinin adi tüfeklere nazaran daha fazla oluşu ve tüfekhane ustalarının bu tüfekleri yapamayacak kadar beceriksiz oluşlarıydı. Formel eğitimden ziyade, usta ıracak geleneği çerçevesinde tamamen ustasından gördüğünü ilkel metodlarla uygulayan tüfekçi ustaları, imali klasik *akmaklı tüfeklere* göre daha karmaşık olan ve teknik bilgi isteyen bu tüfekleri istenilen nitelikte imal edemiyordu. Avrupa'dan getirtilen uzmanlara itaat etmek istememeleri onların söylediklerini dikkate almamalarına ve dolayısıyla *kapsüllü tüfek* imalatına yönelik teknik bilgileri ğrenememelerine neden oluyordu. Aynı döngü, ıracaklarıyla bir sonraki nesle de

tamamen kapsüllüye göre imal edilmiş yeni kapsüllü tüfekler de 39 parçadan oluşmaktaydı. Yüzbaşı Hakkı, **Eslıha-yı Nariyye-i Hafife**, 1281 (1864), İK nr. 81612, s. 34.

⁸² 100.000 kuruşluk sermaye akesiyle demirbaş eşya satın alınacak, her hafta verilmesi taahhüt edilen 40.000 kuruş da imalat masraflarına ayrılacaktı. BOA, **. MVL**, 44/831. Ayrıca Tüfekhane'de çalışan amelelerin ücretlerine yapılan zamlar nedeniyle Tüfekhane tahsisatındaki açığı kapatmak için Samakov Demir Fabrikası mamulü orta kalite demirden ihtiyaç fazlasının esnafa satılması emredildi. BOA, **C. AS**, 424/17615.

⁸³ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 212.

⁸⁴ Bu tüfeğin tanesi 367 kuruşa ml olmuştu. **MAD**, nr. 8943, s. 14.

aktarıldığından diğer pekçok manifaktür alanında olduğu gibi Osmanlı silah sanayiinin de bu bedbaht hali uzun yıllar devam etti.

Tüfekhane-i Âmire'de tahvili epey masraflı ve Avrupa'dan gelen aksama bağlı olan *kapsüllü tüfeklerin* yerine, adi *piyade tüfekleri* imaline daha da ağırlık verilmişti. Bunun için mebzul miktarda kaliteli namlu demiri, tüfek çakmağı ve demir levhaya ihtiyaç vardı. Ancak Osmanlı silah sanayiinin yegâne demir tedarikçisi sayılan Samakov cevherinden bir türlü kaliteli demir çubuk ve çelik elde edilemiyordu. Gelen namlu demirlerinin ancak % 25'i tüfek namlusu olabiliyordu⁸⁵. Bu maksatla türlü türlü yollar denenmiş, ancak bir türlü istenen netice alınamamıştı. 1843 yılında İngiltere'ye giden *Barutçubaşı Ohannes*, Londra'da son derece sert ve kumlu olan Samakov cevherini eritebilecek kapasitede bir fırın bulmuştu. 21 metre yüksekliğindeki bu fırın, çakmak taşı imaline mahsus bir çarh ve diğer aksamıyla birlikte 600.000 kuruşa mâl olacaktı. Sağlayacağı yarara göre fiyatının çok yüksek olmadığı düşünülen fırının, yakın zamanda inşası planlanan Zeytinburnu Demir Fabrikası'na da model teşkil edeceği tasavvur olunmaktaydı. Bu maksatla fırın ve diğer aparatların bir an önce alınması ve gerekli meblağın Darbhane-i Âmire'den tahsis edilmesi irade buyruldu⁸⁶.

Demir sorununun çözümü İngiltere'den ithal edilecek fırının gelişine bağlanmıştı. Tüfekhane-i Âmire'de son zamanlarda imal edilen tüfeklerde öncekilere nazaran gözle görülür bir iyileşme yaşanmasına rağmen, tüfek, piştov ve filinta çakmakları bir türlü Avrupa'dan ithal edilen numunelerine uygun nitelikte imal edilemiyordu⁸⁷. Tüfekhane-i Âmire'deki atölyelerine gelmezden önce daha çok Rumeli ciheti ve İstanbul civarında yoğunlaşan çakmakçı ustaları, Tüfekhane-i Âmire için maktu' ücret karşılığında *Arnavut kârî* tâbir olunur çakmak taşı imal ediyorlardı. Taşlı çakmak mekanizmalı *misket tüfeklerine* ait bu çakmaklar da tıpkı tüfeklere ait diğer parçalarda olduğu gibi belli bir standarttan yoksun üretiliyordu. Bunlar Avrupa'dan ithal edilen *Felemenk tüfeklerine* uygun olmadığından bu tüfekler için müste'men tüccar vasıtasıyla *İngiliz kârî* veya *Rusya kârî* tabir olunur çakmak

⁸⁵ Bunu bir örnekle açıklayacak olursak: 1842 yılında Samako'dan gelen *uskurya* demirinden mamul 13.448 adet tüfek namlusunun yalnız 3488'i tüfeğe dönüştü. Kalan 9660 adedin 2550 adedi buharlı tornada delinme esnasında ve imtihan sırasında parçalanmış; kalan 7407'si de namlu olmaya elverişli görülmediğinden torna tezgâhına bile gönderilmemişti. BOA, MAD, nr. 8926, s. 394.

⁸⁶ BOA, İ. HR, 23/1067, Lef 2, 25 Ş 1259 (20 Eylül 1843) tarihli irade.

⁸⁷ BOA, İ. MSM, 11/223, Lef 3.

taşları ithal ediliyordu. Tanzimat sonrası üretim faaliyetlerine Tüfekhane-i Âmire çatısı altında devam etmek zorunda kalan çakmakçı ustaları, bildikleri üretim tarzından vazgeçememiş olacaklar ki çakmakların düzgün üretilmesine yönelik sık sık emirnameler yayınlanmaya ve çakmak taşı ithaline devam edildi. Kapsül mekanizmalı çakmak tertibatına sahip ağızdan ve kuyruktan dolar tüfeklerin Avrupa ordularında yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı ordularının da bu tür tüfeklerle teslihinine geçildi. Tüfeklerin çakmakları ve diğer aksamı, kısa zamanda aşınıp pas tutmalarını önlemek maksadıyla 1870'lerin başından itibaren Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda çelikten imal edilmeye başlandı⁸⁸.

Tanzimat Devrinde Tüfekhane-i Âmire Metal Atölyesinde Üretilen ve Avrupa'dan İthal Edilen Silah Çakmakları⁸⁹

Tarih	İmal Edilen-Satın Alınan (adet)	Kullanılan	Miktar (adet)
Şubat-Mart 1839	her 1000 tanesi 41 kuruşa satın alınan 12.193 kuruşluk 297.400 adet İngiltere kârî çakmak	Rusya kârî çakmak	1000
Mart-Nisan 1839		" " "	500
Nisan-Mayıs 1839		" " "	500
Mayıs-Haziran 1839	1500 adet	-	-
Haziran-Temmuz 1839	tanesi yarım kuruşa 1900 kuruşluk 3800 adet	-	
Temmuz-Ağustos 1839	tanesi yarım kuruşa 1700 kuruşluk 3400 adet	Rusya kârî çakmak	800
Eylül-Ekim 1839		Çakmak	5
Ocak 1840		Piştov çakmağı	100 çift
Şubat 1840		Piştov çakmağı	200 çift
		Piyade çakmağı	243
Mart 1840		Piyade çakmağı	386
Nisan 1840		Piyade çakmağı	130
		Piştov çakmağı	100 çift
Mayıs 1840		Piştov çakmağı	69 çift
Ağustos 1840		Topçu tüfeği çakmağı	25
Kasım Aralık 1840- Ocak 1841		Topçu tüfeği çakmağı	100
Eylül-Ekim-Kasım 1841	her 1000 tanesi 60 kuruşa satın alınan 21.300 kuruşluk 355.000 adet İngiltere kârî çakmak		
Kasım-Aralık 1841	tanesi yarım kuruşa toplam 4500 kuruşluk 9000 adet		

⁸⁸ Ahmed Kemal, **Kavanin-i Eslaha-yı Hafife**, 1290 (1873) İÜK nr.81604, s. 33.

⁸⁹ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 76, 77, 79, 83, 84, 87, 90, 91, 96, 106, 109, 112, 115, 118, 152, 156, 188, 192, 194, 197, 199, 201, 205, 207, 215, 221; **MAD**, nr. 8943, s. 2, 9, 12, 17, 24-26, 27, 32, 34, 35, 41, 46, 55, 57, 62, 82, 86, 91, 95, 104, 108, 111, 115-117, 119, 123, 124, 129, 130, 134, 135, 140; **MAD**, nr 8932, s. 4-6, 9, 14, 20, 34, 52, 57, 87, 114, 120, 122, 131, 132, 139, 146, 148, 155, 156, 162, 164, 174-175, 182, 191, 193, 199, 200, 209, 235; **MAD**, nr, 8934, s. 6, 19, 25, 41, 54, 59, 65.

Aralık 1841-Ocak 1842	tanesi yarım kuruşa toplam 2450 kuruşluk 4810 adet		
Ocak-Şubat 1842	tanesi yarım kuruşa toplam 1050 kuruşluk 2100 adet		
Şubat-Mart 1842	tanesi yarım kuruşa toplam 1447 kuruşluk 2895 adet		
Mart-Nisan 1842	tanesi yarım kuruşa toplam 3625 kuruşluk 7250 adet		
Nisan-Mayıs 1842	tanesi yarım kuruşa toplam 1150 kuruşluk 2300 adet		
Mayıs-Haziran 1842	tanesi yarım kuruşa toplam 848 kuruşluk 1696 adet		
Haziran-Temmuz 1842	her 1000 tanesi 60 kuruşa satın alınan toplam 145 kuruşluk 2430 adet İngiltere kârî çakmak		
Ağustos-Eylül 1842	tanesi yarım kuruşa toplam 375 kuruşluk 750 adet		
Ekim-Kasım 1842	tanesi yarım kuruşa 500 kuruşluk 1000 adet		
Kasım-Aralık 1842	tanesi yarım kuruşa 500 kuruşluk 1000 adet		
Ocak-Şubat 1843	tanesi yarım kuruşa 1943 kuruşluk 3887 adet		
Şubat-Mart 1843	tanesi yarım kuruşa 342 kuruşluk 684 adet		
Mart-Nisan 1843	tanesi yarım kuruştan 358 kuruşluk 716 adet		
Nisan-Mayıs 1843	tanesi yarım kuruştan 450 kuruşluk 900 adet	Piyade çakmağı	107
		Piştov çakmağı	98
Mayıs-Haziran 1843	tanesi yarım kuruştan 4335 kuruşluk 8670 adet		
Haziran-Temmuz 1843	tanesi yarım kuruştan 2815 kuruşluk 5630 adet		
Temmuz-Ağustos 1843	tanesi yarım kuruştan 2275 kuruşluk 4550 adet		
Ağustos-Eylül 1843	tanesi yarım kuruştan 900 kuruşluk 1800 adet		
Eylül-Ekim-Kasım 1843	tanesi yarım kuruştan 450 kuruşluk 900 adet		
	her 1000 tanesi 65 kuruşa satın alınan 33.800 kuruşluk 520.000 adet İngiliz kârî çakmak taşı		
Kasım Aralık 1843-Ocak 1844	tanesi yarım kuruştan 1180 kuruşluk 2360 adet		
Ocak-Şubat 1844	tanesi yarım kuruştan 5700 kuruşluk 11.400 adet		
Şubat-Mart 1844	tanesi yarım kuruştan 1700 kuruşluk 3400 adet		
Haziran-Temmuz 1844	tanesi yarım kuruştan 1204 kuruşluk 2408 adet		
	her 1000 tanesi 65 kuruşa satın alınan 23.868 kuruşluk 360.000 adet İngiliz kârî çakmak taşı		
Temmuz-Ağustos 1844	tanesi yarım kuruştan 535 kuruşluk 1070 adet		

Ağustos-Eylül 1844	tanesi yarım kuruştan 197 kuruşluk 394 adet		
Eylül-Ekim 1844	her 1000 tanesi 65 kuruşa satın alınan 39.650 kuruşluk 610.000 adet İngiliz kârî çakmak taşı		
Aralık 1844-Ocak 1845	tanesi yarım kuruştan 300 kuruşluk 600 adet		
	müste'men tüccarından her 1000 tanesi 65 kuruşa satın alınan 13.000 kuruşluk 200.000 adet İngiliz kârî çakmak taşı		
Ocak-Şubat 1845	tanesi yarım kuruştan 620 kuruşluk 1240 adet		
	müste'men tüccarından her 1000 tanesi 65 kuruşa satın alınan 2600 kuruşluk 40.000 adet İngiliz kârî çakmak taşı		
Şubat-Mart 1845	tanesi yarım kuruştan 3050 kuruşluk 6100 adet		
	müste'men tüccarından tanesi 70 paradan satın alınan 7000 kuruşluk 4000 adet nev resim silah çakmağı		
Mart-Nisan 1845	tanesi yarım kuruştan 300 kuruşluk 600 adet		
	yeni hükmünde imal edilmekte olan tüfekler için tanesi 20 kuruş 4 paradan imal edilen 38.190 kuruş tutarında 1900 adet		
Nisan-Mayıs-Haziran 1845	tanesi yarım kuruştan 715 kuruşluk 1430 adet	Açkısız piştov çakmağı	200
Haziran-Temmuz 1845	tanesi yarım kuruştan 900 kuruşluk 1800 adet	Açkısız piştov çakmağı	100
Temmuz-Ağustos-Eylül 1845	tanesi yarım kuruştan 900 kuruşluk 1800 adet	Açılmış piyade çakmağı	600
		Açkısız piştov çakmağı	200
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1845	tanesi yarım kuruştan 500 kuruşluk 1000 adet	Açılmış piyade çakmağı	600
	her 1000 tanesi 65 kuruşa satın alınan 32.175 kuruşluk 495.000 adet İngiliz kârî çakmak taşı		
Aralık 1845-Ocak 1846	tanesi yarım kuruştan 250 kuruşluk 500 adet		
Ocak-Şubat 1846	tanesi yarım kuruştan 1000 kuruşluk 2000 adet		
	Tüfekhanede tanesi yarım kuruştan imal edilen 500 kuruşluk 1000 adet		
Şubat-Mart 1846	tanesi yarım kuruştan 950 kuruşluk 1900 adet		
	müste'men tüccarından her 1000 tanesi 41 kuruşa satın alınan 5207 kuruşluk 127.000 adet çakmak taşı		
Mart-Nisan 1846	tanesi yarım kuruştan 1250 kuruşluk 2500 adet		
Nisan-Mayıs-Haziran 1846	tanesi yarım kuruştan 310 kuruşluk 620 adet		
Temmuz-Ağustos-	tanesi yarım kuruştan 325 kuruşluk 650		

Eylül 1846	adet		
Kasım-Aralık 1846	tanesi yarım kuruştan 3000 kuruşluk 6000 adet		
Aralık 1846-Ocak 1847	tanesi yarım kuruştan 500 kuruşluk 1000 adet		
Temmuz-Ağustos 1847	tanesi yarım kuruştan 1000 kuruşluk 2000 adet		
Ocak-Şubat 1848		Açkısız piştov çakmağı	148
Şubat-Mart 1848		Açkısız piştov çakmağı	148
Mart-Nisan-Mayıs- Haziran 1848	her 1000 tanesi 70 kuruşa 19.894 kuruşluk 284.200 adet Arnabud kârî çakmak taşı	Açılmış piyade çakmağı	450
	müste'men tüccarından tanesi 70 paradan satın alınan 22.384 kuruşluk 12.791 adet nev resim silah çakmağı	Piştov çakmağı	148
Haziran-Temmuz- Ağustos 1848	tanesi yarım kuruştan 10.820 adet + tanesi 25 paradan 2000 adet toplam 6660 kuruşluk silah çakmağı	Piyade çakmağı	301
		Piştov çakmağı	74
Ağustos-Eylül 1848		Piyade çakmağı	602
		Piştov çakmağı	74
Eylül-Ekim-Kasım- Aralık 1848	<i>Aleksan Bazargan</i> 'dan her 1000 tanesi 35 kuruşa satın alınan 33.929 kuruş değerinde 969.700 adet İngiliz kârî çakmak taşı	Piyade çakmağı	602
		Piştov çakmağı	112
Aralık 1848-Ocak Şubat Mart 1849	tanesi 25 paradan 2518 kuruşluk 4030 adet silah çakmağı	Piyade çakmağı	201
Mart-Nisan-Mayıs- Haziran 1849	tanesi 25 paradan 7856 kuruşluk 12.570 adet silah çakmağı		
	her 1000 tanesi 65 kuruşa 65.000 kuruşluk 1.000.000 adet İngiliz kârî silah çakmağı		
Haziran-Temmuz- Ağustos-Eylül 1849	tanesi 25 paradan 1609 kuruşluk 2575 adet silah çakmağı	Piyade çakmağı	600
	her 1000 tanesi 65 kuruşa 26.000 kuruşluk 400.000 adet İngiliz kârî silah çakmağı		
Eylül-Ekim-Kasım- Aralık 1849		Piyade çakmağı	450
Aralık 1849-Ocak Şubat Mart 1850	tanesi 25 paradan 3562 kuruşluk 5700 adet silah çakmağı	Piyade çakmağı	250
Mart-Nisan-Mayıs 1850	tanesi 25 paradan 4316 kuruşluk 6906 adet silah çakmağı		
	her 1000 tanesi 65 kuruşa 45.500 kuruşluk 700.000 adet İngiliz kârî çakmak taşı		
Mayıs-Haziran- Temmuz 1850	tanesi 25 paradan 365 kuruşa 1000 adet silah çakmağı		
Aralık 1850-Ocak Şubat Mart 1851	tanesi 25 paradan 2028 kuruşa 3245 adet silah çakmağı		
Mart-Nisan-Mayıs- Haziran 1851	tanesi 25 paradan 4106 kuruşa 6570 adet silah çakmağı		
Eylül-Ekim-Kasım- Aralık 1851	tanesi 25 paradan 3412 kuruşa 5460 adet silah çakmağı		
Aralık 1851-Ocak	tanesi 25 paradan 2500 kuruşa 6000		

Şubat Mart 1852	adet silah çakmağı		
Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1852	tanesi 25 paradan 4562 kuruşa 7300 adet silah çakmağı		
Ocak-Şubat 1853		Piyade çakmağı	200
Mart-Nisan 1853	Açkısız olarak 8687 kuruşa imal edilmiş 500 adet eczalı piyade çakmağı		
Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 1853	8375 kuruşluk 13.400 adet silah çakmağı		

Samakov cevherinden kaliteli demir elde etmek için İngiltere'den fırın ithal edileceğini belirtmiştik. Ancak Samakov maden yataklarından çıkarılan demirin, Tüfekhane ve Tophane-i Âmire'nin gün geçtikçe artan kaliteli demir ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalacağı anlaşıldı. II. Mahmud'un saltanatının ikinci yarısından itibaren başlatılan sanayileşme hamlelerinin ürünü olarak inşa edilen yerli fabrikaların ithal makine ve tezgâhlarının hiç olmazsa bazı parçalarını imal maksadıyla 1840'lı yılların ortalarında kurulan Zeytinburnu Demir Fabrikası da faaliyete geçince yeni zengin demir yataklarına şiddetle gereksinim duyulmaya başlamıştı. 1845 yılında Büyüka'da yeni bulunan demir madeni yatağı imdada yetiştirdi⁹⁰. Maden, yakınlığıyla bir sanayii işletmesini ayakta tutan en önemli şey olan ham maddenin kısa sürede, üretimi aksatmaksızın fabrikaya akışı ilkesine son derece uygun olduğu için iyi bir hinterland oluşturmuştu.

Tüfekhane-i Âmire'de ilk kez deneme maksadıyla 1842 ve 1843 yıllarında Avrupalı uzmanlar nezâretinde âdi *misket tüfeklerinden* tahvil edilen *kapsüllü tüfeklerin*, nemli ve yağmurlu havalarda kullanım açısından zorluk yaratmamaları, doldurulmalarındaki kolaylık ve atış isabet yüzdelerinin yüksekliği nedeniyle tüm Osmanlı Ordusu'nda kullanımlarının yaygınlaştırılması Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin 1845 Ağustosundaki mazbatasında gündeme getirilmişti. Konu ehemmiyetine binaen Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'de, daha sonra da Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü⁹¹.

Kapsüllü tüfeklerin yukarıda sayılan özelliklerine binaen tüm Osmanlı Ordusu'nda yaygınlaştırılmasının yararlı olacağı muhakkaktı. Ancak sayıları 300.000'i bulan asâkir-i nizamiye ve redif birliklerini bir seferde veya tedricen kapsüllü tüfikle donatmak ancak bu tüfeklerin Avrupa'dan ithaliyle mümkün olabilirdi. Bu da çok büyük meblağların varlığına muhtaçtı. İkinci seçenek ilki

⁹⁰ BOA, İ. MSM, 24/612, Lef 1.

⁹¹ BOA, İ. MSM, 12/248, Lef 3.

1842'de Avrupalı uzmanlarca Avrupa'dan getirilen pistonlu çakmak tertibatıyla Tüfekhane-i Âmire'de binbir güçlkle gerçekleştirilen âdi misketten, *kapsüllü tüfeğe* tahvildi. Bu sûrette sadece tüfeklerin çakmakları pistonlu çakmağa dönüştürülecek, diğer demir aksam ve kundaklar zarar görmeyecekti. Yeniden imale nazaran daha az masrafla gerçekleşecek uygulama, Meclis tarafından da tasvib edilmişti. Ancak *kapsüllü tüfeklerin* birkaç türü olduğundan, hangi türün daha kolay kullanıma sahip olduğu tespit edilerek, o minval üzere Tüfekhane'de tahvile girişilmesine karar verildi. Ayrıca tahvil için gerekli makine ve aletlerin ne kadara mâl olacağı, Tüfekhane ustalarına bu konuda eğitim verilmesi için kaç yabancı uzman getirtileceği de kapsamlı olarak araştırıldıktan sonra konunun tekrar müzakere edilerek *kapsüllü tüfek* tahviline başlanmasına karar verildi⁹².

1846 yılında Tüfekhane-i Âmire'de *kapsüllü tüfek* tahviline başlanmasına yönelik ön çalışmalar sürerken, üretilmekte olan silahların fiyatlarında düzenleme yapıldı. Çünkü bazı silahların fiyatlarının yüksek, bazılarının düşük olması ustaların hoşnutsuzluğuna yol açmıştı. Buna göre *piyade tüfeğinin* eski fiyatına 6 kuruş 20 para zam yapılarak yeni fiyat 94 kuruş 20 para, *süvari filintasının* fiyatı 6 kuruş indirilerek 81 kuruş ve *süvari piştovunun* da çifti bedelinden 35 kuruş düşürülerek kundak taslağı hâriç çifti 91 kuruş 20 para olmuştu⁹³. Aynı yıl içerisinde Tüfekhane-i Âmire'ye 150.000 kuruş masrafla demir dökümüne mahsus yüksek ısıya dayanıklı ve yalıtımlı bir fırın inşa edildi⁹⁴. Yine 1846 yılında Tophane'de dökülen demir topların delinmesi ve cilalanması için yeni bir buhar makinesi satın almak yerine, Tüfekhane'de mevcut boşa işlemekte olan 60 beygir kuvvetindeki buhar makinesinin bu işe tahsisine karar verildi. Yalnız bir takım tezgâh, pervane ve aletlerin ilavesine gereksinim duyulduğundan, bunlar tahminen 550.000 kuruş masrafla Avrupa'dan tedarik edilerek Tophane ve Tüfekhane'nin ortak kullanımına hizmet edecekti⁹⁵.

1847 yılında, *kapsüllü tüfek* ve ağızdan doldurulur *şeshaneli tüfek* imaline mahsus makine ve tezgâhların nelerden oluştuğuna ve yaklaşık ne kadar bir maliyetle Avrupa'nın hangi sanayii ülkesinden temin edilebileceğine dair 1845 yılından beri sürdürülen fizibilite raporu nihayet bulmuştu. Makinelerin temini için Tophane-i

⁹² BOA, **a.g.b.**, Lef 4, 23 Ş 1261 (27 Ağustos 1845) tarihli irade.

⁹³ BOA, **İ. DH.**, 137/7031, 15 S 1263 (1 Şubat 1846).; **MAD**, nr. 8932, s. 103.

⁹⁴ BOA, **İ. MSM**, 24/617, Lef 6.

⁹⁵ BOA, **İ. MSM**, 24/617, Lef 5.

Âmire dökümhanelerine alet edevat almak üzere İngiltere'ye gönderilen Tophane-i Âmire dökümhanelerinden sorumlu *Mirliva Halil Paşa* görevlendirildi. *Halil Paşa*, Londra'dan dönüşünde Belçika'ya uğrayarak burada bulunan tüfek fabrikalarını ve özellikle Liège şehrinde bulunan devlet tüfek fabrikasına uğrayacak ve makineleri inceledikten sonra alımına dair uygun raporu verirse, makinelerden hemen sipariş olunacaktı. *Halil Paşa*'nın İstanbul'la müzakereleri neticesinde kapsüllü tüfek imaline mahsus makine, tezgâh ve aletlerin Belçika'nın Liège Devlet Tüfekhanesi'nden teminine karar verildi⁹⁶. Yine bu tüfekhaneden makine ve aletlerin kurulumunu yapmak ve Tüfekhane-i Âmire'de istihdam olunan amelelere nasıl kullanıldıklarını öğretmek maksadıyla 10 usta getirtilecekti. Makine, tezgâh ve aletlerin bedeli ile usta ve amelelerin harcırahı ve nakliye masraflarının toplam 110.000 kuruşa mâl olması bekleniyordu. Alet edevat ithali beraberinde yeni bir sorunu daha getirdi. O da makine ve tezgâhların İstanbul'a getirildiklerinde kurulumlarının nereye yapılacağı meselesiydi. Çünkü Tüfekhane-i Âmire vapuru yakınlarındaki asıl tüfekhane binaları, her geçen yıl yeni eklenen binalarla daha da genişleyen Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümâyûnu'na (Dolmabahçe Sarayı) ilhâk olduğundan, bunların montajı için masrafları Hazine-i Hassa'dan karşılanmak kaydıyla yeni binaların inşasına lüzum görüldü⁹⁷. Padişah, uygun bir mahallin bulunarak hemen inşa ve düzenleme faaliyetlerinin başlatılmasını emretti⁹⁸. Bu mahal Zeytinburnu fabrikalar yerleşkesi oldu. Bundan sonraki süreçte Dolmabahçe'deki tüfekhane, en son buhar makinelerinin bulunduğu bina olmak üzere tedricen tahliye edildi ve modern Tüfekhane-i Âmire Zeytinburnu'nda tesis edildi.

Kapsüllü tüfeklerin imaline mahsus makineler gelene kadar Tüfekhane-i Âmire'de âdi piyade tüfek imaline dolayısıyla Osmanlı piyadelerinin de adi misket

⁹⁶ BOA, **İ. MSM**, 17/399, Lef 2. Makine ve aletlerin cinsi ve miktarı hakkında ayrıntılı bilgi "Avrupa'dan Tüfek İmaline Mahsus Makine ve Alet-Edevatı Alımları" başlığı altında verilmiştir.

⁹⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 2-3. Tüfekhane binalarının büyük çoğunluğu İstabl-ı Âmire'ye terk olunmuş ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar da saray ahır olarak hizmet vermiştir.

⁹⁸ BOA, **a.g.b.**, Lef 6, 3 Z 1263 (12 Kasım 1847); **İ. DH**, 169/8949, 14 R 1264 (20 Mart 1848) tarihli iradeler. Belçika'dan getirtilecek makine ve tezgâhların bedeli, nakliye ve diğer masraflarının toplam tutarı olan 110.000 kuruşun Harbiye ve Tophane tertibinden kalanının da mühimmat-ı ihtiyatiyye tahsisatından karşılanması uygun görülmüştü. Ancak Mühimmat-ı Harbiyye'nin bir önceki sene masrafları tahsisatını aştığından Mühimmat-ı Harbiyye'nin 1263-1264 seneleri icmalarına ithalen 1848 Haziranından itibaren 1849 Şubatına kadar aylık 12.222 kuruş taksitle 9 aylık süreçte ödenmesine karar verildi. BOA, **İ. MVL**, 120/3036, 14 C 1264 (18 Mayıs 1848) tarihli irade; **MAD**, nr. 8932, 29 B 1264 (1 Temmuz 1848), s. 251.

tüfeği kullanmasına devam edildi. Nitekim 1840'ların ortalarında Türkiye'ye ikinci ziyaretini gerçekleştiren *Charles Mac Farlane*, daha Osmanlı Ordusu'ndaki hiçbir alayda *kapsüllü msket tüfeği* bulunmadığından, Seraskerlik binası önünde haftada iki üç kez talim yapan Hassa Ordusu askerlerinin ellerinde bile durumlarını çok kötü olarak nitelendirdiği âdi *msket tüfekleri* bulunduğundan bahsediyordu⁹⁹. 1848 yılı sonlarından itibaren Liège'den İstanbul'a getirilmeye başlanan makine ve tezgâhların bir kısmı tasfiye sürecindeki Dolmabahçe'deki Tüfekhane'ye, bir kısmı da Zeytinburnu Demir Fabrikası bitişiğinde 2000 kuruş bedel karşılığı istimlâk edilen arsaya inşasına başlanan yeni silah fabrikası binalarına kurulmaya başlandı¹⁰⁰.

Nitekim gelen ilk parti tezgâhların Dolmabahçe tüfekhanesindeki yerlerine kurularak faaliyete geçmesiyle birlikte 1849 yılı Ocak-Şubat-Mart aylarını kapsayan dönemde ilk defa 200 adet 1847 model *kapsüllü tüfek* imal edildi¹⁰¹. *Kapsüllü tüfek* imalini gereğince öğrenmek ve Tüfekhane'nin alet edevat eksiklerini tamamlamak maksadıyla 1849 Eylülünde *Rüstem* ve *Said* Efendiler Belçika'ya gönderildi. Daha önce siparişi verilenlerle birlikte sonradan alınan alet edevat partiler halinde gelmeye devam ediyordu. 1850 Martında her biri 28'er kilogram ağırlığında 2 parça büyük tezgâh mengersi de tüfekhanedeki yerine monte edildi. Aynı yılın Mayıs ayında kapsüllü tüfek emziklerinin imaline mahsus makineler de İstanbul'a ulaştı ve yerlerine konuldu. Zeytinburnu'ndaki tüfekhanede tesis olunan kundakhane için yeni tezgâhlar inşa edildi¹⁰².

Bu yapılanma sonrası 1850 Eylül-Ekim-Kasım-Aralık aylarını kapsayan dönemde İtalya'dan getirilen tüfekçi ustası *Toronna* (ط ر و ن) nezâretinde kaval türü *kapsüllü tüfeklerin* en gelişmiş türü olan 1850 model *kapsüllü tüfeklerden* 500 parça üretildi¹⁰³. 1852 Martında tüfekhane imalatına bir düzen getirmek ve *kapsüllü tüfek* imalini öğretmek maksadıyla İstanbul ve Bilâd-ı Selase'nin Müslüman ve reaya çocuklarından günlük 2'şer kuruş yevmiye ile çalışmak üzere 25 nefer çırak seçildi.

⁹⁹ *Farlane*, talim hareketlerini kötü bulmamakla birlikte, atışların isabet yüzdesi bakımından sonucu facia olarak nitelendirmekteydi. Yine ona göre *Dadianlar* tarafından baruthanelerde üretilen tüfek barutu da hiç kaliteli değildi. Gayet kötü durumdaki tüfek namluları yaklaşmakta olan felaketin habercisi konumundaydı: Charles Mac Farlane, **Turkey and Its Destiny**, Volume II, Philadelphia 1850, s. 196.

¹⁰⁰ BOA, **İ. DH**, 196/11083, 3 B 1265 (26 Mayıs 1849); **A. MKT. MHM**, 13/53.

¹⁰¹ BOA, **MAD**, nr. 8934, s.160.

¹⁰² BOA, **MAD**, nr. 8932, s. 208, 216, 225.

¹⁰³ BOA, **MAD**, nr. 8932 s. 232.

Çıraqları ve diğer tüfekhane çalışanlarını *kapsüllü tüfek* imali konusunda eğitmesi maksadıyla İtalyan uzman Toronna'nın kontratı bir yıl daha uzatıldı¹⁰⁴. Bundan sonra Tüfekhane-i Âmire'de, *Enfield* model ağızdan dolar *yivli tüfek* imali başlayana kadar *nizam tüfeği* adı altında hep *kapsüllü tüfek* üretilirdi. Belçika'dan ithal edilen makine ve tezgâhların son partisi de 1853 yılı başlarında İstanbul'a gelmiş ve inşa edilen yeni binalarıyla her geçen gün büyüyen Zeytinburnu Tüfekhane-i Âmiresindeki yerlerine kurulmuştu. Aynı tarihlerde Dolmabahçe'deki çakmakhane ve kundakhane binaları yıkılarak yeni kundakhane Zeytinburnu'ndaki yeni tüfekhanede tesis edildi. Bu yıl içerisinde Zeytinburnu'ndaki tüfekhanede tüfeklerin demir ve çelik aksamının imalinde kullanılmak üzere yakıt olarak sadece kok kömürü kullanacak küçük ocak inşa edildi¹⁰⁵

Abdülmecid'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra Tüfekhane idare ve imalatına bir düzen verme çalışmaları kapsamında Osmanlı Ordusu'nda kullanılmakta olan yıpranmış ve eski tüfeklerin tamirinin Parmakkapı'daki tüfekçi ve piştovcu esnafı tarafından gerçekleştirilmesine karar verildiğini belirtmiştik. *Kapsüllü tüfeklerin* imaline geçilmesiyle birlikte *âdi tüfekler* kapsüllüye tahvil edildiğinden ve bu işlem kesbettiği ehemmiyete binaen yalnız Tüfekhane-i Âmire'de yapıldığından tüfek tamirine gerek kalmadığı tespit edilmişti. Bu nedenle 1853 Şubatında Parmakkapı'daki tüfek tamirhanesinin lağvına; şayet tamire hacet olursa bu tür işlemlerin bundan sonra Tüfekhane-i Âmire'de gerçekleştirilmesine karar verildi¹⁰⁶.

1852 yılı sonunda Hassa ve Dersaadet ordularındaki piyade taburlarından birer taburun, Avrupa ordularında *Chasseur (avcı)* tabir olunur birlikler benzeri teşkiline karar verildi. Neferlerinin her biri, isabet yüzdesi ve menzili diğer tüfeklere göre oldukça yüksek *şeşhaneli tüfeklerle* donatılacak ve *şeşhanece taburu* adı verilmesi planlanan bu taburlardan zaman içerisinde tüm ordularda da birer tane teşkil edilecekti¹⁰⁷. Osmanlı Devleti'nde o zamana kadar *şeşhaneli tüfekler*, sadece metris askerlerine, muhafız alaylarına ve taltif maksadıyla üst kademe devlet

¹⁰⁴ BOA, **İ. MVL**, 233/8132, Lef 3, 06 C 1268 (28 Mart 1852).

¹⁰⁵ BOA, **MAD**, nr. 8934, s. 54, 65.

¹⁰⁶ BOA, **İ. MVL**, 261/9829, Lef 2, 06 C 1268 28 Mart 1852 (Lef 3) tarihli irade; **MAD**, nr. 8926, s. 386.

¹⁰⁷ BOA, **A. AMD**, 41/26.

adamlarına verilmek üzere gümüş, sedef, altın gibi değerli madenlerle bezeli şekilde imal ediliyordu¹⁰⁸. Avrupa silah teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler neticesinde *şeşhaneli tüfekler* 1847 yılından itibaren daha da yaygın bir şekilde üreilmeye ve ordularca da kullanılmaya başladı. Ancak Tüfekhane-i Âmire'de boyları süngü dâhil 1,84 m ve ağırlığı yine süngü ile birlikte 5,04 kg olan bu yeni *şeşhanelerden* üretebilecek makine ve tezgâhlar henüz mevcut değildi. 1852 yılında teşkil edilen şeşhaneci taburlarına ilk etapta verilecek 2000 *şeşhane* bile Fransa'dan ithal edilmişti¹⁰⁹. *Şeşhane* imaline mahsus makineler, *kapsüllü tüfek* imal eder makine ve tezgâhlarla birlikte 1847 yılı sonunda ısmarlanmıştı. Bu makinelerin tamamının İstanbul'a gelişleri ise 1853 yılında ancak mümkün olabildi. Makinelerin Dolmabahçe Tüfekhanesi ve Zeytinburnu'nda inşa edilen yeni silah fabrikasındaki yerlerine monte edileceği sırada patlak veren Kırım Savaşı, planlanan *şeşhaneli tüfek* imali faaliyetlerinin ertelenmesine neden oldu. Savaş sırasında Tüfekhane-i Âmire'de ağırlıklı olarak *kapsüllü piyade tüfeği* imal edildi.

Savaşın bitiminin hemen ardından, Belçika'dan getirilerek bir kısmı Zeytinburnu'ndaki binalara, bir kısmı da Dolmabahçe'de henüz tasfiye olunmamış buhar makinelerinin bulunduğu mahalle geçici süreliğine konula duran makine ve tezgâhların tamamının, Zeytinburnu'nda tesis edilen yeni silah imalathanesine kurulmasına karar verildi¹¹⁰. Avrupa'dan temin edilen resim ve şemalara uygun olarak tüfek model ve kalıplarının çıkarıldığı modelhane (resimhane), tüfeklerin parçalarını oluşturan maddelerin ağırlık ve uzunluk gibi ölçümsel işlemlerinin

¹⁰⁸ Namluları içerisine yatay ve dikey şekilde yiv açılmış silahlara *şeşhane* adı verilmekteydi. Daha uzun menzilli ve isabet yüzdelerinin yüksek oluşu nedeniyle önceleri daha çok avcılar tarafından tercih edilen, ancak 1800'lerin başından itibaren Avrupalı devletler tarafından istihkâm ve metrislerde yaygın olarak kullanılmaya başlayan *yivli tüfeklerde* mermi, namlu yatağına tokmakla vurularak itildiğinden, *kaval tüfeklere* göre daha yavaş dolduruluyor ve bu sebeple piyade birlikleri tarafından pek tercih edilmiyordu. 1826 yılında Fransız ordusunda yüzbaşı olarak görev yapmakta olan *Henri-Gustave Delvigne*, *şeşhaneli tüfekleri* âdi *piyade tüfekler* (kaval) gibi kolay ve hızlı doldurabilecek bir sistem geliştirmişti. Ancak mermi olarak kullanılan küre şeklindeki misket kurşun, yivli namlu içinde basınçla bir çivi şekline girdiğinden, mermi hedefe dosdoğru ulaşmada sıkıntı yaratıyordu. Dolayısıyla helezon şeklindeki yivlerin oluşturduğu avantaj ortadan kalkıyordu. Sivri kurşunların küre şeklindeki kurşunlara göre daha kullanışlı olacağına kanaat getirilerek bu konuda çalışmalar yapıldı. 1842 yılında Fransız topçu miralaylarından *Todinen?* *şeşhane* namlularının haznelerinin sonuna bir mil ilave edip, harbiyi de ağırlaştırarak *milli şeşhaneyi* icad etmiştir. Kullanımı iyice kolaylaşan *şeşhaneli tüfekler* sayesinde Avrupa piyadeleri süratle *şeşhaneli tüfeklerle* silahlandırılmaya başlandı. **Topçuluk Fenni**, H 1290 (1873), İÜK nr. 81558, s. 17-18.

¹⁰⁹ BOA, A. MKT. UM, 117/78; HR. MKT, 52/37.

¹¹⁰ Kurulum için gerekli binalardan eksik olanlarının inşasına ayrılan 565.000 kuruşluk muhammen bedel, Harbiye tahsisatından tesviye edilecekti: BOA, İ. DH, 342/22540, 25 B 1272 (1 Nisan 1856).

yapıldığı muayene odası ve imalat sonrası deneme atışlarının gerçekleştirildiği baskihane, tüfek kundaklarının imal edildiği kundakhane, tüfek namlularının imal edilerek içlerine modellerine göre yivlerin açıldığı demirhane, tüfeklerin metal aksamına su verilen tavhane, yine bunların boyanma ve cilalanma işlemlerinin gerçekleştirildiği boyahane ve cilahane ile iki katlı asıl tüfekhane binasından oluşan bu büyük kompleks zaman içerisinde ilave edilen makine ve tezgâhlar sayesinde daha genişlemiştir¹¹¹. İlk önce Hassa ve Dersaadet Ordusu bünyesinde teşkil edilen avcı taburlarında, daha sonra Kırım Savaşı sırasında müttefik Fransız ve İngiliz askerlerince kullanılan *şeshanelerin* ne kadar etkili bir silah olduğunu gören Osmanlı idarî/askerî seçkinleri, 1857 yılında Osmanlı Ordusu'ndaki tüm piyadelerin *yivli tüfeklerle* techizi kararını aldılar¹¹².

Karara kadar Osmanlı Ordusu'ndaki piyadelerin bir kısmı, Fransa ve Belçika'dan ithal edilen *şeshaneli tüfeklerle* silahlandırılmaya çalışıldı. Ancak ordunun tamamının ithal *şeshanelerle* donatılması hazinenin mevcut durumu bakımından mümkün olmamakla beraber, böyle hassas bir konuda daimi sûrette Avrupa'ya bağlı kalmak ileride telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenle 1860 yılı sonunda *şeshane* temininde yerli üretime bir an önce geçilmesine yönelik Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ce bir mazbata ve Tophane-i Âmire İmalat Meclisi tarafından da bir layıha hazırlandı. Layıhada şöyle deniliyordu: *Modern tüfek imali için uzun zamandan beri büyük paralar harcanarak Avrupa'dan birçok makine ve alet-edevat getirilmektedir. Getirilen makine ve alet edevatla Zeytinburnu Demir Fabrikası bünyesinde büyük bir tüfekhane tesis edilmiştir. Bu tüfekhanede Avrupa tarzı tüfek imal etmeyi öğrenmeleri için Hendesehane-i Berri-i Humâyûn öğrencileriyle, Bahr-ı Siyah Boğazı topçu askerlerinden toplam 30 nefer seçilerek 1856 yılında Fransa'nın Châtellerault'da bulunan silah fabrikasına eğitime gönderilmiştir. Ayrıca Hassa, Dersaadet, Anadolu ve Rumeli orduları neferlerinden de 200 kişi seçilerek tüfekçi ustası olarak yetiştirilmiştir. Hâl böyleyken Zeytinburnu Tüfekhanesi'ne her hafta 40.000'er kuruş tahsisat ayrıldığı takdirde¹¹³, Fransa ve*

¹¹¹ Ahmed Muhtar, **Devr-i Hazırda Osmanlı Topçuları**, İstanbul 1315, s. 75.

¹¹² Yüzbaşı Hakkı, **Esliha-yı Nariyye-i Hafife**, 1281 (1864), İÜK nr. 81612, s. 34; **Topçuluk Fenni**, H 1290 (1873), İÜK nr. 81558, s. 32.

¹¹³ Tüfekhane-i Âmire'ye her hafta düzenli olarak 40.000 kuruş verilmesi aslında yeni alınmış bir karar değildi. 1842 yılında Tüfekhane üretiminin ıslahı çalışmaları kapsamında Tüfekhane'ye her

*Belçika modeli şeşhanelerden ayda 500 adet yeni şeşhaneli tüfek imal edilebilir, piyadelerin ellerindeki çakmaklı tüfeklerden de 3000'inin namlularına yiv açılarak yivli tüfeğe tahvil edilebilir. Hatta tahsisat miktarı artırılırsa imal ve tahvil edilecek tüfek sayısı da artırılabilir. Bu yüzden Avrupa'dan şeşhane ithalinde kısıtlamaya gidilerek, bir an önce yerli üretime ağırlık verilmesi yerinde bir karar olacaktır. Aksi takdirde büyük emek ve paralar harcanarak meydana getirilen tesis boşa gidecek, bu konuda Avrupa'ya olan bağımlılık daha da artacaktır*¹¹⁴. Mazbata ve layıhadaki tavsiyelere binaen 1860 yılı Aralık ayı başında Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda her ay 500 parça yeni şeşhaneli tüfek imali ve 3000 tüfeğin de yivliye tahvili için Harbiye tahsisatından her hafta aksatmaksızın 40.000 kuruşun Tüfekhane-i Âmire'ye verilmesi kararı alındı¹¹⁵.

Tüfekhane'de *kaval namlulu tüfeklere* yiv açılması meselesine gelince; bilindiği gibi *şeşhaneli tüfekler*, Avrupa ordularında piyade neferleri tarafından yaygın bir şekilde kullanılıncaya kadar tüm ordular *kaval tüfeklerle* silahlandırılmıştı. Orduların *şeşhaneli tüfeklerle* donatılması kararının ardından milyonlarca *kaval tüfek* toplatılarak, silah anbarlarına gönderilmişti. Bunca tüfeği kullanım harici tutarak depolarda paslanmaya terk etmek, pek çok güçlü Avrupa devletinin bile ekonomisini yıpratılabirdi. Bu nedenle mevcut *kaval tüfeklerin* namlularına yiv açılarak hepsi yivliye tahvil edilmeye başlandı. Osmanlı Devleti de bu konuda Avrupa Devletlerini örnek aldı ve tüm ordulardaki *kaval tüfeklerin* tedricen toplatılmalarına ve Zeytinburnu Tüfekhanesi'nde namlularına Belçika ve Fransa'da yapıldığı gibi sağdan sola dört sıra yiv açılarak yivliye tahvil edilmelerine karar verildi. Tahvil işlemleri için Rumeli ordusu mürettebatından, Prizren ve İpek Kazaları'ndan tüfekçi ustaları ile Anadolu ordusu alay ve taburlarındaki tüfekçi esnafının bir kısmı İstanbul'a getirilecekti¹¹⁶.

hafta 40.000 kuruş verilmesine karar verilmişti: BOA, **İ. MVL**, 44/831. Ancak bu kurala riayet edilmemiş olacak ki, üzerinden uzunca müddet geçtikten sonra aynı miktar meblağın Tüfekhane tahsisatı olarak ayrılması irade buyrulmuştu.

¹¹⁴ BOA, **A. MKT. NZD**, 335/8, Lef 2.

¹¹⁵ BOA, **İ. DH**, 465/31016, Lef 2, 18 Ca 1277 (2 Aralık 1860) tarihli irade. Konuya dair Sadaretin seraskerliğe tezkiresi: **A. MKT. NZD**, 335/95. Haftalık tahsisatın aksatmaksızın Tüfekhane'ye ödenmesi hususunda Seraskerliğe ve Maliye Nezâreti'ne tezkire: **A. MKT. MHM**, 761/13.

¹¹⁶ Bu tüfeklerin nişangâhlarına azami 600 metre menzil koyulacaktı. BOA, **İ. DH**, 465/31016, Lef 2, 18 Ca 1277 (2 Aralık 1860) tarihli irade; **Esliha-yı Nariyye-i Hafife**, s. 34; **Topçuluk Fenni**, s. 32.

Hazırlıkların tamamlanması 1861 Yazını bulmuştu. Bu aynı zamanda Sultan Abdülaziz'in de tahttaki ilk Yazıydı. Ancak gözden kaçırılan bir nokta vardı. Artırılan tahsisatla birlikte, bir ayda imal edilmesi planlanan *şeşhaneli tüfek* sayısı da artacaktı. Dolayısıyla bir ayda imal edilecek kundak sayısının da üretilen tüfek sayısına eş olması gerekiyordu. Hâlbuki Tüfekhane-i Âmire'de tüfek kundaklarına II. Mahmud'un saltanatı sonlarında Fransa'dan getirtilen hızar makinesi sayesinde kaba şekil veriliyor, kalan ince işler kundakçı ustası tarafından tamamen elle yapılıyordu. Bu şartlarda bir kundakçı ustası on iki saat çalışmayla bir günde cevizden mamul ancak bir adet *şeşhane* kundağı hazırlayabiliyordu. Avrupa'da ise tüfek kundakları makine vasıtasıyla imal ediliyordu. Bu sûretle bir tezgâhta bir günde 10 parça ceviz kundak yapılması mümkün olmaktadır¹¹⁷. Makinelerle kundak imali hem sür'at hem de masraf açısından büyük avantaj sağlayacaktı. Sayılan avantajlara binaen kundak imaline mahsus makine ve tezgâhların satın alınmasına karar verildi¹¹⁸. Bunun için bir ön araştırma yapıldı ve sonuçta makineler İngiltere'ye sipariş edildi¹¹⁹. Makinelerin gelişi 1862 Baharını buldu. Makinelerin tam kapasite çalışmaya başlaması, başka bir deyişle *kapsüllü kaval tüfeklerin* yivliye tahviline germiyet verilmesi 1862 Yazında mümkün olabilmişti. Yivliye tahvil olunan tüfeklerin uzunluğu 1,42 m (süngülü 1,87 m), ağırlığı 4,3 kg (süngülü 4,6 kg) idi.

Orduların aşamalı olarak *şeşhaneli tüfeklerle* techizi çalışmaları sürerken, 1862 Ekiminde piyadelerin ellerindeki *kapsüllü tüfeklerden* harbiye anbarlarına sevk edilenlerin bir kısmının şimdilik redif birliklerine dağıtılmasına; ileride ordunun tümünün *şeşhaneli tüfeklerle* techizi tamamlandığında da, redif birliklerinin *şeşhaneli tüfeklerle* donatılmasına karar verildi¹²⁰. 1863 yılına girilirken Zeytinburnu'nda *şeşhaneli tüfek* imali ve *kapsüllü kaval tüfeklerin* yivliye tahvilleri elden geldiğince yürütülmeye çalışılıyordu. Bununla birlikte *şeşhaneli* ve *yivli tüfeklerin* kullanımlarından doğan bir takım aksaklıkların da giderilmesine gayret gösteriliyordu. Namlularına yivler açılıp, *şeşhane nişangâhları* monte edilerek kapsüllüden yivliye tahvil edilen tüfeklerle talim yapan piyade neferleri, talimler

¹¹⁷ Topçuluk Fenni, s. 61.

¹¹⁸ BOA, İ. DH, 478/32143, 24 Ra 1278 (29 Eylül 1861). Böyle bir makinenin ne kadar masrafla satın alınabileceğinin araştırılmasının Tophane-i Âmire Müşiri Halil Paşa tarafından tahkik ettirilmesi hususunda Seraskerliğe tezkire A. MKT. NZD, 360/14.

¹¹⁹ BOA, İ. HR, 188/10478, 29 Ra 1278 (4 Ekim 1861) tarihli irade.

¹²⁰ BOA, A. MKT. MHM, 242/59; A. MKT. MHM, 244/78.

sırasında rahat duruştan, hazır duruşa geçiş esnasında sağ el serçe parmaklarını nişangâha çarptığından yaralanmalar vuku' buluyordu. Bu mahzur Mekteb-i Harbiye'de teşkil olunan komisyonda mütalaa edilerek çözüme kavuşturulmuş ve piyadelere dağıtılan piyade şeşhane talimnamelerine zeyl olmak üzere ordu merkezlerine gönderilmişti¹²¹. Yine bu talimnamelere 1860 model *şaf piyade tüfeklerinde (milsiz şeşhane)* kullanılmak üzere *Nessler*'in 1857 yılında geliştirdiği 25-30 gr ağırlığında içi boş kurşunlu, 4,5 gr barut hakkına sahip, toplam ağırlığı 47-48 gr olan 17,2 mm çaplı *Nessler fişeklerinin* kullanım talimatı da eklenmişti¹²².

1863 yılı başlarında Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda, ayda 752 adet *şeşhane* üretiliyor, 1000 civarında *kapsüllü tüfek* de yivliye tahvil edilebiliyordu. Bu tarihte Osmanlı Devleti'nin elinde gerek Tüfekhane mamulâtı, gerekse Avrupa'dan ithal edilmiş toplam 41.373 *şeşhane* ve 9178 parça da *yivli tüfek* bulunmaktaydı. Ancak bunlardan 11.000 tanesi bazı savaş ve isyanlarda zayi' ve pert olduğundan, asâkir-i şahane tarafından kullanılabilir düzeyde ancak 40.000 kadar *şeşhane* ve *yivli tüfek* kalmıştı. *Çakmaklı* ve *kapsüllü kaval tüfeklerin* varlığına bir an önce son vermek adına kısa zamanda büyük miktarda *şeşhane* ve *yivli tüfeğe* ihtiyaç vardı. Bunun en kısa yolu Avrupa'dan silah ithali gibi gözüксе de, bu yolun ileride telafisi olmayacak bir takım mahzurları vardı. Herşeyden önce ileriki bir tarihte Avrupa Devletleri ile olan ilişkilerin çıkmaza girmesi durumunda veya herhangi bir nedenle Avrupalı silah üreticilerinin silah satışını yasaklaması halinde Osmanlı Devleti, silah gereksinimini hiçbir şekilde karşılayamazdı. İkincisi, sürekli silah ithalatı büyük para sarfiyatına ve devletin ithalat-ihracat muvazenesinin bozulmasına neden olacağından devlet ekonomisini büyük bir dar boğaza sürükleyebilirdi.

İşte yol açabileceği bu büyük zararlara binaen *şeşhanelerin* tamamen Avrupa'dan ithali tasarısından vazgeçilerek, ilk dört aylık etapta gereksinim duyulan 30.000 tüfeğin 9000'inin Zeytinburnu Tüfekhanesi'nde imaline; kalan 21.000 adedinin de Fransa, Belçika ve İngiltere'den teminine karar verildi. Yerli silah imalatının artırılması için başıbozuk neferleriyle, Rumeli ve Anadolu neferlerinden

¹²¹ BOA, İ. DH, 503/34196, Lef 2, 15 Ş 1279 (29 Ocak 1863) tarihli irade.

¹²² BOA, a.g.b., gös. yer; **Topçuluk Fenni**, s. 27.

bir miktar asker Tüfekhane'ye getirtilecekti¹²³. Tüfekhane'nin aylık 160.000 kuruş olan tahsisatına geçici müddet zam yapılarak, aylık üretilmekte olan şeşhane miktarı 1000 adede, yivliye tahvil edilen tüfek sayısı da 1200 adede çıkarılacaktı¹²⁴.

Şeşhane imalatına yoğunluk kazandırılması elbette sadece Tüfekhane'nin aylık tahsisatına zam yapılmakla çözümlenemezdi. Tüfekhane'nin fiziki koşullarının da iyileştirilmesi gerekiyordu. Bu maksatla Rumeli ve Anadolu ordusuna mensup neferlerden seçilerek İstanbul'a getirilen pek çok ustanın barınması için Zeytinburnu Fabrikası sınırları içerisinde 2 büyük koğuş, yine artan amele sayısına paralel olarak gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel yaralanmaların hemen tedavisi için bir hastahane ile eğehane ve çilingirhane binaları inşaatına gereksinim duyuldu. Bunun için Harbiye Nezâreti tahsisatından 810.000 kuruş ödenek ayrıldı. Binaların inşaatı Tophane Meclisi denetiminde gerçekleştirilecekti¹²⁵. 1864 yılı başında bu binalara ilaveten yine Zeytinburnu'ndaki fabrikalar yerleşkesi dâhilinde yeni imal edilecek silah ve mühimmatın muhafazası için depolar inşasına karar verildi. Bunların inşaatı da Tophane Meclisi tarafından yürütülecek ve denetlenecekti¹²⁶.

1864 yılına gelindiğinde Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda bir ayda Fransız ve Belçika modelleri esas alınarak boyları 1,26 m (süngülü 1,84 m), ağırlıkları 4,5 kg (süngülü 5,04 kg) büyük çaplı ve boyları 1,25 m (süngülü 1,83 m) ve ağırlıkları 3,75 kg (süngülü 4,25 kg) olan küçük çaplı şeşhanelerden 1600 parça imal edilebilmekteydi. Ancak 1863 yılında İngiltere'den satın alınan 1250 yard (1137 m) azami menzilli 1853 model *Enfield*'lerden henüz üretilmemekteydi. Bu eksik giderilmesi için 1864 Temmuzunda Bahriye Kaimakamlarından *Said Bey* ve tüccar *Mösyö Merton* vasıtasıyla İngiltere'ye küçük çaplı *Enfield* imaline mahsus makineler sipariş verildi¹²⁷.

¹²³ Başlıbozuk neferlerinden kısa vadede yararlanılmakla beraber, sık sık çıkardıkları sorunlar nedeniyle bunlarla uzun müddet yola devam edilemeyeceği anlaşılmıştı. Bu nedenle başta Tophane-i Âmire olmak üzere Osmanlı silah sanayiinin tüm kollarında başlıbozuk neferlerinin tedricen tasfiyesine başlanmış ve yerlerine ordudaki neferlerden eli san'ata yakınları seçilip eğitildikten sonra usta olarak istihdamına geçilmişti.

¹²⁴ BOA, A. MKT. NZD, 469/88, Lef 2.

¹²⁵ BOA, MVL, 855/6, 29 M 1280 (16 Temmuz 1863).

¹²⁶ BOA, MVL, 859/71,

¹²⁷ Makinelerin alımına yönelik ayrıntılara, tezin "Avrupa'dan Tüfek İmaline Mahsus Makine ve Alet-Edevatı Alımları" başlıklı kısmında yer verilmiştir.

1865 yılında Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda artık kısa namlulu *Enfield* tüfekler de imal edilebiliyordu. Ancak fabrikada henüz bunların kuyruk takımı, piston, nişangâh vesair parçalarını imal edebilecek makine ve tezgâhların mevcut olmaması nedeniyle söz konusu parçalar İngiltere'den ithal yolla tedarik ediliyor, sadece namlulara yiv açımı, kundak imali ve montaj gibi işlemler Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda gerçekleştirilebiliyordu. Bu imalat tarzı 1867 yılı sonlarına kadar devam etti. 1860'ların ortalarında İngiltere, Fransa, Belçika, Prusya, İtalya, İsveç, Avusturya ve Amerika gibi devletler *şeshaneli tüfekleri* daha hızlı ve etkin bir şekilde kullanabilmenin arayışı içine girmişlerdi. Bu maksatla pekçok çalışmalar yürütülmüş ve sonunda eski zamanlarda çok kullanışlı bir yöntem olmadığı gerekçesiyle terk edilen kuyruktan dolar mekanizma sistemi yeniden geliştirilmişti¹²⁸. Yapılan birçok denemeden sonra kolay doldurulabilen, kolay doldurulabildiği için kısa sürede çok daha fazla atış imkânı sunan, iğneli ateşleme düzeneğine sahip, ağızdan dolar şeshanelere göre daha uzun menzilli, isabet ve darbe gücü daha yüksek iğneli tüfekler icad edildi. Bunlar doğrudan kuyruktan dolar mekanizmalı imal edilmekle beraber, ağızdan dolar şeshaneler de kuyruktan dolar tüfeğe tahvil edilebiliyordu. İlk aşamada silah sanayiinde önde gelen devletlerinden Fransa *Chassepot*, İngiltere ve İtalya *Snider* (İngiltere kısa bir süre sonra *Martini Henry* tüfeklerine geçiş yaptı), Belçika *Albany*, İspanya ve Avusturya ise *Remington* marka iğneli tüfekleri kullandı¹²⁹. İğneli tüfek imal eden söz konusu devletler, Osmanlı Devleti'nin bu silahları beğenerek, muhakkak sipariş vereceğini bildiklerinden, 1866 yılı sonlarından itibaren geliştirdikleri iğneli tüfeklerden birer numuneyi İstanbul'a göndermeye başladılar¹³⁰.

¹²⁸ Taşlı çakmaklı tüfeklerden daha eski geçmişe sahip kuyruktan dolar tüfeklerin ordularda tercih edilmeyişinin en büyük sebebi, kurşunun mermi yatağına sürülmesine yarayan kapağın zaman içerisinde aşınması nedeniyle mermi namlu içerisindeyken en küçük bir harekette kapağın açılarak merminin düşmesiydi. Diğer bir sebep de hazne ile söz konusu kapak arasına yine sık kullanım nedeniyle kibrit potasyum birikmesinin birkaç el ateş edildikten sonra fişek karışımının bozulmasına ve atış sırasında baruttan çıkan gazların haznenin boşluklarından dışarı püskürmesine neden olması, bunun da zamanla kapağın hareket etmesini engellemesiydi. Ayrıca kuyruktan dolar tüfekler ağızdan dolar tüfeklere nazaran daha zor tamir edildiklerinden Avrupa ve diğer pek çok devletler ordularında ağızdan dolar tüfekler tercih edilmiştir. **Topçuluk Fenni**, s. 34-35.

¹²⁹ BOA, **HR. TO**, 106/71; **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, s. 6.

¹³⁰ Bunlardan ilki Fransa olmuştu. 1866 Martında Fransanın ünlü *Chassepot* iğneli tüfeklerinden bir numune Dersaadet'e gönderildi: **HR. TO**, 76/91. İncelenip çok beğenilen numune *Chassepot*, aradan yaklaşık bir sene gibi bir müddet geçtikten sonra Fransa'ya gönderildi. Seraskerlikçe Osmanlı ordularındaki tüfeklerin *Chassepot* iğneli tüfeğine tahvili düşünülmekteyse de diğer Avrupalı

Aynı zamanda bu devletler tabiyetine mensup pek çok silah ustası ve asker de patent karşılığı icadları olan iğneli tüfekleri Osmanlı Devleti'ne satmak için kendi aralarında kıyasıya bir rekabete giriştiler. Viyanalı *Bugatti* adlı silah ustası, 1866 Aralığında Seraskerliğe sunduğu arzında, ağızdan dolar tüfekleri uygun masrafla kuyruktan dolar tüfeğe tahvil edebildiğini, yine bu tür tüfeklerde kullanılan fişegin imali için de bir tezgâh geliştirdiğini, Osmanlı Devleti istediği takdirde Osmanlı Ordusu'ndaki ağızdan dolar tüfekleri kuyruktan dolara tahvil edebileceğini, söz konusu fişek tezgâhlarını da tedarik edebileceğini belirtmişti. Bu maksatla tahvil ettiği tüfeklerden bir numuneyi, fişek makinesi mamulü fişekleriyle birlikte İstanbul'a göndermek istiyordu¹³¹. Hemen hemen aynı tarihlerde Belçikalı *Yüzbaşı Takel*, icad ettiği iğneli tüfeklerden bir numuneyi Padişahın beğenisine sunmak üzere İstanbul'a gönderme talebinde bulundu¹³². 1867 Nisanında Avusturya tebaasından Praglı *Şarl Urban*, icadı olan kuyruktan dolar tüfeğin o ana dek piyasaya sürülen emsallerinin hepsinden üstün olduğunu, ağızdan dolar tüfeklerin de cüz'i bir masrafla bu sisteme dönüştürülebildiğini, Osmanlı Devleti dilerse bu tüfeklerden uygun fiyatla satabileceğini ya da ordularca kullanılmakta olan ağızdan dolar tüfekleri iğneli tüfeğe tahvil edebileceğini Viyana Sefareti aracılığıyla Babıâli'ye bildiriyordu¹³³.

Geliştirilen onlarca iğneli tüfekte birlikte piyasa o kadar çok iğneli tüfekte doldu ki, bunların kimlerce geliştirildiğini, türlerini tespit etmek adına 1867 Yazında Amerika'da bir komisyon teşkil edildi. Osmanlı Devleti de Paris Sefareti aracılığıyla bu gelişmelerden haberdar olmak adına tüfeklerin ad ve türlerini havi komisyonca hazırlanan beyannamelerden bir tane talep etti¹³⁴.

Bu arada iğneli tüfek mucidleri, Babıâli'ye beğendirmek üzere İstanbul'a icad ettikleri tüfeklerden veya bu tüfeklere dair ayrıntılı çizim ve şemaları içeren risaleleri göndermeye devam ediyordu. 3 Ağustos 1867 tarihinde *Robert Zylon* adlı bir şahıs,

devletlerin nasıl bir tutum sergileyeceğini görmek adına bu konuda biraz daha beklenme kararı alındı: **HR. TO**, 77/11.

¹³¹ BOA, **HR. TO**, 448/67.

¹³² BOA, **HR. TO**, 326/59.

¹³³ Viyana Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne 16 Nisan 1867 tarihinde gönderilen tahriratın tercümesi: BOA, **HR. TO**, 106/74.

¹³⁴ Paris Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne 7 Haziran 1867 tarihinde gönderilen tahriratın tercümesi BOA, **HR. TO**, 77/26.

yeni geliştirdiği tufeğin o ana dek icad olunan tım iğneli tufeklerden uştun olduğunu belirten ve tufeğe ait çizimleri de iğereren bir mektup gındermiřti¹³⁵.

Gelen onca teklife rağmen Babıalı ve Seraskerlik, orduya dağıtılacak iğneli tufek modelinin hangisi olacağı konusunda hala tereddüt gısteriyorlardı. Avrupa seyahatine çıkan Sultan Abdulaziz'e Belçika'yı ziyareti esnasında Belçika Seyyare askerinin kullanmakta olduğu kapsüllü ağızdan dolardan iğneliye tahvil olunmuş tufeklerden gısterilmişti. Sultan Abdulaziz bu tufekleri çok beğenince, Belçika Savunma Bakanlığı 1867 Ekiminde tufeklerden 1867 modeline mutabık 3 numuneyi 300 mermisiyle birlikte İstanbul'a gınderdi¹³⁶. İğneliye tahvil olunmuş *Delvigne şeşhaneleri* İstanbul'a henüz ulaşmışken, Floransalı *Kont Sparon*, Floransa Sefaret-i Seniyyesi aracılığıyla Babıalı'ye geliştirdiği iğneli tufeklerden birkaç modeli tım masraflarını kendi cebinden karşılamak koşuluyla İstanbul'a getirerek padişahın beğenisine sunmak istediğini belirten bir arz sunmuřtu¹³⁷. Sparon'un teklifi kabul edilmiş ve Sparon 1868 şubatı sonunda İstanbul'a gelmişti. Bu esnada *Mösyö Bourdeano*, Hariciye Nezâreti'ne Paris'te top ve tufek denemeleri için teşkil edilen komitenin reisi *General Leboeuf*'un icad ettiği iğneli tufeğin mükemmelliğinden bahseden tufeğin şemalarını da havi bir arıza ilette. Eğer Osmanlı Devleti bu tufeklerden satın almak isterse, tufeklerden bir tanesini Tophane Meclisi'nce incelenmek üzere en geç onbeş güne kadar İstanbul'a getirtebileceğini ve taraflar arasında olası anlaşma şartlarını tespit edebileceğini bildiriyordu¹³⁸.

Tım bu gelişmeler yaşanırken 1868 Ağustosunda Osmanlı idari ve askerı erkânı yeni bir kararın altına daha imza attılar. Henüz tım piyade neferlerinin hangi tür iğneli tufeklerle donatılacağı tam netlik kazanmamışken, ordu süvari alaylarının ve topçu neferlerinin tufek, tabanca ve kasatura gibi silahlarıyla, diğer techizatı ağın

¹³⁵ BOA, **HR. TO**, 449/9.

¹³⁶ Tufeklerle birlikte tufeklerin kuyruktan dolara tahvili için yapılan denemelere, tufeklerin kullandığı barut miktarı ile fişek türlerine ve tufeklerin bakım ve muhafazalarına dair ayrıntılı raporlar da gınderilmişti. Brüksel şebenderi *Mösyö Glavin* tarafından Hariciye Nezâreti'ne 30 Eylül 1867 tarihinde gınderilen tahriratın tercümesi: BOA, **HR. TO**, 327/84. Tufeklerin 1867 Kasımı başlarında İstanbul'a ulaşması beklenmekteydi: **HR. TO**, 328/16.

¹³⁷ Floransa Sefaret-i Seniyyesi tarafından Hariciye Nezâretine 2 şubat 1868 tarihinde gınderilen telgrafın sũreti: BOA, **HR. TO**, 117/18.

¹³⁸ BOA, **HR. TO**, 450/19.

şartlarına uygun hâle getirilecekti¹³⁹. Bu iş için serasker görevlendirilmiş, o da emrinde bir komisyon teşkil ederek, komisyona diğer devletler süvari askerlerinde geçmişten o güne kadar meydana gelen değişiklikler, süvari askerleriyle, topçu askerlerinin kullandıkları silahlar hakkında bir mazbata hazırlatmıştı. Buna göre Osmanlı Ordusu'ndaki süvari alaylarından dragon bölüklerine gerektiğinde atlarından inip piyade gibi savaşabilmeleri için *Snider* usûlü adi piyade tüfeklerinden 1 karış kısalıkta *Dragon tüfeği* uzunluğunda ve *piyade tüfeği* çapında 1200 hatve (yaklaşık 360 m) menzilli *iğneli tüfek* verilecekti. İkinci kısım alaylarındaki ikişer bölüğe yine piyade tüfeği çapında iğneli ve yarım kundaklı *filinta* verilecekti. Genel süvari birliklerinde bulunan adi kaval tabancalar da yerlerini 1850 model ağızdan dolar *şeşhaneli tabancalara* bırakacaktı. Topçu askerlerine gelince; bunların piyade kısmına *iğneli-şeşhaneli dragon tüfeği*, süvari kısmına da ağızdan dolar *şeşhaneli tabanca* verilecekti. Bu şartlarda 13.716 parça *iğneli dragon tüfeğine*, 2784 *filintaya* ve 23.000 çift de *şeşhaneli tabancaya* gereksinim vardı. Bu da toplam 8.234.500 kuruşluk bir paranın varlığına ve 3 yıl gibi bir imalat sürecine muhtaçtı. Hâlbuki belirtilen meblağı karşılamaya ne Tophane-i Âmire'nin o anki bütçesinin gücü yeterdi, ne de hazine-i celilenin o anki şartları. Üstelik alayların istenen seviyeye ulaşması için üç yıl beklemek gerekiyordu ve bu Sultan Abdülaziz'e göre çok uzun bir süreçti. Bu nedenle tüfek ve filintaların yarısı Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri ve Tophane-i Âmire depolarında bulunan bedelat-ı nakdiye-i askeriyeden tesviye olunmak üzere Avrupa'dan satın alınacak, kalan yarısı da 1864 yılında Avusturya'dan alınan kısa namlulu *Enfield*'ların Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda iğneliye tahviliyle temin edilecekti. Yine tabancaların yarısı da Avrupa'dan alınacaklara uygun olarak Zeytinburnu'nda üretilecekti. Böylelikle belirtilen zamandan yarı yarıya tasarruf sağlanmış olacaktı¹⁴⁰.

Süvarilere verilecek *iğneli tüfeklerin* yarısının 1864'te *Mösyö Merton* vasıtasıyla Avusturya'da yaptırılan kısa namlulu *Enfield*'lerden *Snider* usûlü *iğneli tüfeğe* dönüştürülecek oluşu, tüm ordular piyade neferlerine dağıtılacak *iğneli tüfek* türünün de *Snider* olmasında büyük etkisi oldu. Çünkü hatırlanacağı gibi 1863

¹³⁹ Süvari neferleri silahlarını genelde baş aşağı taşıdıklarından, ağızdan dolar *şeşhaneler* şiddetli yürüyüşlerde şayet namlu içerisinde mermi varsa zaman zaman düşebiliyordu. *iğneli tüfekler* sayesinde artık mermiler tüfek haznesinden düşmüyordu.

¹⁴⁰ BOA, İ. MMS, 36/1480, Lef 8.

yılında İngiltere'den 50.000 adet; hemen sonra 1864'te *Mösyö Merton* vasıtasıyla Avusturya'dan 50.000 adet *Enfield* tüfek satın alınmıştı. Dolayısıyla Osmanlı piyadelerinde ve harbiye anbarlarında toplam 100.000 adet *Enfield* model *şeshane* mevcuttu. Gerek ordudaki, gerekse depolardaki *Enfield*'lar sayıca diğer *şeshanelere* açık ara üstünlük sağlıyordu. Üstelik 1867 yazında İngiltere'ye *Enfield* tüfekleri *Snider* sistemine dönüştürmeye mahsus makineler sipariş verilmiş, Belçikalı *Mösyö Tilkin Tasset*'den de 30.000 adet *Snider* kuyruk takımı satın alınmıştı¹⁴¹. Bu nedenle Zeytinburnu Silah Fabrikası'ndaki mevcut makinelerle ilk aşamada zaten sadece *Enfield*'lar *Snider*'a tahvil edilebilirdi.

Sayılan nedenler neticesinde 1868 yılında tüm ordulardaki *şeshanelerin* tedricen toplatılarak Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda *Snider*'a tahviline karar verildi¹⁴². Kalan *iğneli tüfekler* de mümkün olduğunca *Snider* modeline sadık kalınmak şartıyla Avrupa'dan temin edilmeye başladı¹⁴³.

Fakat orijinal *Snider* tüfekler çok pahalı olduğundan, bunlardan çok sayıda sipariş verilmesinin uzun vadede hazineyi büyük zarara uğratacağı açıktı. Ekonomik anlamda sıkıntı yaşamadan ordunun *Snider* tüfekleriyle techizi için iki seçenek vardı: Birincisi *Enfield* tüfekleri *Snider*'a dönüştürmeye devam etmek, ikincisi *Snider* imaline mahsus makineleri tedarik ederek yerli üretim orijinal *Snider*'lar imal etmek. *Enfield*'ların *Snider*'a tahvili için Avrupa veya Amerika Birleşik Devletleri'nden çok sayıda *Enfield* tüfek ithal edilmesine gereksinim vardı. İki kıtada *Enfield* tüfek aramak için Erkân-ı Harbiye askerlerinden silahlar konusunda bilgisi olan askerler görevlendirildi. Hiçbir parçasını Avrupa'dan ithal etmeksizin Zeytinburnu'nda yerli *Snider* üretmek için de Avrupa'dan pekçok makine satın alınması gerekiyordu. Bu maksatla 1868 yılı sonlarında başta İngiltere olmak üzere Belçika ve Amerika'da makine imal eden fabrikalarda incelemelerde bulunması ve uygun fiyatlı ve kaliteli makineleri bulduğu takdirde hemen satın alması için *Miralay Rıza Bey* başkanlığında

¹⁴¹ Bu konu tezimizin "Avrupa'dan Tüfek İmaline Mahsus Makine ve Alet-Edevatı Alımları" başlıklı kısmında ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

¹⁴² BOA, İ. MMS, 36/1480, Lef 8; **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, s. 7. **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. XI, s. 106. *Enfield*'dan *Snider*'a dönüştürülen tüfekler toplam 11 parçadan oluşuyordu: 1-namlu, 2-kapak, 3-çakmak, 4-bilezikler, 5-yan pulları, 6-korkuluk, 7-taban, 8-harbi, 9- kundak, 10-kundak ağızlığı, 11-kasatura. Bu tüfeklerin azami menzili 1250 yard idi (1137 m). **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, s. 12.

¹⁴³ Orijinal *Snider*'ların namluları *Enfield*'dan dönüştürülenlere nazaran 10 cm daha uzundur. Bu nedenle içerisindeki yiv döngüsü de o nisbette uzun oluyordu.

Rüstem ve Kamil Beyler ile Tüfekhane baş ustalarından İngiliz *Mr. White*'tan oluşan bir komisyon teşkil edildi¹⁴⁴.

Komisyon üyeleri ilk temasları İngiltere'de yürüttüler. Ancak İngiltere'deki firmalar işçi ve ham madde maliyetlerinin yüksekliği gibi nedenlerle makinelerin fiyatlarını hayli yüksek veriyorlardı. İngiltere'deki pek çok silah fabrikası hatta devlete ait silah üretim merkezi *Royal Small Arms Factory-Enfield* bile silah imal makinelerini Belçika ve Amerika'da yaptırıyordu. Bunu öğrenen Osmanlı heyeti de aynı yönetime başvurdu ve heyetten *Miralay Rüstem Bey* Amerika'ya gönderilirken, *Miralay Rıza Bey* de beraberindeki diğer üyelerle Londra'dan Belçika'ya geçti. Liège'deki makine fabrikalarının gayet kaliteli ve İngiltere'dekilere nazaran daha makul fiyatla silah makineleri imal ettiği tespit edildi. Ancak Amerika'da bulunan *Miralay Rüstem Bey*, buradaki iğneli tüfek teknolojilerine hayran kalmıştı ve makinelerin muhakkak buradan temin edilmesinin yerinde olacağını bildiriyordu. Bunun üzerine 1869 Yazından itibaren Amerika Birleşik Devletlerinden haftada 400-500 *Snider* tüfeği imal ve günde 300-400 tüfeği de iğneliye tahvil edebilecek kapasitedeki makinelerin ithaline başlandı¹⁴⁵. Makinelerin tamamı ödemelerinde güçlük yaşanacağı gerekçesiyle bir anda tedarik edilemedi. Bir kısmı makine fabrikalarına sipariş üzerine yaptırılacak. Bazıları da fırsat kollamak sûretiyle iflas nedeniyle imal faaliyetine son veren silah fabrikalarının kullanılmış, fakat iyi durumda olan makinelerinden seçilerek daha da uygun fiyatlarla temin edilecekti¹⁴⁶. Bu yüzden *Snider* tüfek imal eder makinelerle, tahvil makinelerinin tamamının Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda kurulumlarının yapılarak tam kapasite çalışmaya başlaması 1872 yılı sonlarını buldu. Makinelerle birlikte bunların kurulumunu yapmak ve Osmanlı asker-ustalarına öğretmek maksadıyla Amerikan makinistler de gönderildi¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Makinelerin alımına dair 1 N 1285 (16 Aralık 1868) ve 14 N 1285 (29 Aralık 1868) tarihlerinde yayınlanan iradeler: BOA, **İ. DH**, 584/40693, Lef 2; **İ. DH**, 585/40725. Konu hakkında seraskerliğe tezkire: **A. MKT. MHM**, 430/73. Komisyonun teşkili ve bunlara verilecek maaşın tespitine dair 14 N 1285 (29 Aralık 1868) tarihli irade: **İ. DH**, 585/40726, Lef 3.

¹⁴⁵ BOA, **İ. DH**, 595/41468, Lef 2, 19 R 1286 (29 Temmuz 1869) tarihli irade. Makinelerin alımına başlandığı sırada işsizlikten kıvranan Amerika'daki pek çok özel silah fabrikası Osmanlı Devleti'ne *Enfield*'ları *Snider*'a tahvil etmek için teklifte bulunuyordu: **HR. TO**, 451/86; **HR. TO**, 452/4; **HR. TO**, 146/187.

¹⁴⁶ BOA, **İ. DH**, 598/41649, Lef 2.

¹⁴⁷ BOA, **İ. MMS**, 38/1571; **HR. TO**, 115/34; **HR. TO**, 118/1; **HR. TO**, 118/57. Tesisin ikmalî için gereken bazı makine ve tezgâhlar 6000 £ bedelle İngiltere'den satın alındı: **HR. TO**, 118/3.

Makinelerin ikmalî sürecinin devam ettiği 1870 yılı başlarında Osmanlı Devleti'nde mevcut *iğneli tüfek* sayısı satın alınan ve tahvil edilenlerle birlikte toplam 90.000'i aşmıştı. Bu sayının ithali devam eden makinelerle 200.000'e ulaşması için 1869 Yazında Amerika'dan 114.000 *Enfield*, 125.000 adet *Springfield*'dan oluşan toplam 239.000 adet ağızdan dolar *şeşhane* ithal edildi. Bunlardan 108.500'i Zeytinburnu'nda iğneliye tahvil edilecekti¹⁴⁸. 1871 yılı sonlarında mevcut iğneli tüfek sayısı satın alınan ve Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda tahvil edilenlerle birlikte 130.000'i bulmuştu. Yani iki yıllık bir süreçte sadece 39.500 adet tüfek satın alınmış, parça ithali sûretiyle imal edilmiş ve iğneliye tahvil edilebilmişti¹⁴⁹.

Kuşkusuz bu azlığın en büyük sebebi tahvil için İngiltere ve Belçika'dan ithali gereken kuyruk takımlarının zamanında temin edilememesi olmalıdır. Ancak bu konuda göz ardı edilmemesi gereken bir diğer nokta Osmanlı yetkililerinin silah fabrikasında bir günde ne kadar tüfeğin iğneliye tahvil edilebildiği hakkında tam bir malumat sahibi olmamaları ve verdikleri rakamlarda son derece afakî tutum sergilemeleridir. 1871 yılı sonunda Seraskerlik bünyesinde oluşturulan komisyonun verdiği rapora göre Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda günde 400 ağızdan dolar tüfek *Snider*'a dönüştürülebilmekteydi¹⁵⁰. Hâlbuki 1872 Haziranında Tophane-i Âmire tarafından Babıâli'ye sunulan silah imal raporuna göre, Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda seksen günlük imalat sürecinde sadece 10.950 adet *Springfield Peabody*'ye, 5336 adet *Enfield* da *Snider*'a tahvil edilebilmişti. Veriler, imalatın en yoğun yaşandığı Rumi yıl başlangıcına tesadüf eden döneme ait olmasına rağmen kabaca günde 200 ağızdan dolar tüfeğin iğneliye dönüştürülebildiği görülmektedir¹⁵¹. Dolayısıyla 1872 yılına kadar Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda bir günde iğneliye tahvil edilebilen tüfek sayısı 400 değil ancak 200'dü.

Sultan Abdülaziz, günlük tahvil kapasitesinin 400-450'ye hatta daha fazla makine ve tezgâhla 700'e kadar çıkarılabilmesi ve Avrupa'dan parça ithaline gerek kalmaksızın günlük *Snider* tüfek imal kapasitesinin de 200'e çıkarılabilmesi için 1872 Yazında bir defaya mahsus olmak üzere 30.000 kese ihşanda bulunmaya karar

¹⁴⁸ BOA, İ. DH, 603/42053, Lef 4.

¹⁴⁹ BOA, İ. DH, 652/44651, Lef 3, 14 N 1288 (27 Kasım 1871) tarihli irade.

¹⁵⁰ BOA, a.g.b., Lef 2. Bu rakam, 1872 yılı Yaz mevsimine ait belgelerde günlük 300 adet olarak verilmektedir. İ. MMS, 43/1803, Lef 2; İ. MMS, 44/1825, Lef 1.

¹⁵¹ BOA, İ. MMS, 43/1787, Lef 1.

verdi¹⁵². Bu tahsisattan 2610 kesesi sadece Tüfekhane için ayrılmıştı¹⁵³.Bahsedilen eksikler tamamlandığı takdirde Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda aylık 20 iş günü içerisinde 4000, bir yılda da 50.000 *Snider* tüfek imal edilebilmesi, 160.000 civarında ağızdan dolar tüfeğin de *Snider*'a tahvil edilebilmesi planlanmaktaydı.

Tam da bu sırada İngiltere'den getirtilen numuneleri çok beğenilerek aynı yılın Ağustos ayında Amerikan *Winchester Repeating Arms Co.*'ya sipariş olunan 200.000 adet yeni icad *Martini Henry* tüfekleriyle birlikte Tüfekhane-i Âmire ya da yeni adıyla Zeytinburnu Silah Fabrikası'nın Avrupa tarzında yapılandırılması faaliyetleri farklı bir seyir aldı. Çünkü Tüfekhane-i Âmire'de *iğneli tüfek* imal edilebilmesi maksadıyla o ana kadar gerçekleştirilen tüm makine ve alet-edevat ithalatı sırasıyla *Snider* ve daha sonra *Springfield-Peabody* model üretim tarzına yönelik olmuştu. Uzun yıllar sonunda büyük meblağlar harcanarak oluşturulmaya çalışılan tesisten tam randıman alınacağı sırada Avrupa'da mevcut *iğneli tüfeklerin* daha gelişmiş modellerinin icadı, bunların ya mamul olarak ya da imallerine yönelik makinelerin tedariki zorunluluğunu beraberinde getiriyordu. Ancak mali yönden daha da büyük sıkıntılara yol açılmaması maksadıyla başlangıçta *Martini Henry* tüfeklerinin mamul olarak ithali cihetine gidildi. İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti'nin *Martini Henry* tüfeklerinin imaline mahsus makine ve gereçleri ithaline yönelik bir teşebbüsüne rastlanmamaktadır. Bu tüfeklerin imali için gerekli makine ve tezgâhlar ancak Abdülhamid döneminde ithal edilerek ve mevcut makineler *Martini* imaline uygun hale getirilerek Zeytinburnu'ndaki fabrikalar yerleşkesi dâhilinde tesis edilecektir.

Tüm bu gelişmeler cereyan ederken, kendisinden *Winchester* ve *Martini Henry* tüfekleri ile bunlara ait fişeklerin satın alındığı *Mr. Azaryan* ve oğlu, 3 Ekim 1872 tarihinde Sadaret'e bir teklif sundular. Azaryanlar, İstanbul'da günlük 500 interchangeable tarzda *iğneli tüfek* ile 100.000 metal fişek imal edebilecek kapasitede bir silah fabrikası kurmak istiyorlardı. Ancak bunun karşılığında Osmanlı Devleti'nden bir takım istekleri vardı. Birincisi kendilerine fabrikanın inşası için Paşabahçe İşpermeçet Fabrikası yakınlarındaki mîrî araziden veya denize kıyısı olan

¹⁵² BOA, İ. MMS, 43/1798, Lef 3, 10 C 1289 (15 Ağustos 1872); İ. MMS, 43/1803, Lef 3, 26 C 1289 (31 Ağustos 1872) ve İ. MMS, 44/1825, Lef 4, 5 Ş 1289 (8 Ekim 1872) tarihli iradeler.

¹⁵³ BOA, İ. MMS, 43/1798, Lef 11-12.

herhangi mîrî araziden bir kısmı ücretsiz olarak tahsis olunacaktı. İkincisi teklif kabul edilip taraflar arasında anlaşma sağlanırsa, firmaya anlaşma tarihinden itibaren yirmi sene müddetle silah ve fişek imal izni verilecekti. Söz konusu imtiyaz süresince İstanbul'da başka silah ve fişek fabrikası kurulmayacaktı. Üçüncüsü fabrika için Avrupa ve Amerika'dan getirilecek makine, tezgâh ve aletler gümrük resminden muaf tutulacaktı. İmtiyaz süresince Osmanlı Devleti silah ve mühimmat satın alacak olursa ilk önce bu yerli silah fabrikasını tercih edecekti. *Azaryan* ise bu isteklerine karşılık fabrikayı en geç bir seneye kadar faaliyete geçirmeyi, Osmanlı Devleti'nin siparişlerini diğer devletlerin siparişlerine tercihen öncelikle yapmayı, Osmanlı Devleti'nin muharip olduğu devletlerin siparişlerini kabul etmemeyi ve memâlik-i şahane ahalisine asla silah ve mühimmat satmamayı taahhüt ediyordu¹⁵⁴.

Fabrikanın kurulması Osmanlı Devleti için birçok açıdan büyük avantaj sağlayacaktı. Herşeyden önce Osmanlı Devleti'nin yıllardan beri Avrupa'dan satın almakta olduğu silah ve mühimmat için harcadığı paralar artık ülke dâhilinde kalabilirdi. Yalnız ustabaşları Amerika'dan gelecek olan fabrikada bu ustalarca mümkün mertebe yerli nefer istihdam edilip, yetiştirileceğinden bunlar zamanla tecrübe ve bilgi kazanarak yerli sanayiın gelişmesine katkı sağlayabilirdi. İstenildiği zaman bazı neferler eğitim görmek üzere şirketin Amerika'daki fabrikalarına da gönderilebileceğinden silah sanayii alanında eğitilmiş nefer sayısı her geçen gün daha da artabilir, böylelikle niteliksiz amele istihdamından da kurtulunabilirdi. Herşeyden önce Osmanlı Devleti kısa sürede istediği kadar silah ve mühimmat temin edebilirdi ki bu yukarıda sayılan maddelerden daha da önemli bir neticeydi. Çünkü Osmanlı Devleti Avrupa'dan silah satın alırken öncelikle silah ihracatı yapan ülkelerde bir fiyat ve kalite araştırması yapmak zorundaydı. Bu en az birkaç aylık bir zaman diliminde gerçekleşebiliyordu. Tespit sonrası ithalatın yapılacağı devlet veya şirketle anlaşma yapılıyor ve eğer fabrikaya daha önce siparişte bulunan bir devlet yoksa firma hemen imalata geçebiliyor, yoksa diğer devletler siparişi bitene kadar beklenmek zorunda kalınıyordu. Yine bu da siparişin miktarına göre bazen beş-altı ay bazen de iki seneyi bulabiliyordu. Silahların imal ve muayeneleri tamamlandıktan sonra fabrikadan limana nakli, limandan gemilere

¹⁵⁴ BOA, HR. TO, 456/44.

yüklenmesi ve oradan da İstanbul'a ulaşması hem zaman açısından hem de nakliye, sigorta ve gümrük masrafları açısından büyük bir külfetti.

Sultan Abdülaziz fabrika tesisine onay verdiği takdirde sayılan imkânlarla kavuşulacaktı. Ancak sultan ve askerî erkân bu tesisin kurulması imtiyazını vermedi. Çünkü fabrika inşa edilip faaliyete geçtiği takdirde Osmanlı Devleti'nin silah tedariki bir anlamda tekelleşmiş ve kontrol *Azaryan*'a geçmiş olacaktı. Osmanlı yöneticilerine göre böyle mühim ve hassas bir konuda denetimin bir yabancıнын ellerinde olması ilerisi için hiç de iyi sonuçlar doğurmayabilirdi. Bu nedenle teklif cazip olmasına rağmen reddedilmiş ve Zeytinburnu Silah Fabrikası Sultan Abdülhamid'in uzun süren saltanatına günde 200 *Snider* veya *Springfield-Peabody* model *iğneli tüfekte*, 1850 model 10 adet tabancanın imal edilebildiği bir sanayii merkezi olarak girmişti.

Abdülmeçid'in Saltanatı Başından Kırım Savaşı'nın Ortalarına Kadar Tüfekhane-i Âmire'de İmal Edilen Silah Türleri ve Miktarı¹⁵⁵:

Üretim Tarihi	Üretilen Tüfek Türü ve Miktarı						Toplam Üretim Maliyeti (kuruş)
	Piyade tüfeği (adet)	Topçu tüfeği (adet)	Süvari piştovu (çift)	Nev resim süvari filintası (adet)	Nev resim şeshane (adet)	Karabina (adet)	
Şubat-Mart 1839	alaynüma 1000	150	400				112.575
Mart-Nisan 1839	alaynüma 800	150	1000				163.875
Nisan-Mayıs 1839	alaynüma 1000	-	500				135.750
Mayıs-Haziran 1839	alaynüma 800 (300'ü vapur mamulü)	-	500				117.725
Haziran-Temmuz 1839	taslağı Samakov'dan vapur mamulü 1200	-	1000		130		185.900
Temmuz-Ağustos 1839	alaynüma 800	-	100 nev resim		107		98.040

¹⁵⁵ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 77, 79, 82, 84, 87, 88, 90, 93, 95, 99, 100, 103, 105, 108, 110, 112, 114, 116, 143, 145, 148, 154, 163, 173, 185, 203, 212, 222; **MAD**, nr. 8943, s. 6, 10, 14, 18, 25, 29, 33, 37, 42, 48, 52, 59, 63, 68, 73, 78, 83, 88, 93, 97, 101, 105, 109, 113, 117, 121, 126, 132, 137, 141; **MAD**, nr. 8932, s. 6, 12, 17, 25, 31, 38, 43, 50, 54, 59, 64, 71, 77, 84, 91, 94, 109, 113, 118, 127, 137, 144, 152, 159-160, 170, 180, 190, 197, 206, 215, 224, 232, 239; **MAD**, nr. 8934, s. 9, 16, 22, 29, 36, 45, 53, 65, 66, 78; **C. AS**, 184/7969, Lef 7; **C. AS**, 827/35248, Lef 1-2; **C. AS**, 642/27019 s. 3/a.

Ağustos- Eylül 1839	taslağı Samakov'dan vapur mamulü 800		200 nev resim		60		92.400
Eylül-Ekim 1839	taslağı Samakov'dan vapur mamulü 188		100 nev resim				93.081
	namlusu tüfekçi imali 732						
Ekim- Kasım 1839	vapur mamulü alaynüma 1200						111.600
Kasım- Aralık 1839	vapur mamulü alaynüma 827		110				99.466
	tüfekhane imali 45						
	namlusu İslimye'den 128						
Aralık 1839	vapur mamulü alaynüma 705		150				101.106
	namlusu İslimye'den 395						
Ocak 1840	vapur mamulü alaynüma 800		100 adi				101.987
	namlusu İslimye'den 300		100 nev resim				
Şubat 1840	vapur mamulü alaynüma 800		200				73.119
Mart 1840	vapur mamulü alaynüma 1000		200				98.919
Nisan 1840	136		200 nev resim				103.162
	vapur mamulü alaynüma 1000						
Mayıs 1840	vapur mamulü ceviz kundaklı alaynüma 600		169 nev resim				59.309
Haziran 1840	15 muhafız alay tüfeği						77.748
	vapur mamulü ceviz kundaklı alaynüma 900						
Temmuz 1840	vapur mamulü ceviz kundaklı alaynüma 800						67.800
Ağustos 1840	(âdi) 462	25			10		41.441
Eylül-Ekim							

1840 ¹⁵⁶							
Kasım Aralık 1840-Ocak 1841	1000 ¹⁵⁷	100 ¹⁵⁸					118.240
Şubat-Mart 1841	1000		200 nev resim ¹⁵⁹				143.705
Nisan- Mayıs- Haziran 1841	1000		700 nev resim	500			266.155
Haziran- Temmuz- Ağustos- Eylül- Ekim- Kasım 1841	500		700 nev resim	750			239.905
Kasım Aralık 1841-Ocak- Şubat-Mart 1842	300		550 nev resim	460			163.562
Mart- Nisan- Mayıs-	500		400 nev resim				145.527
	200 nev resim eczalı ¹⁶⁰						

¹⁵⁶ Tüfekhane-i Âmiri, Harbiye Nezâreti'nden ayrılarak Seraskerlik idaresine girdiğinden, tüfekhane imalatının 1 Ramazan 1256 itibarıyla başlatılmasına karar verildi. Bu nedenle Recep ve Şaban aylarında imalat gösterilmemiştir.

¹⁵⁷ Son düzenlemeye göre her namluya 6'şar kıyye demir ve 8,5 kuruş 10'ar paralık kömür sarf olunarak tüfek imal edilmeye başlamıştır. Buna göre imalat ücreti şu şekildedir: çakmak ve demir takım vesaire bahası 30 kuruş 14 para, namlu bahası 30 kuruş 36 para, süngü bahası 19 kuruş, taslak bahasıyla birlikte kundakçı ücreti 14 kuruş 10 para, dökme takım bahası 6 kuruş 10 para, çelikten kesilen harbi bahası 12 kuruş. Bir tüfeğin toplam maliyeti 111-112 kuruşa (eğer namlu harbiye anbarından karşılanmıyorsa toplam 127 kuruş) yükselmiştir. BOA, **MAD** nr. 8926 s. 154.

¹⁵⁸ Yine son düzenlemeye göre her namluya 4'er kıyye demir ve 7 kuruş 10'ar paralık kömür sarf olunarak topçu tüfeği imal edilecektir. Buna göre imalat ücreti şu şekildedir: çakmak ve demir takım vesaire bahası 29,5 kuruş, namlu bahası 24 kuruş, bahasıyla birlikte kundakçı ücreti 9,5 kuruş, süngü bahası 19 kuruş, dökme takım bahası 6 kuruş, harbi bahası 5 kuruş toplam 93,5 kuruştur. BOA, **MAD** nr. 8926 s. 154. Eylül 1847'den itibaren üretimine başlanan nev resim kılıçlı topçu tüfeğinin birim fiyatı 86 kuruş, kılıç bahası 39,5 kuruşla beraber tüfeğin birim maliyeti 125,5 kuruş oluyordu. Ancak 6 kuruş anbar mevcudu demir bahasıyla, 2 kuruşluk taslak bahası düşürüldüğünde tüfeğin birim maliyeti 117,5 kuruşa iniyordu. **MAD** nr. 8932, s. 103. 1847 Aralık'ta nev resim eczalı topçu tüfeğinin birim maliyeti 106 kuruş 10 para idi. Namlusu anbar mevcudundan karşılanırsa 35 kuruş, taslağı anbar mevcudundan olursa 2 kuruş daha düşüyordu. Buna 8 kuruşluk kuyruk ve açkı ücreti eklendiğinde birim maliyeti 73 kuruş 27 para oluyordu. **MAD**, nr. 8932 s. 109.

¹⁵⁹ Adi süvari piştovunun birim fiyatı 95 kuruşken, nev resim süvari piştovunun birim fiyatı 151 kuruştur. Bu artışta silahın yivli-kapsüllü ve dolayısıyla daha karmaşık yapıda oluşu kadar, kullanılan malzemenin kalitesinin ve aksam sayısının fazlalığının da etkisi büyüktür. BOA, **MAD**, nr.8926, s. 163. Nev resim süvari filintasının bir tanesinin üretim maliyeti 105 kuruştur. 1842 Ekiminde piştovların maymuncuk ve harbi yayları terk olunarak asakir-i hassa tarafından verilen numunesi örnek alınarak imaline devam edilmesi kararı alındı. Böylelikle piştov çifti başına 10 kuruşluk bir indirim söz konusu oluyordu. BOA, **MAD**, nr. 8943, s. 5. 1847 Martında nev resim süvari piştovunun birim imal maliyeti 91 kuruştur. **MAD**, nr. 8932, s. 77.

Haziran- Temmuz 1842							
Temmuz- Ağustos- Eylül-Ekim 1842	425 ¹⁶¹						45.076
Ekim- Kasım 1842	300		120				51.060
Kasım- Aralık 1842	300		100 nev resim				48.057
Aralık 1842-Ocak Şubat 1843	400		80 200 nev resim		30 nev resim eczalı ¹⁶²		94.616
Şubat-Mart 1843	300 25 nev resim eczalı kaval tüfeği ¹⁶⁴		220 nev resim		25 nev resim eczalı ¹⁶³		83.892
Mart-Nisan 1843	100		100 nev resim				21.475
Nisan- Mayıs 1843	300		98 144 nev resim				46.217
Mayıs- Haziran 1843	436		298				57.029
Haziran- Temmuz 1843	200		150	100			40.787
Temmuz- Ağustos 1843	100		150 nev resim	300			53.900
Ağustos- Eylül 1843			200 nev resim	600			73.000
Eylül- Ekim- Kasım 1843			100 nev resim	700			69.800
Kasım Aralık 1843-Ocak 1844	150		100 nev resim	700			81.787

¹⁶⁰ 1842 Mart-Temmuz döneminde numune üzere üretilen nev resim eczalı tüfekler kapsüllü tüfeklerdi. Bu tüfeklerin birim maliyeti 19 kuruşluk süngü bedeli dâhil 231 kuruştı. Namlu harbiye mevcudundan ise maliyet 68 kuruş daha inerek 162 kuruşa düşüyordu. **MAD**, nr.8926, s. 212.

¹⁶¹ Adi piyade tüfeklerinin birim fiyatı 99 kuruştı. Mevcuttan sarf olunan demir bedeli olan 9 kuruş düşüldüğünde 90, 2 kuruşluk mevcut taslak bahası da düşüldüğünde birim maliyeti 88 kuruşa iniyordu. 1846'dan sonra bazı masraflarla 94,5 kuruşa yükseliyor BOA. **MAD** nr. 8932 s. 103; Süvari filintalarının birim fiyatı ise 95 kuruş olup, demir mevcuttan sarf edilirse 6 kuruş düşülerek maliyet 89 kuruşa; 2 kuruşluk taslak bahası da düşüldüğünde 87 kuruşa iniyordu. Birkaç masraf daha anbardan karşılanırsa 81 kuruşa hatta 74 kuruşa bile düşüyordu **İ. DH**, 137/7031.

¹⁶² Mabeyn-i hümayun için imal ettirilen nev resim şaşhanelerin birim fiyatı 307 kuruştı. BOA, **MAD**, nr. 8943, s. 10.

¹⁶³ Bu şaşhanenin birim maliyeti 394 kuruştı. BOA, **MAD**, nr. 8943, s. 14

¹⁶⁴ Bu tüfeğin birim maliyeti 367 kuruştı. BOA, **MAD**, nr. 8943, s. 14

Ocak-Şubat 1844			100 nev resim	200			30.050
Şubat-Mart 1844			100 nev resim	300			31.250
Mart-Nisan 1844	270		100 nev resim	100			49.702
Nisan- Mayıs 1844			150 nev resim	136			22.944
Mayıs- Haziran 1844	İngiliz kârî 400						27.730
Haziran- Temmuz 1844	İngiliz kârî 176						13.345
Temmuz- Ağustos 1844				250			21.350
Ağustos- Eylül 1844	150			300			39.337
Eylül-Ekim 1844			180 nev resim	200			40.170
Ekim- Kasım- Aralık 1844	395			550			82.708
Aralık 1844-Ocak 1845	200			30			20.260
Ocak-Şubat 1845	150			450			41.387
Şubat-Mart 1845	200			300			43.750
Mart-Nisan 1845	400			100			44.000
Nisan- Mayıs- Haziran 1845	800		23 nev resim	400			102.381
Haziran- Temmuz 1845	400			200			50.132
Temmuz- Ağustos- Eylül 1845	1200			400			101.260
Eylül- Ekim- Kasım- Aralık 1845	1400			400			130.145
Aralık 1845-Ocak 1846	600						41.805
Ocak-Şubat 1846	500						34.837
Şubat-Mart 1846	500						34.837
Mart-Nisan	600						48.962
	nev resim eczalı						

1846	Fransa kârî 51 nev resim eczalı Belçika kârî 51						
Nisan- Mayıs- Haziran 1846	1300						90.577
Haziran- Temmuz 1846	400						35.300
Temmuz- Ağustos- Eylül 1846	800			200			88.000
Eylül-Ekim 1846	400			100			44.000
Ekim- Kasım 1846	400			100			44.000
Kasım- Aralık 1846	500			100			52.825
Aralık 1846-Ocak 1847	600			100			61.650
Ocak-Şubat 1847	900			200			96.825
Şubat-Mart 1847	602		148	62			74.641
Mart- Nisan- Mayıs 1847	1204		296 nev resim	124			151.207
Mayıs- Haziran- Temmuz 1847	602		148 nev resim	62			75.603
Temmuz- Ağustos 1847	602		148 nev resim	62			75.603
Ağustos- Eylül 1847	301		74 nev resim	31			37.801
Eylül- Ekim- Kasım 1847		136 nev resim kılıçlı	74 nev resim	124			172.904
Kasım Aralık 1847-Ocak 1848	602	400 nev resim eczalı	74 nev resim	62			98.302
Ocak-Şubat 1848	301	300 nev resim eczalı	74 nev resim	31			55.500
Şubat-Mart 1848	301	500 nev resim eczalı	74 nev resim	31			70.235
Mart- Nisan- Mayıs- Haziran 1848	903	900 nev resim eczalı	74 nev resim	500			186.802

Haziran- Temmuz- Ağustos 1848	301	400 nev resim eczalı	37	100		61.968
Ağustos- Eylül 1848	602	400 nev resim eczalı	37	62		82.105
Eylül- Ekim- Kasım- Aralık 1848	602	250 nev resim eczalı	100	72		74.697
Aralık 1848-Ocak Şubat Mart 1849	301		150 nev resim	600		85.539
	takdim olunan numunesi mucibince imal olunan tanesi 131,5 kuruştan 200		takdim olunan numunesi mucibince imal olunan çifti 187,5 kuruştan 200			63.800
Mart- Nisan- Mayıs- Haziran 1849			300 nev resim	500		67.950
Haziran- Temmuz- Ağustos- Eylül 1849	600		250 nev resim	400		92.075
Eylül- Ekim- Kasım- Aralık 1849	450		100 nev resim	250		57.893
Aralık 1849-Ocak Şubat Mart 1850	450		100 nev resim	250		61.418
Mart- Nisan- Mayıs 1850			100 nev resim	600		53.200
Mayıs- Haziran- Temmuz 1850			50 nev resim	300		26.600
Temmuz- Ağustos- Eylül 1850			150 nev resim	150		23.925
Eylül- Ekim-	eczalı nizam tüfeği 500 ¹⁶⁵					43.000

¹⁶⁵ Bu tüfekler geçici süreliğine istihdam edilen İtalyan *Toronna* adlı uzman nezaretinde imal ettirilmişti. Fiyatı eski birim maliyetini biraz aşmışsa da, henüz tam olarak tespit edilemediğinden meydana gelecek fark ileride icmale dâhil edilecekti. Bu sebepten şimdilik sadece eski birim fiyat (86 kuruş) baz alınarak masraf gösterilmiştir. BOA, **MAD**, nr. 8932 s. 232. Bu fiyata daha sonra

Kasım- Aralık 1850							
Aralık 1850-Ocak Şubat Mart 1851	nev resim eczalı nizam tüfeği 500						43.000
Mart- Nisan- Mayıs- Haziran 1851	nev resim eczalı nizam tüfeği 1000						86.000
Haziran- Temmuz- Ağustos- Eylül 1851	nev resim eczalı nizam tüfeği 1000						86.000
Eylül- Ekim- Kasım- Aralık 1851	nev resim eczalı nizam tüfeği 400			çakmaklı 300			56.750
Aralık 1851-Ocak Şubat Mart 1852	nev resim eczalı nizam tüfeği 300			çakmaklı 500			63.050
Mart- Nisan- Mayıs- Haziran- Temmuz 1852	nev resim eczalı nizam tüfeği 300			çakmaklı 500			63.050
Ağustos- Eylül- Ekim- Kasım- Aralık 1852	nev resim eczalı nizam tüfeği 300	350 nev resim tabanca				300 ¹⁶⁶	82.145
Ocak-Şubat 1853	eczalı nizam tüfeği 1300						13.282 ¹⁶⁷
Mart-Nisan 1853	eczalı nizam tüfeği 150						6641
Mayıs- Haziran- Temmuz- Ağustos 1853	eczalı nizam piyade tüfeği 50						2213
Eylül Ekim Kasım Aralık	cedid hükümünde piyade tüfeği						3825

Ağustos 1852'den itibaren her tüfek için 21 kuruş 10 paralık fark eklenmiş ve birim maliyeti 107 kuruş 10 paraya yükselmiştir. **MAD**, nr. 8934, s. 48.

¹⁶⁶ Avrupa'dan getirilen numunesine tatbiken donanma askerleri için imal edilen karabinaların birim maliyeti 110 kuruştur. Anbar mevcudundan verilen 13 kuruşluk demir, 9 kuruşluk kömür ve 2 kuruşluk kundak taslağı maliyetleri de düşünce birim maliyeti 84 kuruşa kadar iniyordu. BOA, **MAD**, nr. 8934, s. 45.

¹⁶⁷ Esas fiyatı 106 kuruş olmakla birlikte, anbar mevcudundan karşılanan 20 kuruşluk aksesuar masrafları, 21 kuruşluk kundak, namlu vesair ücreti de düşürülerek bir tüfeğin maliyeti 44 kuruşa inmiştir. BOA, **MAD** nr. 8934, s. 53.

1853-Ocak Şubat 1854	100						
-------------------------	-----	--	--	--	--	--	--

2.2.3. Silah İmalinde Avrupa'dan Teknoloji Transferinin Etkisi

2.2.3.1. Avrupa'dan Tüfek İmaline Mahsus Makine ve Alet-Edevat Alımları

İnşasına 1832 yılında başlanan Dolmabahçe'deki Tüfekhane-i Âmire'de İngiltere'den getirilen namlu delme ve kundak imaline mahsus tezgâh ve makinelerinin buhar gücüyle işletilmeye başlamasının -yani makineleşme ya da diğer adıyla sanayileşmenin- ancak 1838 yılı Kasımında mümkün olabildiğini daha önce belirtmiştik. Söz konusu makinelerle uzun müddet deneme üretimi yapılmış, hatta bu süreç Abdülmecid'in tahta çıkışından sonra da devam etmişti. Deneme üretimleri, hâlâ makinelerde kısa bir süre önce Avrupa'dan getirilen numuneler bazında tüfek imal edilemediğini gösteriyordu. Makinelerin bir takım eksikleri tespit edilerek bu eksiklerin muhakkak giderilmesine kanaat getirildi. Eksiklerden en önemlisi, siparişi *Reşid Paşa*'nın Londra Sefirliği sırasında verilmiş olan tüfek namluları ile dökme takım ve çakmak tertibatını kundağa lehimleyecek kaynak ocaklarıydı. 32 parçadan oluşan bu ocaklar da buhar gücüyle çalışıyordu. Ocaklar ancak 1839 yılının Aralık ayında İstanbul'a gelebildi¹⁶⁸. Eksik olan diğer alet edevatın da bir an önce ithali talimatı verildi¹⁶⁹.

Buhar gücüyle namlu delen tezgâhların eksikleri İngiltere'den satın alım yoluyla giderilmek üzereydi. Ancak esas sıkıntı Avrupa tarzında üretilen piyade tüfeklerinin sayıca ve nitelikçe yetersizliği değildi. Sorunun temelinde bu tür tüfeklerin imalat ücretinin getirilen makineler ve onca araç-gerece rağmen bir türlü istenilen fiyata düşmemesiydi. İmalat fiyatının düşmemesine de sebep gereksiz işçi ücretlerine bir türlü son verilememesiydi. Çünkü tüfeğe ait çapa demiri, sarma, harbi, çakmak ve süngü gibi parçalar, bunları imal eden makine ve aletlerin yokluğu nedeniyle hâlâ amele tarafından kol gücüyle üretilmekteydi. Kol gücüyle üretilen parçalar, buhar gücüyle çalışan tezgâhlarda üç kat daha kısa sürede ve kaliteli olarak

¹⁶⁸ BOA, C. AS, 847/36205; MAD, nr. 8926, s. 103, 150.

¹⁶⁹ BOA, İ. DH, 12/552, 12 S 1256 (15 Nisan 1840) tarihli irade.

imal edilebiliyordu. Üstelik ameleye imaliye ücreti de ödenmiyordu. Bu tür alet edevata sahip olup, işçiye büyük miktarlarda imaliye ücreti vermekten kurtulmuş Fransa, Avusturya, Belçika ve İngiltere gibi devletlerden ithal edilen tüfeklerin birim fiyatı Tüfekhane-i Âmire'de üretilen *tüfek*, *filinta* ve *piştovun* fiyatından daha düşüktü.

Bu nedenle çapa, sarma, harbi ve süngü gibi tüfek parçalarını kısa sürede daha çok imal için gerekli buhar gücüyle çalışan büyük çekiç ile metalleri ince levhalar haline getiren büyük haddenin (silindir) getirtilmesine yönelik ön çalışmalar başlatıldı. Tüfekhane-i Âmire imalat işlerinden sorumlu *Bekir Paşa*, aletlerin 1500 kese (750.000 kuruş) masrafla siparişinin verilebileceğini ve iki sene içerisinde de kurulumlarının tamamlanarak hizmet vermeye başlayacağını belirtti. 16 Ocak 1841 tarihinde büyük çekiç ve haddenin İngiltere'den getirtilmesine ve masraflarının da Maliye Hazinesi'nden tesviyesine irade buyruldu¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nde 1820'lerin sonlarında başlayan sanayileşme sürecinde buharlı makine ve aletlerin tedarikinde Avrupa'da ilk müracaat ettiği devlet, makine ve aksamı üretiminde devrinin en ileri tekniğine sahip İngiltere idi. Yüksek meblağlar ödenerek temin edilen alet ve edevatı sadece almak yeterli olmuyor, bunların kurulumlarının yapılacağı alanların inşası için de ciddi mali kaynaklar yaratmak gerekiyordu. Kısacası sanayileşmenin birincil koşulu bu sahaya büyük bütçeli ödenek ayırmaktı. II. Mahmud'un büyük bir hevesle başlattığı sanayileşme hamleleri Avrupa'daki çağdaşları gibi iyi endüstri eğitimi almış yerli mühendis ve askerlerin yok ya da yok denecek kadar az oluşu, yukarıda bahsedildiği gibi alan için ciddi ödenek ayırabilecek güçte bir ekonominin olmayışı, neyin ne kadar alınacağını, ne yapılacağını bilmeyen "*alalım, eksiği nasıl olsa tamamlanır*" düşüncesindeki kadronun mevcudiyeti, devleti zorlayan iç ve dış siyasi olaylar gibi nedenlerle sanayileşmede -özellikle de silah sanayiinde- istenen başarı uzunca müddet elde edilememiştir.

Hatta öyle ki 1840 yılında inşası bin bir güçlkle tamamlanıp hizmet vermeye başlayalı henüz bir iki sene olmuş Tüfekhane vapur binalarının duvarlarında 3-4 cm

¹⁷⁰ BOA, **İ. MVL**, 15/232, Lef 4, 23 Za 1256 (16 Ocak 1841) tarihli irade. Bu süreçte İngiltere'den çekiç ve hadde gibi büyük hacim ve ağırlıkta aletlerin yanı sıra tüfek namlularını düzeltmek amacıyla İngiliz çeliğinden mamul farklı ebatlarda ege ve törpü de satın alınmıştır. **MAD**, nr. 8926, s. 105, 115, 156, vs.

genişliğinde derin çatlaklar meydana gelmiş, Londra'dan getirtilen ve yerlerine konurken dikkat edilmeyen büyük çarhlar ve bunları döndüren miller yıpranıp kullanılamaz duruma gelmişti. Böyle büyük paralar harcanarak tesis edilmiş bir düzenek tamir edilmediği takdirde bundan yararlanamamak daha büyük bedellere mâl olacağından sebebinin bir an önce araştırılarak, tamirine başlanması talimatı verildi¹⁷¹. Yapılan tahkikatta vapur binalarının İngiltere'den getirtilen büyük çarhları taşıyabilecek kapasitede inşa edilmediği, bu nedenle mevcut büyük çarhların sökülerek yerine küçük çarhlar ile biri 900 kg diğeri 1 ton ağırlığında iki milin yeniden imal edilmesi zarureti doğdu. Bunların imali için İngiltere'den 30 kantar demir satın alınmış, bir İngiliz mühendis denetiminde millerin İstanbul'da imallerine başlanıp, binanın bazı kısımları tamir edilmişse de bir süre sonra gerekli parçalar hazırlanamayarak imalata ara verilmiş ve vapurlar belli bir süre kullanım dışı kalmıştı. Millerin imaline ara verilmesinin en büyük sebebi İstanbul'da bu tür parçalar imalinin kusursuzca yapılabileceği döküm fırınlarının olmayışydı. Gerekli tamiratın tamamlanması ve millerin İngiltere'den getirtilerek çarhların vapur binalarına montajı 1843 yılında ancak mümkün olabildi.

1840'ların ortalarında Tüfekhane-i Âmire'de ağızdan dolar, namlu çeperinde yiv bulunmayan ve küre şeklinde (misket) kurşun mermi atabilen, menzili 50 ila 100 metre civarında olan adi *piyade tüfeklerinden* imal edilebilecek seviyede İngiliz ustalar nezâretinde 300 çalışanlı ve bir adet 50 beygir gücünde namlu delme makinesi ile kundak tezgâhları bulunan bir tesis vücuda getirilmişti¹⁷². Bunun için Fransa'dan numune *çakmaklı tüfekler* getirtilerek, tüfekler bu minval üzere yapılmaya çalışıldı¹⁷³. Bu dönemde İngiltere'den daha çok top imaline mahsus alet edevatla, Zeytinburnu'nda kurulan demir fabrikasına yeni döküm fırınları, maçuna, döküm kalıpları gibi büyük alet edevat satın alınıyordu. İngiltere'den Tüfekhane-i Âmire'ye yönelik makine ve alet edevat alımlarının yapılmayışının bir takım sebepleri vardı. On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da silah teknolojilerindeki meydana gelen gelişmeler mevcut tüm silahların ve geleneksel savaş taktiklerinin değiştirecek nitelikteydi. Her şeyden önce *kaval tüfeklere* nazaran

¹⁷¹ BOA, **İ. MVL**, 7/102, Lef 3, 4 C 1256 (2 Ağustos 1840).

¹⁷² Charles White, **Three Years in Constantinople**, s. 249.

¹⁷³ BOA, **MAD**, nr. 8926, 26 Ra 1256 (30 Mayıs 1840), s. 381.

daha uzun menzilli, isabet ve darbe güçlerinin yüksek oluşu nedeniyle önceleri daha çok avcılar tarafından tercih edilen, ancak 1800'lerin başından itibaren Avrupalı devletler tarafından istihkâm ve metrislerde yaygın olarak kullanılmaya başlayan *yivli tüfekler(şeşhaneli)*, yavaş doldurulmaları nedeniyle piyade birlikleri tarafından pek tercih edilmiyordu. 1826 yılında Fransız ordusunda yüzbaşı olarak görev yapmakta olan *Henri-Gustave Delvigne*, *şeşhaneli tüfekleri âdi piyade tüfekler* (kaval) gibi kolay ve hızlı doldurabilecek bir sistem geliştirmişti. Tüfeğin namlusuna barut doldurulduktan sonra bilye şeklindeki kurşun, harbi ile tüfeğin namlu iç çapından daha dar olan mermi yatağına itiliyordu. Tüfek ateşlendiğinde mermi namludaki yivlere tutunarak ivme kazanıyor ve bu sayede daha uzaktaki hedef etkin bir şekilde vurulabiliyordu. 1840 yılında İngiltere'de (İskoçya) taşlı *çakmaklı tüfekler*, kapsül mekanizmalı *çakmaklı tüfeklere* tahvil edildi. Artık misket mermiler, kâğıt ya da ahşap tabanlı kapsüllere oturtularak kullanılmaya başladı. *Kaval tüfekler* kapsüllü mermileri kullanacak şekilde yeniden tasarlandı. 1842 yılından itibaren Fransa ordusundaki piyade birliklerinde *şeşhaneli tüfek* kullanımı yaygın hale getirildi. 1847 yılında yine Fransız ordusu mensuplarından *Yüzbaşı Claude Etienne Minié*, ateşlendiği vakit tüfek namlusundaki yivleri tutacak yapıda namlu içinde şişen bir mermi geliştirdi. *Etienne Minié*, bu tür mermiyle atışı daha pratik hale getirmek amacıyla çalışmalarına devam etti. 1849 yılında *milli şeşhane* tabir olunur küre şeklinde mermi yerine konik (sivri) mermi atan yeni bir *şeşhaneli tüfek* ortaya çıktı. Tüm Fransa piyade birlikleri bu tüfeklerle donatıldı. *Milli şeşhanelerle* dakikada iki kez, sıradan *kaval tüfeklerle* dakikada üç kez ateş edilebiliyordu. Ancak *milli şeşhaneler* menzil, isabet ve darbe güçlerinin fazlalığıyla aradaki bu bir atımlık farkı rahatlıkla kapatabiliyordu¹⁷⁴.

İşte Avrupa'da hafif silah teknolojileri bu denli hızla cereyan ederken bunlardan mümkün olduğunca vaktinde haberdar olmaya gayret gösteren Osmanlı Devleti, yeni teknolojilerin neticelerini görmek için bir müddet daha bekleme kararı almıştı. Gelişmeler hafif silah teknolojilerinde Fransa'nın İngiltere'den daha üstün bir vaziyette olduğunu gösteriyordu. Hakikatte de durum böyleydi. İngiliz piyade ordusu 1690 ila 1840 yılları arasında yaklaşık 150 yıl boyunca *Brown Bess* marka gezsiz

¹⁷⁴ McNeill, a.g.e., s. 231; *Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı 1776-1914*, C. III, çev. Emir Yener, Timaş Yay. İstanbul 2011, s. 17.

standart *piyade tüfeği* kullanmıştı¹⁷⁵. Sadece 1840 yılında taşlı *çakmaklı tüfeklerin*, kapsül mekanizmalı *çakmaklı tüfeklere* tahvili dışında İngiltere'de hafif silah teknolojilerinde bir değişiklik meydana gelmemişti. Kapsüllü sistem bile kısa bir süre sonra Fransız ordusunda görevli subaylar tarafından daha da geliştirilerek etkin ve kullanışlı hale getirilmişti. Bu sebeple Osmanlı Ordusu *şeshaneli* ve *kapsüllü tüfeklerle* donatılacaksa bunların imaline mahsus makineler de İngiltere yerine Fransa'dan alınmalıydı. Fransa ise geliştirdiği *şeshaneli-kapsüllü tüfeklerin* imaline mahsus makineleri bu alanda devrinin İngiltere'den sonra en kaliteli makine ve döküm alet edevat imal edilen devleti Belçika'da yaptırıyordu. Böylelikle kaliteli silah imal makinelerini uygun fiyata mâl edebiliyordu.

Osmanlı Devleti de 1847 yılında *şeshaneli* ve *kapsüllü tüfeklerin* imaline mahsus makinelerden edinmeye karar verdi. Bunun için Tophane-i Âmire dökümhanelerine alet edevat almak üzere İngiltere'de bulunan Tophane-i Âmire dökümhanelerinden sorumlu *Mirliva Halil Paşa* görevlendirildi. *Halil Paşa*, Londra'dan dönüşünde Belçika'ya uğrayarak burada bulunan tüfek fabrikalarını ve özellikle Liège şehrinde bulunan devlet tüfek fabrikasına uğrayacak ve makineleri inceledikten sonra alımına dair uygun raporu verirse, makinelerden hemen sipariş olunacaktı. Belçika'ya gelen *Halil Paşa*'ya, Liège'deki devlet tüfekhanesince verilen pusulaya göre makinelerin cins ve aksamı şu şekildeydi¹⁷⁶:

Delvigne Usûlü Şeshane ve Kapsüllü Tüfek İmaline Mahsus Makine ve Aparatları
Tüfek üzerinde kapsül mahallerini imal eden tezgâh ve aletler
Çakmak takımı içerisinde olan çarh ve diğer parçaları imal eden tezgâh ve aletler
Delvigne şeshanesinin kuyruğunu delmeye mahsus tezgâh ve alet
Çakmak tertibatı içinde olan çarh ve yayları delen aletler
Tüfek demirini cilalamaya yarayan rodaj aletleri
Tüfek namlularının içlerine şeshane (yiv) açıp cilalamaya mahsus tezgâh ve aletler
Tüfeğe ait aksamın vidalarına yiv açmaya ve diğer ufak parçaları imal etmeye mahsus aletler
Süngülerin borularını delip çarh eden makineler
Bu borulara yuva açmaya mahsus tezgâh
Tüfek haznesi üzerinde mevcut köşeleri düzlemeye yarayan aletler
Tüfek haznesi üzerinde bulunan köşeleri cilalamaya mahsus aletler
Çakmak tertibatını kundak ve namluya bağlamaya mahsus çakmak tahtasını imal eden tezgâhlar

¹⁷⁵ Alfred W. Crosby, **Ateş Etmek, Tarihte Fırlatma Teknolojileri**, çev. Aybek Görey, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 119; McNeill, **a.g.e.**, s. 233; "The Modernization of Middle Eastern Armies in the Nineteenth Century: A Comparative View", **War, Technology And Society in the Middle East**, Edited by V. J. Parry-M. E. Yapp, Oxford University Press, New York 1975, s. 332.

¹⁷⁶ BOA, **İ. MSM**, 17/399, Lef 1/2.

Çakmak tahtasını dövmeye mahsus çekiçler
Çakmak tahtasına delik açmaya mahsus aletler
Tüfek nişangâhı imaline mahsus tezgâhlar
Tüfek kuyruğunda bulunan düğmeyi imal eden aletler
Tüfek kuyruğundaki yuvayı oymak için gerekli aletler
Falya yatağını delmeye mahsus aletler
Horoz tertibatını imal eden sikke
Yarı konik şekilde tüfek demirini döndüren tezgâh
Tüfek demirlerini delen tezgâh
Tüfek demirlerinin salgı yerlerini yedirmek için biley taşı

Ayrıca Liège'deki devlet tüfekhanesinden bu makine ve aletlerin kurulumunu yapmak ve Tüfekhane-i Âmire'de istihdam olunan amelelere nasıl kullanıldıklarını öğretmek maksadıyla 10 usta getirilecekti. Makine, tezgâh ve aletlerin bedeli ile usta ve amelelerin harcırahı ve nakliye masraflarının toplam 110.000 kuruşa mâl olması bekleniyordu. Makine ve tezgâhların İstanbul'a getirildiklerinde kurulumlarının nereye yapılacağı sıkıntısı doğdu. Çünkü Tüfekhane-i Âmire vapuru yakınlarındaki asıl tüfekhane binaları, inşası devam etmekte olan Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümayûnu'na (Dolmabahçe Sarayı) ilhâk olduğundan, bunların montajı için masrafları Hazine-i Hassa'dan karşılanmak kaydıyla yeni binaların inşasına lüzum görüldü¹⁷⁷. Padişah, uygun bir mahallin bulunarak hemen inşa ve düzenleme faaliyetlerinin başlatılmasını emretti¹⁷⁸. Bu mahal Zeytinburnu Fabrikalar Yerleşkesi oldu. Bundan sonra Dolmabahçe'deki tüfekhane tedricen tahliye edilecek ve modern Tüfekhane-i Âmire Zeytinburnu'nda tesis edilecekti. Yeni makinelerin Belçika'dan tedariki Tüfekhane'de yeni bir dönemin de başlamasına neden oldu. Çünkü makinelerle birlikte bunların kurulumunu ve işletimini yapacak usta ve makinistler de Belçika'dan gelecekti. Dolayısıyla 1830'lardan beri Tüfekhane'de süre gelen İngiliz etkisi yerini Belçika tahakkümüne bırakacaktı. 1840'ların sonunda başlayan Belçika hegemonyası, 1860'ların başına kadar devam etti.

¹⁷⁷ BOA, **İ. MSM**, 17/399, Lef 2-3.

¹⁷⁸ BOA, **a.g.b.**, Lef 6, 3 Z 1263 (12 Kasım 1847); **İ. DH**, 169/8949, 14 R 1264 (20 Mart 1848) tarihli iradeler. Belçika'dan getirilecek makine ve tezgâhların bedeli, nakliye ve diğer masraflarının toplam tutarı olan 110.000 kuruşun Harbiye ve Tophane tertibinden kalanının da mühimmat-ı ihtiyatiyye tahsisatından karşılanması uygun görülmüştü. Ancak Mühimmat-ı Harbiyye'nin bir önceki sene masrafları tahsisatını aştığından Mühimmat-ı Harbiyye'nin 1263-1264 seneleri icmalarına ithalen 1848 Haziranından itibaren 1849 Şubatına kadar aylık 12.222 kuruş taksitle 9 aylık süreçte ödenmesine karar verildi. BOA, **İ. MVL**, 120/3036, 14 C 1264 (18 Mayıs 1848) tarihli irade; **MAD**, nr. 8932, 29 B 1264 (1 Temmuz 1848), s. 251.

1848 yılında makine ve tezgâhlara ilaveten bir takım alet ve edevat daha sipariş listesine eklendi. Söz konusu alet-edevat şunlardan oluşuyordu¹⁷⁹:

Aletin Cinsi	Miktarı (adet)	Aletin Cinsi	Miktarı (adet)
Kaynakçı Edevatı		Çakmakçı Edevatı	
Büyük mengene	33	Büyük mengene	74
El mengenesi	12	El mengenesi	13
Çekiç	25	Fır döndü	25
Bıçak	25	Büyük burma haddesi	7
El matkabı	25	Küçük burma haddesi	7
Çubuk rendesi	50	Zemberek	25
Oluk rendesi	25	Burma çarhı	6
Kum matkabı	25	Uskurta	4
Harbi matkabı	25	Kılavuz haddesi	2
Harbi için dişli matkap	25	Tüfekçi Edevatı	
Burma matkabı	büyük 25	Büyük mengene	34
	küçük 25	Kuyruk demiri	4
Matkap	25	Kuyruk anahtarı	4
Harbi için kepe matkabı	25	Namlu rendesi	2
Kol testeresi	25	Dökmeci-Takımcı Edevatı	
Yek deste	25	Ağız borusu	2
Kundak arşını	4	Hazne bilezik kalıbı	2
Kabza mastarı	25	Gerdaneli bilezik kalıbı	2
Bilezik mastarı	25	İmalata Sarf Olunacak Edevat	
Yay mastarı	25	Yay imali için çelik	155 kıyye
Kumpas	10	Harbi imali için çelik	158 kıyye
		Kastun	3000 adet
		Şeşhane törpüsü	1 adet

Henüz *kapsüllü tüfeklerin* aksamı yerli imalathanelerde üretilmediğinden, Tüfekhane-i Âmire'de imal edilmekte olan *kapsüllü tüfekler* için siparişlerin ardı arkası kesilmiyordu. 1852 yılında Belçika'dan 29.500 parça delikli ve 10.000 parça deliksiz emzik (nipple) ithal edildi. Toplam 48.875 kuruşa mâl olan parçalar hazırlanarak İstanbul'a gönderildi¹⁸⁰. *Kapsüllü tüfek* imaline mahsus makine ve tezgâhların eksikleri daha tam olarak tamamlanamadığından, kısım kısım ithalleri devam etti. 1853 yılına girilirken Belçika'dan tüfek imal makinelerinin eksik olan parçaları getirildi¹⁸¹. *Minié*'nin geliştirdiği *milli şeşhane* sayesinde *şeşhaneli tüfekler* tüm Avrupa ordularında hızla yayılmaya başladı. Kırım Savaşı sonrası 1857 yılında Osmanlı ordularındaki tüm neferlerin *şeşhaneli tüfeklerle* teslimi kararının ardından

¹⁷⁹ BOA, MAD, nr. 8934, s. 130. Bu araç gereçlerin bedeli olarak *Alyon Bazargan*'a iki defada çekilen poliçelere verilen meblağın toplam miktarı 16.075 Frank'tır: a.g.d., 1 Za 1268 (1 Eylül 1852), s. 140.

¹⁸⁰ BOA, MAD, nr. 8934, s. 37.

¹⁸¹ BOA, a.g.d., s. 54-65.

Belçika'dan *şeşhaneli tüfek* imaline mahsus yeni makineler satın alındı¹⁸². Osmanlı piyadelerinde mevcut *kaval tüfeklerin* yok hükmünde sayılması büyük bir mali zarara yol açacağından bunlara yiv açılarak hem yeniden değerlendirilmeleri, hem de etkinliklerinin artırılmasının faydalı olacağına karar verildi. Bu amaçla 1860 Martında İngiltere'deki *Mersey Steel & Iron Works'a kapsüllü kaval tüfeklere* yiv açmaya mahsus yiv makinelerini ne kadara imal edebilecekleri soruldu¹⁸³. Firma, yiv makinesini 200 £'a yapabileceklerini belirtti. Aynı makinenin Belçika'da ne kadara yapılabileceği öğrenilmek için firmadan bir müddet zaman istendi¹⁸⁴.

II. Mahmud döneminin sonlarında Fransa'dan getirtilen kundak imaline mahsus buharlı hızzar makinesi, kaval namlulu adi piyade tüfeklerine mahsus kundak imali için tasarlanmıştı. *Kapsüllü ve şeşhaneli tüfeklerin* kuyruk takımları farklı olduğu için kundakları da farklı oluyordu. Tüfekhane-i Âmire'de bu makinelerden henüz mevcut olmadığından *şeşhaneli tüfeklerin* kundakları ustalar tarafından büyük oranda el işçiliğiyle üretilebiliyordu. Avrupa'da ise bu tür kundaklar makineyle yapılmakta olduğundan kısa sürede çok sayıda tüfek kundağı elde edilmekteydi. Makine ile kundak imalatına geçilirse işçilik ücreti epey azalacağından, kundakların birim maliyetinin de epey düşeceği açıktı. Bu amaçla 1861 yılında tüfek kundağı imaline mahsus bir makinenin Londra'dan ne kadar masrafla satın alınabileceğinin tahkik edilmesi istendi¹⁸⁵. Tophane-i Âmire İmalat Meclisi Reisi *Halil Paşa*, ön araştırma yapması için Londra sefiriyle hemen irtibata geçti. Londra Sefiri, sipariş verilmesi planlanan makinenin Osmanlı Ordusu'nda kullanılmakta olan tüfeklerin çapına göre kundak imal edeceğinden, makineyi üreten fabrikanın müdürünün İstanbul'dan numune tüfek gönderilmesini talep ettiğini bildirdi¹⁸⁶. Ancak Osmanlı idarî ve askerî seçkinleri çap standardını henüz tespit edememişlerdi. Çap maddesi açıklığa kavuşmadan makinenin de imaline başlanamayacağından, Tophane-i Âmire

¹⁸² BOA, **HR. MKT**, 166/43, 11 Ra 1273 (9 Kasım 1856); **İ. MMS**, 10/417, 17 B 1273 (14 Mart 1857). Makinelerin bedeli olan toplam 61.400 Frank, alımlar için görevlendirilen *Said Efendi*'ye taksitler halinde ya da bir defada Paris'teki ünlü sarraf *Rothschild* tarafından verilecekti. **MAD**, nr. 8934, 3 B 1274 (18 Şubat 1858), s. 230.

¹⁸³ BOA, **HR. SFR** (3), 51/6, Lef 5.

¹⁸⁴ BOA, **a.g.b.**, Lef 16.

¹⁸⁵ Tophane Müşirliğinden Seraskerliğe tezkire BOA, **A. MKT. NZD**, 360/14, 21 M 1278 (29 Temmuz 1861); Gerekenin yapılması hususunda irade **İ. DH**, 478/32143, 24 Ra 1278 (29 Eylül 1861).

¹⁸⁶ BOA, **HR. SFR** (3), 60/62, 1 Ekim 1861.

İmalat Meclisi'nde bu konu karara bağlanana kadar zaman kaybetmemek adına İngiltere'ye 2 farklı çapta tüfekten birer numunenin Londra'ya gönderilmesi kararı alındı. Daha sonra meclisin hangi çapı tercih ettiği telgrafla makine imalatçısı firmaya haber verilecek fabrika da o numuneyi esas alarak makinenin yapımına başlayacaktı¹⁸⁷.

1857 yılından itibaren Osmanlı Ordusu'ndaki tüm askerlerin yivli silahlarla donatılması kararının alındığını¹⁸⁸ belirtmiştik. Bu kararın ardından bir yandan Avrupa'dan getirtilen makine ve tezgâhlar sayesinde Tüfekhane-i Âmire'de yeni *şeşhaneli (yivli) tüfekler* imal edilirken, diğer taraftan Fransa, Belçika, Avusturya gibi devletlerden *şeşhaneli tüfek* ithal edilerek ordulardaki neferlere dağıtılıyordu. Yeni tüfekler dağıtılırken kaval namlulu eski tüfekler teker teker toplanıyor ve Harbiye anbarlarında istifleniyordu. Ancak daha miadı dolmamış bu tüfeklerin harbiye anbarlarında kaderine (çürümeye) terk edilmesi, hazinenin büyük zarara uğramasına neden olacağından, namlularına sağdan sola doğru dört yiv açılıp, nişangâhlar monte edilerek ordulara dağıtılmasına karar verildi¹⁸⁹. Bunun için mevcut makinelerle ilaveten *kapsüllü kaval tüfeklere* yiv açmaya mahsus yeni yiv makineleri getirilmesi gerekiyordu. Londra Sefiri *Musurus Bey, Royal Small Arms Factory*'den gerekli makineleri almak için girişimde bulundu. Sonuçta 1862 yılı Mayıs ayında yiv makineleri siparişine yönelik kontrat imzalandı¹⁹⁰. Aynı yıl İngiltere'den getirtilen makinelerde *kaval tüfeklerin* yivliye tahviline başlanması için 1.941.000 kuruşluk bir bütçe ayrılmıştı. Ancak Maliye Hazinesi'nin içerisinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle bu meblağ o sene bütçesi muvazenesine dâhil edilince, redif askerlerine dağıtılacak tüfeklerin yivliye tahvili 1863 yılına ertelendi¹⁹¹.

1863 yılı başlarında piyade askerlerinin elinde bulunan *kaval tüfeklerin* namlularına yiv açılıp, nişangâh monte edilerek *şeşhaneli tüfeğe* dönüştürülmesi işlemi tedricen başlatılmıştı. Bunun için Fransa'dan 40.000 Frank değerinde çelik,

¹⁸⁷ BOA, **İ. HR.** 188/10478, 29 Ra 1278 (4 Ekim 1861) tarihli irade.

¹⁸⁸ **Esliha-yı Nariyye-i Hafife**, s. 34.

¹⁸⁹ **Esliha-yı Nariyye-i Hafife**, s. 35.

¹⁹⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 64/62, 12 Mayıs 1862. Bu arada piyade askerlerine dağıtılacak *kapsüllü* ve *şeşhaneli tüfeklerle* nasıl atış yapılacağı ve bu tüfeklere karşı geliştirilen savaş taktikleri hakkında talimnameler basılarak dağıtılması emredildi. **A. MKT. MHM**, 240/100; **A. MKT. NZD**, 452/62, 27 Ra 1279 (22 Eylül 1862).

¹⁹¹ BOA, **A. MKT. MHM**, 242/59; **A. MKT. MHM**, 244/78, 29 R 1279 (24 Ekim 1862).

demir tel gibi ham madde satın alındı¹⁹². Piyade askerleri, taburlarına dağıtılan talimnameler sayesinde tahvil olunan tüfeklerle talim ediyorlardı. Ancak askerler tahvil edilen tüfeklerle rahat duruştan hazır duruşa geçerlerken sağ ellerinin serçe parmakları nişangâha çarptığı için yaralanıyorlardı. Bu sıkıntının giderilmesi için Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de oluşturulan komisyon tertip edilmiş ve bulunan çözüm talimnamelere haşiye olarak eklenmişti. Ayrıca Avrupalı devletler ordularında kullanılmakta olan *milli şeşhanelerin* bazı mahzurları görüldüğünden Fransa'da milsiz ve içi boş kurşun mermi atan yeni *şeşhaneler* geliştirilmişti. Bunlarla nasıl atış yapılacağına dair zeylin de talimnamelere ulanması emredildi¹⁹³.

Silah teknolojilerindeki gelişmeler sonucu, tüfeklerin menzil, isabet ve darbe gücü kat be kat artarken, bu gücü destekler nitelikteki bir başka unsur olan kullanım kolaylığını sağlama daha da ön plana çıkmıştı. Tüfek imalatının Dünyaca ünlü firmaları tüfeği meydana getiren parçaları mermi doldurma, nişan alma, rahat atış yapma imkânını en uygun şartlarda sağlayacak şekilde üretmek için sürekli ar-ge çalışmaları yapmaktaydı. Bunlardan biri de İngiltere'nin önde gelen tüfek kundağı imalatçılarından *Restell & Clark Firması*'ydı. Firma imal ettiği kuyruktan doldurulur yivli veya kaval namlulu kapsüllü tüfeklere kolay takılır kundaklardan 2-3 numune ile 1 adet tüfeği, kundakların özelliklerini bildirir katalogla birlikte 1863 Haziranında İstanbul'a gönderdi¹⁹⁴. 1863 yılı sonlarından itibaren İngiltere'den ithal edilmeye başlayan *Enfield* tüfekleri için 23 Ocak 1864 tarihinde yapılan antlaşmayla *Royal Small Arms Factory*'den namluları dış etkenlerden korumak amacıyla 40.000 adede yakın demir başlıklı namlu tapası ile yine emniyet için geliştirilen boşa tetik

¹⁹² BOA, **A. MKT. MHM**, 254/51; **HR. SFR (4)**, 49/47, 20 Şubat 1863.

¹⁹³ BOA, **İ. DH**, 503/34196, 15 Ş 1279 (29 Ocak 1863) tarihli irade; **Esliha-yı Nariyye-i Hafife**, s. 35.

¹⁹⁴ BOA, **A. MKT. NZD**, 484/45, Lef 1, 16 Z 1279 (4 Haziran 1863). Kundakların başlıca özellikleri şunlardır: Kuyrukta herhangi bir aşınma ve bozulma olmaz. Monte edildikten sonra kesinlikle yerinden hareket etmez. Bu kuyruklar mekanizmanın herhangi bir yerine zarar vermeden rahatlıkla takılabilir. Diğer silahlarda böyle bir avantaj söz konusu değil. Bağlantı civatası yağmur ve nemden zarar görmez. Namlu temizlenmeksizin 500 kez ateş edebilirsiniz. Bu kuyruk özel tasarımı sayesinde omuza dayandığında veya taşınırken vücuda herhangi bir zarar vermez. Ayrıca yine bu sayede ata da zarar vermeyeceğinden süvari askerlerinin de kullanımını için gayet uygundur. Bazı kuyruktan dolar tüfeklerde kapsül kapağındaki menteşe kullanım esnasında atıcıya rahatsızlık verir. Ancak bizim geliştirdiğimiz sistem bunu önüyor. İstedığınız tür fişekle bu tüfeği kullanabilirsiniz. Bu sistemin patenti *Thomas Restell* tarafından alınmıştır. Bu kapak sayesinde fişek yuvasına yağmur, toz, toprak vs girmez ve tüfek bozulmaz. **a.g.b.**, (Lef 3) 4 Haziran 1863.

düşürürken silahı koruyacak şekilde tasarlanmış 40.000 adede yakın özel fişek satın alındı¹⁹⁵.

1863 yılından itibaren Osmanlı Ordusu askerlerince *Enfield* yivli tüfekleri kullanılmaya başlamıştı. *Enfield* tüfekler mamul olarak ithal edilmekle birlikte, 1864 yılı Ocak ayında İngiltere'den haftada 1000 adet kuyruk mekanizması değiştirilebilir (kâbilü'l-mübadele-interchangeable) *Enfield* tüfekleri imali için gerekli yivli tüfek imal makineleriyle, makinelerin kullanımını Tüfekhane çalışanlarına öğretmesi için birkaç usta ithal edilmesine karar verildi¹⁹⁶.

Makine ve ustaların tedariki için Londra'da bulunan *Kaimakam (yarbay) Said Bey* görevlendirilmişti. Daha önce de belirttiğimiz gibi makinelerin, değiştirilebilir mekanizmalı (kâbilü'l-mübadele, interchangeable) usûlü yaptırılması uygun görülmüştü. Ancak İngiltere'de Prusya Devleti'nin Danimarka Muharebesi'nde kullandığı kuyruktan dolar silahların daha üstün olduğu şayiasının yayılması Babiâli'yi tedirgin etmişti. Bu nedenle Seraskerlikte konunun uzmanları bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapmışlardı. Ortak karar makine imalatçısı firmaya zikrolunan makineleri hem değiştirilebilir mekanizmalı hem de kuyruktan dolar tüfek imal edebilecek şekilde yapmasının teklif edilmesi oldu. Sultan Abdülaziz, makinelerin bir an önce İstanbul'a gönderilerek faaliyete geçmesini çok arzuladığından, Zeytinburnu Silah Fabrikası'ndaki yerlerinin tesviyesi hazırlıklarına çoktan başlanmıştı. Eğer makineler kuyruktan dolar tüfek imal edebilecek tarzda tasarlanırsa, istenildiği takdirde birkaç küçük ilaveyle kuyruktan dolar tüfek imalatına da geçilebilirdi. Karar, Londra'da bulunan *Said Bey*'e de hemen iletildi¹⁹⁷.

Bu gelişmeler cereyan ettiği sırada seyahat amacıyla İstanbul'da bulunan *Enfield* model tüfek imal eden fabrikatör *Mr. Goodman*, Babiâli'ye gelerek kendisini takdim etmişti. *Mr. Goodman*'la epey müzakerelerde bulunmuş, hatta bir gün Zeytinburnu Silah Fabrikası'na davet edilmişti. Kendisine "*Devlet-i Aliyye'nin silah imalatı konusunda daima terakkiye müteveccih olan kuvveti gösterilecekti*". Silah fabrikasındaki gezi ve incelemeler sırasında *Mr. Goodman*'la değiştirilebilir

¹⁹⁵ Kontrat 1864 yılı Ocak ayında yapılmasına ve ilk parti Şubat ayında gönderilmesine rağmen bahsedilen tüfek aksesuarlarının tamamlanması aynı yılın Aralık ayını buldu. BOA, **HR. SFR (3)**, 86/55; **HR. SFR (3)**, 87/28; **HR. SFR (3)**, 88/31; **HR. SFR (3)**, 90/13; **HR. SFR (3)**, 91/37; **HR. SFR (3)**, 93/51; **HR. SFR (3)**, 94/40; **HR. SFR (3)**, 95/30; **HR. SFR (3)**, 96/37, 31 Aralık 1864.

¹⁹⁶ BOA, **HR. SFR (3)**, 85/18, Lef 3-4. 8 Şubat 1864.

¹⁹⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 89/7, Lef 5.

mekanizmalı tüfek imal eder makineler konusu da görüşüldü. *Mr. Goodman*, görüşmede yılda 50.000 adet değiştirilebilir mekanizmalı *Enfield* tüfek imal edebilecek kapasitede bir fabrika inşa ettirdiğini ve bunun kendisine toplam 70.000-80.000 £'a mâl olduğunu belirtti. Osmanlı Hükûmeti'nin isteği doğrultusunda fabrikasındaki makineleri yaptırdığı firmaların isimlerini verdi. Firma isimlerinin bulunduğu pusulanın bir nüshası da *Said Bey*'e gönderildi¹⁹⁸. Osmanlı Devleti'nin planladığı imalat kapasitesi *Mr. Goodman*'ın kurduğu fabrikanınki kadar büyük olmayacağından ve sipariş olunan makineler prototip düzeyinde olmayıp seri imalat mamulü olacağından, bunları *Mr. Goodman*'a mâl olandan daha uygun bir fiyatla edinmek mümkün olabilecekti. *Mr. Goodman*'a geçmişten beri Osmanlı Devleti ile süre gelen iş ilişkilerindeki dürüstlüğü nedeniyle güvenildiğinden, *Said Bey*'e *Goodman*'ın ismini verdiği fabrikaları ziyaret ederek fiyat alması tenbih olundu. Ancak Tophane Müşiri *Halil Paşa*, *Said Bey*'in başka fabrikalarda da incelemelerde bulunarak onlardan da fiyat almasını, en kaliteliyi en uygun fiyata üreten firma hangisi ise hemen sipariş vermesini istiyordu¹⁹⁹. Hangi firma olursa olsun ondan yerine getirmesi ilk istenecek husus makinelerin yapımına bir an önce başlaması, hiç olmazsa bir kısmını yaparak üç dört aya kadar İstanbul'a göndermesiydi²⁰⁰.

Bu arada 1864 yılı Temmuzunda daha önce *Mr. Goodman*'dan satın alınan 35.000 adet *Enfield* model yivli tüfeğe monte edilmek üzere yine aynı şahsa 6000 adet nişangâh sipariş verildi²⁰¹.

Said Bey yaklaşık bir sene boyunca Londra'da makine siparişini hangi fabrikaya -daha doğrusu taşeron- vereceğini tespitle meşgul oldu. Nihayet 1864 yılı sonunda makinelerin teminini üstlenen kişi ya da kurum ikiye indirilebildi. Bunlar *Royal Small Arms Factory-Enfield*'ın imalat denetçisi *Colonel (Miralay) Dixon* ve müteahhit *Mr. Anderson*'du. *Colonel Dixon*, geliştirdiği tezgâh ve alet edevat için 48.000 küsur £ ve 130 beygir gücündeki buhar makinesiyle buna ait diğer takım ve

¹⁹⁸BOA, **a.g.b.**, Lef 9. Bu firmaların isimleri ve imal ettikleri makinelerin türleri şöyleydi: *Greenwood & Batley Co.*: silah kundağı imal makinesi, freze tezgâhı, torna tezgâhı, yiv makinesi vesair ekipmanlar. *Ames Co.*: kundak makinesi, freze ve torna tezgâhı. *Whitworth Co.*: torna tezgâhı, tokmak, mengene ve sair el aletleri. *B. Hick & Co.*: buhar makinesi ve şaft tertibatı.

¹⁹⁹ Tophane Müşiri Halil Paşa tarafından Londra Sefaret-i Seniyyesine 17 Eylül 1864 tarihinde gönderilen mektup: BOA, **HR. SFR (3)**, 89/7, Lef 8; **HR. TO**, 489/100.

²⁰⁰BOA, **a.g.b.**, gös. yer.

²⁰¹ Söz konusu nişangâhlarda mesafe belirleme birimi olarak yard kullanılacaktı ve bunun için gerekli 8200 kuruşluk poliçe Londra Sefareti'ne gönderilmişti: BOA, **HR. SFR (3)**, 92/5, Lef 1.

aksesuar için de 31.000 küsur £ olmak üzere toplam 80.000 £'luk hesap çıkarmıştı. *Mr. Anderson* ise yalnız hazırlayacağı tezgâh ve alet edevat için 80.000 £'luk bir hesap çıkarmıştı. Her ikisinin makine ve aksesuarları arasında ufak tefek değişiklikler hariç fark yokken aradaki fiyat farkı şaşırtıcıydı. Söz gelimi *Dixon*, kundak makinesini Amerika'da 8000 £'a yaptırıyorsa, *Anderson*, aynı makineyi İngiltere'de *Greenwood & Batley* firmasına 14.000 £'a yaptırıyordu. *Dixon*, makine ve tezgâhlarla birlikte matkap, çelik kalem, çap, mastar ve kalıp gibi gereçlerle makinelerin yerlerine monte edilmesine yarayan en küçük vidasını bile gönderirken, *Anderson*, bunları ayrı olarak ücretlendiriyordu.

Ancak *Dixon* hakkında da kafa karıştıran bir takım ayrıntılar vardı. Örneğin İngiltere'de buhar makinelerinin her beygir gücü 40 £'a alınabilecekken, *Dixon*, beher beygir gücüne 60 £'luk bedel gösteriyordu. Şayet sunduğu teklifteki diğer alet ve edevat için de böyle bir uygulamaya gittiyse onu da izaha muhtaç olduğu açıktı. Her iki tarafın artı ve eksileri bu şekilde sıralandıktan sonra sıra hangisiyle anlaşma yapılacağına gelmişti. Bunda da bir dilemma yaşıyordu. Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri fiyatça ehveniyeti ve sunduğu şartlar neticesiyle *Colonel Dixon*'un, *Kaimakam Said Bey* ise mükemmel ve muntazam makineleri olduğu gerekçesiyle *Mr. Anderson*'un tercih edilmesi taraftarıydı. Tophane-i Âmire Müşirliği ise hem fiyat hem de kaliteden ödün vermek istemediği için ne yapacağını şaşırmış vaziyetteydi. Üstelik karar verilemeyen her hafta Osmanlı Devleti için 1000 tüfek kaybı demektir.

Londra Sefiri ve *Said Bey*'in görüşleri her ne kadar dikkate alınmalıysa da Osmanlı Devleti'nin o anki menfaati için ibreler *Colonel Dixon*'u işaret ediyordu. Bu nedenle *Dixon* bir an evvel sefaret binasına çağırılmalı ve orta yol bulunarak anlaşma sağlanmalıydı. Ondaki istenecek şeyler şunlardı: haftada 1000 tane *şeshane tüfeği* imal edecek kapasitede tezgâhların bir parçası bile eksik olmaksızın ve tüfek ile kundakların imali sırasında kullanılacak kalem, matkap, burgu, mastar, çap, kalıp ve mi'yar takımları dahi eksiksiz olarak İstanbul'a gönderilecekti. Makine ve tezgâhlar, Londra'daki Osmanlı yetkililerine İstanbul'da yerlerine kurulup faaliyete geçtiklerinde haftada 1000 adet tüfeği eksiksiz ve özürsüz yapabilecek mükemmelliyyette teslim edileceklerdi. İngiltere'nin resmi silah fabrikası *Enfield*'de meydana gelen her türlü ıslahat, siparişler Osmanlı yetkililerince teslim alınmaya

dek *Dixon* tarafından üretilen makineye yansıtılacak. Kundak makineleri imal edilmek üzere hemen Amerika'ya sipariş edilecekti. Makinelerin kurulumlarına nezâret etmek ve bunlarda tüfek imalini Tüfekhane çalışanlarına öğretmek için İngiltere'den yeteri kadar usta (uzman) İstanbul'a gönderilecekti. *Colonel Dixon*, ustaların sayısı, harcırah ve maaşlarına dair tüm ayrıntıyı Said Bey ve Londra Sefiri ile birlikte tayin edecekti²⁰².

1865 yılı Ağustos ayında *Royal Small Arms Factory-Enfield*'dan kısa süre önce *Osman Gazi Firkateyni* neferleri için satın alınan *Enfield* marka kısa namlulu yivli tüfeklere ait aksesuar ve parçalar ithal edildi²⁰³. Aynı yılın Kasım ayında bu sefer *Abdülaziz (Aziziye) Zirhlisi* neferlerini donatmak adına *Mr. Goodman*'dan alınan *Enfield tüfekleri* için aksesuar ve çeşitli aksam getirildi²⁰⁴.

Colonel Dixon ile sağlanan mutabakat sonucu İngiltere'den getirtilen yivli tüfek imal eden makinelerin bir kısmı, 1866 yılı içerisinde yerlerine monte edildikten sonra faaliyete geçirilmişti. Hatırlanacağı gibi bu makinelerle gerektiğinde birkaç parça aksesuar eklenerek ağızdan dolar tüfekleri kuyruktan dolar tüfeğe dönüştürmenin mümkün olabildiğinden bahsetmiştik. Babıâli, bu tür tüfeklerin Avrupa'ya gönderilerek iğneliye tahvilinin büyük külfete neden olacağı gerekçesiyle daha fazla beklemenin zaman ve para kaybı olduğuna kanaat getirerek, 1867 yılı Mart ayı sonunda Londra Sefaret-i Seniyyesine ağızdan dolar *Enfield tüfekleri*, kuyruktan dolara -yani *Snider* usûlüne- dönüştürmeye mahsus makinelerin temini talimatını verdi²⁰⁵. Makinelerin alım ve muayenesi konusunda Londra Sefirine bu kez *Miralay Rüstem Bey* refakat edecekti. Osmanlı Devleti'nin şartlarına uygun nitelikte makineleri imal etme taahhüdü sunan *Jabez James Engineer Co.*, söz konusu makineleri nakliye dâhil toplam 1117 £'a imal edebileceğini ve sipariş verildiği takdirde en geç dört ay içerisinde yapımlarını tamamlayarak, İstanbul'a gönderilmek

²⁰² Tophane-i Âmire Müşiri *Halil Paşa*'dan Londra Sefaret-i Seniyyesine tezkire: BOA, **HR. SFR (3)**, 96/29, Lef 12, 14 Şubat 1865.

²⁰³ BOA, **HR. SFR (3)**, 105/46, 12 Ağustos 1865.

²⁰⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 110/7, Lef 1-13.

²⁰⁵ BOA, **HR. SFR (3)**, 122/73.

üzere Osmanlı Hükûmeti yetkililerine teslim edebileceğini bildirdi²⁰⁶. Söz konusu makinelerin cins, miktar ve tutarı şöyleydi²⁰⁷:

Miktar	Cins	Birim Fiyatı (£)	Toplam Tutar (£)
6	Vida torna tezgâhı	88	531
	Torna tezgâhına ait aparatlar		99
1	Hızır makinesi ve bıçakları		75
	Namlu hazırlama makinesi		147
	Fişek yatağı imaline mahsus makine		163
1	Kalibre mastarı		5
	Paketleme ve sair işlem		96
Toplam			1117

Osmanlı Devleti makinelerin yapımı konusunda *Jabez James Engineer Co.* ile anlaşmaya vardı. Ödemelerin yapılması için Bank-ı Osmanî'nin Londra acentesine talimat verildi²⁰⁸.

Bu makinelerin hemen ardından sıra *Enfield* patentli tüfek kundağı imal eder makinelerin siparişine geldi. Tüfekhane-i Âmire'de yıllık imali hedeflenen *Enfield* tüfekleri için haftada 500 parça *Enfield* model tüfek kundağı yapabilecek kapasitede makinelere ihtiyaç vardı. *Miralay Rüstem Bey*, 1867 yılı Mayıs ayında *Colonel Dixon*'a makinelerin siparişini verdi. Osmanlı Devleti'ne tüm masraflar dâhil 9550 £'a mâl olacak makinelerin bir kısmı üretim maliyetlerinin uygunluğu açısından Amerika'da, geri kalan kısmı da İngiltere'de yaptırılacaktı²⁰⁹.

Snider usûlü tesis işlerlik kazandığı zaman bu usûle tahvil için gerekli tüfek aksamı İstanbul'da henüz üretilmediğinden Belçika ve İngiltere'den ithal edilmesi

²⁰⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, Fabrika sahibi *Mr. James*'in Londra Sefareti'ne 2 Nisan 1867 tarihli teklif mektubu.

²⁰⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 7.

²⁰⁸ BOA, **A. MKT. MHM**, 381/22, 2 M 1284 (6 Mayıs 1867); **HR. SFR (3)**, 122/78, 9 Mayıs 1867; **HR. SFR (3)**, 123/69; **HR. SFR (3)**, 123/77 ve diğerleri. *Colonel Dixon*, 12 Ağustos 1867 tarihinde Londra Sefareti'ne Osmanlı Devleti'nin istediği makinelerin kendi nezâretinde yapımının tamamlandığını, kontrat gereği makinelerin bedeli olan 1117 £'un *Mr. James*'e ödenmesini talep etti. **HR. SFR (3)**, 128/38. Makinelere ait son ödeme 20 Ağustos 1867 tarihinde yapıldı. **HR. SFR (3)**, 128/85, 21 Ağustos 1867; **HR. SFR (3)**, 131/22. Makineler ve gerekli diğer araç gereçler 1867 yılı Eylül ayı başında *Una* adlı vapurla İstanbul'a gönderilmişti. **HR. TO**, 57/23.

²⁰⁹ BOA, **HR. SFR (3)**, 123/84. Makinelerin yapımının dokuz ay ile bir yıl arasında tamamlanarak Osmanlı yetkililerine teslim edilmesi ön görülüyordu. **HR. TO**, 57/14.

gerekiyordu. İleride lazım olacağı gerekçesiyle 1867 yılı Eylülünde İngiltere'ye 4000 adet *Snider* usûlü piston yayı ile 2000 adet tüfek kuyruk yayı ısmarlandı²¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki birçok firmaya yüksek maliyetli makine siparişleri, bu alanda faaliyet gösteren çoğu müteşebbis sanayicinin iştahını kabartıyordu. Bu yüzden içlerinden bazıları sadece makine yapımı teklifiyle yetinmiyor, İstanbul veya Osmanlı Hükûmeti'nin belirleyeceği herhangi bir yere makine yapım fabrikası inşa etme teklifinde de bulunuyorlardı. Teklif sahiplerinden biri de *Campbell Evans*'tı. *Mr. Evans*, 23 Ağustos 1867 tarihinde Londra Sefareti aracılığıyla Babiâli'ye istedikleri takdirde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde herhangi bir mahalle makine yapım fabrikası kurmak istediğini ilettili²¹¹. Makine sanayii alanında yirmi yıllık bir tecrübeye sahip olduğunu, son on yıldır da demiryolu, telgraf ve genel endüstri makine ve araç gereçleri imal ettiğini, onay verilirse hemen inşaata başlayıp kısa sürede fabrikayı işler hale getirebileceğini ifade etti²¹². Yap-işlet-devret esaslı bu tür projeler Sultan Abdülmecid döneminden beri merkezi otoritenin gücünü zayıflatacağı endişesiyle sürekli reddediliyordu. Çünkü idareciler, geçmişten beri siyasi hegemonyayı sağlamaya çalışırken en caydırıcı araç olarak silahı kullanmayı tercih etmişlerdi. Onlara göre bu denli etkin bir enstrümanın, devlet kontrolü hâricinde kâr amacı güden -üstelik yabancı- bir firma tarafından üretilmesi ve satılması aynı zamanda devletin güç tekelinin de ortadan kalkması anlamına geliyordu. Dolayısıyla *Mr. Evans*'ın teklifi de, tıpkı farklı örneklerini tezimizde diğer bölümlerinde verdiğimiz teklifler gibi reddedildi.

Günde 200 adet *Snider* mekanizması imal edecek makinelerle, ağızdan dolar *Enfield karabinaları* kuyruktan dolar *Snider* usûlüne dönüştürmeye mahsus makinelerin 1867 Eylülü başında İstanbul'a gönderilmesinin hemen ardından, bu makinelerin kurulmasını yapmak ve kullanımlarını Tüfekhane Âmire çalışanlarına

²¹⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 127/85. **HR. SFR (3)**, 128/90; **HR. SFR (3)**, 129/11. *Colonel Dixon*'un parçaların ödemelerinin yapılması hususunda Londra Sefareti'ne mektubu **HR. SFR (3)**, 128/37, 12 Ağustos 1867. Tüfeklere ait aksam için İngiliz *Firth & Sons Norfolk Works*'ten 1865-1866 yılları arasında 2272 £ değerinde malzeme satın alınmıştı. **HR. SFR (3)**, 130/34.

²¹¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 128/89, Lef 1.

²¹² BOA, **a.g.b.**, Lef 2.

öğretmek amacıyla 3 İngiliz usta (uzman) da 9 Ekim 1867 tarihinde İstanbul'a hareket etti²¹³.

Makineler Tüfekhane'deki yerlerine kurulup, hizmete girinceye kadar boş vakit kaybetmemek amacıyla 1867 yılında daha önce İngiltere'den alınarak piyadelere dağıtılan *Enfield* tüfeklerinden bir kısmı toplanıp *Colonel Dixon* nezâretinde *Snider* tüfeğe dönüştürülmek üzere İngiltere'ye gönderildi²¹⁴. Ordunun bir an önce *Snider* usûlü *iğneli tüfeklerle* donatılmasının hızlandırılması için çok yüksek maliyetli bu yöntem hâricinde başvurulabilecek bir başka yol ise İngiltere'nin devlet tüfekhanesi *Royal Small Arms Factory-Enfield* ile *Birmingham Small Arms Co.* gibi tüfek firmalarından *Enfield* tüfek ve *Snider*'e tahvil edilmiş tüfekleri satın almaktı²¹⁵.

1867 Kasımı gibi Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda faaliyete geçirilmesi planlanan günde 200 *Enfield* tüfeği *Snider* usûlü kuyruktan dolar *iğneli tüfeğe* dönüştürmeye mahsus makinelerde tahvil işlemlerinin yapılabilmesi için gereken ilk etapta 30.000 adet *Snider* kuyruk mekanizmasının temini için 2 Haziran 1867 tarihinde o sırada İstanbul'da bulunan Belçikalı silah imalatçısı *Mösyö Tilkin Tasset* ile bir anlaşma imzalanmıştı²¹⁶. Tasset, kuyruk takımlarının her birini *Snider* usûlü üzere yapılan numuneye uygun olarak 15'er Franka imal edecek ve İstanbul'a gönderecekti. Bu takımları İstanbul'a getireceği ustalar marifetiyle 7'şer Frank imal ücreti karşılığında *Enfield* tüfeklere takarak onları *Snider* tüfeğe dönüştürecekti. Bu işlemler için kendisine 5 aylık bir müddet verilmiş, aksi takdirde kontrat hükümlerince belirlenen cezai müeyyideyi tazmine razı olmuştu. Ayrıca *Snider*'a tahvil edilecek tüfekler için gereken 30.000 adet nişangâh takımı da yine *Tasset* tarafından Belçika'dan temin edilecekti²¹⁷.

²¹³ BOA, **HR. SFR (3)**, 129/53; **HR. SFR (3)**, 129/73; **HR. SFR (3)**, 129/120; **HR. SFR (3)**, 130/12; **HR. SFR (3)**, 130/50, 10 Ekim 1867.

²¹⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 130/50, 10 Ekim 1867; **HR. SFR (3)**, 131/15, 31 Ekim 1867; **HR. SFR (3)**, 131/18, v.d.

²¹⁵ Fabrikalarında ne kadar *Snider* tüfek ve dönüştürülmeyi bekleyen ne kadar kısa ve uzun namlulu *Enfield* tüfek stoku bulunduğunu öğrenmek maksadıyla Londra Sefareti'nden firma mümessillerine gönderilen mektuplar. BOA, **HR. SFR (3)**, 131/45, 6 Kasım 1867; **HR. SFR (3)**, 131/70, 13 Kasım 1867; **HR. SFR (3)**, 131/85, 18 Kasım 1867 v.d.

²¹⁶ BOA, **İ. DH**, 596/41488, Lef 1-2. Gerekenin yapılması hususunda Seraskerliğe ve Maliye Nezâreti'ne tezkire-i samiyeye. **A. MKT. NZD**, 658/81, 5 S 1284 (8 Haziran 1867).

²¹⁷ BOA, **A. MKT. MHM**, 394/33, 24 B 1284 (21 Kasım 1867).

Osmanlı yetkilileri, *Snider* mekanizmalarının dövme çelikten mamul Viyana işi *Enfield* tüfeklerine monte edileceğini unutan *Tasset*'ye kontratın imzasından kısa bir müddet sonra bu ayrıntıyı hatırlatmıştı. Ayrıntı taahhüt süresine onbeş günlük bir fark eklenmesine neden olmuş, ancak *Tasset* bu işlem için ek ücret talep etmemişti. Bu minval üzere imalata başlanmışken, daha sonra Osmanlı askerî erkânınca *Snider* mekanizmalarının kuyruk kapakları vesair aksamında bir takım değişiklikler daha talep edilmiş ve *Tasset* kalan takımları bunu dikkate alarak imal ederek Osmanlı yetkililerine teslim etmişti. *Tasset*, mekanizmaları *Enfield* tüfeklere monte etmek üzere birkaç usta ve ameleli beraberinde İstanbul'a getirtmişse de, bu amelelerin bir kısmının tüfek imalatı konusunda yeterince mahir olmadıkları saptanmıştı. Ayrıca ustaların yanlarında getirmiş oldukları alet edevatın bazılarının mekanizmaları tüfeğe takmak için uygun olmadığı da görülmüş ve bu alet edevatla takılacak mekanizmaların mevcut tüfeklere zarar vereceği gerekçesiyle bu ustalara montaj için ruhsat verilmemişti. Bu sırada imdada Tüfekhane-i Âmire için daha önce İngiltere'ye sipariş olunan makine ve edevat ile birkaç nefer İngiliz usta yetişmişti. *Snider* kuyruk takımlarının bir kısmı *Enfield* tüfeklere, makinelerle birlikte İstanbul'a gelen İngiliz ustalara monte ettirildi. İngiliz ustalarca montajı yapılan mekanizmaların, kendi ustaları tarafından gerçekleştirilenlere oranla üstünlüğünü gören ve kabul eden *Mösyö Tilkin Tasset*, kendi amelesinden işe yarayanları Tüfekhane amelesiyle birlikte istihdam olunmak üzere alıkoymuş, kalanları da Belçika'ya göndermişti.

Bu uygulamadan tüfek başına l'er Frank tasarruf elde edilmesi bekleniyordu. Ancak *Tilkin Tasset*, Belçika'dan getirdiği amelelerden beğenilmeyerek Belçika'ya gönderilenlere kontrat müddetinden evvel iade edildikleri gerekçesiyle fazla harcırah ve tazminat vermek zorunda kaldığını, mekanizmaların dövme demirden imal edilmiş İngiltere mamulü *Enfield* tüfekler yerine dövme çelikten yapılan Viyana mamulü *Enfieldlere* takılacağını sonradan fark ettiğini ve bu nedenle mevcut takımlar yerine yeniden bir takım alet edevat satın aldığını, montaj işlemleri için İstanbul'a getirdiği alet ve tezgâhları Tüfekhane'ye bıraktığını mazeret göstererek Osmanlı Devleti'nden kontratta belirtilen ücretten 70.000 Frank fazla alacak talep etmişti.

Bu istek *Tasset* ile Osmanlı Devleti arasında gerginliğe yol açınca süreç uluslar arası hukuk platformuna taşınmış ve mesele 1869 yılı ortalarına kadar

sonuçlandırılmamıştı. Nihayet yerli ve yabancı üyelerden müteşekkil komisyon ve diğer yetkililerce yürütülen tahkikat neticesinde *Tilkin Tasset*'nin hak iddiasında bulunduğu paranın 70.000 Frank değil, 30.000 Frank olduğu tespit edilmiş ve 1869 Ağustosunda zikredilen meblağın *Tasset*'ye ödenmesi irade buyrulmuştu²¹⁸.

1867 yılı Kasım ayında *Snider* tüfek tahvil makineleri Zeytinburnu Silah Fabrikası'na (Tüfekhane) kurulmuş ve İngiltere'den gelen ustalar da işe başlamıştı. *Serasker (Mütercim) Mehmed Rüşdi Paşa* ustaların çalışmasından ve makinelerden gayet memnundu. Ancak paşa, mevcut makinelerle haftada 1000 *Enfield* tüfeğinin *Snider* tüfeğine dönüştürülebilmesine rağmen, aynı sayıda kuyruktan dolma mekanizmanın yerli sanayii tesislerinde henüz üretilmediğini, bunu yerine getirecek makineler satın alınması gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla Londra Sefareti'nden istenen makinelerin hangi fiyata, ne kadar zamanda tedarik edilip İstanbul'a gönderilebileceğinin araştırılmasını istedi²¹⁹. Paşanın talebine yanıt gecikmeksizin 22 Kasım 1867 tarihinde geldi. *Colonel Dixon*, haftada 1000 ila 2000 adet arasında *Enfield* tüfeği *Snider* tüfeğine dönüştürebilecek makineyi Eylül ayında gönderdiklerini, bu tüfeklerin kuyruk mekanizması ve diğer parçalarını da üreten, yani Osmanlı hafif silah üretim sanayiini bir ölçüde kendi kendine yeter hale getirebilecek makinelerin ilk kısmını yaklaşık 12.000 £ karşılığında üç ay içinde imal ettirip, kalanını da partiler halinde toplam bir senede İstanbul'a gönderebileceğini bildirdi²²⁰. Kuyruk mekanizması imaline mahsus makineler ve tahmini fiyatları şu şekildeydi²²¹:

Makinenin Cinsi	Tutar £
Günde 200 parça Snider kuyruk mekanizması imal eder makineler ve aparatları	9441
Mekanizmaların imalinde kullanılacak master takımları	109
10.000 parça Snider kuyruk mekanizması imali için gereken 18 ton demir	2450
10.000 parça Snider kuyruk mekanizması imali için gereken 1,3 ton çelik	
Ambalajlama, limana nakil, kontrol vesair ücretler	
Toplam	12.000

²¹⁸ BOA, **İ. DH**, 596/41488, Lef 7, 25 R 1286 (4 Ağustos 1869) tarihli irade; **HR. TO**, 170/90; **HR TO**, 170/92.

²¹⁹ Londra Sefareti'nin konu hakkında bilgi edinmek amacıyla *Colonel Dixon*'a mektubu. BOA, **HR. SFR** (3), 131/93, 21 Kasım 1867.

²²⁰ BOA, **HR. SFR** (3), 132/2, Lef 1, *Colonel Dixon*'dan Londra Sefirine 22 Kasım 1867 tarihinde gönderilen mektup.

²²¹ BOA, **a.g.b.**, Lef 2.

Colonel Dixon, Enfield tüfeklerinin *Snider* sistemine dönüştürülebilmesi için namlu tesviye, süngühane, kundakhane, montaj departmanlarındaki makine ve tezgâhlarda ustalar nezaretinde toplam 306 yetişkin erkek ve henüz on sekiz yaşını geçmemiş 30 neferin istihdamının gerekliliğini de belirtti²²².

12.000 £ değerindeki bu ilk kısım makinelerin siparişi, daha önce *Enfield* tüfekleri *Snider* tüfeğe tahvil makinelerinin temin edildiği *Jabez James Engineer Co.*'ya verildi²²³. Osmanlı Devleti, makinelerin tamamını tek bir fabrikadan tedarik etmek yerine, hangi fabrika ne üzerine ihtisaslaşmışsa o makineyi oradan temin etme cihetini benimsenmişti ki bu en doğru olan yoldu. Ancak bu tür büyük siparişleri yerine getirebilecek iki ünlü firma vardı. Biri *Greenwood & Batley Co.*, diğeri de *London Ordnance Works*'tü. Özellikle fiyat hususunda yanılmamak maksadıyla 1867 yılı Kasımında Londra Sefiri *Musurus*, *London Ordnance Works* müdürü *General Hamilton*'a istenen makineleri kaliteli ve uygun fiyata temin edip edemeyeceklerini sordu. *General Hamilton*, Osmanlı Devleti'nin istediği makineleri en iyi şekilde yapacak firmanın kendilerinin olduğunu iddia ediyordu²²⁴. Ancak bu konuda ince eleyip sık dokuma kararında olan Osmanlı idarecileri Londra Sefiri *Musurus*'tan firma isimleri ve fiyat kataloglarını göndermesini bekledi²²⁵. *Musurus* ise Hariciye Nezâreti'nin bu beklentisine ancak bir ay sonra yanıt verebildi. *Musurus*, *Colonel Dixon* tarafından yapılan ön araştırmaya göre haftada 1500 adet *Snider* tüfeği parçası imali için gerekli makine ve aletlerin bir seneden daha kısa sürede imalinin mümkün olamayacağını, eksiklerin tamamlanması için daha pek çok makine ve edevatın sipariş edilmesi gerektiğini Babiâli'ye bildiriyordu²²⁶.

Musurus'un bu uyarısını dikkate alan Babiâli, elini daha da çabuk tutmaya, dolayısıyla makine siparişleri hakkında karar verme süresini daraltmaya mecbur

²²² BOA, a.g.b., Lef 2/19. Makineler gelene kadar İngiltere'ye yine 10.000 parça *Snider* kuyruk takımı sipariş edildi. HR. SFR (3), 132/5, 23 Kasım 1867.

²²³ BOA, HR. SFR (3), 132/47, 9 Aralık 1867. Anlaşmaya göre 10.000 parça tüfeği *Snider*'e dönüştürmek için gereken aletlerle demir ve çeliğin üçte birlik kısmı Ocak ayı sonunda İstanbul'a gönderilmeye başlamıştı. HR. TO, 117/15, 20 Ocak 1868; HR. SFR (3), 132/80. *Jabez James*, kalan alet ve parçaları da Şubat ayı sonunda İstanbul'a gönderdi: HR. SFR (3), 120/33; HR. SFR (3), 136/44, Lef 4.

²²⁴ BOA, HR. SFR (3), 132/31. Lef 1, 29 Kasım 1867. *Greenwood & Batley Works*. mümessilleri de bu tür makineleri en iyi yapan firmanın kendileri olduğunu ileri süren aynı tarihli bir yazıyı Londra Sefiri *Musurus*'a iletmişti. BOA, a.g.b., Lef 2.

²²⁵ BOA, HR. SFR (3), 132/73, 16 Aralık 1867.

²²⁶ BOA, HR. TO, 117/16, 16 Ocak 1868.

kaldı. Bu arada *London Ordnance Works*'ten *General Hamilton*, 31 Ocak 1868 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Londra temsilciliğine haftada 1000 parça *Snider* tüfek imal edecek kapasitedeki makinelerin fiyat listesini ve olası anlaşma taahhütnamesini gönderdi. Taahhütnameye göre makinelerin cinsi ve yaklaşık fiyatları şöyleydi²²⁷:

Makinenin Cinsi	Tutar £
Hadde (silindir) tezgâhı	3150
Namlu delme, yiv açma ve donanım hazırlama tezgâhları	9270
Kuyruk mekanizması imal eder makineler	5290
Süngü imal makineleri	5260
Nişangâh imal makineleri	3010
Ateşleme tertibatı imaline mahsus makineler	7029
Pirinçten mamul aksamı imal eder makineler	2367
Diğer tezgâhlar ve ekipmanlar	3120
Farklı ebatlarda vida imal makineleri	2037
Tüfek kundağı imal makineleri	7350
Dövme ve tesviye tezgâhları	6081
Küçük el alet ve gereçleri	3500
Çap, master takımları ve diğer ölçü gereçleri	5000
Buhar makineleri ve diğer aksamı	11.377
Toplam	73.787

Hamilton, taraflar arasında anlaşma sağlanırsa ödemenin üçte birinin peşin, üçte birinin imalat sonrası makinelerin muayenesi esnasında ve kalan üçte birinin de makineler Osmanlı yetkililerine teslim edildiği sırada olmak üzere üç taksitte yapılabileceğini belirtti. Ayrıca *Hamilton*, firmasının makine ve aparatların tümünü en geç bir yıl içinde tamamlayacağını da taahhüt ediyordu.

26 Şubat 1868 tarihinde de *Greenwood & Batley Co.* haftada 1000 parça uzun namlulu *Snider* tüfek imal eder makineleri ne kadar maliyetle Osmanlı Devleti'ne verebileceğini bildirir anlaşma taslağını Musurus Bey'e sundu. *Greenwood & Batley Co.*'nun verdiği fiyat 82.874 £'tu. Bu rakam *London Ordnance Works*'ün teklifinden yaklaşık 10.000 £ fazlaydı²²⁸. Her iki firmanın teklifleri değerlendirilmiş ve üzerinde uzunca müddet müzakerelerde bulunulmuştu. Ancak yerli *iğneli tüfek* imaline

²²⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 134/42, Lef 3.

²²⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 136/16, 26 Şubat 1868. *Colonel Dixon* 6 Mart 1868 tarihinde Londra Sefiri *Musurus Bey*'e gönderdiği mektubunda *Greenwood & Batley Co.*'nun haftada 1000 adet *Snider* tüfek imal edecek kapasitede makinenin fiyatı konusunda hatalı bilgi verdiğini bildiriyordu. *Dixon*, incelemeleri sonucu firmanın Osmanlı Hükümeti'ne imal edeceği makinelerin sayısının haftada ancak 500 adet *Snider* tüfek imali için yeterli olduğunu, haftada 1000 adet *Snider* tüfek imali için gerekli makinelerin 82.874 £ değil, ancak 96.874 £'a satın alınabileceğini ifade ediyordu. **HR. SFR (3)**, 138/40.

yönelik sanayi tesisi kurma planları yüksek maliyeti nedeniyle ileri bir tarihe ertelenmek durumunda kaldı.

Snider tüfek imaline mahsus makinelerin alımına dair temaslar sürerken, diğer taraftan İngiltere'deki fabrikalardan *Snider*'a tahvil olunmuş *Enfield* tüfek ithali hız kesmeden devam etti. 1867 yılı sonunda ve 1868 yılı başlarında İngiltere ile *Enfield*'dan *Snider*'a tahvil olunmuş 85.000 tüfek alımına yönelik anlaşmalar yapıldı. Aynı tarihlerde *London Small Arms Company* ve *Birmingham Small Arms Company*'ye Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda sürdürülen tahvil işlemleri için 70.000 parça *Snider* piston ve 35.000 parça piston yayı sipariş verildi²²⁹. Akabinde *London Small Arms Company*'den 4000, *Birmingham Small Arms Company*'den de 6000 parça *Snider* tüfek mekanizması satın alındı²³⁰.

Osmanlı piyadesi, kendilerine dağıtılan *yivli tüfeklerle* tıpkı kullanımda olduğu gibi temizlerken de büyük sıkıntılara sebebiyet veriyordu. Neferler, harbi yardımıyla namlu içindeki barut, çapak gibi kalıntıları temizlerken, namluların iç çeperinde bulunan yivlere zarar veriyor ve tüfeği neredeyse kullanılamaz hale getiriyorlardı. Ordudaki asker, çavuş ve subaylar sorunun kare şeklinde başlığa sahip yeni harbilerden ileri geldiğini öne sürüyordu. Onlara göre tüfekler eskiden kullanılan silindir başlıklı harbilerle temizlenmeye devam ederse namlu içindeki yivler de zarar görmekten kurtulurdu. Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri hemen harekete geçerek, *Colonel Dixon*'dan İngiltere'de *Snider* tüfek imal eden fabrikalara silindir başlıklı harbi yapmaları hususunda talimat vermesini rica etti. *Dixon* ise neferlerin tüfekleri yeterince dikkatli kullanmadıklarını, temizleme esnasında harbinin ucuna üstüğü veya benzeri bez parçası sarıp namlu içini dikkatli ve nazik bir şekilde temizledikleri takdirde silindir uçlu harbi siparişine gerek kalmayacağını

²²⁹ BOA, **HR. SFR (3)**, 135/72, 21 Şubat 1868. Bunlardan 1000 piston ve 2000 piston yayı ilk etapta gönderilmiş ve bedeli olan 17 £ 1868 Nisanında Londra'daki Bank-ı Osmanî Şubesi'ne havale olunmuştu. **HR. SFR (3)**, 138/32; **HR. SFR (3)**, 138/56. Bu toplu sipariştten Mayıs, Haziran ve Temmuz ayı başında hazırlanan 42.000 piston ve 21.000 piston yayına ait 481 £'luk ödeme 1868 Temmuzunda yapıldı. **HR. SFR (3)**, 141/65, 2 Temmuz 1868; **HR. SFR (3)**, 141/83, 6 Temmuz 1868. Yine aynı sipariş kapsamında *London Small Arms Co.*'dan tedarik edilen 10.000 piston ve 12.000 piston yayına ait 143 £'luk ödeme de bir öncekinin peşi sıra 6 Temmuz 1868 tarihinde yapıldı. **HR. SFR (3)**, 142/11, 8 Temmuz 1868. *Birmingham Small Arms Co.*'dan alınan 16.000 piston ve mevcut 35.000'lik siparişe ilave edilen 17.000 piston yayınının 220 £'luk bedeli de 8 Temmuz'da ödendi. **HR. SFR (3)**, 142/17.

²³⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 136/77, 9 Mart 1868. 6000 parçanın tutarı olan 5400 £ 3 Nisan 1868 tarihinde; 4000 parça *Snider* mekanizmasının bedeli 3600 £ da 7 Nisan'da ödendi. **HR. SFR (3)**, 138/33; **HR. SFR (3)**, 138/46, **HR. SFR (3)**, 138/51, **HR. SFR (3)**, 138/56, **HR. SFR (3)**, 138/63.

ifade ediyordu. Ancak yine de son kararın Osmanlı Hükûmeti'ne ait olduğunu, bu yöntemi benimsemedikleri takdirde harbileri silindir başlıklı yaptırabileceğini bildirdi²³¹. Osmanlı askerî erkânı *Dixon*'un önerisini uygun görerek, İngiltere'de imal edilmekte olan harbilerin daha önce karşılaştırıldığı gibi kare olarak yapımına devam edilmesi fikrinde mutabık kaldı.

Haziran 1868'de İngiltere'den daha önce ithal edilmiş *Robert Adams revolverlerine* mahsus 800 adet piston emziği ve *Snider* tüfeklerine mahsus 11.000 adet piston sipariş verildi²³². Bu arada *Serasker Namık Paşa*, *Snider* model tüfeklerin nişangâhlarında değişiklik yapıldığı haberini almış ve yeni nişangâhlarla yapılan deneme atışlarının sonuçlarının ve nişangâhlardan iki numunenin incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmesini istemişti²³³. Londra Sefareti ve İstanbul arasındaki yoğun telgraf trafiğinin ardından, numunelerin İstanbul'a varması beklenmeksizin *Snider* tüfeklerine monte edilmek üzere yeni nişangâhlardan 35.000 adedinin siparişine karar verildi²³⁴. Ekim 1868'de Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda harbi imali için İngiltere'den 33 £ değerinde çelik tel ithal edildi²³⁵.

1868 yılının sonuna gelindiğinde asâkir-i şahane için satın alınan ve Tüfekhane'ye bağlı tesislerde iğneliye dönüştürülen tüfeklerin toplam sayısı 90.000 adede ulaşmıştı. Ancak bu rakam, sayıları 120.000'i bulan nizamiye neferleri için bile yeterli değildi. En azından nizamiye askerlerinin tamamını *iğneli tüfekte* silahlandırmak için 30.000 tüfeklik açığın 15.000'i tahmini 45.000 £'a satın alım yoluyla, kalan 15.000'i de Avrupa veya Amerika'dan getirtilecek makinelerle Zeytinburnu'nda imal edilerek giderilecekti²³⁶. Bu yüzden bir sene önce İngiltere'den ithali düşünülen ancak yüksek maliyeti nedeniyle vazgeçilen *Snider* tüfek imaline mahsus makinelerin satın alınması tasarıları tekrar gündeme geldi. Makine ve

²³¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 140/11, 20 Mayıs 1868.

²³² BOA, **HR. SFR (3)**, 140/55, 1 Haziran 1868. Piston emzikleri 1868 Temmuzunda başında Osmanlı Devleti'nin Londra temsilcisine teslim edildi. **HR. SFR (3)**, 141/74, 4 Temmuz 1868. Pistonların toplam bedeli 103 £ Temmuz ayında ödendi. **HR. SFR (3)**, 142/18, 8 Temmuz 1868.

²³³ BOA, **HR. SFR (3)**, 141/16, 16 Haziran 1868. *Royal Small Arms Factory*, Serasker Paşa'nın isteğinin yerine getirileceğini 17 Haziran 1868 tarihli telgrafla bildirdi. BOA, **HR. SFR (3)**, 141/17, Lef 1, 17 Haziran 1868.

²³⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 141/17, Lef 2, 19 Haziran 1868.

²³⁵ BOA, **HR. SFR (3)**, 144/61, Lef 4. 15 Ekim 1868.

²³⁶ BOA, **İ. DH**, 585/40725, Lef 3, 14 N 1285 (29 Aralık 1868).

tüfeklerin alımı için Tophane-i Âmire miralaylarından *Rüstem Bey* ve Tüfekhane usta başısı *Mr. White* görevlendirildi²³⁷.

Miralay (albay) Rüstem Bey ve *Mr. White*, İngiltere ve Belçika'daki fabrikalarda incelemelerde bulunduktan sonra Amerika'ya geçerek, buradaki makine fabrikalarını da müşahede ettiler. Çünkü İngiliz firmalarının makineleri yüksek fiyata imal edeceği tecrübelerle sabitti. Bu yüzden Kırım Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin de devlet silahhanelerini techiz ederken zaman zaman başvurduğu makineleri Amerika'da yaptırma yönteminin daha kârlı olacağına karar verildi²³⁸. *Rüstem Bey* ve *Mr. White* Amerika'daki fabrikaları incelemeden önce 208 parçadan müteşekkil makinelerin 21.000 £'a yaptırılabilceği tahmin ediliyordu²³⁹. Ancak *Miralay Rüstem Bey*, 1 Haziran 1869 tarihinde Babıâli'ye gönderdiği tahriratta 21.000 £'a satın alınacak makinelerin istenilen düzeyde üretim için asla yeterli olmayacağını, haftada 400-500 kadar *iğneli tüfek* imaline mahsus makinelerin en az 38.000 £'a satın alınabileceğini belirtti²⁴⁰. Makinelere 20 parçasının *Springfield* şehri yakınlarındaki Chicopee-Massachusetts'de bulunan *Ames Manufacturing Co.*'dan 32.775 \$'a yani 5220 £'a tedariki mümkündü²⁴¹. Diğer makinelerin de *Springfield*'de yaptırılması çok yerinde olacaktı. Yalnız 38.000 £'luk makinelerin tamamı hemen satın alınsa, bunların Tüfekhane'de yerlerine monte edilmesi ve haftada 400-500 kadar *iğneli tüfek* imal eder hale getirilmesi biraz zamana muhtaçtı. Bu yüzden belirtilen makinelerin hiç olmazsa 24.000 £'luk kısmı tedarik olunursa, bunlar İstanbul'a geldikçe yerlerine konulması ve bu süre zarfında gereği gibi kullanımlarının ameleye öğretilmesi için yeteri kadar zaman kalacaktı. Ödemeleri ise kontrat sonrası, imalatın ortalarında ve teslimat sırasında olmak üzere üç taksitte gerçekleştirilebilecekti. Taksit zamanı geldiğinde Hazine-i Celile'de yeteri kadar para

²³⁷ BOA, **İ. DH**, 585/40726, 14 N 1285 (29 Aralık 1868). *Miralay Rüstem Bey* ve *Mr. White*'a gidiş-dönüş harcırahı olarak 100'er £ verilecek, Avrupa'da buldukları süre zarfında *Rüstem Bey*'in maaşına 35, *Mr. White*'in maaşına da 20 £ zam yapılacaktır. **a.g.b.**, gös. yer.

²³⁸ BOA, **İ. DH**, 584/40693. Amerika'dan yapılan makine alımları için bkz. Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Öreç-Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2008, s. 246-248.

²³⁹ BOA, **A. MKT. MHM**, 430/73.

²⁴⁰ BOA, **HR. TO**, 451/86.

²⁴¹ Aynı makineler için İngiltere'deki *Greenwood & Batley Co.* 6550 £, *Colonel Dixon* ise 7160 £ fiyat veriyordu. BOA, **İ. DH**, 595/41468.

bulunmaz ise meblağ *Armstrong* top makineleri bedeline karşılık Londra'ya gönderilen tunç toplar kıymetinden karşılanacaktı²⁴².

Tophane Müşiri *Halil Paşa*'nın bu teklifi kabul gördükten kısa bir süre sonra Washington'dan makine alımlarına yönelik sevindirici bir haber geldi. Amerika'daki bir iki büyük tüfek fabrikası iflas sebebiyle kapandığından, gayet iyi durumdaki makinelerini yarı fiyatına alma fırsatı doğmuştu. *Halil Paşa* bu fırsatın hemen değerlendirilmesi gerektiğini, bu sayede Tüfekhane-i Âmire'nin kısa zamanda mükemmel hale gelebileceğini sadarete bildirdi. Paşanın bu isteği de hemen kabul gördü ve 11 Ağustos 1869 tarihinde makinelerin alımına dair *Rüstem Bey*'e talimat verildi²⁴³. *Rüstem Bey*, 31 Ağustos 1869 tarihinde 86 parça makineyi 19.000 \$'a aldı. Yine aynı tarihte 1 makine ve 95 parça çark gerekli alet edevatıyla birlikte satın alındı²⁴⁴. Makinelerin diğer bir kısmı da 1850 £'a müflis fabrikalardan temin edildi²⁴⁵.

Ekim ayı başına kadar Amerika'dan satın alınan makineler, ihtiyaç duyulan makinelerin henüz üçte birini teşkil ediyordu. Bu nedenle alımların devam etmesi gerekiyordu. Bu sırada Osmanlı Devleti lehine yeni bir fırsat daha doğdu. Maliyeti yüksek olan bir makine, 2000 £ gibi uygun bir ücret mukabilinde satın alındı²⁴⁶.

Tüfekhane-i Âmire'nin Amerika'dan satın alınacak makinelerle haftada 400-500 adet *Springfield* tüfek imal eder hale getirilmesi için tahmini 38.000 £'a ihtiyaç duyulduğu daha önce belirtilmişti. Bu rakam kaliteli makinelerin uygun fiyatlarla temini ile biraz daha inerek 35.000 £'a düşmüştü. Ayrıca bu makinelere ilaveten 6000 £ tutarında 6 büyük şahmerdan (silindir), 2 adet vida imal tezgâhı, 2 parça freze tezgâhı ile çeşitli çap, masdar ve kalıplara da gerek duyulduğundan imalathanenin ihtiyasının 41.000 £'u bulacağı anlaşılmıştı. Bu meblağın 23.000 £'u eski tunç topların satışından elde edilen gelirle, kalan 18.000 £'u da Hazine'den tesviye edilecekti²⁴⁷.

²⁴² Tophane Müşiri *Halil Paşa*'nın tezkiresi ve teklifinin kabulüne dair 19 R 1286 (29 Temmuz 1869) tarihli irade: BOA, **İ. DH**, 595/41468, Lef 1-2.

²⁴³ BOA, **İ. DH**, 598/41649, Lef 2; **HR. TO**, 452/4; Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Öreñç-Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, s. 246.

²⁴⁴ Babiâli, 1 Eylül 1869 tarihinde makinelerin alımına dair Washington Sefareti'ne gerekli izni verdi. BOA, **HR. TO**, 117/134; **HR. TO**, 146/187.

²⁴⁵ BOA, **HR. TO**, 117/136. Washington Sefareti, 16 Eylül 1869 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta makinelerin alımı için Bank National'dan aldıkları 10.000 £'luk kredinin bir an önce ödenmesini talep ediyordu. **HR. TO**, 117/148.

²⁴⁶ BOA, **HR. TO**, 117/151.

²⁴⁷ BOA, **İ. MMS**, 38/1571, Lef 7, 26 Ş 1286 (1 Aralık 1869).

Kaynak sorununun nispeten netliğe kavuşturulması sonucu, kalan makinelerin de bir an önce alınması talimatını alan *Rüstem Bey* tekrar harekete geçti. Washington Sefiriyle birlikte alınması tasarlanan makineler için İstanbul ile sürekli iletişim halindeydiler²⁴⁸. 23 Ocak 1870 tarihinde Washington Sefiri, 102 parça kullanılmış makineyi 68.000 \$'a (yaklaşık 10.850 £) satın aldığını Hariciye Nezâreti'ne bildirdi²⁴⁹. Son alınan makinelere ilaveten İngiltere'den 6000 £'luk makineler de alındığı takdirde Tüfekhane, günde 120 *iğneli tüfek* üretilen, 300 ağızdan dolar tüfeğin de kuyruktan dolar *iğneli tüfeğe* dönüştürülebildiği bir tesise kavuşacaktı. Ancak makinelerin işlerlik kazanması mahir bir makinistle (uzman), yeteri miktar kalifiye amelenin varlığına ve bir de tam teşekküllü tamir tezgâhına muhtaçtı. Bu konuda da fırsat Osmanlı Devleti'nin ayağına gelmişti. O sene Amerika Birleşik Devletleri tasarruf tedbirleri kapsamında bir hayli ameleyi işten çıkarmıştı. Bu nedenle alınan makinelerin kurulumunu yapmak ve yerli ameleler nasıl çalıştığını öğrenene kadar makineleri kullanmak üzere birinci derecede maharetli makinist yıllık 8-10.000 Frank ücret karşılığında kolayca bulunabilirdi. Babiâli ve askerî kanaat önderleri böyle bir imkânı kaçırmamak için Washington Sefirine uygun makinisti hemen seçerek İstanbul'a göndermesini emretti²⁵⁰.

Makinelerin alım muamelelerinin tamamlanması ve İstanbul'a gönderilmesi 1870 yılının ortalarına kadar sürdü²⁵¹ ve tesis aynı yılın sonlarında ancak hizmete girebildi. Serasker ve Tophane Müşirine göre Tüfekhane'de günde 120 parça Springfield tüfeği imal edilmesi, 300 ağızdan dolar tüfeğin de kuyruktan dolar tüfeğe dönüştürülmesi kısa zamanda ordunun tamamının *iğneli tüfekle* donatılması için yeterli değildi. Bunun için mevcut makine ve tezgâhlara bir takım ilavelere gereksinim duyulmaktaydı. Eksiklerin giderilmesi hazırlanan ilk keşif defterine göre kabaca 2.518.325 kuruşa mâl olacaktı²⁵². Bunlar temin edildiği takdirde mevcut makinelerde üretilen *iğneli tüfekler* hariç, günde en az 50 adet *iğneli tüfek* ve 50 parça kuyruk takımı daha imal edilerek 50 *yivli tüfek iğneli tüfeğe*

²⁴⁸ BOA, **HR. TO**, 115/34, 3 Aralık 1869, **HR. TO**, 117/157, 20 Aralık 1869.

²⁴⁹ BOA, **HR. TO**, 118/1. Bu rakam ambalajlama, muayene vesair ücretlerle birlikte yaklaşık 12.000 £'u buluyordu.

²⁵⁰ BOA, **HR. TO**, 118/3, 6 Şubat 1870.

²⁵¹ BOA, **HR. TO**, 115/36; **HR. TO**, 115/39; **HR. TO**, 115/41; **HR. TO**, 115/45; **HR. TO**, 115/46 ve 1870 yılına ait diğer çok sayıda belge, makinelerin fabrikalardan limana nakilleri ve diğer teferruata dair bilgileri içerir.

²⁵² BOA, **İ. MMS**, 43/1798, Lef 2, 7 Ra 1289 ().

dönüştürülebilecekti. Ancak daha önceki alımlarda olduğu gibi bunun gerçekleşmesi de mali kaynak probleminin haline bağlıydı. Tam da bu sırada Sultan Abdülaziz'in Osmanlı Silah Sanayii'nin ihyası maksadıyla bir defaya mahsus olmak üzere vermeyi taahhüt ettiği 30.000 kese imdada yetiştirdi. Satın alınacak makinelerle birlikte Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda namlusu *Enfield* tarzında, çakmak mekanizması, kundak ve diğer tertibatı *Springfield* tarzında olacak şekilde günde 200 adet *iğneli tüfek* imal edilebilecekti. Alınması planlanan makinelerin türleri, miktar ve tahmini bedelleri şöyleydi²⁵³:

	Miktar (adet)	Tahmini bedel (Sterlin)
Torna tezgâhı	80	7200
Dikey matkap tezgâhı	6	450
Cıvata tezgâhı	4	340
Yatağı 14 kadem (4,20 m) ve merkezi 10 parmak (30 cm) ölçülerinde cıvata tezgâhı	1	200
Arkadan avareli zımba tezgâhı	2	120
Dikey torna tezgâhı	2	90
Buhar gücüyle olmayıp kayış vasıtasıyla kullanılan bir tür çekiç	6	600
6 kadem (1,8 m) uzunluğunda varagele tezgâhı	1	140
Tüfek namlusu delmeye mahsus tezgâh	2	400
Cendere tezgâhı	1	300
Tesviye tezgâhı	1	175
Burma tezgâhı	2	190
Süngü tezgâhı	1	50
Süngü için örs	12	180
Çark tezgâhı	1	35
Tüfek namlusu hazırlamaya mahsus hadde çarkı	1	1000
Genel Toplam	123	11.870 £ (1.305.700 kuruş)

1872 yılı Ağustosundan itibaren makinelerden namluya mahsus olanları İngiltere'den, diğer kısımlarının imaline ait olanları ise Amerika'dan tedarik edilmeye başlandı²⁵⁴. Fakat belirtilen miktar tüfek imali ve tahvili askerî erkânca yine yeterli görülüyordu. Tüfek mekanizmasını değiştirmeye mahsus mevcut makinelere takviye yapıp, 100 adet demirci ocağı alındığı takdirde Tüfekhane'de günde 700 civarında *yivli tüfek* iğneliye dönüştürülebilecekti. Böylece iğneliye dönüştürülmek

²⁵³ BOA, a.g.b., Lef 11.

²⁵⁴ BOA, a.g.b., Lef 5, 10 C 1289 (15 Ağustos 1872) tarihli irade.

üzere İngiltere ve Belçika'ya gönderilmesi planlanan 100.000 tüfek de İstanbul'da tahvil edilecek ve Tüfekhane'de bir yılda iğneliye dönüştürülecek tüfek sayısı 240.000 adede yükselecekti. Bunun için ihtiyaç duyulan 1.500.000 kuruş, Sultan Abdülaziz'in ihsan buyurduğu 30.000 keselik ödenekten karşılanacaktı. Makine ve ocakların alımı için gerekli talimat hemen verildi (31 Ağustos 1872)²⁵⁵.

1872 yılında İngiltere'den getirtilen numuneleri çok beğenilerek aynı yılın Ağustos ayında Amerikan *Winchester Repeating Arms Co.*'dan satın alınan 200.000 adet -sonradan buna 500.000 adet daha ilave olunmuştur- yeni icad *Martini Henry* tüfekleriyle birlikte Tüfekhane-i Âmire ya da yeni adıyla Zeytinburnu Silah Fabrikası'nın Avrupa tarzında yapılandırılması faaliyetleri farklı bir seyir aldı. Çünkü Tüfekhane-i Âmire'de *iğneli tüfek* imal edilebilmesi maksadıyla o ana kadar gerçekleştirilen tüm makine ve alet-edevat ithalatı sırasıyla *Snider* ve daha sonra *Springfield-Peabody* model üretim tarzına yönelik olmuştu. Büyük meblağlar karşılığında oluşturulmaya çalışılan tesisten tam randıman alınacağı sırada Avrupa'da mevcut *iğneli tüfeklerin* daha gelişmiş modellerinin icadı, bunların ya mamul olarak ya da imallerine yönelik makinelerin tedariki zorunluluğunu beraberinde getiriyordu. Ancak mali yönden daha da büyük sıkıntılara yol açılmaması maksadıyla başlangıçta *Martini Henry* tüfeklerinin mamul olarak ithali cihetine gidildi. İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti'nin *Martini Henry* tüfeklerinin imaline mahsus makine ve gereçleri ithaline yönelik bir teşebbüsüne rastlanmamaktadır. Nitekim 1874 yılı içerisinde iğneliye dönüştürülmesi planlanan tüfekler için Belçika'dan 52.000 parça *Snider* mekanizması satın alınması iğneli tüfek imalatında hala *Snider* ve *Springfield* tarzı uygulamanın sürdüğünün en açık delilidir²⁵⁶. Bu tüfeklerin imali için gerekli makine ve tezgâhlar ancak Abdülhamid döneminde ithal edilerek Zeytinburnu Silah Fabrikası'na tesis edildi.

²⁵⁵ BOA, İ. MMS, 43/1803, Lef 3. Tüfekhane'de mevcut kuyruk takımı imal tezgâhları tahvil işlemlerinde kullanılacak kuyruk takımlarının tamamını üretmede hala yetersiz kalıyordu. Bu sebeple 1864'ten beri yapıla geldiği gibi kuyruk takımlarının büyük bir kısmı İngiltere ve Belçika'dan getirilmeye devam edildi. a.g.b., gös. yer.

²⁵⁶ Bunların bedeli olan 891.000 Frank, Tophane-i Âmire bütçesine ithalen kredi yoluyla ödenmiştir. BOA, A. MKT. MHM, 468/100.

2.2.3.2. Avrupa'dan Hafif Silah İthalı

Osmanlı Devleti'nin on altıncı yüzyılın başlarından itibaren gerek savaş ganimeti olarak, gerekse müste'men tüccarlar vasıtasıyla -üstelik Papalığın tüm yasaklamalarına rağmen- Avrupa'dan silah temin ettiğini ve bunun on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar sürdüğünü daha önce belirtmiştik. On dokuzuncu yüzyılda ise sanayii inkılâbının getirdiği yoğun üretim neticesinde Avrupalı devletler üretim fazlası ve kullanılmış silahlarını Rusya, Osmanlı, Avusturya gibi devletlere satmakta sakınca görmediler²⁵⁷. Silah üretimi ve satışı devletler açısından çok büyük kazançlar elde edilen kârlı bir sektör haline gelmişti. Avrupa'nın silah üretimi konusunda önde gelen Fransa, İngiltere, Prusya, Belçika, İtalya, Avusturya gibi devletleri bu pastadan daha büyük pay elde etmek ve pazar alanlarını daha da genişletmek için birbirleriyle kıyasıya rekabete giriştiler. İyi bir teknoloji ithalatçısı konumundaki Osmanlı Devleti, bu devletlerin en çok ilgi duyduğu alıcıların başında geliyordu. Osmanlı Devleti'nin başlıca silah tedarik ettiği devletler ve alımlar sırasında yaşanan olayları aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde irdelemeye çalışacağız.

2.2.3.2.1. Fransa'dan Hafif Silah İthalı

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının ortalarına doğru Tüfekhane-i Âmire'de tüfek imalinde Fransa modelinin esas alındığını ifade etmiştik. Bu durum Avrupa'dan tüfek ithalinde de Fransa'nın başı çekmesinde etkin oldu. Yeniçeri ocağının lağvından sonra yeni oluşturulan ordunun silahları büyük ölçüde Fransa'dan temin edildi. Bir ara iki devlet arasındaki ilişkiler Fransa'nın Rum İsyanındaki tutumu nedeniyle askıya alınmışsa da, bu durum uzun sürmedi ve Fransa'dan silah ithaline devam edildi.

Fransız silah firmaları, anbarlarındaki stokları eritmek maksadıyla genellikle tebaası tüccarlara uygun fiyata silah veriyorlardı. Bu tüccarlardan biri de Fransız tebaasından *Doran* adlı müste'men tüccardı. Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan silah alımlarında aracılığı uzunca müddet *Doran Bazargan* yürüttü. Tanzimat döneminin

²⁵⁷ Silahlar sadece devlet bazında değil bu devletlerin önemli idare birimlerindeki valilerine de satılıyordu. Nitekim Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Rumeli'nin önde gelen ayanlarından Tepedelenli Ali Paşa ordularındaki askerleri Avrupa'dan satın aldıkları tüfeklerle teslih etmiş ve yine Avrupa'dan getirttikleri uzmanlarla eğitmişti. Ayrıca Avrupa'nın önde gelen sanayii devletleri, Uzakdoğu, Asya, Amerika, Afrika gibi coğrafyalardaki sömürgelerinin güvenliğini sağlamak için buralarda kendi destekledikleri kabile ve toplulukları da bu silahlarla donatıp, eğitiyorlardı.

ilk yıllarında Fransa'dan ithali kararlaştırılan 17.680 adet tüfek yine *Doran Bazargan* aracılığıyla satın alındı (Nisan 1842)²⁵⁸. Tanesi 100'er kuruştan toplam 1.768.000 kuruşa mâl olan tüfeklerin bedeli aylık 50'şer bin kuruş taksitle üç senede ödenecekti²⁵⁹.

Tüfeklere ait ödemeler devam ederken, *Doran Bazargan*'dan Asâkir-i Hassa ve nizamiye orduları için çifti 85 kuruşa 680.000 kuruş tutarında 8000 çift *pištov* alındı²⁶⁰. Seraskerin 8000 *pištovun* yeterli olmayacağını belirtmesi üzerine yine *Doran Bazargan*'dan 1844 Ağustosunda 3000, 1845 Ağustosunda 5000 çift *pištov* daha satın alınarak *pištovların* sayısı 16.000 çifte tamamlandı²⁶¹. 1846 yılında *Doran Bazargan*'a aynı *pištovlardan* 8000 çift daha sipariş verildi²⁶².

İsabet, darbe gücü ve menzil yüzdesi düz namlulu tüfeklere oranla daha yüksek olan, ancak doldurulmasının uzun zaman alışı ve zorluğu nedeniyle daha çok avcılar tarafından tercih edilen *yivli tüfeklerin* (*şeşhane-şişhane*) piyade neferlerince de kullanılması için Avrupa'nın önde gelen silah teknolojisi üreten devletleri hararetli bir çalışma yürütmekteydiler. 1847 yılında Fransız ordusu yüzbaşlarından *Claude Etienne Minié*, ateşlendiği vakit *yivli tüfeklerin* namlusundaki yivleri tutacak bir tür mermi geliştirdi²⁶³. Konik silindir şeklindeki mermiler 1846 yılında geliştirilen ve milli *şeşhane* adı verilen bir tür tüfekle daha kolay kullanılıyordu. Bu yüzden Avrupa ordularında kullanılan *yivsiz misket tüfeklerinin* namluları içine enlemesine dört sıra yiv açılarak tüfekler yivliye tahvil olundu ve tüm neferlere dağıtılmaya başlandı²⁶⁴.

Fransa'daki gelişmeleri haber alan Osmanlı askerî erkânı, cephane olarak konik mermi kullanan kısa namlulu *yivli tüfeklerden* (*karabina*) denenmek üzere bir miktar satın alınmasının iyi olacağını düşünüyordu. Fransa'nın resmî silah fabrikası *Châtellerault Silah Fabrikası* yetkililerinden *Colonel Cocerteigis*, 2 Kasım 1847 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği mektubunda Osmanlı Devleti'nin almayı planladığı karabinaları temin edebileceklerini belirtti. *Cocerteigis*, mektubunun

²⁵⁸ BOA, İ. DH, 56/2774, Lef 2.

²⁵⁹ BOA, MAD, nr. 8926, s. 432.

²⁶⁰ BOA, İ. DH, 90/4514; MAD, nr. 8943, s. 188.

²⁶¹ BOA, İ. DH, 103/5212, MAD, nr. 8943, s. 192.

²⁶² BOA, MAD, nr. 8932, s. 18-25-71.

²⁶³ William H. McNeill, "The Initial Industrialization of War, 1840-84", *The Pursuit of Power Technology, Armed Force And Society...*, s. 231; *Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı 1776-1914*, C. III, , s. 17.

²⁶⁴ *Topçuluk Fenni*, H 1290 (1873), İÜK nr. 81558, s. 25.

devamında eğer sipariş edilecek tüfeklerin sayısı 1000'i bulursa %10 standart indirime %7'lik bir indirim daha ilaveyle toplam % 17'lik bir indirim yapabileceklerini de ifade ediyordu²⁶⁵. Ancak *Châtellerault Silah Fabrikası*'nın bu teklifi Babiâli'ye pek cazip gelmemiş olacak ki, karabinalar *Alyon Bazargan*'a sipariş edildi. *Alyon*, 100 parça yivli ve süngülü karabinayı, üretimin daha makul fiyatla gerçekleştirildiği Liège'deki bir firmaya yaptırmıştı²⁶⁶.

Osmanlı Devleti, 100 parça karabina siparişinin ardından, Fransız silahhanelerinde bulunan *kaval namlulu tüfek* stoklarının eritilmesine yardımcı olmaya devam etti. 1848 Haziranında Tüccar *Doran Bazargan*'ın elindeki 19.980 *kaval tüfek*, tanesi 103 kuruştan toplam 2.057.940 kuruşa satın alındı²⁶⁷. Belirtilen meblağın 457.940 kuruşu peşin, kalan 1.600.000 kuruşu ise 1849 Şubatına kadar aylık 200.000'er kuruş taksitle ödenecekti²⁶⁸.

Kaval tüfeklere ait son taksitin ödenmesinin ardından, sıra asâkir-i şahane avcı bölüklerine verilmek üzere daha önce Fransa'daki *Alyon Bazargan*'a sipariş olunan 100 parça yivli ve süngülü karabinanın ödemelerine geldi. Tüm masraflarıyla birlikte tanesi 100 Frank'a mâl olan *karabinalar* için *Alyon Bazargan*'a 10.000 Frank (43.400 kuruş) ödendi²⁶⁹.

1846 yılından itibaren Avrupa ordularındaki piyade neferleri yivli tüfeklerle donatılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere kayıtsız kalamayacağı muhakkaktı. Bunu bilen Fransız silah firmaları, sadık müşteri Osmanlı Devleti'ne kapsüllü yivli tüfeklerden satma tekliflerini ard arda sunmaya devam ediyordu. 1849 Ekiminde Fransa'nın silah imalatıyla ünlü şehirlerinden St. Étienne'deki bir silah firması, Osmanlı Devleti için namlu uzunluğu 38 parmak (96,5 cm), süngü uzunluğu 17 parmak (43 cm) olan yeni *kapsüllü şeşhanelerden* 8000-10.000 adet imal edebileceğini ifade eden teklif mektubunu Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri Kalimaki Bey'e sundu²⁷⁰.

²⁶⁵ BOA, **HR. TO**, 408/34.

²⁶⁶ BOA, **İ. MVL**, 134/3610, Lef 1, 4 Ocak 1848.

²⁶⁷ BOA, **İ. DH**, 175/9443.

²⁶⁸ BOA, **MAD**, nr. 8932, s. 250-251.

²⁶⁹ BOA, **İ. MVL**, 134/3610, Lef 6, 13 Ra 1265 (6 Şubat 1849). 10.000 Frank, Mühimmat-ı Harbiye masraflarından hariç tutularak Harbiye icmaline ithalen Maliye Hazinesinden karşılanacaktı. **A. MKT. MVL**, 13/10, 20 Ra 1265 (13 Şubat 1849); **MAD**, nr. 8932, s. 252.

²⁷⁰ BOA, **A. M**, 328/45.

İlki, Avrupa ordularındaki *Chasseur* (avcı) birliklerinden mülhem olarak 1847 yılında oluşturulan asâkir-i şahane avcı bölüğü, 1852 yılında asâkir-i hassa ve Dersaadet ordularına da teşmil edildi ve bu ordulardaki birer taburun *Chasseur* taburu olarak ayrılmasına karar verildi²⁷¹. Şeşhaneci taburu adı verilmesi planlanan bu askerler için, Fransa'da geliştirilen 1849 model *kapsüllü şeşhanelerden* (yivli) 2000 adet satın alınacaktı²⁷². Tüfeklerle birlikte bu birliklere avcı talimi yaptırmak üzere 2 Fransız uzman getirilecekti²⁷³. Tüfeklerin alımı ve uzmanların getirilmesi işleri için Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Fransız *Mösyö Magnau* görevlendirildi. *Magnau* vasıtasıyla alınan 2000 yivli tüfek 1853 Nisanında İstanbul'a gönderildi²⁷⁴. Tüfeklerin 116.317 Frank tutarındaki bedeli *Rothschild*'den alınan 125.000 Franklık kredi ile ödendi²⁷⁵.

Fransa'dan getirtilen yivli tüfeklerle teçhiz edilen tabur neferleri, bu silahları kullanmak üzere yine Fransa'dan gelen uzmanlar tarafından eğitiliyordu. Talimlerden elde edilen sonuç askerî erkânın ifadesiyle gerçekten göz doldurucuydu. Gelecekte tüm Osmanlı Ordusu'nun *şeşhaneli* (yivli) tüfeklerle donatılacağı göz önüne alınırsa bu tüfekleri kullanan asker sayısının artırılmasının yerinde olacağına kanaat getirilerek Hassa Ordusu Piyade Beşinci Alayı Dördüncü Taburunun da ikinci şeşhaneci taburu olarak teşkiline karar verildi²⁷⁶.

Osmanlı askerî seçkinleri, Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde Fransa'dan 46.000 adet *kapsüllü soldat* (piyade) tüfek ile 4000 adet yivli *kapsüllü tüfek* (*karabina*) satın alınarak sınır boylarındaki birliklere dağıtılmasının yerinde olacağını düşünüyordu²⁷⁷. Bu amaçla Fransa ile hemen temasa geçildi. Fransız Hükümet yetkilileri *kapsüllü kaval tüfeklerden* Marsilya yakınlarındaki silah depolarında bulunan 20.000 adedinin 15-20 güne kadar, buradan biraz daha uzak bölgelerdeki 20.000 *kapsüllü kaval tüfeğin* de 25 güne kadar İstanbul'a

²⁷¹ BOA, A. AMD, 41/26,

²⁷² BOA, A. MKT. UM, 117/78.

²⁷³ BOA, a.g.b., gös. yer.; HR. MKT, 52/37.

²⁷⁴ BOA, İ. HR, 97/4725, Lef 1; A. MKT. UM, 133/14, 17 B 1269 (26 Nisan 1853).

²⁷⁵ BOA, a.g.b., Lef 2, 28 C 1269 (8 Nisan 1853) tarihli irade. Durumu seraskerliğe bildirir tezkire-i samiyeye A. AMD, 43/60. Tüfekleri ve uzmanları temin görevlerini yerine getiren *Mösyö Magnau* 18 Nisan 1853 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. HR. MKT, 59/3.

²⁷⁶ Bu konuda irade talebine dair seraskerliğin arz tezkiresi BOA, A. AMD, 49/40, 28 Z 1269 (2 Ekim 1853). Taburun kurulmasının uygun olacağına dair irade İ. DH, 280/17554, Lef 4, 29 Z 1269 (3 Ekim 1853). Kararı Seraskerliğe bildirir tezkire-i samiyeye A. MKT. NZD, 95/45.

²⁷⁷ BOA, A. MKT. UM, 137/84, 12 N 1269 (19 Haziran 1853).

gönderilebileceğini taahhüt ediyordu. Kalan 6000 *kapsüllü tüfek* de Fransa devlet silah fabrikasından temin edilerek Osmanlı Devleti'nin Marsilya Şehbenderi *Mösyö Emeric* vasıtasıyla hemen İstanbul'a yollanacaktı. 46.000 kapsüllü tüfeğin Osmanlı Devleti'ne maliyetinin, nakliye, sigorta ve diğer ücretler hariç 1.719.920 Frankı bulacağı tahmin ediliyordu²⁷⁸.

Talep edilen 4000 adet *şeshaneli tüfeğe (karabina)* gelince; Fransız yetkililer, Osmanlı Devleti'nin istediği 4000 *şeshaneli (karabina) tüfeğin* stoklarında mevcut olmadığını, ancak aynı sayıda *kapsüllü tüfek* verebileceklerini belirtti. Ancak bu öneri Osmanlı Devleti'nce kabul görmedi. Askerî yetkililer, Osmanlı Devleti'nin istediği *şeshaneli tüfekleri* 3 aydan önce imal etmelerinin mümkün olmadığını bildirince, Osmanlı Sefiri yeni bir teklifte bulundu. O da, Fransız ordusu depolarında mevcut *şeshanelerden (karabina)* 4000 adedinin kendilerine verilmesiydi. Fransız Genelkurmay yetkilileri anbarlarında sadece 13.000 adet *şeshaneli tüfek* olduğunu, bunları da ihtiyaten bulundurduklarını belirterek, bunun mümkün olmadığını belirtti. Ancak Sefir *Veliyüddin Paşa*'nın mevcut *şeshanelerden* hiç olmazsa 2000 *şeshanelinin (karabina)* kendilerine verilmesi, kalan 2000'inin de Fransa'nın devlet silah fabrikasına sipariş verilerek tamamlanabileceği yönündeki ısrarına Fransız Hükümet yetkilileri dayanamadı ve 2000 *şeshaneli tüfeği (karabina)* Osmanlı Devleti'ne vermeyi kabul etti²⁷⁹. Aynı sipariş kapsamında 46.000 *kapsüllü tüfek* için her tüfeğe en az 200 mermi düşecek şekilde 10 milyon kapsül sipariş verildi²⁸⁰. Ancak Seraskerlikçe bunun yeterli olmayacağı düşünülerek kapsüllerin 40 milyona tamamlanması kararı alındı ve 30 milyon kapsül daha sipariş edildi²⁸¹. Toplam 1.847.392 Frank değerindeki tüfek ve kapsüllerin ödemeleri için *Mösyö Rothschild*'den % 0,5 faizle 1.000.000 Frank tutarında kredi alındı²⁸².

Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, daha çok sayıda silaha ihtiyaç duyulduğu ortaya çıktı. Bu maksatla 15 Ekim 1853 tarihinde daha önce Fransa'dan satın alınan *şeshaneli tüfeklerden (karabina)* 10.000 adet daha satın alınmasına karar

²⁷⁸ *Veliyüddin Paşa*'nın Hariciye Nezâreti'ne 21 N 1269 29 Haziran 1853 tarihli takriri, BOA, **İ. HR.**, 100/4877, Lef 2. **HR. SFR (4)**, 10/2, Lef 17.

²⁷⁹ BOA, **a.g.b.**, gös. yer.; **HR. SFR (4)**, 10/2, Lef 8; **HR. SFR (4)**, 10/4; **HR. SFR (4)**, 10/5, Lef 3-4.

²⁸⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 3.

²⁸¹ BOA, **a.g.b.**, Lef 1-5; **HR. SFR (4)**, 10/4; **HR. SFR (4)**, 10/5.

²⁸² BOA, **İ. DH.**, 275/17274, Lef 3, 2 Za 1269 (7 Ağustos 1853); **A. AMD**, 48/22; **HR. MKT**, 63/77.

verildi²⁸³. Buna ilaveten Kasım 1853'te Fransa'ya 900.000 Frank tutarında 25.000 *kapsüllü soldat (piyade) tüfeği* sipariş edildi²⁸⁴. İstanbul'daki fişekhanede henüz kapsül imal makineleri mevcut olmadığından, savaş sırasında da çok miktarda kapsül sarf edileceğinden Fransa'ya 251.500 Frank değerinde 50 milyon kapsül daha ısmarlandı²⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nin savaş halinde oluşu, Avrupa'nın önde gelen silah firmalarına ürettikleri silahları satmak için iyi bir fırsat yaratmıştı. Bunu değerlendirmek isteyen Fransa Devleti bünyesinde faaliyet gösteren özel silah imalathanelerinden biri 1853 Kasımında Osmanlı Devleti Paris Sefiri *Veliyüddin Paşa*'ya Fransız ordusu için imal ettiği ancak Fransız askerî erkânınca kabul görmeyip elinde kalan 1848 model 15.000 *kapsüllü soldat (piyade) tüfeğini* Osmanlı Devleti'ne uygun fiyata satabileceğini bildirdi²⁸⁶.

Bu arada Babiâli ve seraskerlik, daha önce Fransa'ya sipariş verilen 25.000 *soldat tüfeğinden* 50.000 adet daha satın alınması hususunda görüş birliğine vardı²⁸⁷. Ancak hazinenin içinde bulunduğu durum göz önüne alınarak 50.000 tüfekten şimdilik yarısının alınmasının ve poliçeleri vadesinin de uzun tutulmasının daha yerinde olacağına karar verildi (4 Mart 1854)²⁸⁸. Alım işlemleri için Osmanlı Devleti Paris Sefiri *Veliyüddin Paşa* görevlendirildi. *Veliyüddin Paşa* önceki siparişte Fransa'ya tüfek başına 35 Frank 59 Santim ödemiş, bu rakam tüfeğe ait aksesuar ve nakliye giderleriyle 38 Frank 83 Santimi bulmuştu. Bu yüzden yeni fiyat da bu civarda, hatta imkân varsa daha düşük değerde olmalıydı.

Paşa, firmalarla hemen temasa geçti. İlk adres 1853 Kasımında 15.000 *kapsüllü tüfeği* uygun fiyata verebileceği taahhüdünde bulunan firma oldu. Firma sahibi Paris'teki sefaret binasına çağrılarak yanında getirdiği tüfek numunesi Fransız

²⁸³ BOA, **İ. DH**, 281/17622; Gereğinin yapılması hususunda seraskerliğe tezkire-i samiyye **A. MKT. NZD**, 96/35, 21 M 1270 (24 Ekim 1853). 10.000 karabinanın 9000 adedi gönderilmiş, kalan 1000 adedi de 1854 Şubatı sonunda İstanbul'a gitmek üzere gemiyle yola çıkmıştı. **A. MKT. NZD**, 111/48.

²⁸⁴ BOA, **İ. DH**, 281/17655-M, 29 M 1270 (1 Kasım 1853). Kapsüllü ve şeşhaneli tüfeklerin nakliye bedeli olan 11.789 Frank'ın Maliye Hazinesi'nden tesviyesi olundu. **İ. HR**, 103/5060. 1854 yılı başlarında kapsüllü tüfeklerden ancak 5000 adedi teslim edilebilmişti. **A. AMD**, 50/62.

²⁸⁵ BOA, **HR. SFR** (4), 10/2, Lef 22-23; **HR. SFR** (4), 10/6; **HR. SFR** (4), 10/7, **HR. SFR** (4), 10/9.

²⁸⁶ BOA, **A. MKT. NZD**, 102/83, 28 S 1270 (30 Kasım 1853).

²⁸⁷ BOA, **A. MKT. NZD**, 111/48, 24 Ca 1270 (22 Şubat 1854).

²⁸⁸ BOA, **İ. HR**, 109/5351.

askeri yetkilileri ve Osmanlı temsilcileri tarafından muayene edildi²⁸⁹. Yapılan incelemeler sonucu tüfeğin alımına engel teşkil edecek herhangi bir soruna rastlanmayarak firma sahibi ile pazarlığa oturulmuş ve 1854 Mayıs'ında anlaşma sağlanmıştı. Buna göre firmadan 14.000 adet *soldat tüfeği* satın alınacaktı. Firmaya tüfek başına Marsilya Limanı'na dek nakliye dâhil 34 Frank 67 Santim verilecekti. 439.880 Franklık bedelin 45.500 Frankı peşin, kalanı tüfeklerin teslim tarihinden altı ay sonra ödenecekti. Osmanlı Devleti'nin bu alımdan kazancı 58.240 Frank olacaktı²⁹⁰. Kalan 11.000 tüfek de ya bu firmadan ya da uygun fiyatı veren başka bir fabrikadan tedarik edilecekti. Bu yüzden makul fiyata tüfek verecek firma bulununcaya kadar beklenmeye başladı.

Kapsüllü tüfeklerin alımına dair temaslar sürerken, Fransa'nın resmi silah imalatçısı *Châtellerault Silah Fabrikası*'nın müdürü, *Mirliva Rüstem Bey*'e bazı silah örnekleri sunmuştu. Bu tüfekler şunlardı²⁹¹:

1846 model çubuk tip (tipe) süvari tüfeği
1849 model piyade tüfeği
1849 model topçu tüfeği
1849 model süvari tabancası
1850 model çift tabanca (subay tabancası)

Fabrika müdürü, tüfekler *Mirliva Rüstem Bey* ve *Sefir Veliyüddin Paşa* tarafından beğenilirse bunlardan Osmanlı Devleti için istenilen sayıda üretilebileceklerini ifade ediyordu.

Aynı tarihlerde Osmanlı Devleti aleyhine neticelenebilecek bir olayın istihbaratı alınmıştı. Osmanlı Devleti Brüksel Maslahatgüzârı *Kerckhove*, 23 Ağustos 1854 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği mektubunda Saint-Étienne'de oturan Fransa tebaasından *Barblet* isimindeki silah imalatçısının Osmanlı Devleti'ne eski model ve kalitesiz silah satma girişiminde bulunacağı haberini aldığını bildiriyordu²⁹². *Barblet*, İstanbul'a göndermek üzere Liège'den 5500 parça eski

²⁸⁹ Veliyüddin Paşa, silah fabrikalarını görmek, oradaki tüfek imalatı ve fiyatları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla Fransa'nın başlıca silah üretim merkezlerinde ve Belçika'nın özellikle Liège şehrindeki imalathanelerde incelemelerde bulunmuştur. Paris'e dönerken beraberinde kendisine fabrikalarda gösterilen tüfek numunelerinden de birer tane götürmüştür. Firma sahibinin sefarete getirdiği tüfek, bu numune tüfeklerle kıyaslandığında tüfeğin işçilik ve baha açısından diğerlerine daha tercih edilir olduğu tespit edilmiştir. BOA, **İ. HR.**, 109/5351.

²⁹⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 3. Tüfeklerin peşinat parası olan 45.500 Frank, *Rothschild*'den temin edilmişti.

²⁹¹ BOA, **HR. SFR (4)**, 10/8, 22 Kasım 1853.

²⁹² BOA, **HR. MKT**, 71/39.

model silah satın almıştı. Tanesi 14 Frank olan ve 1848 yılında Macar ihtilalciler ve İtalyanlar için üretilmiş bu âdi tüfek ve tabancalar, Fransa'da imal edilmiş tanesi 33 Frank değerindeki kaliteli tüfeklerin aralarına serpiştirilerek Osmanlı Devleti'ne satılacaktı. *Kerckhove*, verdiği istihbarata binaen Osmanlı yetkililerinin bu konuda bir an önce önlem alması gerektiğini ifade ediyordu²⁹³.

Babiâli, Hariciye Nezâreti aracılığıyla durumu Fransa Dışişleri Bakanlığı'na ilettili. Bakanlık hemen harekete geçerek gerekli tahkikata başladı. İnceleme ve soruşturmalar 1854 Kasımında sonlandı. 25 Kasım 1854 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı *Mösyö Drouyn de Lhuys*, İstanbul'daki Fransa Devleti Maslahatgüzârı'na Belçika'dan İstanbul'a gönderileceği istihbaratını aldığı gemilerin isimlerini ve içlerinde bulunan silah miktarını gösterir pusulayı gönderdi. 10-16 Kasım tarihleri arasında Anvers ve Lille Gümrüklerinden İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan eski model silah yüklü gemilerin isimleri şunlardı²⁹⁴:

Gümrük	Gemi İsmi	Silah Tür ve Miktarı
Anvers	<i>Josephine</i>	400 çift tabanca
Lille	<i>Ostze</i>	2000 adet tüfek ve 1475 çift tabanca
Toplam		2000 tüfek ve 3750 adet tabanca

Maslahatgüzâr pusulayı hemen Hariciye Nezâreti'ne gönderdi. Nezâret de pusuladan birer nüshayı gemilerin limana yanaşmalarını önlemeleri için Zabtiye Müşirliği ve Gümrük Emaneti'ne gönderdi. Böylelikle Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanacak bir sahtekârlığın önü alınmış oldu. Babiâli, bu olayın ardından Avrupa'dan silah alımlarında daha çekimser ve temkinli olma kararı aldı. Nitekim 1854 Sonbaharı başlarında Fransa'daki bir tüccarla 10.000 *kapsüllü tüfek* alımına yönelik yapılan anlaşma, tüccarın sözleşme şartlarını yerine getirmemesi gerekçesiyle Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak feshedildi²⁹⁵.

1854 Haziranına doğru daha önce sipariş olunan 14.000 tüfek İstanbul'a gönderildi. Kalan 11.000 tüfek de aynı firmadan daha önceki fiyat üzerinden satın alındı. 11.000 tüfek peşin para karşılığı alındığından bedeli olan 381.370 Frank, % 0,5 faizle *Mösyö Rothschild*'den temin edilerek ödendi²⁹⁶. Tüfekler 1854 Mayısından

²⁹³ BOA, **HR. MKT**, 87/53.

²⁹⁴ BOA, **HR. MKT**, 96/51, Lef 2.

²⁹⁵ BOA, **HR. SFR** (4), 5/60.

²⁹⁶ BOA, **İ. HR**, 110/5398, Lef 3, 18 N 1270 (15 Haziran 1854); **HR. MKT**, 82/48, Lef 2, 11 Za 1270 5 Ağustos 1854.

itibaren Osmanlı Devleti'nin Marsilya Şehbenderi *Mösyö Emeric* tarafından partiler halinde İstanbul'a gönderilmeye başlandı²⁹⁷.

Kapsüllü tüfeklerin alımına yönelik anlaşmaların yapılmasından kısa bir süre sonra yine Fransa'dan Avrupa'da yeni geliştirilerek piyasaya sürülen *kapsüllü şeşhanelerden* 11.000 adet alınmasına karar verildi²⁹⁸. 1855 yılı Martında satın alınan 25.000 *kapsüllü tüfekten* ancak 20.228 adedi İstanbul'a ulaşabilmişti. Kalan 4772 tüfeklik eksiğin *kapsüllü tüfekler* yerine Avrupa'da imal edilmekte olan yeni model *şeşhanelerle* giderilmesinin uygun olacağına kanaat getirildi ve Paris Sefaretine gerekli talimatlar verildi²⁹⁹. Bu karar alındığı sırada Fransız asıllı *Mareşal Magnau*, Babiâli'den Fransa'daki silah fabrikalarından birinin stoklarında 4000 *şeşhaneli tüfek* bulunduğunu ve bunların satın alınmasını istedi³⁰⁰. Seraskerlik tüfeklerden bir tanesinin numune olarak gönderilmesini talep etti³⁰¹. 1856 Nisanına gelindiği halde ortada tüfeklere dair ne bir bilgi ne de bir numune vardı. Alımdan sorumlu yetkililere bunun sebebi sorulduğunda sorunun imalatçı firmadan kaynaklandığını, o nedenle satın alma sürecinin zora girdiğini bildirdiler³⁰². Bunun üzerine firmadan 4000 parçalık *şeşhane* siparişinden vazgeçildi ve kalan 4772 tüfek de *kapsüllü tüfek* olarak gönderildi.

Başarısızlıkla neticelenen *şeşhane* siparişleriyle ilgili girişimler sürdüğü sırada satın alınan 12.000 *tabanca (pistol)*, 1856 Şubatında İstanbul'a gönderildi³⁰³. *Tabancalar* İstanbul'a gelmek üzere yolda iken Tophane Müşiri *Ahmed Fethi Paşa*, harbiye anbarında *şeşhaneli tüfek* stoku tükendiği, ordudaki *şeşhane*ci taburlarının kuruluşlarından beri eksik olan *şeşhanelerinin* tamamlanması ve Kırım Savaşı sırasında savaş meydanında telef ve kaybolanlarının yerine yenilerinin tedariki gibi nedenlerle Fransa ordusu anbarlarında bulunan *şeşhanelerden* 10.000 adet satın

²⁹⁷ BOA, **İ. HR.** 114/5534, Lef 3, **İ. HR.** 114/5544, Lef 1-3; **HR. MKT.** 87/1, **İ. MVL.** 316/13370, **İ. HR.** 115/5630, Lef 3; **HR. MKT.** 92/46, **HR. MKT.** 101/13, **İ. HR.** 118/5792; **A. AMD.** 59/68; **HR. MKT.** 103/46, **İ. HR.** 118/5810, Lef 3; **A. AMD.** 60/24; **HR. MKT.** 104/40.

²⁹⁸ BOA, **İ. HR.** 118/5806, Lef 2.

²⁹⁹ BOA, **A. MKT. NZD.** 137/7, 21 C 1271 11 Mart 1855; **A. AMD.** 61/28; **HR. MKT.** 104/37, 29 C 1271 (19 Mart 1855).

³⁰⁰ BOA, **HR. MKT.** 124/57, 11 S 1272 (23 Ekim 1855); Konu hakkında görüş bildirmesi için Tophane-i Âmire müşirine tezkire-i samiyye **HR. MKT.** 127/25, 6 Ra 1272 (16 Kasım 1855).

³⁰¹ BOA, **HR. MKT.** 143/3.

³⁰² BOA, **A. MKT. NZD.** 182/72, 16 Ş 1272 (22 Nisan 1856).

³⁰³ BOA, **HR. SFR (4)**, 21/10, Lef 2.

alınmasını talep etti³⁰⁴. Müşir *Fethi Paşa*'nın bu isteği kabul görerek Paris Sefareti'ne gerekli temaslarda bulunması için talimat verildi (9 Şubat 1856)³⁰⁵. Osmanlı Devleti'nin 10.000 *şeshanelik* sipariş vereceğini duyan Fransız silah firmaları hemen harekete geçerek Paris Sefareti'nin kapısını aşındırmaya başladılar. 13 Şubat 1856 tarihinde firmalardan biri, 2500 adet *şeshaneli tüfeği* kısa süre içinde imal ederek Osmanlı yetkililerine teslim edebileceğini bildiriyordu³⁰⁶. 10.000 *şeshaneli tüfek*, birkaç farklı firmadan temin edilerek tamamlandı. Bu *şeshanelere* ilaveten bir 10.000 *karabina* daha sipariş verildi³⁰⁷. 1856 yılı Ağustos ayında ödemeleri tamamlanan *şeshaneli tüfekler*³⁰⁸ Eylül ayında İstanbul'a gönderildi³⁰⁹.

Özellikle Kırım Savaşı sırasında Fransa'dan çok miktarda tüfek, tabanca, kapsül vesair harp mühimmatı ithal edilmişti. Bu malzemelerin alımları sırasında kontrat, ruhsat, muayene, gümrük gibi daha pek çok resmî işlem Paris-İstanbul ve Marsilya üçgeninde yerine getirilmekte ve bu da epey zaman almaktaydı. İşlemlerin uzaması mühimmatın temininde gecikme ve sıkıntılara yol açtığından bundan sonra Fransa'dan yapılacak mühimmat ithallerinde kolaylık sağlamak amacıyla ruhsat, sigorta gibi alım satım işlemleri satın alımın yapıldığı firmanın bulunduğu şehirdeki resmi kurumlarca gerçekleştirilecek ve böylelikle meydana gelen zaman kaybı en alt düzeye indirilecekti. Bu tasarı her iki devletin ileri gelenlerince uygun bulunarak hemen yürürlüğe kondu³¹⁰.

1857 yılında Kırım Savaşı sona ermiş ve Osmanlı idarecileri savaşın etkilerinden bir nebze olsun sıyrılarak olaylara daha net bakma fırsatı bulmuşlardı. Bu fırsat bir takım eksikliklerin de fark edilmesine olanak sağladı. Harbiye anbarında yapılan sayımlar sırasında *Veliyüddin Paşa*'nın Paris Sefirliği zamanında Fransa'dan ithal edilen 25.000 *kapsüllü soldat tüfeğinden* 317 tanesinin eksik olduğu tespit edilmişti³¹¹. Hemen Osmanlı Devleti'nin Marsilya Şehbenderi *Mösyö Emeric*'le

³⁰⁴ BOA, **İ. DH**, 338/22219, Lef 1.

³⁰⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 2 C 1272 (9 Şubat 1856) tarihli irade. Tüfeklerin bedeli Paris'teki sarrafların birinden veya Londra'dan temin edilecek krediyle ödenecekti. **A. MKT. MHM**, 84/34.

³⁰⁶ BOA, **HR. MKT**, 135/76.

³⁰⁷ BOA, **HR. MKT**, 142/88, Lef 2, 10 Ş 1272 (16 Nisan 1856). *Karabinaların* ödemeleri için gerekli kredi Londra'dan temin edildi. **HR. SFR** (3), 27/9, Lef 8; **HR. MKT**, 143/36; **HR. MKT**, 152/40.

³⁰⁸ BOA, **HR. MKT**, 156/92,

³⁰⁹ BOA, **HR. MKT**, 29/13, Lef 8; **HR. MKT**, 164/55.

³¹⁰ BOA, **HR. MKT**, 157/44,

³¹¹ BOA, **HR. MKT**, 186/19, 17 Ş 1273 (12 Nisan 1857).

irtibata geçildi. *Mösyö Emeric*, Hariciye Nezâreti'ne 1854 Mayısından itibaren kendisine 917 sandık teslim edildiğini, Marsilya'daki muayene ve sayımlar esnasında her hangi bir eksiğe rastlamadığını belirtti³¹². 16 Nisan 1857 tarihinde *Veliyüddin Paşa* ve *Mösyö Emeric*'in talimatlarıyla Fransa'dan ne kadar tüfeğin hangi gemilerle İstanbul'a gönderildiğini gösterir pusula temin edilerek Tophane-i Âmire Nezâreti'ne gönderildi³¹³:

Gönderi Tarihi	Kaptan	Gemi	Sandık Miktarı	Tüfek Miktarı
26 Mayıs 1854	Gachina	<i>Egyptus</i>	32	960
12 Haziran 1854	Hommey	<i>Euphrate</i>	35	1050
16 Haziran 1854	Lapaquerin	<i>Gange (Ganj)</i>	69	2070
21 Haziran 1854	Payen Valence	<i>Thabor</i>	24	720
1 Temmuz 1854	Gachina	<i>Egyptus</i>	40	1200
6 Temmuz 1854	Rey	<i>Indus</i>	62	1860
1 Ağustos 1854	Payen Valence	<i>Thabor</i>	9	270
26 Ağustos 1854	Laurent Choviy	<i>Gange</i>	114	3420
6 Ekim 1854	Payen Valance	<i>Thabor</i>	17	408
11 Aralık 1854	Enoud	<i>Gange</i>	21	596
1 Ocak 1855	Salomes	<i>Clyde</i>	43	1098
15 Ocak 1855	Enoud	<i>Gange</i>	27	810
2 Nisan 1855	Hommey	<i>Euphrate</i>	106	2540
9 Nisan 1855	Fabu	<i>Sinai</i>	13	299
23 Nisan 1855	Payen Valance	<i>Thabor</i>	65	1740
7 Mayıs 1855	Favre	<i>Simois</i>	80	
14 Mayıs 1855	Rey	<i>Indus</i>	81	3817
17 Mayıs 1855	Bellequin	<i>Clyde</i>	26	743
7 Haziran 1855	Enoud	<i>Gange</i>	45	1207
25 Haziran 1855	Rey	<i>Indus</i>	8	192
TOPLAM			917	25.000

Pusulaya göre her şey yolunda gibi gözüküyordu. Ancak yaklaşık 14 sandıklık tüfek ya limandaki kontroller sırasında eksik sayılmış ya da Marsilya'dan hareket ettikten sonra başlarına bir şey gelmişti. Eksik tüfek meselesinin nasıl çözüme kavuşturulduğu hakkında net bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, iki ülke arasında büyük anlaşmazlıklar doğuracak bir mesele olmaktan uzak olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim bu olay sonrası Fransa'dan tüzel ve özel silah alımlarının tüm hızıyla devam etmesi bunun en açık delilidir.

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Avrupalı Devletlerin askerlerinden oluşan müttefik kuvvetlerinin silahlarını montaj ve tamir

³¹² BOA, HR. TO, 320/2.

³¹³ BOA, HR. MKT, 191/76.

için Rumelihisarı civarında bir atölye kuran Fransa Devleti, buraya Fransa'nın resmî silah imalathanesi *Châtellerault Silah Fabrikası*'ndan pek çok silah ustası getirmişti. Bu ustalar bozulan tüfekleri tamir ediyor, de monte haldeki tüfek parçalarını bir araya getirerek imal ettikleri tüfekleri cepheye sevke hazır hale getiriyordu. Atölyedeki çalışmaları sırasında kendilerine yardım etmeleri ve Avrupa işi tüfeklerin tamir ve montaj işlerini öğrenmeleri amacıyla Osmanlı vatandaşı ameleler de istihdam edilmişti. Ancak savaşın sona ermesiyle birlikte Fransa bu atölyeyi tasfiye etmiş ve ustaları da Fransa'ya geri götürmüştü. Bu nedenle Osmanlı Tüfekhanesi amelelerinin montaj ve tamir işlerine yönelik formasyonu da yarım kalmıştı. Babiâli ve Osmanlı askerî erkânı, amelelerin *yivli tüfek* imaline yönelik yarım kalan eğitimlerini tamamlamaları için tüfekhane çalışanlarından ve harbiye öğrencilerinden yetenekli olan 30'unu başlarında 2 subayla birlikte Fransa'daki *Châtellerault Silah Fabrikası*'na göndermenin yararlı olacağına kanaat getirmiş ve sonuçta 1856 Martında Fransız Hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma yapılmıştı³¹⁴. Anlaşmaya göre 32 nefer Osmanlı öğrencisinin eğitilmesi karşılığında Fransa'daki *Châtellerault Silah Fabrikasına*, 30.000 Frank değerinde 1853, 1854 ve 1855 model 610 parça *karabina tüfeği (şeşhane)* sipariş olundu³¹⁵.

1840'ların sonlarına doğru donanma askerleri uzun süngülü kapsüllü *filintalarla* donatılmıştı. 1857 yılında Seraskerlik ve Tophane-i Âmire Müşirliği'nce Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz kuvvetlerindeki tüm neferlerin *yivli tüfeklerle* donatılması kararı alınınca bu askerlerin mevcut silahları Avrupa'da geliştirilen *kapsüllü ve yivli silahlarla* değiştirilmeye başladı. Bu kapsamda 5 Temmuz 1857 tarihinde donanma askerleri için Fransa Donanması'nda bulunan uçları uzun süngü yerine kasaturalı ve kapsüllü 3000 parça *şeşhane* satın alınmasına karar verildi³¹⁶. Bedelleri Tersane-i Âmire hazinesinden karşılanacak silahların her birine 100'er kapsül verilecekti³¹⁷.

³¹⁴ BOA, **İ. HR**, 142/7461, Lef 4; **A. AMD**, 79/28, 1273 t.t.

³¹⁵ BOA, **HR. MKT**, 185/49. Tüfeklerin küsur bedeli 286 Frank, Maliye Hazinesinden tesviye edilmişti. **HR. MKT**, 188/50, 5 N 1273 (29 Nisan 1857). Tüfekler 1857 Temmuzunda İstanbul'a ulaşmıştı. Nakliye ücreti olan 352 Frank 77 Santimin poliçesi 1857 Haziranında Paris Sefiri *Mehmed Cemil Paşa*'nın emrine gönderildi. **İ. HR**, 144/7604, Lef 3; **A. AMD**, 76/10, 1273 t.t.; **HR. MKT**, 198/12; **HR. MKT**, 206/51.

³¹⁶ BOA, **İ. HR**, 145/7650, Lef 3.

³¹⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 2.

1858 Martında *Châtellerault Silah Fabrikası*'na yine 30.000 Frank değerinde, ama bu kez 500 adet *şēshaneli tüfek* sipariş verildi³¹⁸. 500 parça kuşak, 500 parça çevirecek ve 500 parça kurşun burmasından oluşan aksesuarlarıyla birlikte ithal edilen *şēshaneler* partiler halinde gönderildiğinden tamamı ancak 1860 Martında İstanbul'da olabildi³¹⁹.

1857 yılı sonunda Ordudaki neferlerin tamamının *yivli tüfeklerle* teslimi kararının alınmasının ardından Avrupa'nın önde gelen tüfek imalatçısı devletlerine *şēshaneli tüfek* siparişleri verilmeye başlamıştı. Bu konuda ilk önce kıta Avrupasının en güçlüsü Fransa'ya başvuruldu. Ancak buradaki *şēshaneli tüfeklerin* fiyatı gayet yüksekti. Yapılan araştırmalarda Belçika'daki *kapsüllü ve yivli tüfek* imalatı Fransa'ya nazaran daha uygun olduğundan ilk partiyi teşkil eden 10.000 *şēshane* Belçika'ya sipariş verilmişti. Bu tüfekler kısım kısım İstanbul'a gönderilmekte olup, tamamının teslimi uzun zaman alacağından, o aralık acil ihtiyaç duyulan *tigelü (çubuk) şēshanelerden* 2500 tanesinin Fransa'dan satın alınmasına karar verildi (29 Haziran 1858)³²⁰.

1860 yılının sonlarına doğru, iki yıl önce sipariş verilen 10.000 *şēshaneli tüfeğin* tamamına yakını İstanbul'a ulaşmıştı. Babiâli, askerî kanaat önderlerinin telkinleriyle 15.000 *şēshaneli tüfek* daha ithali için Avrupa'daki temsilcilikleri harekete geçirdi³²¹. Alınması düşünülen *şēshaneli tüfekler*, Fransa ve Belçika ordularında kullanılmakta olan en son model tüfeklerdi ve tane başı 59 Franka satın alınabilecekti. Bu şekilde Osmanlı Devleti'ne maliyetleri 885.000 Frank (4.500.000 kuruş) olacaktı³²². Ancak kısa sürede tüfeklerin alımına yönelik müspet bir netice elde edilememişti. Bunda bahsedilen tüfeklere ait ödemelerin ileride Osmanlı Hazinesi'ne sıkıntı yaratacak oluşunun payı büyüktü. Sultan Abdülaziz, Avrupa'dan tüfek satın alınması yerine, Tüfekhane'ye haftalık 40.000 kuruş tahsisat ayrıldığı takdirde Avrupa'dan birçok makine ve alet edevat getirtilerek Zeytinburnu Demir

³¹⁸ BOA, **İ. HR**, 153/8089, Lef 2. Tüfeklerin bedeli için *Kamando*'dan % 3,5 faizle 30.000 Franklık kredi alınmıştı. **HR. MKT**, 230/23; **HR. MKT**, 259/11; **MAD**, nr. 8934, s. 231-234.

³¹⁹ BOA, **MAD**, nr. 8934, s. 158. Tüfeklerin nakliyesi 1570 Frank tutmuştu. **HR. MKT**, 272/85; **HR. MKT**, 330/18; **HR. MKT**, 337/86.

³²⁰ BOA, **İ. HR**, 156/8310, Lef 2; **HR. MKT**, 244/91. Bu iş için o sıralar Fransa'da bulunan Hâriciye Nâzırı *Fuad Paşa* görevlendirilmişti. **A. AMD**, 69/59, 1274 t.t.; **A. MKT. MHM**, 135/53, (6 Z 1274) 17 Temmuz 1858.

³²¹ BOA, **A. MKT. NZD**, 331/42.

³²² BOA, **A. MKT. NZD**, 335/8, Lef 2.

Fabrikası dâhilinde kurulan modern tüfekhanede ayda 500 yeni *şeşhane* imal edilip, 3000 adet *kapsüllü tüfek* de *yivli tüfeğe* dönüştürülebilecekken neden hâlâ Avrupa'dan *şeşhaneli tüfek* alındığını hiddetle ve ısrarla sorguluyordu³²³.

Şeşhanelerin alımı hususunda padişahı ikna çabaları ancak 1861 yılı Baharında olumlu netice verdi. Devlet ricâli ve askerî erkânın, padişahı satılmakta olan eski tunç toplardan elde edilecek gelirin bir kısmının yeni alınacak *şeşhanelere* ayrılabilceğini telkin etmesinin büyük rolü vardı. Padişah ikna edildikten sonra Fransız Hükümeti'nden silah alımında kendilerine mümkün mertebe kolaylık sağlanması talep edildi³²⁴. Fransız yetkililer ise tüfeklerin tanesini en son 55 veya 56 Frank'a verebileceklerini belirterek, ithalat işlemlerinde kendilerine diğer her türlü kolaylığın gösterileceği bildirildi³²⁵. Fransa'da bu tüfeklere yönelik tahkikat ve fiyat indirimi çalışmaları sürerken 1862 yılı başında ithal edilecek *şeşhanelerin* sayısının 30.000'e yükseltilmesine karar verildi³²⁶.

Başlangıçta belirtilen miktar *şeşhanenin* tamamının Fransa'dan alınması düşünülüyordu. Ancak Fransa'daki firmalara *şeşhane* siparişi veren yalnız Osmanlı Devleti değildi. Rusya, Osmanlı Devleti'nden önce Fransa'ya büyük miktarda *şeşhane* siparişi vermişti ve Fransa'daki silah firmalarının birçoğu Rusya'nın siparişlerini yetiştirmekle meşguldü. Bu nedenle *şeşhanelerin* 20.000 adedinin Belçika'dan, 10.000 adedinin de Fransa'da yaptırılması uygun görüldü³²⁷. Ancak Belçika da Fransa gibi Rusya ve diğer bazı devletlerin *şeşhane* siparişlerini yetiştirmekle meşguldü. Silah teknolojisi üreten bu iki devletin meşguliyeti Osmanlı Devleti'ni çaresiz sırasını beklemeye mecbur bıraktı. Fransa'dan hiç olmazsa bir miktar tüfek temin edebilmenin yolları arandı. Bu nedenle Paris Sefiri *Mehmed Cemil Paşa* ve *şeşhane* temini için Fransa'da bulunan *Miralay Rüstem Bey*'e Fransa'nın harbiye anbarında ne kadar *şeşhane* olduğunu ve bunların ne kadarını Osmanlı Devleti'ne verebileceklerini öğrenmeleri istendi³²⁸. Fransız Genelkurmayı yetkilileri depolarında Fransız ordusu için ihtiyaten 30-40.000 adet kadar *şeşhane*

³²³ BOA, A. MKT. NZD, 335/8, Lef 3.

³²⁴ BOA, HR. MKT, 381/80, Lef 1.

³²⁵ BOA, a.g.b., Lef 2, 14 Z 1277 (23 Haziran 1861).

³²⁶ BOA, İ. HR, 191/10731.

³²⁷ BOA, İ. HR, 196/11164; HR. TO, 72/64, 31 Ekim 1862.

³²⁸ BOA, İ. HR, 197/11170, Lef 1, 8 Kasım 1862.

olduğunu, İmparatorlarının izni olursa bunun ancak 6000 adedini Osmanlı Devleti'ne verebileceklerini bildirmişti³²⁹.

Bu arada Sultan Abdülaziz, tüfeklerin alınması ve diğer masrafları için 1862 Kasımında 17.500 adet 100'lük altın (Osmanlı Lirası) vermişti. Bu miktardan 190 altın masraf olarak düşüldükten sonra kalan 17.310 altın, Franka dönüştürülmüştü. Tahvil sonucu toplam 392.782 Frankı bulan meblağ, tüfeklerin alım işlemleri tamamlanıncaya kadar bir miktar da olsa kazanç elde edilmesi maksadıyla % 2,5 faiz veren Paris'teki *Crédit Industriel* adlı yatırım şirketine yatırıldı³³⁰.

1862 yılı sonunda Fransa İmparatoru 6000 şeşhanenin Osmanlı Devleti'ne verilmesine razı oldu³³¹. Bunun üzerine iki devlet aralarında anlaşmaya vardı³³². Bahsedilen 6000 *süngülü şeşhanenin* bedeli, tanesi 54 Frank 60 Santimden aksesuar ve sandıklama masrafları dâhil 346.749 Frankı buluyordu. Bu rakam, Osmanlı Devleti Paris Şehbenderi tarafından *Crédit Industriel*'e daha önce yatırılan 392.782 Franktan tesviye edilecekti³³³. Tüfekler, Osmanlı yetkililerine Fransa'nın Grenoble, Metz, Douai ve Strasbourg'daki harbiye anbarlarından teslim edilecekti³³⁴. Fransa'nın devlet fabrikaları depolarından alınacak bu şeşhanelerin aksesuarları ve sandıklama, su geçirmez muşamba ile kaplama gibi işlem ücretleri şöyleydi³³⁵:

	Miktar (adet)	Birim Fiyatı (Frank)	Toplam Maliyeti (Frank)
Süngülü şeşhane	6000	54,60	327.600
Tüfek edevatı	6000	1,42	8580
Kurşun çıkarmaya mahsus alet	6000	68 santim	4080
Yay sökmeye mahsus alet	600	1,90	1140
Mıh sökecek alet	600	90 santim	540

³²⁹ BOA, **a.g.b.**, Lef 2. Zikrolunan 6000 *şeşhaneli tüfek* şimdilik tahmin olunan hesaba nazaran Fransa fabrikalarında imal ettirilmiş olsa tüfeğin tanesi sandık masrafı ve Marsilya'ya kadar nakliye masrafı ile birlikte toplam 68 Franka mâl olup toplam bedeli 408.000 Frank olacaktı. Belçika'da yaptırıldığı takdirde Anvers İskelesi'nde teslim olunmak üzere tanesi 66,5 Franktan toplam bedeli 399.000 Franka baliğ olacaktı. Eğer bu *şeşhaneli tüfekler* Fransa Devleti'nden kendisine mâl olduğu fiyattan yani her tüfek 59,5 Franka alınır ve Marsilya'ya kadar sandık ve yol masrafı ile 62 Franka olursa o zaman toplam maliyet 372.000 Frank olacaktı. Osmanlı Devleti, Fransız Hükümeti'nden firmaların tüfekleri kendilerine verdikleri fiyattan vermesi hususunda aracı olmasını istiyordu. **HR. SFR (4)**, 48/85, 17 Kasım 1862.

³³⁰ BOA, **İ. HR.**, 197/11206, Lef 2; **HR. SFR (4)**, 48/111.

³³¹ Hâriciye Nâzırı *Mehmed Emin Âli Paşa*'nın Paris Sefâreti'ne 4 Aralık 1862 tarihli mektubu: BOA, **HR. SFR (4)**, 49/83; **HR. SFR (4)**, 48/119.

³³² BOA, **İ. HR.**, 198/11236, Lef 9, 5 Ocak 1863.

³³³ BOA, **İ. HR.**, 198/11260, Lef 4, 9 Ş 1279 (29 Ocak 1863); **HR. SFR (4)**, 49/8; **HR. SFR (4)**, 49/12; **HR. SFR (4)**, 49/33.

³³⁴ BOA, **İ. HR.**, 198/11242, Lef 8; **HR. SFR (4)**, 48/91; **HR. TO**, 72/1, Lef 2.

³³⁵ BOA, **İ. HR.**, 198/11260, (Lef 2); **HR. TO**, 73/2, (Lef 1).

Şeşhaneler için imal olunan sandık	334	13,65	4559
Tüfeklerin sandıklama masrafı		75 santim	250,50
Toplam			346.749,50

6000 *süngülü şeşhaneden* ilk 1548 adedi, aksesuarlarıyla birlikte 95 sandığa yerleştirilerek Grenoble'daki depodan Marsilya'ya nakledildi. Belirtilen tüfekler, Marsilya Limanı'nda demirleyen vapurlara yüklenerak 31 Ocak 1863 tarihinde İstanbul'a varmak üzere Marsilya'dan hareket etti³³⁶. 7 ve 8 Şubat 1863 tarihlerinde ardi ardına Marsilya'dan hareket eden vapurlarla 1782 adet *şeşhane* daha İstanbul'a gönderildi³³⁷. 14 Şubat 1863 tarihinde gönderilenlerle birlikte İstanbul'a yollanan *şeşhane* sayısı 4428'e ulaştı³³⁸. 21 Şubat 1863 tarihinde 57 sandığa yerleştirilmiş vaziyette Marsilya'dan gönderilen 1014 *süngülü şeşhane* ile birlikte İstanbul'a gönderilen *şeşhane* sayısı 5442'yi buldu³³⁹. Kalan 558 *şeşhane* 28 Şubat 1863 tarihinde Marsilya'dan İstanbul'a gidecek olan vapura yüklenerak yola çıkmıştı³⁴⁰. Böylelikle 6000 adet *süngülü şeşhanenin* tamamı İstanbul'a gönderilerek sipariş tamamlanmış oldu³⁴¹.

Bu siparişin ardından 1863 yılı sonunda Fransa ve Belçika'ya 16.000 adet *şeşhaneli tüfek* siparişi gündeme geldi. Fransa'nın *Saint Étienne Silah Fabrikası* müteahhidleri, tüfeklerin kendi fabrikalarında imali için Osmanlı Sefâreti'ne seferber oldular³⁴². Mart 1864'te 16.000 adet *Enfield* model karabinadan 8000'i tanesi 72 Frank'tan Fransa'daki *Saint Étienne Silah Fabrikası*'na sipariş verildi³⁴³. Bunlardan gönderilen 2016 adedinin bedeli olan 145.152 Frank'ın ödenmesi için Osmanlı Bankası aracılığıyla *Crédite Mobilier-Paris*'ten kredi alındı³⁴⁴. Ekim 1864'te fabrikanın satış müdürü *Felix Escoffier*, *Enfield* karabinalardan 5004 adedinin daha

³³⁶ Paris Sefâreti'nden Tophane-i Âmire Müşirliği ve Hâriciye Nezâretlerine 30 Ocak 1863 tarihli telgraflar BOA, **HR. SFR (4)**, 49/18; **HR. SFR (4)**, 49/20.

³³⁷ BOA, **HR. SFR (4)**, 49/34.

³³⁸ BOA, **HR. SFR (4)**, 49/36.

³³⁹ BOA, **HR. SFR (4)**, 49/45; **HR. SFR (4)**, 49/48, 22 Şubat 1863.

³⁴⁰ BOA, **HR. SFR (4)**, 49 /59; **HR. SFR (4)**, 49/61; **HR. SFR (4)**, 49/71, 6 Mart 1863. 6000 *şeşhanenin* İstanbul'a nakliye masrafları *Crédite Industriel*'de diğer ödemelerden sonra kalan paradan ödenecekti. **HR. SFR (4)**, 49/69, 6 Mart 1863.

³⁴¹ BOA, **HR. SFR (4)**, 48/2.

³⁴² BOA, **A. MKT. MHM**, 285/83; **A. MKT. NZD**, 534/15, 6 Nisan 1864.

³⁴³ BOA, **HR. SFR (4)**, 81/33, Lef 2.

³⁴⁴ BOA, **HR. SFR (4)**, 81/34; **HR. SFR (4)**, 81/35; **HR. SFR (4)**, 81/39.

hazır olduğunu ve Marsilya'dan İstanbul'a bir an önce gönderilmeleri için var gücüyle çalıştıklarını bildirdi³⁴⁵.

Osmanlı Devleti *karabinaların* ödemeleri konusunda epey sıkıntı yaşıyordu. Fabrika yetkilileri ödemelerin bir an önce yapılmasını, aksi takdirde üretime ara vermek zorunda kalacaklarını ve haklarını almak için olayı hukuki platforma taşıyacaklarını belirtiyorlardı³⁴⁶. Ödeme sorunu, *karabinalardan* 3000 adedinin bedelini devlet erkânının sübvanses etmesiyle giderildi³⁴⁷. Silahların ödeme sorunu çözüldükten ve silahların tamamı İstanbul'a ulaştıktan sonra sıra taltife gelmişti. *Karabinaların* muayenesinde gösterdikleri yararlılık nedeniyle 20 Kasım 1865 tarihinde Fransa Devleti tarafından kontrolör olarak atanan *Yarbay Geffré*'ye dördüncü ve *Saint Étienne Silah Fabrikası*'nın satış sorumlusu *Felix Escoffier* ile otuz seneden beri Osmanlı Devleti'ne hizmeti bulunmuş Belçikalı *Dieudonné Ancion*'a da beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verildi³⁴⁸.

Fransa, 1866 yılında ağızdan dolma mekanizmaya sahip *Chassepot* tüfeklerini kuyruktan dolma mekanizmaya dönüştürmeye başlamıştı. Aynı yılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, Fransa'ya bu yeni tüfeklerden ısmarlamayı düşündü³⁴⁹. Ancak yeni sistemli bu tüfeklerle yapılacak atışlardan nasıl bir netice elde edileceği henüz bilinmediğinden bir süre daha beklemenin yararlı olacağına karar verildi³⁵⁰. Bu tüfeklerden bir tanesi 300 mermisiyle birlikte numune olarak Fransız Genelkurmayı'ndan talep edildi³⁵¹.

Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan silah alımı konusundaki çekimserliği devam ederken, geçmişte olduğu gibi pek çok Fransız tüccarı Osmanlı Devleti'ne silah satmak için birbirleriyle rekabete girişmişti. Bunlardan biri de *Mösyö Eduard de Revio* ile *Timberlake* adlı tüccarlardı. 1869 Ağustosunda bu iki tüccar Paris Sefareti'ne Osmanlı Devleti için uygun fiyat ve şartlarla tüfek temin edebileceklerini

³⁴⁵ *Felix Escoffier*, Paris Sefiri *Cemil Paşa*'ya bu partideki tüfeklerin bedelinin 360.288 Frank olduğunu bildirmiş ve bunun bir an önce taraflarına ödenmesini rica etmiştir. BOA, HR. SFR (4), 81/44, Lef 1, 24 Ekim 1864.

³⁴⁶ BOA, A. MKT. NZD, 569/36, 12 B 1281 (11 Aralık 1864); HR. SFR (4), 81/48.

³⁴⁷ BOA, A. MKT. NZD, 565/52; A. MKT. NZD, 577/18, 23 N 1281 (19 Şubat 1865); HR. SFR (4), 107/73; HR. SFR (4), 108/6; HR. SFR (4), 109/73.

³⁴⁸ BOA, İ. HR, 216/12563, Lef 3; HR. TO, 75/51; HR. SFR (4), 113/33; HR. SFR (4), 114/38.

³⁴⁹ BOA, HR. SFR (4), 122/126, 18 Aralık 1866.

³⁵⁰ BOA, HR. SFR (4), 123/29, *Cemil Paşa*'dan, *Âli Paşa*'ya 24 Aralık 1866 tarihli telgraf.

³⁵¹ BOA, HR. SFR (4), 157/77.

bildirir bir mektup sundu³⁵². Ancak bu teklife Osmanlı Devleti'nin yanıtı olumsuz oldu.

Tüfek alımlarına yönelik temaslar sürerken 1869 yılı içerisinde Fransa'ya 20.000 adet *revolver (tabanca)* siparişi verildi. Bunlardan 500 adedi Fransa İmparatoriçesi *Eugenie*'nin İstanbul'a seyahati sırasında orada olacak şekilde Marsilya'dan gönderildi³⁵³.

Osmanlı Devleti *kuyruktan dolar tüfeklerin* temini konusunda Avrupa'da daha çok İngiltere'yi tercih etmişti. Bu devletten çok miktarda *Enfield* model iğneli mekanizmaya sahip *Snider tüfekleri* ithal edilmişti. Bir süre sonra İngiltere bu alandaki üstünlüğünü *Winchester* ve *Martini Henry* tüfeklerini geliştiren Amerika'ya bıraktı. Dolayısıyla Fransa, Osmanlı Devleti'nin yaptığı *iğneli tüfek* ithal edilecek ülkeler sıralamasında epey geri sıralarda yer aldı. Nitekim 1872 yılında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne satmak istediği *Remington* tüfeklerinin incelenmek üzere gönderilen numuneleri beğenilmeyerek siparişlerinden vazgeçildi³⁵⁴. Çünkü aynı zamanlarda devrinin en mükemmel *kuyruktan dolar tüfeği* olarak gösterilen Amerikan yapımı *Martini Henry* tüfeklerinden de birkaç numune İstanbul'a getirilmiş ve yapılan denemelerde *Remington* tüfeklerine nazaran daha iyi oldukları gözlemlenerek *Remington* yerine *Martini Henry* tüfek siparişi verilmesine karar verilmişti³⁵⁵.

2.2.3.2.2. Belçika'dan Hafif Silah İthalı

Sanayii Devrimi sonrası Avrupa'sının döküm ve silah sanayii alanlarında sivrilen devletlerinden biri de Belçika idi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru özellikle hafif silah üretiminde daha da ön plana çıktı. Demir ve çeliği kendi dökümhanelerinde son derece uygun fiyatlarla üretebilmesi ve ucuz iş gücü temin edebilmesi silahı imal maliyetlerine yansımıştı. Böylelikle hem kaliteli hem de Avrupalı diğer rakiplerine göre daha uygun fiyata silah imal ediyordu. Bu özellikleri silah ithal eden devletler için çok cazip geliyordu. Hatta öyle ki sınır komşusu Fransa

³⁵² BOA, HR. TO, 78/46.

³⁵³ BOA, HR. SFR (4), 177/89.

³⁵⁴ BOA, HR. SFR (4), 267/19.

³⁵⁵ BOA, HR. SFR (4), 267/20.

bile kimi zaman kendi ordusu için silahları Belçika'da yaptırıyor, ihraç edeceği silahları da ucuz olduğu gerekçesiyle Belçika'dan alarak müşterisi devletlere satıyordu. Bu haliyle Belçika, bir anlamda Fransa'nın hinterlandı konumunda kaldı.

Genel hatlarıyla Belçika'nın Avrupa silah endüstrisindeki yerini kısaca anlattıktan sonra, konumuz dâhilinde Tanzimat Devri'nde Osmanlı Devleti ile silah ticareti alanındaki ilişkilerine geçebiliriz. Daha önceki başlıklarda değindiğimiz gibi II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan silah ithal ettiği devletler arasında Belçika önemli bir yer teşkil ediyordu. Hatta Sultan Mahmud'un ölümünden kısa bir süre önce Belçika'ya 15.000 *Felemenk kâri kaval tüfek (musket)* ısmarlanmıştı³⁵⁶. Bunların imal edilip partiler halinde İstanbul'a gönderilmeleri ve taksitlerinin ödemeleri 1840 Temmuzuna kadar sürdü³⁵⁷.

Bu sipariştten sonra uzunca müddet Belçika'dan hafif silah ithal edilmedi. Ancak silahların imaline mahsus makine ve alet-edevat alımları olağan hızıyla sürdü. 1840'ların sonunda *kapsüllü tüfeklerin* Avrupa ordularında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti de bu tüfeklerden edinmek istemişti. Bu kapsamda diğer Avrupa Devletlerinden olduğu gibi Belçika'dan da *kapsüllü tüfek* ve *tabanca* ithal edildi. 1848 yılı sonunda *Jack Glavain Bazargan*'dan tanesi 75 kuruşa 150.000 kuruş değerinde 2000 çift *Felemenk kâri piştov* satın alındı³⁵⁸.

1851 yılında Asâkir-i Nizamiye neferleri için *Delvigne* usûlü *kapsüllü tüfek* alınması gündeme getirildi. Bu maksatla Fransa'daki resmi ve özel silah fabrikalarından fiyat alınmış, ancak tüfeklerin birim fiyatının yüksek oluşu nedeniyle *kapsüllü tüfeklerin* Belçika'dan satın alınmasının daha uygun olacağına karar verilmişti. Belçika'nın silah üretimiyle meşhur Liège Şehri'ndeki fabrikalardan fiyat alındı. Ancak çok sayıda *kapsüllü tüfek* alımının, o aralık ithalleri devam eden karabına tüfeklerinin masraflarıyla birlikte ağır düşeceği gerekçesiyle *kapsüllü tüfek* ithali ileri bir tarihe ertelendi³⁵⁹.

Babîali ve Seraskerlik redif birliklerinin *kapsüllü tüfeklerle* donatılması kararını alır almaz bu tüfeklerin ithali için çalışmalara başlandı. Bu kapsamda

³⁵⁶ BOA, MAD, nr. 8926, s. 414.

³⁵⁷ BOA, a.g.d., gös. yer.

³⁵⁸ BOA, MAD, nr. 8932, s. 148.

³⁵⁹ BOA, MVL, 239/21, 1 Ş 1267 (1 Haziran 1851).

Fransa'ya 1853 Haziranında 50.000 tüfeklik sipariş verilmezden önce aynı yılın Şubat ayında Belçika'ya 50.000 adet *kapsüllü tüfek* sipariş verildi. Tanesi 120 kuruşa mâl olacak tüfekler için Belçika'ya taksitler halinde 6.000.000 kuruş ödenecekti³⁶⁰.

1856 yılında Belçikalı *Antonaki Giuliani Bazargan*'dan 1000 adet *şeşhane* satın alınmıştı. 1857 yılında ordudaki neferlerin tamamının *şeşhaneli tüfeklerle* donatılması kararının alınmasının ardından 1857 yılı Ocak ayında yine aynı bazargana 10.000 adet *şeşhaneli tüfek* daha sipariş verildi³⁶¹. Tanesi daha önceki siparişte olduğu gibi 66 Franktan alınacak *şeşhaneler* için toplam 660.000 Frank (3.168.000 kuruş) ödenecekti. Bir yılda tamamlanacak taksitleri için Maliye hazinesinden aylık 500'er kese akçe ödenek tahsis edildi³⁶². Tüfekler için bazargana ödemeler sürerken tüfekler de partiler halinde İstanbul'a gönderilmeye devam ediyordu. Ocak-Mart 1858 dönemine ait üç aylık ödeme yapılmış ve bir parti daha İstanbul'a ulaşmıştı. Ancak gelen tüfeklerden bazıları anlaşma zamanı gönderilen numunesine uygun çıkmamıştı. Tophane Müşirliği ve Seraskerlik hemen alımların durdurulmasını istedi. *Şeşhane* eksiğinin giderilmesi adına acilen başka bir tüccarla 500 tüfeklik bir anlaşma yapıldı³⁶³. Tanesi yine 66 Frank olacak tüfekler için *Alyon*'a 33.000 Frank ödeme yapılacaktı³⁶⁴. 10.000 *şeşhanenin* bazılarının sorunlu çıkması bir takım tetkikatı zorunlu kıldığından, tetkikat süresince silahlanma açısından zaman kaybetmemek adına 500 *şeşhane* haricinde 2500 parça *şeşhane* daha satın alındı³⁶⁵.

Kırım Savaşı sonrası devlet ve askerî erkân arasında yapılan görüşmelerde ordunun yeniden gözden geçirilmesinin yararlı olacağı kanısı hâsıl oldu. Bu kanıda Avrupa'da ağır ve hafif silah teknolojilerinin akıl almaz derecede hızlı değişim göstermesinin büyük payı vardı. Özellikle Osmanlı ordularındaki askerlerin yirmi yıla yakın zamandır kullandığı menzil, isabet ve darbe gücü yeni icad edilen tüfeklerle kıyaslanamayacak kadar kötü olan tüfek, karabina ve tabancalarla düşmana

³⁶⁰ BOA, **İ. HR**, 95/4652, 14 Ca 1269 (23 Şubat 1853) tarihli irade.

³⁶¹ BOA, **İ. DH**, 366/24239, Lef 2, 1 C 1273 (28 Ocak 1857). Maliyeden müdevver defterdeki hesap pusulasında tüfekler için bazargana tane başına 65 Frank ödeneceği yazmaktadır. **MAD**, nr. 8934, s. 230.

³⁶² Maliye Nâzırı, tüfeklerin ücretinin Tüfekhane tahsisatından karşılanmasının mümkün olmadığını, bu nedenle başka tahsisatlardan da bu fona ödenek aktarılacağını belirtiyordu. BOA, **İ. MMS**, 10/417, Lef 3; **A. MKT. MHM**, 118/31; **A. MKT. MHM**, 119/60; **MAD**, nr. 8934, s. 230.

³⁶³ BOA, **MAD**, nr. 8934, s. 234-235.

³⁶⁴ BOA, **MAD**, nr. 8934, s. 235.

³⁶⁵ Ayrıntı için bkz. Fransa'dan Hafif Silah İthalı.

karşı misliyle mukabele etmek neredeyse imkânsız olurdu. Bu nedenle hiç olmazsa şimdilik iki ordunun eksiksiz bir biçimde mükemmel silah ve diğer askerî ekipmanla donatılması çok isabetli olacaktı. Silahlardan en önemlisini teşkil eden tüfeklerin alımı için bu alanda tecrübe ve bilgisi olan, aynı zamanda Avrupa dillerine aşina ve yüksek rütbeli birinin görevlendirilmesinin yerinde olacağı düşünülüyordu. Tophane-i Âmire Meclisi âzâsından *Mirliva (Tuğgeneral) Hüseyin Paşa* aranan özelliklerin hepsine sahipti ve tüfeklerin ithali için 1859 Mayısında kaliteli ve uygun fiyatlı *şeşhanelerin* üretildiği Belçika'ya gönderildi³⁶⁶. Kendisine harcırah olarak 2500 Frank, oradaki görevi süresince maaş olarak da 1500 Frank maaş verilecekti³⁶⁷.

Belçika'ya ulaşan *Mirliva Hüseyin Paşa* ve Osmanlı Devleti Liège Konsolosu, planlanan *şeşhanelerden* ilk etapta alınması planlanan 10.000 *şeşhaneli tüfek* için Liège'deki fabrikalarla temasa geçtiler. Alınacak silahlar 1856, 1857, 1858 ve 1859 model *şeşhaneli tüfeklerdi* ve fabrikalar paşa ve konsolosa ellerindeki bu model tüfekler hakkında ayrıntılı bilgiler veriyorlardı. Osmanlı yetkilileri incelemeleri sonucu 2500 *şeşhaneli tüfek* satın aldı³⁶⁸. 26 Mayıs 1859 tarihinde Liège'deki bir fabrikaya da 2784 parça 1857 model *şeşhaneli tüfek* sipariş verildi³⁶⁹. Tüfeklerden Belçikalı *Balzac* ve *Albiac* Bazarganlardan alınanları da 1859 Aralığında İstanbul Limanı'na ulaştı³⁷⁰. 10.000 *şeşhanenin* tamamı 1860 Martı sonlarında artık İstanbul'daydı³⁷¹.

1860 yılının sonlarına doğru ordudaki *şeşhaneli* asker sayısının artırılması için Avrupa'dan 15.000 tane daha *şeşhaneli tüfek* ithaline karar verildi³⁷². Alınması düşünülen *şeşhaneli tüfekler* Fransa ve Belçika ordularında kullanılmakta olan 60 sene miadlı tüfeklerdi ve tane başı 59 Franka satın alınabilecekti. Bu şekilde Osmanlı Devleti'ne maliyetlerinin 885.000 Frank (4.500.000 kuruş) olması bekleniyordu³⁷³. Ancak kısa sürede tüfeklerin alımına yönelik müspet bir netice elde edilememişti. Bunda bahsedilen tüfeklere ait ödemelerin ileride Osmanlı Hazinesi'ne sıkıntı

³⁶⁶ BOA, A. MKT. NZD, 281/11.

³⁶⁷ BOA, MAD, nr. 8934, s. 235-236.

³⁶⁸ BOA, HR. SFR (4), 35/78, alman tüfeklerin muayeneleri yapılarak 27 Mayıs 1859 tarihinde İstanbul'a gönderildi.

³⁶⁹ BOA, HR. SFR (4), 35/77.

³⁷⁰ BOA, HR. MKT, 317/71.

³⁷¹ BOA, HR. MKT, 330/40.

³⁷² BOA, A. MKT. NZD, 331/42.

³⁷³ BOA, A. MKT. NZD, 335/8, Lef 2.

yaratacak oluşunun payı büyüktü. *Şeşhanelerin* alımı için gerekli kaynağın temini, bir başka deyişle para sorunun çözümü ancak 1861 yılı Baharında mümkün olabildi. Yerlerini Avrupa'dan alınacak yivli demir toplar dolduracak olan tunçtan mamul eski Osmanlı topları tüccarlara ve Avrupalı devletlere açık artırma ile satılacak ve bunların satışından elde edilecek gelirin bir kısmı, yeni alınacak *şeşhanelere* tahsis edilecekti³⁷⁴.

Ancak sorun yalnızca bununla da kalmıyordu. Başlangıçta 15.000 tüfeğin büyük kısmının Fransa'dan alınması planlanıyordu. Bu nedenle tüfeklerin fiyatında indirim yapması hususunda bir müddet Fransız Hükümeti'ni ikna ile uğraşıldı. İkna çalışmaları sürerken 1862 yılı başında ithal edilecek *şeşhanelerin* sayısının 30.000'e çıkarılmasına karar verildi³⁷⁵. İlk başta 30.000 *şeşhanenin* de tamamının Fransa'dan temini planlanmaktaydı. Ancak Fransa'daki firmalara *şeşhane* siparişi veren yalnız Osmanlı Devleti değildi. Rusya, Osmanlı Devleti'nden önce Fransa'ya büyük miktarda *şeşhane* siparişi vermişti ve Fransa'daki silah firmalarının birçoğu Rusya'nın siparişlerini yetiştirmekle meşguldü. Bu yüzden *şeşhanelerin* 20.000 adedinin Belçika'dan, 10.000 adedinin de Fransa'dan alınmasına karar verildi³⁷⁶.

Fakat Belçika da Fransa gibi İngiltere, Rusya, İtalya, Amerika, Almanya, Danimarka ve İsveç gibi diğer bazı devletlerin *şeşhane* siparişlerini yetiştirmekle meşguldü. Silah teknolojileri üreten bu iki devletin meşguliyeti nedeniyle Osmanlı Devleti çaresiz sırasını beklemeye mecbur gibi gözükiyordu. Ancak Serasker ve Tophane Müşiri uzun süreli bekleyişten yana değildi. Bu nedenle Fransa'dan depolarında ihtiyaten bulundurduğu *şeşhanelerden* ne kadar varsa Osmanlı Devleti'ne satmaları talep edildi. Fransız Hükümeti ise en fazla 6000 *şeşhaneli tüfeği* Osmanlı Devleti'ne verebileceklerini, bundan fazla bir rakamın satışının söz konusu olamayacağını belirtti³⁷⁷. Neticede 30.000 *şeşhanenin* 6000 tanesi Fransa'dan hemen alınacak, kalan 24.000 adedi de sipariş sırası Osmanlı Devleti'ne gelince Belçika'daki fabrikalarda imal edilerek İstanbul'a gönderilecekti (5 Ocak 1863)³⁷⁸.

³⁷⁴ BOA, **HR. MKT**, 381/80, Lef 1.

³⁷⁵ BOA, **İ. HR**, 191/10731.

³⁷⁶ BOA, **İ. HR**, 196/11164; **HR. TO**, 72/64, 31 Ekim 1862.

³⁷⁷ BOA, **İ. HR**, 197/11170, Lef 1.

³⁷⁸ BOA, **İ. HR**, 198/11236, Lef 3, 14 B 1279 (5 Ocak 1863); **HR. SFR (4)**, 48/2; **HR. SFR (4)**, 49/8.

24.000 *şeşhanenin* alımı için *Kaimakam (Yarbay) Rüstem Bey*, 1863 yılı Ocak ayında Liège'de bulunan silah fabrikalarından ikisinin satış müdürleri ile Paris'te pazarlığa oturdu. Müdürlerin, ilk partide teslim edeceği 1000 tüfeğin imali için istedikleri dört aylık süre *Rüstem Bey*'in ısrarlarıyla iki buçuk aya düşürüldü. Fabrika müdürlerinin kalan 23.000 parça *şeşhaneli tüfekten* her ay göndermeyi taahhüt ettiği tüfeklerin sayısı da yine *Rüstem Bey*'in ısrarları sonucu 1500 adetten 1700'e çıkarılmıştı. Tüfeklerin imali en geç on yedi ay içinde tamamlanarak Osmanlı yetkililerine teslim edilecekti. Tüfeklerin bedeli daha önceki tüm siparişlerde olduğu gibi bir sarrafa emanet usûlü teslim olunup, belirlenen taksitleri vadesi geldikçe ödenecekti³⁷⁹.

30.000 parçalık *şeşhane* ithali, Osmanlı Devleti'nin derdine derman olmaya yetmiyordu. Bulunduğu bölgenin hassasiyetine binaen Rumeli Ordusu'na acilen 30.000 *şeşhaneli tüfek* verilmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin tüm ordularında ise işe yarar nitelikte ancak 40.000 adet *şeşhaneli* ve *yivli tüfek* vardı. Ayrıca zamanın gereği olarak ordudaki *çakmaklı* ve *kapsüllü kaval tüfeklerin* varlığının bir an önce sonlandırılması gerekiyordu ve gerek yerli imalat, gerekse ithalat yoluyla bu eksik kısa zamanda giderilemeyecek gibi gözüküyordu. Fransa ve Belçika'dan alınacak 30.000 *şeşhaneli tüfeğe* ilaveten bir 30.000 *şeşhaneli tüfeğin* daha sipariş verilmesinin yerinde bir karar olacağı düşünüldü³⁸⁰.

Ancak tüfeklerin tamamının ithal edilmesi her zamanki gibi hazineyi sıkıntıya sokabilirdi. Bu nedenle *şeşhanelerin* bir kısmı Tüfekhane'de imal edilecekti. Tüfekhane'nin şartları imalat için uygun gibi gözüküyordu. Avrupa'dan ithal edilen makine ve tezgâhlar sayesinde 1863 yılına gelindiğinde Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda ayda 1000 parça *şeşhaneli tüfek* imal edilebiliyor, 1200 parça *kapsüllü tüfek* de namlularına yiv açılarak *yivli tüfeğe* dönüştürülebiliyordu. Hatta 1863 Şubatında Avrupa'dan getirtilen diğer makinelerin de devreye girmesiyle aylık *şeşhaneli tüfek* imalatı 1500 parçaya yükselecekti. Tophane Müşiri *Halil Paşa*, bu artışı da hesaba katarak 1863 Nisanına kadar Tüfekhane-i Âmire'de 9000 adet *şeşhaneli* ve *yivli tüfek* üretilebileceğini, kalan 21.000 tüfeklik açığın da hiç olmazsa

³⁷⁹ BOA, HR. SFR (4), 49/18, 30 Ocak 1863.

³⁸⁰ Tophane-i Âmire Meclisi'nin 9 Ş 1279 (30 Ocak 1863) tarihli mazbatası: BOA, A. MKT. NZD, 469/88, Lef 2.

yarısının Nisan ayı sonuna kadar Avrupa'dan yapılacak ithalatla kapatılabileceğini ifade etti.

Ona göre kısa sürede 10.500 tüfeğin temin edilebilmesi için üç seçenek vardı. Birinci seçenek tüfeklerin Fransa ve Belçika'daki fabrikalarda bazı devletler için imal edilerek kontroller sırasında kusurlu çıkmaları üzerine kabul edilmeyen *şeşhanelerden* seçilerek alınmasıydı. Ancak bu silahlar savunma ve saldırı için asker eline verilecek şeyler olmadığından alınacak olsa bile işe yaramayacak, verilen para da heba olacaktı. İkincisi İngiltere Devleti depolarında Fransa ve Belçika yapımı *şeşhaneler* çapına uygun silahlardan varsa onları satın almaktı. İngiliz *şeşhaneleri* son derece kaliteli olup, ancak fiyat bakımından çok pahalı olmaları gerekçesiyle bu seçenek de pek tercih edilebilir gözüküyordu. Üçüncü ve en mantıklı seçenek ise *şeşhanelerin* Belçika'daki fabrikalara yaptırılmasıydı.

Ancak *şeşhane* siparişleri 24.000 *şeşhane* olduğu gibi iki fabrikaya değil, dört fabrikaya verilecek ve bunlardan her ay toplam 5000 *şeşhane* teslim alınacaktı. Böylelikle Nisan ayının sonunda elde 15.000 *şeşhane* olacaktı. Aynı süre zarfında Zeytinburnu'nda da 9000 *şeşhaneli tüfek* imal edilecek, Fransa'dan gelecek 6000 tüfekte birlikte Rumeli ordusunun ihtiyacı olan 30.000 *şeşhane* tedarik edilmiş olacaktı. 24.000 ve 30.000 *şeşhanelik* siparişlerden geriye kalan tüfekler ise kontratlarında belirtilen süreye mutabık olarak Osmanlı yetkililerine teslim edilecekti. *Halil Paşa*'nın teklifi kabul gördü ve *şeşhanelerin* siparişleri bu minval üzere Belçika'ya verildi³⁸¹.

Osmanlı piyadesi, teçizat bakımından Avrupa'daki çağdaşı piyadeler seviyesine yükseltilmeye çalışılırken, diğer taraftan muharebelerde piyadelerin en büyük yardımcı kuvvetini teşkil eden süvari birliklerinin de modern silahlarla teslihinine karar verildi. Çünkü Osmanlı süvarilerinin kullandığı silahlar hiçbir işe yaramaz eski model (kâr-ı kadim) yivsiz (kaval) *filinta* ve *tabancalardan* ibaretti. Bu kapsamda 1863 Şubatında süvari askerleri için Belçika'ya başlangıç olarak 4000 adet *şeşhaneli filinta* ile 4000 çift *şeşhaneli tabanca* siparişi verildi³⁸².

³⁸¹ Tophane Müşiri *Halil Paşa*'nın sadarete durumu bildirir arz tezkiresi. BOA, A. MKT. NZD, 469/88, Lef 1, 11 Ş 1279, (1 Şubat 1863).

³⁸² BOA, a.g.b., gös. yer.; A. MKT. MHM, 291/84.

1864 yılında Belçika'daki silah fabrikalarına *Enfield* tarzı kısa namlulu *şeşhaneli tüfeklerden* 8000 adet ısmarlandı³⁸³. Tanesi 72 Franka imal edilecek *şeşhaneler* için Belçikalı firmalara 576.000 Frank (2.496.000 kuruş) ödeme yapılacaktı³⁸⁴. Nakliye ve diğer masraflarıyla birlikte bu rakam 2.540.000 kuruşu bulacaktı. 1865 yılının ortalarına kadar belirtilen meblağın 1.250.000 kuruşu ödenebilmişti. Kalan 1.290.000 kuruşun ödenmesinde büyük güçlük çekildiyse de, son zamanlarda sıklıkla başvuru borcu borcu kapatma uygulaması burada da devreye sokularak, tüfeklerin ödemeleri tamamlanabildi³⁸⁵. Bu siparişin ardından 1866 yılı Aralık ayında Belçika'nın ünlü *Manufacture Liégeoise Silah Fabrikası*'na bedeli vilayet gelirlerinden ödenmek üzere Selanik ve İzmir Vilayetleri için 2425 adet *şeşhaneli tüfek* ve 1400 adet *şeşhaneli tabanca (pistol)* ısmarlandı³⁸⁶.

Belçika'daki *şeşhaneli tüfek* imalatı sektöründe özellikle 1861-1867 yılları arasında çok etkin olan isimlerden biri de *Tilkin Tasset* idi. *Tasset*, Liège'deki fabrikasında Belçika Devleti'nin yanı sıra başta Fransa olmak üzere Rusya, İngiltere, İsveç, Danimarka gibi Avrupa Devletleri için on binlerce tüfek üretmişti. *Tasset*, silah ithal eden devletler arasında ciddi bir potansiyel olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne silah satmak için 1867 yılı Ocak ayında İstanbul'a geldi. Beraberinde getirdiği kendi fabrikası mamulü 2 sandık dolusu tüfeği, Babıâli ve Osmanlı askerî erkânının beğenisine sundu³⁸⁷. *Tasset*, Osmanlı Devleti'ne bu silahlardan satmaya muvaffak olamamıştı ama İstanbul'a ısrarlı geliş gidişleri ve bu seyahatlerinde hükümet yetkilileri ve askerî erkânla sürekli temasları kendisi adına çok daha kârlı bir anlaşmanın kapısını araladı. 2 Haziran 1867 tarihinde Osmanlı Devleti ile *Tilkin Tasset* arasında İstanbul'da yapılan anlaşmaya göre *Tasset*, Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda 1853 model *Enfield* tüfeklerden 30.000 tanesini kuyruktan dolar *Snider* tüfeğine dönüştürecekti. Bunun için gerekli kuyruk takımları ve diğer parçalar ile montaj ustaları Belçika'dan gelecekti³⁸⁸.

Tilkin Tasset ile Osmanlı Devleti arasında sözleşme imzalanmasının hemen ardından, Belçikalı diğer silah teknolojisi üreticileri Osmanlı Devleti'ne kuyruktan

³⁸³ BOA, A. MKT. NZD, 534/15, Lef 1, 28 L 1280 (6 Nisan 1864).

³⁸⁴ BOA, A. MKT, NZD, 592/80, Lef 2.

³⁸⁵ BOA, a.g.b., gös. yer.

³⁸⁶ BOA, HR. SFR (4), 122/81; HR. SFR (4), 122/113, 13 Aralık 1866.

³⁸⁷ BOA, HR. TO, 170/64.

³⁸⁸ BOA, İ. DH, 596/41488, Lef 1-2.

dolar tüfek satmak için harekete geçti. 25 Haziran 1867 tarihinde *Joseph Julien* adlı Belçikalı silah mucidi, kendi geliştirdiği bir tür *kuyruktan dolar kapaklı tüfeğe* ait çizim ve kullanım talimatını İstanbul'a gönderilmek üzere Osmanlı Devleti Belçika Konsolosluluğuna ilettili³⁸⁹. Eğer bu çizim Babiâli ve Seraskerlikçe beğenilirse Osmanlı Devleti için uygun fiyata istedikleri kadar *kapaklı iğneli tüfek* imal edebileceklerini bildirdi³⁹⁰. Osmanlı Devleti'nin ise buna yanıtı olumlu olmadı.

Tanzimat Devri olarak nitelendirilen 1839-1876 yılları arasındaki dönemde Belçika ile hafif silah ithalatına yönelik ilişkiler 1867 yılına kadar artan bir şekilde devam ederken, bu tarihten itibaren durağan bir hâl almıştı. Bunda Osmanlı Devleti'nin yeni ve daha güçlü *iğneli tüfek* modeli geliştiren bir devlet bulmasının payı büyüktü. Bu devlet 1872 yılından itibaren *Martini Henry* ve *Winchester* tüfeklerinin ithal edileceği Amerika Birleşik Devletleri'nden başkası değildi. Belçika ile silah ticaretine dayalı ilişkiler II. Abdülhamid ve halefleri döneminde de devam etti. Ancak Belçika'dan daha çok *tabanca* türü silahlar satın alındı.

2.2.3.2.3. İngiltere'den Hafif Silah İthalı

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar hafif silah teknolojilerinde Fransa, Belçika ve Prusya'nın İngiltere'den daha üstün bir vaziyette olduğunu daha önce belirtmiştik. Bunun en açık delilleri olarak da İngiliz piyade ordusunun 1690 ila 1840 yılları arasında yaklaşık 150 yıl boyunca *Brown Bess* marka gezsiz standart piyade tüfeği kullanmasını ve 1840 yılında *taşlı çakmaklı tüfeklerin*, kapsüllü *çakmaklı tüfeklere* tahvili İngiltere'de gerçekleştirildiği halde, kapsüllü mekanizmanın kısa bir süre sonra Fransa ordusunda görevli subaylar tarafından daha da geliştirilerek etkin ve kullanışlı hale getirilmesini gösterdik³⁹¹. Ancak Fransa ve Belçika'nın *kapsüllü piyade tüfeği* imalatı konusunda sağladığı bu üstünlük 1853 yılında sona erdi. İngiltere, 1853 yılında diğer *şeshanelere* göre ağızdan kolaylıkla doldurulabilen, *Boxer* fişegi adı verilen yeni bir tür kapsüllü mermi kullanan bir *yivli tüfek* geliştirmişti. *Enfield* adı verilen bu *yivli tüfek*, menzil, isabet ve darbe gücü

³⁸⁹ BOA, HR. SFR (3), 126/33, Lef 2.

³⁹⁰ BOA, a.g.b., Lef 1.

³⁹¹ Alfred W. Crosby, a.g.e., s. 119; McNeill, a.g.e., s. 233.

bakımından devrinin en iyi tüfeğiydi. Osmanlı Devleti, İngiltere'den 1863 yılına kadar *Enfield* tüfek alana kadar, *kaval kapsüllü tüfek* alımına devam etti.

Tanzimat Dönemi'nde İngiltere'den ilk tüfek alımı 1840 yılında Beriyyetüşşam Ordusu için yapıldı³⁹². Tanesi 187 kuruşa alınan 24.000 adet *kaval musket tüfeği* için İngiltere'ye 41.928 £ (4.500.000 kuruş) ödenecekti³⁹³. Bu tüfeklerden sonra 1843 yılında *Hâfız Mehmed Paşa*'nın *altı patlar* tabir olunur *revolverlerden* 10 adetlik ve 8 mermi kapasiteli revolverlerden verdiği 2 adetlik siparişler hariç bir müddet İngiltere'den hafif silah alımı yapılmadı³⁹⁴. 1845 yılında sâbık Süleymaniye Valisi *Ahmed Paşa*, Bağdat'ta oturan İngiliz tüccar *Hector*'dan 66.800 kuruş değerinde 400 adet civarında *kapsüllü piyade tüfeği* satın aldı³⁹⁵. Bundan bir sene sonra Bağdat asâkir-i nizamiyesi için İngiliz tüccar *Bachelor*'dan tanesi 140 kuruşa 1993 adet *kapsüllü piyade tüfeği* alındı³⁹⁶.

İlki, Avrupa ordularındaki *Chasseur (avcı)* birliklerinden mülhem olarak 1847 yılında oluşturulan asâkir-i şahane avcı taburları için gerekli *şeshaneli* tüfeklerin Belçika veya İngiltere'den temini kararlaştırılmıştı. Yapılan incelemelerde İngiltere'de üretilen *şeshanelerin* Belçika'da üretilen *şeshanelere* nazaran daha düzgün olduğu tespit edildiğinden ve hazır *Barutçubaşı Hoce Ohannes* de fabrikalar için makine ve alet edevat almak üzere Londra'ya gideceğinden ilk etapta alınması planlanan 3000 adet *şeshanenin* İngiltere'den tedarikinde mutabık kalındı³⁹⁷. Ancak sipariş olunan *şeshaneler* imalat ve kontrat sürecinde yaşanan bir takım aksaklıklar nedeniyle 1849 yılına gelindiğinde hâlâ İstanbul'a ulaşmamıştı. Tüfeklerin bir an önce İstanbul'a gönderilmesi hususunda Londra Sefiri *Mehmed Paşa*'ya talimat verildi³⁹⁸.

Müttefik İngiliz ordusu komutanlarından *Ferik Williams Paşa*, Kırım Savaşı'nın devam ettiği sırada Anadolu ordusundaki birlikleri kumanda eden komutan grubuyla birlikte Erzurum'da bulunuyordu. *Ferik Williams* o esnada ordudaki eksiklikleri tespit etmiş ve bunları Seraskerliğe bildirmişti. Ona göre

³⁹² BOA, **İ. MTZ.** 05, 8/196, Lef 4, 9 S 1257 (2 Nisan 1841) tarihli irade.

³⁹³ Ödeme her pound 107 kuruş hesabıyla aylık 6988 £'luk taksitler halinde 6 ayda yapılacaktı. İlk taksit 1840 Eylülünde, sonuncusu da 1841 Şubatında ödenecekti: BOA, **a.g.b.** Lef 2.

³⁹⁴ BOA, **HR. SFR** (3), 5/16, **HR. SFR** (3), 5/37, 5 Ağustos 1843.

³⁹⁵ BOA, **İ. MSM**, 70/2053.

³⁹⁶ BOA, **MAD**, nr. 8932, s. 106.

³⁹⁷ BOA, **A. MKT**, 66/86.

³⁹⁸ BOA, **A. MKT**, 208/86, 4 Ş 1265 (25 Haziran 1849).

Anadolu Ordusu süvarilerinin kullandıkları *filintalar* (*karabina*) eski usûl ve dolayısıyla işe yaramaz nitelikteydi. Bu nedenle adı geçen süvarilere İngiliz süvarilerinin (*hussar*) kullanmakta olduğu *süvari filintalarından* 5000 adet verilmeliydi. Bu teklifi Tophane Müşirliği ve Seraskerlikçe de makul görülünce 21 Mart 1855 tarihinde belirtilen miktar *karabinanın* İngiltere'den alınmasına irade buyruldu³⁹⁹. *Karabinaların* alımına yönelik Londra'da hazırlanan kontrat sureti 1855 Temmuzunda Londra Sefareti aracılığıyla İstanbul'a gönderildi⁴⁰⁰. İmali için anlaşması imzalanan *karabinalar*, ancak 1856 Nisanında İstanbul'a ulaşabildi⁴⁰¹.

Kırım Savaşı sırasında *Serdâr-ı ekrem Ömer Lûtfî Paşa'nın* refakatinde bulunan İngiliz ordusu başkumandanı *Mareşal Lord Raglan*, 1855 Nisanında Osmanlı Ordusu'ndaki piyadelere verilmek üzere İngiliz yapımı 2400 *kapsüllü tüfek* hediye etmişti. Tüfekler her ne kadar ağır da olsalar, Osmanlı Ordusu'nda kullanılmakta olan *çakmaklı* ve *kapsüllü tüfeklere* nazaran çok daha kaliteli ve güzeldi⁴⁰².

Kırım Savaşı sırasında müttefik İngiliz kuvvetleri askerlerinde görülen yivli *Enfield* tüfekleri tesir bakımından çok beğenilmişti. Her ne olursa olsun Osmanlı Ordusu piyade neferleri *yivli tüfeklerle* silahlandırılmıyordu. *Enfield* tüfeklerinin numunelerini görmek ve fiyatları uygun görülürse siparişte bulunmak üzere *Miralay Rüstem Bey*, 1857 yılı başında Londra'ya gönderildi⁴⁰³. *Rüstem Bey* yolda iken Londra Sefiri *Kostaki Musurus Bey* ilk etapta alınacak 5000 *Enfield* tüfek için kredi tedariki ile meşguldü. Neticede tanesi 2 £ 13 Shilling'den 13.250 £'a 5000 adet *Enfield* tüfeği satın alındı⁴⁰⁴.

İngiltere'den, ithali epey pahalıya mâl olan *Enfield* tüfeklerinden 1863 yılına kadar alınmadı. Bu süreç içinde İngiltere'ye zor doldurulan fakat kısa mesafede bir o kadar etkili *toplu tabanca* veya *altı patlar* tabir olunan *revolver* siparişi verildi. Ancak öncelikle *tabancaların* yapısı ve ne tür mermi kullandığı hakkında *Royal Small Arms Factory*'den ayrıntılı bir ön bilgi istendi⁴⁰⁵. Tabancalar hakkında bilgi

³⁹⁹ BOA, İ. HR, 119/5823, Lef 6; HR. MKT, 102/20.

⁴⁰⁰ BOA, HR. MKT, 113/63.

⁴⁰¹ BOA, HR. MKT, 143/95.

⁴⁰² BOA, İ. HR, 120/5894, Lef 4, 10 Ş 1271 (27 Nisan 1855) tarihli irade.

⁴⁰³ BOA, HR. SFR (3), 31/3.

⁴⁰⁴ BOA, HR. TO, 52/112.

⁴⁰⁵ BOA, HR. SFR (3), 60/23, 1 Ekim 1861.

içeren evrak ve numune tabanca incelenmiş ve çok beğenilmişti⁴⁰⁶. Deniz kuvvetlerine alınacak *M 1860 Colt* tabancalar için *Colonel Colt*'a ödenecek patent ücreti konusunda da anlaşma sağlandıktan sonra⁴⁰⁷, 1862 Mayıs'ında İngiltere'den 500 adet *M 1860 Colt tabanca* ithaline karar verildi⁴⁰⁸. *Tabancaların* imali için sipariş verilebilecek bir iki firma vardı. Bunlardan *Deane & Adams Pistol* Firması kalitesi ile biraz daha ön plana çıkıyordu. Bu nedenle *revolverlerin* siparişi ona verildi⁴⁰⁹.

Anlaşmaya göre firma *revolverleri* en geç dört ay içinde Osmanlı yetkililerine teslim edecekti. Fakat firma yetkilisi anlaşma sonrası çok sayıda sipariş aldıklarından *tabancaları* ancak 1862 yılı sonunda teslim edebileceklerini söyleyince⁴¹⁰ *Musurus Bey* de Babiâli'ye İngiltere için *revolver* imal etmekte olan başka bir firma ile anlaşma imzalamanın yollarını aradığını iletmişti⁴¹¹. *Musurus Bey*, bulduğu ikinci firma ile anlaşacakken *Royal Small Arms Factory-Enfield*'in direktörü, bu firmanın *tabancasını* beğenmeyip *Deane & Adams Pistol* Firması'nın taahhüt ettiği 6 aylık sürecin beklenmesini tavsiye etti⁴¹². Neticede direktörün tavsiyesine uyularak tabancaların imali için *Deane & Adams Pistol* Firması ile yeniden anlaşma sağlandı⁴¹³.

1863 yılında ordudaki *şeshaneli tüfek* sayısının artırılması maksadıyla İngiltere'den tüfek alınmasına karar verilmişti. Bunu haber alan İngiliz silah üreticilerinden *Mr. Goodman*, Babiâli'ye sunmak üzere İstanbul'a gelirken beraberinde 7 adet *Enfield* model tüfek getirdi⁴¹⁴. 1863 Temmuz başında numuneleri çok beğenilen tüfeklerden 50.000 adet ısmarlanması talimatı verildi⁴¹⁵. Osmanlı Devleti için İngiltere Hükümeti nezâretinde *Mr. Goodman*'ın fabrikasında üretilecek *Enfield* tüfekler, 1853 modeline sadık kalınarak imal edilecekti. Tanesi aksesuar, sandıklama, İngiliz zâbitlerce muayene, sigorta ve nakliye hâriç 3 £ 5

⁴⁰⁶ BOA, HR. SFR (3), 64/70; HR. SFR (3), 65/4.

⁴⁰⁷ BOA, HR. SFR (3), 61/2, Lef 2.

⁴⁰⁸ BOA, HR. SFR (3), 65/15, 27 Mayıs 1862.

⁴⁰⁹ BOA, A. MKT. NZD, 423/67, 8 Z 1278 (6 Haziran 1862).

⁴¹⁰ BOA, HR. SFR (3), 66/44.

⁴¹¹ Londra Sefiri Kostaki *Musurus Bey* tarafından Hariciye Nezareti'ne BOA, HR. TO, 55/17, 16 Temmuz 1862.

⁴¹² BOA, HR. TO, 55/18.

⁴¹³ BOA, HR. SFR (3), 67/12, 26 Temmuz 1862.

⁴¹⁴ BOA, A. MKT. NZD, 481/11, 18 Za 1279 (7 Mayıs 1863).

⁴¹⁵ BOA, HR. SFR (3), 79/50.

Shilling 9 Pens olan *Enfieldler* için İngiliz Hükümeti'ne 164.375 £ ödenecekti⁴¹⁶. Tüfeklerin alımı için Sultan Abdülaziz'in Hazine-i Hassa'dan ihsan buyurduğu 10.000.000 kuruşluk poliçe, vadesi geldiğinde İngiltere hazinesi tahvillerine dönüştürülmek üzere İngiltere Bankası'na gönderildi. Tahvile çevrilen meblağ 90.909 £ tutarındaydı ve tüfekler imal edildikçe ödemeleri bu tahvillerin satımından elde edilen gelirden yapılacaktı⁴¹⁷.

Ancak İngiliz Savunma Bakanlığı'ndan bazı yetkililer yaptıkları araştırmada *Mr. Goodman*'ın Osmanlı Devleti için imal edeceği silahların *Royal Small Arms Factory-Enfield*'de üretilen tüfeklere benzemediğini görmüşlerdi. Osmanlı Sefiri *Musurus Bey*'e bu tüfeklerin imalat usûlü hakkında *Mr. Goodman*'dan ayrıntılı bilgi almadıkça tüfek siparişi vermemeleri tenbih edildi. *Musurus Bey* aracılığıyla durum *Mr. Goodman*'a sorulduğunda, *Goodman* sadece tüfeklerin namlularının standart *Enfield*'lerden bir parmak uzun olduğunu ve çelik yerine pirinç takım kullandığını belirtti. İfadesinin devamında anlaşma fiyatına İngiliz ordusundaki gibi *Enfield* tüfek yapmasının mümkün olamayacağını da sözlerine ekledi. İmal edeceği tüfeklerden yakın zamanda İstanbul'a göndereceğini ve bunlardan 3 tanesinin de muayeneler esnasında kullanılmak üzere İngiltere Savunma Bakanlığı kontrolündeki depoya gönderileceğini de beyan eden *Goodman*, bu sayede Babiâli'yi tatmin etmiş oldu ve kendisiyle 1863 Ağustos'unda mukavele tazelendi⁴¹⁸. *Mr. Goodman*'a imal edeceği tüfekler karşılığında yapılacak ödeme için ilk etapta 55.000 £'luk bir ödeme planı bile yapıldı⁴¹⁹.

Fakat Babiâli ve askerî kanaat önderleri *Enfield şeshanelerden* en azından 15.000'inin hemen İstanbul'a gönderilmesini istiyordu. Bu amaçla Londra Sefiri *Musurus*, İngiliz Hükümeti'nden *Royal Small Arms Factory-Enfield* mamulâtı 15.000 tüfeği Osmanlı Devleti'ne vermesini talep etti⁴²⁰. İngiliz Hükümeti adına Dışişleri Bakanı *Lord John Russell* ise 8 Aralık 1863 tarihli cevap mektubunda Osmanlı Devleti için 15.000 *Enfield* tüfek verebileceklerini, ancak bunların *Royal Small Arms Factory* mamulü olmadığını bildirdi. *Russel* cevap yazısının devamında Osmanlı

⁴¹⁶ BOA, A. MKT. NZD, 592/80.

⁴¹⁷ BOA, HR. TO, 55/58, 9 Temmuz 1863.

⁴¹⁸ BOA, HR. TO, 55/64.

⁴¹⁹ BOA, HR. SFR (3), 85/35.

⁴²⁰ Londra Sefiri *Kostaki Musurus Bey*'in İngiltere Dışişleri Bakanı *Lord John Russell*'a 23 Kasım ve 2 Aralık 1863 tarihli tahriratları. BOA, HR. TO, 55/72, Lef 1.

Devleti kabul ettiği takdirde hemen Tower adlı mahaldeki depoda muhafaza edilen 15.000 *Enfield* tüfeği Osmanlı yetkililerine teslim edebileceklerini ifade etti⁴²¹. Babîali, *Russell*'in teklifini kabul etti (19 Aralık 1863). Buna göre *Mr. Goodman*'a 50.000 adet tüfek yerine 35.000 tüfek ısmarlanacak, kalan 15.000 tüfek de hemen sandıklanarak İstanbul'a gönderilecekti⁴²².

1864 yılına girilirken Osmanlı Ordusu için Avrupa'dan getirtilen *şeshaneli tüfek* sayısı 130.000 adede yaklaşmıştı. Bu rakam Osmanlı muvazzaf askerleri için yeterliydi. Ancak *kapsüllü kaval tüfeklerin* uzun müddet tedavülünün mümkün olmadığına kanaat getirilerek, zaman içinde redif birliklerinin de *şeshaneli tüfekte* donatılmasına karar verildi. Bunun için toplam 300.000 *şeshaneli tüfeğe* ihtiyaç vardı. İlk etapta alınması planlanan *şeshanelerin* İngiltere'den temini için hazinenin yıllık bütçe muvazenesi yetersiz kalıyordu. Fakat İngiltere'nin önde gelen sermayedarlarından olup Avusturya'nın silah ve askeri mühimmat fabrikalarının satış muamelelerinde aracılık yapan tüccar *Mösyö Louis Merton*'un İstanbul'a gelerek Babîali'ye sunduğu teklif, durumun seyrini değiştirdi. *Mösyö Merton* ücreti bir yıl sonra ödenmek koşuluyla Osmanlı Devleti'ne Avusturya yapımı kısa namlulu 50.000 *Enfield* tüfek tedarik edebileceğini taahhüt ediyordu. Osmanlı Devleti, *Merton*'un teklifini tereddütsüz kabul etti ve neticede İngiltere'den temini planlanan ikinci 50.000'lik *Enfield* tüfek Avusturya'dan temin edilmiş oldu⁴²³.

Abdülaziz'in eşlerinden, aynı zamanda şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin annesi olan Dürr-i Nev Kadın Efendi, oğlunun mensubu olduğu 5. Talya Taburu'na hediye etmek üzere 1864 Ocağında İngiltere'ye 600 adet *süngülü Enfield* tüfeği sipariş etti⁴²⁴. Bedelleri 217.800 kuruş olan tüfeklerin sandık, nakliye ve sigorta masraflarıyla birlikte toplam mâliyetleri 222.750 kuruşu buluyordu⁴²⁵. Ödeme için Hazine-i Hassa'dan Tophane Müşiri *Halil Paşa* aracılığıyla İngiltere'ye 2010 £'luk poliçe senedi gönderildi⁴²⁶.

⁴²¹ BOA, **a.g.b.**, Lef 2; **HR. SFR (3)**, 83/45; **HR. SFR (3)**, 84/5.

⁴²² BOA, **HR. SFR (3)**, 84/14; **HR. SFR (3)**, 84/16. 50.000 *şeshanelin* nişangâhları 1100 metre maksimum menzilli olarak imal edilecekti. BOA, **HR. SFR (3)**, 84/42, Lef 3, 19 Aralık 1863.

⁴²³ BOA, **İ. DH**, 520/35424, 27 B 1280 (7 Ocak 1864) tarihli irade.

⁴²⁴ BOA, **T SMA d.**, nr. 2775, Lef 2, (16 Ş 1280) 26 Ocak 1864.

⁴²⁵ BOA, **a.g.d.**, Lef 3. Bu tüfekler 1864 Martında *Palikari* adlı vapurla İstanbul'a gönderildi. **HR. SFR (3)**, 128/54, Lef 6-7.

⁴²⁶ BOA, **HR. TO**, 56/7.

1864 Nisanında Osmanlı Ordusu için İngiltere'ye sipariş olunan *süngülü Enfield* tüfeğinin toplam sayısı 60.000'i buluyordu⁴²⁷. Bunun 50.000'i devlet tarafından; 10.000'i de nâzır, vali, mültezim, sarraf, tüccar gibi zengin zevât tarafından ısmarlanmıştı. Aynı yılın Ağustosunda 50.000 *şeşhaneli tüfekten* ancak 25.000'i imal ve muayene edilerek İstanbul'a gönderilmişti. Kalanının gönderilmesi de en az dört ayı bulacaktı. Bu süre zarfında Tophane-i Âmire hedeflediği *şeşhane* stokunu elde edemediği gerekçesiyle tedirginlik yaşıyordu. Fakat yakın zaman önce Fransa ve Belçika'ya sipariş olunan 16.000 *Enfield* model *şeşhane* imdada yetişti. Belirtilen miktar *şeşhanenin* Osmanlı Devleti'ne teslim tarihi tam da bu zamana rastlamıştı. Ancak Paris Sefiri *Mehmed Cemil Paşa*, son ödeme için büyük sıkıntı çekmekteydi. Kalan 25.000 *şeşhanenin* İngiltere'den gelişine daha dört ay gibi bir süre olduğundan bu tüfeklerin alımı için daha önce İngiltere Bankası'na yatırılan 90.909 £'dan bir kısmı Fransa Sefareti hesabına tahsis olunarak 16.000 *şeşhaneye* ait ödemenin bir kısmı bununla yapıldı⁴²⁸.

50.000 *şeşhaneli tüfek* alımı için daha önce Hazine-i Hassa'dan ihsan buyrulmuş 10.000 altın (10.000.000 kuruş) tahvil senedine dönüştürülmek üzere İngiliz Bankası'na yatırıldığını belirtmiştik. 90.909 £ değerindeki bu hisse senetleri ödeme zamanı gelince satılmış, yaklaşık 3000 £ değer kazanarak 93.839 £ olmuştu. 1865 Martında *Mr. Goodman*, *şeşhanelerden* 27.880 adedini Osmanlı yetkililerine teslim etmişti. Ancak kendisine henüz 24.901 tüfeğin bedeli olan 81.862 £; İngiliz Hükümeti'ne de muayene, sandıklama, sigorta navlun masrafları için 11.977 £ ödenmişti. Bu yüzden *Mr. Goodman* Babıâli'den alacağı olan 9763 £'u istiyor, aksi halde hukuki yola başvuracağını bildiriyordu⁴²⁹. 1866 yılı Martına doğru her ne kadar ödemeler konusunda taraflar arasında gerginlik yaşansa da, *Mr. Goodman* aksesuarlarıyla birlikte 6120 adet daha *Enfield* tüfek göndermiş ve İstanbul'a ulaşan tüfek sayısı 34.000 adet olmuştu. *Mr. Goodman*'a ve diğer masraflar için İngiliz Hükümeti'ne 20.000 £ daha ödendi⁴³⁰. Aynı yılın Ağustos ve Ekim aylarında da 50.000 *şeşhanelik* siparişe ait borçlar için kredi teminine uğraşıldı. Fakat faiz

⁴²⁷ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. X, s. 118.

⁴²⁸ BOA, **HR. SFR** (3), 92/23.

⁴²⁹ BOA, **HR. TO**, 56/7. 24.901 tüfeğin aksesuar, muayene, sandıklama, navlun ve sigorta masrafları için de İngiliz Hükümeti'ne 11.284 £ ödeme yapılmıştı: **A. MKT. NZD**, 590/2; **A. MKT. NZD**, 592/80.

⁴³⁰ BOA, **A. MKT. MHM**, 352/32, 12 Za 1282 (29 Mart 1866); **HR. TO**, 56/61.

ödemeleri konusunda Babıâli ile İngiliz Hükümeti ve dolayısıyla *Mr. Goodman* arasında bir türlü uzlaşa sağlanamadı⁴³¹.

Ordunun yivli silahlarla donatılması tüm hızıyla devam ederken donanma neferleri de unutulmamıştı. Bu kapsamda 1865 Mayısında kendilerinden üç yıl önce 500 adet M 1860 *Colt* marka *revolverin* satın alındığı *Deane & Adams Firmasına* 50 adet M 1865 *donanma revolveri* ısmarlandı⁴³². Aynı tarihlerde *Osman Gazi Firkateyni* için alacağını henüz tahsil edememiş *Mr. Goodman*'dan 431 £ değerinde 150 adet *yivli tüfek* satın alındı⁴³³. 1865 Ağustosunda yine donanma için, *Mr. Goodman*'a 150 adet *yivli tüfek* siparişi verildi⁴³⁴. 1865 Ekiminde bu sefer *Mahmudiye Firkateyni* neferleri için *Mr. Goodman*'dan 150 tane daha *yivli tüfek* alındı⁴³⁵.

Kara ve deniz kuvvetlerindeki askerler için *ağızdan dolar şeshane* imali ve ithali sürerken, Avrupa'da hafif silah teknolojilerinde devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmaya devam ediyordu. İngiltere'de devrinin en güçlü hafif silahı olarak gösterilen *ağızdan dolar Enfield şeshaneler*, kullanım açısından büyük avantaj sağlayacak *kuyruktan dolar tüfeklere* dönüştürüldü. *Snider* sistemi adı verilen ve bundan sonra aynı adla anıla gelecek olan yeni tüfekler türevlerine göre çok daha çabuk doldurulabiliyor, dolayısıyla bunlarla bir dakika içerisinde çok daha fazla sayıda isabetli atış gerçekleştirilebiliyordu.

Aslında tüfeklerin kuyruktan doldurularak ateşlenmesi yeni icad olunmuş bir şey değildi. Ateşli hafif silahların icad edildiği zaman kuyruk tarafından doldurulması bazı dezavantajlar yarattığından hafif silahlar *ağızdan dolar* şekilde kullanılmış ve geliştirilmeleri hep bu yönde olmuştu. Kurşundan mamul misket taneleri atan *ağızdan* doldurulur tüfeklerden sonra *şeshane tüfeği* icad olunmuş, fakat bu tüfeğe *ağızdan* mermi doldurmanın yarattığı sıkıntı nedeniyle geriden dolar silahlara ihtiyaç görüldüğünden on dokuzuncu yüzyıl başlarında bir tür geriden dolar tüfek geliştirilmişti⁴³⁶. Henüz prototip halindeki tüfek bir takım dezavantajlara sahipti. Sonradan geliştirilerek kapsüllüsü icad edildi ve 1840 yılında Prusya Devleti

⁴³¹ BOA, A. MKT. MHM, 762/48, 23 Ra 1283 (5 Ağustos 1866); HR. SFR (3), 116/8.

⁴³² BOA, HR. SFR (3), 102/2, 4 Mayıs 1865.

⁴³³ BOA, HR SFR (3), 111/6.

⁴³⁴ BOA, HR. SFR (3), 107/27, Lef 1.

⁴³⁵ BOA, HR. SFR (3), 110/26;

⁴³⁶ Ahmed Kemal, *Kavanin-i Eslaha-yı Hafife*, 1290 (1873) İÜK nr.81604, s. 5.

tarafından kabul edilerek Prusya Ordusu'nun tamamı kuyruktan dolar iğneli tüfekle techiz olundu⁴³⁷.

Babıâli ve Seraskerlik, daha 50.000 *şeşhanenin* borcu tamamen ödenmemişken *kuyruktan dolar tüfeklerle* ilgilenmeye başladı. Bu amaçla İngiliz Hükümeti'nden üzerinde çalıştıkları ağızdan doldurulur *Enfield* tüfekleri kuyruktan dolar *Snider* tüfeklere dönüştürme çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi istendi⁴³⁸. İngiliz Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'ndan *Lord Stanley*, 21 Ağustos 1866 tarihinde Londra Sefiri *Musurus Bey'e Enfield'den kuyruktan dolar Snider* tüfeğe dönüştürülmüş tüfeklerden birkaç numuneyi, 100'er atımlık *Boxer* fişek ve kullanım talimatlarıyla birlikte İstanbul'a göndereceğini bildirdi⁴³⁹. Patenti *Mr. Needham'a* ait kapaklı⁴⁴⁰ *kuyruktan dolar tüfek* mekanizması hakkında *Times Gazetesi'*nde yayımlanan şemalı makale, *Musurus Bey'in* dikkatini celb etti. Bu mekanizma sayesinde *Snider* tüfek çok kolay ve hızlı bir şekilde dolduruluyor ve ateşlenebiliyordu. Yine bu kapak sayesinde boş mermi kovarı tek bir hamleyle mermi yuvasından çıkarılabiliyordu. İyi talimli bir piyade neferi, *Needham'in* geliştirdiği kuyruktan dolar kapaklı *Snider* tüfekle dakikada 17 kez atış yapabiliirdi. *Boxer* tipi veya herhangi bir fişek türüyle rahatlıkla kullanılabilen tüfek, Osmanlı yetkililerince de çok beğenildi⁴⁴¹. *Lord Stanley'in* İstanbul'a göndermeyi taahhüt ettiği *Snider'a* dönüştürülmüş *Enfield* tüfek numunelerinden ilki 1866 Kasımında gemiyle hareket etti⁴⁴². Diğer birkaç numune de 1867 Martında İstanbul'a gönderildi⁴⁴³. İncelenen numuneler Sultan Abdülaziz, sadrazam, serasker, Tophane Müşiri ve diğer askeri erkân tarafından beğenilince İngiltere'den *Snider'a* tahvil edilmiş *Enfield* tüfek satın alınmasına karar verildi. Silahların alımı ve muayeneleri için *Miralay Rüstem Bey* 1867 yılı başlarında Londra'ya gönderildi⁴⁴⁴. 1867 yılı sonlarında da daha önce İngiltere'den ithal edilen *Enfield* tüfeklerin *kuyruktan dolar*

⁴³⁷ Ahmed Kemal, **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, s. 6.

⁴³⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 114/8, Lef 1, 1 Ağustos 1866.

⁴³⁹ BOA, **a.g.b.**, Lef 3.

⁴⁴⁰ *Kuyruktan dolar tüfekte* kapağın imal sebebi kapak açılıp, kapandıkça tüfeğin gereği gibi doldurulup boşaltılmasını sağlamaktı. Kapak 4 parçadan mürekkepti: 1-kapak, 2-iğne, 3-helezon, 4-emzik. Ahmed Kemal, **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, s. 20.

⁴⁴¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 114/11, Lef 2.

⁴⁴² BOA, **HR. SFR (3)**, 117/20, Lef 3.

⁴⁴³ BOA, **HR. SFR (3)**, 121/16, Lef 2.

⁴⁴⁴ BOA, **HR SFR. (3)**, 121/25.

kapaklı Snider tüfeklere dönüştürülmesine karar verildi⁴⁴⁵. Tahvil işlemleri İngiltere'deki fabrikalarda ve Belçikalı *Tasset*'in getirdiği kuyruk takımları ve ustalar sayesinde Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda yapılmaya başladı.

Enfield şaşhanelerin Snider'a tahvili kararının alındığı sıralarda İngiltere'den *Colt* marka *tabanca* alınması da gündeme geldi. Tanesi 2 £ 2 Shilling olan *Colt tabancalardan* 5000 adet sipariş edilmesine ihtiyaç vardı. Ancak *Serasker Rıza Paşa*, 16 Eylül 1866 tarihinde *Mr. Colt'a* iletmek üzere Londra Sefareti'ne gönderdiği mektubunda mali açıdan yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu alımın şimdilik ileri bir tarihe ertelemek zorunda olduklarını, eğer alım yapılacak olursa fiyat ve diğer şartlar hakkında kendisiyle görüşüleceğini belirtiyordu⁴⁴⁶.

Snider usûlü *Enfield* tüfek almak üzere Londra'ya gelen *Miralay Rüstem Bey*, Londra Sefiri *Musurus Bey* ile birlikte 50.000 adet uzun namlulu *Snider* usûlü *Enfield* tüfek ve bu tüfeklerce kullanılacak *Boxer* fişeği satın almak için *Royal Small Arms Factory*'den *Colonel Dixon* ve *Colonel Boxer* ile temasa geçti⁴⁴⁷. 1867 Nisanında İngiltere ve yakın zamanda Zeytinburnu'nda *Snider'a* dönüştürülmesi planlanan 50.000 *Enfield* tüfek için 20.000 veya 30.000 adet *Snider* mekanizması temini için anlaşma sağlanmaya çalışıldı⁴⁴⁸. *Musurus Bey*, İngiliz Hükümeti'nden ilk etapta Osmanlı Devleti'nin acil ihtiyaç duyduğu 3000 ila 10.000 adet *Snider* tüfeğin kendilerine satılarak İstanbul'a gönderilmek üzere hazır hale getirilmesini talep etti⁴⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin Birmingham Konsolosu *Mr. Collis*, İngiliz Hükümeti elinde *Snider'a* dönüştürülmüş tüfek bulmanın bira zor olduğunu, ancak Birmingham'da *Albini* sistem⁴⁵⁰ tüfek üreten bir silah fabrikasının stoklarında 10.000 adet *Albini* kuyruktan dolar tüfek bulunduğunu, dilenirse tüfeklerin oradan temin edilebileceğini bildirdi. Ancak İstanbul bu teklife sıcak bakmayarak reddetti⁴⁵¹.

Uzun uğraşlar sonucu 1867 Nisanında 10.000 tüfek için olmasa da *Birmingham Small Arms Company* ile Londra Sefiri *Musurus Bey* arasında 3000 kısa namlulu *Enfield* tüfeğin *kuyruktan dolar Snider* tüfeğe dönüştürülmesi üzerine

⁴⁴⁵ Ahmed Kemal, **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, s. 7.

⁴⁴⁶ BOA, **HR. SFR** (3), 115/8, Lef 4.

⁴⁴⁷ BOA, **HR. SFR** (3), 122/43; **HR. SFR** (3), 122/44, 30 Mart 1867.

⁴⁴⁸ BOA, **HR. SFR** (3), 122/46.

⁴⁴⁹ BOA, **HR. SFR** (3), 122/59, Lef 2; **HR. SFR** (3), 122/70.

⁴⁵⁰ 1867 yılı başlarında Belçika'da İtalyan subay *Augusto Albini* tarafından icad edilmiş 11 mm'lik tek atımlı, kapak sistemi *Needham*'ın geliştirdiğinden farklı olan kuyruktan dolar bir tüfek türüdür.

⁴⁵¹ BOA, **HR. SFR** (3), 122/59, Lef 4.

anlaşma sağlandı. Tanesi süngü dâhil 4 £'a mâl olacak tüfekler için *Birmingham Small Arms Company*'e toplam 12.000 £ ödenecekti. Bunun üçte biri peşin, kalan 8000 £'u da kontrat tarihinden itibaren en geç bir ay içinde firma hesabına yatırılacaktı. Firma tüfekleri en geç bir buçuk ay içinde tamamlayarak Osmanlı Hükümeti yetkililerine teslim edecekti⁴⁵².

Osmanlı Devleti'nin 50.000 adet *Snider*'e dönüştürülmüş *Enfield* tüfeği almak istediğini duyan müteahhitlerden *John F. O'Brien*, 10 Mayıs 1867 tarihinde Londra Sefiri *Musurus Bey*'e bir teklif mektubu sundu. Elinde 50.000'inin üzerinde son derece iyi durumda uzun namlulu ağızdan dolar *Enfield* tüfek bulunduğunu, bunlardan her hafta 1000-1500 kadarını *Snider* usûlüne dönüştürerek, süngüleri takılı vaziyette Osmanlı yetkililerine teslim edebileceğini bildirdi⁴⁵³. Bunun üzerine *Musurus Bey*, *John O'Brien*'i teklifini ayrıntılı şekilde görüşmek için Sefaret binasına davet etti. Sürdürülen müzakerelerde fiyat konusunda anlaşılamayınca tüfeklerin *O'Brien*'dan temininden vazgeçildi⁴⁵⁴.

O'Brien ile pazarlıklar sürdüğü sırada, İngiltere'nin ünlü silah firmalarından *Parker Field & Sons* Firması, *Snider*'a dönüştürülmüş 80.000 adet *Enfield* tüfeği Osmanlı Devleti'ne tanesi 2 Pound'dan verebileceğini ve tüm siparişin en geç on sekiz ayda tamamlanacağını taahhüt ediyordu⁴⁵⁵.

Nisan ayında *Birmingham Small Arms Company*'e sipariş edilen kısa namlulu 3000 adet *Snider* usûlü *Enfield*'in imali, 1867 Haziranı başlarında tamamlandı. Anlaşmaya göre Osmanlı Devleti tüfeklerin üçte birlik peşinatı olan 4000 £'u, Osmanlı Bankası Londra Acentesi aracılığıyla hemen ödedi⁴⁵⁶. Kalan 8000 £ da 1867'nin Temmuz ayı başında ödenince tüfeklerden ilk 1000 adedi *Ada* adlı İngiliz bandıralı gemiyle İstanbul'a gönderildi⁴⁵⁷. 1867 Ağustosunda da donanma için

⁴⁵² BOA, A. MKT. MHM, 381/22; HR. SFR (3), 123/5; HR. SFR (3), 123/6; HR. SFR (3), 123/20; HR. SFR (3), 123/23, Lef 9; HR. SFR (3), 123/33. Anlaşma metni için bkz. HR. SFR (3), 123/42. Tüfeklerin ödemelerine dair bilgi 10 Mayıs 1867 tarihinde İngiltere'deki bankaya bildirilmişti. BOA, HR. SFR (3), 123/77.

⁴⁵³ BOA, HR. SFR (3), 123/79, *O'Brien*, haftalık tüfek teslimatının ilerleyen haftalarda 3000'e kadar çıkabileceğini de belirtti. HR. SFR (3), 124/8.

⁴⁵⁴ BOA, HR. SFR (3), 124/24, Lef 1-3.

⁴⁵⁵ BOA, a.g.b., Lef 2, 20 Mayıs 1867.

⁴⁵⁶ BOA, HR. SFR (3), 124/63, Lef 2; HR. SFR (3), 125/35; HR. SFR (3), 125/50.

⁴⁵⁷ BOA, HR. SFR (3), 125/51; HR. SFR (3), 126/45; HR. SFR (3), 126/63, Lef 1; HR. SFR (3), 127/20; HR. SFR (3), 127/21. Daha sonra kalan 2000 adet *Enfield* de yine *Ada* adlı vapurla 1867 Ağustosunda İstanbul'a gönderildi. BOA, HR. SFR (3), 128/54, Lef 13.

İngiltere'ye süngüleriyle birlikte 25 adet kısa namlulu *Enfield* tüfek ile 30 adet *Kerr's* patentli *tabanca* sipariş edildi⁴⁵⁸.

Doğrudan *Snider* sistemine göre imal edilen tüfekler, *Enfield*'dan *Snider*'a dönüştürülenlere nazaran daha pahalı olduğundan, ilk ithal olunacak kuyruktan dolar tüfekler genelde *Enfield*'dan dönüştürülmüş olanlardan tercih edildi. Ama öncelikle hem uygun fiyatlı hem de kaliteli *Enfield* tüfek bulmak gerekiyordu. Bunun için bir komisyon teşkil edilerek başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde ne kadar *Enfield* tüfek stoku bulunduran tüccar, müteahhit, fabrika varsa bunların elindeki *Enfield*'ler komisyon üyelerince muayene edilecek; fiyatı kadar kalitesi de iyi olanlardan ikişer numune İstanbul'a gönderilecekti. Bunlar *Serasker Mehmed Rüşdi Paşa* tarafından da beğenilirse alınmaları için hemen anlaşma yapılacaktı⁴⁵⁹.

İngiltere ve Belçika'da *Enfield* tüfek arayışları sürerken, 10 Eylül 1867 tarihinde *John Nicol* adlı tüccar, Londra Sefiri *Musurus Bey*'e iç savaştan yeni çıkan Amerika'da 100.000'e yakın *Enfield* tüfeği bulunduğu haberini verdi. Osmanlı Devleti bu tüfeklerden almayı kabul ettiği takdirde *Enfield*'lar Boston ve New York limanlarında Osmanlı yetkililerinden biri nezâretinde muayene edilerek gemilere yüklenecek ve Liverpool veya Londra'ya gönderilecekti. İngiltere'ye gelen tüfekler Londra'da *Snider*'a tahvil edildikten sonra İstanbul'a sevk edilecekti⁴⁶⁰. Bu arada İngiltere'de *Snider*'a tahvil olunmuş *Enfield*'lardan üç numune, Babiâli ve Seraskerin beğenisine sunulmak üzere 1867 Eylülü sonunda İstanbul'a gönderildi⁴⁶¹. *John Nicol*'ün teklifi kabul edildi ve 4 Ekim 1867'de Amerika'da bulunan *Enfield*'lardan 30.000 tane seçmek ve denetlemek üzere bir görevlinin New York'a gönderilmesine

⁴⁵⁸ BOA, **HR. SFR (3)**, 127/108, Lef 3. *Adams* revolverinin mucidi *Robert Adams*'ın kuzeni olan *Kerr, Deane & Adams Silah Fabrikası*'nda ustabaşı olarak görev yapmaktaydı. *Robert Adams*, 1856'da *Deane* kardeşlerle anlaşamayıp fabrikadan ayrılınca, *Kerr* de kuzeni ile birlikte hareket etmiş ve *Deane*'deki görevinden istifa etmişti. *Adams*, aynı yıl *London Armour Company*'yi kurmuş ve *Kerr* burada kendi patenti olan 36 ve 44 kalibrelik 5 mermi kapasiteli tabancaları geliştirmişti. *London Armour Company* Amerika'da 1860'ta başlayan sivil savaşın en önemli silah tedarikçisi konumundaydı. Ürünlerinin büyük kısmını Amerika'ya satan firma savaşın sona ermesiyle en büyük müşterisini kaybetmiş ve savaştan bir yıl sonra 1866 Baharında iflas ederek kapanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. William Edwards, **Civil War Guns**, 1985. İsmarlanan silahlar *Hania* ve *Candia* adlı gemilerle İstanbul'a gönderildi. **HR. SFR (3)**, 128/18, Lef 2; **HR. SFR (3)**, 128/19; **HR. SFR (3)**, 129/7, Lef 1.

⁴⁵⁹ BOA, **HR. SFR (3)**, 129/10, 4 Eylül 1867.

⁴⁶⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 129/47.

⁴⁶¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 129/120.

karar verildi⁴⁶². Aynı tarihte *John Nicol* ve *Musurus Bey* arasında tüfeklerin alımına yönelik bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre *John Nicol*'den tanesi 1 £'a süngüleriyle birlikte 30.000 adet *Enfield* satın alınacaktı. 30.000 *Enfield* İngiltere'ye getirildikten sonra *Royal Small Arms Factory-Enfield*'dan *Colonel Dixon* nezâretinde *The London Small Arms Company* ve *Birmingham Small Arms Company*'de *Snider* tüfeğe dönüştürülecek ve tahvil için tüfek başına 1'er £ ödenecekti⁴⁶³.

Yakın tarihte Bahriye Nâzırı *İsmail Hakkı Paşa* tarafından Babıâli'ye sunulan İngiltere'nin elinde kalmış *revolverlerden* alınması teklifi, modellerin eski olması gerekçesiyle kabul görmemişti. Ancak *revolver* alımı tasarısı 3 Kasım 1867 tarihinde yeniden gündeme getirildi. Bu sefer ısmarlanacak *revolverlerin*, İngiliz Donanması askerlerince kullanılmakta olan son model *revolverlerden* olmasına dikkat edilecek ve en iyi firma ile en uygun fiyat üzerinden anlaşmanın yolları aranacaktı⁴⁶⁴.

Osmanlı Devleti, *Snider*'a dönüştürülmek üzere alınan 30.000 *Enfield*'dan ayrı İngiltere'de *Snider*'a dönüştürülmeye elverişli ne kadar *Enfield* olduğunu öğrenmek istiyordu. Bu konuda *Royal Small Arms Factory-Enfield* yetkilisi *Colonel Dixon*'dan ayrıntılı bilgi istendi. *Dixon*, 18 Kasım 1867 tarihinde *Musurus Bey*'e sunduğu raporunda, o an itibariyle Londra'da *Snider*'a dönüştürülmeye hazır 3000 tane tüfek olduğunu, daha fazlası talep edilirse haftada 1000 ila 1500 tane *Enfield*'ın *Snider*'a dönüştürülebileceğini bildiriyordu. Raporun devamında Birmingham'da da *Snider* mekanizması takılabilecek düzeyde 3000 adet *Enfield* bulunduğunu, bir o kadarının da kısa sürede dönüşüm için hazır hale getirilebileceğini belirtiyordu. *Dixon*, Birmingham'daki *Enfield*'ların en az Londra'dakiler kadar kaliteli olduğunu bu yüzden tercih edilebilir olduklarını da ifade etmekteydi⁴⁶⁵.

Babıâli, *John Nicol*'den aldığı 30.000 adet uzun namlulu *Enfield* ve daha sonra *Birmingham Small Arms Company* ve *London Small Arms Company*'den temin ettiği *Snider*'a dönüştürülmeye hazır 5000 *Enfield*'ın tahvili için ödemeyi kabul ettiği tüfek başına 1 £'da 1'er Shilling indirim yapılmasını istiyordu⁴⁶⁶. Her iki firma da

⁴⁶² BOA, HR. SFR (3), 129/63, Lef 8.

⁴⁶³ BOA, HR. SFR (3), 130/19; HR. SFR (3), 130/22.

⁴⁶⁴ BOA, HR. SFR (3), 130/80, Lef 4.

⁴⁶⁵ BOA, HR. SFR (3), 131/85.

⁴⁶⁶ BOA, HR. SFR (3), 132/12, 25 Kasım 1867.

indirim yapmayı kabul etti (28 Kasım 1867)⁴⁶⁷. Böylelikle 35.000 *Enfield*'ın *Snider*'a dönüşümünden 1750 £ kâr edilmiş oldu⁴⁶⁸.

Ancak ilk etapta 35.000 *Enfield*, *Snider*'a dönüştürülünceye kadar idare edecek sayıda mamul *Snider* bulmakta sıkıntı yaşandı. 1867 Kışına girilirken daha önce kendisiyle *Snider*'a tahvil olunmuş *Enfield* alımı hususunda anlaşma sağlanmaya çalışılan müteahhit *O'Brien*, Osmanlı Devleti'ne yeni bir teklifle geldi. *O'Brien*, Osmanlı Hükümeti'nin *Snider* tüfek temininde sıkıntı çektiği haberini aldığı için, bu nedenle kendisinin 1867 Mayıs'ında sunduğu teklifin hâlâ geçerli olduğunu belirtti⁴⁶⁹. *O'Brien*'ın fırsatçılığına boyun eğmek istemeyen Babîâlî'nin beklediği rahatlatıcı açıklama *Royal Small Arms Factory-Enfield*'dan geldi. *Colonel Dixon*, 15 Aralık 1867 tarihinde *Musurus Bey'e*, *Mr. Turner* adlı tüccarda *Snider*'a dönüştürülmüş 6000 adet tüfek bulunduğunu ve bunları Osmanlı Devleti'ne tanesi 2 £ 19 Shilling'den verebileceğini bildirdi⁴⁷⁰. Bu arada *O'Brien*'ın tacizi aralıksız devam ediyordu. En son 17 Aralık 1867 tarihinde *Musurus Bey'e* deneyimsiz imalatçıların kurbanı olmamaları gerektiğini, Osmanlı Devleti'ne acil ihtiyacı olan kaliteli *Snider* tüfekleri en uygun fiyata kendisinin temin edebileceğini iletti⁴⁷¹. Ancak Osmanlı Devleti tercihini *Royal Small Arms Factory-Enfield*'ın teklifinden yana kullanarak 6000 tüfeği *Mr. Turner*'dan satın aldı.

3 Kasım 1867 tarihinde Bahriye Nâzırı *İsmail Hakkı Paşa* tarafından ithali tekrar gündeme getirilen *revolverlerin* sayısı Tophane Müşirliği, Seraskerlik ve Sadaretle gerçekleştirilen müşavere sonucu 250 adet olarak tespit edilmişti (Aralık 1867). *Revolverler*, daha önce belirtildiği gibi İngiliz Donanması'ndaki zırhlı mürettebatının kullanmakta olduğu son model *revolverlerden* olacaktır. Tane fiyatı tüm masraflar dâhil 2 £ 17 Shilling olan bu *revolverler*, *Royal Small Arms Factory* denetiminde ünlü *James Kerr & Co.* Firması'nca imal edilecek ve bunun için İngiliz Hükümeti'ne 712 £ 10 Shilling ücret ödenecekti. Fabrika, tabancaların imalini en geç

⁴⁶⁷ BOA, HR. SFR (3), 132/51.

⁴⁶⁸ 35.000 *Snider* tüfeğin İstanbul'a taşınması için imal edilen sandıkların bedeli 1159 £ olarak hesaplanmıştı. Bu meblağ tüfeklerin tahvilindeki indirimden sağlanan kazançtan karşılanacaktı. BOA, HR. TO, 117/13.

⁴⁶⁹ BOA, HR. SFR (3), 132/66, *John O'Brien*'ın, Londra Sefareti'ne 14 Aralık 1867 tarihli mektubu.

⁴⁷⁰ BOA, HR. SFR (3), 132/69, Lef 1.

⁴⁷¹ BOA, HR. SFR (3), 132/77.

iki ay içerisinde tamamlayarak Osmanlı yetkililerine teslim edecekti⁴⁷². Sipariş verileceği sırada İngiltere'de mamul fişekle kullanılır bir tür *tabanca* icad edildiği haberini alan Babıâli, 250 *revolverlik* sipariş hakkını yeni *tabancalardan* yana kullanmayı düşündü. Ancak yeni tabanca henüz deneme aşamasında olduğundan neticelerini görmeden temininin ileride sakıncalar doğurabileceği endişesiyle bu tasarıdan vazgeçilerek 250 *revolverin* İngiliz donanmasında kullanılanlardan ısmarlanmasına karar verildi⁴⁷³.

1867 yılı sonunda İngiltere'den 35.000 tüfekten ayrı *Snider*'a dönüştürülmek üzere 50.000 adet daha süngülü uzun *Enfield* alınmasına karar verildi. Sımsarlardan birine tanesi 1 £'a kısa sürede imal ettirilecek olan *Enfield*'lerden bir numune, *Royal Small Arms Factory-Enfield*'dan *Colonel Dixon*'a muayene ettirilmişti. Muayene neticesinde bu tüfeğin her ne kadar imal ettirilmekte olan 35.000 *Enfield*'a nazaran iki derece düşük kalitede olduğu anlaşılrsa da, *Snider*'a dönüştürülmeleri kaliteli malzeme kullanılarak, iyi bir işçilikle sağlanırsa son derece iyi netice alınacağı ifade olundu. *Snider*'a tahvilleri için muayene ücreti dâhil tüfek başına 1 £ 4 Shilling verilecek tüfeklerden ilk 10.000 adedi, 1868 Nisanı sonunda Osmanlı yetkililerine teslim edilecek, kalanı her hafta 3000 adet tahvil olunmak şartıyla ilk teslimden 4 ay sonra tamamlanacaktı⁴⁷⁴. Ancak Babıâli tüfekleri bir oldubittiyle tek bir müteahhitten alıp sonunda istemediği neticelerle karşılaşmak istemiyordu. Bu nedenle 5 Şubat 1868 tarihinde Londra Sefiri *Musurus Bey*'den İngiltere'deki bazı firmalara ait uzun namlulu *Enfield*'lerden birer numune ve bunların fiyatlarını içeren bir fiyat pusulasını İstanbul'a göndermesi istendi. *Musurus*'un elde ettiği ilk pusulaya göre ücretlendirme şöyleydi: yeni mamul uzun *Enfield* 1 £ 4 Shilling, az kullanılmış iyi durumda *Enfield* 18 Shilling ve yeni mamul kuyruktan dolar *Enfield (Snider)* 2 £ 15 Shilling⁴⁷⁵.

Daha bu fiyat pusulası Babıâli ve seraskerlikçe incelenmeden Londra Sefareti'ne teklifler gelmeye devam etti. Birmingham yakınlarında bulunan

⁴⁷² BOA, **HR. SFR (3)**, 132/87, 31 Aralık 1867; **HR. SFR (3)**, 135/36, Lef 3.

⁴⁷³ BOA. **a.g.b.**, gös. yer. 1868 Şubatında tamamının imali biten *tabancalardan* ilk 50 tanesi *Parana* adlı gemi ile kalan 200'ü de *Paraguay* adlı gemi ile İstanbul'a gönderilecekti. **HR SFR (3)**, 135/9; **HR. SFR (3)**, 135/33, Lef 5-8. *Tabancalardan* 200'ünün bedeli olan 570 £ için 19 Şubat 1868 tarihinde The Imperial Ottoman Bank'a ödeme talimatı verildi. **HR. SFR (3)**, 135/60; **HR. SFR (3)**, 135/70; **HR. SFR (3)**, 137/27. 50 *revolverin* bedeli olan 142 £ 1868 Martında ödendi. **HR. SFR (3)**, 137/38, Lef 2.

⁴⁷⁴ BOA, **HR. TO**, 117/17.

⁴⁷⁵ BOA, **HR. SFR (3)**, 134/66.

Harbone'daki fabrikatörlerden *Mr Roberts*, 5000 *Enfield* tüfeği tanesi süngü ve diğer tüm masrafları dâhil 3 £ 3 Shilling'e Snider usûlüne tahvil etmeyi taahhüt ediyordu. *Mr. Roberts*, taraflar arasında anlaşma sağlandığı takdirde tüfekleri en geç 1 Nisan 1868 tarihinde teslim edeceğini de beyan ediyordu⁴⁷⁶. Aynı tarihte Cheapside'daki bir imalathanenin temsilcisi *Mr. Kennedy*, *Musurus Bey*'e Osmanlı Devleti'nin istediği sayıda *Enfield*'ı *Snider*'a dönüştürebileceklerini ve muayene ücretlerini de kendilerinin karşılayacağını bildiriyordu⁴⁷⁷. Sonuçta *Mr. Roberts*'ın teklifi cazip gelerek kabul edildi. *Mr. Roberts* tarafından *Snider*'a dönüştürülecek 5000 *Enfield*'dan 3000'i Bosna Vilayetine verilecekti⁴⁷⁸.

Bir taraftan *Enfield*'lar *Snider*'a dönüştürülürken, diğer taraftan donanmanın son model silahlarla teçhizi çalışmaları devam etmekteydi. Bunun için yeni icad bir tür tüfek ile gerektiğinde tüfeğe rabt olunarak kullanılabilir tarzda 3 adet kılıç, incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Bedeli kılıçla birlikte 3 £ 8 Shilling olan tüfekler Osmanlı yetkililerince çok ağır ve büyük bulununca, bunlar yerine İngiliz Donanması askeri tarafından kullanılmakta olan kısa namlulu *karabinalardan* 1000 tane siparişine karar verildi (Şubat 1868)⁴⁷⁹. Bunların fiyatlarının ne olacağı ve ne kadar sürede imal edilip Osmanlı yetkililerine teslim edileceği hakkında ayrıntılı bilgi *Colonel Dixon* tarafından *Musurus Bey*'e iletilecekti⁴⁸⁰. *Colonel Dixon*, 10 Mart 1868 tarihinde *Musurus Bey*'e gönderdiği bilgilendirme mektubunda ısmarlanması düşünülen 1000 parça tüfeğin modelinin 1865 yılında Osmanlı donanması için alınan 450 parça ağızdan doldurulur *Enfield*'la aynı olduğunu belirtti. Ancak tek ve en önemli fark, yeni ısmarlanacak tüfeklerin *Snider*'a dönüştürülmüş, yani kuyruktan doldurulur türde olmasıydı. Ayrıca süngüleri yeni geliştirilmiş kılıç tarzı süngüydü ve gerektiğinde tüfekten ayrılarak kılıç gibi de kullanılabilirdi. Tüfeklerin birim fiyatı muayene, sandıklama ve diğer masraflar dâhil 3 £ 15 Shilling'di. Tüfekler sipariş tarihinden en geç bir ay sonra Osmanlı yetkililerine teslim edilecekti⁴⁸¹.

⁴⁷⁶ BOA, **HR. TO**, 117/21, Londra Sefiri *Musurus*'tan Hariciye Nezareti'ne 13 Şubat 1868 tarihinde gönderilen telgraf.

⁴⁷⁷ BOA, **HR. SFR** (3), 135/32.

⁴⁷⁸ BOA, **A. MKT. MHM**, 399/60; **A. MKT. MHM**, 400/19, 18 Şubat 1868.

⁴⁷⁹ BOA, **HR. SFR** (3), 135/61.

⁴⁸⁰ BOA, **HR. SFR** (3), 136/65, 6 Mart 1868.

⁴⁸¹ BOA, **HR. SFR** (3), 137/1.

1868 Eylülünde Tuna Valiliği'nce, İngiltere'den vilayet redif taburları için 5000 adet *Enfield-Snider* alınmasına karar verilmişti. Vali ve vilayet meclisi, tüfeklerin İstanbul aracılığıyla satın alınmasını istiyordu. Çünkü Babîâli, İngiltere'nin önde gelen firmalarına İngiliz Hükümeti güvencesiyle 85.000 adet *Enfield-Snider* tüfek yaptırmaktaydı. Dolayısıyla bu tüfekler kalite ve sağlamlık açısından ufak çaplı siparişlere oranla daha itinalı ve mükemmel şekilde imal ediliyordu. Bu sebeple vilayetçe, tanesi 3 £ 15 Shilling olan tüfeklerin nakliye, navlun, sigorta gibi ücretleri dâhil toplam 16.250 Osmanlı Liralık (18.750 £) tutarının, doğrudan Hazine-i Celile'ye gönderilmesi planlanmaktaydı. Ancak Seraskerlik, Tuna Valiliği'nin bu isteğini uygun bulmuyordu. Çünkü Asâkir-i Nizamiye için satın alınan süngülü *Enfield-Snider*'ların muayene ve diğer masraflarıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne maliyeti Londra'da teslim şartıyla 3 £ 8 Shilling'i buluyordu. Hâlbuki Londra Sefareti'nin, firma ile yapmış olduğu pazarlık sonucu tüfekler Rusçuk'ta vilayet yetkililerine teslim olunmak koşuluyla tanesi 3 £ 6 Shilling'e mâl edilecek, böylelikle tüfek başına 2 Shilling, toplamda da 500 £ kâr sağlanmış olacaktı. Bu nedenle Seraskerlik, Vilayetin İstanbul'dan sipariş vermesi yerine doğrudan Tuna'dan sipariş vermesinin daha mantıklı olacağını savunuyordu. Sonuçta Seraskerliğin görüşü kabul gördü ve 23 Eylül 1868 tarihinde İngiltere'den ithali planlanan 5000 *Enfield-Snider*'ın Vilayetçe siparişine karar verildi⁴⁸².

İngiltere'ye sipariş olunan *Enfield*'dan *Snider*' a dönüştürülmüş 85.000 adet tüfeğin son partileri ancak 1868 yılı sonunda İstanbul'a gönderilebildi. Bu sürecin sonunda *Birmingham Small Arms Factory*'den 3500 adet daha *Snider* satın alındı⁴⁸³. Hemen ardından 1868 yılı sona ermeden İngiliz Hükümeti'ne 50 adet daha *Snider* sipariş verilmesi gündeme geldi⁴⁸⁴. İngiltere'nin iki ünlü silah firması *London Small Arms Co.* ve *Birmingham Small Arms Co.*'nun yetkilileri, teklif mektuplarını hemen Londra Sefareti'ne ilettiler. İki firma da bir tüfeği süngü ve tüm aksesuarları mükemmel, muayene ve İstanbul'a nakliye masrafları dâhil olmak üzere 2 £ 19

⁴⁸² BOA, A. MKT. MHM, 421/24, Lef 2; HR. SFR (3), 145/54.

⁴⁸³ İmali tamamlanan tüfekler *Varna* adlı buharlı gemi ile İstanbul'a gönderildi. BOA, HR. SFR (3), 145/52, 7 Kasım 1868.

⁴⁸⁴ BOA, HR. SFR (3), 145/109.

Shilling'e Osmanlı Devleti'ne verebileceklerini bildiriyorlardı⁴⁸⁵. Babıâli, 3500 *Snider*'ın siparişi *Birmingham Small Arms*'a verildiğinden, bu seferki siparişin *London Small Arms Co.*'ya verilmesinin daha uygun olacağına kanaat getirdi ve 1868 yılı Aralık ayına girerken *London Small Arms Co.*'dan 50 adet *Snider* satın alındı⁴⁸⁶.

Serasker *Mehmed Namık Paşa*, sayıları 120.000'i bulan asâkir-i nizamiye neferlerinin tamamının iğneli tüfekle donatılmasını istiyordu. O zamana kadar Avrupa'dan ithal edilen ve Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda tahvil olunan iğneli tüfek sayısı ise ancak 90.000 civarındaydı. 1868 yılının bitimine günler kala ihtiyaç duyulan 30.000 iğneli tüfekten 15.000 adedinin ivedilikle Avrupa'dan ithaline; kalan 15.000'inin de Avrupa'dan temin edilecek makinelerle daha da güçlendirilmesi planlanan Zeytinburnu'ndaki tezgâhlarda imaline karar verildi⁴⁸⁷. Tüfeklerin ithali için ilk akla gelen adres yine İngiltere'ydi. Ancak İngiltere'nin fiyat konusundaki katı tutumu, Osmanlı Devleti'ni Fransa ve Belçika ile silah teknolojilerinin yeni duayeni okyanus ötesindeki güç Amerika'ya yönlendirdi. 1869 yılında asâkir-i nizamiye birlikleri, ihtiyat ve redif alayları ile müstahfız birliklerindeki nefer sayılarının artırılarak Osmanlı Ordusu'nun 725.000 kişiye çıkarılmasıyla⁴⁸⁸, ağızdan dolar şeshanelerle, kuyruktan dolar iğneli tüfeğe her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuldu. Mevcut makinelerle kısa sürede bu kadar nefere iğneli tüfek imal etmek mümkün olmadığından, her zamanki gibi Avrupa'dan ithal cihetine gidildi. Ancak bu sefer ve 1880'lere kadarki ithallerde müracaat edilen ilk devlet olma özelliğini Amerika üstlendi.

2.2.3.2.4. *Avusturya'dan Hafif Silah İthali*

Kıta Avrupasının güçlü devletlerinden Avusturya, sahip olduğu disiplinli ve düzenli ordusu sayesinde bu vasfını yirminci asrın başlarına kadar yitirmemişti. Devirler boyunca Avusturya ordularındaki neferlerin kullandığı silahlardan sırasıyla *arkebüzler* ve *çakmaklı musketler*, pek çok devletin ilgisini çekmiş, Papalık

⁴⁸⁵ *Birmingham Small Arms Factory* yetkilisi *Mr. Kay*'ın *Musurus Bey*'e 28 Kasım 1868 tarihli mektubu: BOA **HR. SFR** (3), 146/3. *London Small Arms Factory*'den *Mr. Bond*'un *Musurus Bey*'e 30 Kasım 1868 tarihli mektubu: **HR. SFR** (3), 146/10.

⁴⁸⁶ BOA, **HR. SFR** (3), 146/30.

⁴⁸⁷ BOA, **İ. DH**, 585/40725, Lef 3, 14 N 1285 (29 Aralık 1868) tarihli irade.

⁴⁸⁸ BOA, **İ. HR**, 240/14241, Lef 2, 11 B 1286 (17 Ekim 1869).

tarafından katı emirlerle yasaklanmasına rağmen krallık ve tüccarlar vasıtasıyla bu devletlere satılmıştır.

Avusturya İmparatorluğu'ndan silah ithal eden devletlerden biri de Osmanlı Devleti idi. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu silahları temini sadece satın alım yoluyla gerçekleşmiyordu. İki sınır komşusu devletin on altıncı yüzyıldan beri sürdüre geldikleri savaşlar sırasında Osmanlı Devleti'nin savaş bakiyesi olarak edindiği silahlar da epey yekûn tutuyordu. Özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sultanlarının orduyu ıslah çalışmaları çerçevesinde Avrupa'dan getirttiği uzmanlardan Avusturya menşeli olanların telkinleri, Osmanlı Devleti'nin siyasi kriz yaşadığı devletlerden silah alımlarını durdurduğu zamanlar, silah ithalinde Avusturya'ya teveccühü gerekli kılan hallerdi.

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere ve Fransa'nın Rum isyanındaki taraflı tutumları neticesinde Osmanlı Devleti'nin iki ülkeden silah alımlarını geçici süreliğine durdurması Osmanlı Ordusu için gerekli *musketlerin* Belçika ve Avusturya'dan tedarikine vesile olmuştu⁴⁸⁹. 1840'lardan itibaren Fransa ve Belçika'da *kapsüllü tüfek* teknolojisinin gelişmesiyle birlikte Avrupa ordularında *kapsüllü kaval tüfeklerin* yaygın olarak kullanılmaya başlaması, Avrupa'dan ithal edilen tüfeklerin türünün de değişmesine neden oldu.

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde Avusturya'dan ilk *kapsüllü tüfek* alımını 1846 yılında gerçekleştirdi. Fransa ve Belçika'ya ısmarlananlar kadar çok sayıda olmasa da, Viyana'dan 1000 kadar *kapsüllü tüfek* İstanbul'a gönderildi⁴⁹⁰. Bu alımdan sonra uzunca müddet Avusturya'dan silah ithal edilmedi. Ta ki 1857 yılına kadar. 1857 Ağustosunda Avusturya'nın Moravia Eyaleti sınırları dâhilinde bulunan silah fabrikalarının birinden 791 adet *kapsüllü tüfek* satın alındı⁴⁹¹.

1850'lerin sonlarından itibaren Avrupa ordularında *şeshaneli tüfek* kullanımı yaygınlaşınca, Osmanlı Devleti de Avrupa'dan hafif silah ithalini bu minval üzere yürütmeye başladı. 1864 yılına girilirken Osmanlı Ordusu için Avrupa'dan getirtilen *şeshaneli tüfek* sayısı 130.000 adede yaklaşmıştı. Bu rakam Osmanlı muvazzaf askerleri için yeterliydi. Ancak *kapsüllü kaval tüfeklerin* tedavülünün uzun vadeli

⁴⁸⁹ Gültekin Yıldız, **a.g.e.**, s. 435-437.

⁴⁹⁰ BOA, **HR. MKT**, 11/27, 10 Ra 1262 (8 Mart 1846).

⁴⁹¹ BOA, **HR. MKT**, 200/78, 19 Z 1273 (10 Ağustos 1857).

olmadığına kanaat getirilerek, zaman içinde redif birliklerinin de şeşşaneli tüfekle donatılmasının uygun olacağına karar verildi. Bunun için toplam 300.000 *şeşşaneli tüfeğe* ihtiyaç vardı. İlk etapta alınması planlanan 50.000 *şeşşanenin* İngiltere'den temini için hazinenin yıllık bütçe muvazenesi yetersiz kalıyordu. Bu sebeple Avrupa'nın diğer devletlerinden uygun fiyata *şeşşane* alımı için arayışa girildi. 1863 Aralığında tüccar *Mösyö Orlon*, Osmanlı Devleti'ne tanesi 2 £ 10 Shilling'den 50.000 adet süngülü *şeşşane* verebileceğini bildiriyordu. Ancak söz konusu *şeşşanelerden* İstanbul'da bulunan bir numunesi tecrübe edilince küçük olduğu ve kullanıma uygun olmadığına kanaat getirildi ve *Orlon*'un teklifi reddedildi⁴⁹².

Tam da bu sırada İngiltere'nin önde gelen sermayedarlarından olup Avusturya'nın silah ve askerî mühimmat fabrikalarının satış muamelelerinde aracılık yapan tüccar *Mösyö Louis Merton*'un İstanbul'a gelerek Babıâli'ye sunduğu teklif, imdada yetişti. *Mösyö Merton*, ücreti bir yıl sonra üstelik beş taksitte ödenmek koşuluyla Osmanlı Devleti'ne Avusturya yapımı 50.000 *Enfield* tedarik edebileceğini taahhüt ediyordu. Osmanlı Devleti, *Merton*'un teklifini tereddütsüz kabul etti ve neticede 1864 yılı Ocak ayının başında İngiltere'den temin edilmesi planlanan ikinci 50.000'lik *Enfield*'ın siparişinin, Avusturya'ya verilmesi kararlaştırıldı⁴⁹³. Alıma yönelik kontrat sûreti hemen İstanbul'a gönderildi ve anlaşma imzalandı⁴⁹⁴. Tanesi 2 £ 10 Shilling'e alınacak *Enfield karabinaların* tüm masraflar dâhil toplam 152.405 £'luk bedeli, teslim tarihlerinden itibaren birer sene sonra ödenecekti⁴⁹⁵. *Enfield karabinaların* ilk partisi 1864 Mayıs'da İstanbul'a gönderildi⁴⁹⁶. Daha sonra bunu Haziran ve Temmuz aylarındaki ikinci ve üçüncü partiler izledi⁴⁹⁷.

Viyana'da yaptırılmakta olan *Enfield karabinaların* İstanbul'a partiler halinde gönderimi devam ederken, silah tüccarı olup, aynı zamanda *Louis Merton*'un murahhas vekilliğini de üstlenen *Mr. Harris*'ten Dersaadet Asâkir-i Zabtiye neferleri için 224'ü kasatasız, 2550'si kasaturalı olmak üzere 2774 adet *Enfield* satın

⁴⁹² BOA, A. MKT. MHM, 288/83.

⁴⁹³ BOA, İ. DH, 520/35424, 27 B 1280 (7 Ocak 1864) tarihli irade. Konu hakkında Tophane-i Âmire Müşirliği ve Maliye Nezâreti'ne tezkire: A. MKT. MHM, 289/97. *Mösyö Merton*'la anlaşmanın bir an önce yapılması hususunda tezkire: A. MKT. NZD, 522/11.

⁴⁹⁴ BOA, A. MKT. MHM, 290/49, 10 Ş 1280 (20 Ocak 1864).

⁴⁹⁵ BOA, A. MKT. NZD, 527/64; A. MKT. NZD, 528/10; A. MKT. NZD, 534/15.

⁴⁹⁶ BOA, A. MKT. MHM, 301/74.

⁴⁹⁷ BOA, HR. TO, 106/36; A. MKT. MHM, 307/44.

alınmasına karar verildi (Temmuz 1864)⁴⁹⁸. Daha sonra bu siparişteki kasaturalı ve kasaturasız tüfeklerin sayılarında değişikliğe gidilerek kasaturasızların sayısı 300'e çıkarıldı, kasaturalı tüfeklerin sayısı ise 2474'e düşürüldü. *Mr. Harris*'e tüfek başına kasaturalı olanlar için 2 £ 13 Shilling, kasaturasız olanlar için de 2 £ 10 Shilling ücret ödenecekti⁴⁹⁹.

Viyana'da imali süren *Enfield karabinalardan* yapımı tamamlanan dördüncü parti de Ağustos ayı başında İstanbul'a gönderildi. *Mösyö Merton*, önceki üç partiye ait olup, ancak ödenmeyen de dâhil toplam 180.000 kuruşluk navlun ücretinin bir an önce ödenmesini talep ediyordu. Babiâli ise ödemenin mutlaka yapılacağını, fakat *Merton*'un hem 24.800 adet *karabinayı* henüz teslim etmemesi, hem de üçüncü partide gelen *karabinaların* iyi ambalajlanmadıklarından yağmurdan etkilenerek küflenmeleri nedeniyle bazı masrafları dava edebileceklerini belirtti⁵⁰⁰. Tophane Müşiri *Halil Paşa* ise işin bu raddelere varmaması için Sadarettin 180.000 kuruşun bir an önce ödenmesini talep ederek, geri kalan aksaklıkların bir şekilde giderilebileceğini bildiriyordu⁵⁰¹. Sonuçta *Mösyö Merton*'a tüfekleri teslim etmesi için altı haftalık bir mühlet verilmesine, teslimat bu süre sonunda da gerçekleşmezse, durumun hukukî platforma intikal ettirilmesine karar verildi⁵⁰². Tüfeklerin teslimine yönelik anlaşmazlık, taraflar arasında 1864 Kasımına kadar yürütülen müzakereler sonucunda giderildi⁵⁰³.

50.000 *Enfield karabinanın* tümünün imali 1864 yılı Aralık ayı başlarında tamamlandı. Bunların *Miralay Rüstem Bey*'e teslimi sırasında yardıma bulunan ve kolaylık gösteren Avusturya Genelkurmay Başkanı Feldmareşal *Lieutenant*'a birinci, Viyana Askerî Cephanelik Müdürü Tümgeneral *Baron von Stein*'a ikinci, Topçu Albay *Mendl*'e üçüncü ve Topçu Yüzbaşı *Vincent Harvich*'e de dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı verilmesine karar verildi (5 Ocak 1865)⁵⁰⁴. 1865 Temmuzunda 50.000 *Enfield karabina* için satın alınan fişek, tüfek kılıfı ve sair mühimmat için

⁴⁹⁸ BOA, **İ. DH**, 528/36460, Lef 2, 24 S 1281 (29 Temmuz 1864); **A. MKT. MHM**, 308/64.

⁴⁹⁹ BOA, **İ. HR**, 209/12057, Lef 4.

⁵⁰⁰ BOA, **A. MKT. NZD**, 553/86, 5 Ra 1281 (8 Ağustos 1864).

⁵⁰¹ BOA, **HR. TO**, 106/37, Lef 2-3.

⁵⁰² BOA, **HR. TO**, 106/44, 25 Ağustos 1864.

⁵⁰³ BOA, **HR. TO**, 106/45; **HR. TO**, 106/46.

⁵⁰⁴ Viyana Maslahatgüzârı *Sadık Efendi*'nin Avusturyalı askerî erkâna nişan verilmesi hususunda Hariciye Nâzırı *Âli Paşa*'ya gönderdiği 8 Aralık 1864 tarihli mektup: **HR. MTV**, 289/67. Adı geçen erkâna nişan verilmesinin uygun olduğuna dair irade: **İ. HR**, 211/12194, 7 Ş 1281 (5 Ocak 1865).

Avusturya'ya 39.950 Florin ödendi⁵⁰⁵. 1865 Ağustosunda tüfeklerin 491.937 kurşluk nakliye masraflarının ödenmesi talimatı verildi⁵⁰⁶. Aynı ayın sonunda da söz konusu miktarın ödemesi yapıldı⁵⁰⁷.

1867 yılından itibaren Avrupa ordularında *ağızdan dolar şeşhaneler* yerine *Snider* usûlü *kuyruktan dolar iğneli tüfeklerin* kaim olmaya başlamasıyla birlikte, Osmanlı Devleti de Avrupa'dan ithal edeceği tüfeklerin modelinde değişikliğe gitti. Bu tarihten itibaren başta İngiltere olmak üzere Belçika ve Amerika'dan büyük miktarda kısa ve uzun namlulu *iğneli tüfekler* ithal edilmeye başlandı. Avusturya ise incelediğimiz dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin *iğneli tüfek* ithal ettiği devletlerin arasına giremedi.

2.2.3.2.5. Amerika'dan Hafif Silah İthalı

Resmi anlamda Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin başlangıcı iki ülke arasında 1830 yılında imzalanan Ticaret Antlaşması'na dayanmaktadır⁵⁰⁸. Anlaşmanın ardından Osmanlı Donanmasının ıslahı çalışmaları çerçevesinde Amerikan teknolojilerinden yararlanmak amacıyla Amerika'dan uzmanlar getirtildi⁵⁰⁹. İkili ilişkilerin daha da güçlenmesine vesile olan bu gelişmeleri gittikçe genişleyen ihracat-ithalat faaliyetleri izledi. Ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Amerika'dan silah ve mühimmat ithal edilmedi. Taraflar arasında imzalanan anlaşmalarda da silah ticaretine dair maddeler yer almadı. Çünkü 1866 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri, silah imalatı konusunda henüz kendi kendine yeter bir yapı arz ediyordu. Hatta iç savaş esnasında Avrupa'dan büyük miktarda silah ithal

⁵⁰⁵ BOA, A. MKT. MHM, 336/55.

⁵⁰⁶ BOA, İ. DH, 540/37502, Lef 3, 27 Ra 1282 (18 Ağustos 1865) tarihli irade. Maliye Nezareti'ne ödemenin yapılmasına dair tezkire A. MKT. MHM, 336/57.

⁵⁰⁷ BOA, A. MKT. MHM, 340/46, 4 R 1282 (27 Ağustos 1865).

⁵⁰⁸ Fuad Ezgü, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Doktora Tezi, İstanbul 1949, s. 82-83; A. Üner Turgay, "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. III, İstanbul 1982, s. 209, v.d.

⁵⁰⁹ Ali İhsan Gencer, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 38.

ettiği bilinmekteydi⁵¹⁰. 1865 yılında sona eren iç savaşın ardından kendine gelen Amerika, bu tarihten itibaren Dünya siyaseti, ekonomisi ve askerî sahasında ağırlığını gittikçe artırmaya başladı. Osmanlı Devleti ve daha pek çok devlete ciddi miktarda silah satmaya başlaması da iç savaşın bitiminden bir iki sene sonraya rastlar⁵¹¹.

Osmanlı Devleti'nin devlet bazında Amerika'dan silah ithal edişini 1866 yılı sonrasına tarihelesek de, Amerikalı silah tüccarı veya fabrikacılarından silah alımlarını bu tarihten çok daha önceye çekmek mümkündür. Nitekim Kırım Savaşı'nın devam ettiği 1854 yılında cephedeki birliklerin silah sıkıntısı çekmesi üzerine Amerikalı silah fabrikatörü *Mr. Pock*'tan epey miktar *kapsüllü kaval tüfek* satın alınmıştır⁵¹².

Amerika Birleşik Devletleri'nden, Osmanlı idarecilerinin duyarlı davranışları karşılığında satış haricinde hediye olarak da silah geldiği görülmektedir. Nitekim Amerika'nın çöllük bölgelerinde posta ve askerî amaçlı işlerde kullanılmak üzere deve yetiştirmek isteyen, ancak bu hayvanın Amerika coğrafyasında bulunmayışı nedeniyle sıkıntılı günler geçiren Amerika Birleşik Devletleri'nin imdadına Osmanlı Devleti yetişmişti. İzmir ve Hüdavendigâr Vilayetleri havalisinden dişili-erkekli çiftler halinde olmak üzere sür'atle temin edilen develer, gemilerle Amerika'ya gönderilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı da bundan duyduğu memnuniyete binaen 1856 yılı sonunda İzmir Valisi *Mahmud Nedim Paşa*'ya⁵¹³ ve 1857 yılı Şubatında da Hüdavendigâr Valisi'ne 2'şer adet *pistollü şeşhane* hediye

⁵¹⁰ Joseph Bradley, **Guns for the Tsar. American Technology and the Small Arms Industry in Nineteenth Century Russia**, Illinois 1990, s. 37'den naklen Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, s. 52.

⁵¹¹ Osmanlı-Amerikan Silah Ticareti hakkında pek çok monografik eser kaleme alınmıştır. Bunlardan öne çıkan birkaçı için bkz. Oral Sander-Kurthan Fişek, **Türk-ABD Silah Ticareti'nin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İstanbul 1977; Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, İstanbul 2008. En son kaleme alınmış, ancak mevcut bilgilerin tekrarından öteye gitmeyen bir çalışma İhsan Satış, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", **History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı**, (2011), s. 295-311.

⁵¹² BOA, **HR. MKT**, 81/57.

⁵¹³ BOA, **İ. DH**, 362/23995, Lef 3, 17 R 1273 (16 Aralık 1856) tarihli irade. Sultan Abdülmecid rüşvet ve hediye alımlarını yasakladığı için devlet görevlileri bir hediye alırken hediyein muhteviyatı hakkında muhakkak merkeze bilgi veriyor, merkezden hediyein kabulüne dair onay çıkarsa hediyeyi ancak öyle kabul edebiliyordu. Hediyein kabulüne dair İzmir Valisine tezkire-i samiyye: **A. MKT. MHM**, 105/18; **A. AMD**, 72/95, 1273 (1856) tt.

etmiştir⁵¹⁴. Her iki devletin karşılıklı jestleri -özellikle Sultan Abdülmecid'in saltanatı boyunca- uzun müddet devam etmiştir. Yine Sultan Abdülmecid'in saltanatının sonlarında padişahın beğenisine sunulmak üzere gönderdiği *tabanca* numunelerinden ötürü Amerikalı silah üreticilerinden *Colt*'a beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir⁵¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan şeşhaneli tüfek ithalinin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iç savaş sona erdikten sonra yoğunlaştığını belirtmiştik. Bu tür silahların alımı hususunda 1866 yılında Babıâli'nin dikkatini Amerika'ya çeviren dönemin Tuna Valisi *Midhat Paşa* olmuştu. *Midhat Paşa*, iç savaş sonrası ordusundaki neferlerin birçoğu terhis olan Amerikan Hükümeti'nin, gerek depolarında, gerekse özel silah fabrikaları elinde kalan kullanılmış ve yeni yüz binlerce *Enfield* ve *Springfield* model *ağızdan dolar şeşhaneli tüfeğin*, İngiltere, Belçika veya Fransa'dakilere nazaran Amerika'dan daha uygun fiyata alınabileceğini öğrenmiş ve durumu İstanbul'a haber vermişti⁵¹⁶.

Amerikan Hükümeti'nden silah alınması tasarıları gündemdeyken 1867 Ekiminde *John Nicol* adlı bir İngiliz silah tüccarı vasıtasıyla tanesi 1 £'a, İngiltere'de *iğneli tüfeğe* dönüştürülmek üzere Amerikan yapımı 30.000 adet *Enfield* satın alındı⁵¹⁷. 1868 yılı boyunca Amerika'dan *Enfield* ve *Springfield* tüfek numuneleri gönderilmeye devam etti⁵¹⁸. Babıâli'nin dikkatini yeni ithal kaynağı Amerika'nın üzerine çeviren *Midhat Paşa*, Bağdad Valiliği yaptığı 1869 yılında Amerika'dan büyük miktarda *iğneli tüfek* alımı için teşebbüste bulundu. Tanesi 17 veya 18 Shilling'den (100 kuruş) 5000 adet ısmarlamayı düşündüğü *Enfield*'lar için gerekli meblağı da mahalli emvalden sübvansedecekti⁵¹⁹.

⁵¹⁴ BOA, **İ. DH**, 369/24437, Lef 3, 28 C 1273 (24 Şubat 1857) tarihli irade. Hediyeelerin kabul edilebileceğine dair tezkire-i samiyeye: **A. MKT. MHM**, 108/35.

⁵¹⁵ BOA, **HR. MKT**, 373/57, 5 L 1277 (16 Nisan 1861).

⁵¹⁶ BOA, **A. MKT. MHM**, 364/85, *Midhat Paşa*'nın konuya dair 11 N 1283 (17 Ocak 1867) tarihli tezkiresi: **A. MKT. MHM**, 373/61, Lef 1. Dakikada 15 atış yapılabilen bu tüfeklerden 10 parça kadar getirtilerek zabtiye neferlerine dağıtılmıştı. Yapılan talimlerde tüfeklerin gayet sağlam ve isabet gücünün yüksek olduğu gözlemlenince, *Midhat Paşa*, bir kez de padişah nezdinde denenmek üzere tüfeklerden 1 adedini fişekleriyle birlikte İstanbul'a göndermişti. Tüfeklerin kabul edildiğine dair tezkire-i samiyeye **a.g.b.**, Lef 2, 25 N 1283 (31 Ocak 1867).

⁵¹⁷ New York Limanı'ndaki anbarlarda bulunan tüfekleri seçmek ve New York'tan nakillerine nezaret etmek üzere bir memur Amerika'ya gönderildi: BOA, **HR. SFR** (3), 129/63, Lef 8.

⁵¹⁸ BOA, **HR. SFR** (3), 143/54.

⁵¹⁹ BOA, **A. MKT. MHM**, 439/6, Lef 2, 3 Z 1285 (17 Mart 1869); Adem Korkmaz, **Midhat Paşa'nın Bağdad Valiliği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı yayımlanmamış

Ancak *Midhat Paşa* daha büyük sayıdaki *Enfield* siparişlerinin Amerikan Hükümeti ile yapılacak sıkı bir pazarlıkla daha da düşük bir fiyatla alınabileceği konusunda ısrarcı davranıyordu. Nitekim Amerikan şirketlerinin Türkiye temsilciliğini üstlenen *Azaryan Bazargan* tarafından Amerika'ya çekilen telgraf sonucu tüfeklerden istenildiği kadarının İngiltere'de Liverpool Limanı'na teslim olunmak şartıyla tane başı 12,5 Shilling'e yani 69 Kuruşa alınabileceği öğrenildi. Bu tüfekler için aracı sıfatındaki *Azaryan*'a % 5 komisyon verilecekti. Silahlar Amerikan Hükümeti malı olduğundan, muayenelerini Amerikan Hükümeti memurlarına bırakmak doğru değildi. Bu sebeple Osmanlı Devleti adına silah ve makine alımları için Avrupa'da bulunan komisyon üyelerinden birinin Amerika'ya gönderilerek muayene işlemlerini yürütmesine karar verildi (3 Nisan 1869)⁵²⁰.

Bu görev için *Rüstem Bey* tercih edildi. İlk etapta alınması planlanan *Enfield*'ların *Rüstem Bey* tarafından muayene edilip alımlarına onay verildi. Tüfeklerin 114.000 adedi sandıklar içerisinde hazır bir vaziyette beklemekteydi ve Boston'da tanesi 14 Frank 80 Santim'e Osmanlı yetkililerine teslim olunacaktı. Yelkenli gemilerle İstanbul'a gönderilecek olan tüfekler için tane başına 75 Santim nakliye masrafı ödenecekti. Böylelikle tüfeklerin tanesi nakliye ve diğer masraflar dâhil yaklaşık 15 Frank 55 Santime geliyordu⁵²¹. Babıâli, tüfeklerin fiyatını daha da düşürmenin yollarını arıyordu⁵²². Ancak Washington Sefaret-i Seniyyesi Babıâli'ye bunun mümkün olmadığını ve Amerikan Hükümeti'nin alım konusunda bir an önce karar verilmesini beklediğini iletmişti⁵²³. Bunun üzerine 27 Mayıs 1869 tarihinde tüfeklerin belirtilen şartlarda satın alınmasına karar verildi. Tüfeklerin bedeli

yüksek lisans tezi, İstanbul 2005, s. 31. Washington Sefaretinin *Enfield*'lara dair bazı malumatı içeren 22 Mart 1869 tarihli tahriratı: **HR. TO**, 115/13.

⁵²⁰ BOA, **A. MKT. MHM**, 440/63, Lef 3, 20 Z 1285 (3 Nisan 1869).

⁵²¹ Washington Sefaret-i Seniyyesi tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 18 Mayıs 1869 tarihli telgraf: BOA, **HR. TO**, 117/109, Lef 1-2; Washington Sefaret-i Seniyyesi tarafından Hariciye Nezâreti'ne 21 Mayıs 1869 tarihinde gönderilen tahrirat: **HR. TO**, 115/17. O sırada uluslar arası piyasada altının gram fiyatı düşüyse de, Amerikan Hükümeti tüfeklerin 14 Frank 80 Santim olan fiyatında indirim gitmedi. **HR. TO**, 117/24, 12 Temmuz 1869.

⁵²² Hariciye Nezâreti'nden Washington Sefaret-i Seniyyesine 25 Mayıs 1869 tarihinde gönderilen telgraf: BOA, **a.g.b.**, Lef 3.

⁵²³ Washington Sefaret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezâreti'ne 27 Mayıs 1869 tarihli telgraf: BOA, **a.g.b.**, Lef 4.

Washington'da peşinen ödeneceğinden, Washington Sefaret-i Seniyyesi'ne, Londra'daki Osmanlı Bankası'na 60 gün vadeli poliçe çekme yetkisi verildi⁵²⁴.

Osmanlı Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında 114.000 *Enfield* alımına yönelik temaslar sürerken *Rüstem Bey*, 19 Mayıs 1869 tarihinde Tophane-i Âmire Müşiri *Halil Paşa*'nın kendisinden istediği *Springfield Fabrikası* mamulâtı tüfekleri de muayene etmişti. Tüfekleri gayet kaliteli ve sağlam, fakat özel fabrika mamulâtı olduklarından bir o kadar da pahalı bulan *Rüstem Bey*, bunlara verilecek parayla Amerikan Hükümeti malı olarak 300.000 adet *Enfield* temin edilebileceğini belirtiyordu⁵²⁵. *Rüstem Bey*, yaptığı araştırmalara göre Amerikan silah anbarı mevcudundan namlu ve diğer parçalarının kapsamlı temizliği yapılmamış, yani silinmemiş 129.000 tüfeğin tanesi 5'er Dolar'a satın alınabileceğini ve bunları Rusya, İsviçre, Eflak ve Boğdan ile Sırp Emirlikleri'nce kabul görmüş *Peabody* sistemi adı verilen *kuyruktan dolar iğneli tüfeğe* dönüştürülebileceğini de sözlerine ekledi⁵²⁶. Böylelikle Osmanlı Devleti, tanesi 30-32 Franka gayet kaliteli iğneli tüfeklere sahip olabilecekti.

Amerika Sefaret-i Seniyyesi ve *Rüstem Bey*'in yaptıkları uzun incelemeler ve yürüttükleri müzakereler sonucu Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı *Ulysses Grant*'in de onayıyla 1869 Haziranında *Peabody* usûlü iğneli tüfeğe dönüştürülmek üzere parçaları birbirininkiyle uyumlu (*interchangeable*) 125.000 adet *Springfield* model tüfek satın alındı⁵²⁷.

Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri'ne 114.000 *Enfield* için tanesi 4 Dolar'dan 456.000 Dolar; 125.000 adet *Springfield* için de tanesi 7 Dolar'dan 875.000 Dolar ödedi. Bunların damgalama, sandıklama, nakliye vesair masrafları için yapılan

⁵²⁴ Hariciye Nezâreti'nden Washington Sefaret-i Seniyyesine 27 Mayıs 1869 tarihinde gönderilen telgraf: BOA, **a.g.b.**, Lef 5. Bu telgrafa cevaben Washington Sefaret-i Seniyyesi'nin 28 Mayıs 1869 tarihli tahrirâtı: **HR. TO**, 115/16; Oral Sander-Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s. 26. 114.000 tüfek 1869 Haziranı ve Ağustosunda İstanbul'a gönderildi. **HR. TO**, 115/18; **HR. TO**, 115/19; **HR. TO**, 115/20; **HR. TO**, 115/21; **HR. TO**, 115/22; **HR. TO**, 115/23. Tüccar *Azaryan*, 1869 Kasımında Osmanlı Hükümeti'nden 114.000 *Enfield*'in alımından doğan % 5'lik komisyonunu talep etti. **HR. TO**, 505/26, 22 Kasım 1869.

⁵²⁵ BOA, **HR. TO**, 115/17, 21 Mayıs 1869.

⁵²⁶ *Rüstem Bey*, Babiâli'ye *ağızdan dolar şeşhanelerden Peabody* sistemine dönüştürülmüş bir numuneyi en kısa zamanda İstanbul'a göndereceğini de belirtiyordu: BOA, **HR. TO**, 115/15.

⁵²⁷ BOA, **İ. DH**, 603/42053, Lef 2; **HR. TO**, 117/112; **HR. TO**, 117/114. 125.000 adet *Springfield* tüfek 1869 Eylülünün başlarında İstanbul'a gönderildi: **HR. TO**, 115/26; **HR. TO**, 115/27.

harcamalarla birlikte toplam 1.351.442 Dolar 31 Santim'lik bir ödeme yapıldı⁵²⁸. Bunun yanında tüfeklerin alımında gösterdiği yararlılık sebebiyle maaşsız çalışan New York Baş şebenderi *Hatchik Oscanyan'a* (*Oskanyan Efendi*) mükâfat olarak 1000 Dolar; silah alımları için dört ay boyunca Amerika'da kalan ve bu süreçte 239.000 tüfeğin muayene işlemleriyle tek tek ilgilenen *Rüstem Bey'e* de maaşı hâricinde 600 Dolar verildi⁵²⁹.

Amerika'nın önde gelen silah fabrikatörleri, işlerin kesatlığı nedeniyle büyük silah alımı potansiyeli barındıran Osmanlı Devleti'ne tıpkı diğer silah müstahsili devletlerin yaptığı gibi teklif üstüne teklif yağıdırıyordu. 1869 Temmuzunda başında bir Amerikan firması, Osmanlı Devleti'ne 3 Dolarla 100.000 adet *Enfield* tüfek satın, yine bunları 4 Dolar 60 Santim karşılığında *Peabody* iğneli tüfeğe dönüştürebileceğini bildiriyordu⁵³⁰. Osmanlı yetkilileri firmanın bu teklifini daha sonra değerlendirebileceklerini belirterek o an için reddetti.

Osmanlı yetkilileri, İstanbul'dan aldıkları talimat gereği firmanın teklifine olumsuz yanıtı vermişlerdi. Babıâli ve Seraskerliğin asıl niyeti Amerikan Hükümeti'nden daha makul fiyatla, daha kaliteli olan *Springfield*'lerden almaktı. İstanbul Hükümeti'nin ve Washington Sefareti'nin yoğun ısrarlarına dayanamayan Amerikan Başkanı *Ulysses Grant*, *Springfield*'ların alımı hususunda onay verince, 1869 Eylülünde Amerikan Hükümeti'nden tanesi 7 Dolar'a 100.000 adet yeni mamul *Springfield* satın alındı⁵³¹.

100.000 *Springfield*'ın alımı aynı zamanda iki ülke arasındaki silah ticaretinde bir dönemin sona erişini ve yeni bir dönemin başlangıcını da simgelemekteydi. Osmanlı Devleti, bu sipariş sonrası doğrudan Amerikan Hükümeti'nden alım yapmak

⁵²⁸ BOA, İ. HR, 242/14346, Lef 3/5; HR. TO, 115/24; HR. TO, 115/30; Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 58-59.

⁵²⁹ BOA, İ. HR, 242/14346, Lef 6, 26 L 1286 (29 Ocak 1870) tarihli irade; **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. XII, s. 48.

⁵³⁰ BOA, HR. TO, 117/116. Firma kendilerine her ay 114.000 Dolar ödendiği takdirde Osmanlı Devleti'ne ayda 15.000'er adet tüfek teslim edebileceğini taahhüt ediyordu.

⁵³¹ BOA, İ. HR, 242/14346, Lef 2; HR. TO, 117/133; HR. TO, 115/28; HR. TO, 115/31. 1870 yılı başına kadar *Springfield*'lerden 84.500 adedi İstanbul'a gönderilmişti. HR. TO, 115/33; HR. TO, 115/35. Kalan 15.500 adedi de 1870 yılı Ocak ayında İstanbul'a gönderildi. HR. TO, 115/36; HR. TO, 115/37; HR. TO, 115/38. *Springfield* yüklü gemilerden biri olan *Sky Lark* adlı gemi, Çanakkale Boğazı açıklarında karaya oturmuş, kazanın masrafları New York Deniz Sigorta Şirketi'nce karşılanmıştı. HR. TO, 115/44.

yerine, genellikle özel silah firmalarını tercih eder olmuş ve iki ülke arasındaki silah ticaretinin hacmi daha da büyümüştü.

Bunun ilk örneğini 1870 yılı başlarında görüyoruz. 1870 Şubatında Amerika Birleşik Devletleri'nin Connecticut Eyaleti New Haven şehrinde bulunan *Winchester Repeating Arms Co.*'ya⁵³² kısa namlulu ve mükerrer atış yapabilen 20.000 adet *Spencer Karabinası* ismarlanmasına karar verildi⁵³³. 1870 Kasımında taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre mükerrer atışlı *karabinalar* ve bunlara mahsus bakır kapsüllü üç milyon civarında fişek, 1870 yılı sonundan itibaren partiler halinde İstanbul'a gönderilmeye başlandı⁵³⁴. *Spencer karabinaları* için *Winchester Repeating Arms Co.*'ya ödenecek olan 20.000 £'luk poliçe, 1871 yılı başında Boston Şehbenderi hesabına gönderildi⁵³⁵.

1871 Nisanı başlarında, *Winchester Repeating Arms Co.*'dan alınan 20.000 *karabinanın* son partisi de İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmışken, Amerika'nın Rhode Island Eyaleti'nin Providence şehrindeki *Providence Tool Company* adlı silah şirketi, fabrikası mamulâtından bir tüfeği padişahın ve seraskerliğin beğenisine sunmak üzere İstanbul'a gönderdi⁵³⁶. Babîâli ve Seraskerlik yetkilileri silahı çok beğendi. Ancak öncelik, silahları daha evvelce beğenilen ve kendisine bu tüfeklerden

⁵³² *Winchester Repeating Arms Company*'nin sahibi *Oliver Fisher Winchester*, uzun yıllar tekstil ürünleri ticareti ile uğraşmış bir iş adamıydı. New Haven'daki *Volcanic Repeating Arms Company*'nin hisse senetlerinin çoğunluğunu satın alarak, 1856'da şirketin en büyük hissedarı unvanıyla silah sektörüne adım atmış oldu. Bu sektörde hızla yükselen *Mr. Winchester*, silah mucitlerine sağladığı destek ve girişimci yapısı sayesinde ürettiği güçlü silahlarla Amerikan silah sanayinin en önde gelen firması haline geldi. 1866 yılında, *Nelson King*'in icat ettiği ağızdan dolar şeşhaneleri kuyruktan dolara dönüştürmeye yarar mekanizmanın patentinin satın alınması ve bu sistemin onun imalathanesinde *Henry* tüfeğine tatbiki ile yeni bir silah türü olan *Winchester tüfeği* doğdu. Hemen sonrasında *Oliver Winchester*, şirketi, *Winchester Repeating Arms Company* adı altında yeniden organize ederek önce Bridgeport (Connecticut)'da yeni bir silah imalathanesi kurmuş, 1870'de de New Haven'da büyük bir fabrika tesis etmiştir. Bundan sonra da durmak bilmeyen bir hızla yükselen *Oliver Winchester*, aynı yıl *American Repeating Rifle Company* ve *Spencer Repeating Rifle Company*'yi sahip oldukları tüm patent ve mal varlıklarıyla satın alarak alanında adeta rakipsiz bir hale geldi. **Dictionary of American National Biography**, (Ed: Dumas Malone), C. X, New York 1936, s. 379'dan naklen, Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Öreç-Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, s. 67.

⁵³³ BOA, HR. TO, 115/40, Sipariş olunan tüfekler hakkında *Miralay Rüstem Bey*'in görüşlerini havi bir kıta tahrirat ve Washington Sefareti'nin tahriratı 1 Şubat 1870; yine bu *karabinaların* siparişine dair Washington Sefaret-i Seniyyesi'nin 4 ve 11 Mart 1870 tarihli tahriratları: HR. TO, 115/42; HR. TO, 115/43.

⁵³⁴ BOA, HR. TO, 115/52; HR. TO, 115/54; HR. TO, 115/55; HR. TO, 115/57; HR. TO, 115/59; HR. TO, 115/60; HR. TO, 115/62; HR. TO, 115/63; HR. TO, 115/64; HR. TO, 115/65; HR. TO, 115/68...

⁵³⁵ BOA, HR. TO, 115/56; HR. TO, 115/58.

⁵³⁶ BOA, HR. TO, 454/30.

sipariş verilen *Winchester Repeating Arms Co.*'ya aitti. Dolayısıyla *Providence Tool Co.*'nun teklifi o an için reddedildi.

İstanbul'a sağ salim ulaşan 20.000 tüfeğin ardından *Winchester Repeating Arms Co.*'ya, redif askerlerine dağıtılmak üzere altı yivli ve haznesine bir defada 12 fişek alabilen mükerrer atışlı 30.000 adet daha süngüsüz *Winchester* ısmarlanmasına karar verildi. Osmanlı Devleti adına *Serasker Hüseyin Avni Paşa* ile *Winchester Repeating Arms Co.* adına şirketin İstanbul mümessili *Azaryan Prafis* arasında 7 Ağustos 1871 tarihinde bir anlaşma imzalandı⁵³⁷. Tanesi % 5 iskonto ile 28 Dolar'a mâl olacak 30.000 *Winchester* için firmaya, altın farkı % 17'den hesap edilmek kaydıyla her hafta 1500'er £ ödenecekti. Firma ise 15 Eylül 1871 tarihinden itibaren her hafta, imal ettiği 400 ila 2000 arasında tüfeği Osmanlı yetkililerine teslim etmeyi taahhüt ediyordu⁵³⁸.

Mr. Winchester, satışını gerçekleştirdiği 50.000 mükerrer atışlı tüfeğin ardından, 1872 Temmuzunda padişahın ve askerî seçkinlerin beğeneceği ümidiyle fabrikası mamulü bir çift *tabancayı* fişekleri ile birlikte vekili *Azaryan Efendi* aracılığıyla Babiâli'ye sundu⁵³⁹. Bu *tabancalar* silah teknolojisindeki en son gelişmelere uygun olarak imal edilmiş olup, ordu ve donanmada kullanıma en uygun silahtı. *Tabancanın* mermileri, firmanın daha önce süvari askerleri için Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu 50.000 adet mükerrer atışlı *Winchester* tüfeğinin kullandığı mermilere büyük benzerlik gösteriyordu ve *tabanca* gerektiğinde bu mermilerle de kullanılabilirdi⁵⁴⁰.

1872 yılına gelindiğinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ve Amerika'dan satın alınmış farklı modellerdeki *ağızdan dolar tüfeklerin* Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda *iğneliye* tahvilleri hızla devam etmekteydi. Ancak *Snider* usûlü tahvil makineleriyle *iğneliye* dönüştürülen bu tüfekler, tüfek teknolojileri tarihinde bir geçiş dönemi silahtı olmaktan pek öteye gidemeyecekti. Çünkü başta İngiltere olmak üzere dönemin güçlü devletlerinin ordularında 1869 yılından itibaren *Snider* tüfekleri yerine yeni

⁵³⁷ BOA, **İ. DH**, 637/44285, Lef 1.

⁵³⁸ Tüfeklerin haftalık ödenecek taksitleri nizamiye hazinesi, bedel-i nakdi ve sair tasarruflardan karşılanacaktı: BOA, **a.g.b.**, Lef 4, 1 C 1288 (18 Ağustos 1871) tarihli irade. Tüfeklerin ilk taksiti için gerekli poliçe Londra'ya çekilmiş ve muameleleri New York'ta gerçekleştirilmişti. **HR. TO**, 115/69, 29 Eylül 1871.

⁵³⁹ BOA, **İ. HR**, 255/15212, Lef 1.

⁵⁴⁰ Tüfekler ve birlikte gönderilen yeni fişeklerin padişahça kabul edildiğine dair 18 Ca 1289 (24 Temmuz 1872) tarihli irade: BOA, **a.g.b.**, Lef 2.

geliştirilen *Martini-Henry*⁵⁴¹ tüfekleri kullanılmaya başlandı⁵⁴². Avrupa silah teknolojilerindeki gelişmelerden günü gününe haberdar olan Osmanlı Devleti'nin bu son değişikliğe kayıtsız kalmayacağı muhakkaktı.

Nitekim Sultan Abdülaziz, 1872 Temmuzunda başında Washington Sefaret-i Seniyyesi'ne Amerika'daki hangi firma uygun teklif verirse oradan ilk etapta 200.000 adet civarında *Martini-Henry* tüfek alınmasını emretmişti⁵⁴³. Sefir, ilk önce bu denli hacimli bir siparişi mümkün olan en kısa sürede, aslına mutabık olarak ve en uygun fiyata yapabileceğini düşündüğü, Hükümete ait *Springfield Fabrikası*'ndan sonra Amerika'da ikinci büyük firma olan *Providence Tool Co.*'ya müracaat etmişti. Firma aynı zamanda *Peabody* usûlünün de imtiyaz sahibiydi. Firma, *Martini-Henry* tüfeğinin tanesini 4 £'a vereceken, Sefir yaptığı sıkı pazarlık sonucu fiyatı 3 £ 3 Shilling'e kadar düşürmüştü. Fiyattan Babîâli de memnun kalmış ve 30 Temmuz 1872 tarihinde Washington sefirine kontratı imza için kumpanyaya İstanbul'da derhal bir murahhas vekil tayin ettirmesi hususunda talimat verilmişti. Ertesi gün İstanbul'a konu hakkında olumlu telgraf gönderilmiş olduğu halde, 1 Ağustos 1872 tarihinde *Winchester Repeating Arms Co.* ile tanesi 3 £ 2 Shilling'e 200.000 adet süngülü *Martini-Henry* tedariki konusunda anlaşma imzalandı⁵⁴⁴.

On iki maddeden oluşan anlaşmaya göre *Winchester Repeating Arms Co.*, tüfekleri namlu, kundak ve kuyruk takımları İngiliz *Royal Small Arms Factory Enfield* mamulü *Martini Henry* tüfeğine uygun şekilde imal edecekti. Tüfek nişangâhları her iki tarafa açılır kapanır özellikte yapılacak ve Türkçe rakamlarla 1300 metre üzerine taksim olunacaktı. Tüfeklerin süngüleri 4 köşeli olacak, gövdesi

⁵⁴¹ 1865 yılı Baharında Amerikan Hükümeti nezdinde gerçekleştirilen denemeler neticesinde *kuyruktan dolar Peabody tüfeklerinin* imtiyaz hakkı *Providence Tool Co.* tarafından satın alınmıştı. *Providence Tool Co.*'nun *Peabody* türü tüfekleri ihraç ettiği devletlerden biri olan İsviçre'nin Frauenfeld kentinden *Frederich von Martini*, *Peabody tüfeklerinin* horoz ve kuyruk takımları üzerinde bir takım değişiklikler yaparak meydana getirdiği yeni tüfeği ile 1867'de İngiltere'de yapılan kuyruktan dolar tüfek denemelerine katılmıştı. Bu sürecin sonunda İskoç tüfek ustası *Alexander Henry*'nin geliştirdiği düzgün namlusu göz dolduran tüfeği ile *Martini*'nin kapaklı çakmak takımı mükemmel tüfeği bir araya getirilerek *Martini-Henry* adında yeni ve güçlü bir *kuyruktan dolar tüfek* icad edilmiş oldu. Ahmed Kemal, **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, 1290 (1873) İÜK nr. 81604, s. 191; William O. Achtermeier, "The Turkish Connection. The Saga of the Peabody-Martini Rifle" **Man at Arms Magazine**, C 1/2 (Mart-Nisan 1979) s. 13; Ali İhsan Gencer-Ali Fuat..., **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, s. 68.

⁵⁴² **Ceride-i Askeriyye**, def'a 289 (22 Rebiyyülahir 1289)'dan naklen Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Örenç..., **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, s. 68.

⁵⁴³ BOA, HR. TO, 115/90.

⁵⁴⁴ BOA, İ. MMS, 44/1827, Lef 4; **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. XIV, s. 27-28; Ahmed Kemal, **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, 1290 (1873) İÜK nr.81604, s. 207-211.

kaliteli dövme demirden, kalan kısımları da dökme çelikten imal edilecekti. Süngü ağzı ve ucu sarı teneke kaplı olacak, köseleden mamul kılıflarıyla birlikte gönderilecekti. Tüfeklerin tüm parçaları birbirine mutabık (*interchangeable*) olarak imal edilecekti. Tüfekler, Amerikan Hükümeti tarafından atanacak resmi muayeneciler tarafından muayene ve tecrübe edildikten sonra kabul olunacaktı. Tüfek mekanizmalarının yan tahtasına Sultan Abdülaziz'in tuğrası nakşedilecek ve 1'den 200.000'e kadar numara vurulacaktı. İmal edilecek tüfeklerin yapım ve muayenelerinde Amerikan memurlarına nezaret etmek üzere Osmanlı Devleti tarafından birkaç memur tayin olunacaktı. Amerikan denetçilerinin ve Osmanlı memurlarının maaşları Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktı. Tüfeklerin sandıklama, New York Limanı'na kadar nakliye masrafları yüklenici firma tarafından karşılanacaktı. Tüfeklerin ilk 50.000'i ilk senenin ikinci yarısında, kalan 150.000'i her ay 12.500'er adet olmak üzere ikinci sene içerisinde tamamıyla İstanbul'a gönderilecekti. Osmanlı Devleti tüfeklerin ödemeleri için *Mr. Winchester* adına Londra'da sermayesi güçlü bir bankaya kredi açacaktı. *Mr. Winchester* ise tüfekleri zamanında teslim vaadi için kefalet olarak 186.000 £ vermeyi taahhüt etti⁵⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin *Winchester Repeating Arms Co.* ile anlaşma yapması İngiltere ve *Martini Henry* tüfeklerinin Amerika'da imalinin imtiyaz hakkını alan *Providence Tool Co.* yönetiminde infial yaratmıştı. İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Londra temsilciliği aracılığıyla 2 Ağustos 1872 tarihinde Babıâli'ye gönderdiği telgrafta *Martini Henry* tüfeklerinin imalinin yalnız İngiltere'de değil, Fransa, Belçika, Amerika ve diğer devletlerde bile izne tâbi olduğunu, dolayısıyla imtiyaz sahiplerince izin verilenler hâricinde başka hiçbir firmanın bu tüfeklerden imal edip satmaya yetkisi olmadığını, aynı şekilde bu tür firmalardan alışveriş yapanların da hukuki anlamda suçlu duruma düşeceğini, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bu anlaşmadan bir an önce vazgeçmesinin kendi lehine olacağını bildiriyordu⁵⁴⁶.

Diğer müşteki *Providence Tool Co.*'nun İstanbul'da anlaşma imzalamak üzere görevlendirdiği *William de Saint Laurent* ise şirketi adına 8 Ağustos 1872 tarihinde

⁵⁴⁵ *Mr. Winchester*'in Seraskerliğe 17 C 1289 (21 Ağustos 1872) tarihli tahrirâtı: BOA, İ. MMS, 44/1827, Lef 5. *Winchester*, daha sonra Osmanlı Devleti'ne bu rakam yerine 30.000 *Winchester karabinadan* alacağı olan 54.500 £'u teminat olarak gösterdi.

⁵⁴⁶ BOA, HR. TO, 246/98.

Sadarete sunduğu arizasında, taraflar arasında anlaşma imzası için her şey hazırken *Martini Henry* tüfekleri imalatı imtiyazının bir anda *Winchester Repeating Arms Co.*'ya verilmesinin teamüle aykırı olduğunu bildiriyordu. İkincisi firmasının asıl fiyattan 40.000 kese indirim yapıp, üstüne 10.000 £ daha indirime giderek *Winchester Repeating Arms Co.*'nun verdiği fiyata düştüğü halde bu haber beklenmeksizin *Winchester* yetkilisiyle anlaşma imzalanmasını anlamlandıramadığını ifade etmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri'nde firmasından başka ne *Winchester*'in, ne de başka bir firmanın *Martini Henry* imal etmeye hak ve salahiyeti olduğunu, dolayısıyla söz konusu firma tüfekleri imale kalkıştığı anda Amerikan kolluk kuvvetlerince imalat faaliyetlerine müdahale edileceğini belirtiyordu. Bu nedenle *Winchester Repeating Arms Co.* her ne nakdî teminat verirse versin bu tüfekleri imal edip Osmanlı Devleti'ne satmaya hakkı yoktu. *William de Saint Laurent*, kontrat imzalanmış bile olsa bunun seraskerlikçe feshinin her zaman mümkün olduğunu, o yüzden sayılan tüm şartlar gereğince kontratın bir an evvel firması *Providence Tool Co.* adına kendisine verilmesini teklif ediyor ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin bu konudaki başına buyruk davranışını protesto ettiğini belirtiyordu⁵⁴⁷.

Bu gelişmeler üzerine *Mr. Winchester*, bunalan ve kafası bir hayli karışan Babiâli ve Seraskerliğin yüreğine su serpen bir açıklamada bulundu. Açıklamasında İngiliz Hükümeti adına *General Dixon* ile *Providence Tool Co.*'nun başkanı *Mr. Anthony* tarafından *Martini Henry* tüfeğini imale iktidarı olmadığına ve bu tüfeği imalden men' olacağına dair Seraskerliğe protesto çekildiği haberini aldığını, ancak bu imalatın tüm sürecinden kendisinin sorumlu olduğunu ve doğması muhtemel her türlü sıkıntıdan Osmanlı Devleti'nin asla zarar görmeyeceği teminatını veriyordu⁵⁴⁸.

Winchester'in vermiş olduğu bu teminat, ne Babiâli'yi ne de Washington Sefaret-i Seniyyesi'ni tatmin etmişti⁵⁴⁹. Ancak bir şekilde anlaşmanın devamına karar verildi ve 1872 Eylülünde hem tüfeklerin muayenesine nezaret etmek, hem de kontrolden geçen tüfekleri İstanbul'a gönderme işlerini yürütmek üzere Erkân-ı Harbiye miralaylarından *Tevfik Bey* Amerika'ya gönderildi⁵⁵⁰. 1872 yılının Ekim

⁵⁴⁷ BOA, **HR. TO**, 456/41.

⁵⁴⁸ BOA, **İ. MMS**, 44/1827, Lef 6.

⁵⁴⁹ BOA, **HR. TO**, 115/90.

⁵⁵⁰ BOA, **İ. DH**, 656/45659, Lef 2, 19 B 1289 (22 Eylül 1872) tarihli irade. Amerika'daki görevi süresince *Miralay Tevfik Bey*'e aylık 60, maiyeti memurlarından *Yüzbaşı Hasan Efendi* ile *Mülazım*

ayının başında taraflar arasında mukavelenin imzalanmasının üzerinden iki ay geçmişti ve anlaşma hükümlerince şirkete ödeme yapmak üzere bir kredi açılacaktı. Fakat Osmanlı Devleti bu taahhüdü henüz yerine getirmemişti. Bu nedenle *Mr. Winchester*, Osmanlı Devleti temsilciliğine bir protesto mektubu yolladı. *Winchester*'in protestosu taraflar arasındaki ilişkiyi daha da gerginleştirdi. Sonuçta 1 Ocak 1873 tarihinde *Winchester Repeating Arms Co.*, Osmanlı Devleti için 200.000 *Martini Henry* imaline mahsus anlaşmadan doğan tüm hak ve taahhütlerini *Providence Tool Co.*'ya devretti⁵⁵¹.

Martini Henry'lerin imalat hakkı *Providence Tool Co.*'ya devredilince Babıâli'nin imalat konusundaki kararsızlık ve huzursuzluğu da giderilmiş ve ödemeler için gereken 620.000 £ ile bu tüfeklerde kullanılmak üzere yine Amerika'dan alınan fişeklerin bedeli olan 200.000 £ için 820.000 £'luk bir istikraz akçesi teminine karar verilmişti⁵⁵². Ancak istikraz için gösterilecek teminatın bir türlü bulunmayışı ve finans merkezlerinin yüksek faiz talepleri Osmanlı Devleti'ni hayli sıkıntıya soktu⁵⁵³. Sonunda 1873 Martında yıllık % 10 faiz ile 820.000 £'luk bir borç anlaşması imzalandı⁵⁵⁴. Tüfek ve fişekler için yapılacak ödemenin takvimi şu şekildeydi⁵⁵⁵:

200.000 *Martini Henry* tüfeğine ait ödeme takvimi:

Vade tarihi	Osmanlı Lirası
15 Eylül 1873	15.500
15 Ekim 1873	15.500
15 Kasım 1873	31.000
15 Aralık 1873	31.000
15 Ocak 1874	31.000
15 Şubat 1874	31.000
15 Mart 1874	38.750
15 Nisan 1874	38.750
15 Mayıs 1874	38.750
15 Haziran 1874	38.750
15 Temmuz 1874	38.750
15 Ağustos 1874	38.750
15 Eylül 1874	38.750

Tevfik Ağa'ya 40'ar £ maaş tahsis edilecek, harcırah olarak da hepsine toplam 280 £ verilecekti. **İ. DH**, 665/46320, Lef 3, 13 S 1290 (12 Nisan 1873) (Lef 3), tarihli irade. Konu hakkında Seraskerliğe ve Maliye Nezâreti'ne tezkire. **A. MKT. MHM**, 452/33.

⁵⁵¹ BOA, **HR. TO**, 119/37; **A. MKT. MHM**, 447/94; **A. MKT. MHM**, 448/51.

⁵⁵² BOA, **İ. DH**, 662/46078; **İ. MMS**, 45/1879; **A. MKT. MHM**, 443/72; **A. MKT. MHM**, 446/56; **A. MKT. MHM**, 446/63.

⁵⁵³ BOA, **HR. TO**, 119/39; **A. MKT. MHM**, 449/91.

⁵⁵⁴ BOA, **İ. MMS**, 45/1919, Lef 5, 17 M 1290 (17 Mart 1873) tarihli irade.

⁵⁵⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 2-3.

15 Ekim 1874	38.750
15 Kasım 1874	38.750
15 Aralık 1874	38.750
15 Ocak 1875	38.750
15 Şubat 1875	38.750
Toplam	620.000

Fişeklere ait ödeme plânı

Vade Tarihi	Osmanlı Lirası	Vade Tarihi	Osmanlı Lirası
7 Nisan 1289	6000	15 Ağustos 1289	6000
15 Nisan 1289	6000	22 Ağustos 1289	6000
22 Nisan 1289	6000	30 Ağustos 1289	6000
30 Nisan 1289	6000	7 Eylül 1289	6000
7 Mayıs 1289	6000	15 Eylül 1289	6000
15 Mayıs 1289	6000	22 Eylül 1289	6000
22 Mayıs 1289	6000	30 Eylül 1289	6000
31 Mayıs 1289	6000	7 Ekim 1289	6000
7 Haziran 1289	6000	15 Ekim 1289	6000
15 Haziran 1289	6000	22 Ekim 1289	6000
22 Haziran 1289	6000	30 Ekim 1289	6000
30 Haziran 1289	6000	7 Kasım 1289	6000
7 Temmuz 1289	6000	15 Kasım 1289	6000
15 Haziran 1289	6000	22 Kasım 1289	6000
22 Haziran 1289	6000	30 Kasım 1289	6000
30 Haziran 1289	6000	7 Aralık 1289	6000
7 Ağustos 1289	6000	15 Aralık 1289	2000
Ara toplam	102.000	Genel Toplam	200.000

Martini Henry tüfek siparişinin çözüme kavuşturulmasının ardından sıra daha önce *Winchester Repeating Arms Co.*'dan alınan 50.000 *Winchester* karabininin yedek parçalarının teminine gelmişti. Tüfeklerin zaman içerisinde kullanımdan dolayı meydana gelmesi muhtemel arızalarının giderilmesinde kullanılacak yedek parçaların hazır bulundurulması gerekiyordu. Başlangıçta bu parçaların Tophane-i Âmire imalat mahallerinde üretimi kararlaştırılmışken, Tophane'nin pek çok meşguliyeti arasında bu parçaları imale vakit ayıramayacağı, ayırsa bile *interchangeable* yapıdaki bu mekanizmaların mevcut tezgâhlarda layıkıyla imal edilemeyeceğine kanaat getirilerek, parçaların *Winchester Repeating Arms Co.*'dan temini irade buyruldu (23 Nisan 1873). 25.000 adet ana yay, 20.000 adet yay tutmaya mahsus aparat, 20.000 parça yay haznesi ve 15.000 parça muhtelif tür ve ebattaki yaylardan oluşan sipariş 28.300 \$ tutarındaydı. *Winchester Repeating Arms Co.* ile yapılan pazarlık sonucu firma bu fiyatta % 30 indirimine giderek parçaları 19.810 \$ (435.820 kuruş) karşılığında Osmanlı Devleti'ne satmaya razı oldu⁵⁵⁶.

⁵⁵⁶ BOA, İ. DH, 665/46349, Lef 4; A. MKT. MHM, 452/97.

Osmanlı Devleti için 200.000 *Martini Henry* imal taahhüdünü *Winchester Repeating Arms Co.*'dan devralan *Providence Tool Co.*'ya 1873 Nisanı sonlarında 300.000 adet daha *Martini Henry* imal ettirilmesine karar verildi. Böylelikle Osmanlı Ordusu'ndaki *Martini Henry* tüfeklerinin sayısı 500.000'e ulaşmış olacaktı. *Providence Tool Co.*'nun İstanbul acenteliğini yürüten, Amerika'dan daha önceki tüfek alımlarında da adı sıkça geçmiş *Azaryan Prafis Efendi*, anlaşma şartlarını görüşmek üzere Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye çağrıldı. Babîâli, tüfeklerin birim fiyatında 2 Shilling daha indirim yapılmasını istiyordu. *Azaryan Prafis*, firmasına toplamda 30.000 £'luk indirimi içeren bu teklifi kabul ettirince⁵⁵⁷ *Providence Tool Co.* adına *Azaryan Prafis Efendi* ile Osmanlı Devleti adına Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî riyaseti arasında 3 Mayıs 1873 tarihinde bir anlaşma imzalandı⁵⁵⁸.

On üç maddeden mürekkep anlaşmaya göre *Providence Tool Co.*, Osmanlı Devleti için tanesi 3 £'a süngü ve kılıflarıyla birlikte 300.000 adet *Martini Henry* imal edecekti. Tüfeklerin namlu, kundak ve kuyruk takımları, İngiliz *Royal Small Arms Factory-Enfield* mamulü *Martini Henry*'lere uygun şekilde imal edecekti. Tüfek nişangâhları her iki tarafa açılır kapanır özellikte yapılacak ve Türkçe rakamlarla 1500 metre üzerine taksim olunacaktı. Tüfeklerin süngüleri 4 köşeli olacak, gövdesi kaliteli dövme demirden, kalan kısımları da dökme çelikten imal edilecekti. Süngü ağzı ve ucu sarı teneke kaplı olacak, köseleden mamul kılıflarıyla birlikte gönderilecekti. Tüfeklerin tüm parçaları birbirine mutabık (*interchangeable*) olarak imal edilecekti. Tüfekler, Amerikan Hükümeti tarafından atanacak resmi muayeneciler tarafından muayene ve tecrübe edildikten sonra kabul olunacaktı. Tüfek mekanizmalarının yan tahtasına Sultan Abdülaziz'in tuğrası nakşedilecek ve 200.001'den 500.000'e kadar da numara vurulacaktı. İmal edilecek tüfeklerin yapım ve muayenelerinde Amerikan memurlarına bir öncekinde olduğu gibi Osmanlı memurları nezaret edecekti⁵⁵⁹. Amerikan denetçilerinin ve Osmanlı memurlarının maaşları Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktı. Tüfeklerin sandıklama, New

⁵⁵⁷ *Azaryan Prafis*'e, tüfeklerin uygun fiyatla alımında gösterdiği çabalardan ötürü rütbe-i saniye sınıf-1 evvel mütemayizi tevcih olundu: BOA, A. MKT. MHM, 455/89, (6 R 1290) 3 Haziran 1873.

⁵⁵⁸ BOA, İ. DH, 667/46434, Lef 1.

⁵⁵⁹ Bu denetçiler bir önceki siparişlerin de muayenesini üstlenmiş *Miralay Tevfik Bey*, *Yüzbaşı Hasan Efendi* ve *Mülazım Tevfik Ağa*'dan başkası değildi: BOA, A. MKT. MHM, 458/26. *Miralay Tevfik Bey*, bu görevi sırasındaki gayretinden ötürü mükâfaten erkân-ı harb mirlivalığına terfi' ettirilmiştir: İ. DH, 682/47505, 19 S 1291 (7 Nisan 1874) tarihli irade.

York Limanı'na kadar nakliye masrafları yüklenici firma tarafından karşılanacaktı. Firma 1873 Ekiminden itibaren her ay 16.667 adet Martini Henry tüfeği Osmanlı yetkililerine teslim edecek; yalnız 23 Nisan 1875 tarihindeki son teslimatta teslim edilecek tüfek sayısı 16.661 adet olacaktı. Osmanlı Devleti firmaya üç taksitte 900.000 £ ödeyecekti. Taksitler için Londra'da muteber bir bankaya kredi açılacak ve taksitler 300'er bin £ olarak 23 Ocak 1875, 23 Temmuz 1875 ve 23 Ocak 1876 tarihlerinde kumpanyaya ödenecekti. Osmanlı Devleti, mukavele tarihinden 21 ay sonra 6'şar ayda bir yapacağı bu ödemelerden de 20.000 £ kâr edecek ve bu ithalden toplam kazancı 50.000 £ olacaktı⁵⁶⁰.

Sultan Abdülaziz ve Osmanlı idarî/askerî seçkinleri, tüm ordulardaki neferlerin *Martini Henry* tüfeklerle teçhizini istiyordu. Şimdiye kadar ısmarlanan 500.000 *Martini*, Sultan ve askerî erkânın bu konuda ne kadar istekli olduklarının en açık göstergesiydi. 500.000 tüfeğin tamamının imal edilip, İstanbul'a ulaşması 1875 yılı ortalarına kadar ancak mümkün olabilecekti. İçerisinde bulunan malî buhrana rağmen, 1873 Ağustosunda *Providence Tool Co.*'ya, Osmanlı Ordusu'ndaki sayılarının bir an önce artırılmasına gayret gösterilen *Martini Henry*'lerden 100.000 adet daha sipariş verildi⁵⁶¹. Bir önceki siparişe aynı şartname uyarınca üretilecek tüfekler için Osmanlı Devleti firmaya 300.000 £ ödeyecekti⁵⁶². Bu son verilen siparişe birlikte Osmanlı Devleti'nin ısmarladığı *Martini Henry* sayısı 600.000 adedi bulmuştu. Fişekhane-i Âmire'deki tezgâhlar bu kadar çok tüfeğin kullanacağı sayıda fişeği kısa sürede üretebilecek kapasitede değildi. O nedenle Amerika'ya 87,5 milyon adet metalik fişek ve kurşun ısmarlandı⁵⁶³.

1874 yılına gelindiğinde *Providence Tool Co.* mamulü *Martini Henry*'ler partiler halinde İstanbul'a gönderilmeye devam ediyordu. Aynı yıl Osmanlı Devleti, Amerikan Hükümeti'nden numune olarak dört tane *Springfield* tüfek talep etti. Amerikan Hükümeti bu talebi hemen yerine getirerek tüfekleri İstanbul'a

⁵⁶⁰ Anlaşmanın kabulüne dair (23 Ra 1290) 21 Mayıs 1873 tarihinde yayınlanan irade: BOA, **İ. DH**, 667/46434, Lef 6. Durum hakkında Seraskerliğe tezkire-i samiyye: **A. MKT. MHM**, 455/24, (28 Ra 1290 26 Mayıs 1873).

⁵⁶¹ BOA, **İ. DH**, 671/46770, 24 C 1290 (19 Ağustos 1873). Alımdan ötürü Seraskerliğin Padişaha şükran mazbatası **A. MKT. MHM**, 462/38, 1 B 1290 (25 Ağustos 1873).

⁵⁶² Bu meblağ Maliye Hazinesi'nden tesviye edilecekti: BOA, **A. MKT. MHM**, 464/99, Lef 2, 2 Ş 1290 (25 Eylül 1873).

⁵⁶³ BOA, **İ. DH**, 699/48928.

gönderdi⁵⁶⁴. 1874 Ekiminde *Springfield Smith & Wesson Co.*'ya zabtiye alayları neferleri için tanesi 2 £ 15 Shilling'den 1000 adet *revolver* ısmarlandı. Toplamda 2750 £'a mâl olan *revolverlerin* bedeli Dersaadet ve vilayetler zabtiye alayları depo hâsılatından karşılanacaktı⁵⁶⁵.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine girilirken Amerika'dan, -özellikle *Providence Tool Co.*'dan- o kadar çok silah ithal edildi ki, iki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin neredeyse tamamı silah üzerine yoğunlaşmıştı. Durum böyle iken Amerikan silah firmalarının Osmanlı Devleti'ne bir takım jestlerde bulunması hiç de şaşılabilir bir durum değildi. Nitekim 1875 yılı başında İstanbul'a gelen *Providence Tool Co.*'nun sahibi *Mr. Anthony*, uzun süredir kendilerine duyulan güven ve büyük silah alımlarından dolayı Osmanlı Devleti'ne teşekkür etmek istiyordu. Teşekkürünü padişah muhafız alayı askerlerine verilmek üzere namlu ve diğer metal aksamı nikelle kaplanmış özel imalat 1000 adet *Martini Henry* tüfeğini hediye ederek yerine getirdi⁵⁶⁶.

Providence Tool Co.'nun bu jestinin hemen ardından 22 Şubat 1875 tarihinde *Winchester Repeating Arms Co.* ile Zabtiye Alayı neferlerinin teslihi için 1650 adet süngüsüz *Winchester tüfeği* ve 500 adet süngüsüz *filinta* satın alımına yönelik bir anlaşma yapıldı. Kumpanyanın Dersaadet acentesi *Azaryan Prafis* ile Zabtiye Fırkası Meclisi arasında yapılan anlaşmaya göre, 1 Osmanlı Lirası 100 kuruş üzerinden işlem görmek kaydıyla *Winchester tüfeğin* birim fiyatı 528 kuruş 30 para; *filintaların* da birim fiyatı 478 kuruş olacaktır. Tüfek ve *filintaların* toplam bedeli olan 11.114 Osmanlı Lirası'nın 2114 Lirası peşin, kalan 9000 Lirası da 3'er binlik üç taksitte ödenecekti⁵⁶⁷.

Sayıları bir hayli fazla olan *Martini Henry*'lerin muayenelerini elindeki birkaç elemanla mümkün olan en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan *Mirliva Tevfik Paşa*, bu görevine *Union Metallic Cartridges Co.*'dan ithal edilen fişeklerin de muayenesi ilave edilince epey sıkıntı yaşamıştı. Bu durumdan hemen Babî'li'yi haberdar etmiş

⁵⁶⁴ Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı tarafından Seraskerliğe 13 Mayıs 1874 tarihinde gönderilen tahrirat: BOA, **HR. TO**, 147/71.

⁵⁶⁵ BOA, **İ. DH**, 690/48210, Lef 2, 26 Ş 1291 (8 Ekim 1874) tarihli irade.

⁵⁶⁶ Sultan Abdülaziz, *Mr. Anthony*'nin bu jestinden büyük memnuniyet duymuştu. Karşılığında kendisine ikinci rütbe Mecidiye Nişanı verildi: BOA, **İ. DH**, 695/48608, Lef 4, 1 M 1292 (7 Şubat 1875) tarihli irade; **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. XV, s. 59.

⁵⁶⁷ Tüfeklerin bedeli Zabtiye Nezâreti depo hâsılatı mevkufatından karşılanacaktı: BOA, **İ. DH**, 695/48608, Lef 3, 7 S 1292 (15 Mart 1875) tarihli irade.

ve muayene işlerinde kendisine yardımcı olmak üzere New York'a 4 zâbit ile Fransızca ve İngilizce dillerine hâkim bir kâtip gönderilmesini talep etmişti. Ancak Babîâli bu talebi gereksiz masraf olarak görmüş ve şiddetle ihtiyaç duyulmuyorsa sadece kâtip gönderilmesinin yeterli olduğunu savunmuştu. Yapılan tahkikatta o ana dek İstanbul'a gelen *Martini Henry*'lerde bir takım sorunlara rastlandığı ortaya çıkmış ve bu sorunun nedeni muayenelerin yeterince iyi yapılamamasına bağlanmıştı. Sonuçta *Tevfik Paşa*'nın nefer talebi makul görülerek Tophane-i Âmire zâbitlerinden *Kol Ağası İbrahim Ağa*, *Yüzbaşı Hasan Ağa* ve *Ahmed Çavuş*'un muayeneci sıfatıyla; İngilizceye vukufiyeti sebebiyle de Erkân-ı Harbiye Dairesi *Kol Ağası Abdülkâdir Efendi*'nin kâtip olarak New York'a gönderilmelerine karar verildi⁵⁶⁸.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, dönemin en güçlü silahı olarak nitelendirilen *Martini Henry*'lerde bile bir takım teknik aksaklıklar görülebiliyordu. Bu tüfeklerin horozları çift tetikli olmadığından, tüfek doluyken çakmak arasına bir kum tanesi girince, horoz gevşek kalıyor ve tetiğe dokunmaksızın düşüp ateş alıyordu. İngiliz silah uzmanları bu kusurun giderilmesiyle meşgulken, Amerika'dan ithal edilen *Martini Henry*'lerin muayenesinden sorumlu olup, 1875 Eylülünde İstanbul'a dönen *Mirliva Tevfik Paşa* bu soruna bir çözüm bulmuş ve tüfekleri bu minval üzere tamir ettirmişti⁵⁶⁹.

Providence Tool Co.'ya ısmarlanan 300.000 *Martini Henry*'nin vadesi gelen hatta bir müddet geciken ikinci ve üçüncü taksit ödemeleri için 1875 yılında Banker *Mösyö Zariî*'den 110.000 £ borç alındı⁵⁷⁰. Ancak Osmanlı Devleti'nin ödemelerde güçlük çektiği açıkça görülüyordu. *Providence Tool Co.*'nun Dersaadet acentesi *Azaryan Prafis Efendi*, 25 Ocak 1876 tarihinde Seraskerliğe sunduğu arizasında Osmanlı Devleti'nin ödeme takvimine uymayışının firmasını müşkül duruma düşürdüğünü bildiriyordu. Bu nedenle Seraskerliğe Şubat ayında kendilerine ödenmesi taahhüt edilen 450.000 £ için bir kredi almaları hususunda baskıda

⁵⁶⁸ Görevleri süresince *Kol Ağası İbrahim* ve *Yüzbaşı Hasan Ağa*'ya 40'ar, *Ahmed Çavuş*'a 30 £ maaş verilecekti. Kâtip olarak gönderilecek *Abdülkâdir Efendi*'ye de 50 £ maaş verilecekti. Hepsine toplam 320 £ da harcırah ödemesi yapılacaktı: BOA, **İ. DH**, 698/48860, Lef 3, 10 S 1292 (18 Mart 1875) tarihli irade.

⁵⁶⁹ BOA, **HR. TO**, 121/26; **İ. DH**, 708/49558, Lef 2, 27 Ş 1292 (28 Eylül 1875) tarihli irade.

⁵⁷⁰ BOA, **İ. DH**, 712/49827, Lef 2.

bulunuyordu⁵⁷¹. Ancak Osmanlı Devleti'nin kredi için sarraf veya bankalara teminat gösterememesi kredi alımlarında problemler yaşamasına ve bu da ödemelerin daha da gecikmesine neden oldu. Firma ilerleyen yıllarda parası ödendiği halde tam aksesuar 48.617 adet *Martini Henry*'ye el koyunca iki ülke arasındaki silah ticareti hukukî platforma taşınacaktı⁵⁷².

Ancak son bahiste geçen bu tatsızlık iki ülke arasındaki silah ticaretinin tamamıyla başarısızlığına delalet değildir. Fiyat ve kalite açısından Avrupalı rakiplerine göre çok daha cazip öneriler sunduğu için önce Amerikan Hükümeti, daha sonra özel silah şirketlerinden yapılan büyük hacimli silah alımları neticesinde Amerika Birleşik Devletleri, incelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti'nin en çok hafif silah ithal ettiği devlet olma unvanını elde etmiştir. Sultan Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin siyaset olarak Türk-Alman birlikteliğini benimseyişi, Almanya'nın 1880'lerde hafif silah teknolojisinde epey ilerleme kaydedişi ve Amerikan silah şirketleri ile yaşanan hukuki ihtilaflar yeni ithal kaynağı olarak Almanya'nın tercih edilmesine neden olmuştur.

2.2.3.2.6. Prusya'dan Hafif Silah İthalı

Birliğini 1861 yılında tamamlayan Prusya, silah ihraç eden devletler grubuna tam anlamıyla ancak bu tarihten sonra girebilmişti. İlk başta adını ağır silah teknolojilerindeki gelişmişliğiyle duyurdu. Özellikle *kuyruktan dolar çelik top* imalatı konusunda İngiltere'yi bile gölgede bırakacak bir performans sergiledi. Aynı tarihlerde hafif silah teknolojilerinde ise benzer başarıyı, daha doğrusu yaygınlığı yakaladığını söylemek pek doğru olmaz. 1840'larda birliğini tamamlamazdan evvel *geriden dolar içneli tüfek* kullanımını tüm ordusuna teşmil ettiren bir devlet olmasına

⁵⁷¹ BOA, İ DH, 717/50084, Lef 1. Bu konuda ilk şikayet mektubunu 20 Ocak 1876 tarihinde *Providence Tool Co.*'nun sahibi *Mr Anthony* yazmıştı: a.g.b., Lef 4-5; HR. TO, 552/89.

⁵⁷² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali İhsan Gencer-Ali Fuat..., **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, s. 186-234. Osmanlı Devleti sadece *Providence Tool Co* ile değil, Sultan Abdülhamid zamanında satın alınan fişeklerin ödemelerini geciktirdiği için *Union Metallic Cartridges* ile; tüfek alımlarına ait ödemeleri geciktirdiği için de *Winchester Repeating Arms Co.*'yla mahkemelik oldu. Dava süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer-Ali Fuat..., **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, s. 173-184.

rağmen⁵⁷³, imal ettiği bu *iğneli tüfekler* bir Fransız *Chassepot* veya İngiliz *Snider* kadar genel kabul görmekten uzaktı.

Ancak yine de hafif silah satma yarışından tamamıyla uzak kalmamaya da gayret ediyordu. Mevcut teknolojisini ihraç etmeyi istediği devletlerin başında dönemin en büyük silah ithalatçılarından birini teşkil eden Osmanlı Devleti geliyordu. 1866 Yazında Hamburglu *Henry* ve *Fadett* adlarındaki silah fabrikatörleri icadları olan *iğneli tüfeklerin*, piyasada mevcut diğer *iğneli tüfeklere* üstünlüğünü Osmanlı askerî mahfillerine de kanıtlamak amacıyla bu tüfeklerden birer numune ile birlikte İstanbul'a gelmek istediklerini; eğer numuneler beğenilirse Osmanlı Devleti için istenilen miktar *iğneli tüfeği* imal edebileceklerini bildirmişlerdi⁵⁷⁴.

Serasker Rıza Paşa ise fabrikatörlerin bu talebini Tophane-i Âmire Meclisi'ne havale etmişti. Meclis ise müşaveresinde silahlardan birer numunenin piyasadaki diğer silahlarla mukayese edilmeksizin siparişlerinin verilmesinin doğru olmadığını, denemeler sonucu diğer silahlara üstünlüğü kanıtlanırsa belki o zaman firma ile imalat anlaşması imzalanabileceğini belirterek, imkân varsa birer numunenin İstanbul'a gönderilmesini, fabrikatörlerin ise sadece numune gösterisi için İstanbul'a gelmelerine gerek olmadığını bildirdi⁵⁷⁵. Firmanın bu söze karşı yanıtı ne oldu bilinmemekle beraber, ilerleyen zaman diliminde herhangi bir Prusya firmasına *iğneli tüfek* siparişi verilmediğine göre bu girişimin akamete uğradığı söylenebilir.

Aradan üç yıl geçtikten sonra, 1869 Yazında Berlin Silah Fabrikası, Osmanlı Devleti'ne ürettikleri *ağızdan dolar tüfeklerden* almaları için bir sözleşme teklifinde bulundu. Bu kapsamda firma İstanbul'a birkaç numune göndermiş ve numuneler Osmanlı askerî yetkililerince beğenilmişti. Bunlardan Tophane-i Âmire'de *Snider* usûlüne tahvil olunmak üzere 19 mm çapındaki değiştirilebilir sistemli Prusya *Minié* tarzında olanlardan 170.000 adet, 14 mm çapındaki Avusturyakâri tarzda olanlardan da 100.000 adet ısmarlanmasına karar verildi⁵⁷⁶.

İncelediğimiz dönemde Prusya'dan, Tophane-i Âmire'de *Snider* usûlüne tahvil olunmak üzere alınan *ağızdan dolar şeşhaneler* haricinde *iğneli tüfek* alımı gerçekleşmemiştir. Prusya'dan asıl *iğneli tüfek* alımları iki devlet arasındaki

⁵⁷³ Yüzbaşı Hakkı, **Esliha-yı Nariyye-i Hafife**, 1281 (1864), İÜK nr. 81612, s. 6.

⁵⁷⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 115/8, Lef 1.

⁵⁷⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 2.

⁵⁷⁶ BOA, **HR. MTV**, 388/59.

ilişkilerin en üst seviyeye ulaştığı II. Abdülhamid döneminde *Mauser* tüfekleriyle başlayacaktır.

3. BÖLÜM

BARUTHANE-İ ÂMİRE VE FİŞEKHANELERİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

3.1. Barutun Ateşli Silahlarda Kullanımı ve 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut İmalatı

Ateşli silahlarda mermi olarak kullanılan bir cisimi mekanizmadan fırlatmak için gerekli enerjiyi sağlayan madde baruttur. Bu nedenle ateşli silahların vazgeçilmez bir parçası mesabesinde. En önemli ham maddesi olan güherçileden, Antik çağlarda silahlar yerine simyacılar tarafından yanıcı özelliğinden dolayı tek başına istifade edilirken, M.S 900'lü yıllarda yine Çinli simyacılar tarafından saflaştırılmış kükürde kömür tozu ve güherçile taneleri katılarak yanıcılığının yanında patlayıcı nitelik de kazanan bugün barut adı verilen madde elde edilmiştir¹.

Barutu askeri alanda ilk kullananlar yine Çinliler olmuştur². Barut ve ateşli silah bilgisi Avrasya'da Çinlilerle doğrudan temas veya ticaret yoluyla hızla yayılmış, barut ve barut temelli araçlara aşina Moğollar tarafından da 13. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya ve Ortadoğu'ya getirilmiştir³. Barutu Çinliler bulmuş, daha sonra Moğollar ve onlar aracılığıyla getirildiği Ortadoğu'da Araplarca kullanılmış olmasına rağmen ondan ateşli silahlarda etkin bir şekilde faydalanmayı Avrupalılar gerçekleştirmiştir. Kesin tarih verilememekle beraber Avrupa'da ateşli silahların 13. yüzyılın sonlarıyla, 14. yüzyılın başlarında harekât ve kuşatmalarda boy göstermeye başladığı söylenebilir⁴.

Osmanlı Devleti'nin barutla ve dolayısıyla ateşli silahlarla tanışması net bir tarih verilememekle birlikte Avrupa'daki muasırlarından yaklaşık 60 yıl sonra, 1380'lerin sonunda Balkanlar kanalıyla Avrupa üzerinden olmuştur⁵. Her ne kadar

¹ Alfred W. Crosby, **Ateş Etmek Tarihte Fırlatma Teknolojileri**, çev. Aybek Görey, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 89; Kenneth Chase, **Ateşli Silahlar Tarihi**, çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s.39; John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2007, s. 397.

² Joseph Needham, **Science and Civilisation in China**, Cambridge 1954, s. 133-134.

³ Gabor Agoston, **Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi**, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 36.

⁴ Agoston, **Barut, Top ve Tüfek...**, s.36-37.

⁵ Bu karşılaşmada ateşli silahları Osmanlı Devleti değil, hasmı olan Haçlı orduları kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ise ateşli silahları 1394-1402 yılları arasındaki uzun İstanbul kuşatmasında kullandığı kuvvetle muhtemeldir. Bkz. Petrovic Djurdica, "Fire-arms in the Balkans on the Eve and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V. J Parry ve M. E Yapp, Londra 1975, s. 168-178; İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", **Halil İnalçık Armağanı-I**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 249-280.

Osmanlı Devleti'nin Orta Asya ve Arap coğrafyası ile etkileşimleri göz ardı edilemezse de Batı'da savaşların kale ve müstahkem mevkieleri ele geçirmek üzerinden gerçekleştiği ve dolayısıyla birbirlerine üstünlük sağlamada ateşli silahların gücünden en iyi şekilde yararlanma çabaları Avrupa'daki devletleri ateşli silahları kullanım ve geliştirme konusunda Dünya'daki diğer devletlerden üstün kılmıştır. Bu nedenle yüzünü cihad anlayışı doğrultusunda Avrupa'ya dönmüş bir Osmanlı'nın ateşli silahlarla tanışmasının batı sınırları üzerinden gerçekleşmesi gayet doğaldır. Osmanlı Devleti, imparatorluğa geçiş sürecindeki ivmeyi Avrupalı hasımlarından daha geç tanıştığı ateşli silahları geliştirip, etkin bir şekilde kullanarak yakalamıştır. Bu, özellikle imparatorluğun en güçlü olduğu 15. ve 16. yüzyıllarda askeri çatışmaların sonucunu belirleyecek kadar etkili bir düzeydeydi.

Ancak erken dönem ateşli silahlarındaki bu gelişmede barut teknolojisine gereğinden fazla değer yüklememek gerekir. Çünkü ateşli silahların başarısında baruttan ziyade icat edilen tahrip gücü yüksek büyük toplar ve küçük ateşli silahlar, bunların cephanelerinin temini, bunları kullanabilecek uzman birliklerin eğitimi ve sayılarının artırılması en önemli aşamayı teşkil ediyordu ve bu Avrupa ve Doğudaki devletlerin çözmeye çalıştıkları temel bir sorundu. Osmanlı Devleti yukarıda da belirttiğimiz gibi bu konuda büyük bir başarı gösterdi⁶.

İmparatorluğun çeşitli yerlerinde kara ve deniz kuvvetlerinde kullanılmak üzere barut imali için baruthaneler tesis edilmişti. 16. Yüzyılda İstanbul, Bağdat, Halep, Kahire, Yemen, Budin, Belgrad ve Temeşvar önemli barut imalat merkezleriydi. Anadolu'da Erzurum, Diyarbakır, Oltu ve Van'da, Macaristan'da da Estergon ve Peç'te küçük çaplı barut imalathaneleri mevcuttu. 17 yüzyılda bu üretim merkezlerine ilave olarak Karaman-Bor, Selanik, Gelibolu ve İzmir'de büyük baruthaneler kuruldu. 18. yüzyılda Selanik, Gelibolu ve İstanbul Baruthaneleri (Kâğıthane-Şehremini-Bakırköy) imparatorluğun en önemli barut üretim merkezleriydi. Bunlar haricinde imparatorluk sınırları dâhilindeki bütün kalelerde daha küçük çaplı barut işletmeleri faaliyet göstermekteydi⁷. Bu baruthanelerde 17.

⁶ Agoston, **Barut, Top ve Tüfek...**, s. 43.

⁷ Agoston, **Barut, Top ve Tüfek...**, s. 174. Bu baruthanelerin kuruluşu, üretim kapasiteleri, imal edilen barutların kalitesi vs. hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Agoston, **a.g.e.**, s. 174-215; Muzaffer Erdoğan, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri", **İstanbul Enstitüsü Dergisi II**, (İstanbul 1956), s. 115-138; Ahmet Erdal, **Baruthane-i Âmire (İstanbul Baruthanesi)**, İstanbul

yüzyılın sonlarından itibaren *İngiliz perdahtı* tabir edilen yüksek oranda güherçile içeren kaliteli barut üretimi gerçekleştirilmekteydi⁸.

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar kendi kendine yeten bir sistem içerisinde olan Osmanlı barut endüstrisi, özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında büyük sıkıntı içine girdi. Bu durum Osmanlı Devleti'ni barut imali ve tedariki konusunda yeni arayışlara itti⁹. Baş gösteren güherçile eksikliği, izinsiz üretim yapan özel barut imalathanelerinin artışının doğal sonucuydu. Güherçile müstahsillerine devletin önerdiği mîrî fiyat ile güherçilenin serbest piyasadaki fiyatı arasındaki fark da güherçilecilerin ellerindeki ürünü devletten saklamasına yol açıyordu¹⁰. Bu nedenle yerli barut imalatı sıkıntıya girmiş ve 1770'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti Avrupa'dan barut ithaline başlamıştır. Takip eden yıllarda barut ithalatı sıkça başvurulan bir yöntem haline gelmiş, öyle ki Osmanlı Ordusu'nun ikmalî barut ithali olmaksızın mümkün olmayacak raddeye varmıştır¹¹.

III. Selim, gerçekleştirmeye çalıştığı ıslahatlar çerçevesinde barut ithalinin hızını kesmek, yerli imalata ivme ve kalite kazandırmak amacıyla bir takım teşebbüslerde bulunmuştur¹². Öncelikle İstanbul, Selanik ve Gelibolu Baruthanelerinin idaresini birleştirmiştir. Kendisine *mütefennin* olarak takdim edilen 19. yüzyılda Osmanlı sanayinin tüm kollarında hâkimiyeti ele geçirecek olan *Ohannes*'in babası, *Bogos*'un dedesi *Arakel Efendi*¹³, Küçükçekmece gölüyle Marmara Denizi arasında su gücüyle çalışacak Azadlu Baruthanesi'nin modernizasyonunu üstlenmiştir¹⁴. 1794 yılında inşaatı tamamlanan fabrika aynı yıl

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1982; Birol Çetin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700-1900**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001; Zafer Gölen, **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)**, TTK Yayınları, Ankara 2006.

⁸ Agoston, **Barut, Top ve Tüfek...**, s. 207.

⁹ Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 219.

¹⁰ Genç, **a.g.m.**, gös. yer.

¹¹ Agoston, **Barut, Top ve Tüfek...**, s. 211.

¹² Mübahat S. Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", **DİA**, Cilt V, s. 96.

¹³ Dadyan ailesi hakkında yapılmış pek çok müstakil çalışma mevcuttur. Bunlardan birkaçı için bkz. A. Alboyadjian, **Les Dadian**, (Le Caire 1965), s. 90; H. Barsoumian, "The Dual Role of the Armenian Amira Class within the Ottoman Government and the Armenian Millet (1750-1850)", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, London 1982, s.171-184; Kevork Pamukciyan, "Dadyan veya Dad (Arakel Amira)", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 8, Tan Matbaası, İstanbul 1958, s. 4188-4197...

¹⁴ Baruthaneleri ıslah için Avrupa'dan uzmanlar getirtilmiştir. Bunlardan biri de İngiliz *Frank Francesco*'dur. Kendisi Baruthaneler idaresine memur *Şerif Efendi*'nin maiyetinde barut dökmek için 7 beygir ile dönen ve diğeri de su ile işleyen 2 çarh yapmıştır. Ancak *Francesco*'nun bir takım

faaliyete geçmiştir¹⁵. Fabrikadaki imalat kısa sürede büyük gelişme kaydederek yetkililer gözünde Bakırköy'deki ana baruthaneden bile daha öncelikli bir konuma yükselmiştir¹⁶. Bu süreçte imparatorluğun Gelibolu, Selanik baruthaneleri kapatılmış¹⁷, İstanbul Baruthanesi de Tanzimat'ın ilanına kadar klasik usûlle barut imalatına devam etmiştir.

19. Yüzyılın ilk yıllarına kadar Osmanlı barut imalatı hakkındaki genel tablo bu şekildedir. Bizim amacımız klasik olarak Tanzimat Devri olarak adlandırılan 1839-1876 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca barut üretim merkezlerinde yapılan idari düzenlemeler, buralardaki barut üretim faaliyetleri, Avrupa'dan barut ve alet-edevat satın alımları, ateşli silahların modernleşmesiyle birlikte barutun kullanım şeklinde meydana gelen değişikliklerin Osmanlı idari, askeri, mali sahalarındaki yansımalarını incelemektir.

3.2. Tanzimat Devri'nde Osmanlı Barut Sanayiinin Yeniden Yapılandırılması Çalışmaları

II. Mahmud'un beklenmedik vefatıyla yerine geçen oğlu Abdülmecid, babasının ıslahatlarını sekteye uğratmamak için büyük bir gayret sarf etmiştir. Babasının cesur ve hiddetli karakterine karşı daha uysal yapıya sahip Abdülmecid, ilk olarak babası ve Mustafa Reşid Paşa'nın eseri olan Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanını emretmiştir. Osmanlı Tarihi'ndeki dönüm noktalarından birini teşkil edecek bu fermanın neşrinden sonra kendinden önceki reformist ataları gibi -ancak bu kez farklı olarak fermanın tesiriyle sosyal alan da dâhil olmak üzere- idari, askeri ve mali alanlarda ıslahatlara girişmiştir.

usûlsüzlükleri zuhur ettiğinden padişah tarafından bir an önce İngiltere'ye gönderilmesi emredilmiştir. BOA, **HAT**, 10820. Azadlu Baruthanesi'ndeki bu düzenek 200 tokmaktan oluşan ve su gücü ile işleyen bir barut çarhı ve tesisatından müteşekkildi. **HAT**, 10571.

¹⁵ Kemal Beydilli-İlhan Şahin, **Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dâir Eseri**, TTK, Ankara 2001, s. 68-69. Azadlu Baruthanesi'nin kuruluşu ve barut imal faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir çalışma Yunus İnce tarafından Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora tezi olarak yapılmaktadır.

¹⁶ 1834 yılında Azadlu Baruthanesi'nde imal olunan İngiliz ve Felemenk (Hollanda) usulü siyah barut miktarı 4500 varil = 3000 kantardır. BOA, **C. AS**, 602/25384, 27 R 1251, 22 Ağustos 1835.

¹⁷ Azadlu Baruthanesi'nde devletin ihtiyacı kadar barut üretilebildiğinden kapatılan Selanik Baruthanesi'ne kükürt sağlayan Ohri, Manastır, Florina, Görice, Horpeşte, Kesriye ve Resne'deki kükürtlerin Azadlu Baruthane-i Âmiresi'ne nakline karar verilmiştir. BOA, **C. AS**, 145/6404, 25 Za 1250 (25 Mart 1835); Muzaffer Erdoğan, **a.g.m.**, s. 132.

Askeri alandaki ıslahatlarına mevcut silah sanayi kompleksleri Tophane-i Âmire ve Dolmabahçe'de III. Selim devrinde temelleri atılan Tüfekhane-i Âmire'den başlayan Abdülmecid, bu silahlara gerekli en önemli malzeme barut maddesini de ihmal etmemiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluk barut sanayinin kademe kademe payitahta çekilmeye çalışıldığını belirtmiştik. II. Mahmud'un saltanatı yıllarında da bu politikaya devam edilmiş, Azadlu ve Bakırköy'deki Baruthane-i Âmire'de Avrupa standardı barut imaline gayret gösterilmiştir. Azadlu Baruthane-i Âmiresi'nin barutçubaşısı *Simon Dadyan*, öldüğü 1832 yılına kadar bu baruthanede Avrupa'dan getirttiği alet ve edevatla kurduğu sistem sayesinde ordunun ihtiyacı olan barutun büyük miktarını imal etmiştir. Kendisinden sonra Azadlu Baruthanesi'nin barutçubaşılığına baruthanenin baş kalfası olan kardeşi Ohannes, İstanbul Baruthane-i Âmiresi barutçubaşılığına da Simon'un oğlu Bogos getirilmiştir¹⁸.

1833 yılından itibaren amca yeğen iyi bir işbirliği içerisinde bu alanda aileden gelen tecrübelerin de kendilerine sağladığı avantajı arkalarına alarak Azadlu ve İstanbul Baruthanelerini Avrupa standartlarında barut üretim tesislerine dönüştürmek için çalışmaya gayret göstermişlerdir.

3.2.1. Baruthane-i Âmireler İdaresinde Yapılan Düzenlemeler

III. Selim'le birlikte barut imalatındaki aksaklıklar tespit edilerek, giderilmeleri yönünde adımlar atılmıştır. Bu çerçevede 1794 yılında İmparatorluğun tüm baruthaneleri yayınlanan nizamname ile Baruthane-i Âmire Nezareti'ne bağlanmıştır. Nâzır, askeri sınıfa mensup, idari maslahata muktedir kişilerden seçilecektir. Nâzır baruthanelerin ham madde, araç ve gereçlerinin tedariki, bunların baruthanelere dağıtımı, üretim denetimi ve kalite kontrolü, aksaklıkların giderilmesi

¹⁸ BOA, C. AS, 484/20224, 19 Za 1247 (20 Nisan 1832). Azadlu Baruthanesi faaliyete geçtiği tarihten itibaren *Dadyan* ailesinin egemenliği altındadır. Baruthanenin tesis ve Avrupa standartlarında imalatta bulunmasında etkin rol oynayan Ermeni milletinden değirmen ustası *Arakel Dadyan* ile başlayan süreç, oğulları *Simon* ve *Ohannes* ile devam etmiştir. *Simon*'un ölümünden sonra *Ohannes* Azadlu Baruthanesi barutçubaşılığına, *Simon*'un oğlu *Bogos* da İstanbul Baruthanesi'ne barutçubaşı tayin edilmişlerdir. Bunların çocukları ve kız kardeşlerinin kocaları da baruthane işletmesi içinde değişik görevlerde yer almışlardır. Toplam 20 kişiden oluşan aile bireyleri cizye, tekâlif-i örfiye ve resmiye gibi bazı mükellefiyetlerden muaf tutulmuşlardır. C. AS, 210/9010, 29 Za 1248 (19 Nisan 1833); C. AS, 409/16922, 10 Ra 1254 (3 Haziran 1838); Edward Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 45.

ve yeni baruthanelerin tesisinden sorumludur. Nezaret bünyesinde üç büyük baruthane vardır: Bakırköy'deki Baruthane-i Âmire, Selanik ve Gelibolu Baruthaneleri. Buna 1800'lü yılların başlarında inşa edilen Avrupa standartlarındaki Azadlu Baruthanesi de dâhil edilmiştir. Ancak bu baruthanenin imalatta etkin bir şekilde devreye girişiyle, Selanik ve Gelibolu Baruthaneleri atıl kalmış ve bir müddet sonra kapatılmışlardır¹⁹.

1835 yılına kadar süre gelen bu idare şekli, uygulamada görülen aksaklıklar nedeniyle lağvedilmiş, baruthaneler yeni kurulan Mühimmat-ı Harbiye Nezareti bünyesinde teşkil edilen Baruthane Müdürlüğü'ne bağlanmıştır²⁰. Fakat İstanbul ve Azadlu Baruthaneleri'nde önemlerine binaen diğerlerinden farklı olarak *Dadyan* ailesine mensup barutçubaşlıkların denetimi süre gelmiştir.

Abdülmeccid tahta geçer geçmez, atalarından beri düstur edinile gelen *barut üretiminin artırılması, üretim masraflarının azaltılması* ereğine ulaşabilmek için direktif vermiştir. Öncelikle Baruthanelerin ve bunlara ham madde tedarik eden yerler idaresinin nizamsızlığı tespit edilmiş ve gerekenlerin yapılması için baruthaneler müdürü ve barutçubaşlıklar tarafından yedi maddelik layiha hazırlanmıştı. Bundan sonra üretimde hiçbir aksaklık meydana gelmemesi için şunlar yapılacaktır:

-30 C 1256 (29 Ağustos 1840) tarihine kadarki tüm imalatın muhasebesi görülerek, barutçubaşlıklar bundan sonra sadece imal işiyle meşgul olacaklar, tüm alım-satım işleri baruthane-i âmireler nazırı tarafından yürütülecektir.

-İmal edilen barutun her kantarında ne kadar güherçile ve diğer kimyasal bulunduğunu gösteren cetvel hazırlanacak ve özellikle *cenk barutu* tabir olunan orduya verilen kaliteli barutun *kertesini* (gücünü) bilmek için numune muhafaza edilecektir.

-Barutçubaşlıkların tüm hareketlerinde öncelikle nazırlara danışmaları, onlara sormaksızın hiçbir faaliyette bulunmamaları nizamnâmede yer almışsa da, bu durum nâzırlarda mutlaki güç yaratmak ve barutçular üzerinde etkinlik kurarak onları istedikleri gibi kullanmak gibi bir takım yolsuzluğa neden olacağından buna izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Ancak yine de barutçubaşlıkların kurumla ilgili bir şey yapacaklarında öncelikle nâzıra danışmaları uygun görülmüştür.

¹⁹ Ahmet Erdal, **a.g.t.**, s. 11-12; Birol Çetin, **a.g.e.**, s. 31-32.

²⁰ Ahmet Erdal, **a.g.t.**, s. 16-17; Birol Çetin, **a.g.e.**, s. 33.

- Çalışanların yortu günleri, hastalık, yaralanma gibi nedenlerle tatilleri sırasında imalata ara verilse de bunu diğer aylarda fazla barut üreterek telafi etmelerine müsamaha gösterilecek, ancak ne olursa olsun imalatın bir ayı aşkın süre durmasına asla müsaade olunmayacaktır. Yılsonunda taahhüd edilen barut herhangi bir mazeret gösterilmeksizin mutlaka mühimmat-ı harbiye ambarına teslim edilecektir.
- Barutun üç temel maddesi kömür, kükürt ve güherçileden, üretimde aksaklığa mahal vermemek için bir senelik veya mümkünse iki senelik imalata yetecek kadarının ambarlarda mevcut bulundurulmalarına gayret edilecektir.
- Barutçubaşlıların maaşları, geçimlerine yetmediği konusundaki sürekli istidalarına binaen 7500'er kuruştan 10.000'er kuruşa çıkarılacaktır.
- Baruthaneler Nezareti Harbiye Nezareti'ne ilhak edilerek nâzırlığa *Arif Efendi* getirilecek, *Salih Bey* de baruthaneler müdürlüğü görevine devam edecektir²¹.

Nizamname tarzındaki bu layihadan da anlaşıldığı üzere devlet, baruthanelerin modernizasyonu kadar, barut imalatının nitelik ve niceliğine de büyük önem veriyordu. Temel koşul çok netti, şartlar ne olursa olsun baruthanelerin Avrupa standartlarında birer tesis haline getirilmesi çalışmaları sürerken, bir yandan da ordu için gerekli kaliteli barut mutlaka sağlanacaktı. Ayrıca barutçubaşlıların başına buyruk hareketlerinin bir nebze olsun önünü alabilmek ve onlara gözdağı vermek için, baruthane nazırlığı daha etkin hale getirilmişti.

Baruthaneler idaresi ile ilgili yapılan düzenlemelerden bir diğerini de, imalat mahallerinde sık sık baş gösteren ve büyük tahribata neden olan yangınların engellenmesi çalışmaları teşkil etmekteydi. Bu amaçla yangınların çıkış sebepleri hususunda geniş kapsamlı araştırmalar yapılmış ve neticede yangınların çoğunlukla barutun tanelenmesi²² işlemleri sırasında meydana geldiği anlaşılmıştı. Barutçubaşlılara barutun tanelenmesi için yeni bir metot geliştirmeleri hususunda direktif verilmiş, ancak her zaman olduğu gibi bir yandan da barut üretiminin sekteye uğratılmamasına özen göstermeleri tembih edilmişti²³.

²¹ BOA, MAD, nr. 8942, s. 392-394; İ. MVL, 8/116, Lef 1, 2, 3...21, 1 B 1256 (29 Ağustos 1840); İ. DH, 20/950, 3 B 1256 (31 Ağustos 1840).

²² Barutu meydana getiren öğütülmüş bileşenleri basınçla hamur haline getirdikten sonra tekrar tanelerine ayırma işlemi.

²³ BOA, İ. DH, 25/1216, 21 N 1256 (16 Kasım 1840) tarihli irade.

Barutçubaşılar bu iş için kendilerine 30 gün mühlet verilmesini talep etmişler fakat kendilerine 20 gün süre verilmiştir. Bu süreçte taneleme işlemlerinin yapıldığı mengenehane, keskihane ve elekhane bölümlerinin fabrika dışında bir yere inşa olduğu ve etrafı duvarla çevrildiği takdirde yangınların önlenebileceğini keşfetmişlerdir. Bu kompleksin yapılabilmesi için en uygun yer olarak *Ali Necib Paşa*'nın Bakırköy sahilindeki 40 dönümlük arsası ile Demirkapı Çiftliği'nin bir kısmı gösterilmiştir. Bu arsanın Baruthanelere bedeli karşılığı terk edilmesi ve burada inşa olunacak tesisin toplam maliyeti 263.290 kuruşun da Maliye Hazinesi'nden karşılanması karara bağlanmıştır²⁴.

Tanzimat döneminde baruthaneler idaresinde bir diğer dikkat çeken nokta ise Bakırköy'deki İstanbul Baruthanesi'nin Azadlu Baruthanesi'ne nazaran daha fazla önem kazanmaya başlamasıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi Azadlu Baruthanesi kurulduğu zamanlarda Avrupa standartlarında üretim yapan ve kendisinden yaklaşık bir asır önce imal faaliyetlerine başlamış İstanbul Baruthanesi'nden gerek teknik bakımdan gerek üretim kalitesi ve niceliği bakımından hayli ileri bir seviyede idi. Ancak 1830'ların sonlarından itibaren İstanbul Baruthanesi'nin modernizasyonuna ağırlık verilmeye başlanmasıyla birlikte²⁵ Azadlu Baruthanesi yukarıda belirtilen alanlardaki üstünlüğünü yitirmeye başlamıştı. Nitekim Tüfekhane-i Âmire için Londra'dan getirilmiş ancak tüfekhanenin yeterince iyi yönetilememesinden ötürü kullanılmayan küçük buharlı makinenin Azadlu Baruthanesi yerine İstanbul Baruthanesi'ne nakledilmesi düşünülmekteydi²⁶.

3.2.1.1. Baruthanelerin İltizam Sürelerinin Uzatılması

1844 yılına gelindiğinde Tanzimat fermanın ilanının üzerinden yaklaşık dört, İngiltere'den buharlı makinelerle çalışan dibek çarklarının baruthanelere getirilmeye başlanmasının üzerinden de yaklaşık dokuz yıl geçmişti. Bu zaman zarfında baruthaneler haricinde bir yandan yeni buharlı makine (vapur) ve

²⁴ BOA, **MAD**, nr. 8942, s. 395-396. 11 ve 23 L 1256 (6 Aralık-18 Aralık 1840) tarihli ilm ü haberler.

²⁵ Bunda şüphesiz İstanbul Baruthanesi'nin Azadlu'ya oranla Dersaadet'e yakınlığının da önemli rolü vardır.

²⁶ BOA, **İ. DH**, 32/1495, 16 Z 1256 (8 Şubat 1841) tarihli irade. Nakli düşünülen buharlı makinenin imalat için gerekli güçte olmadığı tespit edildiğinden, bu makinenin nakli ve montajı için yapılacak masrafların yersiz olacağı kanaatine varılarak bu uygulamadan vazgeçilmiştir. **İ. DH**, 39/1820, 3 R 1257 (25 Mayıs 1841).

kazanlarının monte edileceği yerlerin inşasına devam edilirken, bir yandan da eski usûl taş tokmaklarla barut üretimi devam etmekteydi. Azadlu Baruthanesi su çarklarıyla idare olunduğundan masrafsızsa da, İstanbul Baruthanesi'ndeki tokmak ve dibek çarklarının büyük kısmı hâlâ beygirlerle çalışmaktaydı ve bu yüzden barutun üretim maliyeti bir türlü düşmüyordu. Barut üretiminin artırılması ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi için barutçubaşılar *Ohannes* ve *Bogos* Beyler ile bir araya gelip görüşülerek İstanbul Baruthanesi'ndeki 10 dibeğin ileride daha fazla baruta gereksinim duyulacağı gerekçesiyle beygirler satın alınıp bunlar vasıtasıyla işletilmesine karar verilmişti.

Böylelikle yerlerine konulmak üzere inşaatın bitmesini bekleyen ithal alet ve edevatın paslanması da önlenecekti. 1843 yılında inşaatı tamamlanan 4 dibek, buhar gücüyle işletilmeye başladığı takdirde daha önceden inşa edilerek hizmete girmiş olan 1 buharlı dibekle birlikte yılda 3500 kantar barut imal edebilecek ve böylelikle İstanbul Baruthanesi'ndeki beygirle çalışan 10 dibeğe ihtiyaç kalmayarak, barut imal masrafları eskiye oranla üçte bir oranında düşecekti. Bu tasarı gerçekleşinceye kadar Azadlu Baruthanesi'nin eskiden olduğu gibi su gücüyle, İstanbul Baruthanesi'nin de sadece 4 dibeği hayvan gücüyle periyotlarla işletilerek bundan elde edilecek tasarrufla bahsedilen 4 dibeğin buhar makinelerinin binalarının inşasına; kazan, su borularının tefrişlerine ait masrafları olan 550.000 kuruşun karşılanması ve yine taahhüt edilen 3500 kantar barutun harbiye ambarlarına konulması şartlarıyla baruthanelerin barutçubaşılar tarafından Rumi 1260 Eylül tarihinden Şubat ayının sonuna kadar 6 aylığına maktu'en idaresi irade buyruldu²⁷. Ancak altı ayın sonunda buhar makinelerinin binalarının inşası tamamlanamadığından ve bunun uzun bir zamana ihtiyacı olduğu kanaatine varılarak baruthaneler Rumi 1261 yılının Mart-Ağustos ve Eylül-Şubat dönemlerinde 6'şar aylık periyotlarla yine barutçubaşılara maktu'en ihale olundu²⁸. Bir senenin sonunda buhar makinelerinin baruthane demir fabrikasında imal edilmekte olan bazı parçalarının imali tamamlanamadığından Rumi 1262 yılında da maktu'en idareye devam kararı alındı²⁹. Rumi 1263 yılına girildiğinde buharlı makinelerin binalarının inşaatı tamamlanmış, eksik olan parçaları

²⁷ BOA, **İ. DH**, 91/4567, 29 Ş 1260 (12 Eylül 1844) tarihli irade; **MAD**, nr. 8942, s. 481-482.

²⁸ BOA, **İ. DH**, 112/5667, 12 Za 1261 (13 Kasım 1845) tarihli irade; **MAD**, nr. 8944, s. 39-41.

²⁹ BOA, **İ. MVL**, 84/1701, Lef 2, 22 Za 1262 (12 Kasım 1846); **MAD**, nr. 8944, s. 46, 48.

baruthanedeki küçük demir fabrikasında imal edilerek yerlerine monte edilmişti. Buhar gücüyle çalışan dibeklerde barut üretimine başlanmışsa da, imalatta kolaylık sağlayacak bazı araç ve gereçlerin temini için Barutçubaşı *Hoce Ohannes*, Londra'ya gittiğinden, bunlar getirilip montajları gerçekleşinceye kadar baruthaneler R 1263 Mart-Ağustos döneminde de ihaleyle barutçubaşılara verildi³⁰.

Antlaşma şartlarına göre R 1263 Ağustos ayının sonunda maktu'en idare feshedilecekti. Fakat yeni bir idare tesis etmek o kadar kolay değildi. Her şeyden önce buharlı makinelerle barut imali çok yeni bir şeydi ve bunun için iyi bir bilgi birikimi ve görgü gerekiyordu. Bu da kısa bir zamanda kazanılabilecek bir edinim değildi. Ayrıca maktu'en idarenin hazineye büyük avantajlar sağladığı açıktı. Bu nedenle maktu' idareye bir altı ay daha devam kararı alınarak süreç R 1263 yılı sonuna kadar (M 1848) uzatıldı³¹. Bir önceki cümlede belirtilen gerekçeler nedeniyle baruthaneler idaresi R 1264 Mart-Ağustos döneminde yine barutçubaşılara ihale olunmuştu. Bu periyodun sonunda buharlı makinelerde deneme üretimlerinin de sonuna gelmiş ve buharlı makinelerin aşağı yukarı tüm eksiklikleri giderilerek tam kapasite barut üretimine başlanmıştı. Buhar gücüyle çalışan dibeklerin her birinde ayda 100'er kantar barut imal edilmekteydi. İmalat masraflarında da gözle görülür bir azalma tespit edilmişti. Durum böyleyken beygirle işlemekte olan dibeklerin terk edilmesi gerekiyordu. Fakat buharla çalışan dibeklerden bir tanesiyle, bunlara ait kazanlardan ikisinin ihtiyaten yedek bırakılması faydalı görüldüğünden ve o aralık baruta duyulan şiddetli ihtiyaç nedeniyle beygirle çalışan dibeklerin de işletilmesine devam ile baruthane idaresinin R 1264 Şubatı sonuna kadar daha maktu'en ihalesine karar verildi³².

Bu tarz idare usûlünde herhangi bir sıkıntıyla karşılaşılması üzerine dönemin idarecileri takip eden senelerde de baruthanelerde maktu' idareye izin vermişler ve buhar makineleri binalarının inşası sırasında barut tedarikinde sıkıntı yaşanmaması ve hazinenin zarara uğramaması gerekçeleriyle başlangıçta geçici süreliğine yürürlüğe konulan maktu' idare sistemi, devlete sağladığı yararlar

³⁰ BOA, C. AS, 117/5252, 27 R 1263 (14 Nisan 1847); İ. MVL, 95/1972, 17 Ca 1263 (3 Mayıs 1847) tarihli irade; MAD, nr. 8944, s. 57.

³¹ BOA, İ. MVL, 109/2493, Lef 2, 21 Z 1263 (30 Kasım 1847) tarihli irade; MAD, nr. 8944, s. 61.

³² BOA, İ. DH, 175/9417, 13 B 1264 (16 Haziran 1848); C. AS, 1011/44281, 28 M 1265 (24 Aralık 1848) tarihli karar; İ. DH, 186/10361, 13 S 1265 (9 Ocak 1849) tarihli irade; MAD, nr. 8944, s. 68-72.

neticesinde 1844 yılı Ağustosundan, tespit edilebildiği kadarıyla *Dadyan* ailesiyle sorunların yaşanmaya, daha doğrusu baruthanelerin *Dadyanlar* egemenliğinden kurtarılmaya çalışıldığı 1860'lı yılların sonlarına kadar süre gelmişti³³.

3.2.1.2. İltizamla İdare Sürecinde Karşılaşılan Bazı Sorunlar

İhaleyle idare sürecinin en önemli nedeni olan buhar makinelerinin konulacağı yerlerin tesviyesi işi epey müddet sürmüş olmakla birlikte, binalar tamamlanıp buhar makineleri hizmete girdiğinde bir takım sorunları da beraberinde getirdi. Bu sorunların en başında geleni binaların inşa masraflarıyla ilgili olanıydı. Yukarıda belirttiğimiz gibi Barutçubaşılar ihale sürecinin başlangıcında buhar makinelerinin binalarını 550.000 kuruşa tamamlayacaklarını taahhüt etmişlerdi. Ancak inşaat tamamlandığında toplam masraf 2.567.150 kuruş olarak tespit edildi. Barutçubaşılar taahhüt ettikleri rakamla, gerçek maliyet arasındaki 2.017.150 kuruşluk farkın Maliye hazinesinden karşılanması talebinde bulundu³⁴.

Fakat ödenecek fark küçük bir meblağ değildi ve karar için konu Meclis-i Vâlâ gündemine taşındı. Barutçubaşı ifade vermek üzere meclise çağrılmıştı. İfadesinde İstanbul Baruthanesi'ndeki dibekler beygir ile çalıştığından bunun çok fazla masrafa neden olduğunu ve düşük maliyetle barut imalatı için kendisine yetki verilmesi üzerine bu alanda müste'men mühendisler, mimar ve diğer uzmanlarla görüşmelerde bulunduğunu, bunların böyle bir düzeneğin kurulmasının yaklaşık 1100 keseye mâl olacağını bildirmeleri üzerine, kendisinin böyle bir taahhütte bulunduğunu belirtmişti. Başlangıçta bina inşaatının ne kadara mâl olacağını kestirmek güç olduğundan keşfinin yapılamadığını ve bu nedenle masrafın çok gözüktüğünü, oluşturulacak bir uzmanlar heyetiyle yeniden keşfin yapılmasıyla hakikatin ortaya çıkacağını da sözlerine ekledi. Kendisine binaların kararlaştırılan masrafı aştığı esnada gerekli makamlara haber vermesi gerektiği halde bunu neden

³³ Bu hususta irade talebine dair tezkire-i samiye BOA, **A. AMD**, 28/47; **İ. MVL**, 196/6033, 3 Ra 1267 (6 Ocak 1851); **MVL**, 330/45; **İ. MVL**, 228/7844, 24 Ra 1268 (17 Ocak 1852) tarihli irade; **C. AS**, 890/38261, 6 C 1282 (27 Ekim 1865). 1 Haziran 1868 tarihli belgede baruthanelerin idaresinin emanete tahviliyle barut fiyatlarında gözle görülür bir indirim yaşandığı belirtilmektedir. **A. MKT. MHM**, 409/14, 9 S 1285 (1 Haziran 1868).

³⁴ Konuyla ilgili Tophane Müşiri *Fethi Paşa*'nın sadarete 3 B 1263 tarihli tezkiresi ve gerekli tahkikatın yapılması hususunda irade BOA, **İ. DH**, 150/7790, Lef 2, 7 B 1263 (21 Haziran 1847). Tahkikat için maliye nezaretine emr-i âli: **A. MKT**, 88/50, 22 B 1263 (6 Temmuz 1847).

ihmal ettiği sorulduğunda da inşaatın ilerleyen safhalarında kararlaştırılan fiyatın üzerine çıkıldığını gördüğünü, ilk başta bu farkı kendi cebinden karşılayabileceğini düşünerek yapılacak işlere engel olmak istemediğini, büyük bir şaşkınlık ve gayret eseri olarak suçun tamamen kendisine ait olduğunu, dolayısıyla herhangi bir para talebine hakkı olmadığını itiraf etmişti. Kapsamlı bir keşif yapılmadan durumun netlik kazanamayacağına kanaat getirilerek, ebniye-i hassa müdürü, bina kalfaları ve diğer uzmanlardan oluşan heyet tarafından keşfin yapılmasına ve çıkacak netice doğrultusunda icabına bakılacağına karar verildi³⁵.

1847 yılı Kasım ayında yaptırılan kapsamlı keşfin sonuçları sadarete sunuldu. Buna göre buharlı makine binalarının inşa masrafları 3476 kese 229 kuruş ve lazım olan araç ve gereçler bedeli de 1695 kese 460 kuruş olup toplam masraf 5172 kese 189 kuruştur (2.586.189 kuruş)³⁶. Bakıldığında suçlu barutçubaşı gibi görünmekteyse de, buharlı makinelerin imalat açısından baruthaneyi uzun süre devam edecek büyük masraflardan kurtararak, büyük kâr bıraktığı ortadaydı. Bu meblağ barutçubaşının ödeyebileceği kadar küçük olmadığından maliye hazinesinden karşılanacaktı³⁷.

Kırım Savaşı sırasında da idari ve mali açıdan bir takım sorunlar yaşandı. Savaş etkisini birçok alanda olduğu gibi bürokrasi sahasında da göstermişti. Cephelerdeki askerlere sevk edilecek barutu tedarik etmek üzere İstanbul ve Azadlu Baruthaneleri'nde aralıksız üretim yapıyordu. Makinelerde sıklıkla yoğun kullanımdan kaynaklı yıpranmalar baş gösterdiğinden, bazı aksamının acilen tamirleri yapılıyor ve masrafları bu konuda irade sâdir olması beklemeksizin ödeniyordu. Bütün bunlar normal zamanda bürokrasi açısından asla kabul edilemez bir durumken, olağanüstü nedenlerden ötürü mazur görüldü³⁸.

³⁵ BOA, İ. MVL, 105/2338, Lef 4, 19 L 1263 (30 Eylül 1847) tarihli irade.

³⁶ Bu rakam, inşa sonrası yapılan keşifte belirtilen miktar olan 2.567.150 kuruştan 37 kese 439 kuruş fazladır. Ancak bunun neden kaynaklandığına dair herhangi bir veri mevcut değil.

³⁷ *Barutçubaşı Bogos*, her ne kadar suçun kendine ait olduğunu ifade etse de, üstü kapalı olarak asıl suçluyu baruthaneler buharlı makinelerine memur *Mösyö Hack* ve *Ali Necib Paşa'yı* göstermektedir. Çünkü barutçubaşıya göre *Mösyö Hack* her ne kadar alanında bilgili ve hünerli bir kişiye de, tahmin konusunda bir o kadar başarısızdı. Hatta İngiltere'de büyük bir servet sahibi iken, hesap hataları yüzünden iflas etmişti. Barutçubaşının hedefindeki bir diğer bir suçlu *Ali Necib Paşa'ya* gelince; *Bogos Bey* belirtilen buhar makineleri inşa masraflarının tahminini aşacağını hissederek durumdan *Ali Necib Paşa'yı* haberdar ettiğinde paşa, "*Şimdilik tahmin üzere gidilsin, aşarsa çaresine bakılır*" diyerek umursamaz bir tutum içerisinde olumsuz gidişata müdahale etmemiştir. BOA, İ. MVL, 108/2470, Lef 2, 13 Z 1263 (22 Kasım 1847) tarihli irade; MAD, nr. 8944, s. 59-60.

³⁸ BOA, İ. MVL, 331/14187, Lef 2, 19 Ş 1271 (7 Mayıs 1855) tarihli irade. *Barutçubaşı Bogos*, savaş zamanında cebinden karşıladığı masrafların hepsini savaşın bitiminde, maliye hazinesinden talep

3.2.1.3. Barut Fiyatlarını Kontrol Altına Alma Çalışmaları

Barutçubaşılar *Bogos* ve *Ohannes Dadyan*, 1859 yılına mahsuben Baruthane-i Âmireler'de imal edilen barutun fiyatına zam yapılması talebinde bulunmuşlardı. İstanbul Baruthanesi'nde üretilen barutun Kırım Savaşı öncesinde kantar fiyatı 350 kuruş olarak belirlenmişken, savaş sırasında her sene yapılan zamlarla birlikte bir kantarı 588 kuruşa çıkmıştı. Savaş nedeniyle her eşyanın kıymeti arttığından baruttaki fiyat artışı da normal karşılanmıştı. Ancak sulhun imzalanmasının üzerinden üç yıl geçmiş olduğu halde fiyatın normal seyrine dönmesi gerekirken, İstanbul Baruthanesi imalatı barutun kantar fiyatına 162 kuruş zam yapılarak bir kantar barut için 740 kuruş, savaş sırasında hiç zam görmeyen Azadlu Baruthanesi mamulü barutun kantarına 100 kuruş zam yapılarak bir kantar barut için 390 kuruş talep ediliyordu.

Baruthanelerde imal edilen barutun imal masrafları ve fiyatı hakkında bir mikyasa bulunmak ve bunun ayrıntıları tedkik ve müzakere olunmak üzere 1860 yılı Ocak ayında Tophane-i Âmire bünyesinde bir komisyon teşkiline karar verildi³⁹. Komisyon, Tophane'den konu hakkında uzman birkaç memur, Meclis-i Vâlâ, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Hazine-i Celîle'den seçilen birer memurdan oluşacak ve bunlara müşir Halil Paşa başkanlık edecekti. Öncelikle bir sonraki sene ne kadar ve kaç tür barut üretileceği Tophane-i Âmire Meclisi'nce tespit edilerek, bu minval üzere kullanılacak hayvan ve amele sayısı tayin edilecek, bir kantar barut imaline ne kadar kömür ve odun sarf olunacağı, amelelere ne kadar ücret verileceği hesaplatılacaktı. Gerekirse numunesi tutularak ne kadar sürede ne kadar barut imal edileceği anlaşılacak ve gerçek fiyat öğrenilmek üzere komisyon gerekli tahkikatı yapacaktı⁴⁰.

Komisyonun gerçekleştirmiş olduğu tahkikat sonucu imalat masraflarının çokluğunun en önemli sebepleri mevcut buharlı makinelerin köhneleşerek çok fazla maden kömürü sarf etmesi, güherçile fabrikalarının nizamsızlığı nedeniyle yeteri

etti. Yaklaşık 2.500.000 kuruşu bulan bu meblağın ödenmesi 1858 yılı ortalarına kadar sürdü. **İ. MVL**, 397/17295, Lef 2, 27 Za 1274 (9 Temmuz 1858); gereğinin yapılması hususunda Tophane-i Âmire Müşirliği'ne tezkire: **A. MKT. MVL**, 99/7, 16 Z 1274 (28 Temmuz 1858).

³⁹ BOA, **İ. MVL**, 427/18760, Lef 11, 6 B 1276 (29 Ocak 1860) tarihli irade.

⁴⁰ BOA, **A. MKT. MVL**, 111/49, 15 B 1276 (7 Şubat 1860); **C. AS**, 1003/43890, 18 B 1276, 10 Şubat 1860.

kadar güherçile temin edilememesiydi. Neticede barutçubaşlarının da muvafakati alınarak İstanbul Baruthanesi'nin 1859 yılı barut hâsılatının kantarına 627 kuruş 41 akçe, Azadlu Baruthanesi hâsılatının kantarına 369 kuruş 20 akçe fiyat konuldu. Bu fiyatlar barutçubaşlarının başta talep ettiklerinden hayli düşüktü, fakat neticede mutabakat sağlanarak R 1277 (M 1861) barut hâsılatının bile fiyatı tespit edildi. Buna göre İstanbul Baruthanesi'nin yıllık tertibi olan 3000 kantar barutun kantarı 344 kuruş 27 akçe ve Azadlu Baruthanesi'nde imal olunacak 2610 kantar barutun kantarı 277,5 kuruş 50 akçe olacaktır. Gereğinden fazla maden kömürü yakan köhne buharlı makinelere gelince, bunların bazı aksamaları tamir edilecek, gerekirse yenileri satın alınarak, yerlerine monte edilecekti. Güherçile ocakları nizam altına alınarak, gerektiği zaman gerektiği kadar güherçileyi baruthanelere göndermesi sağlanacaktı. Barutçubaşlarının maaşları da gözden geçirilerek, belirli bir iyileştirme sağlanacaktı⁴¹.

3.2.1.4. Baruthanelerden Dadyan Ailesinin ve Mevcut Amelenin Tasfiyesi Çabaları

Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarında ordu mühimmatının tedarikinde aksaklık yaratmadan bu alanda yapılacak harcamaların bir dereceye kadar ıslahı çabaları çerçevesinde Tophane ve ona bağlı üretim merkezlerinde bir dizi tedbirler alınması düşünülmekteydi. Ancak Umur-ı Harbiye Nâzırı *İbrahim Halil Paşa* söz konusu tasarruf tedbirlerinin baruthanelerde uygulanabileceğinden hiç de umutlu değildi. Zira nâzıra göre Baruthane-i Âmire idaresi tasarruf usûlüyle idareye alışkın olmadığından, idarecileri böyle bir şeyin üstesinden gelme istidadından da yoksundu. Bunun yanı sıra baruthanelerin meydana gelen masrafları çok ağırdı. Hepsinin üstesinden gelebilmek için öncelikle Barutçubaşı *Bogos Bey*'in Baruthane-i Âmire idaresinden ayrılması gerekiyordu. Şayet ayrıldığı takdirde bundan sonra baruthanenin başına idareci olarak zabitler atanacak, imalat mahallerinde ise ameleler yerine asker neferler görev alacaklardı. Vücutun bazı âzâlarının yanma riskinin yoğun olduğu dibek mahallerine de askerler tayin edilecek, fakat gerekli

⁴¹ BOA, **İ. MVL**, 22/949, Lef 2, 21 L 1277 (2 Mayıs 1861) tarihli irade; Gereğinin yapılması hususunda Maliye Nezareti'ne ve Seraskerliğe tezkire: **A. MKT. NZD**, 351/67; **A. MKT. NZD**, 351/80. 1277 senesi Martından itibaren İstanbul Baruthanesi'nde imal olunacak barutun kantarı 344 kuruş 27 akçe; Azadlu Baruthanesi'nde imal olunacak barutun kantarı 277,5 kuruş 50 akçe ücretle maktuen imal edilecektir: **C. AS**, 890/38261, 6 C 1282 27 Ekim 1865.

güvenlik tedbirleri alınıncaya kadar münasip yevmiye ile başıbozuk amele istihdam edile duracaktı. *İbrahim Halil Paşa*, *Bogos Bey*'in 5000 kuruş maaş tahsisıyla emekliye ayrılmasını, baruthane mülazımı sıfatıyla 1500 kuruş maaşla çalışan büyük oğlu *Arakel*'e ve barutçuluktan anlamadıkları gibi, baruthaneye hiç uğramayan ancak buna rağmen 300'er kuruş maaş bağlanmış 3 küçük oğluna da ruhsat verilerek *Dadyan* ailesinin baruthaneden uzaklaştırılmasını ve hepsinden kalacak 5000 kusura kuruşun tasarruf olarak hazine-mande edilmesini teklif etmekteydi⁴². Ne tesadüftür ki *Bogos Bey* bu tasarıların şekillendiği 1863 yılında Paris'te ölmüştü⁴³. Yerine bir diğer barutçubaşının atanmasına gerek duyulmayarak, rütbe-i sâni unvanına sahip *Arakel Efendi* ile yine aynı rütbeye yükseltilecek *Simon Efendi*, güherçile ve kükürt fabrikaları ıslahatıyla barut satışı nizamnamesinin uygulanışı ve kontrolü için Tophane-i Âmire'de oluşturulan komisyona tayin edileceklerdi⁴⁴.

Tasfiye sürecinde işten çıkarılan ustabaşı ve ameleler bu işin ata meslekleri olduğunu, çalışırken kimi akrabasını, kimi bir uzvunu yitirdiği halde büyük özveri göstererek görevlerine devam ettiklerini, geçimlerini sağlamak için ellerinden başka bir iş gelmeyeceğini ifade ederek işe geri alınmaları istidasında bulunmuşlardı⁴⁵. Padişahın iradesi gereği devletin her sahasında tutulan tasarruf tedbirlerinin baruthaneler için de geçerli olduğunu belirtmiştik. Bunun bir parçası olarak daimi işçi statüsünde görünen ve dolayısıyla sürekli aylığa bağlanmış amelenin işten el çektirilmesi bir alternatif olarak görülmekteydi. Ancak bir grup amelenin işten atılmasıyla sonuçlanan olaylarda amelelerin tamamen masum olduğu söylenemezdi. Söz konusu amelelerin içlerinden bir grup dibeklerde büyük miktarda barut bulunduğu ve herhangi bir rencideye maruz kalmadıkları halde durduk yerde baruthaneden çıkıp gitmek istemişlerdi. Durum, memuru tarafından görülerek, ön ayak olanlardan birkaç kişi tevkif edilmişti. Kendilerine işe devam etmeleri, şayet

⁴² BOA, A. MKT. NZD, 490/33, Lef 2, 13 M 1280 (30 Haziran 1863). *İbrahim Halil Paşa*'nın *Dadyanlara* olan nefretinin sebebi net olarak belli değilse de, *Dadyanların*, yeni idare biçiminde kendilerine yer olmayacağı, haklarını alamayacakları ve zulüm görecekları konusunda mevcut ameleleri sürekli kışkırttığı iddialarından etkilenmiş olması muhtemeldir. Bkz. a.g.b., Lef 1.

⁴³ Kevork Pamukciyan, "Dadyan veya Dad (Arakel Amira)", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Tan Matbaası, İstanbul 1958, s. 4191-4192.

⁴⁴ BOA, A. MKT. NZD, 526/81, 9 N 1280 (17 Şubat 1864).

⁴⁵ Usta ve amelelerin işten çıkarılması ise amelelerin istidasında şu şekilde ifade edilmektedir: *Tophane-i Âmire Meclisi âzâsı Hüsnü Paşa, ustabaşı ve ameleleri makamına çağırarak darb ve tahkir ettikten sonra, içlerinden bir kısmını kovarak yerlerine askerleri ikame etmişti...* BOA, A. MKT. NZD, 493/27, Lef 3.

giderlerse bir daha baruthaneye asla kabul edilmeyecekleri vesaire dair pek çok nasihatte bulunulmuşsa da hiçbiri kabul etmeyip işi bırakmıştı. Aslında bu amelelerden davaya yetkisi olanlar barut dibeklerinde, tak tak, cila ve mengene mahallerinde çalışan 20 kadar kişiden ibaretti. Kalanı lüzum görüldükçe gümrük, Unkapanı ve Yağ Kapanı'ndan getirilen vasıfsız amelelerden müteşekkildi. 20 amelenin mağdur bırakılması adil olmayacağından, baruthane imalat mahallerinde asker istihdam edilse bile bu 20 amelenin yine dibek, mengene ve tak tak mahallerinde çalışmalarına müsaade edilmesinin yerinde olacağı, geri kalan güruhun işten çıkarılmalarının gayet yerinde olacağı kararına varıldı⁴⁶.

3.2.2 Barut Sanayii'nde Kalifiye Eleman İstihdamı

Tanzimat Devrinde İstanbul Baruthanelerinin Avrupalı muasırlarındakilere benzer teçhizatla donatılarak kaliteli barut imal etmelerini sağlamak için Avrupa'dan makine ve araç gereç ithal edildiğini belirtmiştik. Ancak klasik yöntemli üretim araçlarına nazaran daha karmaşık bir sisteme sahip bu tesisatın kullanılması uzmanlık gerektiriyordu. Bu makinelerin kullanımı ve arızaları hâlinde bakımı Avrupa'dan yüksek meblağlar karşılığında getirilen ve *mütefennin* olarak adlandırılan asker kökenli uzmanlarca sağlanmaktaydı. Yabancılara yıllar boyunca yüksek maaş vererek bel bağlamak müessesenin geleceği için uygun olmayacağından, makinelerle modern barut imali tekniklerinin Osmanlı Devleti tebaasından olan çalışanlara muhakkak öğretilmesi gerekiyordu. Bunun için Avrupa'ya öğrenci göndermek ve barutçubaşlarının mahiyetine mülâzımlar vererek onları baruthane idaresi konusunda eğitmelerini sağlamak gibi yöntemlere başvuruldu.

3.2.2.1. Barut İmalini Öğrenmeleri İçin Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi

1838 yılında *Barutçubaşı Bogos*'un oğlu *Arakel*'in, yeğeni *Manuk* ile birlikte modern barut imali tekniklerini öğrenmek üzere Londra'ya gönderilmesine karar verilmiştir⁴⁷. Tophane Müşiri'nin Barutçubaşı *Ohannes*'e barut imali tekniklerini

⁴⁶ BOA, a.g.b., Lef 1-2, 15 S 1280 (1 Ağustos 1863).

⁴⁷ BOA, HAT, 28894, 29 Z 1254 t.t.

öğrenmeye hevesli ve bu konuda yeteneği olan başka birileri varsa onların da Londra'ya gidecek gruba dâhil edilebileceğini bildirmesi üzerine *Ohannes*, bu konuda yeteneği olan *Mardiryos*'un da Arakel ve Manuk'la birlikte gitmesinin uygun olacağını belirtmiş ve neticede üçüne harcırah olarak 15.000 kuruş verilerek Londra'ya gönderilmişlerdir⁴⁸.

Arakel ve yanındakiler 1838 Ağustosunda Londra'ya ulaşmışlardır. Londra'da onlara okul ve hoca bulma, araç ve gereç tedariki gibi pek çok konuda Osmanlı Devleti Londra Sefiri *Sarım Efendi* yardımcı olmuştur⁴⁹. Tahsillerinin ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmemekle beraber 1255 yılı Rebiülâhir-Şevval ayları arasında Londra'daki harcamalarının Baruthane-i Âmire Hazinesi'nden karşılanmasına dair kayıtların mevcudiyeti *Arakel* ve arkadaşlarının 1840 yılı başlarına kadar Londra'da bulduklarını düşündürmektedir⁵⁰. Eğitimlerini tamamlayan *Arakel* ve *Manuk*'un *Reşid Paşa* ile birlikte İstanbul'a döndüğü, *Mardiryos*'un ise saatçilik konusunda eğitimine devam etmek üzere Londra'da kaldığı bilinmektedir⁵¹.

3.2.2.2. *Barutçubaşılar Tarafından Baruthane-i Âmire'de Uygulamalı Eğitim Verilmesi*

Teknolojik açıdan gelişme arifesindeki İstanbul Baruthaneleri'nde barut üretiminin yeni yöntemlerle başarılı bir şekilde yapılabilmesi için makineler kadar barut teknolojisi hakkında bilgi sahibi çalışanlara da ihtiyaç vardı. Bu nedenle modern barut imali teknikleri konusunda sahip oldukları bilgi ve tecrübeye binaen barutçubaşı-yı evvel olarak tayin edilen *Ohannes* ve barutçubaşı-yı sâni tayin edilen *Bogos*'un mahiyetlerine eğitilmek üzere 5 nefer mülâzım verilecekti. Mülâzımlardan ikisi *Ohannes*'in oğlu *Arakel* ile *Bogos*'un oğlu *Arakel*'di. Barutçubaşılar, İstanbul Baruthanesi kertehanesi üzerinde derslik olarak tahsis edilmiş odada mülâzımlara haftada iki veya üç gün barut imal teknikleri hususunda teorik ve uygulamalı dersler verecekti. Ayrıca neferlere eğitimleri boyunca maaş da tahsis edilecekti. Baruthaneler nâzırının bu teklifi Bâbiâli'ce de uygun görülerek yürürlüğe konuldu⁵².

⁴⁸ BOA, **HAT**, 28874, 29 Z 1254 t.t. **HAT**, 28873, 19 Ra 1254 (12 Haziran 1838).

⁴⁹ BOA, **HAT**, 46439-C, 17 Ca 1254 (8 Ağustos 1838); **HAT**, 46397, 21 C 1254 (11 Eylül 1838).

⁵⁰ BOA, **MAD**, nr. 8942, s. 134.

⁵¹ BOA, **HAT**, 48288-A, 29 Z 1255 t.t.

⁵² BOA, **İ. DH**, 32/1495, 16 Z 1256 (8 Şubat 1841) tarihli irade. **MAD**, nr. 8942, s. 400.

3.2.3. Avrupa'dan Teknoloji Transferi'nin Barut Üretim Faaliyetlerine Etkisi

Baruthanelerde Avrupa standardında barut üretilebilmesi için, öncelikle Avrupa'dan lüzumlu teçhizatın getirilmesi gerekiyordu. Avrupa 19. yüzyılda buhar gücünden maksimum düzeyde yararlanarak sanayi alanında büyük atılımlar gerçekleştirmişti. Kurulan büyük sanayi komplekslerinde insan ve hayvan gücüyle elde edilemeyecek kadar çok miktarda ve kalitede, yine bunlara oranla daha düşük maliyetli ürünler imal ediyorlardı. Batıdaki gelişmeleri bu devletlerin başkentlerine ve ünlü sanayii merkezlerine sıklıkla düzenlediği seyahatler sayesinde yakından takip eden *Barutçubaşı Ohannes Dadyan*, baruthanelerde Avrupa kalitesinde barut imali için oralandaki imalathanelerde kullanılan buharlı makine ve tezgâhlardan getirilmesinin şart olduğu konusunda Babıâli'yi ikna etmişti.

3.2.3.1. İngiltere'den Buharlı Makine ve Araç-Gereç Alımları

Barutçubaşı Ohannes, 1835-1836 yılları arasında İngiltere ve Fransa'ya yaptığı geziler esnasında buralardaki sanayi tesislerinde incelemelerde bulunarak tecrübeler edinmişti. Seyahatlerinin sonunda İngiltere'den tedarik ettiği makineleri İstanbul'a getirmiştir⁵³. Özellikle güherçileyi saflaştırma ve barutun kurutulmasına yönelik bu makineler sayesinde İstanbul ve Azadlu Baruthane-i Âmirelerinde yılda 6000-7000 kantar İngiliz perdahtı siyah barut imal edilebilecekti⁵⁴. Ancak ortada bir sorun vardı. Baruthanelerde Avrupa'dan getirtilen makinelerin konulabileceği uygun binalar mevcut değildi. Bir takım inşa ve imar faaliyetlerine gereksinim duyulduğu padişaha bildirilmiş, bunun üzerine sadır olan iradede keşfinin yapılarak, gerekli binaların inşa edilmesi emredilmişti. Azadlu Baruthanesi'nde inşa olunacak makine binalarının masrafı düzenlenen keşif defterine göre 834 kese 57,5 kuruş (417.057,5 kuruş), İstanbul Baruthanesi'ndeki binalar masrafı ise 1687,5 kese 157,5 kuruş (843.907,5 kuruş) olup toplam 2521 kese 215 kuruştur (1.260.715 kuruş). Bu meblağ

⁵³ BOA, HAT, 1877.

⁵⁴ H. 1251 (1835) yılında *Dadyanlar*, padişaha verdikleri taahhütnamede iki baruthanede yılda 9000 kantar barut imalini garanti etmişlerdi. Ancak mevcut tokmak çarkların, yeni sistem taş dibeklere tahvili nedeniyle bir takım aksamaları mazeret göstererek bu taahhütlerini yıllık 6000-7000 kantara çekmişlerdir. BOA, İ. MVL, 8/116, Lef 9.

baruthaneler hazinesine bağı İvranya Kazası hâsılatından ve diğere bazı kaynaklardan karşılanacaktı⁵⁵.

Bu bağlamda ilk olarak Azadlu Baruthanesi kâlhanesindeki 12 kazan ocağı kaldırılarak, yerleri yeni teknolojiye uygun olarak inşa edilmiştir. Londra'dan satın alınan tulumbaların açılması için 100'er okkalık demir kirişler konulmuştur. Güherçile şerbeti akıtılması için mermer oluklar yerleştirilmiştir. Güherçile kazanlarından çıkan dumanın tahliyesi için bacalar inşa edilmiş, eski kâlhane satın alınan alet-edevat ve barutların tecrübeleri için de bir oda oluşturulmuştur. İmal edilen barutların kurutulmasında İngiltere modeli benimsenerek mevcut soba binası içine su buğusu sobası tesisatı (kalorifer) döşenmiştir. Barutların bulunduğu mekânı izole etmek için de oda tavanları sığır gönüyle, duvarları da Moskov beziyle kaplanmıştır. Silindir içerisinde yakılan kömürden gaz, katran ve sirke elde etmek için İngiliz usûlü ahşap fiçiler ve bunlara gerekli tertibat tesis edilmiştir⁵⁶.

Bakırköy'deki İstanbul Baruthanesi'nde de tıpkı Azadlu Baruthanesi'nde olduğu gibi kâlhane sahası İngiltere usûlünde tesis edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu baruthane Azadlu'daki gibi hidrolik sistemle çalışmadığından, yenilemede ufak tefek farklılıklar mevcuttur. İstanbul Baruthanesi'nde tamamlandığında 10 adete ulaşacak İngiliz usûlü taş dibek çarkları güherçile ezmekte yetersiz kaldığından buraya 40.000 kuruş masrafla İngiltere'deki gibi değirmen inşa edilecektir. Kükürt, kömür ve güherçile ezecek dibekleri işletmek için mevcut meydan çarkına İngiltere tarzı 2 beygir gücünde meydan çarkıyla, 4 beygir gücünde güherçile çarkı kurulacaktır. Eski usûldeki tokmak çarkları bulunan mahalle İngiltere işi kalbur ve çarklar monte edilecektir. Elekhane de İngiltere usûlü esas alınarak tanzim edilecektir. Mengeneden çıkan barutu kırmak amacıyla İngiltere'den 4000 kuruşa satın alınan aletin yerleştirilmesi için mengenehane bitişiğinde bir yer ayarlanacaktır. Baruthanenin dışında içine yine İngiltere'den satın alınan kömür yakma silindirleriyle, etüv (kurutma) makinesinin ve Fransa'dan getirtilen imbiğin konulacağı bir bina inşa edilecektir. Tıpkı Azadlu Baruthanesi'ndeki gibi silindirlerde yakılan kömürden çıkan gaz, katran ve sirkeyi depolayacak bir hazne oluşturulacaktır. Yine sergihanede su buğusu sobası ile barut kurutmak için Azadlu benzeri tertibat kurulacaktır.

⁵⁵ BOA, C. AS, 249/10426, 23 M 1253 (29 Nisan 1837).

⁵⁶ BOA, a.g.b., Lef 3.

İstanbul Baruthanesi'nde İngiltere usûlü av barutu imal etmek için dibek çarkı gerektiğinden, güherçile kâlhaneşi bitişiğine kargir bir bina inşa edilecektir. Buraya İngiltere'den satın alınan pnömatikli vapur çarkının gerekli aletleri tanzimle, vapur kazanı için de bir mahal oluşturulacaktır⁵⁷.

Yukarıda bahsedilen ve Osmanlıca metinlerde *binomatik*, *bünomatik* veya *pnömatik* adlarıyla geçen *pnömatik* tezgâhı, günümüzde de var olan sıkıştırılmış havayla işleme prensibine dayalı bir mekanizmadır. Bu sistemin ilk olarak İtalyan mühendis *Germain Sommeiller* tarafından 1861 yılında bir tünelin inşası sırasında matkap sisteminde kullanıldığı bilinmektedir⁵⁸. *Pnömatik* tezgâhların sanayi alanında kullanımından önce, onun gördüğü işleri yapabilecek buhar gücüyle çalışan makineler icad edilmiştir. İngiliz *John Wilkinson*'ın 1782 yılında geliştirdiği buhar gücüyle çalışan tokmak dakikada 150 vuruş yapmaktaydı⁵⁹. Bu tür buhar makinelerinin Osmanlı Devleti'nde hangi tarihte kullanılmaya başlandığı tam olarak tespit edilemese de 19. yüzyılın ilk çeyreğini vermek yanlış olmaz⁶⁰. Silah endüstrisinde ise ilk örneğinin Tüfekhane-i Âmire'de 1832 yılında Ermeni *Bağdasar*'ın numune olarak inşa ettiği buhar çarkı olduğu söylenebilir⁶¹. *Pnömatik* tezgâhları ise bu primitif örnekten çok daha güçlü ve gelişmiş bir modeldir.

İngiltere ve Fransa'dan getirtilmekte olan makine ve parçalar için bir yandan binalar inşa olunmaktayken, diğer taraftan Avrupa'da barut sektöründeki gelişmeler yakından takip edilmeye çalışılıyordu. Hariciye Nâzırı *Reşid Paşa*, 1839 yılında Londra'dan İstanbul'a dönüşünde denemeleri yapılmak üzere yine 2 cins güherçile numunesi getirmişti⁶². O zamana kadar İngiltere baruthanelerinde imal edilmekte

⁵⁷ BOA, a.g.b., Lef 3.

⁵⁸ Birol Çetin, a.g.e., s. 125.

⁵⁹ Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, çev. Tefik Güran, T.T.K Yayınları, Ankara 1994, s. 98.

⁶⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda buhar makinelerinin kullanımı hakkında yapılan yeni bir telif eser bkz. Elif Süreyya Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme ve Buhar Makineleri*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.

⁶¹ *Bağdasar*'ın bu icadıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda buhar makinesi imali inhisarı kendisine verilmiştir. Bundan sonra kimin buhar makinesi talebi olursa yalnız *Bağdasar*'dan izin alacak ve makineyi ona yaptıracaktı. Yavuz Cezar, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sinaî Tesis Kurma Çabalarından Örnekler", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, (Mart 1991), s. 169.

⁶² Baruthanelerde imal edilen barutun ayarının (gücünün), dönemin en önde gelen barut üreticisi ülkesi İngiltere'de üretilen barutların gücüyle mukayesesi için Seraskerlikte Tophane ve Humbarahane'den konunun uzmanı şahısların bulunduğu bir komisyon önünde denemelerinin yapılması kararlaştırılmıştı. Bu yüzden Londra'dan sık sık numune barut ve güherçile örnekleri getirtilerek yerli üretim barutla mukayesesi yapılıyordu. BOA, MAD, nr. 8942, s. 368.

olan güherçile, Baruthane-i Âmirelerde rafine edilen güherçileden daha iyi rafine edilememekteydi. Fakat baruthanelerin çarklarını imal etmiş olan İngiliz fabrikatör *Mr. Hack*'in bir sene önce icad etmiş olduğu bazı aletleri İstanbul Baruthanelerine hediye etmesiyle, bu makinelerde güherçile tasfiyesine başlanmış, eski usûl güherçile arıtma işlemi tedricen terk olunmaya başlamıştı. *Reşid Paşa*'nın getirdiği son güherçile numunelerinin yine Barutçubaşılar *Ohannes* ve *Bogos* taraflarından denemelerinin yapılması, eğer bunlar İstanbul Baruthaneleri'nde son sisteme göre rafine edilen güherçile numunelerinden hâlâ daha kaliteli çıkıyorsa, yeni rafine aletlerinin İngiltere'den getirilmesi irade buyrulmuştu⁶³.

Baruthanelerin buhar gücüyle çalışan makinelerle işletilmesi teknolojik ilerlemede gündemi meşgul eden en önemli konuydu. *Barutçubaşı Ohannes* nezaretinde Azadlu Baruthanesi için İngiltere'den getirilmesi irade buyrulan pnömatiklerin bir partisi gelmiş, hazineyi sıkıntıya uğratmamak adına bir kısmının ise daha sonra satın alınmasına karar verilmişti. Ancak ortada mühim bir mesele vardı. O da bu aletlerin tamamı getirilip, yerlerine konulmadıkça Azadlu Baruthanesi'nde barut imalinin yapılamayacağı idi. Tamamının 800 ila 1000 kese akçeye mâl olması beklenen pnömatiklerin geri kalan kısmının satın alınmasının ileri bir tarihe ertelenmesi durumunda eldekilerin kullanılamaz hâle geleceği *Barutçubaşı Ohannes* tarafından ifade edilmişti.

Öte yandan *pnömatiklerin* Baruthanelerde kurulumlarının yapılacağı yerlerin hazırlanması gerekiyordu. Bunun için 20 parça büyük kesme taş, Marmara Adası'ndan getirilmek zorundaydı ve 100.000 kuruş meblağa muhtaçtı. İnşası devam eden İstanbul Baruthanesi'ndeki 8, Azadlu Baruthanesi'ndeki 2 İngiliz usûlü dibek çarkından, İstanbul Baruthanesi'ndekiler bir ay önce tamamlanarak önceden var olan 4 dibek çarkıyla birlikte hizmet vermeye başlamıştı⁶⁴. Her dibekte 1 kantar olmak üzere 12 dibekten günde toplam 12 kantar iyi cins *cenk barutu* imal edilebilmekteydi. Azadlu Baruthanesi'nde ise inşa edilmekte olan İngiltere usûlü taş dibek çarklarından biri yakın zamanda bitmiş, diğeri de bitmek üzereydi. Ancak bu baruthane çarkları su ile işlediğinden, mevsime göre suların azalması durumunda imalatın çok az miktara

⁶³ BOA, **İ. HR.**, 1/16, 2 Ş 1255 (11 Ekim 1839).

⁶⁴ İstanbul Baruthanesi'nde inşası düşünülen 4 dibek çarkının masrafları 330.000 kuruş; Azadlu'dakilerin inşa ve sair masrafları 260.000 kûsur kuruşu bulmuş ve Maliye Hazinesinden karşılanmıştı. BOA, **C. AS**, 577/24275; **C. ML**, 21834; **İ. DH**, 55/2723.

düŖeceđi göz önüne alınarak hiç olmazsa çarkları döndürecek kadar su gelinceye kadar barut çarkları boş duracağına 2 taŖ dibek çarkı daha eklenmesi talebi barutçubaŖı tarafından dile getirilmiŖti. Tüm bu maddeler meclis-i meŖverette görüŖüldükten sonra gerekli meblağların Maliye hazinesinden ödenmesine karar verilmiŖti⁶⁵.

Satın alımları ilk baŖta ileri bir tarihe ertelenen, ancak barutçubaŖının telkinleriyle daha erken bir tarihe çekilen *pnömatiklerden Mr. Hack'e* sipariŖ edilen 6 takımının bedelinin düzenlenen mukavele gereği 4 taksitte ödenmesi kararlaŖtırılmıŖtı. Bunun üç taksiti Baruthaneler hazinesinden ödenmiŖ, son taksitinin de poliçesi gönderilmiŖti. Ancak makineye ait bazı parçalar ilave olarak sipariŖ edildiğinden bunların bedeli üretici firma tarafından son taksite ilave olunmuŖ ve tutar beklenenden biraz fazla çıkmıŖtı. Toplam 108.227,5 kuruŖluk meblağın Maliye Hazinesinden ödenmesi emredilmiŖtir⁶⁶.

Baruthaneler Avrupa'dan gelen alet ve makinelerle iŖletilmeye baŖlandıđı ve bunların gerekli parçalarını İstanbul'da imal edebilecek bir demir ve döküm fabrikası henüz bulunmadığından, makinelerin herhangi bir nedenle bozulmaları durumunda barut üretiminin sekteye uğramaması için ihtiyaten yedek parçalarının Avrupa'dan tedariki gerekiyordu. Yakın zamanda inŖa edilmiŖ dibek çarklarıyla, kalbur çarklarına yedek olarak 7 parça büyük mil ile 4 adet yelpaze mili 1840 yılı sonlarında Londra'da 18.716 kuruŖa imal ettirilip, İstanbul'a getirtildikten sonra baruthane ambarında muhafaza altına alındı⁶⁷. Yine yedek alet edevat alımı amacıyla 1842 yılı Sonbaharında Londra'ya gönderilen *Ohannes Efendi*⁶⁸ tahminen 180.000 veya 200.000 kuruŖa mâl olması beklenen parçaların kontrollerini Osmanlı Devleti'nin Londra ve Paris sefirleriyle birlikte yaptıktan sonra mevcut olanlarını hemen,

⁶⁵ BOA, **İ. DH**, 20/950, 3 B 1256 (31 Ağustos 1840).

⁶⁶ BOA, **İ. DH**, 28/1347, 28 L 1256 (23 Aralık 1840). *Pnömatik* takımları alınırken, bedelinin ödenmesinde bir takım güçlüklerle karŖılaŖıldıđı görölmektedir. Nitekim makinelerin bir taksiti için gerekli nakit para II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan silah ve barut satın alımlarında en önemli araçlardan biri olan *Liman Bazargân*'dan tedarik edilmiŖti. Osmanlı Devleti ise *Liman*'a ödemeyi güherçile olarak, yani aynı yapmıŖtı: **İ. HR**, 9/479, 11 Ra 1257 (3 Mayıs 1841); **MAD**, nr. 8942, s. 372, 397.

⁶⁷ BOA, **MAD**, nr. 8942, s. 399.

⁶⁸ *Ohannes Efendi*'ye Londra'da bulunduğu sürece her türlü kolaylığın sağlanması hususunda Hariciye Nezâreti'nce Londra Sefareti'ne talimat verildi BOA, **HR. SFR** (3), 2/71, 14 Ekim 1842.

olmayanları ise sipariş yoluyla temin edecekti⁶⁹. Yedek alet ve edevatın 800 İngiliz Liralık peşinatı için *Alyon Bazargan* tarafından Londra'daki Banka'ya poliçe gönderildi⁷⁰. Kalan 1200 İngiliz Liralık borcun ödenmesi için Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri *Âli Efendi* firma ile 91 gün vadeli bir antlaşma yapmıştı. Vade sonu yaklaştığından meblağın bir an önce tedariki gerekiyordu. Bunun için *Barutçubaşı Bogos*, tüm masraflarını kendi karşılamak üzere 1 İngiliz Lirası 125 Kuruş hesabıyla *Alyon Bazargan*'la 150.000 kuruşluk mukavele imzaladı ve Londra'daki Banka hesabına poliçesi gönderildi⁷¹.

1847 yılına gelindiğinde İstanbul Baruthanesi'ndeki bir kısım dibek çarkının hâlâ hayvan gücüyle çalıştığı görülmektedir. Bu durum hayvanların yem masrafları, bakımlarını yapan seyislerin maaşları, imalatın yoğunluğu nedeniyle hayvanların çoğu zaman ölümüyle yerlerine yenilerinin satın alınması gibi nedenlerden ötürü imal edilen barutun fiyatının artmasına neden oluyordu. Barut fiyatlarının düşmesi için hayvan gücünden buhar gücüne geçilmesi şarttı. Bu nedenle 4 dibek çarkının vapura tahviline, bunlara ait binaların bir an önce inşasına ve hayvanla çalışmakta olan 10 dibek çarkında da barut imalinin durdurulmasına karar verilmiştir. Buhar gücüyle çalışacak çarklar baruthane içerisinde inşa edilen küçük demir fabrikasında imal edilecek, eksik olan bazı aksam yine Londra'da bulunan *Barutçubaşı Hoce Ohannes* tarafından satın alınacaktır⁷².

İstanbul Baruthanesi'nde 1847 yılından itibaren hayvanlarla işleyen çarklarda üretime ara verildiğinden, tüm yük buharla çalışan 4 dibek çarkının üzerindeydi. Dolayısıyla herhangi bir aksilik olasılığında barut üretiminin aksamaması için 1 adet yedek mengene ile 4 dibeğe ilave olarak ihtiyaten Londra'dan 1 dibek daha getirtilecekti. Ayrıca rafine işleminden geçirilmiş güherçilelerin depoları çok korunaklı olmadığından güherçileler rutubetten ve tozdan etkilenmekte, tekrar rafine işlemine tabi tutulmaktaydılar. Bu durum gereksiz yere masrafa neden olduğundan

⁶⁹ BOA, **İ. DH**, 69/3437, 26 L 1258 (30 Kasım 1842); **MAD**, nr. 8942, s. 438. **HR. SFR (3)**, 3/17, 14 Aralık 1842.

⁷⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 4/18, 7 Şubat 1843; **MAD**, nr. 8942, s. 440.

⁷¹ BOA, **MAD**, nr. 8942, s. 448.

⁷² BOA, **C. AS**, 117/5252, 27 R 1263 (14 Nisan 1847); **C. AS**, 917/39605, t.y; **İ. MVL**, 95/1972, 17 Ca 1263 (3 Mayıs 1847).

ambarların zemini yükseltilecek, çatıları da ahşapla kaplanacaktı. Tüm masraflar için ayrılan 211.500 kuruş, Maliye Hazinesi'nden karşılanacaktı⁷³.

Kırım Savaşı, devletin tüm imalathanelerinde büyük bir yoğunluğa ve yıpranışa sebep olmuştur. Kuşkusuz bundan en çok etkilenenlerden biri de baruthanelerdi. Çünkü cephelere kâfi miktar barut tedariki gerekiyordu. Misyonu yerine getirecek baruthanelerden İstanbul Baruthanesi'nde 1854 yılı başından beri barut imal eden makine gece gündüz durmaksızın çalışmaktaydı. Görünürde makinede herhangi bir aksaklık yoktu. Ürettiği barutlar Tophane-i Âmire Meclisi'nce tecrübe edilerek, ordulara dağıtılmıştı. Ancak makine, kısa zaman önce 24 saat içerisinde 500 kantar (yaklaşık 28 ton) maden kömürü sarf ederek aralıksız çalışması sonucu aksamı çok fazla aşındığından bir taraftan barut imaline devam etmiş, bir taraftan da lüzum görülen yerleri tamir edilmişti. Belirtilen tempoda imalata devam edileceğinden, makinenin ilerleyen günlerde daha büyük tamirlere muhtaç olacağı açıktı. Böyle bir zamanda barut imaline ara vermek doğru değildi. Ancak zaman zaman barut imalatı sırasında meydana gelen ve ölümlü sonuçlanan kazaların da önüne geçilmesi gerekiyordu. Kazaların sebebi ilk başlarda anlaşılammışsa da, bunun büyüklükleri ve şiddetli dönüşleriyle içlerindeki demir zamanla gün yüzüne çıkan ve kıvılcım yaratan mermer dibeklerden ileri geldiği ortaya çıkmıştı. Bu mermerlerin her birine 55.000-60.000 kuruş harcanarak mermer ocağından baruthaneye getirilmesi zaman kaybı ve büyük zorluktu. Hem muhtemel bir kazada elde yedeği olsa bile mahalline taşınıp yerleştirilmesi bir ayı bulurdu.

İçerisinde bulunulan durum imalatın aksatılmamasını gerektirmekle beraber meydana gelecek masrafın azaltılmasının gerekliliğinin de farkında olan *Barutçubaşı Bogos*, tedavi amacıyla Londra'ya giden oğlu *Arakel'e* istediği özelliklerdeki makineyi tarif etmiş, o da İngiltere'deki tüm fabrikaları dolaşarak nihayet *Galloway* adlı fabrikatörün icad etmiş olduğu ve daha yapım aşamasında bulunan makinenin resimleriyle İstanbul'a dönmüştür. Bu makinelerin tedariki hazine ve askeriye büyük avantajlar sağlayacaktı. Öncelikle mevcut 8 dibekte günde 500 kantar kömür kullanılarak elde edilen barut, bu makineler sayesinde günde 150 kantar kömür kullanılarak elde edilecek ve böylelikle günlük kömür sarfiyatında % 70'e varan bir

⁷³ Meclis-i Vâlâ'nın mazbatası BOA, **MVL**, 327/69, 25 S 1267 (30 Aralık 1850); **İ. MVL**, 196/6054, 6 Ra 1267 9 Ocak 1851 (Lef 2).

tasarruf sağlanacaktı. İkincisi alınacak yeni makinenin dibekleri demirden mamul olduğundan, mermer dibeklerin taşınmasına ve kullanılmasına gerek kalmayacaktı. Üçüncü ve son olarak da parçalarının büyük kısmı yerin altında bulunduğundan, mevcut makinelerde olduğu gibi imalat sırasında dibeklerin başında her zaman amele bulunmasına gerek kalmayacak böylelikle bir kaza durumunda hiç kimse ölmeyecekti.

Bogos Efendi, Tophane müşirliğine makinenin yapımının tamamlanmasına bir iki ay kaldığını, bedelinin de 15.500 İngiliz Lirası civarında (5000 kese) olduğunu, masrafları için başlangıç olarak 8000 Liralık kredi alınmasına teşebbüs edilmesi gerektiğini haber vermiştir. Osmanlı parası olarak yaklaşık 2.500.000 kuruşa tekabül eden meblağın hazineye dokunmaksızın Tophane-i Âmire hazinesinin mevcut tahsisatından karşılanmasına, 8000 Liralık kredinin de beş altı ay sonra gönderileceği tahmin edilen poliçesinin yine Tophane hazinesinden ödenmesine ve *Arakel*'in satın alım işlemlerini gerçekleştirmek üzere Londra'ya gönderilmesine karar verildi⁷⁴. 6 büyük demir dibek ve aksamından meydana gelen makine, imalatı tamamlandıktan sonra 14 Mayıs 1855 ayında *Wilkinson* adlı gemiyle İstanbul'a gönderilmişti. Ancak tahmin edilenden 1625 kese 99 kuruş fazla bir bedelle, 6625 kese 99 kuruşa satın alınabildi⁷⁵.

1857 yılı sonlarında *Barutçubaşı Bogos* tarafından Londra'dan 6'sı barut dibegi, 2'si güherçile ve kömür dibegi olmak üzere takımlarıyla birlikte 8 adet taşlı dibek makinesi satın alınmıştır⁷⁶. Masraflarıyla birlikte 3.312.099 kuruşa mâl olan makinelerin parası Maliye Hazinesi'nden karşılanmıştır⁷⁷.

1869 yılında tüm ordu cephaneliklerinde ve baruthane mahzenlerinde yeterince ihtiyat barutu bulunmaktaysa da, baruthanelerdeki imalat düzenekleri gerektiğinde çok miktarda barut yapabilmek için yeterli kapasitede olmadığı kanaatine varılarak durum, Tophane-i Âmire Meclisi'nde ele alındı. Görüşmede Bakırköy Baruthanesi'nde barutun ham maddelerinin dövülüp, karıştırılarak hamur külçeler haline getirilmesi için her bir haznesinde yarım kantar (yaklaşık 28 kg) ecza

⁷⁴ BOA, **İ. DH**, 313/20163, 3 Ca 1271 (22 Ocak 1855) Lef 3; Tophane Müşirliği ve Maliye Nezareti'ne tezkire: **A. MKT. MHM**, 65/38, 19 Ca 1271 (7 Şubat 1855); **A. AMD**, 56/50.

⁷⁵ BOA, **HR. SFR** (3), 21/27, 14 Mayıs 1855. **A. AMD**, 87/94; **MAD**, nr. 8944, s. 104.

⁷⁶ BOA, **MAD**, nr. 8944, s. 108.

⁷⁷ BOA, **a.g.d.**, s. 109-110.

dövmeye mahsus buhar gücüyle çalışan 6 dibeğe ilave olarak İngiltere'den 2 dibek daha satın alınarak dibek sayısının 8'e çıkarıldığı ve bunların tam kapasiteyle işletildiği takdirde 2'şer saat yani tam derecesinde dövülmek şartıyla her biri yarım kantardan 24 saat içinde 6'şar kantar ki toplam 48 kantar (64 varil); 1'er saat dövüldüğü takdirde 96 kantar (128 varil) barut imal edecekleri, bunun da en zor zamanlarda bile ihtiyacı karşılamak için yeterli olacağından bahsedildi. Görüşmenin devamında ham maddelerin külçe haline getirilmesi işlemleri buhar makineleri ve dibekler vasıtasıyla gerçekleştirildiği halde kırma, taneleme, cilâlama ve kalburlama işlemlerinin ise hâlâ beygirler vasıtasıyla yapıldığı, makine gücüyle bir gün süren külçe beygir gücüyle işleyen araç ve gereçlerle birkaç günde ancak mümkün olabildiği, ayrıca beygirlerin hareket ettirdiği aletlerin eşit oranda dönemeyip, kah hızlı, kah yavaş hareketlerinden dolayı imalatta bir standardizasyon yakalanamadığı gibi sık sık kazalar vuku' bulduğunun altı çizildi.

Beygirlerin yem ve seyis ücretleriyle, telefleri durumunda yeni alım masraflarının hazineye yıllık 163.918 kuruş yük getirdiği de hesaba katılırsa hem düşük maliyetli ve belli bir standardı olan barut imal etmek, hem de 8 dibekte dövülerek külçe haline gelen barutu günü gününe tanelemek için beygir gücünden buhar gücüne geçilmesinin faydalı olacağı görüşü ağırlık kazandı. Bunun için gerekli buhar makinesi mevcuttu, ancak makineye uygun mil ve dişli çarklarla, inşası lazım gelen kükürt, güherçile ve kömür dibekleri düzeni, barut silindiri, kalbur, toz eleği, cila, su mengeneleri binaları, makine ve kazan mahalleri, ham madde ambarları ve 2 ezme dibeği ve demirden mamul taşlar ile binaları, bunların hizasına iktiza eden fasıla duvarları ve kömür çarkı için tedarik ve ilavesi gerekli görülen 6 adet silindir ve soğutma kazanları ve ikinci rafine için kükürt imbiğine gereksinim vardı. Bunların bir kısmı İngiltere'den tedarik edilecek, bir kısmı da Bakırköy ve Zeytinburnu demir fabrikalarındaki atölyelerde yapılacaktı. Tüm bunlar için gereken 550.000 kuruş, uzun vadede elde edilecek kazanç göz önüne alınarak büyük bir rakam olarak görülmemiş ve padişah tarafından gereken işlemlerin yapılması talimatı verilmişti⁷⁸.

Baruthanelerin -özellikle Bakırköy'deki İstanbul Baruthanesi'nin- Avrupa'dan tedarik edilen buharlı makine ve diğer araçlarla tefrişiyile birlikte kaliteli barut

⁷⁸ BOA, İ. MMS, 37/1547, Lef 3, 3 Ca 1286 (11 Ağustos 1869) tarihli irade.

imalinde epey ilerleme kaydedilmişti. Kırım Savaşı sırasında müttefik ordusu askerlerinin ihtiyacı olan barut Bakırköy ve Azadlu Baruthaneleri'nde elden geldiğince imal edilmeye çalışılmıştı. Bu konuda büyük ölçüde başarı elde edildiği de söylenebilir. Ancak buhar makineleri ve diğer aksam yoğun kullanım nedeniyle büyük tahribata uğramıştı. Tahribata uğrayan parçaların bir kısmı tamir, bir kısmı Zeytinburnu ve Baruthane-i Âmire bünyesindeki demir fabrikalarında imal, bir kısmı da yine Avrupa'dan satın alım yollarıyla tedarik edilerek barut üretiminin aksaması engellenmeye çalışıldı.

3.2.3.2. Fransa'dan Makine ve Araç-Gereç Alımları

Baruthaneleri teknik açıdan iyileştirme çalışmaları çerçevesinde Avrupa'dan yapılan teçhizat satın alımlarının bir diğer ayağını Fransa'dan gerçekleştirilenler teşkil etmekteydi. XIX. Yüzyılın ortalarına kadar Fransa'dan genelde imbik, terazi, yaylı kerte gibi daha çok barut veznine yönelik araç gereçler satın alınmıştı. Tanzimat döneminde Fransa'dan barut sanayiinde kullanılmak üzere satın alınan en önemli araç gereçler 1857 yılı sonunda ithal edilmişti. *Barutçubaşı Bogos*, baruthanelerdeki eksiklerin giderilmesi maksadıyla oğlu *Arakel*'i 1857 yılı Sonbaharında Fransa'ya gönderdi. *Arakel*, barut imalinde kullanılacak kömürü su buharıyla yakmak ve aksöğüt çubuklarını standart ölçüde kesmek için gerekli makine ve tezgâhları Paris'ten temin ederek 1858 yılı Kasım ayında Azadlu Baruthanesi'ne getirtmişti⁷⁹. Bunların konulacağı yerlerin tesviye ve inşası için gerekli 52.800 kuruş⁸⁰ Maliye Hazinesi'nden verilecekti⁸¹.

3.2.3.3. Prusya'dan Araç-Gereç Alımları

Baruthane-i Âmireler için Prusya'dan alınan araç gereçleri genellikle imal edilen barutların tecrübesi ve muayenesine yönelik olanlar teşkil etmektedir.

⁷⁹ Makine ve tezgâhların bedeli 4000 Mecidiye Altını ve 177 İngiliz Lirası *Imperial Messagerie Kumpanyası* vapuruyla Fransa'ya gönderildi: BOA, **HR. SFR (3)**, 35/18, Lef 1-2.

⁸⁰ Seraskerliğin, Maliye Nezareti'ne rakamın ödenmesini talep eden müzekkiresi BOA, **A. MKT. MHM**, 140/57, 11 S 1275 (20 Eylül 1858). 52.800 kuruşun ödenmesine hazinenin o anki durumu müsait olmadığından, tahsilâtın bahar mevsimine ertelenmesi hususunda Maliye Nezareti seraskerlikten talepte bulunmuştur. **A. MKT. NZD**, 275/13, 17 C 1275 (22 Ocak 1859); **A. MKT. MHM**, 151/162, 2 B 1275 (5 Şubat 1859).

⁸¹ BOA, **İ. MVL**, 417/18252, 20 L 1275 (23 Mayıs 1859) Lef 2.

Hariciye Nezareti, 5 Şubat 1863 tarihinde barut tecrübesi ve muayenesine mahsus gerekli aletlerin alınması için Prusya Sefiri *Aristarchi Bey*'e tahrirat göndermiştir. *Mösyö Aristarchi* ile geçici süreliğine Prusya'da bulunan *Ferik Muhlis Paşa* konu üzerinde müzakere ederek aletlerle ilgili gerekli bilgileri edinmek üzere *Yüzbaşı Aziz Efendi*'yi atamışlardır⁸². *Aziz Efendi*, alet imal atölyelerini dolaşarak, kalite ve fiyat açısından en uygun teklifi veren firmaya aletlerin imalini sipariş vermiştir. 1864 yılı Ocak ayında yapımı tamamlanmış aletler Osmanlı Devleti Prusya Sefiri'nin huzurunda 15 sandığa yerleştirilerek Trieste üzerinden gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir. Aletlerin toplam maliyeti 4249 Taler olup, poliçesi *Aristarchi Bey* tarafından Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne gönderilmiştir⁸³.

3.2.4. İmal Edilen Barutların Muhafazası Meselesi:

Baruthanelerde üretilen veya satın alınan barutlar için en önemli noktalardan birisini de onları muhafaza meselesi teşkil etmekteydi. Çünkü barut, kalitesi ne olursa olsun yoğun miktarda neme, ısıya veya sürtünmeye maruz kaldığı takdirde ya tamamen telef oluyor ya da işe yarayacak durumda olanlar tekrardan rafine işleminden geçirilerek kullanılabilir hale getirilmek zorunda kalıyordu. Bu ise büyük emek ve zaman kaybı demektir. Bunu önlemek amacıyla bir takım faaliyetlerde bulunulmuştur. Bunları şu başlıklar altında değerlendirebiliriz.

3.2.4.1. Mevcut Mahzenlerin Düzenlenmesi ve Yeni Model Mahzenler İnşası

XVIII. Yüzyılda barut baruthanelerdeki mahzenlerde koyun postuyla kaplı varillerde muhafaza edilmekteydi⁸⁴. Ancak bu mahzenlerin tabanı doğrudan toprak olduğundan mahzen içerisinde nem hasil oluyor, bu ise nemin baruta sirayetine neden oluyordu. XIX. Yüzyılda özellikle II. Mahmud döneminde barutun mahzenlerde rutubetlenmesini engellemek için bir takım düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Öncelikle gerek Baruthanenin ikinci bendi yakınlarında bulunan mahzenlerin, gerekse Yedikule'deki mahzenlerin tabanları yerden yükseltilecek

⁸² BOA, **HR. TO**, 29/15, 11 Mart 1863.

⁸³ BOA, **HR. TO**, 29/44, 26 Ocak 1864.

⁸⁴ Birol Çetin, **a.g.e.**, s. 100.

tamamen ahşap rabita döşenmiştir. Yine baruthane sınırları içerisindeki mahzenlerin duvarları sığır gönüyle kaplanarak rutubet engellenmeye çalışılmıştır. Duvarların tavana yakın yerlerine pencereler açılarak içerinin havalandırılması sağlanmıştır⁸⁵.

Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında ise mevcut mahzenlere ilave olarak 8 barut mahzeninin daha inşasına başlanmıştı⁸⁶. Amaç Baruthane-i Âmire dâhilinde hâlâ 4 gözlü ambarlardan oluşan birbirine bitişik mahzenleri tasfiye etmektir. Çünkü barut mahzenlerinin birbirine bitişik olması, herhangi bir yangın, patlama gibi kaza durumunda meydana gelebilecek sıçramalarla barutların hepsinin infilakı tehlikesini doğuruyordu. Bu nedenle birbirine uzak yeni mahzenler inşasına Kırım Savaşı öncesinde de devam edilmişti⁸⁷.

İmparatorluğun Bakırköy'den Yedikule'ye kadar uzanan yeni sanayi kompleksi sahasındaki barut mahzenlerinin sayısı, belirli zaman aralıklarıyla yapılan ilavelerle artırılmaya çalışılsa da hiçbir zaman yeterli görülmemiştir. Bunda meydana gelen kazaların büyük etkisi vardır. Küçük çaplı kazalarda mahzenleri tamir ederek kullanmak mümkün olabilmekteyken, büyük patlama veya yangınlarda mevcut mahzenler tamamen mahvoluyor, yeniden inşaları ise uzun zamana ve yüksek maliyete ihtiyaç duyuyordu. 1869 yılında Bakırköy Baruthanesi'ndeki barut imalat tezgâhlarının tüm mekanizmalarında buhar gücüne geçileceği kararının alınması ileride çok daha fazla barut üretimi ve daha çok barut muhafaza edilecek mekâna ihtiyaç duyulacağı anlamına geldiğinden, inşası devam eden Rumeli Demiryolu hattının geçeceği mahaldeki barut mahzenlerinin yıkılarak, yine baruthane sahasında, fakat daha iç bir mahalde daha geniş hacimli mahzenler inşasına irade buyruldu⁸⁸.

⁸⁵ Gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için Darbhane-i Âmire'den tavizen 500 kese akçe verilmiştir. BOA, C. AS, 613/25872, 29 Ş 1245 (23 Şubat 1830).

⁸⁶ Bu mahzenlerin inşası tamamlanıncaya kadar, tamamı bir yerde olup tehlike arz etmemek için barutların bir kısmı Demirkapı Çiftliği Mahzeninde, bir kısmı da eskiden olduğu gibi Yedikule Cephaneli'nde muhafaza edilecekti. BOA, İ. DH, 21/1010, 22 B 1256 (19 Eylül 1840).

⁸⁷ Bu mahzenlerin her biri en az birkaç bin varil barut alabilecek kapasitede olacak ve inşa masrafları da harbiye tahsisatından karşılanacaktı. BOA, İ. MVL, 228/7825, Lef 2, 21 Ra 1268 (14 Ocak 1852).

⁸⁸ BOA, İ. MMS, 37/1547, Lef 3, 3 Ca 1286 (11 Ağustos 1869).

3.2.4.2. *Tersane-i Âmire'de Bakır Sandıklar (Saharnic) İmali*

XIX. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Donanmasındaki gemilerde barut, ağaç fiçılarda muhafaza edilmekteydi. Fiçılar her ne kadar katranla sıvanarak veya koyun postu ile kaplanarak nem ile teması izole edilmeye çalışılsa da, nem bir şekilde fiçi içerisindeki baruta nüfuz ederek ya tamamen telefine neden oluyor, ya da tam randımanla kullanımına engel oluyordu. Bu yüzden baruthanelerde imal edilen barutların ağaç fiçılar yerine Avrupa'da icad edilerek, bu devletler donanmasında kullanılmaya başlanan bakırdan mamul cephanesandıklarında muhafazasına karar verilmiştir⁸⁹. İngiltere'de imal edilen sandıklardan bir adet numune Tersane-i Âmire'ye gönderilmiş, heyet tarafından yapılan incelemelerde sandığın barutun nemlenmesine engel olduğu gibi, taşıma ve daha pek çok açıdan yararlı olacağı kanaatine varılmıştır. Akabinde bir gemiye ortalama ne kadar sandık gerekeceğinin ve sandığın imalat ve sair masraflarıyla birlikte ortalama ne kadar mâl olacağını tespiti yapılmıştır. Buna göre tüm Osmanlı donanması için 17.000 adet sandığa ihtiyaç duyulmaktadır. Bakırdan mamul bir sandık pirinç, bakır ve kalay gibi hammadde bedeli ve imaliye ücreti ile birlikte 192,5 kuruş 7 paraya mâl olup, bazı masraflarıyla birlikte toplamda 3.400.000 kûsur kuruşluk maliyet ortaya çıkmaktadır. Ancak maliyetin çokluğuna ve Tersane imalathanesinin kapasitesinin sınırlılığına binaen sandıkların hepsinin birden imali zor olduğundan, partiler halinde imalatla üretim tamamlanacak ve bedeli de Tersane-i Âmire Hazinesi'nden karşılanacaktır⁹⁰.

3.2.4.3. *İngiltere'den Çinko Sandıklar (Saharnic) İthalı:*

Tersane-i Âmire imalathanesinde bakır sandık imaline başlanmasının üzerinden yaklaşık 3 sene geçmiş ve 7000 kadar sandık ancak imal edilebilmişti⁹¹. Şüphesiz bu kadar sürede imalathanede yalnızca sandık işine vakit ayrıldığı

⁸⁹ Barutun hava ile temasının kesilerek, neme maruz kalışını engellemek için her şeyden önce barutların rutubetli ortamlardan mümkün olduğunca uzak tutulması, 50 kg. geçmeyen saklama kaplarında muhafaza edilmesi gerekmektedir. Hatta en ideal yöntem barutun kalaylı bakır kaplarda muhafaza edilmesidir. İzzet Güdül, **Barut ve Patlayıcı Maddeler**, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 1949, s. 12.

⁹⁰ BOA, **İ. MMS**, 17/375, Lef 5, 28 R 1264 (3 Nisan 1848). Bu hususta kaptan paşaya buyruldu: **A. MKT. MVL**, 8/A-66, 5 Ca 1264 (9 Nisan 1848).

⁹¹ İmalat başlangıcında donanmanın 17.000 sandığa ihtiyacı olduğu ve yaklaşık üç sene geçtiği halde Londra'dan 10.000 sandığın ithali gerektiği belirtildiğine göre mevcutta 7000 sandık bulunmaktadır. Kabaca hesapla imalathanede günde 7 bakır sandık imal edildiği söylenebilir.

düşünülemez. Aksi takdirde her ne kadar mevcut kompleks ve amele sayısının yetersizliği mazeret gösterilse de sandıkların imali bir şekilde tamamlanabilirdi. İmalatın tamamlanması ihtimali daha epey uzak görünüyordu. Bu yüzden başlangıçta İngiltere'den getirtilen numuneye benzer ve çinko (*tutya*) madeninden mamul sandıkların Londra'da imal ettirilerek getirtilmesinin sürat ve bedel açısından uygun olacağı kanaatine varılmıştı. İthaline lüzum görülen 10.000 adet sandık için güvenilir bir bazargan ile kontrat yapılmaktansa Osmanlı Devleti Londra Şehbenderi *Mösyö Zohrab* aracılığıyla İngiltere Devleti'nin sandıkları imal ettirdiği fabrika sahibi ile doğrudan kontratın gerçekleştirilmesi ve girecek Bahar Mevsiminden itibaren oradan gelecek *Mir'at-ı Zafer* ve *Sür'at-i Bahri* gemileriyle İstanbul'a gönderilmesi plânlanmaktaydı⁹².

Mukavelesi yapılan 10.000 barut sarnıcından bir kısmının imali tamamlanarak belirtildiği vakitte İstanbul'a gönderilmişti. Ancak ortaya büyük bir problem çıkmıştı. O da imalat maliyetinin beklenenden çok daha fazla olmasıydı. İthal edilen sarnıçların her biri navlun ve komisyon masrafiyle birlikte 350 kuruşa gelmekteydi. Hâlbuki Tersane-i Âmire'de imal edilen sarnıçların tanesi tüm masraflarıyla birlikte 128,5 kuruşa mâl olmaktadır. Her iki imalat arasında toplamda 4430 keselik bir (2.215.000 kuruş) fark doğmuştu. Hâlbuki sarnıç ithaline fiyatı yerli imalattan 5-10 kuruş aşağı olacağı ümidiyle izin verilmişti. Arada bu kadar farkın olmasına sebep, *Mösyö Zohrab*'ın, mahzenlerin yapımına nezareti kontrat gereği olan ve bu amaçla Londra'ya gönderilen *Mir'at-ı Zafer Fırkateyni* süvarisi *Mehmed Bey*'i bu işe karıştırmak istemeyerek kontrat ve mukaveleyi feshetmesi gösterilmişti. Ayrıca Londra'dan ithal edilen sandıklarla, Tersane'de imal edilenlerden birer numune incelendiğinde ikisi arasında kalite açısından çok büyük bir fark olmadığı tahakkuk ettiği kaptan paşa Londra'dan gönderilen sandıkların ödemesinin yerli mamulün fiyatı baz alınarak yapılması talebinde bulunmuştu. Çünkü birinci ve en önemli maddeyi ihlal ile kontratı *Mösyö Zohrab*'ın bozmuş olması Kaptan Paşa'nın bu talebindeki bir diğer haklı mesnedi teşkil ediyordu. Diğer taraftan bütün bu

⁹² Bu hususta Meclis-i Vâlâ'nın takrirî: BOA, **MVL**, 327/72, 25 S 1267 (30 Aralık 1850); irade talebine dair tezkire-i samiyeye: **A. AMD**, 28/45, 1 Ra 1267 (4 Ocak 1851); sâdır olan irade: **İ. MVL**, 196/6031, Lef 2, 3 Ra 1267 (6 Ocak 1851).

plânlananların uygulanışında herhangi bir problemle karşılaşmadığı takdirde ithalat ve yerli üretimde hazinenin büyük kâr beklentisi de gerçekleşmiş olacaktı⁹³.

3.2.5. Osmanlı Devleti'ne Bağlı Eyaletlerden ve Avrupa'dan Barut ve Güherçile İthali

17. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun barut imalathanelerinde imal edilen barut bir nebze olsun ihtiyaçları karşılamaktaydı. Ancak belirtilen tarihten itibaren barut stoklarında sıkıntı baş göstermeye başlamış, bu nedenle barut üretiminin artması için bazı girişimlerde bulunulmuştu. 18. Yüzyılın başlarında Bakırköy'de inşa edilen ve imparatorluğun merkez baruthanesi olma vasfını taşıyacak baruthanenin teşekkülü bunlardan biriydi. Ancak bu yüzyılın sürekli ve yıkıcı savaşları yüzyılın sonuna doğru üretilen barut ve onun ham maddesi güherçilenin yeterli olmasına olanak vermiyordu. Özellikle III. Selim döneminde barutun azlığı had safhaya ulaşmış, eski tarz üretim yapan baruthaneler tasfiye sürecine girerek, Azadlu'da Avrupa standartlarında bir baruthane daha inşa edilmişti. Taşradan yavaş yavaş İstanbul'a kaydırılan barut imalat sektörü yine de beklenen talepleri karşılayamayınca 1770'lerden itibaren artarak devam eden Avrupa'dan barut ithali yoluna başvurmuştu. Bu konuda III. Selim'i halefi II. Mahmud da takip etmek zorunda kalmış, onun döneminde özellikle İngiltere'den *Liman Bazargan* vasıtasıyla yüklü miktarda barut ithal edilmişti. Abdülmecid döneminde de, barut imalatında zaman zaman yaşanan sıkıntılar nedeniyle Avrupa ve Mısır'dan güherçile ve barut ithal edilmiştir.

3.2.5.1. Mısır'dan Güherçile ve Barut Tedariki

Tanzimat Fermanı iktizasınca daha önce güherçile ve barut tedarik edilen pek çok yerden alımlar yasaklandığı halde, büyük miktarda barut imali için eldeki güherçilenin yeterli olmadığına kanaat getirilerek güherçile satın alınmasına karar verilmişti. Güherçile tedarik edilecek yer olarak ise Mısır tercih edilmişti. Daha

⁹³ İrade talebine dair tezkire-i samiyeye BOA, **A. AMD**, 35/78, 20 R 1268 (13 Ocak 1852). Meclis-i bahriyenin müzekkiresi **İ. DH**, 248/15135 Lef 2. kaptan paşanın arz tezkiresi **a.g.b.** Lef 3. Gereğinin yapılması için 22 R 1268 (15 Ocak 1852) tarihinde yayınlanan irade **a.g.b.** Lef 4. İradeyi kaptan paşaya bildirir tezkire-i samiyeye: **A. MKT. MHM**, 43/100, 24 R 1268 (17 Şubat 1852).

önceleri de Mısır ve Fas⁹⁴ gibi imparatorluğa doğrudan veya dolaylı olarak bağlı yerlerden güherçile tedarik edilmekteydi. Ancak 19. yüzyılın başlarındaki Mısır çok daha farklıydı. Mehmet Ali Paşa'nın reformları her alanda olduğu gibi barut üretiminde de başarılıydı. Mısır'daki güherçile fabrikalarında çok miktarda kaliteli güherçile üretildiğinden, bu eyaletten uygun bir meblağ karşılığında 1842 yılından itibaren her yıl 100.000 kıyye güherçile satın alınacak ve bedeli Mısır vergisinden tahsil edilecekti⁹⁵.

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sırasında Mısır'dan güherçilenin yanı sıra barut talebi de olmuştur. Osmanlı Sadrazamı *Mustafa Naili Paşa*, Mısır Valisi *Abbas Hilmi Paşa*'ya 7 Mart 1854 tarihinde gönderdiği tahriratla ücreti daha sonra ödenmek üzere 10.000 kantar (yaklaşık 565 ton) barut istemiştir. Vali ise cevabında Mısır'daki baruthanelerin Mehmed Ali Paşa'nın idaresinden sonra epeyce zaman muattal ve metruk kaldığını, aksamının büyük çoğunluğunun kullanılamaz hâle geldiğini belirtmiştir. Vali cevap mektubunun devamında imalathanelerin tamir işlemleri devam etmekte olduğundan çok az miktar barut elde edebildiklerini, geçenlerde gönderilen Osmanlı donanmasına ait gemilere mevcut baruttan 5670 kantar kadar (317,5 ton) verdiklerini ve kendi istihkâmları için ellerinde barut kalmadığı için Avrupa'dan barut satın alacaklarını, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin talep ettiği barutu gönderemeyeceklerini bildirmiştir⁹⁶.

Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru Baruthane-i Âmirelerde barut imaline aralıksız devam edildiğinden büyük bir ham madde sıkıntısı açığa çıkmıştır. Bunun giderilmesi için Mısır'dan bedeli karşılığı 300.000 kıyye (384 ton) ham veya 200.000 kıyye de (256 ton) rafine edilmiş (kâl-i halis) güherçile istenmiştir⁹⁷.

3.2.5.2. İngiltere'den Güherçile ve Barut İthali

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan barut ve güherçile ithal ettiği devletlerin başında, kuşkusuz barut üretimi teknolojilerinde çağının en ileri devleti kabul edilen İngiltere gelmektedir. İngiltere'den barut alımları iki kanalla gerçekleştirilmektedir.

⁹⁴ Birol Çetin, *a.g.e.*, s. 136.

⁹⁵ BOA, *İ. MTZ. 05*, 10/241, Lef 2, 25 Za 1257 (8 Ocak 1842); MAD, nr. 8942, s. 431-433.

⁹⁶ BOA, *İ. MTZ. 05*, 16/572, Lef 6, 02 Ş 1270 (30 Nisan 1854).

⁹⁷ Tophane Müşirliği'nden Mısır Valisine tezkire: BOA, *A. MKT. MHM*, 93/71, 4 Z 1272, (6 Ağustos 1856).

Bunlardan birincisi barutçubaşılar, sefirler ve diğer devlet erkânı aracılığıyla doğrudan İngiliz Hükümeti'ne müracaatla gerçekleştirilenler, ikincisi ise İngiltere mamulü olup, bazı barut tüccarları tarafından İngiltere'den satın alınmış ve yine bu tüccarlar kanalıyla belli bir komisyon karşılığı Osmanlı Devleti'ne satılmasıyla gerçekleştirilenlerdir.

1845 yılında Baruthane-i Âmireler için *Barutçubaşı Ohannes* tarafından daha önce Londra'dan getirilmiş numuneye aynı kalitede olmak üzere Londra'dan kıyyesi 6 kuruş 36 paradan 50.000 kıyye güherçilenin satın alınması tasavvur olunmuş ve gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Daha sonra bu alımdan vazgeçildiyse de, *Barutçubaşı Ohannes* tarafından bağlantılar önceden kurulmuş ve belirtilen miktar güherçilenin 30.000 kıyyesinin⁹⁸ Dersaadet'e varmak üzere yolda, geri kalan 20.000 kıyyesinin de gemilere yüklenmiş olduğu haber alındığından, bahsi geçen güherçile mecburen satın alınmak durumunda kalmıştır. Yapılan tahkikat sonucu Avrupa'dan barut ve güherçile ithaline ihtiyaç olmadığı ve ithale dair herhangi bir irade sâdir olmadığı ortaya çıkmıştı. Talebi, vefat eden Baruthaneler Nâzırı *Ali Necib Paşa, Ohannes* ile sadece müzakere yoluyla gerçekleştirmişti. İki devlet arasındaki ilişkilerin zarar görmemesi için gönderilen güherçilenin bir sefere mahsus kabul edilmesi, bundan sonra böyle bir işe kalkışılmamasına gayret gösterilmesi emr olunmuştur⁹⁹. Bu alım sonrası İngiltere Devleti'nden uzun müddet resmi yollarla barut veya güherçile ithal edilmemiştir. Kırım Savaşı'nın başlayacağı 1853 yılı Yazında, İngiliz tüccar *Kormoz*'dan? 4578 kıyye (yaklaşık 5,9 ton) ince barut satın alınmıştır¹⁰⁰. Yine miktarı belirtilmemekle birlikte Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde ihtiyaten İngiltere'den barut satın alınması yönünde karar alınmış ve gerekli işlemlerde bulunması için Tophane Müşirliği yetkilendirilmiştir¹⁰¹.

1854 yılına gelindiğinde teknik açıdan iyileştirilmesine çaba sarf edilen İstanbul ve Azadlu Baruthaneleri'nde bir yandan üretim devam ederken, her savaş zamanında olduğu gibi baruta olan gereksinimin şiddetle artması nedeniyle yine İngiltere'den barut satın alınması gündeme geldi. Ancak İngiltere'den gelecek barut

⁹⁸ BOA, MAD, nr. 8944, s. 4, 40.

⁹⁹ Maliyenin takriri BOA, C. AS, 302/12507, 29 R 1261 (7 Mayıs 1845); İ. DH, 102/5166, 11 Ca 1261 (18 Mayıs 1845).

¹⁰⁰ BOA, MAD, nr. 8934, s. 59.

¹⁰¹ BOA, A. MKT. NZD, 100/44, 13 S 1270 (15 Kasım 1853).

imdadına yetişene kadar, Osmanlı sınırları içerisinde bulunan bazarganlardan tedarik cihetine gidilmesinin yararlı olacağı düşüncesiyle İngiliz tüccar *Hanson*'un elindeki 1000 kantar barut alınacaktı. *Hanson*'un adamı baruttan bir miktarını Tophane-i Âmire Meclisi'ne getirerek, numune incelendikten sonra, barutun büyük çaplı toplarda kullanılabilir nitelikte olduğu, ancak tahmin edildiği gibi miktarın 1000 kantar (56 ton) değil, 172 kantar kadar (9,5 ton) olduğu anlaşılmıştı. Barutun, kıyyesinin 15 kuruştan aşağı olmayacağı, eğer şartlar kabul edildiyse Osmanlı Devleti'nce satın alma dair hemen taahhütname verilmesi gerektiği, aksi takdirde hazır bekleyen başka bir alıcıya hemen satılacağı tehdidi öne sürülüyordu. O zamana kadar barut hiç bu kadar pahalıya satın alınmadığı halde, tüccarca durum bir oldubittiye getirilmiş ve 172 kantar barut alınmak zorunda kalmıştı¹⁰².

1855 yılı Mayıs ayında, yine İngiltere'den ancak bu kez çok daha büyük bir miktar barutun tedarikine karar verildi. 3280 tonluk bu baruttan yaklaşık 265 ton civarındaki ilk partisi Osmanlı Devleti'nin son yıllardaki barut ithalatında sık sık adı geçen *Hanson*'dan temin edilecekti. Buna göre 265 tonluk barut 35'er kıyyelik (yaklaşık 45 kg) 5900 varile konularak İstanbul'a gönderilecekti. 1 İngiliz Lirası 134 kuruştan hesaplanarak varil başına 3 £ 18 Schilling, toplamda da 3.134.554,5 kuruş ödeme yapılacaktı. Kontrat gereği bu paranın üçte biri barutun tesliminde, geri kalan üçte ikisi ise teslimattan bir ay sonra verilecekti¹⁰³. Fakat aradan bir sene geçmesine rağmen 3280 tonluk baruttan *Hanson Bazargan*'dan alınan 265 tonu hariç hiç barut gelmemişti. Bu süreç içerisinde yerli imalatla idare edilmeye çalışılmıştı, ancak barut maddesinin önemine binaen *Barutçubaşı Bogos*'un makine satın almak için Londra'da bulunması fırsat bilerek kendisi vasıtasıyla 380 ton kadar barut satın alınması kararlaştırılmıştır. Bu barutlar her biri 38 kg.lık 10.000 varile doldurulacaktı. *Bogos*'un satın alım işlemleri için 35.000 İngiliz Liralık kredi gerektiğini bildirmesi üzerine, bu meblağın Mısır vergisinin istikraz ödemesine tahsis edilen kısımdan arta kalan para ile karşılanacağı haber verilmiştir¹⁰⁴.

¹⁰² BOA, İ. MMS, 1/14, Lef 2, 22 C 1270 (22 Mart 1854).

¹⁰³ BOA, İ. DH, 306/19470, 2 Z 1270 (26 Ağustos 1854); A. MKT. NZD, 173/38; A. MKT. NZD, 173/40; A. MKT. NZD, 100/44.

¹⁰⁴ BOA, İ. DH, 321/20892, Lef 2, 12 N 1271 (29 Mayıs 1855). Sadaretin gereken meblağın tedariki hususunda Maliye Nezareti'ne tezkiresi: A. MKT. MHM, 71/9, 22 N 1271 (8 Haziran 1855).

Savaşın devam etmesi, mühimmatın da sürekliliğini gerektiriyordu. Dolayısıyla tek bir şahıs veya firmadan alınan barut ordulara yetmiyordu. Bu maksatla 1855 yılı Ağustos ayında İngiltere'den 18.407 £ bedelle 5000 varil barut satın alındı¹⁰⁵.

Özellikle Kırım Savaşı sırasında orduya yetmeyeceği anlaşılan ince fişek barutunun büyük kısmı, İstanbul'a gelen tüccar gemilerinden temin edilmeye çalışıldı. İngiltere'den ilerleyen yıllarda da büyük hacimli barut alımları gerçekleştirildi¹⁰⁶. Ancak bunların büyük bir kısmı barut eksikliğini gidermekten çok İstanbul Baruthaneleri'nde imal edilen barutları, Avrupa'da imal edilenlerle mukayese etmek üzere gerçekleştirilen numune alımlarıydı¹⁰⁷.

3.2.5.3. Prusya'dan Barut İthalı

Kendisinden barut ithali planlanan bir diğer Avrupa Devleti de Prusya idi. Prusya Devleti özellikle ağır silah icat ve imalinde gösterdiği başarılarla İngiltere ile rekabet edecek güce ulaşmıştı. Bu yüzden Prusya'dan ağırlıklı olarak top cephanesi olarak kullanılacak kaba top barutu numuneleri getirtilmiş ve bunlardan baruthanelerde de imal etmek için gerekli teçhizatın edinilmesine gayret gösterilmiştir.

Prusya'daki silah atölyelerini incelemek, bunlardan hangisinin silah ve mühimmat imalatı konusunda en iyi olduğunu gözlemlemek üzere Tophane-i Âmire idaresince görevlendirilen *Kaimakam Rüstem Bey* ile *Yüzbaşı Aziz Efendi*, 1862 yılında Prusya Devleti topçu zabitlerinden *Mösyö Schultz*'un icat ettiği ve kendi adıyla anılan baruttan bir miktar numune almak için girişimlerde bulunmuşlardır. Baruttan henüz Prusya Devleti tedarik etmemişse de, Osmanlı Devleti için muayenesine Prusya Devleti Harbiye Nezareti tarafından bir komisyon tayin edilmiştir. Komisyonca alınması plânlanan barutun gerek kullanım açısından gerekse

¹⁰⁵ BOA, **HR. SFR (3)**, 22/20, 19 Temmuz 1855. Barutun parası 4 Eylül 1855 tarihinde *Bogos Dadyan* tarafından peşinen ödenmiştir. **HR. SFR (3)**, 23/33, Lef 3, 25 Ağustos 1855; **HR. MKT**, 121/6, 27 Eylül 1855.

¹⁰⁶ İngiltere'den büyük miktarda barut alımlarından tespit edilebilenini 1876 yılı Ocak ayına tarihlemek mümkündür. Bu tarihte İngiltere'den 5000 varil (yaklaşık 200 ton) ince barut ithal edilmiştir. BOA, **HR. TO**, 122/4.

¹⁰⁷ 1869 yılı Mayıs ayında numune olarak Londra'dan alınan barutun bedeli 1889 kuruş, nizamiye hazinesinden ödenecekti. BOA, **MAD**, nr. 10584, s. 29.

fiyat açısından gayet uygun olduğu tasdik edilmiştir. Ancak barutun imtiyaz sahibi *Mösyö Schultz*'un, kendisine 5 sene içinde 150.000 Thaler ödenmedikçe barutun imal sırrını vermek istemediğini bildirmesi üzerine numune barut ithali geçici süreliğine askıya alınmıştır¹⁰⁸.

Ancak aradan çok geçmeden Tophane-i Âmire'ye bağlı baruthanelerde imal edilen barutlarla mukayese edilmek üzere Prusya'daki barut fabrikalarından çeşitli türlerde 6 kantar (yaklaşık 338 kg) barut ithaline teşebbüs edilmiştir. Bu konuda her hususta mutabakat sağlanmış fakat bu tür eşyanın demiryolu ile nakli yasak olduğundan Prusya Ticaret Nâzırı ve Avusturyalı devlet yetkilileriyle gerekli görüşmeler yapılarak belirtilen barutun Avusturya Devleti sınırları üzerinden Osmanlı Devleti'ne gönderilmesi için izin alınmıştır¹⁰⁹. 1868 yılında baruthanelerde benzeri imal edilmek üzere Prusya'dan numune olarak 77 librelik (34,8 kg) top barutu getirtilmiştir¹¹⁰.

Kuyruktan ve ağızdan dolar toplar için hazırlanan barutun şekli de değişime uğramıştı. Şarapnel taneleri içine konan dumansız toz barutla birlikte bazı toplarda artık toz barut yerine güherçile şerbeti, petrol yağı, barut karışımından müteşekkil preslenerek prizmatik bir şekil verilmiş barut hamuru kullanılıyordu. Prizmatik barut adı verilen bu barutun kullanımı ve tahrip gücü daha fazla idi. Prusya'dan *Krupp* toplarının ithaliyle birlikte bu toplarda kullanılmak üzere prizmatik barut numuneleri de getirtilmiştir. Bu tür barutların imali için Prusya'dan uzmanlar getirtilmiş ve bir süre sonra Bakırköy Baruthanesi, Zeytinburnu ve Kırkağaç Fişekhanelerinde prizmatik barut imaline geçilmişti¹¹¹.

3.2.5.4. Fransa'dan Güherçile İthali

Baruthane-i Âmireler ambarlarında ihtiyat olarak bulundurulan güherçile, Kırım Savaşı sırasında tamamen tükendiğinden, Konya, Kayseri, Hezargrad'daki güherçile fabrikalarında imal edilerek baruthanelere gönderilen güherçile de,

¹⁰⁸ Berlin Sefiri Aristarchi Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 5 Kasım 1862 tarihli arıza BOA, **HR. TO**, 29/11.

¹⁰⁹ *Aristarchi Bey*'den Hariciye Nezareti'ne 9 Mart 1864 tarihinde gönderilen tahrirat BOA, **HR. TO**, 29/38.

¹¹⁰ BOA, **HR. TO**, 328/40, 9 Mayıs 1868.

¹¹¹ J. Lewis Farley, **Modern Turkey**, s. 140-141.

baruthanelerde imal edilen baruta ancak yettiğinden, 1857 yılında Avrupa'dan ihtiyat için güherçile ithal edilmesine karar verilmiştir.

Bunun için *Barutçubaşı Bogos*, Paris'te bulunan oğlu *Arakel*'le temasa geçmiştir. *Arakel*, Paris'te güherçilenin kıyyesinin masraflarıyla birlikte 13 kuruşa alınabileceğini ifade etmiştir. *Barutçubaşı Ohannes*'in haylice güherçile alımına gerek duyulduğuna dair inhası üzerine Azadlu Baruthanesi'nde bir senede imal olunacak baruta yetecek 100.000 kıyye güherçilenin, kıyyesi yaklaşık 12 kuruştan satın alımı için işlemlere başlanmıştır. Güherçilenin toplam 1.200.000 kuruşluk bedeli her ay 200.000 kuruş ödenmek koşuluyla 6 taksitte karşılanacaktır. 1.200.000 kuruşun 450.000 kuruşunun harbiye tahsisatı sergisinde karşılığı varsa da, kalan 750.000 kuruş için *Kamando Bazargan*'dan % 3 faizle kredi alınmıştır¹¹².

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ve Amerika silah sanayiindeki gelişmeler sonucu icad edilen yeni silahların kullandığı cephaneler de şekil değiştirmiştir. Artık barut, fişek kâğıtlarından ziyade, kapsül adı verilen plastik veya demirden mamul kovanların içine doldurularak kullanılıyordu. Osmanlı Devleti de ithal veya imal yoluyla kapsüllü silahlardan edindiğinden, barut ithalatı boyut değiştirerek Avrupa'dan, özellikle İngiltere'den barut yerine fişek satın alınmıştır.

3.2.6. Baruthanelerde İmal Edilen Barutun Kalite Kontrolü ve Alınan Tedbirler

Abdülmecid'in, saltanatının ilk yıllarında baruthanelerle ilgili bir takım düzenlemelere giriştiğini belirtmiştik. Bu düzenlemelerle baruthanelerin gündün güne iyileştirilmesi ve düşük maliyetle, çok miktarda kaliteli barut üretmek gayesi güdülmüştü. Baruthanelerde üretilen barutun kalitesinin, daha doğrusu mevcut üretimin ne seviyede olduğunun görülerek ona göre hareket edilmesinin doğru olacağı düşüncesiyle selefleri döneminden beri uygulana gelen¹¹³ İstanbul Baruthanesi'nde her dibekte 15'er kıyye ham maddenin 3 saat dövülmesiyle elde edilmekte olan barut ile İngiltere'den satın alınan ince perdah baruttan numuneler

¹¹² BOA, **MAD**, nr. 8944, 9 M 1274 (29 Ağustos 1857) tarihli ilm ü haber, s. 106-107.

¹¹³ 1831 yılında İngiltere ve Fransa'da imal edilen barutla, İstanbul Baruthanesi'nde imal edilen barutun mukayese amacıyla *Barutçubaşı Simon* tarafından denemeleri yapılmış ve sonuçta Baruthane imalatı barutun Fransa barutundan iyi, İngiliz barutundan aşağı derece olduğu anlaşılmıştır. Ahmet Erdal, **a.g.t.**, s. 48.

alınarak baruthanedeki tecrübe odasında denemeler yapılmıştır. Yapılan deneme sonucu yerli üretim barutun 144, satın alınan İngiliz barutunun ise 125 derece olduğu ortaya çıkmıştır¹¹⁴. Aralarındaki 19 derecelik güç farkının yerli barutun tavlı yani yaş olmasından kaynaklandığı, kuruduğu zaman İngiliz barutuyla eşit güce geleceği beyan olunmuştur.

Ayrıca her fişeğe ne kadar barut konulacağı uzman memurlarca tespit olunacak, fişek kâğıtlarının nemden muhafazası için gerekli önlemler alınacak ve barut varillerinin muşamba ile kaplanması usûlünden kurtulmak için barut varillerine gerekli tahtalar üç sene önceden satın alınarak iyice kurutulduktan sonra varil yapımında kullanılacaktı¹¹⁵.

Her fişeğe 2,5 dirhem (8 gr) barut konulmasının yeterli olacağı Tüfekhane-i Âmire Müdürü *Bekir Paşa*, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri âzâlarından *Mehmed Paşa*, harbiye ruznamçecisi ve barutçubaşılar arasında karara bağlandı. Barutun derecesi meselesinde ise paşaların Baruthane-i Âmire'de üretilmekte olan barut her ne kadar tecrübe neticesinde İngiliz barutundan kuvvetli çıkmışsa da bunun yeni mahsul olmasından kaynaklandığı, 8-10 sene beklediği takdirde derecesinin İngiliz barutundan daha düşük olacağı savlarına karşı, barutçubaşı imal edilmekte olan barutun nemden muhafazasına özen gösterildiği takdirde derecesinin hiçbir zaman 125'in altına düşmeyeceğini tekrar taahhüd ve beyan etmişti.

Üzerinde ittifak edilmesi gereken bir diğer konu dibeklerde ne kadar eczanın ne kadar müddette dövülmesinin iyi netice vereceği idi. Bir kısım erkân bir dibekte 15 kıyye ecza 3,5 saat dövüldüğü takdirde iyi bir karışım ve dolayısıyla daha uzun ömürlü ve güçlü barut elde edileceğini savunmaktaydı. Barutçubaşılardan da dâhil olduğu diğer gruba göre 15 kıyyelik eczanın 3 saat dövülmesi kaliteli ve dayanıklı barutun elde edilmesi için yeterliydi. Çünkü eczanın fazla dövülmesi barutun toprağını tesviye etmekten başka bir şey değildi. Ayrıca 3 saat dövme yoluyla yılda 10.368 kantar barut, kantarı 318 kuruş maliyetle imal edilebilecekken, 3,5 saat dövme sonucu yılda 7000 küsür kantar barut, kantarı 466 kuruşa imal edilecek ve hazineye 2000 kese zarar söz konusu olacaktı. Buna izin verilemeyeceğinden ve barutçubaşılardan barutun gücü konusunda daha önceki taahhüdlere güvenilerek 3

¹¹⁴ BOA, **MAD**, nr. 8942, s. 368.

¹¹⁵ BOA, **İ. MVL**, 10/164, 22 Ş 1256 (19 Ekim 1840) tarihli irade; **MAD**, nr. 8942, s. 369.

saat dövme usûlünün devamına, ancak yine de 3 ve 3,5 saat dövülerek imal edilen barutlardan 4'er kıyyelik numuneler alınarak barutçubaşılar, Meclis-i Askeri ve Meclis-i Vâlâ'dan birer kişinin huzurunda birer küçük varile konulup üzerleri mühürlenerek oldukça nemli bir mekânda 1842 yılının Mayıs ayına kadar bekletilecekti. Belirlenen süre dolduğunda Baruthane'de devlet erkânının huzurunda variller açılarak barutun nemden etkilenip etkilenmediği kontrol edilecek ve ona göre gereğine bakılacaktı¹¹⁶.

12 Mayıs 1842 tarihinde barut varilleri bekletildikleri mahallerden çıkarılarak, devlet erkânı huzurunda imtihanları gerçekleştirilmek üzere açılmıştır¹¹⁷. Yapılan imtihan neticesinde 3 saatlik ince perdah tüfek barutunun 159, kaba top barutunun 121 derece ve 3,5 saatlik ince perdah barutun 158 ve kaba top barutunun 120 derece oldukları tespit edilmiştir. Barutçubaşılar, saklama kurallarına riayet edildiği takdirde üzerinden 30 yıl geçse bile barutun gücünün 130 derecenin altına düşmeyeceği garantisini yinelemişlerdir. İki barutun derecesinde kuvvetçe bir fark olmadığı anlaşıldığından 3,5 saat dövme usûlünden tamamen vazgeçilerek, 3 saat dövme usûlünün devam etmesi uygun görülmüştür. Ancak bir grup erkân 2 aylık bekletilme müddetinin sonuç açısından yeterli bir süre olmadığını, ayrıca kalelerin barut mahzenlerinin aşırı derecede nemli olduğundan barut varillerinin buralarda bir seneyi aşkın müddet bekletildiği takdirde neticenin ne olacağının bilinmesi gerektiğini ifade etmeleri üzerine tekrar bir deneme sürecine girilmesi uygun görülmüştür.

Burada Barutçubaşılarının taahhüdüne ne kadar itimat edilmesi gerekirse gereksin sonuçta devrin barut varilleri beş on parça tahtadan mamuldü ve barutu gereği gibi muhafaza edemezdi. Bu nedenle yine meşe tahtasından olmak üzere fişek sandıkları gibi barut sandıkları imal edilip üzerleri ziftle kaplanacak ve deneme sürecinin sonunda başarı elde edilirse barutlar bundan sonra bunlarda muhafaza edilecekti. Böylelikle barutlar yağmur, nem vesair dış etkenlerden tamamen izole edilmiş olacaktı. Bu sandıklardan birkaç tane imal ettirilerek içlerine 3 ve 3,5 saat dövülerek elde edilmiş barutlardan 4'er kıyye konulup, ağızları mühürlenmiştir.

¹¹⁶ BOA, İ. MVL, 34/597, Lef 2, 12 M 1258 (24 Şubat 1842) tarihli irade; MAD, nr. 8942, s. 420-421.

¹¹⁷ BOA, İ. DH, 59/2891, Lef 2, 28 Ra 1258 (9 Mayıs 1842) tarihli irade; MAD, nr. 8942, s. 427.

Barut dolu variller bir buçuk sene bekletilmek ve süre sonunda imtihanları yapılmak üzere Tophane, Tersane ve Baruthane mahzenlerine gönderilmiştir¹¹⁸. 7 Kasım 1843 tarihinde barutların denemeleri yapılarak 3 saat dövülen barutla 3,5 saat dövülen barutun derecesi arasında bir fark görülmeyip, barutlara nem sirayet etmediği müşahede edildiğinden bundan sonra barutların dibeklerde 3 saat süreyle dövülmesine karar verilmiştir¹¹⁹.

3.2.7. Baruthanelerde Üretilen Barut Kalitesinde İyileşme

Osmanlı Devleti'nin Baruthane-i Âmirelerinde Avrupa'da devrin önemli barut imalat merkezlerindeki gibi kaliteli barut imal edebilme gayretleri çerçevesinde gerçekleştirilen tüm faaliyetler ve gösterilen çaba Abdülmecid'in saltanatının sonlarında meyvelerini vermeye başlamıştır. Bunun en açık delillerinden birisi de 1858 yılı sonlarında meydana gelen bir olaydır. Fransa Devleti'nin Londra Sefiri *Duc de Malakoff*, İstanbul'da bulunduğu sırada Baruthane-i Âmire'deki buharlı makinelerde imal edilen baruttan bir miktar numune alarak Paris'e giderken yanında götürmüştür. Paris'teki baruthane meclisinde yapılan deneme ve incelemeler sonucunda barutun gayet temiz ve standartlara uygun olduğu tespit edilmiş ve sertifika niteliğinde bir analiz raporu düzenlenerek bir nüshası İstanbul'a gönderilmek üzere Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri *Kostaki Bey*'e iletilmiştir¹²⁰.

3.2.8. Osmanlı Devleti'nin Faal Durumdaki Diğer Baruthanelerinin Durumu

3.2.8.1. Bağdat Baruthanesinde Yapılan Düzenlemeler

Tesis tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Bağdat Baruthanesi'nin XVI. Yüzyılın ikinci yarısından XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar etkin bir şekilde faaliyet

¹¹⁸ BOA, **İ. DH**, 59/2925, 5 R 1258 (16 Mayıs 1842).

¹¹⁹ BOA, **İ. DH**, 80/4009, 12 L 1259 (5 Kasım 1843); **MAD**, nr. 8942, s. 457. Denemelerde hazır bulunan devlet erkânı için bkz. **İ. DH**, 146/7571.

¹²⁰ Londra Sefiri *Kostaki Bey*, Eylül 1858'de analiz raporunu İstanbul'a göndermiştir. BOA, **İ. HR**, 160/8572, Lef 2, 26 S 1275 (5 Ekim 1858); Analiz raporunun bir nüshasının serasker tarafından görülmek üzere Seraskerliğe gönderildiğine dair tezkire-i samiyeye: **HR. MKT**, 265/24, 10 R 1275 (17 Kasım 1858).

gösterdiği anlaşılmaktadır¹²¹. II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı yürütülen mücadelede bölgedeki Osmanlı birliklerine daha çabuk ve daha çok barut tedarik edilmesi gerekiyordu. Bölgenin İstanbul'a uzaklığı nedeniyle, oradan barut gelinceye kadar Osmanlı Ordusu Bağdat Baruthanesi'nde imal edilen barutla idare edebilecekti. Bu nedenle II. Mahmud, XIX yüzyıl ortalarına kadar kendi hâline bırakıldığı anlaşılan Bağdat Baruthanesi'ni yeniden ihyaya karar vererek mevcut binaları tamir ettirmiş, 1838 yılında baruthanede mevcut çarka, 1 çark daha ilave ettirmiştir¹²². Baruthane, Tanzimat'ın ilanından sonra Abdülmecid'in saltanatının başlangıcında yeni kurulacak fabrikalarla birlikte devletin sanayileşme programına dâhil edilerek, 1842-1847 yıllarında bölgenin önemli sanayi tesislerinden biri hâline getirilmeye çalışılmıştır¹²³.

Bağdat Baruthanesi'nde imal edilen güherçile, diğer güherçile fabrikalarında uygulanan yöntem gibi kâlhanedeki kazanlardaşipilerek kâl edildiğinden epey masrafa neden olmaktadır. Bağdat'taki iklimsel şartlar göz önüne alınarak güherçile güneşte kurutulup kâl edildiği takdirde üretim maliyeti büyük oranda düşeceğinden, güherçilenin hem uygun fiyata elde edileceği, hem de saflık derecesinin dolayısıyla kalitesinin yüksek olacağı tecrübeler sonucu anlaşılmıştır. Bu sebeple 1851 yılında vilayet meclisince Bağdat Baruthanesi'nin dışında uygun bir yer tespit edilerek gerekli düzenlemelerin yapılmasına karar verilmiştir. Tayin olunan memurlar tarafından gerçekleştirilen keşif ve muayeneler sonucu böyle bir tesisin inşası 3367 kuruşa mâl olacaktır. Belirtilen meblağ baruthane hâsılatından fazla olması nedeniyle işe girişmek için mutlaka irade-i seniyye sadrına gerek duyulmaktaysa da Bağdat'ın İstanbul'a uzaklığı ve eyaletteki karışıklıklar nedeniyle çok miktarda baruta ihtiyaç duyulduğundan inşaat işlemlerine irade talebi öncesinde başlanmıştır. Ayrıca eski kâlhane mevcut büyük bakır kazan da bundan sonra kendisine lüzum olmayacağı gerekçesiyle satılarak elde edilen 5458 kuruş gelir olarak kaydedilmiştir.

Öne sürülen mazeretler ve konu üzerine Ticaret Nâzırıyla yapılan istişare sonucu belirtilen rakam makul görülerek, masrafları keşif bedelini aşmamak ve hangi

¹²¹ V.J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, çev. Salih Özbaran, Sayı 3, İstanbul 1973, s. 38-39.

¹²² Muzaffer Erdoğan, **a.g.m.**, s. 118; Ahmet Erdal, **a.g.t.**, s. 3; Birol Çetin, **a.g.e.**, s. 15; Zafer Gölen, **a.g.e.**, s. 16.

¹²³ Edward C. Clark, **a.g.m.**, s. 43; Rifat Önsoy, **a.g.e.**, s. 53.

senenin hangi emvalinden karşılandığı merkeze bildirilmek şartlarıyla binaların inşasına irade buyrulmuştur. Durum hakkında görüşü alınmak üzere *Barutçubaşı Ohannes*'e de müracaat olunmuştur. *Ohannes*, bu yöntemin daha önce Mısır'da uygulandığını, ancak kaliteli barut imaline elverişli güherçilenin üç derece tasfiyesinin şart olduğunu, sadece güneşte kılınan güherçilenin içinde hâlâ bir miktar tuz kaldığından güneş ısıyla istenilen neticenin elde edilemeyeceğini belirtmiştir. Tasfiye işlemlerinin iki derecesi güneşte, üçüncü derecesi kazanda gerçekleştirildiği takdirde güherçile tuzdan tamamen arındırılmış olacağından, bu sayede hem kuvvetli barut imali için kaliteli bir ham madde elde edilebileceğini, hem de geçmiş masraflara nazaran 2/3 oranında tasarruf sağlanabileceğini sözlerine eklemiştir. Keyfiyetin bir kez de bu gibi harp levazımatı hakkında geniş bilgisi olan *Namık Paşa*'ya sorulmasına ve ondan gelecek yanıt neticesinde gereğinin yapılmasına irade buyrulmuştur¹²⁴.

Tanzimat'ın ilanı sonrası askeri alandaki düzenlemeler çerçevesinde imparatorluğun önemli eyaletlerinde düzenli birliklerden oluşan ordular kurulmuştur. Bağdat Vilayeti'nde oluşturulan Altıncı Ordu da bunlardan biridir¹²⁵. 1863 yılında Altıncı Ordu'ya gerekli barutun tedariki için Bağdat Baruthanesi'nin mevcut kapasitesi yeterli olmadığından baruthanenin genişletilmesine ve mevcut güherçile kazanlarının artırılmasına karar verilmiştir. Bunlar için gerekli 109.600 kuruş Maliye Hazinesi'nden karşılanacaktır¹²⁶.

Bağdat Baruthanesi'nin kuruluş tarihi gibi ne zaman kapandığı hakkında da net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak en azından incelediğimiz dönem içerisinde aktif olduğuna dair belgeler mevcuttur¹²⁷.

¹²⁴ BOA, **MVL**, 330/29, 2 Ra 1268 (26 Aralık 1851); **C. AS**, 896/38573, 19 Ra 1268 (12 Ocak 1852); **İ. MVL**, 229/7866, 29 Ra 1268 (22 Ocak 1852); **C. AS**, 99/4508, 8 Ca 1268 (29 Şubat 1852).

¹²⁵ Bağdat Vilayeti'nde kurulan Altıncı Ordu'nun kuruluşu ve faaliyetleri üzerine Fatih Akyüz tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora tezi yapılmaktadır.

¹²⁶ BOA, **İ. DH**, 485/21996, Lef 6, 22 Z 1279 (10 Haziran 1863) tarihli irade; **MAD**, nr. 9252, s. 27-28; **MAD**, nr. 13671, s. 2.

¹²⁷ Bağdat Baruthanesi için Musul kükürt madeni civarında inşa olunan ocaklarda kükürt çıkarmak üzere lüzumu olan bir nefer ustanın bir an önce tedarik edilerek Musul'a gönderilmesine dair seraskerliğin sadareten talepte bulunması üzerine, sadaret gerekli muameleler için Maliye Nezareti'ne tezkire göndermiştir. BOA, **A. MKT. MHM**, 389/19 19 R 1284 (20 Ağustos 1867); Maliye Nezareti'nin, Bağdat Baruthanesi'nin R 1291 yılı havalesinin gönderildiğine dair tezkiresi: **MAD**, nr. 11108, s. 43 v.d.

3.2.8.2. Erzurum'da Baruthane İnşası

Yeniden inşası kararlaştırılan Anadolu hududu istihkâmları, yapımı tamamlandığında büyük çaplı şeshaneli toplarla teçhiz edileceğinden, bunların kullanacağı barutun tedariki meselesi gündeme gelmiştir. Mevcut istihkâmlardaki topların barutları ve cepaneleri İstanbul'daki baruthanelerden sağlanmaktaydı. Ancak yeni istihkâmlardaki toplar, sayı ve nitelik bakımından eskilerine oranla üstün olduklarından daha fazla baruta ihtiyaç duyacakları açıktı. İstihkâmların İstanbul'a uzaklığı büyük miktarda barutun bölgeye sevki, barutun maliyet fiyatından fazla nakliye masrafı doğuracağından 10 Nisan 1865 tarihinde Erzurum'da baruthane tesisine karar verildi¹²⁸. İnşa olunacak baruthane birkaç dibekten müteşekkil olacak ve tüm ham maddeleri civardan ucuz olarak tedarik edilebilecekti.

Baruthane ile birlikte inşası düşünülen dökümhane, çark hane, marangozhane ve demirhanenin toplam inşa masrafının 3500-4000 keseyi bulacağı tahmin edilmekteydi. Masraflar için gerekli meblağın binaların yapımı sürerken temini mümkün olabileceğinden, binaların inşasına başlanılmak üzere gerekli çizimlerin yapılması ve inşaatta çalışacak memurların tayini için kendisine yetki verilmesi hususunda Tophane-i Âmire Müşiri sadareten talepte bulunmuştu¹²⁹. Böylelikle devletin doğu hududunun yaklaşmakta olan Rus tehlikesine karşı güvenliği, mühimmat bakımından tamamıyla merkeze bağımlı olmaksızın sağlanabilecekti.

İstanbul Baruthanesi'nde 1852 yılında (R 1268) mevcut eşya ve fabrika edevatı¹³⁰.

Cins	Miktar
Vapur dibek kazanı (tam takım)	6 adet
Dibek vapuru	8 adet
Çift silindirli vapur tulumbası (tam takım)	1 adet
Kantar	5 adet
Barut ölçmek için sergi, vezne ve soba mahallerinde kantar	3 adet
Çark döndüren beygir	50 baş
Gav (öküz)	3 çift
Gav arabası	3 adet
Hinzır arabası	1 adet

¹²⁸ BOA, İ. DH, 535/37124, Lef 2, 14 Za 1281 (10 Nisan 1865).

¹²⁹ Tophane Müşirinin Sadarete arz tezkiresi, BOA, a.g.b., Lef 1, 20 L 1281.

¹³⁰ BOA, ML. d, nr. 724, s. 2-3.

Harik tulumbası (tam takım)	3 adet
Büyük Kâlhane de Mevcut Edevat	
Dökme demirden mamul kâl kazanı	8 adet
Bakır tulumba	7 adet
Bakır kepçe	3 adet
Demir çengel	3 adet
Bakır tulumba borusu	1 adet
Kalıp Kâlhane sinde Mevcut Edevat	
Dökme demirden kalıp kazanı	3 adet
Bakır kepçe	4 adet
Bakır kalıp tapası	54 adet
Demir çengel	2 adet
Silindirhanede Mevcut Edevat	
Demir silindir kazanı (tam takım)	6 adet
Silindir kutusu	38 adet
Sac kömür kutusu	75 adet
Silindir arabası (tam takım)	2 adet
Kükürthanede Mevcut Edevat	
İngiltere yapımı demir döküm kazan	3 adet
Demir kükürt kalıbı	11 adet
Ağaç kükürt kalıbı	30 adet
Barut Sobası Mahallinde Mevcut Edevat	
Demir soba kazanı	2 adet
Bakır tapa	500 adet
Barut Sergisinde Mevcut Edevat	
Yelken	3 adet
Girdeli vezn	22 adet
Kıl, delme deri ve bürüncekten mamul elek	22 adet
Tüm fabrikalarda kullanılmakta olan büyük ve küçük boylarda saplı ve girdeli	250 adet
Delme deri	16 adet
Barut keski si mahallinde takımıyla birlikte bakır destgâh	1 adet
Barut Mengenesinde Mevcut Edevat	
Büyük bakır mengene (tam takım)	18 adet
Yedek mengene vidası (tam takım)	1 adet
Kertehane de Mevcut Edevat	
Bakır bandrol kertes i	1 adet
Künye kertes i	1 adet
Dirhemiyle birlikte terazi (2 tanesi Fransa yapımı)	4 adet
Kerte tecrübes i için yerli şeyhane (takımıyla birlikte)	1 adet
Demirden mamul büyük ve küçük havan	2 adet
Grafometre	2 adet
Kısaç	3 adet
Tomar	2 adet
Sarı tenekeden mamul huni	1 adet
Bakır boru	1 adet
Barut hunisi	4 adet
Arabasıyla birlikte küçük havan	1 adet
Kerte hokkası	2 adet
Çilingirhanede Mevcut Edevat	

Demir mengene	5 adet
Demir örs	1 adet
Çark destgâhı	1 adet
Çekiç	8 adet
Kısaç	2 adet
Demir hadde	4 adet
Çilingir körüğü	1 adet
Matkap aletleri	1 adet
Marangozhanede Mevcut Edevat	
Hızar	2 adet
Küştere taşı	1 adet
Biley taşı	1 adet
Demirhanede Mevcut Edevat	
Büyük demir mengene	1 adet
Demir hadde mengersi	1 adet
Demirci körüğü	3 adet
Demir örs	4 adet
Kısaç	15 adet
Baskı	14 adet
Çekiç	8 adet
Makas	2 adet
Keski	4 adet
Dökümhanede Mevcut Edevat	
Dökümcü ocağı (takımıyla birlikte)	1 adet
Küçük bakır derecesi	8 adet
Terazili kantar	1 adet
Demir kısaç	5 adet
Büyük demir keski	1 adet
Büyük ocak maşası	1 adet
Büyük pota	6 adet
Ağaç cendere	1 adet

Azadlu Baruthanesi'nde 1852 yılında (Rumi 1268) mevcut eşya ve fabrika edevatının listesi¹³¹.

Cins	Miktar
Çark döndüren beygir	4 baş
Camız	2 baş
Gav	2 çift
Harik tulumbası ve borusu	2 adet
Büyük Kâlhane Mevcut Edevat	
Köhne bakırdan mamul güherçile kazanı	2 adet
Köhne bakırdan mamul güherçile tulumbası	2 adet
Silindirhanede Mevcut Edevat	
Demir silindir	31 adet
Demir silindir arabası (tam takım)	2 adet

¹³¹ BOA, **ML. d**, nr. 724, s. 4-5.

Kapaklarıyla birlikte sac silindir kutusu	14 adet
Ocak içerisinde takımıyla birlikte demir silindir kazanı	6 adet
Barut Sobası Mahallinde Mevcut Edevât	
Büyük imbik kazanı (kapak ve borularıyla birlikte)	1 adet
Sarı tenekeden barut tapası	700 adet
Takımıyla birlikte el destgâhı	1 adet
Barut karıştırmak için büyük ağaç huni	1 adet
Takımıyla birlikte İngiliz kantarı	1 adet
Mengenehanede Mevcut Edevat	
Demir mengene	2 takım
Tunç havanla birlikte barut keski destgâhı	2 adet
Bakır tahta	14 adet
Bakır tas	2 adet
Kertehanede Mevcut Edevat	
İngiltere yapımı havan	1 adet
Tunç havan	1 adet
Pirinç grafometre	2 adet
Fransa yapımı yaylı kerte	1 adet
İngiltere yapımı büyük barut vezni takımı	1 adet
Zeytinburnu Fabrikası mamulü yarım ay kerte	1 adet
Şişe ve imbik çeşitleri	35 adet
Güherçile numunesi tecrübesi için terazi ve dirhem	1 adet
Bandrol kertesı	1 adet
Zeytinburnu Fabrikası mamulü künye kertesı	1 adet
Marangozhanede Mevcut Edevat	
Küştere taşı	1 adet
Kırık ağaç demir çarkı	1 adet
Hızar	2 adet
Çilingirhane ve Demirhanede Mevcut Edevat	
Demir mengene	3 adet
Demir örs	3 adet
Demir hadde	12 adet
Boca demiri	4 adet
Burgu	1 adet
Somun miftahı	3 adet
Demirci körüğü	3 adet
Kısaç	16 adet
Makas	2 adet
Matkap evi	1 adet
İngiliz yafta takımı	1 adet
Adi yafta	1 adet
Büyük fiçı	1 adet
Çekiç	6 adet
Zimba ve keski	10 adet
Cıvata kalıbı	22 adet
Dökümhanede Mevcut Edevat	
Dökümcü körüğü	1 adet
Bakır derece	16 adet
Kısaç	10 adet

Kazan	2 adet
Demir mengene	1 adet
Matkap	1 adet
El körüğü	1 adet
Ağaç cendere	4 adet

İstanbul ve Azadlu Baruthaneleri'nde Ortalama Bir Yılda Sarf edilen Ham Madde Miktarı¹³²

	İstanbul Baruthanesi	Azadlu Baruthanesi
Güherçile	157.168 kıyye	157.168 kıyye
Kükürt	28.294 kıyye	28.294 kıyye
Aksöğüt Çubuğu Kömürü	110.920 kıyye	110.920 kıyye
Maden Kömürü	1.470.000 kıyye	45.000 kıyye
Funda Kömürü	1200 ayar	500 ayar
Meşe Kömürü	20.000 kıyye	15.000 kıyye
Odun	1000 çeki	250 çeki
Vapur, pnömomatik ve dibeklerin çarklarında kullanılacak zeytin yağı	1450 kıyye	1000 kıyye
Vapur, pnömomatik ve dibeklerin çarklarında kullanılacak çerviş yağı	800 kıyye	300 kıyye
Bezir yağı	200 kıyye	5 kıyye
Dibekler, atlar ve kâlhane için sünger	120 kıyye	50 kıyye
Barut yelkenlerine mahsus kirpas	3500 çile	1400 çile
Çarklar için Kastamonu astarı	18 top	20 top
Güherçile tecrübesi için sırma gümüş	100 çile	-
Keskin tiz-âb (kezzap-nitrik asit)	3 kıyye	-
Güherçile numunesini ayar için gerekli İngiltere'den satın alınacak ecza	30 şişe	-
Kaba kâğıt	3 top	-
İnce kâğıt	3 top	-
Vapur ve soba boruları macunu için solvent	5 kıyye	-
Üstübeç (beyaz kurşundan mamul onarım macunu)	30 kıyye	1 sandık
Silindirhane kapakları macunu için un	240 kıyye	-
Macun için toz ve aşı boya, mermer ve kireç	175 kuruşluk	-
Vapur kazanı derecesi için civa	10 kıyye	-
Nişadır	15 kıyye	-
Neft yağı	50 kıyye	25 kıyye
Kaynamış bezir yağı	50 kıyye	25 kıyye
Zımpara	10 kıyye	6-7 kıyye
Tebeşir	10 kıyye	-
Reçine	50 kıyye	-
Pamuk ipliği	15 kıyye	-
Sarı bal mumu	5 kıyye	-

¹³² BOA, MAD, 8942, s. 388-391.

Baruthanelere Güherçile Fabrikalarından Bir Yılda Gönderilen Güherçile Miktarı¹³³

Fabrika	Kıyye
Konya Güherçile Fabrikası	90.000
Kayseri Güherçile Fabrikası	55.000
Hezargrad Güherçile Fabrikası	82.000
Filibe ve Pazarcık Güherçile Fabrikası	22.000
Üsküb Güherçile Fabrikası	32.000
Toplam	281.000

Artık baruthanelerde barut, eski usûl tokmak çarklarıyla değil, pnömomatik çarklarıyla idare olunan güçlü taş dibekler vasıtasıyla kırılarak, imal edilmekteydi. İncelenen dönemde İstanbul Baruthanesi'ne Azadlu'dan daha fazla ödenek ayrıldığı görülmektedir. Bunda İstanbul Baruthanesi'nin o zamana kadar ihmal edilmişliğinin ve ordunun barut ihtiyacının ilerleyen zamanlarda tek bir modern imalathaneden karşılanamayacağını devlet ileri gelenlerince fark edilmesinin de etkisi olduğu düşünülebilir. Diğer önemli bir sebep de Avrupa'dan getirtilen buharlı makinelerin su gücüyle işleyen makinelere tercih edilmesidir. Çünkü su gücü, hayvan veya insan gücüne oranla daha etkin ve ekonomik olsa da sel, don, kuraklık gibi doğal nedenlerle her zaman aynı randımanın alınamayacak olması, dolayısıyla hidrolik enerjiye alternatif buhar gücünün yaygınlaştırılmaya çalışılması gösterilebilir. Ayrıca İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki barut işletmelerinin plânlı bir şekilde kapatılma sürecine girmesi sanayileşmede merkezileşme adımları olarak da değerlendirilebilir.

3.3. Tanzimat Devri Osmanlı Fişekhanelerinde İmal Faaliyetleri

XIX. Yüzyıl pek çok alanda olduğu gibi silah sanayiinde de köklü değişikliklerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda önceki bölümlerde değindiğimiz üzere sanayileşme sürecini başarıyla tamamlamış devletlerin modern silah imalathanelerinde üretilen yeni silahlar, eski modellerine oranla isabet, darbe gücü ve menzil bakımından daha etkili hâle gelmişlerdir. Kuşkusuz bu süreçte silahların kullandığı mühimmat da değişime uğramıştır.

¹³³ BOA, MAD, nr. 8944, s. 156.

Bahsi geçen yüzyılın başlarına kadar silahlar cephane olarak, namludan doldurularak sıkıştırılan barutun tahrikiyle fırlayan misket şeklindeki kurşun tanelerini kullanırken, aynı yüzyılın ortalarından itibaren silah mekanizmalarındaki değişikliklere paralel olarak ilk önce kâğıt veya ahşap tabanlı, daha sonra da metal kapsüller içerisinde barut ve kurşundan mürekkep fişek ve mermiler kullanmaya başlamışlardır.

Avrupa'nın önde gelen devletlerinin silah sanayiinde bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti'nin de bunlara kayıtsız kalmayacağı açıktır. Sürecin başlangıcında tahtta bulunan padişah II. Mahmud, selefleri gibi devletin bekâsının temininin güçlü, disiplinli ve çağın mamûlü silahlarla donatılmış bir orduyla sağlanabileceğini düşündüğünden, öncelikle hedeflerini gerçekleştirmede önünde en büyük engel olarak gördüğü yeniçeri ocağını kaldırmıştır. Daha sonra kurulmaya çalışılan düzenli ordu birlikleri Avrupa'dan getirilen ve bu silahlar model alınarak Tüfekhane-i Âmire'de üretilmeye çalışılan yeni silahlarla donatılmaya başlamıştır. İthal edilen yeni silahların kullandığı cephaneler farklı olduğu için ilk zamanlarda bunlar da ithal sûretiyle temin edilmiştir. Ancak bu yöntemin uzun vadede maliyet açısından hazineyi yıpratacağı düşüncesiyle yerli fişek üretimine geçilmesinin sağlıklı olacağı kararına varılarak 1830 yılında İstanbul Baruthanesi sınırları içerisinde fişek imal ve imla olunabilecek, bunların konulacağı sandıkların muhafaza edilebileceği mahzen ve amelelerin kalacağı koğu su da içine alan bir fişekhane kompleksi inşasına irade buyrulmuştur¹³⁴. Baruthane-i Âmire Nâzırı *Said Efendi* nezaretinde Ser Mîmarân-ı Hassa *Abdülhalim Efendi* tarafından yaptırılan, tamamı 2.693.201 kuruşa mâlolan fişekhane 1831 yılı içerisinde tamamlanarak faaliyete

¹³⁴ BOA, **MAD.**, nr. 8960, s. 293-294. Yüzyılın başlarına kadar fişekler genellikle saltanat düğünleri, şenlik, bayram vs. günlerde eğlence ve aydınlatma amaçlarıyla, top güllerini fırlatmada yardımcı unsur olarak kullanılıyordu. Tüfek cephanesi olarak kullanılanları ise kalibrasyon kaygısından uzak ham kurşun ve baruttan müteşekkil ibtidai şeylerdi. Bu nedenle imalleri için teferruatlı bir atölyeye ihtiyaç duyulmamaktaydı. Tam olarak hangi yılda inşa edildiğini bilememekle birlikte, 1759 yılına ait kayıtlarda İstanbul surları dışındaki İskender Çelebi Bahçesi sınırları dâhilinde Yenikapı Mevlevihanesi ile Silivrikapı arasında bir fişekhanenin varlığından bahsedilmektedir. **KK. d.**, nr. 6661, s. 2; **MAD**, nr. 3984, s. 2-8. Bunun haricinde XVIII yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında Tersane-i Âmire dâhilinde Bahriye Fişekhanesi; Hasköy'deki Humbarahane'de de 1790'larda inşa edilmiş humbaralar tarafından atılan gülle, salkım, misket gibi bomba türlerinin imal edildiği bir gülle dökümhanesi-fişekhane bulunmaktadır. William Wittman, **Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801 in Company with the Turkish Army and the British Military Mission**, London 1803, s. 41.

geçmiştir. Avrupa'dan pey der pey getirilmekte olan tezgâhlarda yine Avrupalı uzmanlar nezaretinde fişek imaline başlanmıştır.

Abdülmecid ve Abdülaziz'in saltanatı yıllarında da faaliyet gösteren bu fişekhane, Zeytinburnu'ndaki fabrikalar yerleşkesi içerisinde ve Karaağaç'taki (Kırkağaç) modern fişek ve kapsül fabrikalarının kuruluşuyla biraz daha geri planda kalmıştır.

3.3.1. Karaağaç'ta Yeni Bir Fişekhane: Kırkağaç Fişekhanesi İnşa Ediliyor

İngiltere'nin İstanbul Sefiri *Ponsonby*'nin isteği üzerine, İngiltere Devleti tarafından İngiliz Ordusu Topçu subaylarından *Captain Williams* ve maiyetindeki 1 mülazım ve 4 çavuş 1841 yılında İstanbul'a gönderilmiştir. İngiltere Devleti'nce İstanbul'a gönderilmelerindeki temel amaç, Osmanlı topçu birliklerinde mevcut Fransa ve Avusturya nüfuzunu kırarak, İngiliz usûlünü yerleştirmektir. *Williams*, ilk önce İstanbul'daki top imalathanelerini ve istihkâmlarını gezip incelemelerde bulunduktan sonra bir layıha kaleme almıştır. Osmanlı idarî makamları, mevcut Prusya usûlünden vazgeçilmeyeceğini, ancak İngiltere Devleti tarafından gönderilen bu heyetin İngiltere'ye gönderilmelerinin de hoş bir davranış olmayacağını düşünerek *Captain Williams* ve maiyetindekilerin Tophane-i Âmire'ye bağlı Tüfekhane, Humbarahane ve Fişekhane için bir kısmı yine İngiltere Devleti tarafından hediye olarak gönderilen, bir kısmı da satın alım yoluyla tedarik edilen makine ve aparatlarının kurulum ve denetimlerini üstlenmek ve bu konuda topçu neferlerini eğitmek üzere görevlendirilmelerine karar vermiştir¹³⁵.

Williams, özellikle Osmanlı ordularında kullanılan harp mühimmatının standart olmayışından yakınarak, bunların yeni icat top ve tüfeklerde kullanımının sorun yaratacağına dikkat çekmiştir. Tek tip cephane imal etmek üzere kurulacak fişek imalathanesi için fazla masrafa gerek duyulmayacağını, bunun için mevsimin de gayet uygun olduğunu, *Sanayii-i Nariyye-i Harbiye* adlı eser de İngilizceden Türkçeye çevrilmişken Karaağaç veya başka bir münasip mahalde birkaç çadır

¹³⁵ BOA, İ. HR, 10/488, 14 Ra 1257 (6 Mayıs 1841) tarihli irade.

kurulup, birkaç topçu askeri de tayin edilerek tesisi hemen faaliyete geçirebileceğini ifade etmiştir¹³⁶.

Williams'ın bu sözlerinden hareketle bahsedilen fişek imalathanesinin kurulmasının uygun olabileceğine, *Williams*'ın fişekhanenin kuruluşunda ve burada imal edilecek mühimmatın kontrolünde görev alması hususunda kendisinden istifade edileceğine, ancak bundan önce bahsettiği konu üzerine bir takım tahkikat gerçekleştirildikten sonra gereken izin kendisine verileceği irade buyrulmuştur¹³⁷.

Fişek imalatinin önemine binaen, bunun derme çatma binalarda yürütülmesinin doğru olmayacağı düşünülerek, 1844 yılı Sonbaharında imalathanenin daha düzgün ve geniş bir şekilde inşa edilmesine karar verilmiştir. İnşaat mahalli olarak Haliç'te bulunan Karaağaç'taki Lağım Kasrı civarı seçilmiştir. Bu fişekhane bir bakıma daha önce Hasköy'de faaliyet gösteren, ancak on sekizinci yüzyıl sonunda geçirdiği yangın nedeniyle kullanılamaz hâle gelen Humbarahane Fişekhanesinin yerini doldurmak üzere inşa edilecektir. Maliyetine dair hazırlanan keşif defterine göre, inşa olunacak fişekhanenin etrafına meydana gelebilecek yangın ve patlamaların dışarı sıçramasını önlemek amacıyla toplam 270 m uzunluğunda, 4,5 m yüksekliğinde ve 75 cm derinliğinde çepeçevre kâgir muhafaza duvarı örülecektir. Avlunun içerisine fişek imaline mahsus her biri 45 m² genişliğinde 10 göz kâgir oda inşa olunacaktır. Bu binaların iki ucuna 112'şer m² genişliğinde bir ambarla, bürokratik ve mali işlerin yürütüleceği kalem odaları inşa edilecektir. Üzerleri çatı ile örtülecek binaların toplam maliyetinin 103.510 kuruş olacağı tahmin edilmektedir¹³⁸.

Sultan II. Mahmud döneminde Yenikapı'da yeniden inşa edilen Zeytinburnu Fişekhanesi, Sultan Abdülmecid döneminde Haliç Karaağaç'ında inşa edilen Karaağaç (Kırkağaç) Fişekhanesi ile Tophane ve Tüfekhane içerisindeki küçük atölyeler Sultan Abdülmecid devrinde faaliyette olan fişek imalathaneleridir. Bu fişekhanelerde Avrupa'dan getirtilen makine ve alet-edevatla ordunun ihtiyacı olan mühimmatı üretmeye gayret sarf edilmiştir.

¹³⁶ BOA, **İ. HR.**, 17/815, Lef 2.

¹³⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 3, 19 Ra 1258 (1 Mayıs 1842) tarihli irade.

¹³⁸ BOA, **ML. MSF**, nr 6147, s. 2.

**Abdülmedid'in Saltanatının Başlangıcından Kırım Savaşı'nın Ortalarına Kadar
İmal Edilen Kurşunlu Fişek Miktarı¹³⁹**

Cins	Dökülen kurşun (kırye)	Mamul fişek (adet)	İmal ücreti (kuruş)	İmal tarihi
172.700 adet 5 dirhemlik kurşunlu, 6400 adet 6 dirhemlik kurşunlu, 754.500 adet 7 dirhemlik kurşunlu fişek	15.925	933.600	11.670	Haziran-Temmuz 1839
5 dirhemlik kurşunlu fişek	3811	293.200	3665	Temmuz-Ağustos 1839
Keza	5157	396.750	4959	Ağustos-Eylül 1839
Harbiye ambarında yeterli fişek kâğıdı bulunduğu halde, Darbhaneden gerekli kurşun verilmediğinden bu dönemde fişek imal edilmemiştir.	-	-	-	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1839
7 dirhemlik kurşunlu fişek	2540	141.120	1764	Aralık 1839-Ocak 1840
Keza	7393	410.750	5134	Ocak 1840
-	-	-	-	Şubat-Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Temmuz 1840
7 dirhemlik kurşunlu fişek	6879	382.200	4777	Ağustos 1840
148.410 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 309.000 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	6681	457.410	5717	Eylül-Ekim 1840
456.980 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 1.784.560 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	31.425	2.241.550	29.140	Kasım-Aralık 1840
800.790 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 777.490 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	24.921	1.578.280	20.517	Ocak-Şubat 1841
499.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 842.360 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	19.932	1.341.360	17.437	Şubat-Mart 1841
7 dirhemlik kurşunlu fişek	11.320	628.910	8175	Mart-Nisan 1841
-	-	-	-	Nisan-Mayıs-Haziran 1841
7 dirhemlik kurşunlu fişek	9967	553.750	7198	Haziran-Temmuz 1841
Keza	11.640	646.700	8407	Temmuz-Ağustos 1841
Keza	16.172	898.460	11.679	Ağustos-Eylül 1841
Keza	11.991	666.200	8660	Eylül-Ekim-Kasım 1841
Keza	12.982	721.270	9376	Kasım-Aralık 1841
Keza	6672	370.710	4819	Aralık 1841-Ocak 1842
246.240 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 277.660 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	8041	523.900	6810	Ocak-Şubat 1842

¹³⁹ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 86, 89, 92, 102, 104, 147, 152, 159, 166, 168, 175, 177, 179, 182, 188, 191, 194, 197, 199, 200-201, 205, 207, 210, 215, 217, 219. **ML. MSF**, nr 1939, s. 2, **MAD**, nr. 8926, s. 157. **MAD**, nr. 8943, s. 3, 12, 16, 23, 27, 31, 35, 40, 45, 55, 61, 65, 71, 76, 81, 86, 91, 95, 99, 103, 107, 110, 115, 119, 124, 139. **C. AS**, 184/7969, Lef 5, s. 3/a; **MAD**, nr. 8943, s. 57; **C. AS**, 827/35248, Lef 1 s. 2/a; Lef 3; **MAD**, nr. 8943, s. 129. **C. AS**, 642/ 27019, Lef 1; **MAD**, nr 8943, s. 134. **MAD**, nr. 8932, s. 4, 9, 14, 20, 28, 34, 41, 46, 52, 61, 67, 73, 80, 86, 93, 95, 106, 111, 115, 121, 131, 140, 147, 155, 163, 173, 182, 192, 200, 209, 218, 227, 235. **MAD**, nr. 8934, s. 5, 12, 18, 25, 32, 40, 48, 55, 58, 71.

5 dirhemlik kurşunlu fişek	9631	740.920	9621	Şubat-Mart 1842
162.130 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 260.660 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	6306	422.790	5496	Mart-Nisan 1842
10.450 adet 6 dirhemlik kurşunlu, 818.860 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	10.807	829.310	10.781	Nisan-Mayıs 1842
190.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 215.900 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	6226	405.900	5276	Mayıs-Haziran 1842
7 dirhemlik kurşunlu fişek	4113	228.500	2970	Haziran-Temmuz 1842
393.250 adet 7 dirhemlik piyade tüfek, 120.830 adet 7 dirhemlik filinta, 19.200 adet 7 dirhemlik piştov fişegi	9599	533.280	-	Temmuz-Ağustos 1842
243.650 adet 7 dirhemlik piyade tüfek, 68.800 adet 7 dirhemlik piştov, 121.680 adet 5 dirhemlik piştov fişegi	7255	434.130	5643	Ağustos-Eylül 1842
7 dirhemlik kurşunlu piyade fişegi	2326	129.240	1680	Eylül-Ekim 1842
7 dirhemlik kurşunlu fişek	8898	494.360	6426	Ekim-Kasım 1842
-	-	-	-	Kasım-Aralık 1842
7 dirhemlik kurşunlu fişek	3222	179.000	2380	Aralık 1842-Ocak 1843
-	-	-	-	Ocak-Şubat 1843
7 dirhemlik kurşunlu fişek	11.497	638.760	8495	Şubat-Mart 1843
241.640 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 62.960 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	5168	304.600	4051	Mart-Nisan 1843
7 dirhemlik kurşunlu fişek	4141	230.100	3060	Nisan-Mayıs 1843
Keza	6501	361.220	4804	Mayıs-Haziran 1843
Keza	8668	481.600	6405	Haziran-Temmuz 1843
Keza	6587	365.960	4867	Temmuz-Ağustos 1843
588.670 adet talim fişegi, 102.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu fişek	1836	690.670	3004	Ağustos-Eylül 1843
7 dirhemlik kurşunlu fişek	4518	251.000	3335	Eylül-Ekim-Kasım 1843
Keza	6084	338.000	4495	Kasım-Aralık 1843-Ocak 1844
Keza	3366	187.000	2487	Ocak-Şubat 1844
38.000 adet 7 dirhemlik, 161.000 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	2777	199.000	2646	Şubat-Mart 1844
120.400 adet 5 dirhemlik filinta, 86.400 adet 5 dirhemlik tabanca, 31.020 adet 7 dirhemlik tabanca fişegi	3246	237.820	3163	Mart-Nisan 1844
97.000 7 dirhemlik tüfek, 109.980 7 dirhemlik filinta fişegi	3725	206.980	2753	Nisan-Mayıs 1844
70.500 adet 7 dirhemlik filinta, 155.200 adet 5 dirhemlik filinta fişegi	3286	225.700	3000	Mayıs-Haziran 1844
120.400 adet 5 dirhemlik filinta, 121.600 adet 5 dirhemlik kurşunlu tabanca fişegi	3146	242.000	3218	Haziran-Temmuz 1844
5 dirhemlik kurşunlu fişek	2784	214.200	2848	Temmuz-Ağustos 1844
63.000 adet 5 dirhemlik kurşunlu filinta, 955.270 adet talim fişegi	819	1.018.270	-	Ağustos-Eylül 1844
85.400 adet 5 dirhemlik kurşunlu filinta, 2.162.500 adet talim fişegi	1110	2.247.900	-	Eylül-Ekim 1844
117.000 adet 7 dirhemlik, 77.000 adet 5	3107	194.000	2580	Ekim-Kasım-Aralık

dirhemlik kurşunlu fişek				1844
270.000 adet 7 dirhemlik, 35.000 adet 5 dirhemlik fişek	5315	305.000	4056	Aralık 1844-Ocak 1845
5 dirhemlik kurşunlu fişek	4297	330.600	4396	Ocak-Şubat 1845
7 dirhemlik kurşunlu fişek	3852	214.000	2846	Şubat-Mart 1845
244.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 22.400 adet 5 dirhemlik kurşunlu fişek	4683	266.400	3543	Mart-Nisan 1845
81.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 205.800 adet 5 dirhemlik kurşunlu, 720.000 adet talim fişeği	4133	1.006.800	5830	Nisan-Mayıs-Haziran 1845
19.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 1.749.000 adet talim fişeği	342	1.768.000	5149	Haziran-Temmuz 1845
95.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 1.140.400 adet talim fişeği	1710	1.235.400	4456	Temmuz-Ağustos-Eylül 1845
7 dirhemlik kurşunlu fişek	12.294	683.000	9083	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1845
163.000 adet 7 dirhemlik kurşunlu, 492.500 adet talim fişeği	2934	655.500	3546	Aralık 1845-Ocak 1846
7 dirhem kurşunlu fişek	3456	192.000	2553	Ocak-Şubat 1846
146.000 adet 7 dirhem kurşunlu, 145.000 adet talim fişeği	2628	291.000	2347	Şubat-Mart 1846
39.000 adet 7 dirhem kurşunlu, 450.000 adet talim fişeği	702	489.000	1778	Mart-Nisan 1846
Talim fişeği	-	1.382.500	3871	Nisan-Mayıs-Haziran 1846
Keza	-	1.207.000	3379	Haziran-Temmuz 1846
Keza	-	756.250	2117	Temmuz-Ağustos-Eylül 1846
80.000 adet 7 dirhem kurşunlu, 797.500 adet talim fişeği	1440	877.500	3297	Eylül-Ekim 1846
250.000 adet tüfek, 1100 adet filinta, 1200 adet tabanca fişeği (hepsi 7'şer dirhem kurşunlu)	4541	252.300	3355	Ekim-Kasım 1846
7 dirhem kurşunlu fişek	3042	169.000	2247	Kasım-Aralık 1846
-	-	-	-	Aralık 1846-Ocak 1847
7 dirhem kurşunlu fişek	2898	161.000	2141	Ocak-Şubat 1847
7, 6 ve 4 dirhem kurşunlu fişek	12.301	847.040	11.265	Şubat-Mart 1847
7 ve 5 dirhem kurşunlu fişek	14.024	784.900	10.439	Mart-Nisan-Mayıs 1847
117.500 adet 5 dirhem kurşunlu, 534.900 adet 4 dirhem kurşunlu fişek	7144	652.400	8676	Mayıs-Haziran-Temmuz 1847
487.200 adet 7 dirhem kurşunlu, 100.800 adet 5 dirhem kurşunlu fişek	7392	588.000	7820	Temmuz-Ağustos 1847
492.800 adet 7 dirhem kurşunlu, 302.400 adet 5 dirhem kurşunlu fişek	9581	795.200	10.576	Ağustos-Eylül 1847
238.080 adet 8 dirhem kurşunlu, 318.000 adet 7 dirhem kurşunlu, 734.250 adet talim fişeği	9414	1.290.330	9451	Eylül-Ekim-Kasım 1847
360.000 adet piyade, 225.500 adet filinta, 56.400 adet tabanca fişeği (hepsi 7'şer dirhem kurşunlu)	11.554	641.900	8537	Kasım-Aralık 1847 Ocak 1848
7 dirhem kurşunlu fişek	3924	118.000	2899	Ocak-Şubat 1848
-	3438	191.000	2540	Şubat-Mart 1848

836.000 adet 7 dirhem kurşunlu, 253.360 adet 5 dirhem kurşunlu fişek	18.341	1.089.360	14.488	Mart-Nisan-Mayıs-Haziran 1848
184.800 adet 7 dirhem kurşunlu, 423.680 adet 5 dirhem kurşunlu, 796.200 adet 4 dirhem kurşunlu, 99.000 adet talim fişegi	17.197	1.503.680	18.959	Haziran-Temmuz-Ağustos 1848
936.960 adet 5 dirhem kurşunlu + 182.400 adet 4 dirhem kurşunlu fişek	14.095	1.119.360	14.887	Ağustos-Eylül 1848
982.000 adet 7 dirhem kurşunlu filinta, 589.600 adet 7 dirhem kurşunlu tabanca, 161.280 adet 5 dirhem kurşunlu tabanca, 615.000 adet talim fişegi	30.385	2.347.880	-	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1848
2.410.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade tüfeği, 279.040 adet 5 dirhem kurşunlu tabanca, 843.000 adet talim fişegi	47.000	3.532.040	-	Aralık 1848 Ocak-Şubat-Mart 1849
7şer dirhem kurşunlu 396.000 adet piyade tüfeği fişegi, 416.900 adet filinta fişegi, 500.200 adet tabanca fişegi, 6 dirhem kurşunlu 138.240 adet başıbozuk fişegi, 5 dirhem kurşunlu 198.870 adet başı bozuk fişegi	28.363	1.650.210	21.947	Mart-Nisan-Mayıs-Haziran 1849
679.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam tüfeği, 410.880 adet 5 dirhem kurşunlu tabanca, 2.778.500 adet talim fişegi	17.563	3.868.380	22.274	Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1849
4.325.200 adet talim fişegi, 271.360 adet 6 dirhem kurşunlu başıbozuk fişegi, 320.400 adet 4 dirhem kurşunlu başıbozuk fişegi, 256.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam tüfeği fişegi	12.178	5.172.960	32.900	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1849
261.120 adet 5 dirhem kurşunlu başıbozuk fişegi, 6400 adet 6 dirhem kurşunlu başıbozuk fişegi, 1.344.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam fişegi	27.685	1.611.520	21.422	Aralık 1849 Ocak-Şubat-Mart 1850
138.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam tüfeği fişegi, 2.109.750 adet talim fişegi	2484	2.247.750	12.383	Mart-Nisan-Mayıs 1850
Bend ettirilen kurşunlu piyade nizam fişegi	17.604	978.000	12.000	Mayıs-Haziran-Temmuz 1850
112.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam fişegi, 796.000 adet talim fişegi	2016	908.000	5469	Temmuz-Ağustos-Eylül 1850
152.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam fişegi, 753.600 adet talim fişegi	2736	905.600	5789	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1850
1.885.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam fişegi, 346.500 adet 7 dirhem kurşunlu filinta fişegi, 419.860 adet 5 dirhem kurşunlu başı bozuk fişegi, 112.800 adet 7 dirhem kurşunlu tabanca fişegi, 624.200 adet talim fişegi	42.197	3.388.340	39.883	Aralık 1850 Ocak-Şubat-Mart 1851
187.200 adet 7 dirhem kurşunlu tabanca fişegi, 1.318.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam fişegi, 256.080 adet 5 dirhem kurşunlu başıbozuk fişegi	30.422	1.761.280	23.425	Mart-Nisan-Mayıs-Haziran 1851
862.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam fişegi, 742.400 adet 5 dirhem kurşunlu başıbozuk fişegi	25.166	1.604.400	21.338	Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1851
314.880 adet 6 dirhem kurşunlu, 401.840	16.228	1.299.920	17.288	Eylül-Ekim-Kasım-

adet 5 dirhem kurşunlu, 583.200 adet 4 dirhem kurşunlu başıbozuk fişeği				Aralık 1851
178.800 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam, 50.400 adet 7 dirhem kurşunlu tabanca, 238.080 adet 5 dirhem kurşunlu başıbozuk, 1.050.000 adet talim fişeği	7220	1.517.280	11.464	Aralık 1851 Ocak-Şubat-Mart 1852
842.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam, 290.560 adet 5 dirhem kurşunlu muvazzaf, 70.200 adet 4 dirhem kurşunlu muvazzaf, 224.400 adet 7 dirhem kurşunlu filinta, 16.800 adet 7 dirhem kurşunlu tabanca fişeği	23.380	1.443.960	19.204	Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 1852
1.268.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam, 870.400 adet 5 dirhem kurşunlu başıbozuk, 2.623.500 adet talim fişeği	34.139	4.761.900	42.869	Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1852 Ocak 1853
363.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam, 3.328.000 adet 5 dirhem kurşunlu muvazzaf fişeği	49.797	3.691.000	49.090	Ocak-Şubat-Mart 1853
1.793.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam, 120.000 adet 6 dirhem kurşunlu muvazzaf, 552.500 adet 5 dirhem kurşunlu, 386.400 adet 4 dirhem kurşunlu fişek	45.373	2.851.900	37.930	Mart-Nisan-Mayıs 1853
9.560.000 adet 7 dirhem kurşunlu piyade nizam, 542.400 adet 6 dirhem kurşunlu muvazzaf, 2.431.900 adet 5 dirhem kurşunlu, 441.000 adet 4 dirhemlik kurşunlu fişek	216.732	12.975.300	172.571	Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1853
8.542.240 adet 8 dirhem kurşunlu kapsüllü nizam, 4.571.000 adet 7 dirhem kurşunlu çakmaklı nizam, 397.600 adet 6 dirhem kurşunlu, 4.796.400 adet 5 dirhem kurşunlu, 1.298.400 adet 4 dirhem kurşunlu, 204.800 adet 3 dirhem kurşunlu muvazzaf	341.181	19.810.440	263.478	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1853 Ocak-Şubat-Mart 1854

Fişeklerin Yapımında Harbiye Anbarı Mevcudundan Sarf Edilen Malzemeler

	Kurşun (kıyye)	Nev-icad Fişek Kâğıdı (top)	Eski Fişek Kâğıdı (top)	Siyah Barut (kantar)
Haziran-Temmuz 1839	17.517	265	Hartuç kâğıdı 116,5	180 ¹⁴⁰
Temmuz-Ağustos 1839	4192	83,5	Kaba kâğıt 36,5	45
Ağustos-Eylül 1839	5672	112,5	Kaba kâğıt 49,5	60,5
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1839	-	-	-	-
Aralık 1839-Ocak 1840	2794	40	Hartuç kâğıdı 18	29,5
Ocak 1840	8132	116,5	Kaba kâğıt 51	86
Şubat-Mart-Nisan-Mayıs-	-	-	-	-

¹⁴⁰ BOA, **MAD**, nr. 8926, s. 87, 90, 93, 102, 104, 148, 154, 163, 167, 170, 177, 179, 181, 184, 191, 193, 198, 200, 202, 206, 209, 211, 216, 218, 221. **ML. MSF**, nr. 1939, s. 4; **MAD**, nr 8926, s. 159. BOA, **MAD**, nr. 8943, s. 4-5, 10, 13, 18, 24, 29, 33, 37, 42, 47, 56, 58, 63, 67, 73, 78, 83, 88, 92, 96, 101, 105, 108, 112, 116, 121, 126, 131, 136, 141. **MAD**, nr. 8932, s. 5, 10, 15, 21, 30, 36, 42, 48, 53, 63, 68, 74, 81, 88, 94, 98, 107, 112, 116, 124, 133, 142, 149, 157, 165, 175, 184, 194, 202, 211, 219, 229, 236. **MAD**, nr. 8934, s. 6, 13, 19, 26, 33, 42, 50, 56, 60, 71.

Haziran-Temmuz 1840				
Ağustos 1840	7567	108,5	Kaba kâğıt 48	69,5
Eylül-Ekim 1840	7357	130	Kaba kâğıt 60,5	69
Kasım-Aralık 1840	34.567	636	Hartuç kâğıd 297	326
Ocak-Şubat 1841	32.473	448,5	Hartuç kâğıd 209	251
Şubat-Mart 1841	21.925	398,5	Mhfz ve sargı 180	205,5
Mart-Nisan 1841	12.452	178	Mhfz ve sargı 98	114
Nisan-Mayıs-Haziran 1841	-	-	-	-
Haziran-Temmuz 1841	10.964	157,5	Mhfz ve sargı 72,5	100,5
Temmuz-Ağustos 1841	12.804	183,5	Mhfz ve sargı 85	117,5
Ağustos-Eylül 1841	17.789	255	Mhfz ve sargı 119	163
Eylül-Ekim-Kasım 1841	13.190	189,5	Mhfz ve sargı 88,5	121
Kasım-Aralık 1841	14.281	217	Mhfz ve sargı 109	131
Aralık 1841-Ocak 1842	7340	140	Mhfz ve sargı 56	67
Ocak-Şubat 1842	8845	198	Mhfz ve sargı 79	82,5
Şubat-Mart 1842	10.595	280,5	Mhfz ve sargı 112,5	101
Mart-Nisan 1842	25.928	224,5	-	65
Nisan-Mayıs 1842	11.887	440	-	112
Mayıs-Haziran 1842	6849	215,5	-	64
Haziran-Temmuz 1842	4524	121	-	41,5
Temmuz-Ağustos 1842	10.558	283	-	91
Ağustos-Eylül 1842	7926	230	-	64,5
Eylül-Ekim 1842	2559	71,5	-	23,5
Ekim-Kasım 1842	9788	262	-	89,5
Kasım-Aralık 1842	-	-	-	-
Aralık 1842-Ocak 1843	3544	-	115,5	32,5
Ocak-Şubat 1843	-	-	-	-
Şubat-Mart 1843	12.647	80	97,5	116
Mart-Nisan 1843	5684	61,5	24	50,5
Nisan-Mayıs 1843	4555	29	35	41,5
Mayıs-Haziran 1843	7152	46,5	55	45,5
Haziran-Temmuz 1843	9535	73	61,5	87,5
Temmuz-Ağustos 1843	7246	46,5	55,5	66
Ağustos-Eylül 1843	2019	13	207	90,5
Eylül-Ekim-Kasım 1843	4969	32	38,5	45,5
Kasım-Aralık 1843-Ocak 1844	6697	43,5	51,5	61
Ocak-Şubat 1844	3702	24	28,5	34
Şubat-Mart 1844	3054	25	67,5	28,5
Mart-Nisan 1844	3571	30,5	36,5	29
Nisan-Mayıs 1844	4108	26,5	31,5	29,5
Mayıs-Haziran 1844	3615	29	32,5	24
Haziran-Temmuz 1844	3460	31	544,5	29,5
Temmuz-Ağustos 1844	3063	27,5	37,5	29
Ağustos-Eylül 1844	900	8,5	317,5	138,5
Eylül-Ekim 1844	1221	11	1021	306,5
Ekim-Kasım-Aralık 1844	3417	25	35,5	31,5
Aralık 1844-Ocak 1845	5846	39,5	56,5	53,5
Ocak-Şubat 1845	4228	42,5	58	45
Şubat-Mart 1845	4237	29,5	38	38
Mart-Nisan 1845	5151	34	49,5	46
Nisan-Mayıs-Haziran	4546	36,5	283	130,5

1845				
Haziran-Temmuz 1845	376	2,5	566,5	241
Temmuz-Ağustos-Eylül 1845	1981	12	407,5	172,5
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1845	13.523	87	126,5	122
Aralık 1845-Ocak 1846	3227	21	188	96
Ocak-Şubat 1846	3801	24,5	35,5	34
Şubat-Mart 1846	2890	18,5	25,5	45
Mart-Nisan 1846	772	5	159	68
Nisan-Mayıs-Haziran 1846	-	-	445	188,5
Haziran-Temmuz 1846	-	-	388,5	137
Temmuz-Ağustos-Eylül 1846	-	-	247,5	90
Eylül-Ekim 1846	1584	10	271	111,5
Ekim-Kasım 1846	4995	32	46,5	45
Kasım-Aralık 1846	3346	21,5	31,5	30
Aralık 1846-Ocak 1847	-	-	-	-
Ocak-Şubat 1847	3187	20	30	28
Şubat-Mart 1847	13.531	108	151	105
Mart-Nisan-Mayıs 1847	15.426	Krşnlu fşek kğd 100	Tlim fşk kğd 142,5	90,5
Mayıs-Haziran-Temmuz 1847	7858	" 83	" 111,5	65
Temmuz-Ağustos 1847	8131	" 75	" 113	71
Ağustos-Eylül 1847	10.539	" 101,5	" 139	88,5
Eylül-Ekim-Kasım 1847	10.355	" 71	" 357	155
Kasım-Aralık 1847-Ocak 1848	12.705	" 82	" 118	101
Ocak-Şubat 1848	4316	" 28	" 45,5	85
Şubat- Mart 1848	3781	" 24,5	" 35,5	32
Mart-Nisan-Mayıs- Haziran 1848	20.175	" 139	" 984	180
Haziran-Temmuz-Ağustos 1848	18.913	" 179	" 278	156
Ağustos-Eylül 1848	15.505	" 142,5	" 195	131,5
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1848	33.423	" 126	" 474	294
Aralık 1848 Ocak-Şubat- Mart 1849	51.707	-	" 889,5	578
Mart-Nisan-Mayıs- Haziran 1849	21.199	" 448,5	" 205,5	225,5
Haziran-Temmuz- Ağustos-Eylül 1849	19.319	" 296,5	" 755	522
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1849	13.395	" 220	" 1126	(ince barut) 650
Aralık 1849 Ocak-Şubat- Mart 1850	30.453	" 419	-	277,5
Mart-Nisan-Mayıs 1850	2732	" 36	" 549	263,5
Mayıs-Haziran-Temmuz 1850	19.364	" 254,5	-	-
Temmuz-Ağustos-Eylül 1850	2217	" 29	" 207	119,5
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık	3009	" 39,5	196	121

1850				
Aralık 1850 Ocak-Şubat-Mart 1851	53.705,5	" 882	" 181,5	184
Mart-Nisan-Mayıs-Haziran 1851	32.463	" 459,5	-	310,5
Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1851	27.682	" 588,5	-	254
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1851	19.050	" 467,5	-	146
Aralık 1851 Ocak-Şubat-Mart 1852	7942	" 437	-	199
Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 1852	26.411	3477	-	221
Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1852 Ocak 1853	37.553	" 820	" 751	645
Ocak-Şubat-Mart 1853	54.777	" 1410	-	461
Mart-Nisan-Mayıs 1853	49.911	" 742	-	431
Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1853	238.405	" 3378	Mhfzlık 1608	2078,5
Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1853 Ocak-Şubat-Mart 1854	375.701	7592,5	-	2699

Tablolardan da anlaşılacağı üzere İstanbul'daki fişekhanelerde Tanzimat Döneminin ilk zamanlarında piyade neferlerince kullanılmakta olan *misket tüfeklerine* mahsus kâğıt içerisinde barut ve küre şeklinde kurşundan müteşekkil fişekler üretiliyordu. Osmanlı Ordusu'nda 1840 model *kapsüllü tüfeklere* geçiş 1840'ların sonunda ancak mümkün olabildiği için bunların kullandığı fişeklerin imaline de on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı sona ererken başlanabildi. Fişeklerde kullanılan kurşunların kalibresine bakılacak olursa genelde üç tip fişek üretildiği görülür. Bunlar 7 dirhem kurşunlu *piyade tüfeği* fişeği, 6 ila çoğunlukla 5 dirhem kurşunlu *filinta* veya *piştov (tabanca)* fişeği, 4 ve 5 dirhem kurşunlu başıbozuk neferi ve muvazzaf neferlere verilen ve aynı adla adlandırılan fişeklerdir. Bunlar haricinde kurşun içermeyen ve talimlerde kullanılan talim fişekleri de üretilmektedir. Paragrafın başında belirttiğimiz kapsüllü tüfeklere mahsus 8 dirhem kurşunlu kapsüllü fişekler ise ancak Kırım Savaşı başlangıcında imal edilmeye başlamıştı.

Sultan Abdülaziz devrinde Avrupa ve Amerika'da silah teknolojilerinin kaydettiği ilerleme sonucu tüfek ve tabancaların kullandığı fişekler de değişime uğradı. Artık kuyruktan dolar silahlar sırasıyla *Boxer* tarzı ve daha sonra da metalik kapsüllü fişekleri kullanır oldu. Bunların mevcut makine ve edevatla imali mümkün

olmadığından İngiltere ve Amerika'dan gerekli makine ve aparatlar satın alınarak modern fişeklerin imaline geçilmiştir. Yeni makine ve parçaları sayıca çok ve hacim bakımından hayli büyük olduklarından mevcut atölyelere kurulumları mümkün olmamıştır. Bu nedenle Zeytinburnu'ndaki eski fişekhane feshedilerek, yerine yine aynı kompleks içerisinde saçma fabrikası civarında yeni fişekhane tesis edilmiştir.

Karaağaç'ta bulunan Kırkağaç Fişekhanesi'nde de 1852 yılı başlarında yeni inşa edilen kapsülhaneye bir takım genişletme ve ek binalar inşasıyla Avrupa tarzında yapılanma ikame edilmeye çalışılmıştır.

Yeni fişeklerin imal aşamaları eski fişeklere nazaran daha karmaşık yapıda olduğundan, her bir işlem ayrı tezgâhlarda ayrı kişiler tarafından eş oranlı yürütülmek zorundaydı. Dolayısıyla iş, uzmanlık isteyen bir hâl almıştı. Fişekhanelerdeki imal faaliyetlerinin *başbozuk* tabir edilen vasıfsız işçilerle yürütülemeyeceği anlaşıldı. Çünkü *başbozuk* tabir olunan ameleler sağlam ve muntazam mamuller üretmedikleri gibi bir nizam altında olmamaları da başlı başına bir sorun teşkil ediyordu. Üstelik günde 3-4 kuruş yevmiye aldıkları halde bu ücreti beğenmiyorlar, tam işin inceliklerini kavradıkları ve kendilerinden istifade edileceği sırada da işi bırakarak, daha fazla ücretle eleman çalıştıran özel fabrikalara geçiyorlardı. 1862 yılında Tophane'ye bağlı tüm imalathanelerde gerek imalat gerekse masraf açısından büyük zarara sebep olan *başbozuk* ameleden kurtulmak ve kalifiye eleman istihdam etmek amacıyla orduya mensup neferlerden imalat teşkiline karar verilmiştir. İmalat alayı, her taburu dörder bölükten müteşekkil dört taburdan meydana gelecektir. Neferleri kur'a usûlüyle ordulardan seçilecektir. Bu taburlara mevcut harbiye ve anbar taburları da dâhil edilecektir. Yıllık tayinat maaş gibi giderleri de Tophane ve Mühimmat-ı Harbiye tahsisatından karşılanacaktır¹⁴¹. 1864 yılında ithal edilen yeni tezgâhlarda çalışan mevcut imalat alayı neferlerinin sayısı yetersiz kaldığından, Tophane-i Âmire Müşirliği, seraskerlikten merkezi Üsküdar'da bulunan Dersaadet Ordusu'nun taburlarına yeni gelen neferlerden 400 kadarının zâbitleriyle birlikte geçici olarak Fişekhane-i Âmire'ye gönderilmesini talep etti. Bu istek sadaret tarafından da uygun görülerek seraskerliğe gerekeni

¹⁴¹ BOA, İ. MVL, 476/21560, Lef 7, 13 Ca 1279 (5 Kasım 1862) tarihli irade.

yapması hususunda talimat verildi¹⁴². Fişek imalatının her safhasının sağlıklı bir şekilde işleyişini sağlamak ve mamulleri denetlemek amacıyla Fişek İmla Komisyonu teşkil edildi. Zeytinburnu ve Kırkağaç Fişekhanelerinin her geçen yıl daha da büyümesi ve gelişme kaydetmesi komisyonun görevini bir kat daha arttırdığından, komisyonun daha üst rütbeli bir subayca idaresine karar verilmiş ve adı geçen komisyonun reisliğine 1875 yılında *Binbaşı Necib Bey* atanmıştır¹⁴³.

İthal edilen makine ve aletlerin kurulumlarını gerçekleştirmek ve bunların nasıl kullanıldığını fişekhane elemanlarına öğretmek amacıyla İngiltere'den getirtilen yabancı uzmanlara da ehemmiyet veriliyor, mümkün olduğunca maaşları vaktinde ödenmeye çalışılıyordu¹⁴⁴. Hatta bazıları yaptığı hizmetlerden dolayı taltif bile edildi. Nitekim Kırkağaç Fişekhanesi'nin yapılandırılmasında görev alan ustabaşı *Mösyö Force*'a 23 Mayıs 1872 tarihinde hizmetleri karşılığında dördüncü rütbe Mecidiye Nişanı verildi¹⁴⁵.

Bu süreçte Tophane ve Tüfekhane'deki fişek imalathaneleri tasfiye edilerek tüm üretim Kırkağaç ve Zeytinburnu Fişekhanelerine kaydırılmıştır. Aynı zamanda bu iki fişekhanede Avrupa'dan getirtilen makine ve tezgâhlar sayesinde top mühimmatı imali de yapılmaya başlanmıştır.

3.3.2. Kapsüllü Fişek İmalinin Artırılması Çabaları: Zeytinburnu Fişekhanesi'ndeki Kapsülhanenin Genişletilmesi

Zeytinburnu'nda fabrikaların bulunduğu sahaya her yıl yeni fabrika ve imalathaneler eklenmesi, bir müddet sonra mevcut yerleşkenin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle civardaki bazı araziler kamulaştırılarak fabrika sınırlarına dâhil edilmiştir. Nitekim 1863 yılının Mayıs ayında Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın genişletilmesi maksadıyla fabrikanın bitişiğindeki arazi, *Abdülkadir Bey* adlı bir şahsın vârislerinden 7500 kuruş bedelle satın alınmıştır¹⁴⁶. Arazi temin edilir edilmez 1864 yılı başında demir fabrikasının daha kapsamlı hâle getirilmesi

¹⁴² BOA, **A. MKT. MHM**, 294/65, 11 L 1280 (20 Mart 1864). Ordu neferlerinin istihdamından büyük yarar sağlandığı ve uygulamanın devamının yerinde bir karar olacağı belirtilmiştir. **A. MKT. MHM**, 304/20, 21 M 1281 (26 Haziran 1864).

¹⁴³ BOA, **İ. DH**, 711/49762, Lef 3, 29 L 1292 (21 Kasım 1875) tarihli irade.

¹⁴⁴ BOA, **A. MKT. MHM**, 305/57; **A. MKT. MHM**, 310/84, 3 R 1281 (4 Eylül 1864).

¹⁴⁵ BOA, **İ. DH**, 650/45224; **BEO. AYN. d.** nr. 1031, s. 195.

¹⁴⁶ BOA, **A. MKT. MHM**, 263/92, 30 Za 1279 (19 Mayıs 1863).

planları çerçevesinde amele koğuşları, eğhane ve çilingirhane binaları inşasına ve fişek kapsüllerinin imal edildiği mevcut kapsülhanenin de genişletilmesine karar verilmiştir. Hazırlanan keşif defterine göre toplam 1.720.900 kuruşa inşa edilecek binalardan amele koğuşları, eğhane ve ilingirhanenin bina masrafları 810.000 kuruş, Hazine-i Celile'den veya icmale dâhil edilerek karşılanacaktır. Kapsülhane ve onunla birlikte tüfek parçaları, gülle ve top ateşleyicilerin imal ve muhafaza edildiği yerlerin genişletilme masrafları olan 910.900 kuruş da ebniyeler tertibinden tesviye olunacaktır¹⁴⁷. Binaların inşası Tophane-i Âmire Meclisi ve subaylardan oluşan komisyon nezaretinde gerçekleştirilecektir.

3.3.3. *Matbaa-i Âmire ve Tahmishane'deki Makinelerin Fişekhaneye Nakli Tasarıları*

1865 yılında Tophane-i Âmire Müşirliği tarafından silah sanayiinin mevcut durumuna dair sadarete sunulan raporda kapsül fabrikasının günden güne gelişmekte olduğu, günlük 25.000 adet kapsül imal kapasitesinin, Avrupa'dan getirilen makinelerin tümü devreye girdiği takdirde 75.000 kapsüle çıkacağı bildirilmiştir. Yine aynı raporda küçük ve büyük çaplı *şeşhanelere* ait kurşunlu fişeklerin gayet ölçülü ve muntazam olması gerektiğinden, mevcut fişekhanenin istenilen seviyede imalatta bulunabilmesi için Avrupa'dan bir takım makine ve aparatların satın alınıp kurulması gerektiği belirtilmiřtir¹⁴⁸.

Ordunun elindeki *Snider* usülü *Enfield* tüfeklerinin sayısının gerek Tüfekhane-i Âmire'de mevcut yivli tüfekleri iğneliye dönüştürme çalışmaları ve gerekse Avrupa'dan yapılan tüfek alımları sonucu günden güne artması, bunlara ait bol miktarda yedek cephane tedarikini gündeme getirmiştir. Fişekhanelerin mevcut kapasitesinin henüz çok büyük miktarlarda kapsüllü fişek yapabilecek seviyede olmaması nedeniyle fişek ihtiyacının büyük kısmı Avrupa'dan yapılan ithalat sayesinde giderilmeye çalışılmıştır. Ancak fişek ithalinden doğan pahalılığın

¹⁴⁷ BOA, **MVL**, 855/6, 29 M 1280 (16 Temmuz 1863), **MVL**, 859/71, 17 ř 1280 (27 Ocak 1864). Normalde bu tür tamirat ve binalar masrafları icmale ithalen hazineden karşılanmaktaysa da, o zaman aralığı tüm daireler gelir-gider hesaplarını yaptığından masraflar Tophane icmaline dâhil edilmeksizin doğrudan ebniyeler tertibinden tesviye olunacaktır.

¹⁴⁸ BOA, **A. MKT. NZD**, 589/16, Lef 2, Tophane Müşiri *Halil Paşa*'nın sadarete raporun sunulduğuna dair 2 M 1282 (28 Mayıs 1865) tarihli tezkiresi.

hazineye getirmiş olduğu yükü bir nebze olsun hafifletmek amacıyla yerli imalat, fişekhanelerdeki mevcut makine ve aletlerle elden geldiğince arttırılmaya gayret edilmiştir. Daha fazla fişek imali çok sayıda buharlı makinenin varlığına bağlıydı. İşte bu amaçla 1867 yılı sonunda Avrupa'dan getirilmesi düşünülen makineler gelip, yerlerine kuruluncaya kadar, Matbaa-i Âmire ve Tahmishane'de mevcut, ancak kullanım dışı olan makinelerin fişek yapımında kullanılmak üzere kazanlarıyla birlikte Tophane-i Âmire'ye nakledilmesi düşünüldü¹⁴⁹.

Nakli düşünülen buharlı makineler, kapsül yapımında kullanılacak bakır levhaları istenilen incelikte çekecek silindirlerle, kapsül tabanı pullarını kesecek sikkeleri hareket ettirmede kullanılacaktı. Makinelerden, silindirleri hareket ettirmek için kullanılacak olanı 40 beygir gücündeydi ve Matbaa-i Âmire'deki basım işleri için daha önce Avrupa'dan getirilmişti. Bakır pulları kesecek sikkeleri hareket ettirmede kullanılacak olanı ise 10 beygir gücünde olup, Tahmishane'deki kahve değirmeni için daha önce Avrupa'dan getirilmişti. Ancak bu makineler kendilerine gerek duyulmadığı gerekçesiyle uzun zamandır boşa bekliyordu. Mühimmat-ı Harbiye Nâzırı *Halil Paşa*, sadrazamın Tophane-i Âmire'yi ziyareti sırasında bahsedilen makinelerin fişek imaline çok elverişli olduğunu, bunların matbaa ve tahmishanede durdukça pas tutacağını, özellikle duvar içerisinde kalan aksamının çürüyerek zamanla işe yaramaz hâle geleceğini, bu sebeple bir an önce fişekhaneye nakledilmelerinin yerinde olacağını dile getirdi¹⁵⁰. Sadaretçe makinelerin fişekhaneye nakli uygun görüldü¹⁵¹.

Matbaa-i Âmire'deki 40 beygirlik buharlı makinenin daha önce İstanbul'daki bakırcı esnafı tarafından inşası taahhüt olunan haddehaneye monte edilmek üzere bakırcı esnafına 600 Liraya satılması irade buyrulduğu halde, Matbaa-i Âmire'nin makineye ihtiyaçları olduğu yönünde görüş belirtmesi üzerine, yerinde bırakıldığı öğrenildi. Tahmishane'deki makineden de Islah-ı Sanayii Komisyonu'nca, tahmishaneye işlerlik kazandırma projesi çerçevesinde yararlanılacağından bahsediliyordu. Sadaret her iki makinenin mevcut durumlarının ilgili makamlardan

¹⁴⁹ BOA, **A. MKT. MHM**, 396/79, Lef 3, Makinelerin naklinin talebi hususunda seraskerliğin sadarete 20 B 1284 (16 Kasım 1867) tarihli tezkiresi.

¹⁵⁰ BOA, **a.g.b.**, gös. yer.

¹⁵¹ Seraskerliğin bu konudaki talebinin uygun bulunduğuna ve gerekenin yapılmasına dair Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne tezkire. BOA, **A. MKT. MHM**, 395/26, 7 Ş 1284 (4 Aralık 1867).

soruşturulmasını emretti¹⁵². Islah-ı Sanayii Komisyonu Reisi *Rıza Efendi*, Tahmishane'yi canlandırma girişimlerinde en küçük parça aletin bile değerli olduğunu, bu nedenle makinenin Tahmishane'de kalmasının daha hayırlı olacağını belirterek, makinenin fişekhaneye naklinden vazgeçilmesini istirham etti¹⁵³. Bunun üzerine gözler Matbaa-i Âmire'deki büyük makineye çevrildi. Maarif-i Umumiye Nezareti'nden yapılan açıklamada, buharlı makinenin daha önce Haddehane'ye verilmek üzereyken, bundan vazgeçilmesinin Matbaa-i Âmire'deki basım işlerinin son zamanlarda inanılmaz derecede artmasından kaynaklandığı belirtildi¹⁵⁴. Açıklamanın devamında bu artıştaki en büyük etkenin tüm dairelerle ilgili resmi evrakın basım işlerinin uygun fiyat ve idari düzenlemelerin getirdiği tasarruf tedbirleri nedeniyle sıradan matbaalardan alınıp devlet matbaasına verilmesi olduğu da ifade edildi. Yetkililer, eğer basım işleri bahsedilen yoğunlukta devam eder, matbaa nizamının hükümlerine uymaya tüm kurumlarca yeterince gayret gösterilirse mevcut makinelerin bile ihtiyacı karşılamayacağını, yeni basım aletleri tedarikine ihtiyaç duyulacağını belirtiyordu. Böylelikle Matbaa-i Âmire'deki makinenin fişekhaneye nakli düşüncesi de olumsuzlukla neticelenmiş oldu¹⁵⁵. Tek çare gereken buharlı makine ve aparatlarının ithal yoluyla tedarikiydi.

3.3.4. Kırkağaç Fişekhanesi'nin Eksikliklerinin Giderilmesi ve Zeytinburnu Demir Fabrikası Bünyesi'nde Yeni Fişekhane İnşası

1868 yılına kadar Kırkağaç Fişekhanesi'nde günde 9000 adet fişek imal ediliyorken, İngiltere'den 1868-1870 yılları arasında satın alınan *Boxer* fişek imal eder makineler sayesinde fişekhanedeki fişek tezgâhlarının sayısı 100'ü aşmış ve günde 50.000 adet *Boxer* fişek ve 10.000 adet metalik fişek imal edilir hâle gelinmişti¹⁵⁶. Gerek yerli üretim, gerekse ithal yolla temin sonucu mevcut iğneli tüfek sayısının sürekli artması büyük bir fişek açığı doğurduğundan, fişekhanenin günlük imalat kapasitesinin günlük 100.000 belki de 150.000 adede çıkarılması gerekiyordu. Bunu sağlamak için fişekhaneye Avrupa'dan makine ve aparatlar satın

¹⁵² BOA, **A. MKT. MHM**, 396/79, Lef 2, 24 Ş 1284 (21 Aralık 1867).

¹⁵³ BOA, **A. MKT. MHM**, 396/94, 25 Ş 1284 (22 Aralık 1867).

¹⁵⁴ Makinelerin Haddehane'ye satılması düşünüldüğü sıralarda matbaada günde ancak üç kitap basıldığı ifade olunmaktaydı. BOA, **A. MKT. MHM**, 399/6, Lef 3, 27 Ş 1284 (23 Aralık 1867).

¹⁵⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 9 L 1284 (3 Şubat 1868).

¹⁵⁶ BOA, **İ. DH**, 636/44243, Lef 2; J. Lewis Farley, **Modern Turkey**, s. 139.

alınmak zorundaydı. Gerekli makinelerin bedelinin 15.000 Altını, bunların kurulacağı mekânın hazırlanmasının ise tüm teferruatıyla birlikte 300-400.000 kuruşu bulacağı tahmin ediliyordu. Makinelerin fiyatı hususunda araştırma yapılarak, en uygun fiyatı hangi firma verirse oradan tedarik edilmelerine karar verildi¹⁵⁷.

1872 yılı Mart ayından Mayıs ayının sonuna kadar Kırkağaç Fişekhanesi'nde imal edilen fişek miktarı ve maliyetleri¹⁵⁸:

	Miktar (adet)	Maliyet (kuruş)
Kovan ve kurşunları yeniden imal ve imla edilen <i>Boxer</i> fişegi	1.277.000	542.725
Kovan ve kurşunları yeniden imal ve imla metalik <i>Boxer</i> fişegi	54.000	25.650
Boş kovanların kurşunları imal ve imla edilen <i>Boxer</i> fişegi	258.000	45.150
Kurşunları yeniden imal ve imla edilen <i>revolver</i> fişegi	504.000	252.000
Kurşunları yeniden imal ve imla edilen <i>Winchester</i> fişegi	276.000	20.700
Toplam	2.369.000	886.225

Ancak makinelerin satın alınması büyük miktarda meblağın mevcudiyetine bağlıydı. Hazinesinin mevcut şartları göz önüne alındığında makinelerin ithal edilip, kurulumlarının yapılarak, faaliyete geçirilmesi çok uzun bir zamana yayılmak zorundaydı. Fişege duyulan şiddetli gereksinim ise bu zaman diliminin ister istemez kısaltılmasını gerektiriyordu. Kaynak bulma sıkıntısının çekildiği bu dönemde tamamı silah sanayiinin ıslahında kullanılmak üzere 1872 yılı Ağustos ayında Sultan Abdülaziz tarafından bir defalığına verilmesi irade buyrulan 30.000 kese akçe imdada yetiştirdi¹⁵⁹. Bu meblağ büyük top fabrikası binalarının ve makinelerinin eksiklerinin tamamlanmasıyla, marangozhanenin genişletilmesi, Tüfekhane-i Âmire'nin eksik makine ve edevatının tamamlanması, Kırkağaç Fişekhanesi'nin mevcut günde 50.000 adet *Boxer* fişek ve 10.000 adet metalik fişek imal kapasitesinin 100.000-150.000 adede çıkarılması için gerekli makine ve aletlerin Avrupa'dan tedarikiyle Zeytinburnu'nda günde 200.000 adet metalik fişek imal edebilecek kapasitede yeni bir fişekhane inşası ve donanımı işlerinde kullanılacaktı.

Getirtilecek makineler ve teçhizatı fişekhaneye kurulduğunda, ordunun ihtiyacı olan tüm fişekler Avrupa'ya ihtiyaç kalmaksızın yerli imalathanelerden sağlanmış olacaktı¹⁶⁰. Ancak verilecek 30.000 kese akçenin ihtiyatlı bir şekilde

¹⁵⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 3, 16 Ca 1288 (3 Ağustos 1871) tarihli irade.

¹⁵⁸ BOA, **İ. MMS**, 43/1787, Lef 3, 6 R 1289 (13 Haziran 1872) tarihli irade.

¹⁵⁹ BOA, **İ. MMS**, 43/1798, Lef 13; **BEO. AYN. d.**, nr. 1031, s. 273-279.

¹⁶⁰ Tophane Müşiri *Mustafa Paşa*'nın 9 B 1289 (12 Eylül 1872) tarihli tezkiresi: BOA, **İ. MMS**, 44/1825, Lef 1. Gerekenin yapılması hususunda 5 Ş 1289 (8 Ekim 1872) tarihli irade. **a.g.b.**, Lef 4.

kullanılmasına dikkat edilmesi, gereksiz harcamalardan kaçınılarak padişahın arzuladığı silah ve mühimmatı imal edecek güç ve donanımda tesisler kurulmasına özen gösterilmesi şart koşulmuştu. Meblağdan hangi sahalara ne kadar sarf edileceğine dair bir keşif defteri Tophane-i Âmire Müşirliği'nce hazırlanarak sadarete sunuldu. Buna göre günde 200.000 madeni (metalik) fişek imal edebilecek kapasitedeki tam donanımlı makine, tezgâh gibi edevatı içine alacak binaların inşası 700.000 kuruşa, bunları imal edecek tezgâh, buhar makinesi ve silindirlerin ithali de 2.000.000 kuruşa mâl oluyordu¹⁶¹.

Gerekli tesisin kurulması için yer olarak Zeytinburnu Fabrikalar Yerleşkesi içerisinde bulunan saçma fabrikası yakınlarındaki eski kışlanın üst katı seçildi. Burası feshedilerek yerine yeni bir fişekhane inşa edilecekti. Bina masrafları şu şekildeydi¹⁶².

Yapılacak İş	Tutarı (kuruş)
Temel kazma, duvar örme, çatı ve zemin kaplama işleri	305.429
Fişekhaneye dönüştürülecek kışlanın önünde boş ve dolu fişeklerin rutubetten etkilenmeyecek şekilde muhafaza edileceği barakalar inşası	18.420
Fişeklerin imal edildikten sonra kurutulmak üzere bekletilecekleri tavhane ile tizâbhane (nitrik asit kazanlarının bulunduğu mahal) inşası	167.934
Buharlı makinelerin konulacağı bina ve rıhtımların inşası	64.730
Buhar makinelerine ait kazanlar, bunlara ait boru ve aksamı ile baca masrafları	151.870
Toplam	708.450

Bu binanın inşasıyla Zeytinburnu'ndaki fabrikalar zincirine yeni bir halka daha eklenecekti. Binaları inşası toplam 708.450 kuruşa tamamlanacak fişekhane tesisleri için gerekli makine, tezgâh ve aparatların miktar ve fiyatları şöyleydi¹⁶³.

Günde 5 ton bakır, pirinç, çinko gibi metal keşide etmek için hadde ¹⁶⁴ tezgâhı		
	Miktar (adet)	Tutarı (Sterlin)
Makineden haddeye hareket vermek için tezgâh	1	700
16 parmak (48 cm) çapında 30 parmak (90 cm) genişliğinde 2 çift dökme demirden mamul hadde	2	900
14 parmak (42 cm) çapında 30 parmak (90 cm) genişliğinde 2 çift dökme demirden mamul hadde	2	770

¹⁶¹ BOA, **İ. MMS**, 43/1798, Lef 2. Tophane Müşiri *Mustafa Paşa*'nın 7 Ra 1289 (15 Mayıs 1872) tarihli tezkiresi ve tanzim olunan tahmini keşif defteri **a.g.b.**, Lef 6.

¹⁶² BOA, **a.g.b.**, Lef 7/5.1.

¹⁶³ BOA, **a.g.b.**, Lef 7/5.2-7/6.1. Binaların yapımı tamamlanan kısımlarının bedelinin ihsan buyrulan meblağdan tesviyesine dair sadaretin tezkiresi BOA, **A. MKT. MHM**, 448/28, 25 Z 1289 (23 Şubat 1873).

¹⁶⁴ Madenleri inceltmek ve tel ya da teneke levha hâline getirmek için kullanılan makine. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri...**, Cilt I, s. 698.

14 parmak (42 cm) apında 20 parmak (60 cm) genişliğinde 2 çift dökme demirden mamul hadde	2	720
7 parmak (21 cm) apında 10 parmak (30 cm) genişliğinde son düzleme silindiri	2	350
Daire makas tezgâhı	1	130
Tavhane için demir, cıvata, ocak bacası ve ızgara	(takım) 4	600
Giyotin makas tezgâhı	1	160
Su kazanı	(takım) 3	120
Bakır kazanlar için demirden mamul ve külçe bakır için gerekli dereceler	12	360
Hadde tezgâhları için vâpur makinesi	1	350
Vâpur navlu % 7,5		432
Fişek ve Kapsül Tezgâhları		
	Miktar (adet)	Tutarı (Sterlin)
Kapsül tezgâhları		3000
Bakır şerit kesmek için makas tezgâhı	1	160
Şeritten pul kesmek için tezgâh	8	1400
Kovan pulu uzatmak için tezgâh	40	4000
Kovan pullarının kesimi için tezgâh	25	875
Kovan diplerini havşalamak için tezgâh	10	1000
Kullab tezgâhı	10	2250
İĞne tezgâhı	10	650
Kovan ağızlarını daraltmak için tezgâh	12	1800
Masdar tezgâhı	12	780
Fişeği kapsüle koymak için tezgâh	10	650
Tav fırını için demir	(takım) 2	300
Temizlemek için dolap	6	150
Bu tezgâhlara ait alet ve edevat		500
Vâpur navlu % 7,5		1313
Kurşun Tezgâhı		
Tam takım kurşun su baskısı	2	3000
Birinci usül kurşun tezgâhları	7	2700
Winchester ve revolver için birinci usül kurşun tezgâhı	1	400
Kurşun yiv tezgâhları	7	910
Winchester ve revolver için kurşun yiv tezgâhı	1	130
İslimli plastorya tezgâhları	7	980
Balmumu kazanı	2	50
Vâpur navlu % 7,5		620
İslimli kurşun masdarı için demir boru	12	120
Katı balmumu	100	50
Torna Tezgâhları		
10 parmak (30 cm) punto yüksekliğinde gap usülü torna tezgâhları	2	160
6 parmak (18 cm) punto yüksekliğinde torna tezgâhları	18	1080
35 beyĐir gücünde buhar makinesi	2	1000
Bu makine için Glavay usülü kazan	4	1200
Vâpur navlu % 7,5		258
Fetan mili 6 ton 4 kantar 39 litre	600 kadem	140
Mil konağı	150	150
Mükemmel mil paraolu	60	60
Kurşun boğma makası	50	250
Kalay halka koymak için lehim kafesleri	250	150
Makine, tezgâh ve aparatların toplam bedeli	38.320 Sterlin (4.215.200 kuruş)	

Günlük Sarf Edilen Maden Miktarı		
Kovanlar için haddeden geçirilmiş sarı teneke şerit	3260 kıyye	
Kapsülün dışı için sarı teneke şerit	145 kıyye	
Kapsülün içi için bakır şerit	75 kıyye	
Kalay	332 kıyye	
TOPLAM BEDEL		4.923.650 kuruş

Yukarıda da görüldüğü gibi padişahın ihsan buyurduğu 15.000.000 kuruşun neredeyse üçte birlik kısmı Zeytinburnu'nda yeni inşa edilecek fişekhanenin bina masraflarına ve Kırkağaç Fişekhanesi'nin eksik olan makine ve aletlerinin tamamlanmasına ayrılmıştı. Adı geçen miktar, top imalathanesinin ihyası için ayrılan beş milyon küsur kuruşluk tahsisattan sonraki en büyük payı teşkil ediyordu. Bu, fişek imaline ne kadar önem verildiğinin en açık göstergelerindendir¹⁶⁵.

Zeytinburnu'nda inşa edilen modern fişekhane günlük 200.000 metalik fişek imal edecek seviyeye getirilmeye çalışılıyordu; Kırkağaç Fişekhanesi'nin de mevcut eksikliklerinin giderilmesine büyük gayret sarf edilmiştir. Bu çabalar sonucu fişekhane 1860'lı yıllardan itibaren İngiltere'den satın alınarak kurulumları yapılan makine ve teçhizat sayesinde 1875 yılında *Snider* usûlü tüfeklere mahsus günde 100.000 adet *Boxer* fişeği imal edilebilecek seviyeye getirilmiştir. Ancak Kırkağaç Fişekhanesi'nde sadece *Boxer* tipi kapsüllü fişek imal edilebiliyordu. 1873 senesinde alınan karar gereği metalik fişeklerin sağlamlık ve kullanımı bakımından *Boxer* fişeklere üstünlüğü görüldüğünden, Osmanlı ordularında metalik fişek kullanımı yaygınlaştırılacaktı. Ordudaki iğneli tüfek sayısının hızla artışı, bunlara ek olarak Amerika'da icat edilmiş kendine özgü metalik fişek türü kullanan *Martini Henry* tüfeklerinden de 600.000 adet sipariş edilmesi, sayısı yüz milyonlarla ifade edilebilecek kadar çok metalik fişeğin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır.

Fişekhanedeki *Boxer* fişek imal eden makineler, üzerlerinde yapılan bir takım değişikliklerle sadece *Snider* tüfeklerine mahsus günde 15.000 adet adi metalik fişek imal edebilecek seviyeye getirilmiştir. Ancak bu düzenek yetkililerce derme çatma olarak adlandırılmakta ve ihtiyaç duyulan makinelere oranla hayli sıradan bir yapı arz etmektedir. Ayrıca fişekhanede *Martini Henry* tüfeklerin kullanacağı türde

¹⁶⁵ Fabrikalar metalik fişek imal eder makinelerle donatılmaya çalışılırken, bunların kurulacağı mahallerin inşasının bir an önce tamamlanması için emir verilmiştir. BOA, İ. MMS, 48/2077, Lef 3, 21 S 1291 (9 Nisan 1874) tarihli irade.

metalik fişeklerin imaline mahsus hiçbir makine mevcut olmadığından bu fişeklerin ithaline devam zorunlu bir hâl almıştır.

Kuşkusuz eldeki silahların çokluğu fişek ithalatını uzun soluklu bir çözüm olmaktan çıkarmaktadır. Çünkü ithal edilecek mühimmatın miktarı zamanla arttıkça, bunun için devletin ödeyeceği bedel de aynı oranda artış gösterecek ve sıkıntı içinde olan hazine daha da müşkül duruma düşecektir. Yine yaklaşmakta olan Osmanlı-Rus Harbi'nin Avrupa'da yarattığı gergin durum nedeniyle Osmanlı idarecileri, olası savaş durumunda yurtdışından mühimmat ithalinin gerçekleşemeyeceğini ve bin bir zahmetle ithal edilen tüfeklerin hiçbir işe yaramayacağını farkındadırlar.

Bu nedenlerle mühimmat tedariki konusunda dışa bağımlılıktan kurtulmak amacıyla *Snider* veya *Martini Henry* tüfeklerine mahsus günlük 300.000, *Winchester* filintalarına 20.000 ve *revolver tabancalarına* 5000 metalik fişek ve kurşun imal edebilecek kapasitede son model makine ve teçhizatın ithali düşünülmektedir. Yine bu fişeklerin malzemelerinden sarı teneke de ithal yoluyla tedarik edildiğinden, bundan kurtulmak adına günde 300.000 fişek imaline yetecek kadar sarı teneke levhaları hazırlayacak hadde ve silindir edevatının ithal edilecekler listesine dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bahsedilen alet ve edevattan *Martini Henry* tüfeklerine mahsus metalik fişek imal eden makineler Avrupa'da henüz yapılamadığı ve en mükemmeli Amerika'daki *Winchester Co.*'da üretildiği için bu firmadan 53.000 Osmanlı Lirası gibi bir bedelle satın alınacak; sarı teneke hadde takımıyla, silindir ve diğer edevatı da en ince ve düzgün sarı teneke çeken aletlerin İngiltere'de bulunmasından ötürü İngiltere'deki *Greenwood & Batley Co.*'dan 13.000 Osmanlı Lirası gibi bir bedelle satın alınacaktır. Fişek imal eder makinelerin kontrol ve diğer denetimleri Amerika'da bulunan *Mirliva Teyfik Paşa* ile makinelerin nasıl işlediğini öğrenmeleri için Amerika'ya gönderilen memurlar nezaretinde bulunmak şartıyla *Winchester Co.*; Sarı teneke hadde takımı, silindir ve sair edevatının da muayene ve tasdiki İngiliz Hükümeti memurları tarafından sağlanacaktır. İthal edilecek makine ve tezgâhların bir kısmı mevcut fişekhane binasına kurulacak, buraya sığmayanlar

için ise ek bina inşa edilecektir. Bu inşaatın 15.000 Osmanlı Lirasına mâl olacağı tahmin edilmektedir¹⁶⁶.

Kurulacak tezgâhların toplam 81.000 Osmanlı Liralık maliyetini Hazineye yüklememek için finans kaynağı da bulunmuştur. Buna göre 81.000 Osmanlı Lirasının 20.800 Lirası bedelât-ı nakdiye-i askeriyeden, 20.000 Lirası da İstanbul ve taşrada ihtiyaç sahiplerine satılan baruttan elde edilen gelirin Maliye'ye ait 1290 ve 1291 seneleri hâsılatının Tophane'ye tahsisiyle karşılanacaktır. Geriye kalan 40.200 Lira da Kılâ-ı Hâkaniye'den getirilmekte olan çürük barut, köhne fişek, mayalık top ve Tersane-i Âmire'ye verilmek üzere bulunan güllerle bedeliyle, Tophane sahiline inşa edilmekte olan rıhtım masraflarına karşılık tutulan iskonto hâsılatından kalacak fazla meblağdan tedarik edilecektir¹⁶⁷. Tophane Feriki *Seyyid Teyfik Paşa* ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Komisyonun yoğun çabaları neticesinde makinelerin alınması hususunda irade sâdır olmuştur (13 Nisan 1875)¹⁶⁸.

3.3.5. Zeytinburnu ve Kırkağaç Fişekhaneleri'nde Çalışan Amelelerin Barınma Sorunlarının Giderilmesi: Yeni Kışlalar İnşası

Fişekhanelerin Avrupa'daki muasırları tarzında yapılandırılması çabaları çerçevesinde bina ve teçhizat bakımından her geçen gün büyümesiyle birlikte buralarda istihdam edilen asker ve amele sayısı da aynı oranda artış göstermiştir. Fişekhaneler çalışanlarının kaldıkları koğuşlar ilk başlarda yeterli sayı ve donanımdayken, çalışan sayısının artmasıyla birlikte yetersiz kalmıştı. Ortaya çıkan barınma sorununa çözüm getirmek amacıyla 27 Eylül 1874 tarihinde biri Kırkağaç Fişekhanesi'nde, diğer ikisi İstanbul Baruthanesi civarında olmak üzere üç kışlanın inşasına karar verildi¹⁶⁹. Toplam 565.763 kuruşa mâl olması plânlanan kışlaların inşa masrafları hazineye yük getirmeksizin, barut satışından ve Kırkağaç Fişekhanesi ile Zeytinburnu Fabrikaları'ndaki sarı teneke ve demir şerit hurdalarının müzayede usûlü satışından elde edilen gelirden karşılanacaktı.

¹⁶⁶ Silindir ve hadde takımlarının bedeli 12.400 £ olup, bunun yarısı ilk taksit olarak 1876 yılı Ocak ayında Tophane tarafından firmaya ödenmiştir. BOA, **İ. DH**, 714/49929, 8 Z 1292 (5 Ocak 1876) tarihli irade.

¹⁶⁷ BOA, **İ. DH**, 700/48977, Lef 3, **MAD**, nr. 10590, s. 37; Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Öreñç-Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti...**, s.242.

¹⁶⁸ BOA, **İ. DH**, 700/48977, Lef 6, 7 Ra 1292 (13 Nisan 1875) tarihli irade.

¹⁶⁹ BOA, **İ. DH**, 690/48231, 16 Ş 1291 (27 Eylül 1874) tarihli irade.

3.3.6. Fişek İmalatında Özel Fabrika Kurma Girişimleri: Azaryan Prafis'in Metalik Kapsüllü Fişek İmal Etmek Üzere Dersaadet'te Fabrika Kurma Talebi

Sultan Abdülaziz'in Osmanlı Silah Sanayii'nin yapılandırılmasına yönelik bir defaya mahsus olmak üzere 30.000 kese akçe hibe ettiği sıralarda, fişek ve tüfek sanayiini yakından ilgilendiren bir gelişme yaşandı. Bu gelişme *Winchester Repeating Arms Co.*'nun İstanbul'daki acentesi *Azaryan Prafis* ve oğlunun, 3 Ekim 1872 tarihli arizalarında Osmanlı Devleti'ne, İstanbul'da hangi usûlde olursa olsun parçaları birbirine uyar nitelikte günde en az 500 tüfek ile 100.000 metalik kapsüllü fişek imal edebilecek kapasitede özel bir fabrika inşası teklifinde bulunmasıydı.

Aslında özel teşebbüs, Tanzimat Devri sanayileşme politikalarının önemli bir maddesini teşkil etmektedir¹⁷⁰. Devletin, sanayii alanında özel teşebbüsü teşvikinde güttüğü temel amaç askeri, iktisadi ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında devlet işletmelerinin yetersiz kaldığı durumlarda, özel fabrikaların bu açığı kapatması ve sübvanses etmesini sağlamaktır. Aksi takdirde hem mamul madde, hem de ham madde açısından Avrupa'ya bağımlılıktan kurtulabilmek imkânsız olarak görülüyordu.

Azaryan, fabrika kurmak için bir takım şartlarının yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu şartlar şunlardır:

1. Osmanlı Devleti, Paşabahçe'deki İşpermeçet Fabrika-yı Hümâyûnu yakınlarındaki mîrî araziden veya deniz kıyısında olmak koşuluyla Dersaadet civarında bulunan herhangi bir araziden fabrika inşası için ücretsiz yer tahsis edecektir.

2. Fabrika inşası kabul edildiği takdirde, kendisine burada silah ve fişek imali için irade tarihinden itibaren 20 sene müddetle imtiyaz verilecektir. İmtiyaz müddetince Dersaadet'te başka silah ve fişek fabrikası tesisine izin verilmeyecektir. Ancak 20 yılın sonunda Osmanlı Devleti, kendi yetkilileri tarafından seçilecek 4 kişilik muhammin tarafından belirlenen fiyat üzerinden fabrikayı satın alabilecektir.

¹⁷⁰ XIX. Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde kurulan özel fabrikalar hakkında bkz. Ahmet Kal'a, "Osmanlı Devleti'nde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 82, (Şubat 1983), s. 107-132.

3. Fabrika için yurtdışından getirilecek alet ve edevat gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.

4. İmtiyaz süresince Osmanlı Devleti tarafından silah ve mühimmat satın alınacak olursa, iş bu yerli fabrika diğer fabrikalara tercih edilecektir.

Bunlar karşılığında *Azaryan Prafis* de aşağıdaki maddeleri yerine getirmeyi taahhüt etmektedir:

1. Osmanlı Devleti ruhsat verdiği takdirde, irade tarihinden itibaren 1 sene içerisinde masrafları taraflarından karşılanmak üzere tam teşekküllü bir fabrika inşa edeceklerdir. Bu fabrika hangi usûlde olursa olsun parçaları birbirine uyar nitelikte günde en az 500 tüfek ile 100.000 adet metalik kapsüllü fişek imal edecektir.

2. İnşa edilecek fabrika Osmanlı Devleti'nin siparişlerini, yabancı devletlerin siparişlerine tercih edecektir.

3. Osmanlı Devleti ile savaş hâlinde olan devletlerin silah siparişleri fabrika tarafından reddedilecektir.

4. Fabrika, Osmanlı tebaası hiçbir vatandaşa asla silah imal etmeyecek ve satmayacaktır.

Azaryan, taraflarca yerine getirilmesi gereken şartları bu şekilde belirttikten sonra, fabrikanın inşa edilerek faaliyete geçmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin bundan ne kadar kazançlı çıkacağını da maddeler hâlinde sıralamıştır.

Her şeyden önce Osmanlı Devleti her yıl Avrupa ve Amerika'dan satın aldığı silah ve mühimmat için çok büyük miktarda paralar harcamaktadır. Bundan en çok Avrupalı devletler kazançlı çıkmaktadır. Hâlbuki Dersaadet'te devletin ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede bir silah ve mühimmat fabrikası inşa edilse bu gibi satın alımlar için sarf edilen meblağ memlekette kalacağından büyük bir kazanç sağlanacağı açıktır. Fabrikanın inşasına ruhsat verildiği takdirde yalnız ustabaşları Amerika'dan getirilecek, mümkün mertebe yerli amele istihdam edilecektir. Bunlar bir müddet sonra silah ve mühimmat imali konusunda oldukça tecrübe ve bilgi kazanacaklarından Osmanlı Devleti'nde bu san'atın yayılmasına hizmet edeceklerdir. *Azaryan*, talep mektubunun devamında fabrikanın varlığının öneminin asıl olası bir savaş durumunda anlaşılacağını belirtmiştir. Çünkü böyle bir hâl vuku'unda kısa sürede istenilen miktar silah ve mühimmat satın alınabilir. Hâlbuki aynı durumda Avrupa'dan silah ve mühimmat tedariki çok büyük zorluklar altında gerçekleşecek ve

teslim alınmaları gecikecektir. Bunlardan başka Osmanlı Devleti, mîrî silah fabrikalarında istihdam edilmek üzere bu fabrikaya staj görmeleri için bir miktar amele gönderebilecektir.

Azaryan, özel silah ve mühimmat fabrikası inşasının yararlarının başlıcalarının bunlar olduğunu belirttikten sonra, imtiyaz talebinden asıl maksadının memalik-i şahanenin sanayiine katkıda bulunmak ve ameleden bir kısmının eğitilerek uzman neferler yetişmesini sağlamak olduğunu dile getirmiş ve fabrika inşası hususunda kendisine bir an evvel izin verilmesini istemiştir¹⁷¹.

Azaryan'ın silah fabrikası kurma teşebbüsünün Osmanlı Devleti'nce ne şekilde karşılandığı hakkında bir bilgiye rastlamamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin muhtemelen redd yanıtı verdiğini söylemek yanlış olmaz. Her ne kadar fişek ve tüfek imali için böyle bir fabrikaya şiddetle gereksinim duyulsa da, böyle stratejik mamullerin -üstelik yirmi yıl gibi uzun bir süreliğine- devlet haricinde tek bir kişinin tahakkümünde bulundurulması sakıncalı görülmüş olmalıdır. Sanayi in dokuma, cam, demir endüstrisi kollarında yap, işlet, devret modeli yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Ancak bunlarda imtiyaz müddetleri mümkün olduğunca kısa sürelidir. Süre uzatılmak istendiğinde kontrat yenileme yoluyla müteşebbise imkân tanınabilmektedir. Ayrıca silah teknolojilerindeki sürekli değişim, tek bir devlete bağımlı kalmamayı gerektirmektedir. Nitekim Sultan Abdülhamid devrinde Almanya'da icad edilen *Mauzer* tüfekleri çok beğenilerek bunlardan hayli miktar sipariş verilmiştir. *Azaryan*'a bu imtiyaz verilmiş olsaydı, yüzyılın son çeyreğinde Almanya'dan tüfek, Belçika'dan tabanca ithali mümkün olamazdı.

3.3.7. Fişekhanelerin Yeniden Yapılandırılmasında Avrupa'dan Mühimmat ve Araç-Gereç İthalinin Rolü

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki silah teknolojilerini yakından takip etme çabaları neticesinde Fransa, İngiltere, Belçika ve Amerika gibi çağın silah sanayiinde önde gelen devletlerinden yeni icat hafif silah ithali XIX. Yüzyılın ortalarına doğru baş döndürücü şekilde artış göstermiştir. Osmanlı yöneticilerince, silah ithalatının, ordunun modern bir şekilde yapılanmasında geçici ve çok masraflı bir çözüm

¹⁷¹ BOA, HR. TO, 456/44.

olduğunun görülmesi, bu silahların yerli imalathanelerde üretilmesi teşebbüslerine de girişilmesine neden olmuştur. Bu nedenle bir yandan yurt dışından silah ithali devam ederken, diğer yandan da silah imaline mahsus makineler satın alınarak İstanbul'a getirilmeye çalışılıyordu.

Gerek ithal, gerekse yerli imalathaneler mamulü hafif silahların sayısının hızlı artışı bunların kullanacakları cephanenin tedarikinde de bir takım sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Kırım Savaşı'nın başlangıcına kadar fişekhanelerde üretilen fişekler Osmanlı Ordusu'ndaki silahlar için kâfi gelmekteyse de, savaş sırasında hem Osmanlı Ordusu için hem de müttefik kuvvetlerin silahlarına fişek tedariki için ciddi anlamda ilk fişek ithalatı gerçekleştirilmiştir. Savaş sonrası ithal edilen modern silahların bitmek tükenmek bilmeyen cephane sarfiyatına yetişmek yerli üretimle mümkün olmadığından¹⁷², sık sık Avrupa ve Amerika'dan fişek ve fişek ham maddeleri ithali yoluna gidilmiştir.

3.3.7.1. İngiltere'den Fişek ve Kapsül Satın Alımları

İngiltere'den büyük miktarda fişek alımlarının ilki Kırım Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Rumeli Ordusu ile Varna Kalesi ve diğer istihkâmların ihtiyacı olan fişeklerin tamamının İstanbul'daki fişekhanelerde imali uzun zaman gerektirdiğinden başka, eldeki kurşun stokunun yetersizliği nedeniyle fişekhanelerin imalata ara verecek hâle geldiği bir durumda yerli üretimden medet umulamayacağından bahsedilen ordunun ihtiyacı olan fişeklerin Avrupa'dan tedarikine karar verilmiştir¹⁷³. Fişeklerin alımı hususunda Baruthane ve bazı imalathaneler için araç gereç satın almak üzere Londra'da bulunan *Barutçubaşızade Hoce Arakel* ve Osmanlı Devleti

¹⁷² Yerli fişek imalatında tek sorun kısa sürede çok fişek yapılamaması değildi. Bu, Avrupa'dan ithal edilmekte olan pahalı makinelerle bir şekilde giderilebilirdi. Esas sorun yerli ham madde kaynaklarının istenilen rakamlarda fişek imaline yetecek kadar çok olmayıştı. *Boxer* fişekleri ve daha sonraki safhalarda yerini alacak metalik fişeklerde kullanılan kurşun ve bakır gibi madenler, rezervlerinin düzenli bir şekilde işletilememesi gibi sorunlar nedeniyle ihtiyaca yeterince yanıt veremediğinden büyük ölçüde ithal ediliyordu. Fişeklerin sargılarında kullanılan kâğıt, hatta bazen barut bile Avrupa'dan satın alınıyordu. Fişeklerin imal edildiği makineler, bunların kurulum ve kullanımını öğreten uzmanlar da Avrupa'dan geliyordu. "yerli" üretim fişek imalatında tek yerli olan şey, fişek imalinde çalışan asker ve işçiler ile işletmenin kurulduğu topraklardı.

¹⁷³ BOA, **HR. SFR (3)**, 14/41, Lef 1-2. Ahmed Fethi Paşa'nın 30 S 1270 ve 3 Ra 1270 tarihli şukkaları; **İ. HR.**, 108/5310, Lef 13, 25 B 1270 (23 Nisan 1854) tarihli irade; Bu iş için Londra Sefareti'ne yetki verildiğine dair irade: **İ. HR.**, 109/5332, Lef 2, 3 Ş 1270 (1 Mayıs 1854).

Londra Sefiri *Constantine Musurus* ile hemen irtibata geçilmiştir. *Musurus*, fişekleri Londra'da imal etmeyi taahhüt eden birkaç firma bulmuştur.

Firmalardan ilki imalata başladığının ilk ayında ne kadar fişek yapacağını kesin olarak belirtmemekle birlikte, tüm şartlarını zorlayarak elinden geldiğince çok fişek yapacağını bildirmiştir. İleriki safhada her hafta 2.000.000 tane yani 2000 sandık fişek imal edip teslim edeceğini, bu takdirde 4-5 ay gibi süre içerisinde 30.000 sandık fişeği hazır edeceğini taahhüt etmiştir. 1 sandık fişeği 2 £ 15 Şilinden vereceğini, sipariş tarihinde barut ve kurşunun fiyatı ne olursa bu rakamın ona göre değişebileceğini, kontrat imzalandığı gün peşinat olarak 25.000 £ alacağını bildirmiştir. Haftalık taahhüdü olan 2000 sandık fişeği Osmanlı yetkilisine her teslim edişinde bunların parasını peşin olarak alacağını, fişeklerin nakliye masrafları ve limanda bekletileceği mağazaların kira bedellerinin Osmanlı Devleti'nce karşılanacağını, her hangi bir aksaklık durumunda zararının tazmininin şart olduğunu da dile getirmiştir. Belirlenen fiyat Londra'ya göre uygun gibi gözükse de, öne sürdüğü diğer koşulların ağırlığı nedeniyle firmaya hemen söz verilmemiş, sadaretle görüşmelerde bulunularak, gelen emir doğrultusunda firmanın fişeklerinden incelenmek üzere 2 sandığı *Tuna Vapuru*'yla İstanbul'a gönderilmiştir¹⁷⁴.

İkinci firma olan *Eley Brothers* Firması'nın mamulü 1 sandık dolusu fişek de incelenmek üzere *Vasıta-yı Ticaret Vapuru*'yla İstanbul'a gönderilmiştir. Gönderilen numuneler üzerinde yapılan tetkikat sonucu *Eley Brothers* firmasının fişekleri beğenilerek, firmaya 35.000 sandık (35 Milyon) fişek imal ettirilmesine karar verilmiştir.

Antlaşma, fişek imalatçıları *William Thomas Eley*, *Charles Eley* ve *Henry Eley* kardeşlerin kurmuş olduğu *Eley Brothers* Firması ile Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri *Constantine Musurus* arasında 1854 yılı Haziran ayında imzalanmıştır¹⁷⁵.

7 maddelik kontrata göre fişeklerin hepsi İstanbul'a gönderilen numunelerindeki gibi 3 dirhem en iyi kalite İngiliz barutu ve 7 dirhem kurşundan mamul olacaktır. İmal edilen fişekler binerli partiler halinde ahşaptan mamul sandıklara yerleştirecektir. Ahşap sandıkların dış yüzeyleri fişeklerin taşıma sırasında

¹⁷⁴ Fişek maddesine dair Londra Sefiri *Musurus*'un şukkası BOA, **İ. HR.**, 108/5310, Lef 3.

¹⁷⁵ Antlaşmanın maddeleri için bkz. BOA, **HR. SFR** (3), 14/41, Lef 17.

nem ve sudan zarar görmemesi için su geçirmez siyah muşambayla kaplanacak, ardından üzerlerine beyaz keten bezi örtülecektir. Son kontrollerin ardından sandıkların üzerine *ay-yıldız* ile *Musurus*'un ad ve soyadının baş harflerini simgeleyen *C. M.* harfleri damga vurulacaktır. Ambalajlanan ve damgalanan fişek yüklü sandıklar gemilere yüklenmek üzere Tilbury Fort'taki depolara nakledilecektir. Fişekler 8750'şer sandıklık 4 parti halinde en erken 5, en geç 9 ay içerisinde Osmanlı Devleti'ne teslim edilecektir. Osmanlı Hükümeti, fişeklerin toplam bedeli olan 96.250 £'u firmaya, 24.062 £'luk taksitler halinde ödeyecektir¹⁷⁶.

Ancak antlaşma imzalandıktan sonra *Sichel Company* adlı bir firma *Musurus*'a, Osmanlı Devleti için aynı miktar fişegi *Eley Brothers* firmasının mamulü fişekler kadar kaliteli, üstelik daha düşük fiyatla imal edebileceğini bildirince işin seyri değişmiştir. *Musurus*, durumdan hemen İstanbul'u haberdar etmiş, olumlu yanıt alınca da *Eley Brothers* firmasıyla yapılan sipariş mukavelesi, antlaşmayı bozmaktan doğan zararı tazmin de göze alınarak karşılıklı olarak feshedilmiştir.

7 Ağustos 1854 tarihinde 35.000 sandık fişegin imali konusunda Osmanlı Devleti adına Londra Sefiri *Constantine Musurus* ile *Augustus Sylvester Sichel*, *Sylvester Emil Sichel* ve *Gustavus Sichel* adlı Manchesterlı tüccar kardeşlerden oluşan *Sichel Company* arasında antlaşma imzalanmıştır¹⁷⁷.

Antlaşmaya göre firma fişeklerde en kaliteli barut, fişek kâğıdı ve kurşunu kullanacaktır. Fişeklerin hepsi İstanbul'a gönderilen numunelerindeki gibi 3 dirhem en iyi kalite İngiliz barutu ve 7 dirhem kurşundan mamul olacaktır. İmali tamamlanan fişeklerin ağırlık ve boyutları kontrol edilecek, ardından deneme atışlarıyla güçleri de test edildikten sonra, binerli partiler halinde ahşaptan mamul sandıklara yerleştirilecektir. İçlerinde fişeklerin bulunduğu ahşap sandıkların dış yüzeyleri taşıma sırasında nem ve sudan etkilenmemesi için su geçirmez siyah muşambayla kaplanacak, ardından üzerlerine gri keten bezi örtülecektir. Son kez gözden geçirme işlemleri de gerçekleştirildikten sonra kontrollerinin yapıldığına dair sandıkların üzerine *ay-yıldız* damgası vurulacaktır. Ambalajlanan ve damgalanan fişek yüklü sandıklar gemilere yüklenmek üzere Tilbury Fort'taki depolara nakledilecektir. Firma tüm sandıkların gemilere yüklenerek İstanbul'a gönderilmesini

¹⁷⁶ BOA, **a.g.b.**, gös. yer.

¹⁷⁷ BOA, **HR. SFR (3)**, 16/27, Lef 4.

kontrat imzalandıktan en geç 6 ay 15 gün içerisinde tamamlayacaktır. Tüm siparişin dörtte birlik ilk kısmı olan 8750 sandık fişek kontrat imzalandığı tarihten en geç 2 ay sonra tamamlanıp, kontrolleri yapıldıktan sonra gemilere yüklenerek İstanbul'a gönderilecektir. Kalan üç parti fişek yedişer hafta arayla aynı şekilde İstanbul'a gönderilecek ve tüm siparişlerin gönderimi en geç 7 ay içerisinde tamamlanacaktır. Bunun karşılığında Osmanlı Devleti *Sichel Co*'ya toplam 84.000 £ ödeyecektir¹⁷⁸. Meblağın bir kısmının İstanbul'da bulunan İngiltere askerine verilecek zahire ve eşya bedeli ile İngiltere sefinelerine verilmekte olan Ereğli maden kömürünün ücretine mahsuben İngiltere Hükümeti tarafından ödenmesi hususunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile yapılan görüşmeler sonucu mutabakat sağlanmıştır¹⁷⁹.

1854 yılı Ekiminde Tophane-i Âmire Müşirliğince sipariş olunan 35.000 sandık fişekten yapımı tamamlanmış olanlarının getirilmesi için Osmanlı donanmasına ait bir firkateynin İngiltere'ye gönderilmesi düşünüldüyse de, kaptan paşanın savaş sırasında donanmaya ait muharip gemisinin bu tür bir iş için kullanılmasının uygun olmayacağını belirtmesi üzerine, fişeklerin Londra'da bir tüccar gemisi bulunarak bu gemiyle bir an evvel getirilmesine karar verilmiştir¹⁸⁰.

Sipariş edilen fişeklerden 10.050 sandıklık ilk parti 3 aylık gecikmeyle, fakat taahhüt edilen sayıdan 1300 sandık fazlasıyla İstanbul'a gönderilmek üzere 4 Aralık 1854 tarihinde Tilbury Fort Limanı'ndaki *Wonder* adlı gemiye yüklenmiş¹⁸¹, 1855

¹⁷⁸ Osmanlı Devleti *Sichel* kardeşlere olan 84.000 £'luk borcunu 21.000'er £'luk dört eşit taksitte ödeyecekti. BOA, **a.g.b.**, s. 2.

¹⁷⁹ BOA, **a.g.b.**, Lef 47, 7 Za 1270 (1 Ağustos 1854) tarihli *Mustafa Reşid Paşa*'nın şukkası. Satın alınması irade buyrulan fişeklerin fiyat ve alım şartnamesinin mütalaa edilmek üzere Londra Sefareti'nce İstanbul'a gönderildiğine dair Hariciye Nezareti'nden, Hazine-i Hassa Nezareti'ne tezkire: **HR. MKT**, 82/80, 15 Za 1270 (9 Ağustos 1854). Meblağın 5000 Liralık kısmı İngiliz gemilerine verilen maden kömürü bedelinden, geri kalanı ise istikraz akçesi üzerinden karşılanacaktır. **İ. HR**, 115/5619, Lef 3, 20 s 1271 (11 Kasım 1854) tarihli irade; **HR. MKT**, 104/69, 4 B 1271 (23 Mart 1855) tarihli *Safvet Paşa*'nın takriri.

¹⁸⁰ BOA, **HR. MKT**, 87/73, Tophane-i Âmire Meclisi'nden Kaptan paşa'ya 8 M 1271 (1 Ekim 1854) tarihli tezkire. Kaptan paşanın görüşüne binaen kaptan paşaya yazılan cevap **HR. MKT**, 91/46, 30 M 1271 (23 Ekim 1854).

¹⁸¹ BOA, **HR. SFR** (3), 16/36. Fişeklerin kontrolünden sorumlu *Captain Burrows*, depolardaki sandıkları kontrol ederken, imal edilen fişeklerin Osmanlı Devleti'ne gönderilen numuneleri ile aralarında önemsiz sayılacak nitelikte farklılıklar bulunduğunu, bunun da Osmanlı ve İngiliz ölçü birimlerinin aynı olmamasından ileri geldiğini belirtmiştir: **a.g.b.**, Lef 18. Gemiye yüklenen fişeklerin taksitinin ödenmesi hususunda *Musurus*'un arzı üzerine Hariciye Nezareti'nin Maliye Nezareti'ne tezkiresi: **HR. MKT**, 94/39, 15 Ra 1271 (6 Aralık 1854). Ocak 1855'te fişek yüklü gemi daha İstanbul'a ulaşmamıştır. Tophane Müşirliği *Musurus*'u, fişeklerin bir an önce İstanbul'a göndermesi hususunda sürekli sıkıştırmaktadır: **HR. MKT**, 98/89 19 R 1271, (9 Ocak 1855); **HR. MKT**, 100/21, 1 Ca 1271 (20 Ocak 1855).

Şubatı'nın başlarında İstanbul'a ulaşmıştır¹⁸². Tophane-i Âmire Müşiri *Fethi Paşa*'nın, cephelerdeki orduların ihtiyacı olan fişeklerin Osmanlı imalathanelerinde üretilenlerden karşılandığını, bu sebeple İngiltere'den gelen yeni fişeklerin ihtiyaten harbiye ambarında muhafaza edilmesinin uygun olacağını bildirmesi üzerine, 10.050 sandık fişeğin Harbiye Ambarına nakline karar verilmiştir¹⁸³.

1855 yılı Temmuz ayı başına kadar sipariş olunan 35.000 sandık fişekten bir vapur ve iki yelkenli gemiyle toplam 22.100 sandık fişek İstanbul'a gelmiştir. Kalan 12.900 sandık fişeğin de üç parça yelkenli gemiye yüklenmeye başladığı haber alınmış ve bunların navlunlarının da gemiler İstanbul'a ulaştığında ödeneceği belirtilmiştir¹⁸⁴.

Ancak o vakte kadar gelen 22.100 sandık fişek kontrol edilmeye başlandığında içlerinden çoğunun nemden etkilenmiş ve kullanılamayacak derecede bozuk olduğu tespit edilmiştir. Tilbury Fort Limanı'nda bulunan 12.900 sandık fişeğin gemilere yüklenmesinin derhal durdurulması, yüklenmiş olanların da limana indirilerek, sadaretin bir dahaki emrine kadar limanda bekletilmesi Londra Sefiri *Musurus*'a tenbih edilmiştir¹⁸⁵. *Musurus* ise 5 Ağustos 1855 tarihli cevap mektubunda maalesef bunun mümkün olamayacağını, zira sandıkların tamamının gemilere yüklenerek İstanbul'a gitmek üzere yola koyulduğunu belirtmiştir. *Musurus* mektubunun devamında durumdan endişe edilmemesini, çünkü fabrikatörün fişekler hususunda herhangi bir aksilik ihtimaline karşı muteber sermayedar aracılığıyla 42.000 £ kefalet gösterdiğini ifade etmiştir¹⁸⁶. Durumdan hemen İngiliz yetkili makamları haberdar edilmiştir. Bunun üzerine fişeklerin muayenesini gerçekleştiren ekibin başı İngiliz *Captain (yüzbaşı) Burrows*, 1855 yılı Eylülünde fişeklerin durumunu kontrol etmek ve Seraskerliğe ve Tophane Müşirliği'ne ayrıntılı bilgi

¹⁸² BOA, **İ. DH.**, 314/20237, Lef 1.

¹⁸³ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 28 Ca 1271 (16 Şubat 1855) tarihli irade. Kırım Savaşı'nın başlangıcından beri orduların ihtiyacı olan tüm harp mühimmatının gecikmeksizin tedarik edilmesine gayret gösterilmesi ve bunda da büyük ölçüde başarılı olunması, yerli yabancı herkesin takdirini kazanmıştır. Sultan Abdülmecid bundan duyduğu memnuniyetini de bu iradede zikretmiştir.

¹⁸⁴ *Fethi Paşa*'nın 3 Temmuz 1855 tarihli tezkiresi: BOA, **HR. SFR** (3), 17/19, Lef 7. Fişeklerin nakliye bedellerinin ödenmesi hususunda Londra Sefareti'nin Tophane Müşirliği'ne tezkireleri **HR. MKT**, 108/59, 26 Ş 1271 (14 Mayıs 1855); **HR. MKT**, 110/83, 12 L 1271 (28 Haziran 1855).

¹⁸⁵ *Fethi Paşa*'nın 24 Temmuz 1855 tarihli mektubu: BOA, **a.g.b.**, Lef 8.

¹⁸⁶ *Musurus*'un, Tophane Âmire Müşiri *Fethi Paşa*'ya cevap mektubu. BOA, **İ. HR.**, 152/8024, Lef 5.

vermek üzere Londra'dan İstanbul'a gelmiştir¹⁸⁷. *Burrows*, kontroller sonrası hazırlayarak Tophane Müşirliği'ne sunduğu 10 Eylül 1855 tarihli raporunda şu noktalara temas etmiştir.

Fişeklerin kontrolü için kullanılacak tüfeklerden biri asla kendisine ulaşmadığı gibi, üç dirhem barut ve yedi dirhem kurşunun İngiliz ölçü biriminde neye tekabül ettiği hakkında *Sichel Co.* ve kendisine herhangi bir bilgi verilmemiştir. *Sichel*'in imal ettiği üç numaralı sandıktaki fişekler, *Eley Brothers* firması mamulü olup İstanbul'a gönderilen iki numaralı sandıktakilere uygun olarak yapılmıştır. Tilbury Fort'ta muhafaza edilen iki ve üç numaralı numune sandıklardaki fişeklerin barutları birbirine eşit olmayıp, İstanbul'a gönderilmezden önce sandıklardan birer fişek alınarak *Musurus* tarafından tayin edilen uzman *James* nezaretinde tartılmıştır. *James*'in ifadeleri ise şu şekildedir. Fişeklerden biri 5 dirhem 13,5 buğday (18,5 gr) ve diğeri 4 dirhem 6,5 buğday (14 gr)¹⁸⁸ gelmiştir. Üçüncü sandığın, *Eley Brothers* firmasınınca imal edilen ikinci sandığa mutabık olduğunu, siparişlerin tamamen buna uygun olarak imal edilmek üzere resmen tarafına verildiğini ispat etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Üçüncü sandıktaki fişeklerin barutu ikinci sandıktaki fişeklerin barutundan biraz fazladır. İngiltere'de fişek imalatından sorumlu birimce fişeklerin deneme atışına tâbi tutulması emredilmiştir. Atış yapılacak yerden 50 kadem (yaklaşık 18 metre) uzaklığa yerleştirilecek olan hedef tahtaları, uzunca müddet su içinde bekletilmiş, 1,25 cm kalınlığında ve 60 cm² ebadında 3 parça karaağaç tahtasından mamuldür. Deneme atışları sonrası üçüncü sandığın fişeğinin tesirinin, ikinci sandığın fişeğinkinden üstün olduğu görülmüştür. Üçüncü sandıktaki fişek örneklerine uygun olarak *Burrows* tarafından imal ettirilen fişeklerden birer numune alınarak hedef tahtasına tekrar ateş edilmiştir. *Burrows*, kapsüllü tüfek atışını daha uygun bulduğundan gerek numune ve gerek numuneye benzer şekilde imal ettirilen fişeklerden ağız önü payı olarak birer İngiliz dirhemi barut çıkarmıştır. Deneme atışları sırasında hazırlamış olduğu cedvele göre imal edilen fişeklerin istenilen düzeyde olduğunu belirtmektedir. Fişeklerle ateş edildiğinde kurşunların karaağaç

¹⁸⁷ Londra Sefareti'nden Seraskerliğe 19 Z 1271 (2 Eylül 1855) tarihli tezkire: BOA, **HR. MKT**, 118/70; Sefaretin Tophane Müşirliği'ne 23 Z 1271 (6 Eylül 1855) tarihli tezkiresi. **HR. MKT**, 119/23.

¹⁸⁸ H. 1273 tarihli devlet kontrollü dirheme göre 1 dirhem 3,20 gr'a tekabül etmektedir. Garo Kürkman, **Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri**, s. 278.

tahtalarının kurusunun 8-9 tanesinden, yaş olanının da 7-8 tanesinden geçtiği gözlemlenerek, sonradan yaptırılan fişeklerin önceden imal olunanlardan daha kuvvetli olduğu anlaşılmıştır. Bu denemeden başka imal edilen fişeklerin barutuyla kurşunları da dikkatle kontrol edilecektir. *Sichel*'in fabrikası imalini taahhüt ettiği fişekleri kısa zaman içerisinde yaptığı halde, kusuru her ne kadar zararsızsa da karşılık olarak fazladan 250 sandık fişek imal etmiştir. *Burrows*, barutları eksik, kurşunları kalitesiz, fişekleri nemli olan ve cins ve numunesine uymayan çok miktardaki fişek sandıklarını *Sichel* firmasına iade ettiğini de belirtmiştir¹⁸⁹.

Ancak *Fethi Paşa*, 30 Kasım 1855 tarihinde Londra Sefiri *Musurus*'a gönderdiği mektubunda *Burrows*'un Londra'dan gelir gelmez fişeklerin muhafaza edildiği mahzene gittiğini, burada içlerinde sağlam ve çürük fişeklerin bulunduğu sandıklardan sadece sağlam olan birkaç deste fişeği seçerek bunlarla deneme atışı yaptığını belirtmiştir. Bu nedenle sunduğu raporun geçerliliğinin söz konusu olmadığını, ayrıca raporun her fıkrasının birbirinin zıddı maddelerden oluştuğunu, *Burrows*'un amacının kendisini aklamaktan başka bir şey olmadığını da sözlerine eklemiştir. Sorunun ancak üretici firma *Sichel Company* ile görülecek dava neticesinde çözüme kavuşacağını, bu süreçte fişeklerin protesto mahiyetinde mahzenlerde rehin tutulacağını ifade etmiştir¹⁹⁰.

Burrows'un raporundan tatmin edici bir sonuç çıkmadığından ve durumun hassasiyetine binaen 1856 yılının başında bozuk fişeklerin akıbeti hakkında Osmanlı ve İngiliz subaylarından oluşan karma bir komisyon teşkiline ve komisyonca alınacak kararın mazbata hâlinde sadarete sunulmasına karar verilmiştir¹⁹¹. Komisyonca hazırlanan raporun bir sûreti Hariciye Nezareti tarafından 4 Haziran 1857 tarihinde Londra Sefiri *Musurus*'a gönderilmiştir¹⁹². *Musurus*, İstanbul'dan gelen raporu alır almaz hemen sefaret avukatına teslim edip, konuyla ilgili olarak kendisini bilgilendirerek hukuki sürecin başlatılması için gerekli talimatları vermiştir.

¹⁸⁹ BOA, **HR. SFR** (3), 16/27, Lef 81.

¹⁹⁰ BOA, **a.g.b.**, Lef 82.

¹⁹¹ BOA, **HR. MKT**, 131/17, 22 R 1272 (1 Ocak 1856); Bunun hakkında Seraskerlik ve Tophane Müşirlikleriyle yapılan yazışmalar için bkz. **HR. MKT**, 132/86, 7 Ca 1272 (15 Şubat 1856); **HR. MKT**, 139/41, 10 B 1272 (17 Mart 1856); **HR. MKT**, 141/23, Lef 1-2, 25 B 1272 (1 Nisan 1856); **HR. MKT**, 147/99, 8 L 1272 (12 Haziran 1856); **HR. MKT**, 150/43, 27 L 1272 (1 Temmuz 1856).

¹⁹² BOA, **HR. SFR** (3), 17/19, 11 L 1273 (4 Haziran 1857).

Sefaret avukatı yaptığı incelemeler sonucu *Musurus*'a ayrıntılı bir rapor sunmuş, *Musurus* da elde ettiği bilgileri 3 Eylül 1857 tarihinde sadarete göndermiştir. *Musurus*'un göndermiş olduğu yazıda fişekleri imal eden fabrikatörün İngiltere'de görülen mahkeme sonucu 19 Şubat 1857 tarihinde iflas ettiği, firmaya iflastan önce dava açmak için vakit müsait iken, dava süreci başlatılmadığından İngiltere kanunlarına göre firmaya kefalet eden sermayedarlardan 42.000 £ kefaletin alınmasının mümkün olmayacağı bildirilmektedir. Sefaret avukatının, *Burrows*'un her teslimat sonunda Osmanlı yetkililerine vermiş olduğu senedin Osmanlı Devleti'nce kabulünün, siparişlerin sağlamlığının da tasdiki demek olduğu yönündeki ifadeleri; ayrıca İngiltere'de konunun uzmanlarının fişeklerin İstanbul'a gelir gelmez kontrol edilmesi gerektiği ve fişeklerin İstanbul'daki mahzenlerde iyi bir şekilde muhafaza edilmediği yönündeki imaları, imalatçı firma iflas etmese bile firmaya açılan davanın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. *Musurus*, mektubunun sonunda belki sadece *Yüzbaşı Burrows*'un -o da ancak mesuliyeti yerine getirmede yeterince hassas davranmadığı gerekçesiyle- İngiltere Hükümeti'ne şikâyet edilebileceğini söyleyerek, sadareten gelecek emir doğrultusunda gerekenin yapılacağını bildirmiştir¹⁹³.

Musurus'tan gelen mektup doğrultusunda 5 Ocak 1858 tarihinde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Komisyonu toplanmıştır. Komisyonunda, fişeklerin numunesine uygun imal edilmediğinin ve nemden etkilenerek kullanılamayacak hâle geldiğinin üst rütbeli Osmanlı subaylarınca görülerek tasdik olunduğuna, ancak firmaya ve İngiltere'ye duyulan aşırı güven, firmanın iflası, dava açma konusunda zamanlama hataları gibi acemilikler nedeniyle bu konudaki haklılığı ispata bir türlü muvaffak olunamadığına değinilmiştir. Komisyonunda İngiliz Hükümetince atanan *Burrows*'un ihmalkârlığı sebebiyle suçlanması maddesi de ele alınmıştır. Ancak böyle bir girişim İngiltere Devleti'ni tazmine davet demek olup, bunun da Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefine yakışmayacağı düşüncesiyle bundan da vazgeçilmesinin doğru olacağı kanaatine varılmıştır. Meydana gelen zararın Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı nedeniyle feda

¹⁹³ Londra Sefiri *Musurus*'un Tophane-i Âmir'e tezkiresi: BOA, **İ. HR.** 152/8024, Lef 8, 14 M 1274 (3 Eylül 1857). *Musurus*'un göndermiş olduğu mektup 21 Eylül 1857 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Tophane Müşirliği'ne gönderilmiştir: **HR. MKT**, 207/90. Durum hakkında Seraskerliğin de haberdar edilmesi için 7 Ekim 1857 tarihinde seraskerliğe tezkire gönderilmiştir. BOA, **HR. MKT**, 210/61.

ettiği masraflara dâhil edilmesinin münasip olacağı; Bozuk fişeklerdeki barutun güherçilesinin ayrılarak elde edilen güherçileden barut imalinde tekrar istifade edilebileceği, fişeklerin sandık ve kurşunlarıyla, sağlam fişeklerin de ateşli talimlerde kullanılmak üzere harbiye hazinesine gelir olarak kaydedilebileceği konularında komisyonca mutabakat sağlanmıştır¹⁹⁴. 22 Ocak 1858 tarihinde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Komisyonunun kararı da dikkate alınarak, davadan vazgeçilmesi, meydana gelen zararın Kırım Savaşı'na feda edilen diğer masraflardan sayılması ve eldeki malzemedan de azami oranda yararlanılması irade buyrulmuştur¹⁹⁵.

Güherçile, kurşun ve barutların ayrılması uzun zaman alacağından, elde edilecek gelirin daha sonra takrirle ifadesine, sâdır olan iradenin de geçici süreliğine masarifat muhasebesine kaydına, fişeklerin bedeli ve diğer masrafları olan 84.885 £'un hesaplanarak Osmanlı Lirası olarak karşılığı 13.199.700 kuruşun da istikraz olunan 3.000.000 £'a dâhil edilmesine karar verilmiştir¹⁹⁶. Ayırma işlemlerinin yapılması için Azadlu Baruthanesi¹⁹⁷ seçilmiştir. Çünkü mevsim yaz dönemine denk geldiği için dinkleri çalıştıracak su azaldığından barut imal edilemiyordu. Baruthane âtil bırakılmamak için mahzenlerdeki bozuk fişeklerle birlikte, savaş sonunda cephelerden gönderilen toplam 1400 varil kadar bozuk barut ve fişeğin de tekrar kullanılabilir hâle getirilmesi uygun görülmüştür¹⁹⁸.

Kırım Savaşı sırasında İngiltere'deki *Sichel Co.*'dan ithal edilen bozuk fişeklerle ilgili krizin üzerinden bir sene geçtikten sonra Mart 1859'da, İngiltere'ye 60.000.000 kapsül daha sipariş edilmesine karar verilmiştir¹⁹⁹. İngiliz Hükümeti yetkilileri, Londra Sefiri *Musurus*'a kapsüllerin devlet fabrikalarında imalinin mümkün olmadığını, bu nedenle siparişlerin imalinin özel fabrikalara havale

¹⁹⁴ BOA, **İ. HR.**, 152/8024, Lef 3, 19 Ca 1274 (5 Ocak 1858).

¹⁹⁵ BOA, **a.g.b.**, Lef 10. Sâdır olan irade sonrası, gerekenlerin yapılması hususunda Sadaret'ten Tophane Müşirliği'ne tezkire-i samiye: **A. AMD**, 82/20, (tt. 1274). Aynı konuda Hariciye Nezareti'nden Tophane Müşirliği'ne tezkire: **HR. MKT**, 225/3611 C 1274 (27 Ocak 1858). Fişeklerin kullanılabilir hâle getirilmesinden elde edilecek kârın mühimmat-ı harbiyeye gelir kaydedilmesi işlemleri için Maliye Nezareti'ne buyruldu: **HR. MKT**, 227/50, 1 B 1274 (15 Şubat 1858).

¹⁹⁶ BOA, **MAD.**, nr. 8934, 17 L 1274 (1 Haziran 1858), s. 233.

¹⁹⁷ Aslında bu fabrika 1848 yılında infilak etmiş ve bunun sonucunda büyük kısmı kullanılamaz hâle gelmişti. Ancak geçirdiği bir takım onarımlar neticesinde az da olsa barut imalatı gerçekleştirilebilecek seviyeye getirildi. Edward Clark, **a.g.m.**, s. 48.

¹⁹⁸ BOA, **İ. DH**, 435/28754, 21 Za 1275 (23 Haziran 1859). Gerekenin yapılması için Seraskerliğe tezkire: **A. MKT. MHM**, 160/3, 3 Z 1275 (4 Temmuz 1859). Seraskerliğin cevabı: **A. MKT. NZD**, 285/42, 15 Z 1275 (16 Temmuz 1859).

¹⁹⁹ Sadarettten seraskerliğe tezkire-i aliyye: BOA, **HR. MKT**, 281/100, 19 Ş 1275 (24 Mart 1859).

edileceğini, ancak denetimlerinin kendilerinin kontrolünde *Woolwich Royal Laboratory*'de gerçekleştirileceğini bildirmiştir²⁰⁰. Sipariş konusu bu şekilde halledildikten sonra, sıra en önemli sorun olan finans sorununa gelmişti. Londra sarraflarından birinin taahhüdü olmaksızın fişek kovanlarının imaline bir an önce başlanmayacağı bilindiğinden, kapsüllerin tutarı 12.000 £ için *Baltacı Bazargan*'la kredi anlaşması imzalanmıştır²⁰¹. Maliye Nezareti'nin fevkalade harp masrafları tertibinden karşılanan 12.000 £'luk poliçe, sarrafa ödenmek üzere 5 Eylül 1859 tarihinde Londra Sefareti'ne gönderilmiştir²⁰². Bir ara 60.000.000 kapsülün 100.000.000'a tamamlanması düşünülmüşse de, bu miktar kapsülün bedeli için kefil sarraf bulunmakta sıkıntı çekildiğinden bu girişimden vazgeçilmiştir²⁰³.

Vesikalara göre İngiltere'den bir sonraki büyük çaplı fişek alımı 1864 yılında gerçekleşmiştir. İngiliz Tersanesi'ndeki gelişmeleri incelemek ve bu alandaki görgüsünü artırmak için Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye gönderilen *Kaimakam Said Bey* aracılığıyla 15.000.000 adet fişekle, yine İngiltere'den getirilerek fişekhaneye kurulan fişek bağlama makinelerinde içleri doldurulmak üzere 10.000.000 adet boş kapsül satın alınmıştır²⁰⁴. 1865 yılı başlarında İngiltere'deki *Edward Bufield*'in sahibi olduğu fabrikaya 20.000.000 boş kapsül siparişi verilmiştir²⁰⁵. Bunu *Eley Brothers* firmasına verilen 20.000.000 boş kapsül siparişi takip etmiştir²⁰⁶.

1866 yılı sonlarına gelindiğinde donanmanın güçlendirilmesi adına zırhlı savaş gemisi siparişleri aralıksız sürmekteyken, diğer taraftan Dünya silah sanayiinde

²⁰⁰ BOA, **HR. MKT**, 287/33, 11 L 1275 (14 Mayıs 1859).

²⁰¹ BOA, **HR. MKT**, 288/36; **HR. MKT**, 288/65; **HR. MKT**, 289/69; **HR. MKT**, 290/70; **HR. MKT**, 290/92.

²⁰² BOA, **A. MKT. MHM**, 759/17; **HR. MKT**, 295/71; **HR. MKT**, 297/56; **HR. MKT**, 299/14; **HR. MKT**, 303/87; **HR. MKT**, 303/88.

²⁰³ BOA, **HR. MKT**, 291/65.

²⁰⁴ Fişeklerin ilk taksiti için 2500 £'un gönderildiğine dair Tophane Müşiri *Halil Paşa*'dan Londra Sefareti'ne tezkire BOA, **HR. SFR (3)**, 93/30, Lef 1, 18 R 1281 (19 Eylül 1864). Yine bu fişeklerin diğer bir taksiti için gerekli 3888 £'un Tophane-i Âmire tahsisatına mahsuben Bank-ı Osmanî aracılığıyla Londra'ya havalesi hususunda Sadareten Maliye'ye tezkire: **A. MKT. MHM**, 323/45, 23 Ş 1281 (21 Ocak 1865).

²⁰⁵ Alınması kararlaştırılan kapsüllerin bedelinin Tophane-i Âmire'nin Rumî 1280 senesi mühimmat-ı cihadiye tahsisatından karşılanması hususunda Sadareten Maliye Nezareti'ne tezkire BOA, **A.MKT. MHM**, 324/70, 8 N 1281 (4 Şubat 1865).

²⁰⁶ 40.000.000 kapsülün Osmanlı Devleti'ne maliyeti 2000 kese akçe (1.000.000 kuruş) olacaktı. Meblağın ödeme işlemleri hakkında gereğinin yapılması için Maliye Nezareti'ne tezkire BOA, **A.MKT. MHM**, 355/68, 27 Z 1282 (13 Mayıs 1866). Durumdan Tophane Müşirliği' de haberdar edildi: **A. MKT. MHM**, 356/11, 2 M 1283 (17 Mayıs 1866).

meydana gelen teknolojik gelişmeler yakından takip edilmek adına ağır ve hafif silah ithalatı da hız kesmeden devam etmektedir. Sadece İngiltere'ye değil, birçok devlete verilen benzer meta siparişlerinin ödemesine yetişmeye çalışan hazinenin büyük sıkıntı içinde kaldığı bir dönemde 1865 yılında sipariş edilen 20.000.000 kapsülün bedelinin henüz ödenmediği konusunda kapsül imalatçısı *Edward Bufield*'le pürüz yaşanmıştır. Fabrikatör, *Enfield* tüfekleri için firmasına sipariş edilen fişeklerin bedeli olan 432.752 kuruşun bir an önce tarafına ödenmesi için Londra Sefareti'nin kapısını aşındırmaktadır²⁰⁷. Seraskerlik, meblağın Tophane-i Âmire'nin R 1282 senesi mühimmat-ı cihadiye muhassasatından karşılanması için Maliye Nezareti'nden talepte bulunmuş, Nezaret ise hazinenin böyle bir miktarı karşılayabilecek durumda olmadığını belirtmiştir. Ancak imalatçı firmanın sızıltılarını önlemek adına her ne olursa olsun gerekli miktarın ayarlanarak bir iki hafta içerisinde ödemenin yapılması için sadareten Maliye Nezareti'ne tezkire gönderilmiştir²⁰⁸. Tezkire üzerinden bir hafta geçtikten sonra ödenecek meblağın yeni satılan bakırdan karşılanmasının uygun olacağına karar verilerek kaynak sorunu çözüme kavuşturulmuştur²⁰⁹.

Ödeme sıkıntısının birincisi henüz atlatılmışken, bu sefer de fişeklerden diğer 20.000.000'unun imalatçısı *Eley Brothers* firması alacağını talep için sefarete mektup göndermiştir. Firma sahibi, Londra Sefiri *Musurus*'a gönderdiği 3 Aralık 1866 tarihli mektubunda, kontrata göre kapsüller teslim edildikten en geç 14 gün sonra bedeli olan 3952 £'un ödenmesi gerektiğini, ancak aradan 18 ay geçmesine rağmen tarafına herhangi bir ödemenin yapılmadığını belirtmiştir. Bu nedenle hakları olan paranın bir an önce hesaplarına yatırılmasını, aksi takdirde hukuki sürecin başlatılacağını sözlerine eklemiştir²¹⁰.

1867 yılı Mart ayında *Miralay Rüstem Bey*, Osmanlı Devleti adına 50.000 adet *Snider* usûlü *Enfield*'ı ve bu tüfeklerce kullanılacak *Colonel Boxer* patentli²¹¹

²⁰⁷ Durumun ehemmiyetine binaen gerekirse seraskerle de mütalaa edilmesi hususunda Maliye Nezareti'ne tezkire BOA, **A. MKT.NZD.**, 636/37, 8 Ca 1283 (18 Eylül 1866).

²⁰⁸ BOA, **A. MKT. MHM.**, 363/47, 15 Ca 1283 (25 Eylül 1866).

²⁰⁹ BOA, **A. MKT. NZD.**, 637/45, 21 Ca 1283 (1 Ekim 1866).

²¹⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 117/23, 3 Aralık 1866. Bunun çözüme kavuştuğu hakkında bir belgeye rastlamadık. Ancak herhangi bir hukuki işlem yürürlüğe konmadığına göre, Osmanlı Hükümetince bu meblağın da ödemesi bir şekilde yapılmış olmalıdır.

²¹¹ 1860'ların sonundan itibaren Osmanlı Devleti'nce İngiltere'ye sipariş edilmeye başlayan tüfekler *Snider* modelinde yani iğneli mekanizmaya sahip ve kuyruktan doldurulur oldukları için, kullandıkları fişekler de farklıydı. Bu tüfekler ağızdan dolma tüfeklerdeki gibi kâğıt içerisine sıkıştırılmış barut ve kurşundan müteşekkil kuyruksuz fişekler yerine, kuyruktan dolma oldukları

kapsüllü fişek satın almak için Londra'ya gönderilmiştir. *Rüstem Bey* burada *Royal Small Arms Factory* adına yetkili *Colonel Dixon* ve *Colonel Boxer*'le görüşmeler yaptıktan sonra alımlar için kontrat imzalayacağından, kendisine İngiliz Hükümeti'nce gerekli kolaylığın gösterilmesi talep edilmektedir²¹².

Miralay Rüstem Bey, *Enfield Royal Small Arms Factory* ile görüşmelerini tamamladıktan sonra *Musurus*, *Colonel Dixon*'a fişeklerin siparişini vermiştir. Firma, 13 Mayıs 1867 tarihinde *Musurus*'a gönderdiği mektubunda Osmanlı Devleti'nin istediği barutsuz 10.000 adet fişek kovani ve 10.000 adet mermiyi *Eley Brothers*'tan tedarik ettiklerini, bunların 5 sandık içerisine yerleştirilip su ve nemden etkilenmeyecek şekilde paketlenerek *Samsun* adlı gemiyle 10 Mayıs'ta Londra'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıktığını bildirmiştir²¹³.

Aynı dönemde yine *Eley Brothers* firmasıyla 900.000 adet *Boxer* cinsi boş fişek kapsülü alımı için antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın şartları şu şekildedir²¹⁴.

1. Fişek kapsülleri, İngiltere ordusunca kullanılanların aynısı olacaktır.
2. Kapsüllerin kontrolleri *Woolwich Royal Laboratory* uzmanlarınca gerçekleştirilmedikçe gemilere yüklenmeyecektir.
3. Kapsüller, nakliye şartlarına uygun sandıklar içerisine yerleştirilerek İstanbul'a gönderilecektir.

için, tüfekteki iğne mekanizmasıyla harekete geçecek, kapsüller içerisine sıkıştırılmış barut ve ucuna monte edilmiş kurşundan mamul mermiden müteşekkil cepaneleri kullanıyorlardı. Bu fişeği icad eden kişi İngiliz Kraliyet ordusundan *Colonel Boxer* olduğu için patenti ona aittir ve fişek o adla anıla gelmiştir. Bu fişekler mükemmel olmalarına rağmen Osmanlı Devleti açısından kullanımında bir takım dezavantajları mevcuttur. Her şeyden önce *Boxer* fişeklerinin imalinde kullanılan eczanın mutlaka İngiltere'den tedariki gerekiyordu. Bu da maliyet açısından büyük külfet demektir. Ayrıca her istendiği zaman İngiltere'den tedarik edilemeyeceğini de hatırdan uzak tutmamak gerekiyordu. Tüm eczası tedarik edilse bile bağlanması makineye dolayısıyla fabrikaya muhtaç olduğundan, ordulardaki mevcut tüfekler *Snider* tüfeklerle değiştirilirken sınırdaki bazı birliklerde ve yerel kuvvetlerde *Enfield* modeli tüfekler özellikle değiştirilmemiştir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi, yeni fişekler fabrikasyonda ve yeterince yedeği olmadıkça güvenlik açısından dezavantaj yaratabilirdi. Metalik fişeklerde ise böyle bir durum söz konusu değildi. Her şeyden önce imalinde kullanılan bazı maddeler yerli kaynaklardan zor da olsa tedarik edilebiliyordu. Kovaları atış yapıldıktan sonra *Boxer* fişekleri gibi bir iki defa atılmakla deforme olmuyor, 15 defa hatta daha fazla kez doldurulup kullanılabilir ve basit bir düzenele hazırlanabiliyordu. Dolayısıyla ihtiyaç duyulduğunda kolayca imal edilebilirdi.

²¹² Londra Sefiri *Musurus*'tan *Lord Stanley*'e 29 Mart 1867 tarihli mektup BOA, **HR. SFR (3)**, 122/43.

²¹³ BOA, **HR. SFR (3)**, 123/83, Lef 1-5. *Royal Small Arms Factory*, 15 Mayıs'ta Londra Sefareti'ne fişeklerin maliyet pusulasını göndermişti: **HR. SFR (3)**, 124/5; **HR. SFR (3)**, 124/50. *Musurus*, 16 Mayıs 1867 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yolladığı tahriratında fişeklerin muayene, nakliye sigorta ve sair ücretleriyle birlikte toplam maliyetinin 43 £ küsur pence olduğunu belirtmekte, fişek tedariki konusunda ısrarla firmayı tercih etmesindeki esas sebebi *Boxer* türü fişeğin tüccar elinde bulunmaması olarak göstermektedir. **HR. TO.**, 57/15.

²¹⁴ BOA, **A. MKT. MHM**, 381/22, 2 M 1284 (6 Mayıs 1867); **HR. SFR (3)**, 124/68.

4. 300.000 adet fişek kapsülü kontrat tarihinden itibaren 14 gün içinde, kalan 600.000 adedi ise bir ay içerisinde tamamlanarak gemilerle İstanbul'a gönderilecektir.

5. Fişek kapsüllerinin her 1000 adedi nakliye, sigorta, navlun gibi giderleri de dâhil 5 £'tur. Toplam 4500 £'luk bedelin 1/3'lük kısmı kontrat imzalandığında, kalanı da mühimmatın tamamı teslim edildikten sonra ödenecektir.

Colonel Dixon, 23 Mayıs'ta *Musurus*'tan kapsüllerin peşinatının çok geç olmadan ödenmesini talep etmiş, *Musurus*, hemen ertesi gün *Dixon*'a cevabında Osmanlı Devleti'nin ödemeyi banka aracılığıyla gerçekleştireceğini, bu amaçla bankaya talimat verileceğini, her şeyin kontrolü altında olduğunu ve paranın mutlaka ellerine geçeceğini belirtmiştir²¹⁵. Nitekim 25 Mayıs 1867 tarihinde *The Imperial Ottoman Bank* kapsüllerin peşinat bedeli olan 1500 £'luk ödeme talimatını aldığını bildirmiştir²¹⁶. Osmanlı Devleti Londra Baş Şehbenderi *Gadban Efendi*, *Musurus*'a 300.000 kapsülün 7 Temmuz 1867 tarihinde *Ada* adlı gemiyle Londra'dan hareket edeceğini haber vermiştir²¹⁷. Temmuz ayı sonunda 500.000 adet fişek kapsülü *Paraguay* adlı gemiyle İstanbul'a gitmek üzere yola koyulmuştur²¹⁸. Kalan 100.000 kapsül de Ağustos ayı başında *Brenda* adlı gemiye yüklenerak İstanbul'a gönderilmiştir²¹⁹.

Osmanlı Devleti tarafından *Eley Brothers*'a, 900.000 kapsülün teslimatının tamamlanmasına yakın 500.000 adet daha *Boxer* tipi boş kapsül siparişi verilmiştir. Her 1000 adet kapsülün sandıklama ücreti 2 £ 5 Schilling'dir. Kapsüller *Woolwich Royal Laboratory*'de kontrol edilip, gemilere yüklendikten sonra İstanbul'a

²¹⁵ BOA, HR. SFR (3), 122/13, Lef 1-2.

²¹⁶ BOA, HR. SFR (3), 124/46, Lef 1-2. 1 Haziran 1867 tarihinde *Eley Brothers* Firması'na 1500 £'luk ödeme yapılmıştır.

²¹⁷ BOA, HR. SFR (3), 126/29, HR. SFR. (3), 126/63. Fişekler 2 Temmuz 1867 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. HR. SFR. (3), 127/42.

²¹⁸ BOA, HR. TO, 57/18. Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 1 Ağustos 1867 tarihli âriza: HR. SFR. (3), 127/21; HR. SFR. (3), 127/39.

²¹⁹ BOA, HR. TO, 57/21, 15 Ağustos 1867. 3 gemiyle gönderilen 900.000 kapsülün navlun, yükleme, sigorta, gümrük ve sair masrafları 257 £'dur: HR. SFR (3), 128/54. Şehbender *Gadban Efendi*, Londra Sefiri *Musurus*'a, 15 Ağustos 1867 tarihli mektubunda kapsüllerin gönderim işlemlerinin tamamlandığını haber vermektedir. *Eley Brothers* tarafından hazırlanan son taksit tutarına ait 2982 £'luk hesap pusulası da *Gadban* tarafından sefarete iletilmiştir HR. SFR (3), 128/55, Lef 1-3. 2982 £'luk bakiyenin son kısmı olan 1860 £, 31 Ekim 1867 tarihinde ödenerek 900.000 kapsülün hesabı kapatılmıştır. HR. SFR (3), 130/95, Lef 2; HR. SFR. (3), 131/4 HR. SFR. (3), 131/7; HR. SFR. (3), 131/8; BOA, HR. SFR. (3), 131/22, Lef 2-3.

gönderilecektir²²⁰. *Eley Brothers* yetkilisi 26 Ekim 1867 tarihinde Londra Sefareti'ne gönderdiği mektubunda kapsüllerin hepsinin hazır olduğunu bildirmiş, ancak Osmanlı Devleti'nce kontrollerin yapılması için *Royal Laboratory*'e biraz zaman tanınmasını talep etmiştir²²¹. 6 Kasım'da laboratuvarca kontrolleri tamamlanan kapsüller, 23 Kasım 1867 tarihinde *Hector* adlı gemiyle İstanbul'a gönderilmiş, bedeli olan 1121 £ da teslimat sırasında firmaya ödenmek üzere bankaya talimat verilmiştir²²².

2 Kasım 1867 tarihinde Osmanlı Devleti'nin talebi doğrultusunda Londra Sefiri *Musurus*, *Eley Brothers*'tan İngiliz Ordusunun kullandığıyla aynı kalitede olmak koşuluyla, 6.000.000 boş *Boxer* fişeği kapsülünün fiyatı hakkında bilgi istemiştir. *Musurus*, talebinin devamında fiyata kontrol, sandıklama ve gemiye yükleme maliyetlerinin de dâhil edilmesini; firmaca makul bir ücret verildiği takdirde hemen nakit ödemeli bir antlaşma tertip edilebileceğini de ifade etmiştir²²³.

4 Kasım 1867 tarihinde *Eley Brothers*, *Musurus*'a cevap mektubunda istedikleri özellikte fişek kapsülünü imal edebileceklerini, her 1000 adet kapsülün sandıklama ücretiyle birlikte maliyetinin 2 £ 5 Schilling olduğunu belirtmiştir. Kapsüllerin *Woolwich Royal Laboratory*'de kontrol edildikten sonra gemilere ücretsiz yükleneceğini taahhüt eden *Eley Brothers* Firması, fabrikalarının Osmanlı Devleti için her ay 1.000.000 adet kapsül imal edebileceğini, dolayısıyla tüm siparişin ancak Nisan ayında tamamlanacağı bilgisiyile mektubuna son vermiştir²²⁴. *Musurus*, firmanın sunduğu kontrat koşullarını kabul ettiklerini belirtmiş, ancak kendileri için haftada 1.000.000 adet kapsül imal etmeleri ve kontrolleri tamamlandıktan sonra ayda en az 2.000.000 adet kapsül teslim etmeleri konusunda

²²⁰ Osmanlı Devleti, kapsüllerin *Royal Small Arms Factory* tarafından denetlenmesi talep etmektedir. Ancak *Colonel Dixon*, bunun mümkün olmadığını, kapsüllerin kontrollerinin eksiksiz olarak *Woolwich Royal Laboratory*'de yapılacağını 15 Ağustos 1867 tarihli mektubunda *Musurus*'a bildirmiştir. BOA, **HR. SFR (3)**, 128/57. Sipariş ayrıntıları hakkında *Eley Brothers* firmasınınca, *Musurus*'a 19 Ağustos 1867 tarihinde gönderilen mektup **HR. SFR (3)**, 128/72, Lef 1-2.

²²¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 130/95, Lef 2.

²²² *Eley Brothers* Firmasından *Musurus*'a 6 Kasım 1867 tarihli mektup: BOA, **HR. SFR (3)**, 131/46. *Musurus*'un Hariciye Nezareti'ne kapsüllerin gemiye yüklenecek İstanbul'a doğru hareket ettiğini haber verir 28 Kasım 1867 tarihli tahrirati BOA, **HR. TO**, 58/30.

²²³ BOA, **HR. SFR (3)**, 131/9, Lef 2.

²²⁴ BOA, **HR. SFR (3)**, 131/35.

ısrarcı bir tutum sergilemiştir²²⁵. Bu baskı sonuç getirmiş, firma ayda 2.000.000 kapsül teslimini kabul ederek²²⁶, hesaplarına para yatırılır yatırılmaz ilk parti 2.000.000 kapsülü kontrol ettirip, gönderebileceklerini taahhüt etmiştir²²⁷.

Londra Sefiri, 6.000.000 kapsüllük yeni siparişte merminin oturduğu dişlerin yeterince dayanıklı imal edilmesine dikkat edilmesi hususunda ricada bulunmuştur. Çünkü daha önceden sipariş edilen 900.000 kapsülden bazılarında merminin oturduğu dişler yeterince dayanıklı imal edilmediğinden, mermi buraya monte edildiğinde tam oturmayıp gevşek kaldığı, bu nedenle atışlarda zorluk yaşandığı, hatta bu zaafın bazı zamanlar atışa bile imkân vermediği görülmüştür²²⁸.

Neticede Seraskerlik 12 Aralık'ta kapsüllerin alınması yönünde Londra Sefareti'ne talimat vermiştir²²⁹. İlk parti 600 sandık (600.000 adet) kapsül 24 Aralık 1867 tarihinde *Adalia* adlı vapurla İstanbul'a gönderilmiştir²³⁰. Diğer taraftan 20 Ocak 1868 tarihinde 6.000.000 kapsülden imali tamamlanarak kontrolleri yapılan 1.400.000'i, faturaları da eklenerek İstanbul'a gönderilmek üzere *Sappho* adlı gemiye yüklenmiştir²³¹. Peşi sıra 12 Şubat 1868 tarihinde 2.000.000 kapsülün daha İngiliz bandıralı *Paraguay* adlı gemiye yüklendiğinin haberi gelmiştir²³². 21 Şubat 1868 tarihinde Şehbender *Gadban Efendi*, *Musurus*'a 6.000.000 kapsüllük siparişin son parçası 2.000.000 kapsülün de *Una* adlı gemiye yüklendiğini ve bunun için firmaya 4508 £'luk ödeme yapılması gerektiğini bildirmiştir²³³.

Kapsül alımlarının ardı arkası kesilmiyordu. Mevcut sipariş 6.000.000 kapsülün imalatı devam ederken, 1868 yılı Ocak ayında *Eley Brothers*'a aynı şartlarla

²²⁵ *Musurus*'un *Eley Brothers* Firmasına 12 Kasım 1867 tarihli mektubu BOA, **HR. SFR (3)**, 131/58, Lef 2.

²²⁶ *Eley Brothers*'tan, *Musurus*'a 13 Kasım 1867 tarihli mektup. BOA, **HR. SFR (3)**, 131/69.

²²⁷ *Eley Brothers*'tan, *Musurus*'a 16 Kasım 1867 tarihli mektup. BOA, **HR. SFR. (3)**, 131/78.

²²⁸ Serasker *Mehmed Rüşdi Paşa*'nın uyarısı doğrultusunda Londra Sefareti'nin *Eley Brothers* Firması'na 23 Kasım 1867 tarihli yazısı. BOA, **HR. SFR (3)**, 132/6.

²²⁹ BOA, **HR. SFR (3)**, 132/60.

²³⁰ *Musurus*'tan Hariciye Nezareti'ne 2 Ocak 1868 tarihli tahrirat. BOA, **HR. TO**, 57/34. *Fuad Paşa*, 12 Şubat 1868 tarihli yazısında *Adalia* vapuruyla gönderilen 600.000 kovanın İstanbul'a geldiğini *Musurus*'a haber vermiştir. **HR. SFR (3)**, 135/25.

²³¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 134/2, Lef 1-4. Daha önceden *Adalia* adlı vapurla gönderilen 600.000 kovanla birlikte toplam 2.000.000 kovan için *Eley Brothers*'a 4325 £ ödenecektir. **HR. SFR (3)**, 135/13, Lef 2.

²³² BOA, **HR. SFR (3)**, 135/26. Bu parti kovanın bedeli 4508 £, 13 Şubat 1868 tarihinde *Imperial Ottoman Bank* Londra Şubesi'nce firmaya ödenmiştir. **HR. SFR (3)**, 135/57.

²³³ BOA, **HR. SFR (3)**, 135/75; **HR. SFR. (3)**, 136/41.

4.000.000 adet daha *Boxer* fişek kapsülü siparişi verilmiştir²³⁴ Bu kapsüllerin 3 ay içerisinde tamamlanarak Osmanlı Hükümet yetkililerine teslim edilmesi planlanmaktadır²³⁵. 6.000.000 kovanın teslimatı tamamlanır tamamlanmaz ilk 1.000.000'u, daha sonra Nisan ayının ilk haftası 1.000.000'u daha hareket edecek posta vapuruyla gönderilmiştir²³⁶. 8 Nisan'da 170.000 adedi, *Hayti* Vapuruyla, 20 Nisan'da da 1.830.000 adedi *Ada* vapuruyla İstanbul'a gönderilmiştir²³⁷. Bunlara ait 9016 £'luk fatura tutarının Haziran ayı içerisinde ödenmesi için *Imperial Ottoman Bank* Londra Şubesine talimat verilmesi hususunda *Eley Brothers* Firması, Londra Sefareti aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'nden talepte bulunmuştur²³⁸.

Snider usûlü iğneli tüfeklerin cephanelerini tedarik etmek amacıyla bu aralık İngiltere'ye hayli miktar kovan siparişi verilmiştir. Nitekim 1868 yılı Mart ayında *Eley Brothers* Firmasına 4.000.000 kovana ilaveten 17.000.000 *Boxer* fişek kovana daha ısmarlanmıştır²³⁹. Antlaşmaya göre *Eley Brothers* Firması her hafta 1.000.000 kovan imal ederek gemilerle İstanbul'a göndermeyi taahhüt etmektedir. Böylece dört ay içerisinde siparişler tamamlanacak, altı ayda da teslimatların tümü gerçekleştirilmiş olacaktır²⁴⁰. Fakat bu kâğıt üstünde görüldüğü kadar kolay bir iş değildi. Çünkü fişeklerin imali, kontrolü, limana nakli, gemiye yüklenmesi uzun zaman alan bir işlemler silsilesiydi. Dolayısıyla siparişlerin tamamı taahhüt edilen tarihten 3 ay geç, yani Ocak 1868'de ancak gönderilebilmiştir.

17.000.000 fişek kovanının İstanbul'a gönderi tablosu²⁴¹.

Tarih	Gönderildiği Gemi	Ücret	Miktar (adet)
Eylül 1868	<i>Parana</i>	4508 £	2.000.000
Kasım 1868	<i>Cordova</i>	6588 £	2.923.000
Kasım 1868	<i>Harriet Agnes</i>	4682 £	2.077.000
Aralık 1868	<i>St. Lawrence</i>	4508 £	2.000.000

²³⁴ BOA, HR. TO, 117/9.

²³⁵ BOA, HR. SFR. (3), 135/7.

²³⁶ *Musurus*'tan Hariciye Nezareti'ne 1 Nisan 1868 tarihli telgraf: BOA, HR. TO, 117/59.

²³⁷ BOA, HR. SFR (3), 138/59; HR. SFR (3), 139/41.

²³⁸ BOA, HR. SFR (3), 141/2.

²³⁹ BOA, HR. SFR (3), 137/37, Lef 2.

²⁴⁰ BOA, HR. SFR (3), 137/57; HR. SFR (3), 138/42, Lef 1-2. Firma yetkililerince sipariş miktarı fazlalığından ötürü biraz artışın söz konusu olabileceğinden bahsedilerek, bunu önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'nce ödemelerin zamanında yapılmasına özen göstermeleri istenmiştir. HR. SFR (3), 141/2.

²⁴¹ BOA, HR. SFR (3), 143/56; HR. TO, 57/42; HR. SFR. (3), 143/81; HR. SFR. (3), 143/88; HR. SFR. (3), 144/53; HR. SFR. (3), 144/66; HR. SFR. (3), 145/19; HR. SFR. (3), 145/61; HR. SFR. (3), 145/78; HR. SFR. (3), 145/80; HR. SFR. (3), 146/24.

Aralık 1868	<i>Harriet Agnes</i>	4508 £	2.000.000
Aralık 1868	<i>Dacia</i>	4508 £	2.000.000
Ocak 1868	-	9016 £	4.000.000
Genel Toplam		38.318 £	17.000.000

Seraskerlik tarafından verilen bilgiye göre 1869 yılı Eylül ayı itibarı ile asâkir-i şahanenin elinde 110.000 civarında *Snider* usûlü *iğneli tüfek* bulunmaktadır. Bu tüfeklerin her birine cephane olarak 1000'er adet (1'er sandık) *Boxer* fişeği verilmesi tasarlanmaktadır. Mevcutta İngiltere'den satın alma ve fişekhanelerde imal yoluyla tedarik edilmiş toplam 32.000.000 (32.000 sandık) *Boxer* fişeği bulunup, bu durumda 78.000 sandık fişeğe daha ihtiyaç olduğu saptanmıştır. Bahsedilen fişek açığının bir kısmını yerli imalatla kapatmak maksadıyla 1869 Ağustosunda İngiltere'deki *Eley Brothers* Firması'ndan 15.000.000 *Boxer* fişeği kovaniyla, bunların doldurulmasında kullanılacak eczanın alınmasına karar verilmiştir²⁴². Fişek kovanlarının siparişinden üzerinden 4 seneden fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, 2618 £ tutarında ödenmemiş borcu ortaya çıkmıştır. Tophane-i Âmire Nezareti tarafından bu borcun sebebi Londra Sefareti'nden sorulduğunda sefaret, bu miktarın ödemeler sırasında kalan mütebakiyenin faizi olduğunu bildirmiştir. Tahkikat neticesinde durumun doğrulu kanıtlanınca meblağın R 1289 senesi düyûn-ı gayr-ı muntazama faizleri tertibinden ödenmesine irade buyrulmuştur²⁴³.

Fişek eksikliğinin tamamını yerli imalatla kapatmak mümkün olmayacağından 11 Ekim 1869 tarihinde 66.600 £ maliyetle İngiltere'den kurşunları ile birlikte 20.000.000 *Boxer* fişek kovani ithali irade buyrulmuştur²⁴⁴. Londra Sefiri *Musurus*, ithalat talebi için *Lord Clarendon*'a başvurduğunda *Clarendon*, İngiltere cephanelerinde *Boxer* fişeği stokunun çok az olduğunu, ancak talebi geri çevirmemek adına 5.000.000 tane fişek kovani'nin Osmanlı Devleti'ne verilebileceğini bildirmiştir. *Musurus*, bu hususu İstanbul'a bildireceği sırada, İngiliz Hükümeti bahsedilen fişek kovanlarını Osmanlı Devleti'ne vermekten vazgeçmiştir. Sebep olarak da cephaneliklerde İngiliz ordusuna ihtiyaten yetecek kadar fişek yok sayılabilecek

²⁴² BOA, İ. HR, 239/14185, Lef 4, 18 Ca 1286 (26 Ağustos 1869). Bu mühimmatın bedeli 293.945'er kuruluşluk üç taksitte ödenecektir. MAD, nr. 10776, s. 50.

²⁴³ BOA, İ. DH, 677/47141, 15 L 1290 (6 Aralık 1873) tarihli irade. Ödemenin yapılması hususunda Maliye Nezareti'ne tezkire. A. MKT. MHM, 470/13, 19 L 1290 (10 Aralık 1873).

²⁴⁴ BOA, İ. HR, 240/14239, Lef 4.

düzyeydeyken, Osmanlı Devleti'nin talep ettiği fişek kovanlarının devlet cephanelerinden verilmesinin kabinedeki vekillerce hoş karşılanmaması gösterilmiştir.

Musurus, Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafında akamete uğrayan ilk girişimin ardından bir alternatifin daha var olduğundan bahsetmiştir. Şöyle ki, *Eley Brothers* Firması İngiliz Hükümeti'nce verilecek 20.000.000 fişek kovani ve kurşun yerine, Osmanlı Devleti'ne 6 ay içerisinde 40.000.000 fişek kovani ve kurşun imal edebileceğini taahhüt etmektedir. Eğer anlaşma sağlanabilirse 1000 fişek kovani 2 £ 3 Schilling; 1000 kurşun da 1 £ 3 Schilling'den 5 ay boyunca her ay 6.500.000, 6. ay sonunda da 7.500.000 adet fişek kovani ve kurşun Londra'da Osmanlı Hükümet yetkililerine teslim edilecektir. Firma, fişek kovanlarının aylık 21.612 £ tutarındaki ödemelerinin ise her ay 6.500.000 fişek kovani ve kurşun Londra'daki yetkiliye teslim edilir edilmez *Imperial Ottoman Bank* Londra Şubesinde muntazam olarak yapılmasını şart koşmaktadır. Çünkü bu kadar büyük çaplı bir işi zamanında yapabilmek için diğer devletlerden gelen siparişleri reddedip, tüm mesaisini yalnız bu işe sarf edeceğini, ham madde tedariki ve mevcut ve ek işçi maaşları için düzenli bir para akışına ihtiyacı olduğunu, bunu da ancak Osmanlı Devleti'nin yapacağı düzenli ödemelerle sağlayabileceğini belirtmiştir.

Musurus, telgrafının devamında firmanın teklifi kabul edildiği takdirde gerekli antlaşmanın imzalanması için sadarettten tarafına izin verilmesini, belirlenen taksitlerin zamanında ve eksiksiz bir şekilde ödenmemesinin fabrikatörün felaketi anlamına geleceğinden, Osmanlı Devleti'nce yapılacak ödemeler konusunda hassas davranılmasını rica etmiştir²⁴⁵. Ancak Osmanlı Maliyesinin içerisinde bulunduğu durum, borç konusunda hassasiyet uyarılarına yanıt verilecek konumda olmadığını en açık göstergesidir. Nitekim 1871 yılı Mart ayında askeri mühimmat ve makine alımları için Londra'da bulunan *Miralay Rıza Bey*, 15.000.000 fişek malzemesinin üçüncü taksiti ve nakliye masraflarıyla, 20.000.000 fişek kovanının nakliye ücretinin Osmanlı yetkililerince ödenmemesinden dolayı İngiliz Hükümeti ve firma

²⁴⁵ *Musurus*'tan Hariciye Nezâreti'ne 8 Aralık 1869 tarihli telgraf. BOA, **HR. TO**, 117/162. Antlaşmanın imzalanıp imzalanmadığına dair net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak *Musurus*'un 12 Mayıs 1870 tarihli telgrafında 20.000.000 fişek kovanının ücretinden kalan 18.290 £'un bir an önce ödenmesi için talepte bulunması, antlaşmanın imzalandığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. **HR. TO**, 118/19.

yetkililerince sarf edilen sözlere dayanmadığını, eğer sipariş edilen kuyruk takımlarının ödemelerinden ötürü de aynı şekilde sözlere maruz kaldığı takdirde görevden affını talep edeceğini bildirmektedir²⁴⁶.

1871 yılının son çeyreğinde ordudaki tüm tüfeklerin iğneliye tahvili çalışmalarının aralıksız sürdürülmekte olduğu görülmektedir. Bu çerçevede iğneliye tahvili irade buyrulan 200.000 tüfekten 50.000 tanesinin kuyruk takımı Tüfekhane-i Âmire'de yapılacak, kalan 150.000 adedinin kuyruk takımlarının 50.000'i İngiltere'den, 100.000'i de Belçika'dan ithal edilecektir. Esas müşkülât bunlara ait fişeklerin tedariki meselesindedir. Çünkü Kırkağaç Fişekhanesi'nde günde ancak 55-60.000 civarında *Boxer* fişeği imal edilebilmektedir. 150.000 adet tüfeğin her birine cephane olarak 1000'er adet (1'er sandık) *Boxer* fişeği verilmesi şart olduğundan 150.000 sandık fişeğin ithaline gerek duyulmaktadır. Bu ise o devrin şartlarında birden sarfı hazineye sıkıntı verecek 675.000 £ gibi bir meblağın mevcudiyetine muhtaçtır. Hazineyi zor duruma düşürmemek maksadıyla tüfek başına 500 atım hesabı üzerine 75.000 sandık fişek ithaline karar verilmiştir. Bunun 48.000 sandığı 216.000 £ bedelle Aralık 1871 sonuna, kalan 27.000 sandığı ise 120.500 £ bedelle 1872 Eylül'üne kadar İngiltere'den tedarik edilecektir. Ancak eğer Kırkağaç Fişekhanesi'ne ek binalar inşa olunarak, yeni fişek imal makineleri alınırsa burada günlük fişek imalının 100-150.000 adede çıkabileceği, bu sayede belki son parti 27.000 sandık fişeğin ithaline gerek kalmayacağı ifade olunmuştur²⁴⁷.

1872 yılının Eylül ayında mühimmat-ı harbiye ambarındakilerle birlikte asâkir-i şahane elinde bulunan *iğneli tüfek* sayısı 160.000 civarında olup, Tüfekhane-i Âmire'de her gün 300 tüfek daha iğneliye tahvil edilmektedir. Sene sonuna kadar *iğneli tüfek* sayısının 210.000'e ulaştırılması hedeflenmektedir. Fişekhane-i Âmire'de o zamana kadar imal edilmiş fişekler, 13 Ağustos 1872 tarihinde bir önceki senenin bakiyesiyle birleştirilerek hedeflenen 210.000 *iğneli tüfeğe* paylaştırıldığında tüfek başına 12 deste fişek düşeceği hesaplanmıştır. Bu da eldeki mevcut *Boxer* fişek stokunun 25.000 sandık (25.000.000 adet) civarında olduğunu göstermektedir. Tüfekhane-i Âmire'ye Avrupa'dan satın alınacak makinelerle günlük tüfek tahvili

²⁴⁶ *Miralay Rıza Bey* tarafından Tophane-i Âmire Müşirliği'ne tahrirat. BOA, İ. DH, 630/43859, Lef 11.

²⁴⁷ BOA, İ. DH, 636/44243, Lef 3, 16 Ca 1288 (3 Ağustos 1871).

kapasitesinin 700'e çıkarılmasına teşebbüs edildiği göz önüne alınırsa, bir sene içerisinde *iğneli tüfek* miktarı 360.000 adet olacaktır. Fişekhanenin günde 50.000 *Boxer*, 10.000 de metalik fişek yapma kapasitesinin 200.000 adede çıkarılmasıyla Avrupa'ya ihtiyaç duyulmaksızın tüm tüfeklerin fişek ihtiyacı yerli imalatla karşılanabilecektir. Ancak bunun için gerekli aletlerin satın alınması, İstanbul'a gelişi ve kurulumlarının gerçekleştirilmesi bir seneden fazla zamana muhtaçtır. Fişekhanedeki mevcut kapasiteyle yılsonuna kadar üretilebilecek 11.000 sandık fişekle (11.000.000 adet), hiç harcanmaması koşuluyla 25.000 sandıklık stok hesaba katılırsa elde toplam 36.000 sandık fişek olacaktır. Bu fişekler bir sene sonra mevcudu hedeflenen 360.000 tüfeğe paylaştırıldığında tüfek başına 10-11 deste fişek düşecektir ki bu rakam çok yetersizdir. Bu nedenle barut, kurşun ve kapsülü burada imal olunmak üzere 10.000 sandık (10.000.000 adet) *Boxer* fişeği kovanıyla, henüz yeni oldukları için fişeklerini imal edecek makineleri mevcut olmadığından *Winchester tüfeklerine* mahsus 1.000.000 kurşunsuz talim fişeği kovanının *Eley Brothers'a* sipariş edilmesi Tophane Meclisi'nce uygun görülmüştür²⁴⁸. 5000 kese raddelerinde tahmin edilen bedelinin hazinenin içinde bulunduğu sıkıntıya rağmen Tophane'nin masarifat-i fevkaladesinden karşılanmasına ve belirtilen kovanların hemen getirtilme işlemlerinin başlatılmasına irade buyrulmuştur (8 Ekim 1872)²⁴⁹. Ancak 27 Ocak 1873 tarihinde İngiltere'den 50.000 sandık fişek ithaline ve Fişekhane-i Âmire'de de 50.000 sandık fişeğin imaline karar verilerek bedelleri bütçeye dâhil edilmiş olduğundan, bahsedilen 11.000.000 fişek kovanının satın alınmasından vazgeçilmiştir²⁵⁰.

1873 yılı başlarında asâkir-i şahane elinde bulunan *iğneli tüfek* sayısı mühimmat-ı harbiye ambarındakilerle birlikte tıpkı 1872 yılı Eylül'ünde planlandığı gibi 240.000 adedi bulmuştur. Tüfek sayısının hızla artış göstermesine rağmen, fişekhanelerde imal edilen fişek sayısının buna paralel olarak aynı hızda artış göstermemesi tüfek başına verilmesi kararlaştırılan 1000'er adet fişek sayısının ister istemez azaltılmasına neden olmuştur. Nitekim 240.000 *iğneli tüfeğin* her birine

²⁴⁸ Tophane Müşiri *Mustafa Paşa'nın*, Sadarete 9 B 1289 (13 Eylül 1872) tarihli tezkiresi: BOA, **İ. MMS**, 44/1825, Lef 1.

²⁴⁹ BOA, **a.g.b.**, Lef 4, 5 Ş 1289 (8 Ekim 1872) tarihli irade.

²⁵⁰ Gerekli işlemleri yapması ve Tophane Müşirliği'ne haber verilmesi hususunda Sadarettten, Maliye Nezareti'ne tezkire: BOA, **A. MKT. MHM**, 449/60, Lef 3, 10 M 1290 (10 Mart 1873).

500'er adet fişek verilmesi tasarlandığında, Fişekhane-i Âmire'de o zamana dek yaklaşık 60.000 sandık fişek yapılmış ve senede 50.000 sandık civarında fişek imali için çaba gösterilmişse de gerekli fişeklerin tamamının kısa sürede yerli imalatla tedariki mümkün olmayacağına kanaat getirilmiştir. İngiltere'den 50.000 sandık fişek ve fişekhanelerde imal edilecek 50.000 sandık *Boxer* fişeği için de gerekli kapsül ve eczanın satın alınmasına karar verilmiştir. Bedeli için 200.000 £ civarında sermayeye ihtiyaç duyulduğundan, Amerika'dan ithali kararlaştırılan 200.000 adet *Martini Henry* tüfeği için gerekli 600.000 £ ile beraber 820.000 £'luk uygun faizli bir istikraz ayarlanması hususunda gerekli işlemlere başlaması için Maliye Nezareti'ne yetki verilmiştir²⁵¹. Neticede % 3,25 komisyonla 820.000 £'luk istikraz alınmış ve bunun 200.000 £'u fişek ödemelerinde kullanılmak üzere Londra Sefareti emrine tahsis edilmiştir²⁵².

Eley Brothers Firmasına sipariş edilen 50.000 sandık fişek kapsülü ve malzemelerine karşılık yapılacak ödemenin tablosu²⁵³:

Vade Tarihi	Osmanlı Lirası	Vade Tarihi	Osmanlı Lirası
7 Nisan 1289	6000	15 Ağustos 1289	6000
15 Nisan 1289	6000	22 Ağustos 1289	6000
22 Nisan 1289	6000	30 Ağustos 1289	6000
30 Nisan 1289	6000	7 Eylül 1289	6000
7 Mayıs 1289	6000	15 Eylül 1289	6000
15 Mayıs 1289	6000	22 Eylül 1289	6000
22 Mayıs 1289	6000	30 Eylül 1289	6000
31 Mayıs 1289	6000	7 Ekim 1289	6000
7 Haziran 1289	6000	15 Ekim 1289	6000
15 Haziran 1289	6000	22 Ekim 1289	6000
22 Haziran 1289	6000	30 Ekim 1289	6000
30 Haziran 1289	6000	7 Kasım 1289	6000
7 Temmuz 1289	6000	15 Kasım 1289	6000
15 Temmuz 1289	6000	22 Kasım 1289	6000
22 Temmuz 1289	6000	30 Kasım 1289	6000
30 Temmuz 1289	6000	7 Aralık 1289	6000
7 Ağustos 1289	6000	15 Aralık 1289	2000
Ara toplam	102.000	Genel Toplam	200.000

²⁵¹ BOA, İ. MMS, 45/1879, 28 Za 1289 (27 Ocak 1873). Durumdan haberdar olmaları maksadıyla Seraskerliğe ve Tophane Müşirliği'ne tezkire. A. MKT. MHM, 446/56, 3 Z 1289 (1 Şubat 1873); A. MKT. MHM, 446/63, 4 Z 1289 (2 Şubat 1873); A. MKT. MHM, 447/44, 17 Z 1289 (15 Şubat 1873).

²⁵² BOA, İ. MMS, 45/1919, Lef 5, 17 M 1290 (17 Mart 1873). İstikrazın faizi makûl görüldüğünden gerekenin yapılmasına dair Maliye Nezareti'ne tezkire. A. MKT. MHM, 450/70, 23 M 1290 (23 Mart 1873).

²⁵³ BOA, İ. MMS, 45/1919, Lef 3. 50.000 sandık *Boxer* fişeğin imalinde kullanılan eczanın bedeli olan 2.171.000 kuruşun ödenmesi hususunda Maliye Nezareti'ne tezkire A. MKT. MHM, 451/91, 11 S 1290 (10 Nisan 1873). Zikrolunan bedelin ödemesinin yapıldığına dair seraskerliğe tezkire A. MKT. MHM, 458/27, 12 Ca 1290 (8 Temmuz 1873).

İncelenen dönem itibarı ile bakıldığında diğer harp mühimmatında olduğu gibi, fişek ithalatı konusunda da, Avrupa'da en çok ilişki kurulan devletin İngiltere olduğu görülmektedir. Bunda İngiltere'nin Avrupa sanayi devrimi sürecini en iyi şekilde değerlendirerek, dönemin teknolojik gelişmelerini silah imalat sektörüne en iyi şekilde tatbik eden devlet olmasının etkisi çok büyüktür. Osmanlı Devleti'nde ilk başlarda Avrupa sanayi teknikleriyle işletilmeye çalışılan küçük ölçekli fişekhanelerde üretilen kuyuksuz kurşunlu fişekler, tüfekler için yeterli sayılara yakın iken, Kırım Savaşı'nın başlangıcıyla yetmemeye başlayınca ithal yoluna başvurulmak zorunda kalınmıştır. Nitekim ilk büyük fişek ithalatı savaş sürerken İngiltere'den gerçekleştirilmiş, ancak bu ithalat Osmanlı Devleti aleyhine büyük bir zararla neticelenmiştir. Durumdan davacı olunabilecekken uluslar arası hukuk alanında tecrübesizlik ve İngiltere ile olan ilişkileri zedelememek gibi nedenlerle davadan vazgeçilmiş, haklıyken haksız pozisyonuna düşülmüştür.

Yaşanan bu acı deneyim, İngiltere'den ileride gerçekleştirilecek fişek alımlarına sekte vurmamak bir yana, fişek ithalini teşvik edici bir katalizör vazifesi görmüştür. Bunda arkası kesilmeyen yeni silah ithallerinin büyük etkisi vardır. Özellikle 1850'li yılların sonlarında yeni icat seri atış yapabilen iğneli tüfeklerden Osmanlı Devleti de çok sayıda ithal etmiş, bu tüfeklerin bitmek tükenmek bilmeyen mühimmat sarfiyatı, fişek açığının oluşumuna neden olmuştur. Bu nedenle başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler ve Amerika'dan büyük miktarda fişek ithal edilmiştir.

Fakat yukarıda da belirtildiği gibi yaşanan acı tecrübe, ithalatın farklı bir boyutta cereyanına neden olmuştur. Artık çoğunlukla İngiltere'den doldurulmuş değil, içleri İstanbul'daki fişekhanelerde doldurulmak üzere boş kapsül ithal edilmiştir. Tespit edilebildiği kadar 1839-1876 yılları arasında İngiltere'ye 150.000.000'un üzerinde dolu fişek, 240.000.000'un üzerinde de boş fişek kovani siparişi verilmiştir. Bu, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi Osmanlı silah sanayi sektöründe de ithalat olgusunun ne denli yerleşik ve vazgeçilmez bir hal aldığı açık bir göstergesidir. 1873 yılında İngiltere, fişek ihraç ettiği en önemli devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'ni üstün vasıflı metalik fişek imal eden Amerika'ya kaptıracaktır.

3.3.7.2. İngiltere'den Fişek İmal Makineleri Satın Alınması

Sultan II. Mahmud zamanında nispeten Avrupa'daki benzerlerine uygun olarak inşa edilmeye çalışılan Zeytinburnu'ndaki Fişekhane-i Âmire ile Kırkağaç Fişekhanesi, Tophane-i Âmire ve Tüfekhane-i Âmire kompleksi içerisindeki küçük çaplı fişek imal tezgâhlarında *tüfek*, *filinta* ve *piştov* gibi silahların kullandığı fişekleri yapmak üzere İngiltere ve Belçika'dan bir takım makineler satın alındı.

Silah teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak 1840'ların sonlarına doğru tane mermi çekirdeği atan *çakmaklı tüfeklerin* yerini *kapsüllü tüfeklerin* almasıyla birlikte, Avrupa'da bunların kullandığı fişeklerin imaline mahsus makineler geliştirilmeye başlandı. Sultan Abdülmecid devrinin ilk yıllarına tekabül eden bu sürece Osmanlı Devleti de yabancı kalmamış ve Avrupa'dan ithal edilen *kapsüllü tüfekler* için gerekli fişekleri bağlamak üzere Belçika ve İngiltere'den fişek imal makineleri getirtilmeye başlanmıştır.

Sultan Abdülmecid devrinde İngiltere'den ilk kapsül makinesi 12 Kasım 1847 tarihinde satın alındı²⁵⁴. Makinelerin 550 £'luk (60.500 kuruş) bedeli Tophane-i Âmire tertibinden karşılandı. Kapsül makineleri, İstanbul'a geldikten sonra, makinelerin kurulumunun yapılacağı mekânın tesviye edilebilmesi için bir müddet harbiye ambarında beklemek zorunda kaldı. Kapsül makinelerinin yerleştirileceği binanın inşasının, yapılan keşif sonucu 96.045 kuruşa mâl olacağı anlaşıldıktan sonra²⁵⁵ Tophane-i Âmire Meclisi denetiminde inşasına başlanması emredildi (21 Temmuz 1850)²⁵⁶. Binanın tesviye işlemleri sürerken aynı yıl içerisinde Tophane-i Âmire'ye bağlı imalathaneler müdürü *Halil Paşa'nın* girişimleriyle İngiltere'den bir parça kapsül makinesi ve lâzım olan edevatı İstanbul'a getirtilmiştir. Nakliye masraflarıyla birlikte maliyeti 83.116 kuruşu bulan kapsül makinesi şu parçalardan meydana gelmektedir²⁵⁷:

Cinsi	Miktarı (adet)
Hadde tezgâhı	1
Makas tezgâhı	1

²⁵⁴ BOA, **İ. MMS**, 17/399. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin 28 Za 1263 (7 Kasım 1847) tarihli mazbatası: **a.g.b.**, Lef 5 ve 3 Z 1263 (12 Kasım 1847) tarihli irade: **a.g.b.**, Lef 6.

²⁵⁵ BOA, **C. AS**, 936/40557, Lef 3. Bu meblağ H. 1266 senesi binalar tertibinden karşılanacaktı.

²⁵⁶ BOA, **İ. DH**, 218/12844, 11 N 1266 (21 Temmuz 1850).

²⁵⁷ BOA, **MAD**, nr. 8932, s. 216, 259, 20 Ş 1266 (1 Temmuz 1850).

Kapsül kesim tezgâhı	2
Kapsül basma tezgâhı	6
Kapsül içine barut vesair eczayı koymaya mahsus tezgâh	1
Ecza basma tezgâhı	1
Yağ tezgâhı	1
Kapsül içerisine konulan eczayı cilalamaya mahsus tezgâh	5
Ecza kalburu	4
Kapsül memesi	3000
Kullanım kılavuzu	1

Bu iki kapsül makinesi tam kapasite çalışmaktaysa da, henüz ihtiyaç duyulan kapsüllü fişek miktarını karşılamaktan uzak olduklarından, 1852 yılında yine *Halil Paşa* tarafından İngiltere'den 59.250 kuruş bedelle mevcut makinelere göre yeni model ve daha kolay kullanıma sahip kapsül makinesi ve gerekli teçhizatı satın alındı²⁵⁸.

Kırım Savaşı'nın başlaması, savaş sürerken alınan borçlarla hazinenin bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde dar boğaza sürüklenmesi, sanayide kendi kendine yetme, daha doğrusu sanayileşme hamlelerinin akamete uğramasında en önemli sebeplerden biri oldu. Bu süreçten fişek imal makinelerinin sayısının artırılması tasarıları da nasibini aldı. 1847 yılından sonra *kapsüllü tüfek* ve *kapsüllü filintaların* yaygınlaşmasıyla birlikte, fişekhanelerde bu silahların kullandığı mermilerin imaline ağırlık verildi. İlki 1847 yılında getirtilen, ikincisi artan taleplerin bir kısmının karşılanması adına hemen birkaç yıl sonra, 1850 yılında getirtilen kapsül makineleri sayesinde Osmanlı fişekhanelerinde kapsüllü fişek imal edilebilir hale gelindi. 1853 yılında İngiltere'de geliştirilen *Enfield* model *şeshaneli tüfekler* gerek menzilleri, gerekse kullanım bakımından kısa süre önce geliştirilen *kapsüllü tüfeklerin* en iyileri olarak piyasaya sürülmüştü. Osmanlı Devleti askeri erkânınca Kırım Savaşı sırasında müttefik İngiliz kuvvetleri elinde görülen bu silahlara ait mermiler, klasik kapsüllü fişeklerden farklılık arz ediyordu. Dolayısıyla Osmanlı fişek imalathanelerindeki mevcut kapsül ve fişek tezgâhlarında imali zor gözükiyordu. Bu mermileri imal eden makineler için İngiliz *Colonel Boxer*'a patent ödeyerek İstanbul'da imal edilmelerine başlanmak biraz zamana muhtaç idi.

1860'ların başında İngiltere'den getirtilen kapsül makineleri sayesinde İstanbul'daki fişek imal atölyelerinde sınırlı sayıda *Boxer* fişek imal edilebiliyordu.

²⁵⁸ BOA, MAD, nr. 8934, s. 137.

Tophane Müşiri *Halil Paşa*, 1867 yılı Eylülünde günde 10.000 adet *Boxer* fişegi kapsülü imal edebilecek kapasitede makinenin ne kadara alınabileceği konusunda *Colonel Boxer*'den fiyat alması için Londra Sefiri *Musurus*'a telgraf gönderdi²⁵⁹. *Colonel Boxer*, 2500 £'u icat etmiş olduğu fişeklerin kullanımı için kendisine ödenecek patent ücreti, 2400 £'u da makine ve aparatların bedeli olmak üzere toplam 4900 £'a Osmanlı Devleti'nin istediği fişek kapsülü imal eder makineleri yaptırarak, İstanbul'a gönderebileceğini bildirdi²⁶⁰. *Colonel Boxer*, 18 Kasım 1867 tarihinde *Musurus*'a gönderdiği mektubunda, istenildiği takdirde fişek kapsülü imal makinelerinin günde 30.000 adet kapsül yapabilecek seviyeye getirilebileceğini, ancak bunun maliyeti artıracığını belirtti²⁶¹. Leeds Şehri'ndeki imalatçı *Greenwood & Batley* Firması'nca fişek kapsülü imal eder makine ve aparatlarının fiyat listesi şu şekilde belirlenmişti²⁶²:

Adet	Cins	Ücret
1	Taban yuvarlağı hazırlama makinesi	350 £
2	Havşa açma makinesi	250 £
2	Kapsül dibini derinleştirmek için makine	570 £
4	Kapsül dibine merkez deliği açma makinesi	20 £
1	Kapsül haznesi zımbalama ve kesme makinesi	350 £
3	Kapsül haznesini genişletme makinesi	375 £
3	Kapsül haznesi düzeltme makinesi	75 £
1	Kapsül haznesinin kenarlarını bükmeye yarar makine	135 £
2	Boş tüfek kapsülü yapmak için makine	400 £
2	Tüfek kapsülünü keserek düzeltmeye yarayan makine	50 £
	Kapsülleri doldurmaya ve kurutmaya yarar aparatlar	300 £
1	Pirinç kapsül içi ateşleme destek pimini zımbalama makinesi	150 £
	Kâğıt tomar veya saçma taneleri için aparatlar	265 £
8	İç kapsül ve dip kapsülü birbirine yapıştırmak için el aletleri	40 £
2	Presleme makinesi	350 £
3	Dolum makinesi	18 £
3	İmla makinesi	15 £
2	Doldurulmuş kapsüllere başlık geçirme	110 £
1	Kâğıt kesme makinesi	50 £
2	Delmek ve yiv açmak için küçük torna	200 £
	Muhtelif aparatlar	600 £
	Londra veya Liverpool'da ambalajlama, nakliye vesair ücretleri	350 £
	Toplam	5023 £

²⁵⁹ Londra Sefareti'nin, *Colonel Boxer*'a 9 Eylül 1867 tarihli yazısı: BOA, **HR. SFR (3)**, 129/46. *Colonel Boxer*, 19 Eylül 1867 tarihli cevabında Osmanlı Devleti'nin her türlü siparişini kabul edebileceğini, patent konusunda anlaşılabilirdiği takdirde seve seve istenilen makineyi yapacağını bildirmiştir. **HR. SFR (3)**, 129/83.

²⁶⁰ *Colonel Boxer*'in, *Musurus*'a 21 Eylül 1867 tarihinde patent ücretini bildirdiği yazısı: BOA, **HR. SFR (3)**, 129/91. *Colonel Boxer*'in, *Musurus*'a 26 Eylül 1867 tarihinde makinelerin maliyetini bildirdiği yazısı: **HR. SFR (3)**, 129/109.

²⁶¹ BOA, **HR. SFR (3)**, 131/79, Lef 2.

²⁶² BOA, **HR. SFR (3)**, 133/56, Lef 1.

Greenwood & Batley Firması'nın konik mermi imaline mahsus makinelerin ücretine dair verdiği fiyat listesi²⁶³:

Adet	Cins	Ücret
30	Kurşun dökmek için kalıp	25 £
1	Tek tornalı yeni model mermi makinesi	350 £
1	Yiv açma makinesi	110 £
1	Sıcak mermiyi kapağa preslemek için makine	125 £
1	Kapaklara gerekli keresteyi kesmek için dairesel testere	50 £
1	Ön kapak yapmaya yarar makine	110 £
1	Arka kapak yapmaya yarar makine (ahşap)	110 £
1	Ahşap çubuğu yağlamak için makine	60 £
	Mermi makinesi için ayırıcı torna	60 £
	Londra ve Liverpool'dan ambalajlama ve gönderi ücreti	75 £
	Toplam	1075 £

Neticede günde 30.000 adet fişek kapsülü ile mermi imal eder makinelerin ve aparatların belirtilen fiyattan alınmasına ve fişeklerini imal etmek ve kullanmak için *Colonel Boxer*'a patent (imtiyaz) ücreti olarak 2500 £ verilmesine karar verildi. *Greenwood & Batley* Firması, sipariş verildiği tarihten itibaren en geç 4 ay içerisinde makineleri Osmanlı Hükümeti yetkililerine teslim etmeyi taahhüt ediyordu²⁶⁴. 13 Ocak 1868 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından *Colonel Boxer*'a verilecek imtiyaz bedeli 2500 £ ile *Greenwood & Batley* Firması'na verilecek fişek kapsülü imal eder makinelerin ücreti olan 5023 £ için *The Imperial Ottoman Bank* Londra Şubesi'ne toplam 7523 £'luk ödeme talimatı verildi²⁶⁵. 18 Şubat 1868 tarihinde de aynı bankaya mermi imal eden makinelerin bedeli olan 1075 £ için talimat verildi²⁶⁶.

Aynı yılın Nisan ayında *Colonel Dixon*'dan, *Greenwood & Batley* Firması'na sipariş verilen makinelerin kurulumunu yapmak ve işleyişini fişekhane çalışanlarına öğretmek amacıyla, fişekhanede maaşlı olarak çalışacak alanında uzman, yetenekli, zeki ve öğretme yetisine sahip 2 eleman seçerek, İstanbul'a göndermesi istendi²⁶⁷. İstenilen nitelikteki 2 kişiden makine kurulumu için teknisyen *Matthew Bailey*, kapsül imali için kapsül ustası *Frederick Clark* seçildi. Her ikisiyle de 4 Mayıs 1868

²⁶³ BOA, a.g.b., Lef 2.

²⁶⁴ *Colonel Boxer*'dan Sefir *Musurus*'a 21 Kasım 1867 tarihli mektup. BOA, HR. SFR (3), 131/95.

²⁶⁵ Londra Sefiri *Kostaki Musurus* Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne 13 Ocak 1868 tarihinde gönderilen telgraf. BOA, HR. TO, 117/10; HR. TO, 117/12. *Colonel Boxer*'a imtiyaz bedeli olan 2500 £, 15 Temmuz 1868 tarihinde ödenmiştir. HR. SFR (3), 142/45, Lef 2.

²⁶⁶ BOA, HR. SFR (3), 135/52, Lef 3.

²⁶⁷ BOA, HR. SFR (3), 138/35.

tarhinde Londra'da kontrat imzalandı. Buna göre iki uzman iki yıl müddetle İstanbul'daki fişekhanede görev yapacaklardı. *Bailey*'e aylık 25 £, *Clark*'a da 20 £ maaş ödenecekti²⁶⁸. Teknisyenler, makinelerin yüklendiği gemiyle İstanbul'a gönderilecek, kendilerine birer aylık maaşları oranında da harcırah verilecekti²⁶⁹.

Mayıs ayının sonunda sipariş edilen kuyruktan dolar *Boxer* fişek kapsülü imal eder makineler ile mermi makinelerinin büyük bir kısmının yapımı tamamlanarak, gemilere yüklenmeye hazır hâle getirildi²⁷⁰. 26 Haziran 1868 tarihinde Osmanlı Devleti İngiltere konsolosu *Gadban Efendi*, *Musurus*'a 46 sandığa yerleştirilmiş makine ve aparatların Londra'nın Victoria Limanı'ndaki *Cordova* adlı gemiye yüklenmekte olduğunu, imalatçı firmanın makineler için Ocak ayının sonunda ödenen 1500 £'dan sonra kalan 3523 £'un da ödenmesini talep ettiğini bildirdi²⁷¹. Hemen ertesi gün banka tarafından firmaya 3523 £ ödendi²⁷². 4 Temmuz'da da mermi makineleri İstanbul'a ulaşınca firmaya 1075 £'luk ödeme yapıldı²⁷³.

Boxer fişeklerine mahsus kapsül ve mermi imal makinelerinin fişekhanedeki yerlerine kurulumları gerçekleştirilme safhasındayken, mevcut makineler günlük üretim kapasiteleri olan 10.000 adetlik fişek imaline devam ediyordu²⁷⁴. Fişeklerin yapımında kullanılmakta olan kurşunlar muntazam olmak zorundaydı. Bu nedenle kalıplara dökülen kurşunlardan temiz, özürsüz ve ağırlıkları nizamına uygun olanları ayrılarak doğrudan kapsülhaneye gönderiliyordu. Dökümü başarılı bir şekilde gerçekleşmeyen imalat hatası kurşunlar ise yeniden kalıplara dökülerek kullanıma elverişli hâle getirilmeye çalışılıyordu. Ancak döküm işleminin tekrarı, kalıpların çabuk yıpranarak sürekli tamir ve yenilenmesine sebep olduğundan başka, kurşun ve bakırın her dökümde verdiği firenden ötürü de maddi kayıplara yol açıyordu. Bununla birlikte döküm işinde gereğinden fazla amele istihdam edilmek zorunda

²⁶⁸ *Woolwich Royal Laboratory*'den *Colonel Boxer*'ın *Musurus* Bey'e 8 Nisan 1868 tarihli mektubu. BOA, HR. SFR (3), 138/58, Lef 2.

²⁶⁹ BOA, HR. SFR (3), 139/42, Lef 4; HR. SFR (3), 142/8, Lef 1-2.

²⁷⁰ BOA, HR. SFR (3), 140/26, Lef 2.

²⁷¹ BOA, HR. SFR (3), 141/37, Lef 1-2.

²⁷² BOA, HR. SFR (3), 141/26, Lef 3.

²⁷³ BOA, HR. SFR (3), 141/78; HR. SFR (3), 142/1. 8 Temmuz'da da 1075 £ firmanın hesabına aktarılmıştır. HR. SFR (3), 142/9. *Cordova* gemisine yüklenen makinelerin navlun, liman vergisi, nakliye, kılavuz gemi, sigorta ve sair masrafları toplamı 200 £ idi. HR. SFR (3), 142/2.

²⁷⁴ Jonathan Grant, "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914", *The Journal of Military History*, Vol. 66, No. 1, (Jan. 2002), s. 14.

kalındığından boşa amele ücreti verilmiş oluyordu. Sayılan bütün külfete rağmen günde ancak 50.000-60.000 adet gibi çok düşük miktarda kurşun imal edilebiliyordu.

Hem belirtilen zayıf ile boşa amele ücreti vermekten kurtulmak, hem de günlük kurşun imalatı kapasitesini 150.000'e çıkarmak amacıyla 26 Ağustos 1869 tarihinde İngiltere'den bir adet son model silindir kalıp ve su baskısı makinesi satın alınmasına karar verildi. İngiltere'de bulunan *Esliha Komisyonu* Reisi *Miralay Rıza Bey*'in tavsiyeleri üzerine Leeds Şehri'ndeki makine imalatçısı *Greenwood & Batley* Firması'ndan tüm edevatıyla birlikte 1750 £'a alınacak olan makinenin belli başlı özellikleri şu şekildeydi: İstenilen makine bir seferde çeyrek tonun üzerinde kurşun eriyiğini işleyebilecek kapasitededir. Ergiyen kurşun kızgın silindir kalıp içerisine dökülüp, sıcaklığı uygun seviyeye getirildikten sonra, kalıbın kapağına su gücüyle baskı uygulandığında, silindir kalıbın altındaki yuvadan çıkan silindir şeklindeki muntazam kurşun gerekli aletlerle istenilen ebatlarda kesildikten sonra işlenerek fişek imalinde kullanılacak hâle gelmiş olacaktır. Firma, makineyi sipariş tarihinden itibaren 3 ay içerisinde imal ve teslim edeceğini taahhüt eder²⁷⁵. Günde imali hedeflenen 150.000 *Boxer* fişegi için gerekli 150.000 adet kurşunun hazırlanması meselesi bu makinelerin ithaliyle çözümlenecek gözüküyordu.

Diğer taraftan 1871 yılının sonlarına doğru ordudaki tüm tüfeklerin iğneliye tahvili çalışmaları aralıksız sürdürülmekteydi. Bu kapsamda iğneliye tahvili irade buyrulan 200.000 tüfekten 50.000 tanesinin kuyruk takımının Tüfekhane-i Âmire'de yapılması, kalan 150.000 adedinin 50.000'i İngiltere'den, 100.000'i de Belçika'dan ithal edilmesi tasarlanmaktaydı. Ancak esas müşkülât bunlara ait fişeklerin tedariki meselesindeydi. Çünkü Kırkağaç Fişekhanesi'nde günde ancak 55-60.000 civarında *Boxer* fişegi imal edilebilmekteydi. Hâlbuki 150.000 adet *iğneli tüfeğin* her birine cephaneye olarak 1000'er adet (1'er sandık) *Boxer* fişegi verilmesi şart olduğundan 150.000 sandık fişege ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun mevcut fişek imal makineleri ile karşılanması mümkün olmadığı gibi, hepsinin birden ithali o devrin şartlarında hazineye büyük sıkıntı verecek 675.000 £ gibi bir meblağın mevcudiyetine muhtaçtı. Hazineyi zor duruma düşürmemek maksadıyla tüfek başına 500 atım hesabı üzerine 75.000 sandık fişek ithaline karar verilmişti. Ancak 5 aya kadar Kırkağaç

²⁷⁵ BOA, İ. HR, 239/14185, Lef 4, 18 Ca 1286 (26 Ağustos 1869) tarihli irade.

Fişekhanesi'ne tasarruf tedbirleri çerçevesinde barakadan ek binalar inşa olunarak, yeni fişek imal makineleri alınırca burada günlük fişek imalının 100-150.000 adede çıkabileceği, bu sayede ithali düşünülen fişeklerin bir kısmının alımından kurtulabileceği düşünülmüyordu. Bu makinelerin 15.000 Osmanlı altınına satın alınabileceği, binalarının da 300-400.000 kuruşa inşa olunabileceği tahmin edilmekteydi. Bu nedenle binaların hemen inşası ve makinelerin de bir an önce tedariki için gerekli işlemlere başlanması hususunda irade sâdır oldu (3 Ağustos 1871)²⁷⁶.

Osmanlı ordularında 1873 yılından itibaren kâğıt muhafazalı *Boxer* fişekleri yerine daha dayanıklı ve kullanışlı metal kapsüllü fişeklerin kullanılması kararı alındı. Metal kapsüllü fişekler Amerika'da icat edildiğinden, başlangıçta bu devletten ithal yoluyla temin ediliyordu. Ancak ordu elindeki iğneli ve seri atış yapan tüfeklerin sayısı gün geçtikçe arttığından mevcut metal kapsüllü fişek sayısı yetmemeye başladı. Bu açık mali imkânsızlıklar nedeniyle ithal yoluyla kapatılmayacak seviyeye geldiğinden, metal fişek imal eden makinelerin satın alınarak yerli üretime geçilmesine karar verildi. Bu kapsamda fişek imal makineleri Amerika'daki *Winchester Repeating Arms Co.*'dan satın alınacak; kapsül imalinde kullanılacak bakır ve pirinç levhaları çekecek hadde silindiri ile bunlara ait makine ve kazanları da en ince ve düzgün bakır ve pirinç çeken aletlerin İngiltere'de bulunmasından ötürü İngiltere'nin Leeds şehrindeki *Greenwood & Batley* Firmasından 13.000 Osmanlı Lirası gibi bir bedelle satın alınacaktı. Söz konusu makinelerin kontrolleri İngiliz Hükümeti'nce yapılacaktı²⁷⁷.

Greenwood & Batley Firmasından alınacak makineler, İngiltere'nin *Woolwich Royal Arsenal*'de kullanılmakta olan makine, kazan ve silindirlerle aynı özelliklere sahip olacaktı. Makinenin kurulumu tamamlanınca günde 10 saatte *Martini Henry* veya *Snider* tüfeklerine ait 300.000 adet metalik fişek imaline yetecek kadar bakır ve pirinç levhayı ve istenirse *Snider* tüfekleri için aynı miktar *Boxer* fişegi tenekesini çekebilecek kapasiteye ulaşacaktı. Makine ve parçalarının ambalajlama, gemiye yükleme vesair ücretleri de dâhil toplam 12.400 £'luk bedeli taksitler halinde ödenecek ve sipariş verildiği tarihten itibaren en geç 5 ay içinde imali tamamlanarak

²⁷⁶ BOA, İ. DH, 636/44243, Lef 3.

²⁷⁷ BOA, İ. DH, 700/48977, Lef 6, 7 Ra 1292 (13 Nisan 1875) tarihli irade.

Osmanlı Hükümeti yetkililerine teslim edilecekti²⁷⁸. Sadaretçe makinenin özellikleri ve fiyatı uygun görülerek satın alım için gerekli işlemlerin hemen başlatılması emredildi (15 Temmuz 1875)²⁷⁹. Makinelerin imali 1875 yılının Aralık ayı sonunda tamamlandığından kontrat gereği bedelinin yarısı olan 6000 £ hazineden ödendi²⁸⁰.

Zikrolunan bu hadde silindiri ve makinelerinin ithali, incelenen dönemde İngiltere'den gerçekleştirilen son alımları teşkil etmektedir. Bu alet ve edevatın ödemelerinin kalan kısmı Sultan Abdülhamid döneminde yapılmıştır²⁸¹.

3.3.7.3. Belçika'dan Kapsül Makinesi Satın Alınması

XIX. yüzyıl Avrupasının önde gelen hafif silah üreticilerinden biri de Belçika idi. *Delvigne* usûlü kapsüllü *şeshaneden*, *revolver* tarzı *tabancaya* kadar pek çok kaliteli hafif silah, Belçika'daki işletmelerde üretiliyordu. Belçika'daki fişek fabrikalarında bu silahların kullandığı kapsül makinelerinin de imalatı yapılmaktaydı. Maliyet açısından İngiltere'deki firmalara oranla daha uygun olan bu makinelerden Osmanlı Devleti de temin etmek istiyordu. Bu amaçla Brüksel'de bulunan *Mirliva Hüseyin Paşa* görevlendirildi. Onun aracılığıyla Belçika'dan 1859 yılında 76.000 kuruşa tüm ekipmanlarıyla birlikte bir adet kapsül makinesi satın alındı²⁸².

3.3.7.4. Fransa'dan Kapsül İthalı

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin harp mühimmatı ithalinde yoğun ilişki içerisinde olduğu devletlerden biri de Fransa'dır. *İğneli tüfeklerin* icadına kadar *yivli tüfek* ithalatının büyük kısmı İngiltere ve Belçika ile birlikte Fransa'dan gerçekleştiriliyordu. Yine tüfeklerin cephanelerinde kullanılan fişek kâğıdı, fişek kovanı, kurşun ve barut gibi ham maddelerin tedarikinde müracaat edilen devletlerden biri de Fransa oluyordu. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere, akabinde Amerika'nın silah teknolojilerindeki atılımı, tedarikçi konumundaki Fransa ve Belçika'nın âtil hâle düşmesine neden olmuştu. Ancak

²⁷⁸ BOA, İ. DH, 704/49271, Lef 3.

²⁷⁹ BOA, a.g.b., Lef 4.

²⁸⁰ BOA, İ. DH, 714/49929, 8 Z 1292 (5 Ocak 1876) tarihli irade.

²⁸¹ BOA, İ. DH, 739/60456, Lef 2.

²⁸² BOA, A. MKT. MHM, 161/87, 7 M 1276 (6 Ağustos 1859); A. MKT. MHM, 165/24, 14 S 1276 (12 Eylül 1859).

yüzyılın sonuna kadar Fransa'dan harp mühimmatı alımı eskisi kadar olmasa da devam etti.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Devri olarak adlandırılan 1839-1876 yılları arasında Fransa'dan büyük miktarda kapsül alımı ilk olarak Kırım Savaşı sırasında gerçekleşmişti. 1853 Temmuz'unda Rus sınırındaki Osmanlı ve müttefik ordularına sevk edilecek fişekler için Fransa'dan 50.000.000 adet fişek kovanı satın alındı. 251.000 Franklık maliyete sahip fişek kovanları için gerekli paradan 131.500 Frank, Paris'teki Sarraf *Mösyö Rothschild*'den borç olarak tedarik edilmişti²⁸³. İlk parti 10.000.000 fişek kovanı Temmuz ayında Marsilya'dan gönderilmiş²⁸⁴, kalan 40.000.000 kovan ise 16 Ağustos 1853 tarihinde Marsilya'dan İstanbul'a gitmek üzere hareket etmişti²⁸⁵.

Sipariş olunan 50.000.000 kapsül tamamlanır tamamlanmaz, Seraskerlik, sadarete Fransa'dan 50.000.000 adet kapsül daha satın alınması gerektiğini bildirdi²⁸⁶. Alım teklifinin sadarete de uygun görülmesi üzerine Paris Sefiri *Veliyüddin Paşa*'ya gerekli muameleleri başlatması için haber verildi²⁸⁷. Sipariş prosedüründe ithalatın yapıldığı devlet başkentinde bulunan Osmanlı Elçisi, Osmanlı Hükümeti adına her türlü işlemi yürütme yetkisine haizdi. Ancak Kırım Savaşı sırasındaki kargaşadan olsa gerek Fransa'dan kapsül siparişi girişimlerinden birinde bu uygulama göz ardı edilmişti. Fransa Savunma Bakanlığı'ndan bir yetkili, Paris Sefiri *Veliyüddin Paşa*'ya, Osmanlı Devleti'nin Marsilya'daki bir tüccara 40.000.000 kapsül siparişi verdiğini, kapsülün harp mühimmatı olması nedeniyle geçişinin ancak ruhsatla mümkün olabileceğinden bundan haberi olup olmadığını sormuştu. *Veliyüddin Paşa* ise kendisine bu konuda herhangi bir talimat verilmediğini bildirmişti. *Veliyüddin Paşa*, daha sonra Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tahriratında böyle bir sipariş vuku' bulduysa kendisine mutlaka bildirilmesini, bundan

²⁸³ 131.500 Franklık meblağın kuruş hesabı karşılığı 777.397 kuruş, poliçesi İstanbul'a ulaştıktan 15 gün sonra hazineden sarrafın vekiline ödenecekti. BOA, **HR. SFR. (4)**, 10/2, Lef 22-23.

²⁸⁴ Osmanlı Devleti Marsilya Şehbenderi *Mösyö Emeric*'in Hariciye Nezareti'ne 31 Temmuz 1853 tarihli mektubu. BOA, **HR. SFR. (4)**, 10/4; **İ. DH**, 275/17274, 2 Za 1269 (7 Ağustos 1853) tarihli irade.

²⁸⁵ BOA, **İ. HR**, 100/4877, Lef 5, 9 L 1269 (16 Temmuz 1853) tarihli irade; **HR. SFR. (4)**, 10/5.

²⁸⁶ BOA, **İ. HR**, 104/5072, Lef 1.

²⁸⁷ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 17 S 1270 (19 Kasım 1853) tarihli irade. Durumdan *Veliyüddin Paşa*'nın haberdar edildiğine dair seraskerliğe tezkire-i samiye: BOA, **HR. MKT**, 67/53, 23 S 1270 (25 Kasım 1853).

sonraki askeri siparişlerde kendisinin haberdar edilmesinin Fransız Hükümeti ile iletişimde kolaylık sağlayacağını belirtmişti²⁸⁸.

Kırım Savaşı'nın ardından mühimmat ithalâtına bir müddet ara verildi. 1863 yılı sonlarında Fransa ve Belçika'dan alınan büyük ve küçük çaplı *şeshanelerin* her birine 1000'er adet verilecek şekilde Fransa'dan 60.000.000 kapsül ithal edildi²⁸⁹. Kapsüllerin toplam 300.000 Franklık bedelinin ödenmesi için İstanbul sarraflarından kredi alındı²⁹⁰.

1869 yılında Fransa'dan alınan *revolverler* için 8.000.000'u boş kovan, 8.000.000'u da dolu olmak üzere 16.000.000 adet fişek siparişi verildi. Toplam maliyeti 291.000 Frank'ı bulan *revolver* fişeklerinin bedeli 4 eşit taksitte ödenecekti²⁹¹.

Görüldüğü üzere incelediğimiz dönemde Fransa'dan daha çok kapsül ithal edilmişti. Ayrıca Fransa, metalik fişek kovanlarının kullanımının yaygınlaştığı 1870'li yıllara kadar kâğıt muhafazalı fişeklerin önemli maddelerinden fişek kâğıdı, kurşun gibi malzemelerin en önemli dolaylı sağlayıcılarından²⁹² birisi rolündedir.

3.3.7.5. Amerika'dan Fişek ve Kapsül İthalı

Türk-Amerikan ilişkilerinin resmi anlamda başlangıcı II. Mahmud dönemine tesadüf etmektedir. Bu dönemde Amerika'dan deniz teknolojileri alanında istifade edilmiştir²⁹³. Ancak bahsedilen devirde Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan silah ve cephaneye ithalatına yönelik henüz bir girişimi olmamıştır. Çünkü Amerika 1865 yılına

²⁸⁸ *Velîyyüddin Paşa'nın* Hariciye Nezareti'ne sitemkâr tahrirâtı. BOA, **HR. MKT**, 68/36, 18 Ra 1270 (19 Aralık 1853).

²⁸⁹ Tophane Müşirliği'nden Maliye Nezareti'ne ödemelerin yapılmasına dair tezkire. BOA, **A. MKT. MHM**, 289/19, 23 B 1280 (3 Ocak 1864).

²⁹⁰ Tophane-i Âmire Meclisi'nin kredi ile ödeme yapılması hususundaki görüşünü sunduğu mazbatası BOA, **A. MKT. NZD**, 534/15, Lef 2. Tophane Müşiri *Halil Paşa'nın* kabul tezkiresi, **a.g.b.**, Lef 1.

²⁹¹ BOA, **HR. SFR. (4)**, 120/55, 15 Ekim 1869.

²⁹² Fişek sargı ve muhafaza kâğıtları, kurşun gibi ham maddeler çoğunlukla Galata'da bulunan müste'men tüccarlardan tedarik ediliyordu. Bu tüccarlar sayılan maddeleri Fransa, Belçika, Prusya, Avusturya, İngiltere gibi devrin önde gelen ihracat devi devletlerinden tedarik ederek İstanbul'a getiriyor, sonra imalat sanayiinde kullanması için Osmanlı Devleti'ne satıyordu. Bu tüccarlar arasında Fransa uyruklular önemli çoğunluğu oluşturuyordu.

²⁹³ Ali İhsan Gencer, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika", **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, İstanbul 1986, s. 37.

kadar silah ihraç eden değil, ithal eden bir devlet konumundaydı²⁹⁴. Amerika'dan ciddi anlamda ilk silah ithalatı Amerikan iç savaşının bitiş tarihi olan 1865'ten birkaç sene sonra olacaktır²⁹⁵.

Amerika'dan kayda değer anlamda ilk fişek alımı 1871 yılında gerçekleşmiştir. Washington Sefaret-i Seniyyesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Ocak 1871 tarihli telgrafta Osmanlı Devleti tarafından sipariş edilen 1.000.000'u dolu, 2.200.000'u boş toplam 3.200.000 fişeğin hazır olduğu, fişeklerin New York'tan ilk hareket edecek gemi ile İstanbul'a gönderileceği ifade olunmuştur²⁹⁶. 2.000.000 boş fişek kovani 1 Mart 1871 tarihinde New York'tan hareket etmiştir²⁹⁷.

Yine 1871 Martında Osmanlı Devleti için *Winchester Repeating Arms Co.* tarafından imal olunan 1000 adet *karabina* ve bunlara ait 400.000 fişeğin İstanbul'a gönderilmezden evvel kontrolleri yapılmış ve ruhsatları Washington Sefareti'ne verilmiştir²⁹⁸. İngiltere'deki imalatçı firmaların fişek fiyatlarını yüksek tutmaları, Osmanlı Devleti'ni yeni ithal kaynakları bulma yolunda alternatifler aramaya sevk etmiştir. Bu amaçla Hariciye Nezareti, Washington Sefaret-i Seniyyesi'nden 75.000 adet *Boxer* fişeği kovanının Amerika'dan ne kadara satın alınabileceğinin soruşturulmasını istemiştir²⁹⁹.

1873 yılına kadar Osmanlı orduları tüfeklerinde Avrupa'daki çağdaşlarında olduğu gibi ince sarı teneke üzerine kâğıt sargılı *Boxer* fişeği kullanılmıştır. Ancak bu fişekler, kovanlarının en fazla birkaç kez kullanılabilirliği ve içerisindeki barutun da kısa sürede rutubetlenmesi gibi olumsuz vasıflara sahipti. Amerika'da icad edilen metalik fişeklerin kovanlarının ise 15-20 defa atışa dayanıklı olması ve içerisine konan barutun da dış hava koşullarından etkilenmemesi, onu *Boxer* fişeklerine üstün

²⁹⁴ Joseph Bradley, **Guns for the Tsar. American Technology and the Small Arms Industry in Nineteenth-Century Russia**, Illinois 1990, s. 37.

²⁹⁵ Ali İhsan Gencer-Ali Fuat..., **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi, I / Belgeler**, İstanbul 2008, s. 52.

²⁹⁶ BOA, **HR. TO**, 115/56. Bu fişeklerle ilgili evrakın gönderildiğine dair Washington Sefareti'nin 3 Şubat 1871 tarihli tahrirati: **HR. TO**, 115/58.

²⁹⁷ BOA, **HR. TO**, 115/60; **HR. TO**, 115/61.

²⁹⁸ BOA, **HR. TO**, 115/64; **HR. TO**, 115/65.

²⁹⁹ Hariciye Nezareti'nden Washington Sefaret-i Seniyyesi'ne 2 Eylül 1871 tarihli telgraf. BOA, **HR. TO**, 510/89. Ancak alımın yapıp yapılmadığına dair herhangi bir belgeye rastlanmadı.

kılıyordu³⁰⁰. Ayrıca Osmanlı Devleti'nce Amerika'ya sipariş verilen yeni icat 600.000 *Martini Henry* tüfekleri mühimmat olarak *Boxer* fişek değil, metalik fişek kullanıyordu. Ordudaki tüfeklerin büyük kısmı da kademeli olarak *Martini Henry* modeline tahvil olunacağından, 1873 yılından itibaren Osmanlı Ordusu'ndaki tüm tüfeklerde metalik fişek kullanılmasına karar verildi. Metalik fişek imali için metalik kovana ihtiyaç vardı. Tophane-i Âmire'de bunların imali mümkünse de, bu kadar kovanın kısa sürede imali mümkün olmadığından 50.000.000 metalik kapsüllü kovan ile aynı miktar kurşunun Amerika'dan satın alınması uygun görüldü. Devlet-i Aliyye adına tüfek satın almak için Amerika'da bulunan *Miralay Tevfik Bey*'in, Amerika'da *Connecticut* Eyaleti'nin *New Heaven* şehrindeki *Winchester Company*'nin metalik kovan ve kurşunlarının istenilen özelliklere sahip olduğu yönündeki görüşü üzerine metalik kovanların bu fabrikadan ithaline karar kılındı³⁰¹.

Firmanın İstanbul'daki acentesi *Azaryan Efendi*, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye çağrılarak kendisiyle 50.000.000 metalik kapsüllü kovanın her 1000 adedi 44 ve tane kurşunun da her 1000 adedi 20 Schilling'den toplam 160.000 £ bedelle satın alınması üzerine anlaşmaya varılmıştır. Fişek kovanları kredi mektubu firmanın eline ulaştıktan bir ay sonra teslim edilmeye başlanacak ve 40 haftanın sonunda fişeklerin hepsi Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş olacaktır. 160.000 £'luk bedel firmaya üç taksitte ödenecekti³⁰².

1874 yılında, Osmanlı Devleti'nce daha önce Amerika'ya sipariş edilen 600.000 *Martini Henry* tüfeğinden 175.000 adedinin teslimi gerçekleşecekti. Bu tüfeklerin her birine 50'şer deste yani 500 adet fişek verilmesi tasarlanmaktaydı. Bunun için Amerika'dan 87.500.000 adet metalik fişek satın alınması gerekiyordu. Hazinesinin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında ödemeleri sıkıntı yaratacak olduğundan, fişeklerin bedelinin hazine-i celileye yüklenmeksizin

³⁰⁰ *Miralay Tevfik Bey*'in metalik fişeklerin *Boxer* fişeklere üstünlüğü hakkında İstanbul'a gönderdiği ayrıntılı rapor **Muallim Cevdet Evrakı**, 20-02, Lef 4, 11 Safer 1290 (10 Nisan 1873).

³⁰¹ **BOA, İ. DH**, 669/46597, Lef 1.

³⁰² **BOA, a.g.b.**, Lef 2, 9 Ca 1290 (5 Temmuz 1873) tarihli irade; Konu hakkında Maliye Nezareti ve Seraskerliğe tezkire: **A. MKT. MHM**, 458/31. Bu miktarın kuruş olarak değeri 17.516.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. **MAD**, nr. 11167, s. 26. 160.000 £'luk maliyetin ödenmesi için Londra'dan 70.000 ve 30.000 £'luk ayrı ayrı kredi alınmıştır. **MAD**, nr. 13933, s. 18, 22.

nizamiye hazinesine ait bedelât-ı nakdiyeden taksitler halinde karşılanması düşünölmekteydi³⁰³.

Daha önce kendisinden satın alınan metalik kovan ve kurşunlardan memnun kalındığı için bu seferki kurşun ve kovanların da *Winchester Co.*'ya siparişı uygun göröldü. Ödemeleri kredi açılmaksızın nakden veya poliçe yoluyla Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Deposu bedelât-ı askeriyesinden yapılacak olan fişek kovanlarının en son ne kadara verilebileceğini öğrenmek maksadıyla firmanın İstanbul'daki acentesi Osmanlı tebaasından *Azaryan Prafis*, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye çağrılıp kendisinden fiyat alındı. *Azaryan*, kapsül kovanının 1000 adedini 73, kurşunun 1000 adedini de 32 Schilling'e verebileceklerini belirtti. Osmanlı Hükümeti yetkililerince fiyat makul gözükse de, fişek kovanlarının daha uygun fiyatla alınıp alınamayacağını öğrenmek ve fiyat konusunda aldanmamak maksadıyla *Mirliva Tevfik Paşa*'dan³⁰⁴ Amerika'daki diğere fabrikalardan da fiyat tahkikatı yapması istendi. *Mirliva Tevfik Paşa*, yaptığı tahkikat neticesinde fişeklerin *Union Metallic Cartridges* ve *Winchester Repeating Arms* firmaları dışında hiçbir yerde istenilen fiyat ve kalitede yapımının mümkün olmadığını belirtti. *Union Metallic Cartridges* de aynı fiyatı vermesine rağmen *Winchester Repeating Arms Co*'nun şartları daha uygun göröldüğünden *Azaryan*'la son kez pazarlığa girişilerek sonunda 1000 metalik kovan 71, 1000 kurşun 31,5 Schilling'e olmak üzere anlaşmaya varıldı³⁰⁵. 11 Mayıs 1874 tarihinde imzalanan kontrata göre metal kovan ve kurşunların teslimine anlaşma imzalandığı tarihten itibaren 3 ay sonra başlanacaktı. Her hafta 1.000.000-1.500.000 kadar kovan ve kurşun Amerikan Hükümeti tarafından atanacak kontrolörler tarafından muayene edildikten sonra Osmanlı Hükümeti yetkililerine teslim edilecekti. Mühimmatın muayene ücretleriyle birlikte toplam bedeli olan 448.437 £, kontrat tarihinden itibaren bir ay sonra başlanılmak üzere haftalık 5125 £'luk on beş gün vadeli poliçelerle ödenecekti³⁰⁶. Antlaşmaya göre kovan ve kurşunların Osmanlı Devleti tarafından ödenecek olan muayene, sandıklama, nakliye, sigorta ve diğere bazı

³⁰³ BOA, **İ. MMS**, 48/2077, Lef 3, 21 S 1291 (9 Nisan 1874) tarihli irade.

³⁰⁴ Amerika'ya giderken rütbesi mirliva olan *Tevfik Bey*, *Martini Henry* tüfeklerinin alım ve muayenesinde gösterdiği üstün başarı ve gayret nedeniyle erkân-ı harbiye mirlivalığına yükseltilerek paşa unvanı almıştı. BOA, **İ. DH**, 682/47505, 19 S 1291 (7 Nisan 1874) tarihli irade.

³⁰⁵ *Winchester Co.* tarafından Sadarete 9 ve 19 Mayıs 1874 tarihlerinde çekilen telgraflarda *Azaryan*'ın sunduğu tekliflerin firmaca da kabul edildiği bildirilmektedir. BOA, **HR. TO**, 551/62, Lef 1-2.

³⁰⁶ BOA, **İ. DH**, 686/47797, Lef 2, 11 R 1291 (28 Mayıs 1874) tarihli irade.

masraflarının yaklaşık tutarı 50.000 £'un da bedelât-ı askeriyyeden karşılanması irade buyruldu³⁰⁷.

Amerikan firmalarınca imali devam eden 600.000 *Martini Henry*'den 400.000'inin 1876 yılı Şubat ayına kadar Osmanlı Devleti'ne teslimi planlanmaktaydı. Bu tüfeklerin çok sayıda fişek olmaksızın bir işe yaramayacağı göz önünde bulundurularak 87,5 milyon tanelik fişek sayısının 300 milyona çıkarılmasının doğru olacağı düşünüldü. Ancak bunun gerçekleşmesi mevcut maddi sıkıntılar nedeniyle o an için mümkün gözükmediğinden, fişek sayısının hiç olmazsa 200 milyon adede çıkarılmasına ve bu nedenle 573.750 £'a kurşunlarıyla birlikte 112.500.000 adet metalik fişek kovan satın alınmasına karar verildi³⁰⁸.

Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde Amerika'dan fişek alımlarının sadece Sultan Abdülaziz devrinde gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle Amerika'nın iç savaştan çıktığı 1865 yılını takip eden yıllarda hafif silah teknolojisinde üstünlüğü İngiltere'den devralmasıyla birlikte Osmanlı Hükümeti'nce Amerika'dan çok büyük miktarda tüfek ve mühimmatın satın alındığı görülmektedir. Bahsedilen dönemde Osmanlı Hükümeti tarafından Amerika'dan 1.475.000 adet dolu, 2.200.000 adet de boş *Boxer* fişek kovani satın alınmıştır. Amerika'daki silah imalatçısı firmalarca icat edilen metalik fişeklerin dayanıklılık ve performans açısından *Boxer* fişeklerine üstünlüğü görüldüğünden 1873-1876 yılları arasında Amerika'dan İstanbul'daki fişekhanelerde doldurulmak üzere 250.000.000 adet metalik fişek kovani ve bir o kadar da kurşun satın alınmıştır.

3.3.7.6. Amerika'dan Fişek İmal Makineleri Satın Alınması

1860'lı yıllardan itibaren İngiltere'den satın alınarak kurulumları yapılan makine ve teçhizat sayesinde Kırkağaç Fişekhanesi, 1875 yılında *Snider* usûlü tüfeklere mahsus günde 100.000 adet *Boxer* fişegi imal edilebilecek seviyeye getirilmiştir. Ancak bu miktar, ordudaki mevcut iğneli tüfeklerin ihtiyacını

³⁰⁷ BOA, İ. DH, 687/47914, Lef 3, 24 Ca 1291 (9 Temmuz 1874) tarihli irade.

³⁰⁸ BOA, İ. DH, 699/48928, Lef 3, 25 S 1292 (2 Nisan 1875) tarihli irade. *Winchester Repeating Arms Co.* ve *Union Metallic Cartridges* tarafından imal edilecek fişek kovani ve kurşunların parasının sıkıntı çekilmeksizin hazırlanması Osmanlı askerî/idarî erkânınca büyük sevinçle karşılanmıştır. İ. DH, 700/49020, Lef 3, 19 Ra 1292 (25 Nisan 1875) tarihli irade. Bu konuda seraskerliğe tezkire A. MKT. MHM, 478/62, 15 C 1292 (19 Temmuz 1875).

karşılamaya yetmediğinden Avrupa'dan fişek alımlarına devam edilmiştir. Diğer taraftan 1873 senesinde yeni icat edilen metalik fişeklerin sağlamlık ve kullanımı bakımından *Boxer* fişeklere üstünlüğü kanıtlandığından bu tarihten itibaren Osmanlı ordularında metalik fişek kullanılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Amerika'ya sipariş edilen fişeklerin hepsi metalik fişeklerdir. Ordudaki *iğneli tüfek* sayısının hızla artışı, bunlara ek olarak Amerika'da icat edilmiş *Martini Henry* tüfeklerinden de 600.000 adet sipariş edilmesi, sayısı yüz milyonlarla ifade edilebilecek kadar çok metalik fişeğin mevcudiyetini zorunlu kılmıştır.

Fişekhanedeki *Boxer* fişek imal eden makineler, üzerlerinde yapılan bir takım değişikliklerle sadece *Snider*'lara mahsus günde 15.000 adet adi metalik fişek imal edebilecek seviyeye getirilmiştir. Ancak bu düzenek yetkililerce derme çatma olarak adlandırılmakta ve ihtiyaç duyulan makinelere oranla hayli sıradan bir yapı arz etmektedir. Ayrıca fişekhanede *Martini Henry*'lerin kullanacağı türde metalik fişeklerin imaline mahsus hiçbir makine mevcut olmadığından bu fişeklerin ithaline devam, zorunlu bir hâl almıştır.

Kuşkusuz eldeki silahların çokluğu fişek ithalatını uzun soluklu bir çözüm olmaktan çıkarmaktadır. Çünkü ithal edilecek mühimmatın miktarı zamanla arttıkça, bunun için devletin ödeyeceği bedel de aynı oranda artış gösterecek ve sıkıntı içinde olan hazine daha da müşkül duruma düşecektir. Yine yaklaşmakta olan Osmanlı-Rus Harbi'nin Avrupa'da yarattığı gergin durum nedeniyle Osmanlı idarecileri, olası savaş durumunda yurtdışından mühimmat ithalinin gerçekleşemeyeceğini ve bin bir zahmetle ithal edilen tüfeklerin hiçbir işe yaramayacağını farkındadırlar.

Bu nedenlerle mühimmat tedariki konusunda dışa bağımlılıktan kurtulmak amacıyla *Snider* veya *Martini Henry* tüfeklerine mahsus günlük 300.000; *Winchester filintalarına* 20.000 ve *revolver tabancalarına* da 5000 metalik fişek ve kurşun imal edebilecek kapasitede son model makine ve teçhizatın ithali düşünülmektedir. Yine bu fişeklerin malzemelerinden sarı teneke de ithal yoluyla tedarik edildiğinden, bundan kurtulmak adına günde 300.000 fişek imaline yetecek kadar sarı teneke levhaları hazırlayacak hadde ve silindir edevatının ithal edilecekler listesine dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bahsedilen alet ve edevattan *Martini Henry* tüfeklerine mahsus metalik fişek imal eden makineler Avrupa'da henüz yapılamadığı ve en mükemmeli Amerika'daki *Winchester Co.*'da üretildiği için *Winchester Co.*'dan

53.000 Osmanlı Lirası gibi bir bedelle satın alınacak; sarı teneke hadde takımıyla, silindir ve diğer edevatı da en ince ve düzgün sarı teneke çeken aletlerin İngiltere'de bulunmasından ötürü İngiltere'deki *Greenwood & Batley* Firmasından 13.000 Osmanlı Lirası gibi bir bedelle satın alınacaktır. Fişek imal eder makinelerin kontrol ve diğer denetimleri Amerika'da bulunan *Mirliva Teyfik Paşa* ile makinelerin nasıl işlediğini öğrenmeleri için Amerika'ya gönderilen memurlar nezaretinde bulunmak şartıyla *Winchester Co.* tarafından; Sarı teneke hadde takımı, silindir ve diğer edevatının da muayene ve tasdiki İngiliz Hükümeti memurları tarafından sağlanacaktır. İthal edilecek makine ve tezgâhların bir kısmı mevcut fişekhane binasına kurulacak, buraya sığmayanlar için ise ek bina inşa edilecektir. Bu inşaatın 15.000 Osmanlı Lirasına mâl olacağı tahmin edilmektedir³⁰⁹.

Tophane, kurulacak tezgâhların toplam 81.000 Osmanlı Liralık maliyetini Hazineye yüklememek için finans kaynağını da bulmuştur. Buna göre 81.000 Osmanlı Lirasının 20.800 Lirası bedelât-ı nakdiye-i askeriyeden, 20.000 Lirası da İstanbul ve taşrada ihtiyaç sahiplerine satılan baruttan elde edilen gelirin Maliye'ye ait 1290 ve 1291 seneleri hâsılatının Tophane'ye tahsisiyle karşılanacaktır. Geriye kalan 40.200 Lira da Kılâ-ı Hâkaniye'den getirilmekte olan çürük barut, köhne fişek, mayalık top ve Tersane-i Âmire'ye verilmek üzere bulunan güller bedeliyle, Tophane sahiline inşa edilmekte olan rıhtım masraflarına karşılık tutulan iskonto hâsılatından kalacak fazla meblağdan tedarik edilecektir³¹⁰. Tophane Feriki *Seyyid Teyfik Paşa* ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Komisyonun yoğun çabaları neticesinde makinelerin alınması hususunda irade sâdir olmuştur³¹¹.

9 Ocak 1877 tarihine gelindiğinde tahtta artık II. Abdülhamid bulunuyordu. Ancak fişek imal makineleri ve teçhizatının sipariş edilmesinin üzerinden bir buçuk seneyi aşkın bir zaman geçmesine rağmen aksamının büyük kısmının İstanbul'a gelmediği görülmektedir³¹². Bunda makinelerin taksitlerinin planlandığı gibi vaktinde ödenmemesinin ve makineleri imal eden *Winchester Co*'nun düşüncelerinin

³⁰⁹ Silindir ve hadde takımlarının bedeli 12.400 £ olup, bunun yarısı ilk taksit olarak 1876 yılı Ocak ayında Tophane tarafından firmaya ödenmiştir. BOA, **İ. DH**, 714/49929, 8 Z 1292 (5 Ocak 1876) tarihli irade.

³¹⁰ BOA, **İ. DH**, 700/48977, Lef 3, **MAD**, nr. 10590, s. 37; Ali İhsan Gencer-Ali Fuat..., **Türk-Amerikan Silah Ticareti**, s.242.

³¹¹ BOA, **İ. DH**, 700/48977, Lef 6, 7 Ra 1292 (13 Nisan 1875) tarihli irade.

³¹² BOA, **İ. DH**, 739/60456, Lef 1. Bu durumdan 30 N 1293 (19 Ekim 1876) tarihli irade de şikâyet edilmektedir. Bkz. **İ. MMS**, 55/2464, Lef 2.

payının büyük olduğu söylenebilir. Çünkü Osmanlı Devleti, fişekleri imal edebilecek makinelere sahip olduğu zaman uzun vadede fişek ithal etmekten kurtulacaktı. Aynı zamanda fişek imalatçısı da olan firma, fişek alımında en önemli müşterilerinden birini hemen kaybetmek istemediğinden tüfeklerin ihtiyacı için bir büyük sipariş teklifi daha almak adına makinelerin gönderimi konusunda biraz ağır davranmış olduğu akıllara gelmektedir³¹³.

3.3.8. Kâğıtlı Fişek İmali İçin Fişek Kâğıdı Temini

XIX. yüzyılın ortalarına kadar çakmaklı ve ağızdan doldurulur yivli tüfeklerin kullandığı fişeklerin sargıları kâğıttan mamuldü. Daha sonra kuyruktan dolar *Snider* usûlü *iğneli tüfeklerin* kullandığı ve *Colonel Boxer* tarafından icat edilmiş kapsüllü fişeklerin de dış muhafazası kâğıttan yapılıyordu. 1860'ların sonundan itibaren hafif silahlarda kâğıt sargılı fişeklere göre daha dayanıklı metalik kapsüllü fişeklerin kullanılmaya başlamasıyla birlikte kâğıt sargılı fişekler kademeli olarak tedavülden kalktı. Bahsedilen metalik kapsüllü fişeklerin icat edilip, yaygın bir kullanım kazandığı XIX. Yüzyılın son çeyreğine kadar tüm fişeklerin imalinde barut ve kurşundan sonra en önemli ham maddeyi fişek kâğıdı teşkil ediyordu. Osmanlı Devleti fişek imalatında kullanılan kâğıdın büyük kısmını ithal yoluyla tedarik ediyordu³¹⁴. İthalat ilki yabancı devletlerden resmi kanallar yoluyla, ikincisi ise Galata'da oturan müste'menden tedarik sûretiyle olmak üzere iki şekilde gerçekleştiriliyordu.

Fişek kâğıdının miktarı top üzerinden ifade ediliyordu. 1860'lı yıllara kadar bir top fişek kâğıdı 1000 varaktan meydana gelip, her varaktan da 8 fişek sarılıyordu.

³¹³ Nitekim *Winchester Co.* bu amacına ulaşmış, makinelerin tamamı henüz İstanbul'a gelmediğinden Osmanlı Devleti tarafından *Winchester Repeating Arms* ve *Union Metallic Cartridges*'e *Snider* tüfekleri için 40.000.000 adet metalik fişek siparişi verilmiştir. BOA, **İ. MMS**, 55/2464, Lef 2, 30 N 1293 (19 Ekim 1876) tarihli irade.

³¹⁴ XIX. Yüzyıl başlarında İstanbul'da iki kâğıt imalathanesi mevcuttu. Bunlardan ilki imalat tarzı, mimari ve mevkii özellikleri hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmayan Kâğıthane'deki işletme Bkz. O. Ersoy, **XVII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, Ankara 1963, s. 29; diğeri de 1804 yılında III. Selim'in Beykoz'daki eski yazlık kasrında tesis edilen Beykoz Kâğıt Fabrikası'dır. Büyük umutlarla kurulan bu küçük atölyede iptidai usullerle imal edilen kâğıt, Avrupa'da makinelerle imal edilen kâğıtla rekabet edemez duruma gelip, üretim giderlerinin fazla artması nedeniyle 1832 yılında kapatılmıştır. O. Ersoy, **a.g.e.**, s. 36-47; Wolfgang Müller-Wiener, "15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi**, İstanbul 1992, s. 71-73. İşte bu nedenlerden ötürü fişek imalinde kullanılan kâğıt ithal edilmek durumunda kalmıştır.

Bir top fişek kâğıdından her topta 30-40 adet fireyle toplam 7960 adet fişek imal etmek mümkündür.

Galata'da Mütemekkin Müste'menden Satın Alınan Fişek Kâğıdı (1840-1853)

	Miktar (top)	Fiyatı (kuruş)	Tarih
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	3962	71.316	Nisan 1840 ³¹⁵
Kurşunlu fişek bendi için satın alınan	2000	59.150	Şubat-Mart 1843 ³¹⁶
Talim fişeği imali için satın alınan	200	2800	Mayıs-Haziran 1844
Kurşunlu fişek bendi için satın alınan	2000	28.560	Haziran-Temmuz 1844
Nev-icad fişek kâğıdı	921	27.169	Eylül-Ekim 1844
Nev-icad fişek kâğıdı	1448	42.716	Ocak-Şubat 1845
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	155	2213	Temmuz-Ağustos-Eylül 1845
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	150	2142	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1845
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	200	2856	Aralık 1845-Ocak 1846
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	200	-	Mart-Nisan 1846 ³¹⁷
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	2252	67.726	Nisan-Mayıs-Haziran 1846
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	500	7140	Ocak-Şubat 1847
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	810	11.566	Temmuz-Ağustos 1847
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	610	8710	Kasım-Aralık 1847-Ocak 1848
Fişek muhafazasına satın alınan kaba kâğıt	752	10.738	Mart-Nisan-Mayıs-Haziran 1848
1071 top kurşunlu fişek kâğıdı + 200 top talim fişek kâğıdı + 480 top muhafazalık kâğıt	1751	43.092	Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1849
Kurşunlu fişek kâğıdı	1262	27.890	Mayıs-Haziran-Temmuz 1850
523 top kurşunlu fişek, 460 top talim fişek kâğıdı	983	24.890	Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 1852 ³¹⁸
103 top kurşunlu fişek kâğıdı, 730 top talim fişek kâğıdı	833	17.690	Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1852 Ocak 1853
Kurşunlu fişek kâğıdı	600	17.700	Ocak-Şubat-Mart 1853
Fişek kâğıdı	3700	107.300	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1853 Ocak-Şubat-Mart 1854

Fişek kâğıdı ithal edilen devletlerin başını XIX. Yüzyılın ortalarına kadar Fransa ve Belçika, bu tarihten sonra da İngiltere çekti.

³¹⁵ BOA, MAD, nr. 8926, s. 113. Belirtilen miktardaki kâğıt harbiye ambarında sargılık kalmadığı için Avusturya Devleti tebaası *İshak Bazargan*'dan, bedeli üç ay taksitle ödenmek koşuluyla satın alınmıştır: C. AS, 38/1715, 9 R 1256 (10 Haziran 1840).

³¹⁶ BOA, MAD, nr. 8943, s. 13, 76, 81, 96, 108, 129, 134, 139.

³¹⁷ BOA, MAD, nr. 8932, s. 14, 20, 62, 86, 106, 121, 175, 210.

³¹⁸ BOA, MAD, nr. 8934, s. 32, 41, 49, 71.

3.3.8.1. Belçika'dan Fişek Kâğıdı İthalı

Silah sektöründe kuyruktan dolar iğneli tüfeklerin icadı, cephane anlayışında da revizyona gidilmesine neden olmuştu. Ağızdan doldurulur klasik yivli tüfeklerde sadece kâğıda sarılı barut ve kurşundan müteşekkil kuyruksuz fişek tabir olunur cephane kullanılırken, kuyruktan doldurulur modern yivli tüfeklerde yine kâğıda sarılı ancak içerisinde kapsülü mevcut fişekler kullanılır olmuştu. İngiltere'de *Snider* usûlü iğneli tüfekler icad edilene kadar kapsüllü tüfekler ve kullandığı fişeklerin sağlayıcısı konumunda Kıta Avrupası'nda iki devlet ön plâna çıkıyordu. Bunlardan biri Fransa, diğeri de Belçika idi. Özellikle Belçika bu konuda, zaman zaman İngiltere ve Fransa'yı kışkıracak bir performans sergilemiş; Silah ve mühimmat ihraç eden devletlerarasında seçkin bir yer edinmişti.

Tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı Devleti tarafından Belçika'dan ilk fişek kâğıdı ithali 1859 yılı Temmuz ayında 39.000 Frank değerindeki 6500 top fişek kâğıdının siparişiyle gerçekleşmiştir³¹⁹. 7 Temmuz 1862 tarihinde Belçika Devleti'ne de hartuç kâğıdı ve mukavva imal eden bir fabrikaya 12.000 top hartuç kâğıdı ve 400 top hartuç mukavvası siparişi verilmiştir. Malzemenin 4000 topu sipariş tarihinden 2 ay sonra, kalan 8000 topu da her ay 2000'er top teslim edilmek şartıyla 6 ayda tamamlanacaktır. 400 top mukavva da bu süreç içinde teslim edilecektir. Hartuç kâğıdı ve mukavvaların imal masrafları ile Anvers'e, oradan da gemiye nakli için fabrikacıya tahminen toplam 75.774 Frank ödenecektir³²⁰. Mühimmat, Anvers'ten İstanbul'a yelkenli gemi ile gönderilirse Osmanlı Hükümeti'nce 3795 Frank; vapurla gönderilirse 5445 Frank nakliye ücreti ödeneceği bildirilmiştir. Yelkenli gemi Anvers'ten İstanbul'a 45 ila 60 günde, vapur ise 30 günde ulaşıyordu. Süreci daha da uzatmamak adına vapurla nakliye tercih edilmiş ve toplam maliyet 81.219 Frank olarak belirlenmiştir³²¹.

Belçika'nın Anvers Şehri'ndeki imalatçıya aynı tarihlerde 8000 top hartuç kâğıdı ve 150 top hartuç mukavvası daha sipariş verilmiştir. Kontrat gereği 48.740

³¹⁹ Sadareten Maliye Nezareti'ne 23 Z 1275 (24 Temmuz 1859) tarihli tezkire: BOA, **A. MKT. MHM**, 160/87.

³²⁰ Brüksel Şehbenderi tarafından Hariciye Nezareti'ne 10 Temmuz 1862 tarihli arıza: BOA, **HR. TO**, 322/13.

³²¹ Brüksel Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 30 Temmuz 1862 tarihli arıza: BOA, **HR. TO**, 322/15. Bedelinin maliye hazinesinden tesviyesi hususunda Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne 8 Ağustos 1862 tarihli tezkire **A. MKT. NZD**, 439/43. Tophane-i Âmire Nezâreti'nin Maliye Nezâreti'ne 5 Ra 1279 (31 Ağustos 1862) tarihli tezkiresi: **A. MKT. NZD**, 446/31.

Franklık bedelinin yarısı imalat başlangıcında, diğer yarısı imalat tamamlandığında ödenecektir³²². Normal şartlarda imalatın Aralık 1862 tarihinde tamamlanması gerekirken, süre 1863 yılı Ağustos ayına sarkmıştır. Gecikmenin sebebi, imalatçıya peşinat olarak ödenecek 24.370 Frankın kredi olarak tertip edildiği Eylül 1862 tarihinde değil, Nisan 1863 tarihinde ödenmiş olmasındandır. Nitekim firma peşinatı alır almaz hemen imalata girişmiş ve 7 Ağustos 1863 tarihinde kâğıtları Osmanlı Hükümeti yetkililerine teslim edebileceğini bildirmiştir³²³.

Teslimatın zamanlaması konusunda da sıkıntı yaşanmıştır. Osmanlı Hükümeti yetkilisi ödenecek son taksite ait meblağı vaktinde tedarik edebilse kâğıtlar, limana nakilleri, gemiye yüklenmeleri ve Belçikalı iki zabıt tarafından yapılacak kontrolleri tamamlandıktan sonra en geç Eylül 1863'te İstanbul'a gönderilebilecekken, bu tutar 7 Eylül'de firmaya ödendiğinden kâğıtların ilk partisi ancak 1863 Kasımının sonunda yelkenli gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir³²⁴.

Yaşanan yanlışlıklar silsilesinin en büyük nedeni organizasyonu yürütenler arasındaki iletişim eksikliği ve maslahat yürütme becerisinden yoksun oluşlarıdır. Her şeyden önce ilk hata fişek kâğıtlarına ait iki taksitin farklı ellerden imalatçıya teslim edilmesidir. Birinci taksidi aracı *Mösyö Pileville*, ikincisini de Bank-ı Osmanî'nin emriyle Brüksel'de yaşayan *Mösyö Brougman* ödemiştir. İkinci hata, Brüksel Şehbenderi *Mösyö Glavain*, ikinci taksite gerekli meblağın tedariki için *Alyon Bazargan*'a müracaat ettiğinde, *Alyon*'dan red cevabı alması³²⁵ şehbenderin panik yaşamasına ve yeni bir finansör bulmak için acele arayışa girmesine neden olmuştur. Bu, şehbenderin böyle önemli olaylarda her zaman bir ikinci plânı olmadığını göstergesi ve dolayısıyla soğukkanlılıktan yoksunluğunun ve maslahat bilmezliğin tezahürüdür. *Glavain*, ödeme hususundaki gelişmeleri Hariciye

³²² BOA, **HR. TO**, 322/74, Devlet-i Aliyye Brüksel Şehbenderi'nden Hariciye Nezareti'ne 19 Ağustos 1863 tarihli tahrirat.

³²³ BOA, **HR. TO**, 322/72, Devlet-i Aliyye Brüksel Şehbenderi'nden Hariciye Nezareti'ne 28 Ekim 1863 tarihli arıza.

³²⁴ BOA, **HR. TO**, 322/75, Devlet-i Aliyye Brüksel Şehbenderi'nden Hariciye Nezareti'ne 2 Aralık 1863 tarihli tahrirat. Kâğıtların ikinci partisi Aralık ayının sonunda İstanbul'a gönderilmiştir. **HR. TO**, 322/79.

³²⁵ *Alyon*, Devlet-i Aliyyenin sarrafiye masraflarını bundan böyle ödemeyeceğini bildirerek, borç verme konusunda çekimserliğini göstermişti. BOA, **HR. TO**, 324/24.

Nezareti'ne, Bank-ı Osmanî'ye, *Mösyö Alyon'a* ve *Pileville'e* vaktinde haber vermeyişinde hatalı olduğunu kabul ederek özeleştiride de bulunmuştur³²⁶.

Osmanlı Devleti bu olayda tüm suçlardan münezzeh midir? Kuşkusuz bu sorunun yanıtı hayır olacaktır. Her şeyden önce hazinenin durumu ortadayken, bitmek tükenmek bilmez bir hızda ilerleyen silahlanma ve donanmayı güçlendirmek adına gemi siparişleri, ekonomik anlamda devletin dar boğaza sürüklenmesine yol açmıştır. Belirli bir müddet bazı eyaletlerin mevcut seneler gelirleri finans kaynağı olarak gösterildi. Ancak silahlanma ve donanmanın güçlendirilmesi oldukça pahalı bir ıslahat teşebbüsüydü. Bu nedenle gösterilecek mevcut gelir kalemleri kalmayınca gelecek senelerin eyalet gelirleri kaynak gösterilerek sık sık iç ve dış borçlanmaya gidildi. Yine yetmedi borçların vadeleri geldiğinde gösterilecek kaynak kalmadığı için borç alınarak borçların bir kısmı kapatılmaya çalışıldı. Devletler ve sarraflar nazarında kredi itibarı gün geçtikçe düştü. Bu nedenle silah ve mühimmat alınırken yapılan antlaşmalardaki ödeme takvimlerine riayet etmekte güçlük çekildi. Dolayısıyla siparişler Osmanlı Devleti'nin eline tam vaktinde geçmemeye başladı.

3.3.8.2. İngiltere'den Fişek Kâğıdı İthal

Kuyruktan dolar iğneli tüfeklerde kullanılan *Boxer* fişeklerinin sargı kâğıtları, sıradan fişeklerin kâğıtlarına göre farklılık arz ediyordu. *Boxer* fişekleri Osmanlı Ordusu'nda kullanılmaya başlandığı ilk zamanlarda doğrudan ithal edildiğinden Osmanlı Devleti'nce ham maddesine yönelik herhangi bir talep vuku' bulmamıştı. Ancak ordudaki *Snider* tüfeklerinin sayısının her geçen gün artması fişeklerin İstanbul'daki fişekhanelerde imalini zorunlu kıldı. Bu amaçla İngiltere'den fişek dolum makineleri ithal edildi. Bunlarda kullanılacak ham maddelerden barutun tamamına yakını yerli kaynaklardan, kurşun ve bakırın büyük kısmıyla, *Boxer* fişeği kâğıtlarının tamamı da ithal yoluyla tedarik edilecekti.

Fişek dolum makineleri fişekhanedeki yerlerini alır almaz, dolum için gerekli kâğıtlardan numune olmak üzere birer parçası Londra Sefareti tarafından 14 Ağustos 1866 tarihinde Kadıköy hattında işletilmek üzere İngiltere'de inşa ettirilen vapura

³²⁶ BOA, a.g.b., gös. yer.; A. MKT. NZD, 582/83, 15 Za 1281 (11 Nisan 1865).

yüklenerek İstanbul'a gönderildi³²⁷. *Boxer* fişek imali için bu tarihten itibaren İngiltere'den ithal edilen malzemeler ağırlıklı olarak şu kalemlerden mürekkepti³²⁸:

Demir taban levhası
Pirinç taban kapsülü (dış)
Pirinç taban kapsülü (iç)
Pirinç kapsül haznesi
Pirinç kapsül içi ateşleme destek pimi
Hartuç kâğıdı
Sargı kâğıdı (farklı kalınlık ve ebatlarda)
Şerit hâlinde bakırdan mamul tüfek kapsülü
Tüfek kapsülü alaşımı
Saydam reçine
Bakırdan mamul kapsül gövdesi
Cila
Kâğıdı pirinç kapsüle yapıştırmak için tutkal
Kauçuk tutkal
Katran
Ambalaj kâğıdı (beyaz ve kahverengi)

3.3.9. Fişek Yapımında Kullanılan Bakır ve Kurşunun Temini Meselesi

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Avrupa silah teknolojilerinde büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'nin *kuyruktan dolar iğneli tüfek* mekanizmasını icad ederek bu alanda kıtadaki rakipleri Fransa ve Belçika'yı geride bırakmasıyla birlikte hafif silah teknolojileri farklı bir boyuta taşınmıştır. Çünkü bu tüfekler kuyruktan dolduruldukları için, *ağızdan dolar kapsüllü tüfeklere* göre daha fazla atış yapabilir nitelikte olduklarından çok miktarda cephane mevcudiyetini zorunlu kılıyorlardı. Üstelik kullandığı cephane kâğıt, barut ve kaba kurşundan mürekkep eski usûl cephanelerle, *ağızdan dolar kapsüllü tüfek* fişeklerinden çok farklıydı. İcad edilen bu yeni cephanelerde ilk önce barut ve standart ölçülere sahip kurşun bakırdan mamul kapsüllere yerleştiriliyordu. Daha sonra bakır kapsüller pirinçten mamul dış kapsüllere konuluyor, en sonunda pirinç kapsüllerin dışı fişek kâğıdıyla sarılıp yapıştırılarak fişek hazır hâle getiriliyordu. Bu sistemi tekmil eden İngiliz ordusu mensubu *Colonel Boxer* olmuş ve patentini üzerine fişek *Boxer* fişeği adıyla anıla gelmiştir.

³²⁷ BOA, HR. TO, 56/66.

³²⁸ BOA, İ. HR, 239/14185, Lef 3.

Avrupa'dan ithal edilerek Osmanlı Ordusu'na dağıtılan *iğneli tüfekler* de bu fişeği kullandığından, Osmanlı Devleti barut ve kâğıttan sonra bu iki ham maddenin daha doğrusu madenin tedarikine çalışmıştır.

3.3.9.1. Bakır Tedariki

Bakır, mutfak ve ev eşyası imalatında, silah sanayiinde top ve tüfek yapımında, XVIII. Yüzyıl sonlarında da savaş gemilerinin kaplandığı levhaların üretiminde ve daha pek çok sahada yaygın kullanımı olan ve bu nedenle büyük talep gören stratejik bir madendir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasında XVII. Yüzyılda sadece Gümüşhane ve Kastamonu Küre'den tasfiye edilerek, yurt geneline dağıtılan bakır, XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru bu konudaki tekellerini Ergani madenlerine kaptırmışlardır. Ergani'nin zengin rezervlerinden elde edilen bakır, Tokat Kalhanelerinde kullanılabilir hâle getirilerek silah sanayii, mutfak endüstrisi ve diğer alanlarda kullanılmak üzere payitaht ve diğer yerleşim merkezlerine gönderilmiştir³²⁹. Dünya bakır üretimi ve pazarlamasındaki gelişmelerin yarattığı rekabete dayanamayarak kapatıldığı 1880'lerin sonuna kadar³³⁰ Osmanlı Devleti'nin özellikle silah endüstrisi alanındaki bakır ihtiyacının büyük kısmı Tokat kalhanelerinden sağlanmıştır.

Osmanlı Ordusu'ndaki *kapsüllü tüfeklerin* fişeklerinin kapsüllerindeki bakır ise, kapsül imali için Avrupa'dan ithal edilen makinelerin ordunun ihtiyacı olan fişeklerin tamamını üretebilecek kapasitede olmaması nedeniyle kapsül hâline getirilmiş, yani işlenmiş bir şekilde Avrupa'dan ithal edilmek zorunda kaldı.

Fişek kapsüllerinin imal edildiği kapsülhanenin genişletilmesi yönünde 1864 yılında başlatılan girişimler Avrupa'dan getirilen makinelerin fişekhanelere kurulmasıyla olumlu sonuçlar vermeye başlamış ve 1870 yılı başlarında fişekhaneler *Boxer* fişeklerine ait günde 60.000 kapsül imal edecek kapasiteye ulaşmıştır³³¹.

1 adet fişek için zayi miktarı da dâhil 2 dirhem 1 denk (6,5 gr civarı) bakıra ihtiyaç duyulmaktaydı. Kapsülhanede imal edilen kapsüllerin bakır yukarıda da

³²⁹ Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3 (1987), s. 52.

³³⁰ Genç, **a.g.m.**, s. 55.

³³¹ Fişek ve kapsül makinelerine dair ayrıntılara "Avrupa'dan Fişek İmal Makineleri Satın Alınması" başlıklı bölümde geniş bir şekilde temas edilmiştir.

belirttiğimiz gibi Tokat Kalhanesi'nden gelerek Darbhane, Tersane, Tophane anbarlarında depolanan bakırdan karşılanıyordu. Ancak acil ihtiyaç durumlarında bazı tüccardan da bakır satın alındığı görülmüştür. 1867 yılında İngiliz tüccar *John Abraham*'dan *Miralay Rüstem Bey*'in emriyle *Boxer* fişek kapsülü imaline mahsus yaklaşık 900 kıyye bakır satın alınmıştır. Bedeli olan 117 £, tüccara 3 Temmuz 1867 tarihinde Londra'daki Osmanlı Bankası aracılığıyla ödenmiştir³³².

Daha önceki başlıklarda da sıkça değinildiği gibi ordudaki iğneli tüfek sayısının her geçen gün artması bunlara ait cephanenin de çok miktarda üretilmesini gerektiriyordu. Bu durum fişeklerin ham maddesinin tedarikinde zaman zaman sıkıntıların yaşanmasına neden oluyordu. Ham maddelerden bakır, Osmanlı Devleti'nin zengin bakır rezervine ve bunu rafine hâline getirecek iyi bir kalhaneye sahip olması nedeniyle tedarikinde sıkıntı yaşanmayacak bir malzeme gibi görünüyordu. Ancak Dünya'daki zengin bakır rezervlerinin Avrupalı devletlerce keşfedilerek işletilmeye başlanmasıyla birlikte durum Osmanlı Devletindeki bakır işletmelerinin aleyhine döndü. Çünkü Avrupalı bakır işletmecileri gelişen teknoloji ile birlikte bakırı Osmanlı Devleti'ndekine oranla çok daha ucuza rafine edip, düşük gümrük vergileri sayesinde oldukça ucuza pazarlayabiliyordu.

Bu durum göz önüne alındığında 1869 yılında Tophane Müşiri *Halil Paşa* iğneliye tahvil edilmekte olan tüfeklerin her birine 1000'er adet verilecek *Boxer* fişeğin imalinde kullanılacak 345.937 kıyye bakırın ithal yoluyla tedarik edilerek, Tophane imalathanelerinde pirinç hâline getirilmesinin yerli bakır kullanımına oranla daha ekonomik olacağını belirtmiştir³³³. Ancak maddeye duyulan acil ihtiyaç nedeniyle, ithal edilecek mamul bakırın Dersaadet'e ulaşamaması durumunda büyük güçlük çekileceğinden, 346.000 kıyye bakırın maden-i hümâyûndan tedarikine; bunları sarı tenekeye dönüştürmek için gerekli teçhizatın da 550.000 kuruş masrafla ithal yoluyla tanzim edilerek faaliyete geçirilmesine karar verilmiştir³³⁴.

³³² BOA, **HR. SFR (3)**, 132/38, Lef 2.

³³³ *Müşir Halil Paşa*, bakırın pirinç hâline getirilmiş vaziyette ithalinde kıyye başına peşin 14 kuruş gibi oldukça makul bir bedel ödeneceğini belirtmiştir. BOA, **İ. DH**, 603/42053, Lef 2, 8 Ca 1286 (16 Ağustos 1869).

³³⁴ 346.000 kıyye hâlis bakırdan 100.000 kıyyesinin hemen fişekhaneye teslim edilebilecek durumda Yalıköşkü Ambarında mevcut olduğu; kalan 246.000 kıyyesinden 100.000 kıyyesinin yine Kasım ayı içerisinde, 146.000 kıyyesinin de Mayıs ayı sonuna dek fişekhaneye teslim edileceği bildirilmiştir. BOA, **İ. DH**, 603/42053, Lef 3, 20 Ş 1286 (24 Kasım 1869). Lüzumu olan bakırın

Fişekhanelerde *Boxer* model fişek imalının artırılması için çalışmalar olağanca hızıyla sürerken, Osmanlı coğrafyasından binlerce kilometre ötede, Amerika'da silah ve cephane teknolojisi bakımından yeni gelişmeler yaşanıyordu. Amerika'daki silah firmaları *kuyruktan dolar iğneli tüfeklerin* mekanizmalarını birbirine uyumlu *interchangeable* hâle getirerek silah teknolojisini bir adım daha ileriye götürmüştü. Bu tüfeklerde tamamen metalden mamul fişekler kullanılmaya başlandı. Osmanlı Devleti de 1872 yılından itibaren bu tüfeklerden ithal ederek ordudaki neferlere dağıtmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti, *Boxer* fişeklerinin imalini artırmaya yönelik çabalarını tam anlamıyla neticeye kavuşturamamışken, şimdi de fişekhanelerde Amerikan tarzı metalik fişeklerin imaline mahsus makine ve edevatın tesisine mecbur kalmıştı. Fişekhaneler, 1872-1876 yılları arasında büyük meblağlarla Amerika'dan alet ve edevat getirtilerek günlük 300.000 adet metalik kapsüllü fişek imal eder seviyeye getirilmiştir.

1876 yılında fişekhanelerin mevcut durumu göz önüne alınarak kullanılan ham madde miktarının önceki senelere oranla ne kadar arttığını düşünmek çok güç olmayacaktır. Nitekim *Martini Henry* ve *Snider* tüfekleri fişeklerinin imali için fişekhanelerin lüzumu olan 2.000.000 kıyye (2560 ton) bakır, bundan böyle Ergani Madeni'nden tedarik edileceğinden, Tokat Kalhanesi'nce gerekli tedbirlerin alınmasına karar verildi³³⁵. Bu kapsamda kalhanenin ancak 1.000.000 kıyye bakır izabe edebilecek kapasitedeki fırınlarının sayısı artırılacak, kalhanede istihdam edilen çalışanlarla, yine kalhaneye bakır, çam kömürü, taş ve kütük taşıyan köylerin ahalisine ödenen ücretlere zam yapılarak vakitlice tesviyelerine özen gösterilecekti³³⁶.

Alınacak tedbirler tespit edilmişken, istenilen miktar bakır miktarına 1880'lerin başında da ulaşamadığı görülmektedir³³⁷. Bunda suç ne Tokat Kalhanesi idarecilerinde, ne de Osmanlı Hükümet yetkililerindedir. Dünya'nın pek çok yerinde zengin bakır yataklarının keşfedilerek, buralardan gelişen teknoloji yardımıyla eskiye oranla daha kolay yollarla büyük miktarlarda bakır çıkarılması ve dev firmaların bu

kalhanelerden tedarikiyle, bunları pirinç hâline dönüştürecek alet ve edevatın 550.000 kuruş bedelle Avrupa'dan ithal yoluyla tedarik edilmesine dair irade. **a.g.b.**, Lef 4, 9 N 1286 (13 Aralık 1869).

³³⁵ Şûrâ-yı Devlet'in konuya dair mazbatası BOA, **İ. ŞD**, 30/1425, Lef 1.

³³⁶ BOA, **a.g.b.**, Lef 2, 8 Z 1292 (5 Ocak 1876) tarihli irade.

³³⁷ Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi... Tokat", s. 55.

madeni pazarlamak için kıyasıya rekabete girişmesi bakır fiyatlarının oldukça düşmesine neden olmuştur. Öyle ki 1880'lerde bakır fiyatları otuz yıl önceki bakır fiyatlarından % 60 oranında gerileyerek 1 kıyyesi 4 kuruş olmuştur. Bu fiyat sadece madenin kalhanedeki tasfiye maliyetine yakın bir miktardı. Bahsedilen gelişmeler nedeniyle Tokat Kalhanesi 1880'lerin sonunda kapatılmış, bakır daha ucuza maliyetle ithal yolla tedarik edilmeye başlanmıştır³³⁸.

3.3.9.2. Kurşun Tedariki

Silah sanayiinde kullanılmadan önce kurşun, yalıtım malzemesi olarak yapıların çatılarının kaplamasında ve taşların birbirine bağlanmasında perçin olarak kullanılmıştır. Bunun haricinde kurşun, gemicilikte, günlük hayattaki bazı eşyaların imalinde de sıklıkla kullanılan bir madendir. Harp sanayiinde ise ilk başlarda topların falya deliklerinin kaplanmasında, daha sonra da hafif silahlarda mermi olarak kullanılmıştır³³⁹. Başlangıçta seferlere külçeler hâlinde götürülüp, askerler tarafından kalıplara dökülerek kullanılan kurşun, XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'da sınaî alanda yaşanan hızlı değişimin sonucu üretilen yeni silahlarda, kapsüller içerisinde kullanılmaya başlanmıştır.

Kurşunun Osmanlı Devleti'nde de kullanımının benzer şekilde seyir gösterdiği söylenebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren modern silahların çok miktarda fişeğe dolayısıyla kurşuna ihtiyaç duyması, Osmanlı fişekhanelerindeki kapsülhane tezgâhların ise nicelik ve nitelik bakımından bu talebe karşılık verecek kapasite ve teknolojiye olmaması, çoğu zaman kurşunun fişek kovanlarıyla birlikte mamul olarak ithalini zorunlu kılmıştır.

Ana hatlarıyla kurşun hakkında bu bilgiyi verdikten sonra konumuz olan 1839-1876 yılları arasında Osmanlı fişek sanayiinde kullanılan kurşunun tedariki bahsine geçebiliriz.

³³⁸ Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi... Tokat", gös. yer.

³³⁹ Birol Çetin, "Osmanlı Harp Sanayii'nde Kurşun Tedariki", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İstanbul 7-8 Eylül 2007**, İstanbul 2010, s. 420. Yazarın bu makalesi, "Osmanlı Harp Sanayisinde Kurşun ve Kurşun Tedariki" başlığıyla bir daha yayınlanmıştır. Bkz. Birol Çetin, "Osmanlı Harp Sanayisinde Kurşun ve Kurşun Tedariki", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, (Sayı 17), Şubat 2011, s. 79-94.

Sultan Abdülmecid döneminde Dersaadet'te faaliyette bulunan fişek imalat merkezleri Zeytinburnu ve Kırkağaç Fişekhaneleriyle, Tophane ve Tüfekhane içerisindeki küçük fişek tezgâhlarından ibaretti. Buralarda ordunun elindeki tüfek ve piştovlara 4 dirhemden 8 dirheme kadar kurşunlu fişek imal ediliyordu. Fişekhanelerde kullanılan kurşun Gümüshacıköy, Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnlarından tedarik edilmeye çalışılıyordu. Ancak madenlerden gelen kurşunlar yetmediği zaman Darbhane, Tophane, Hazine-i Hassa ve Hazine'ye tahsis edilen kurşundan yararlanılıyordu. Bunlar da kifayet etmediği takdirde kurşun, Galata'da mütemekkin müste'men taifesinden satın alınmak zorunda kalınıyordu.

Abdülmecid'in tahta çıkışından, Kırım Savaşı'nın ortalarına kadar Darbhane'den, Galata'da Mütemekkin Müste'menden, Tophane'den, Hazine ve Hazine-i Hassa'dan Tedarik Edilen Kurşun Miktarı:

	Miktar (kıyye)	Fiyatı (kuruş)	Tarih
Darbhanelen	10.000	22.500	Haziran-Temmuz 1839 ³⁴⁰
Darbhanelen	35.000	78.750	Eylül-Ekim 1840
Galata'daki <i>Parslosi Bazargân</i> 'dan satın alınan	46.046 = 1046,5 kantar	160.046	Kasım-Aralık 1840 ³⁴¹
Galata'daki müste'men tüccarından satın alınan	9868	35.682	Mart-Nisan 1841
Darbhanelen	20.000	65.000	Temmuz-Ağustos 1841
Darbhanelen	20.000	65.000	Ağustos-Eylül 1841
Darbhanelen	25.000	81.250	Eylül-Ekim-Kasım 1841
Darbhanelen	25.000	81.250	Kasım-Aralık 1841
Darbhanelen	25.000	81.250	Şubat-Mart 1842
Darbhanelen	15.000	48.750	Haziran-Temmuz 1842
Darbhanelen	20.000	65.000	Ağustos-Eylül 1842
Galata'daki müste'men tüccarından satın alınan	9790	31.817	Nisan-Mayıs 1843 ³⁴²
Darbhanelen	10.000	32.500	Haziran-Temmuz 1843
20.000 kıyye Darbhanelen + 3652 kıyye Galata'daki müste'men tüccarından satın alınan	23.652	76.394	Ağustos-Eylül 1843
Galata'daki müste'men tüccarından satın alınan	9528	29.775	Kasım-Aralık 1843-Ocak 1844
Keza	9147	28.584	Mart-Nisan 1844
Keza	7500	23.437	Mayıs-Haziran 1844
Keza	15.218	47.556	Ağustos-Eylül 1844
Galata'daki müste'men tüccarından satın alınan	4100	12.812	Ekim-Kasım-Aralık 1844
<i>Doran Bazargan</i> 'dan satın alınan	12.040	37.625	Nisan-Mayıs-Haziran 1845
Keza	15.400	48.125	Haziran-Temmuz 1845

³⁴⁰ BOA, MAD, nr. 8926, s. 86, 152, 168, 175, 177, 182, 188, 197, 207, 215.

³⁴¹ BOA, ML. MSF, nr. 1939, s. 2.

³⁴² BOA, MAD, nr. 8943, s. 23, 31, 40, 55, 65, 76, 91, 99, 119, 124.

Darbhaneden	10.000	32.500	Haziran-Temmuz 1846 ³⁴³
Darbhaneden	10.000	32.500	Kasım-Aralık 1846
Darbhaneden	10.000	32.500	Ocak-Şubat 1847
Darbhaneden	15.000	48.750	Mart-Nisan-Mayıs 1847
Darbhaneden	30.000	93.500	Mayıs-Haziran-Temmuz 1847
Tophane-i Âmire'den	50.000	162.500	Ocak-Şubat 1848
Darbhaneden	40.000	130.000	Mart-Nisan-Mayıs-Haziran 1848
Darbhaneden	30.000	97.500	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1848
Hazineden	20.000	60.000	Mayıs-Haziran-Temmuz 1850
Tophane-i Âmire'den	50.000	150.000	Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1852 Ocak 1853 ³⁴⁴
Hazine-i Hassa'dan	195.000	585.000	Ocak-Şubat-Mart 1853
Satın alım veya imalat yoluyla tedarik edilen külçe kurşun	150.000	450.000	Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1853 Ocak-Şubat-Mart 1854
Toplam	977.289		3.027.853 kuruş

Tabloda da görüldüğü üzere yaklaşık 15 yıllık sürede Darbhane'den, Galata'daki tüccardan, Tophane'den, Hazine ve Hazine-i Hassa'dan bir milyon kıyyeye yakın kurşun satın alınmıştır. Ancak kurşunların sayılan yerlerden alımlarında fiyatları değişiklik arz etmektedir. Şöyle ki; Darbhane'den 1839 ve 1840 yıllarında gerçekleştirilen kurşun satın alımlarında kıyye başına 2,25 kuruş ödenirken, 1841 yılının Haziran ayından itibaren bir kuruş zamlı kıyye başına 3,25 kuruş ödenmeye başlamıştır. Bu rakam geri kalan 13 senelik süreçte hiç zam görmemiştir. Maliye hazinesi, Hazine-i Hassa ve Tophane'den alımlarda ise kurşunun kıyyesine 3 kuruş verildiği görülür.

Galata tüccarından alımlarda ise 1839-1843 yılları arasında kurşuna kıyye başına 3,47 ila 3,61 kuruş gibi değişen oranlarda yüksek fiyat ödenmiştir. 1843 yılında kurşunun bir kıyyesi için Galata tüccarına 3,24 kuruş ödenmeye başlanarak Darbhane'ye verilen rakam yakalanmıştır. Kısa bir müddet sonra bu rakam kıyye başına 3,12 kuruşa düşmüş ve 1854 yılı ortalarına kadar aynı civarda seyretmiştir. Kuşkusuz bu fiyat düşüşünde en büyük etken 1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Baltalimanı Antlaşması'ndaki ithal meta'nın Osmanlı topraklarına düşük gümrükle sokulmasına imkân sağlayan maddenin yürürlüğe

³⁴³ BOA, MAD, nr. 8932, s. 29, 52, 73, 80, 111, 123, 148, 210.

³⁴⁴ BOA, MAD, nr. 8934, s. 41, 49, 71.

girmesidir. Bu madde ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzaladığı benzer nitelikteki ticaret antlaşmalarının da temel unsurunu oluşturduğundan, tüccar yurtdışından getirdiği kurşuna düşük gümrük ödeyerek fişekhaneye eskiye oranla daha düşük bir bedelle satma imkânına kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti sınırları içinde ise tersine iç gümrüklerin yüksek tutulması, Avrupa Devletlerine kıyasen metalürji alanındaki yetersizlik, yüksek maliyetli üretim, nakliye masraflarının fazlalığı gibi olumsuzluklar yerli kurşunun, ithaline oranla daha pahalıya satın alınmasına neden oluyordu. Bu durumda istenilen nitelikte ve miktarda kaliteli kurşunun tedarikinde ithal yolunun tercih edilmesi doğaldı. Nitekim öyle de olmuştur. Silah teknolojilerindeki gelişmeler sonucu yeni icad edilen silahların çok miktarda fişeğe ihtiyaç duymaları nedeniyle, Osmanlı Devleti'nde mevcut kurşun yataklarından kısa zamanda çok miktarda kurşun tedarik edilemeyeceği anlaşıldığından, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren fişek sanayiinde kullanılacak kurşunun büyük bir kısmı ithal yoluyla temin edilmeye çalışılmıştır. Hatta bu tarihten itibaren savunma sanayiinde kullanılmak üzere ithal edilen diğer meta gibi ithal edilen kurşun da gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'ndaki askerlerin elinde bulunan 8 dirhemlik cephaneli tüfeklere ait fişeklerin imali için ayda 1250 kantar (55.000 kıyye) kurşun sarf edilmekteydi. Savaşın devam ettiği 1855 yılı Eylül ayında fişeklerin yapımında kullanılan kurşunun azalması nedeniyle sıkıntı yaşanmış, Hazine, Hazine-i Hassa, Darbhane ve Tophane stoklarında da istenilen miktar kurşun kalmadığından Kamando Bazargan'ın Dersaadet'e gelmek üzere yola çıkmış 10.000 kantar kurşunundan 5000 kantarının satın alınmasına karar verilmiştir³⁴⁵. *Kamando Bazargan*, resm-i gümrükten muaf tutulduğu takdirde kurşunun kantarını 200 kuruşa verebileceğini ifade etmiştir. Bazarganın bu teklifi kabul edilmiş, 5000 kantar kurşunun toplam bedeli 1.000.000 kuruşun üçte biri kurşun teslim edildiğinde, kalan kısmı ise iki ay içerisinde eşit taksitler hâlinde ödenmek üzere kendisiyle anlaşmaya varılmıştır³⁴⁶.

³⁴⁵ BOA, **İ. DH**, 330/21521, 14 M 1272 (26 Eylül 1855) tarihli irade.

³⁴⁶ BOA, **MAD**, nr. 8934, s. 151. 6 Ra 1272 (17 Kasım 1855). Kurşunun bedeli olan 1.000.000 kuruş, hazinenin fevkalade masrafları tertibinden karşılanacaktır.

3.3.9.2.1. İngiltere'den Kurşun İthalı

İngiltere'den tüccar vasıtası olmaksızın ilk kurşun alımı Kırım Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Savaş hâlindeki ordunun tüfeklerinin ihtiyacı olan 35.000.000 fişek kısa zamanda Dersaadet'teki fişekhanelerde imal edilemeyeceğinden, bunların ihtiyacı olan kurşunlar da fişeklerle birlikte İngiltere'den mamul olarak tedarik edilmiştir. Fişekhanelerde şeşhaneli tüfeklere cephaneye yapımında kullanılmak üzere İngiltere Devleti'nden ham hâlde külçe kurşun ilk olarak 1862 yılında satın alınmıştır. Londra Sefiri *Musurus Bey*, Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği 9 Temmuz 1862 tarihli tahriratında Tonu 19 £ 19 Şilin'den 750.000 kıyye külçe kurşun nakliye masraflarıyla birlikte 19.000 kûsur £'a satın alınabileceğini bildirmiştir³⁴⁷. Sadaret, belirtilen miktar kurşunun derhal alınması, bedelinin de fevkalade masraflar tertibinden karşılanması hususunda Maliye Nezâreti'ne tezkire göndermiştir³⁴⁸.

1862 yılının Ekim ayında Londra Sefiri *Musurus*, Osmanlı Devleti adına İngiltere'den tonu 20 £ 9 Şilin'den 470 ton külçe kurşun satın almıştır³⁴⁹. Toplam 9623 £ değerindeki kurşunun vapurla nakliye ve sigorta bedelinin de yaklaşık 776 £'a mâl olacağı hesaplanmıştır. *Musurus*, Osmanlı Hükümeti'nden kurşunun Dersaadet'e bir an önce gönderilebilmesi için İngiliz Hükümeti'ne ödenmesi gerekli 10.400 £'luk kredi mektubunun bir an önce tarafına gönderilmesini talep etmiştir³⁵⁰.

Tespit edilebildiği kadarıyla bu alımlar hâricinde Dersaadet fişekhanelerindeki kurşunhanelerde cephanede kullanılacak hâle getirilmek üzere İngiltere'den külçe kurşun satın alımı yapılmamıştır. Ancak daha önce sıkça belirttiğimiz gibi kurşunlar büyük oranda kovanlarla birlikte mamul olarak ithal edildiğinden, aksi belirtilmediği takdirde İngiltere'den fişek kovanı ithali aynı zamanda kurşun ithali anlamına da gelmektedir.

³⁴⁷ BOA, **HR. TO**, 55/12.

³⁴⁸ BOA, **A. MKT. NZD**, 439/43, 11 S 1279 (8 Ağustos 1862). Bu bedelin Londra'daki Osmanlı Bankası'na havale edildiği bilgisinin kendilerine ulaştığına dair Tophane-i Âmire'nin Maliye Nezâreti'ne tezkiresi: **A. MKT. MHM**, 446/31, 5 Ra 1279 (31 Ağustos 1862).

³⁴⁹ Londra Sefiri *Musurus*'un Hariciye Nezâreti'ne 22 Ekim 1862 tarihli tahriratı tercümesi: BOA, **HR. TO**, 55/25.

³⁵⁰ BOA, **HR. SFR (3)**, 69/39.

3.3.9.2.2. Fransa'dan Kurşun İthalı

Tanzimat devrinde, Tophane-i Âmire'ye bağlı imalat mahallerinde imali hızla devam eden şeshaneli tüfek ve şeshaneli toplara ait fişek ve gülleler yapımında kullanılmak üzere tüccar aracılığı olmaksızın Fransa'dan büyük ölçekli ilk külçe kurşun alımı 1856 yılı Ocak ayında gerçekleşmiştir. *Barutçubaşı Ohannes Dadyan*, Fransa Hükümeti'nden Osmanlı Ordusu harp mühimmatı imalinde kullanılmak üzere 50 ton (yaklaşık 39.000 kıyye) külçe kurşun satın almıştır³⁵¹. Büyük miktarda ikinci alım ise 1866 yılında yapılmıştır. 1866 yılı Mayıs ayında Tophane-i Âmire Müşirliği, sadareten Fransa'dan alınması düşünülen 5000 kantar (220.000 kıyye) kurşunun bedeline mukabil 150.000 Frank değerindeki kredinin, Osmanlı Devleti adına mühimmat ve silah alımları yapmak üzere Paris'te bulunan *Miralay Rüstem Bey* adına bir an önce düzenlenmesi talebinde bulunmuştur³⁵².

Ancak Seraskerlik, Tophane tahsisatından -çok olmamasına rağmen- bu miktar meblağın kurşun alımına ayrılmasını ihtiyaten doğru bulmamış olmalı ki, o an için alınması düşünülen 5000 kantar kurşunun yarısıyla yetinilmesini; bu nedenle 70.000 Franklık bir kredi düzenlenmesinin uygun olacağı teklifini öne sürmüştür³⁵³. Neticede seraskerliğin teklifi kabul görerek Temmuz 1866'da Fransa'dan 2500 kantar (110.000 kıyye) kurşun satın alınmasına karar verilmiştir³⁵⁴.

3.3.9.3.3. Artan Fişek İmalatını Karşulamak Üzere Maden-i Hümâyûnlardan Kurşun Tedariki

1866 yılına gelindiğinde, Osmanlı Ordusu'nun tamamıyla *iğneli tüfeklerle* donatılması için bir yandan *iğneli tüfek* ithal edilirken, diğer taraftan Tüfekhane'deki tezgâhlarda *kapsüllü tüfeklerin iğneli tüfeğe* dönüştürülmesi işlemine ara vermeden devam ediliyordu. Bu tüfeklerin sayısının hızla artması nedeniyle, açığa çıkan cephane eksikliğini kapatmak üzere mamul fişek ithaliyle birlikte, fişekhanelerde de

³⁵¹ *Ohannes Dadyan*'ın Hariciye Nezareti'ne 9 Ocak 1856 tarihli telgrafı: BOA, **HR. SFR** (4), 21/10, Lef 1.

³⁵² Sadaretin, gereğini yapması hususunda Maliye Nezâreti'ne tezkiresi. BOA, **A. MKT. MHM**, 356/18, Lef 2, 4 M 1283 (19 Mayıs 1866).

³⁵³ BOA, **A. MKT. MHM**, 358/75, 10 S 1283 (24 Haziran 1866).

³⁵⁴ Kurşunun bedeli 70.000 Frankın Tophane-i Âmire'nin 1281 senesi K.evvel tahsisatı sergisinden karşılanmak üzere *Miralay Rüstem Bey* hesabına havale edildiğine dair seraskerliğe tezkire BOA, **A. MKT. NZD**, 629/51, 29 S 1283 (13 Temmuz 1866); BOA, **Ş.D.**, 2390/18, Lef 20.

hummalı bir imal faaliyetine girişilmişti. Üretim kapasitesini arttırmak adına eldeki mevcut tezgâhların yanı sıra, ithal edilen makineler de devreye sokuldu.

Şüphesiz bu yoğun fişek üretimi faaliyetlerinin devamlılığı, mevcut ham madde stokunun da zenginliği ile desteklenmek zorundaydı. Bu amaçla Tophane-i Âmire tarafından İngiltere ve Fransa'dan mamul ve külçe kurşun ithal edilerek mühimmat-ı harbiye anbarlarına konuldu. Ancak bu kurşun stoku, mevcut üretim hızı göz önüne alındığında ancak birkaç ay dayanabilirdi. 29 Ekim 1866 tarihinde Sadaret, maden idareleri ile Konya Valiliği ve Niğde Kaimakamlığı'na kurşunhanelerdeki kurşun imalinin sekteye uğramaması için Gümüşhacıköy, Bereketli ve Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnları'ndan çıkarılıp, külçe hâline getirilen kurşunların Dersaadet'e gönderilmek üzere at arabası ve develerle bir an önce Samsun ve Mersin İskelelerine ulaştırılmalarını emretti³⁵⁵. Kurşunları iskelelere nakledecek sayıda at arabası ve devenin bulunamaması durumunda Tophane-i Âmire, Avrupa'dan kurşun satın almak zorunda kalacaktı. Bu ise hazinenin mevcut sıkıntısına bir kat daha sıkıntı eklenmesi demektir. İskelelere nakil sorunu kurşunların bulunabilen at arabaları ve develer vasıtasıyla partiler hâlinde taşınması sûretiyle bir nebze olsun giderilmeye çalışıldı.

Fişekhanelerdeki kurşun atölyelerinde o kadar çok kurşun sarf ediliyordu ki, madenlerden Dersaadet'e gelen kurşun, mühimmat-ı harbiye anbarlarına konulmaksızın doğrudan fişekhaneye sevk ediliyordu. 1867 yılının başlarında kullanılmakta olan kurşun azalmaya başlayınca, cephane üretiminin duraksamasını önlemek maksadıyla Maden-i Hümâyûnlara 826.890 kıyye daha kurşun sipariş edildi. Bu kurşundan Mersin İskelesi'nde hazır bulunan 46.800 kıyyesi hemen; Bulgar Dağı ve Bereketli Madenleri mevcudundan olan 523.200 kıyyesi 2 ay içerisinde ve kalan 256.000 kûsur kıyyesi de adı geçen madenlerle, Gümüşhacıköy Madeni'nde mevcut mürde-sengin (kurşun oksit) pey der pey kurşuna tahvil edilmesiyle elde edilerek 4 ay içinde tamamlanıp, iskelelere sevk edilecek ve oradan da Dersaadet'e gönderilecekti³⁵⁶.

³⁵⁵ Kurşunların iskelelere naklinde kullanılacak olan at arabası ve develerin bir an önce tedarik edilerek, nakliyyeye hazırlanmaları hususunda sadareten Konya Valisi ve Niğde Kaimakamına tezkire: BOA, **A. MKT. MHM**, 366/13, 19 C 1283 (29 Ekim 1866).

³⁵⁶ Halep Vilayeti'ne tezkire: BOA, **MVL**, 880/35, 9 M 1284 (13 Mayıs 1867).

Bulgar Dağı Maden-i Hümâyûnu Müdürü, madeninden çıkan kurşunun 1867 Mayısında 550.000 kıyyeye ulaşacağını, aynı yılın Ağustos ayı ortalarına kadar da 50.000 kıyye daha kurşun çıkarabileceklerini ve toplam 600.000 kıyye kurşunu hazır edebileceklerini Dersaadet'e bildirdi. Ancak 600.000 kıyye kurşunun tamamının iskelelere nakline gerekli devenin Niğde Sancağı'ndan tekmili mümkün gözükmediğinden, talep edilen kurşunların plânlanan tarihlerde iskelelere ulaştırılamayabileceğini de sözlerine ekledi.

Bunun üzerine harekete geçen Ticaret Nezareti yetkilileri Adana Sancağı'nda çok miktarda deve bulunduğunu göz önüne alarak, kurşunun 200-300.000 kıyye kadarını Mersin İskelesi'ne götüreceği sayıda devenin buradan tedarik edilerek, kira ücretlerinin de maden sandığından karşılanması teklifini Meclis-i Vâlâ'ya götürmüştür. Teklif burada kabul gördükten sonra, son kararın çıkması için sadarete sunuldu³⁵⁷. Ancak bu ve bunun gibi ham maddelerin payitahta ve diğer sanayii kentlerine nakli sorunu demiryolları ve şoselerin memleket geneline yaygınlaştırılmasına kadar kesin bir çözüme kavuşturulamadı.

1869 yılı Ağustos ayına gelindiğinde Osmanlı Ordusu'ndaki *iğneli tüfek* sayısı, Tüfekhane'de *ağızdan dolar tüfeklerden* dönüştürülenler ve ithal yoluyla gelenler sayesinde toplam 91.500 adede ulaşmıştı. Bunların fişeklerinin imali için mevcuttakiler hâricinde 1.691.250 kıyye kurşunun daha Tophane-i Âmire'de tahvil ve tasfiyesine ihtiyaç vardı. Yalıköşkü kurşun anbarında kullanım için hemen verilebilecek durumda 130.000 kıyye kurşun vardı. Mâden-i Hümâyûnlar'dan da bir yıl içinde pey der pey 1.000.000 kıyye ham halde kurşunun istihsal edilip, fişekhaneye teslim edilebileceği belirtildi. Kalan 600.000 kıyye civarındaki kurşun da, daha müsait olunacağı düşüncesiyle ilerleyen tarihlerde tedarik edilecekti. Kurşun ve bakırın Tophane-i Âmire'de tekrar arındırılması işlemlerinin yapılabilmesi için gerekli fırın ve aletler de 550.000 kuruş maliyetle ithal edilerek, faaliyete geçmek üzere kurulumları yapılacaktı³⁵⁸.

1870 yılı başlarından, Abdülaziz'in saltanatının sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin kurşun ithalatı yaptığına dair kayıtlara pek rastlanmamaktadır. Yurt

³⁵⁷ BOA, a.g.b, gös. yer.

³⁵⁸ Tophane Müşiri *Halil Paşa*'nın 20 Ş 1286 (24 Kasım 1869) tarihli tezkiresi: BOA, İ. DH, 603/42053, Lef 3. Gereğinin yapılması hususunda irade: a.g.b, Lef 4, 9 N 1286 (13 Aralık 1869).

genelindeki kurşun madenlerinden de getirtilen kurşunlar vasatın üzerine çıkmamıştır. Bunda en büyük etken, ordu genelinde iyice yaygınlaşan *iğneli tüfeklerde* ve Amerika patentli yeni icat *Martini Henry* tüfeklerinin cephane olarak metal zarflı fişek kullanmalarıydı. İstanbul'daki fişekhanelerde bu fişekleri imal edebilecek makinelerin henüz mevcut olmayışı nedeniyle, fişekler büyük oranda ithal yoluyla tedarik ediliyordu. İçlerinde kurşunlarıyla birlikte gelen fişekler, kurşun tedariki meselesini geçici süreliğine ortadan kaldırmıştı.

Osmanlı Devleti'nde 1839-1876 yılları arasında fişek üretimi konusunda bir hayli aşama kaydedildiğinden bahsetmek yanlış olmaz. Sultan II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında fişek imali Baruthane-i Âmire sınırları içindeki bina ile Tophane ve Tüfekhane'deki küçük atölyelerde Avrupa'dan ithal edilen birkaç basit düzenek ile gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Sultan Abdülmecid döneminde ise mevcut fişek üretim tesislerinden Tophane ve Tüfekhane'deki küçük atölyelerde üretim azaltılmış, Zeytinburnu'ndaki fişekhane Avrupa'dan ithal edilen makinelerle donatılarak genişletilme ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Yine bu dönemde yangın geçirerek kullanılamaz hâle gelen Kasımpaşa'daki fişekhanenin yerine yeni bir fişekhane inşa edilerek burası da Avrupa'dan getirtilen makine ve aletlerle Avrupa'daki çağdaş fişekhaneler seviyesine getirilmeye gayret gösterilmiştir. Sultan Abdülaziz devrinde ise Zeytinburnu'ndaki eski fişekhane feshedilerek, yerine yine aynı kompleks içerisinde saçma fabrikası civarında yeni bir fişekhane tesis edilmiştir. Kırkağaç Fişekhanesi'nde de bir takım genişletme ve ek binalar inşasıyla Avrupa tarzında yapılanma ikame edilmeye çalışılmıştır. Yine bu dönemde Tophane ve Tüfekhane'deki fişek imalathaneleri tasfiye edilerek tüm üretim Kırkağaç ve Zeytinburnu Fişekhanelerine kaydırılmıştır. Aynı zamanda bu iki fişekhane, top mühimmatı imalinin de önemli merkezleri konumundadırlar. Tanzimat Devrinde fişek üretimi konusunda gerçekleştirilmeye çalışılan atılımlarda silah teknolojileri açısından Avrupa'da meydana gelen değişikliklerin etkisini göz ardı etmemek yerinde olacaktır.

Ancak büyük bir iyi niyetle ve umutlarla, devletin içerisinde bulunduğu maddi sıkıntılara rağmen büyük paralar harcanarak girişilen ordunun ihtiyacını karşılayacak miktarda ve kalitede fişeği üretecek kapasiteye ulaşma çabaları istenilen neticeyle sonuçlanmamıştır. Bunda en büyük etkenlerden biri, devletin merkeziyetçi

tutumunu bu alanda da sürdürmek isteyerek özel teşebbüse imkân tanımamasıdır. İzmit, Bursa gibi payitahta yakın büyük yerleşim yerlerinde müteşebbise bazı fabrikalar kurma ve idare etmeleri imtiyazı verilmişse de, silah sanayiini ilgilendiren hiçbir ürüne bu imtiyaz verilmemiştir. Hâlbuki Bursa, İzmir, Manastır, Selanik gibi devletin önde gelen şehirlerinde de fişekhaneler tesis edilmiş olsa ham maddenin bu fişekhanelere ulaştırılması kolaylaşacağı gibi, civar orduların ihtiyacı olan fişeklerin bir kısmı buralarda imal edilerek, Dersaadet'teki merkez fişekhanenin imalat yükü hafifletilebilirdi. Bir diğeri de üretilecek fişeğin kâğıdından zamkına, bakırından kurşununa kadar malzemelerinin büyük kısmının ithal yoluyla tedarik edilmesidir. İthalat sadece ham maddeyle de sınırlı kalmamıştır. Avrupa'dan getirilen fişek imal makine ve tezgâhlarının nasıl kullanılacağını fişekhanede çalışan yerli usta ve işçilere öğretmek ve onlara imalat sürecinde nezaret etmek üzere görevlendirilen ustalar da Avrupa'dan getirilmiştir. Sanayileşme çabaları büyük oranda endüstriyel bitkileri günlük hayatta kullanılabilir hâle getiren fabrikaları tesis etmekle sınırlı kalmıştır. Bu fabrikalarda üretimin temel faktörünü oluşturan makineleri ve edevatını yapabilecek kapasitede bir fabrika yoktu. Zeytinburnu'ndaki Demir Fabrikası, Baruthane-i Âmire içerisindeki küçük demir fabrikası ve Tersane'deki fabrika makinelerin ancak ufak tefek parçalarını imal edebilecek düzeydeydi. Yerli ham madde kaynaklarının birçoğunun gelişmiş yöntemlerle işletilememesi, işletilseler bile İstanbul'a nakilleri hususunda yaşanan aksaklıklar sanayileşmenin gereklerinden biri olan ham maddenin sürekliliği ilkesine ters düşüyordu. Ayrıca yerli ham maddeler ithallerine göre daha pahalı ve kalite açısından daha düşük seviyedeydi. Belirtilen gerekçelerin Osmanlı Devleti'ni fişek ve fişek eczası ithaline zorunlu kıldığı söylenebilir.

Tüm olumsuzluklara rağmen incelenen dönemin sonlarına gelindiğinde Dersaadet'teki fişekhanelerin tümünde günde toplam 200.000 metalik fişek üretilebilecek seviyeye gelinmiştir. Şüphesiz bu, başlangıçtaki üretim seviyesi göz önüne alındığında büyük bir başarıdır. Ancak belirtilen rakam Amerika'daki haftalık metalik fişek üretim kapasitesi 5.000.000 adet olan *Winchester Co.* ile karşılaştırıldığında başarı olarak görülmesi zordur. Tüm bu sayılanlar çerçevesinde fişek imalatı konusunda model alınan İngiltere ve Amerika'daki özel fişek fabrikaları seviyesini bile yakalamak o an için mümkün gözüküyordu.

SONUÇ

Tanzimat Dönemi olarak nitelendirdiğimiz Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in saltanatı yıllarında Osmanlı harp sanayiini, Türk, Avrupalı ve Amerikan bilim adamlarının oluşturduğu yaygın kanının aksine, çağdaşı devletlerinkinden pek geride olmadığı, Avrupa sanayiindeki dinamiklere göre modernize edilmeye çalışılan sanayii tesislerinde elden geldiğince çağın ürünü olan savaş techizatının imaline gayret edildiği görülmektedir. Bu gayrete rağmen istenen başarının bir türlü elde edilememesinin bir takım eksikliklerden ileri geldiği tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin alandaki en büyük eksikliği, idarî/askerî seçkinlerinin silah teknolojilerini geliştirmek yerine, en kısa yoldan yani ithalat kanalıyla transfer edilmesi cihetini seçmiş olmalarıydı. Şüphesiz bu yolun tercihinin de bir takım mücbir sebepleri vardı. Bunlar strateji noksanlığı, bilim alt yapısının eksikliği, finansman sorunu, kaliteli ham maddenin kolay temin edilememesi gibi faktörlerdi. Söz konusu faktörler de birbiriyle bağlantılı bir yapı arz ediyordu. Sultan III. Mustafa'dan beri sürdürüle gelen ve Avrupa'daki değişikliklere göre şekillendirilmeye çalışılan silah sanayii reformlarında temel düstur, harp silahlarının yerli imalathanelerde üretilmesi, eğer mümkün değilse ithali cihetine gidilmesiydi. Ancak bu, harp sanayii tesislerindeki mevcut tezgâhların çok sayıda harp mühimmatı imali için yetersiz oluşu; ibtidai ruhlu usta ve amelelerin işleri ağırdan almaları, ürettikleri malzemelerin de yeterince kaliteli olmayışı gibi nedenlerle 19. yüzyıl ortalarına kadar bir türlü mümkün olamamıştı.

Güçlü bir sınaînin varlığı, kaliteli ham maddenin sürekliliğine; büyük bir ahenk içerisinde işleyen işçi-makine kollektifine bağlıdır. Sanayii Devrimi'ni bizatihi yaşamamış, dolayısıyla belirli bir sanayii alt yapısına sahip olmayan Osmanlı Devleti ise bu koşulları güçlükle ancak 19. Yüzyılın sonlarında sağlayabilmiştir. II. Mahmud'un saltanatı sonlarından itibaren Avrupa'dan getirilmeye başlayan buharlı makine ve tezgâhlarla birlikte bunların kurulacağı mekânların inşasına ve pek tabiki kurulumlarına nezâret etmek üzere mühendis, asker, usta, tekniker unvanlarında pek çok uzman da getirildi. Yani makineler gibi makineleri işletenler de Avrupa'dan

devşirmeydi. Aslına bakılırsa bu bir nevi mecburiyetti. Çünkü Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ne makine ve tezgâhların tasarlanıp, imal edilebilecekleri bir fabrika, ne de bunların üretimine nezâret edebilecek yerli mühendis mevcuttu. Makineleri imal edebilecek kapasitede bir kompleksin inşası mevcut durum göz önüne alındığında çok ütöpik gözükse de, hiç değilse dokuma, kâğıt, kundura fabrikalarıyla, Avrupa tarzı harp mühimmatı imal edilmeye çalışılan Tophane, Baruthane, Tüfekhane'ye İngiltere, Fransa ve Belçika'dan getirtilen makine ve tezgâhların yedek parça eksikliklerini gidermek; silah endüstrisinin en önemli ham maddesi olan ve o ana kadar Osmanlı demir üretim merkezlerinde bir türlü istenilen kalitede üretilmeyen halis demirin istihsalı için şiddetle bir fabrikaya gereksinim duyulmaktaydı. Bu maksatla Sultan Abdülmecid, bir demir fabrikası kurulmasını emretmişti. Büyük umutlarla ve paralarla 1840'ların ortalarında inşa edilen, İngiltere ve Belçika'dan getirtilen fırın, makine ve tezgâhlarla tefriş edilen Zeytinburnu Demir Fabrikası da bekleneni vermekten bir hayli uzak kaldı. İlk zamanlarda sadece kazma, kürek, çapa, pulluk gibi tarım aksesuarlarıyla, saray ve köşkerin ferforje demirlerinin ve makinelere ait boruların üretildiği fabrika, 1850'lerin ortalarından itibaren yine Avrupa'dan ithal ilave fırın ve makineler sayesinde iyileştirilmiş, aynı tarihlerde Tophane, Tüfekhane ve Fişekhane'nin de civarında yapılandırılmasıyla birlikte büyük bir silah sanayii yerleşkesine dönüşmüştü.

Ne varki tüm bu yapılandırma faaliyetleri, yukarıda da belirttiğimiz gibi İngiltere, Fransa ve Belçika'nın harp sanayiinden mülhemdi. Dolayısıyla modernleşme ve iyileştirme adı altında yapılmaya çalışılan tüm faaliyetlerin başarıyla devam etmesi, makine ve uzman ithalinin sürekliliğiyle mümkün olabilirdi. Osmanlı idarecileri, yıllardan beri "*öncelikle yerli üretim, olmazsa ithalat*" diye emirnameler yayınlarken, hiçbir makine ve uzman ithaline son verilip, yerli mühendis, tekniker ve ustaların inşa ettiği yerli sanayiın kurulmasına yönelik radikal adımlar atmadı. Gerçekten de Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn mezunu -birkaç istisna hariç- hiçbir Osmanlı mühendisi, teşkiline çalışılan sanayii tesislerinde görev almamıştı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yegâne teknik okulu Mühendishane, genellikle orduya kurmay asker yetiştiren bir müessese konumundaydı. Mezun olan mühendisler, devlet erkânınca mîrî binaların inşaatını, top dökümünü, tüfek imalini,

barut yapımını üstlenebilecek kadar yetenekli görülüyorlardı. Gelecekte gerek harp sanayiinde, gerekse diğer sanayii dallarında başarının dış destekle mümkün olmayacağını farkında olan II. Mahmud, öncelikle kimya, metalurji, top dökümü sahalarında yerli mühendis eksikliğini gidermek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderdi. Söz konusu alanlarda yerli mühendis yetiştirilmesi adına Mühendishane'de gerekli bölümler açılarak, Avrupa'dan gelen mühendis ve teknikerlerin Osmanlı öğrencilerine ders vermeleri sağlandı.

Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında da Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye devam etti. Bu arada II. Mahmud döneminde gönderilenlerden tahsilini tamamlayanların bir kısmı İstanbul'a dönerek Tophane, Tüfekhane ve Baruthanelerin yapılandırılmasında görev almaya başladılar. 1850'lerin başlarında silah üretim merkezlerinde o ana kadar Avrupa'dan ithal edilen makine ve tezgâhların kurulumları büyük ölçüde tamamlanmıştı ve Avrupa taklidi silah üretilmeye çalışılıyordu. Öte yandan ithali süren yeni makine ve tezgâhların yerlerine montajı için ek binalar inşası da bütçenin el verdiği oranda devam etmekteydi. Fakat tam bu sırada patlak veren Kırım Savaşı, sanayileşme hamlelerine ket vurdu. Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşın lojistiğine büyük meblağlar harcamak zorunda kaldı. Bu gider kalemlerinden en büyüğünü askerlerin silahları teşkil etmekteydi. Savaşa girilirken ordudaki silahların çoğunun harpte kullanılamayacak kadar kötü olduğu tespit edilmişti. Osmanlı silah atölyelerindeki mevcut tezgâh ve makineler, istenen sayıdaki tüfeği kısa sürede imal edemeyeceğinden, Kırım Savaşı sırasında özellikle Fransa'dan çok miktarda hafif silah, İngiltere'den de top ithal edilmek mecburiyetinde kalındı. Savaş, zaten kötü durumda olan mali muvazaneyi daha da bozdu. Devletin mevcut gelir kalemleri özellikle savaş giderlerini karşılamaya yetmeyince, devlet tarihinde ilk kez dış borç alımına bu savaş döneminde gidildi.

Savaşın Osmanlı Devleti'ne öğrettiği en önemli şeylerden biri, silah sanayiinin yeniden yapılandırılmasının mümkün olan en kısa sürede tamamlanması ve silah imalinin yoğun ve koordine bir biçimde yürütülmesi için fabrikaların, mümkün olduğunca tek ve büyük bir kompleks içerisinde yer almasının gerektiği olmuştu. Bu maksatla Kırım Savaşı'nın sonlarından itibaren tüfek, top, fişek ve sair cephaneye imalatının büyük kısmı Zeytinburnu'nda inşa edilen fabrikalar yerleşkesine

kaydırıldı. Eski imalat merkezlerinden Dolmabahçe'deki tüfekhane tedricen de olsa daha savaş öncesinde yerini Dolmabahçe Sarayı'nın has ahırlarına terk etmeye başlamıştı. Karaköy'deki kadîm Tophane-i Âmire ve müstemilatı ise Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Harbiye Nezâreti'ne, top arabaları ve kundaklarının imal edildiği marangozhaneye ev sahipliği yaptı. Yine burada yüzyılın sonuna kadar tunç top dökümüne de devam edildi.

1861 yılında Abdülmecid'in ölümünün ardından tahta geçen Sultan Abdülaziz'in on beş yıllık saltanatu, harp sanayiindeki yapılandırma faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı dönem oldu. Bunda 19. yüzyılın ilk yarısında büyük bir gelişme kaydeden Avrupa silah teknolojilerinin, 1860'larda tekâmüle ulaşmaya yakın bir seviyeye gelmesinin büyük payı vardı. Artık hafif silahlar, piyadeye epey zaman kaybettiren ağızdan dolar mekanizma yerine, son derece kolay doldurma imkânı sağlayan kuyruktan dolar mekanizmaya; geliştirilen yeni sistem yiv setleri sayesinde daha uzun menzil ve yüksek isabet oranına kavuşmuşlardı. Özellikle İngiltere ve iç savaş sonrasında Amerika Dünya hafif silah teknolojilerinin merkezi haline geldiler.

Aynı değişim eş zamanlı olarak top teknolojilerinde de yaşandı. 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da top döküm teknolojilerinin önde gelen iki devleti İngiltere ve Belçika'ydı. Söz konusu iki devletin top döküm merkezlerinde dökülen demir toplar, namlularına açılan yivler sayesinde son derece uzun menzil ve güçlü bir isabet yüzdesi kazandılar. Bu devletler döktükleri toplardan pekçok ülkeye ihraç ettiler. Gayet sağlam olan bu tür toplar, dökme demirden mamul oldukları halde sık kullanım esnasında parçalanabiliyorlardı. Bu soruna çözümü 1861 yılında birliğini sağladıktan sonra daha da güçlenen Prusya getirmişti. *Wöhlert* ve özellikle *Krupp*'un başını çektiği Alman top endüstrisi sayesinde artık toplar dökme demir yerine dövme çelikten imal edilmeye başlamış ve bu sayede Prusya, ağır silah sanayiinde Dünya'nın en önemli güçlerinden biri haline gelmişti. Silahlar bu kadar gelişince, cephanelerindeki değişimin beraberinde gelmesi kaçınılmazdı. 1850'lerin sonlarında ağır silahlar artık toz barutla humbara taneleri ve gülle atmak yerine, barut, neft gibi yanıcı kimyevî maddelerden meydana getirilen *prizmatik barutlarla* mermi taneleri atıyorlardı. 1860'ların sonlarında toplar, cephaneye olarak günümüzdeki top mermilerinin prototiplerini (*müsademeli-hava müsademeli*) kullanmaya başladılar.

Aynı şekilde hafif silahlar da artık sıkıştırılmış barutla kurşun kürecikleri atmak yerine, kâğıda sarılı barut ve sivri kurşundan oluşan fişekler, daha sonra da metal kapsüllü mermiler kullanmaya başladılar.

Avrupa'da silah teknolojileri bu hızda gelişirken, Sultan Abdülaziz bu değişime kayıtsız kalmadı. Seleflerinden farkı ordunun yanısıra donanmanın yapılandırılmasına da büyük önem vermesiydi. Buna mecburdu, çünkü ahşaptan yapılmış ve üzeri sonradan çok da kalın olmayan metal levhalarla kaplı sıradan savaş gemilerinin uzun menzilli ve darbe gücü yüksek gelişmiş silahlara karşı koyması mümkün değildi. Bu nedenle saltanatı boyunca İngiltere'ye demir iskeletli ve kalın zırhlarla kaplı, üzerlerinde büyük toplar taşıyan savaş gemilerinden sipariş verildi. Bununla birlikte ordu neferleri 1864'ten itibaren tamamıyla ağızdan doldurulur şeşhanelerle donatılmaya başlandı. 1868 yılında da tüm ordunun iğneli tüfeklerle techizine karar verildi. Yeni teknoloji ürünü bir silah, orduda ikame edilmeye çalışılırken, diğer taraftan daha gelişmiş modeli icad olununca, bu kez ordunun tamamının yeni silahlarla donatılmak istenmesi, sayıları yüzbinleri bulan hafif silahın ve yine sayıları bini aşkın ağır silahın ithalini zorunlu kılmıştı. Bu da çok büyük meblağın varlığına bağlıydı. Kırım Savaşı'ndan beri gerek yerli bankerler, gerekse Avrupadaki kredi şirketlerinden sürekli alınan borçlar nedeniyle hazinenin durumu gün geçtikçe daha da kötü bir hal almıştı. Ancak bu durum Abdülaziz'in saltanatı sonuna kadar ne silahlanmayı, ne de yeni bir donanma kurma girişimlerini durdurmaya yetti.

Tezdeki genel anlatıya bakıldığında aslında Osmanlı Devleti'nin çağın gereği yeni silahlarla techizi ve bunların imaline yönelik modern makine ve aletleri temin konusunda çağdaşı devletlerden pek de geri kalmadığı görülmektedir. Sonuç bölümünün başında belirttiğimiz strateji noksanlığı, bilim alt yapısının eksikliği, finansman sorunu, kaliteli ham maddenin kolay temin edilememesi gibi alandaki başarısızlığının temel etmenlerini mümkün olduğunca izole etmeyi başarmış; ancak en büyük sıkıntı olan finans sorununu kendi kaynaklarıyla çözememişti. Kendi para kaynağını yaratamama, zırhlı savaş gemileri ve silah alımlarında olmasa da, silah ve mühimmat imaline mahsus makinelerin alımında tedbirli olma mecburiyetini doğurmuştu. Bu da yerli üretimin, ithal edilen az sayıdaki makine ile sınırlı sayıda

yapılmasına neden oluyordu. Okuyucu, Osmanlı Devleti'ni belki bir konuda yargılayabilir. O da harp sanayiinde ünlü silah firmalarının başta İstanbul olmak üzere, devletin önemli liman şehirlerinde silah ve fişek fabrikaları kurma tekliflerinin geri çevrilmesi hususudur. Belki buna izin verilse, Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan silah ve mühimmat Osmanlı topraklarında kısa sürede imal edilecek, böylelikle Zeytinburnu Silah Fabrikası'ndaki üretime büyük katkı sağlayacaktı. Dönemin şartları göz önüne alınırsa Osmanlı idarecilerinin redd kararının, daha doğrusu kaygılarının yersiz olmadığı söylenebilir. Çünkü Dünya silah teknolojileri tek bir silah üreticisi firmaya veya tek bir ülkeye bağlı kalmamayacak kadar hızlı gelişmekteydi.

Osmanlı Devleti, büyük yatırımlarla sahip olduğu modern silahları ve kurmaya çalıştığı harp sanayiini, çektiği finansal güçlük ve çok yönlü sınır tehdidi nedenleriyle tam istediği seviyeye getirememiştir. Osmanlı silah sanayiinin yapılandırılması çalışmaları II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca da sürdürülmüş, ancak bu sefer ağırlıklı olarak teknolojik destek alınan devlet Almanya olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Atatürk Kitaplığı

Muallim Cevdet Evrakı

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi*

A. AMD

A. AMD. d.

A. DVN

A. DVN. MHM

A. M

A. MKT

A. MKT. MHM

A. MKT. MVL.

A. MKT. NZD

A. MKT. UM

BEO. AYN. d.

C. AS

C. BH

C. ML

C. SM

HAT

* Atıf yapılan belgelerin künyeleri dipnotlarda verildiği için, burada sadece kullanılan belgelerin bulunduğu fon kodları zikredilmiştir.

HH. d.

HR. MKT

HR. MTV

HR. SFR. (3)

HR. SFR. (4)

HR. SYS

HR. TO

İ. DH

İ. DUIT

İ. HR

İ. MMS

İ. MSM

İ. MTZ. 05

İ. MVL

İ. ŞD

KK. d.

MAD. d.

ML. d.

ML. MSF. d.

MVL

TSMA d.

Y. EE

2. YAZMA VE BASMA ESERLER

- Ahmed Cevad Paşa, **Târih-i Askerî-i Osmanî (Kitab-ı Râbi')**, Cilt II, İÜ TY Ktp. nr. 6127.
- Ahmed Muhtar, **Devr-i Hazırda Osmanlı Topçuları**, İstanbul 1315 (1898), İÜ TY Ktp. nr. 9297.
- Ahmed Kemal, **Kavanin-i Ešliha-yı Hafife**, 1290 (1873), İÜ Nadir Eserler Ktp., Türkçe Basmalar, nr.81604
- İshak Hoca (Başhoca), **Usûlü's-Siyagâ**, tarihsiz (tt.1831-1832), İÜ Nadir Eserler Ktp., Türkçe Basmalar, nr. 81421-81625.
- Yüzbaşı Hakkı, **Ešliha-i Nariyye-i Hafife ve Cerihanın Hıfz ve Vikayelerine Dair Talimat**, H 1281 (1864), İÜ Nadir Eserler Ktp., Türkçe Basmalar, nr. 81612.
- İğneli Tüfenk Ta'limnâmesi**, tercüme eden Binbaşı İbrahim Edhem, İstanbul 1284 [1867], İÜ Nadir Eserler Ktp., Türkçe Basmalar, nr. **78069**; nr. **78552**.
- Topçuluk Fenni**, H 1290 (1873), İÜ Nadir Eserler Ktp., Türkçe Basmalar, nr. 81558.
- Tali'a Taburlarınaâ İ'Olunacak Vidvort (Whitworth) Topları Hakkında Talimattır**, İstanbul, 1288 (1871).

3. YAYIMLANMIŞ-YENİ TÜRKÇEYE ÇEVİRİLMİŞ ANA KAYNAKLAR

Ahmed Cevad Paşa, **Târih-i Askerî-i Osmanî, Ahmet Cevat Paşa'nın Târih-i Askerî-i Osmânî (Kitâb-ı Râbi')** Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni, Haz. Ahmet Hilmi Çoban, Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon 2009.

Câbî Ömer Efendi, **Câbî Târihi I**, Hazırlayan Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ankara 2003.

Mahmud Şevket Paşa, **Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askerîyesi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010.

Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Cilt 6-7-8, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1999; C. IX, yay. haz., M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984; C. X, yay. haz., M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1988; C. XI-XII, yay. haz., M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1989; C. XIV, yay. haz., M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1991; C. XV, yay. haz., M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1993

4. YABANCI SEYAHATNAMELER

- Farley, J. Lewis **Modern Turkey**, London, 1872.
- Mac Farlane, Charles **Turkey and Its Destiny**, Volume II, Philadelphia, 1850.
- Olivier, Guillaume Antoine **Travels in the Ottoman Empire, Egypt And Persia**, Vol. I, London, 1801.
- Reid, John **Turkey and the Turks**, London, 1840.
- Smith, Albert **A Month at Constantinople**, (Third Edition), London 1851.
- White, Charles **Three Years in Constantinople**, Vol. II, London, 1846.
- Wittman, William **Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801 in Company with the Turkish Army and the British Military Mission**, London 1803.

5. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

- Achtermeier, William O. "The Turkish Connection. The Saga of the Peabody-Martini Rifle" **Man at Arms Magazine**, C 1/2 (Mart-Nisan 1979), s. 12-21.
- Ágoston, Gábor **Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi**, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

- _____ "15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar",
trc. Halil Berktaş, **Toplumsal Tarih**, Sayı 18 (1995), s.
10-15.
- _____ **Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç**, Çev. M. Fatih
Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- _____ "Ottoman Artillery and European Military Technology
in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", **Acta
Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 1-2
(1994), 15-48.
- Aksan, Virginia "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing
the Question of Military Reform in the Ottoman
Empire, 1760-1830", **International History Review**
24, 2 (2002), s. 253-277.
- A. Alboyadjian **Les Dadian**, (Le Caire 1965), s. 90.
- Arslan, H. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme
Teşebbüsleri 1838-1876**, yayımlanmamış yüksek
lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü,
Ankara 1982.
- Askeri Müze Toplar Koleksiyonu**, Haz. Gülşen
Arslanboğa, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı
Yay., 2009.
- Atav, Jale **Abdülmecid Devrinde Türk Donanması**, Mezuniyet
Tezi, İstanbul Üniversitesi 1945.
- Aydüz, Salim **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, Türk
Tarih Kurumu Yay. Ankara, 2006.
- Balcı, Zerrin **Tanzimatta Sanayii**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Kürsüsü Mezuniyet
Tezi, İstanbul 1971-1972.
- Barsoumian, H. "The Dual Role of the Armenian Amira Class within
the Ottoman Government and the Armenian Millet
(1750-1850)", **Christians and Jews in the Ottoman
Empire**, London 1982, s.171-184.
- Bastelberger, J. M. **Die Militarischen Reformen unter Mahmud II**,
Gotha 1974.

- Beşirli, Mehmet "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, (2004/1), s. 121-139.
- Beydilli, Kemal-İlhan Şahin **Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dâir Eseri**, TTK, Ankara 2001.
- Bostan, İdris "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", **Halil İnalçık Armağanı-I**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 249-280.
- Bradley, Joseph **Guns for the Tsar. American Technology and the Small Arms Industry in Nineteenth Century Russia**, Illinois 1990.
- Browne, P. J. "Cast Cannon the 15th to 19th Centuries", **Foundry Trade Journal**, 2, (1960), s. 163-165.
- Büyüktuğrul, Afif **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması**, C. III, İstanbul, 1983.
- Cezar, Mustafa "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", **Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, I, (1963), s. 327-414.
- _____ **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul 1965.
- Cezar, Yavuz "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sınai Tesis Kurma Çabalarından Örnekler", **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, Sayı 1, (Mart 1991), s. 161-186.
- _____ **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul 1986.
- Chase, Kenneth **Ateşli Silahlar Tarihi**, Çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.
- Clark, Edward C. "The Ottoman Industrial Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, No. 1 (Jan. 1974), pp. 65-76.

- _____ "Osmanlı Sanayii Devrimi", Çev. Yavuz Cezar, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 82-83-84, (1976), s. 16-24.
- _____ "Osmanlı Sanayii Devrimi", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, Yayına Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 37-52.
- Crosby, Alfred W. **Ateş Etmek, Tarihte Fırlatma Teknolojileri**, Çev. Aybek Görey, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Çetin, Birol "Osmanlı Harp Sanayii'nde Kurşun Tedariki", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İstanbul 7-8 Eylül 2007**, İstanbul 2010, s. 419-431.
- _____ **Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700-1900**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Çoruhlu, Tülin "Osmanlı İmparatorluğu'nun Silah Üretim Merkezi; Tophâne", **İlgi**, Sayı 86 (1996), s. 28-35.
- Deane, Phyllis **İlk Sanayi İnkılabı**, çev. Tevfik Güran, T.T.K, Ankara 1994.
- Douglas, Howard **A Treatise on Naval Gunnery**, Third Edit., London, 1851.
- _____ **Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı 1776-1914**, C. III, Çev. Emir Yener, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- _____ **The Economic History of the Middle East, 1800-1914**, Ed. Charles Issawi, Chicago 1966.
- Edwards, William **Civil War Guns**, 1985.
- Egleston, Thomas **Haswell and Whitworth's Steel Forgings**, 1885.
- Erdal, Ahmet **Baruthane-i Âmire (İstanbul Baruthanesi)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1982.
- Erdoğan, Aynur "Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri",

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Sayı 20, (2010/1), s. 121-151.

Erdoğan, Muzaffer

"Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri", **İstanbul Enstitüsü Dergisi II**, (İstanbul 1956), s. 115-138.

Lâle Devri'nin Baş Mi'marı Kayseri'li Mehmed Ağa, İstanbul 1962.

Erendil, Muzaffer

Topçuluk Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988.

Ersoy, Osman

XVII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, Ankara 1963.

Esencan, Tahsin

Türk Topçuluğu ve Kaynakları, Askeri Fabrikalar Basımevi, Ankara 1946.

Ezgü, Fuad

Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri İktisadî, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908), İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Doktora Tezi, İstanbul 1949.

Gencer, Ali İhsan

"XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika", **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, İstanbul 1986, s. 33-47.

Gencer, Ali İhsan-

A. Fuat Örenç-Metin Ünver

Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2008.

Genç, Elif Süreyya

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme ve Buhar Makineleri, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.

Genç, Mehmet

"17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", **Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3 (1987), s. 35-56.

"18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000, s. 211-225.

- Giz, Adnan "İstanbul'da İlk Sınâî Tesislerin Kuruluş Yılı:1805", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 23, (15 Ocak 1968), s. 25-26.
- _____ "Niçin Batıdaki Sınâî Gelişmeye Ayak Uyduramadık", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 43, (15 Eylül 1969), s. 13-15.
- _____ "Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 37, (15 Mart 1969), s. 20-22.
- _____ "Sanayimizde İlk Yabancı Sermaye Hareketleri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 53, (15 Temmuz 1970), s. 12-14.
- _____ "Tanzimat'ın Sanayimiz Üzerindeki Yıkıcı Etkileri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 29, (15 Temmuz 1968), s. 15-17.
- _____ "Türkiye'de İlk Buhar Makineleri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı 57, (Kasım 1970), s. 6-7.
- Göker, Muzaffer "Türklerde Sanayii", **Belleten**, Cilt II, Sayı 7-8, (1938), s. 433-444.
- Gölen, Zafer **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)**, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- Grant, Jonathan "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914", **The Journal of Military History**, Vol. 66, No. 1, (January 2002), pp. 9-36.
- Güdül, İzzet **Barut ve Patlayıcı Maddeler**, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 1949.
- Gülersoy, Çelik "Son 400 Yılda Tophane Senti", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 1637-1650.
- Haydon, Stansbury "Confederate Railroad Battery at Jacksonville, Florida, March 1863, not the First Use of Railway Ordnance in the United States", **The Journal of the American Military History Foundation**, Vol. 2, No. 4, (Winter 1938), pp. 229-234.

- Heinzelmann, Tobias **Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856**, Çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- "Hereke Fabrikası", **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, (Temmuz 1961), s. 24-30.
- Hovhannesyan, Sarkis Sarraf **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, Çeviren Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Hünoğlu, Burhanettin "Osmanlı Devleti'nin Harp Sanayiine Genel Bir Bakış", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 19, (Ağustos 1985), s. 13-23.
- İnalçık, Halil "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", **Archivum Ottomanicum**, VI, (1980), s. 283-337.
- İlgürel, Mücteba "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı 32, (Mart 1979), s. 301-318.
- _____ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II**, Ankara 1983, s. 247-261.
- _____ "Zeytinburnu'nda Bir Demir Fabrikası", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler**, İstanbul 1989, s. 155-164.
- İnciciyan, P. Ğ. **XVIII. Asırda İstanbul**, Tercüme Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1956.
- Kal'a, Ahmet "Osmanlı Devleti'nde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 82, (Şubat 1993), s. 107-132.
- Karabekir, Kazım **Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar**, Haz. Orhan Hülagü-Ömer Hakan Özalp, İstanbul 2001.
- Karaoğlu, Ömer **XIX. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşme Teşebbüsleri ve Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın Kuruluşu**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim dalı, İstanbul 1994.
- Keegan, John **Savaş Sanatı Tarihi**, Çev. Selma Koçak, Doruk Yay., İstanbul 2007.
- Kennard, A. N. **Gunfounding and Gunfounders a Directory of Cannon Founders from Earliest Times to 1800**, London 1986.
- Korkmaz, Adem **Midhat Paşa'nın Bağdad Valiliği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2005.
- Krupp a Century's History of the Krupp**, Edit. Krupp Works, 1912.
- Kurmuş, Orhan **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara 1982.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Baruthâne-i Âmire", **DİA**, Cilt V, s. 96-98.
- Lautenschlager, Karl "Technology and the Evolution of Naval Warfare", **International Security**, Vol. 8, No. 2, (Autumn, 1983), pp. 3-51.
- Levy, Avigdor **The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839**, Ph.D. Thesis, Cambridge, 1968.
- Manucy, Albert **Artillery Through the Ages: A Short Illustrated History of Cannon, Emphasizing Types Used in America**, Government Printing Office, 1985.
- McNeill, William H. "The Initial Industrialization of War 1840-84", **The Pursuit of Power Technology, Armed Force and Society since AD 1000**, The University of Chicago Press, 1982, s. 223-261.
- Menne, Bernhard **Krupp, Deutschlands Kanonenkönige**, Zürich, 1937.
- "The Modernization of Middle Eastern Armies in the Nineteenth Century: A Comparative View", **War, Technology and Society in the Middle East**, Edit. V. J. Parry-M. E. Yapp, London University Press, New York 1975, s. 330-366.

- Mufassal Osmanlı Tarihi**, Komisyon, Cilt V, İstanbul 1971.
- Müller-Wiener, Wolfgang "Manufakturen und Fabriken in Istanbul vom 15.-19. Jahrhundert", **Mitteilungen der Fränkischen Geographischen Gesellschaft**, 33-34, (1986-1987), pp. 257-320.
- _____ "15.-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, Yayına Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 53-120.
- Needham, Joseph **Science and Civilisation in China**, Cambridge 1954.
- Orhonlu, Cengiz **Tophane, Cihangir, Salıpazarı, Kabataş, Ayazpaşa Semtlerinin Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, 1951.
- Ortaylı, İlber "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 27, (Ağustos 1989), Ankara 1989, s. 15-21.
- Önsoy, Rifat **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1988.
- _____ "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkarı (1871-1914)", **IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, TTK Ankara 1988, s. 1207-1213.
- _____ **Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- Özcan, Abdülkadir "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, X, (1995), s. 13-39.
- _____ "Harbiye Nezâreti", **DİA**, C. XVI, s. 119-120.
- Özden, Gani "Osmanlı İmparatorluğu Silahlı Kuvvetlerinin Harp Sanayii Tesisleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 22, (Şubat 1987), s. 59-69.

- Özdoğan, Talat "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanması ve Ertuğrul Faciası", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 29, (Ağustos 1990), ATASE, Ankara, s. 39-58.
- Özütopçu, M. Ali "Nizam-ı Cedid (1793) ile Osmanlı Topçuluğuna Getirilen Yenilikler", **Askerî Tarih Bülteni**, Sayı 22, (1987), s. 85-90.
- Pamukciyan, Kevork "Dadyan veya Dad (Arakel Amira)", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 8, Tan Matbaası, İstanbul 1958, s. 4188-4197.
- Parker, John H. **History of the Gatling Gun Detachment**, Kansas City 1898.
- Parry, V. J. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, Çev. Salih Özbaran, Sayı 3, İstanbul 1973, s. 35-46.
- Petrović, Djurdjica "Fire-arms in the Balkans on the eve of and after the Ottoman Conquests of the fourteenth and fifteenth centuries", **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 164-194.
- Quataert, Donald **Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1882-1908: Reactions to European Economic Penetration**, New York University Press 1983.
- _____ **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, Yurt Yayınları, İstanbul 1987.
- _____ **Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800-1914**, Isis Press, 1992.
- _____ **Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution**, Cambridge University Press, 1993.
- _____ **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

- Roberts, Steven **Captain Alexander Blakely RA, Original Inventor of Improvements in Cannon and the Greatest Artillerist of the Age**, London, 2011.
- Rodkey, Frederick Stanley "Lord Palmerston and Rejuvenation of Turkey, 1830-1841", **Journal of Modern History**, I/4 (December 1929), s. 570-593.
- Rönesans'tan XX. Yüzyılın Başına Kadar Batı'dan İslâm Dünyası'na Bilim ve Teknoloji Transferi Milletlerarası Modern Bilim ve İslâm Dünyası Sempozyumu**, İstanbul 2-4 Eylül 1987.
- Sander, Oral-Kurthan Fişek **Türk-ABD Silah Ticareti'nin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İstanbul 1977.
- Sarc, Ömer Celâl "Tanzimat ve Sanayimiz", **Tanzimat I**, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 423-440.
- Satış, İhsan "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", **History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı**, (2011), s. 295-311.
- Sav, N. A. **Sanayi İktisadı ve Türk Sanayi**, İzmit 1950.
- Seyfi, Ali Rıza "İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedi", **Cumhuriyet Gazetesi**, (31 Temmuz-5 Ağustos 1939).
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), **Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14 Mayıs 2005) Bildirileri ve Makaleler**, Hacettepe Üniv. Yay., Ankara 2006, 263-278.
- _____ "Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayii (1839-76) **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 28: 46 (2009), 53-69.
- Shaw, Stanford J. **Between Old and New. The Ottoman Empire under Selim III. (1789-1807)**, Cambridge 1971.
- _____ "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III", **The Journal of Modern History**, Vol. 37, No. 3, (September 1965), s. 291-306.

-
- "The Established Ottoman Army Corps under Sultan Selim III (1789-1807)", **der Islam**, 40/2-3, (1965), s. 142-184.
- Şakul, Kahraman "General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774-1839: Problems of Organization and Standardization", **Science between Europe and Asia. Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaption of Knowledge**, Haz. Feza Günergün-Dhruv Raina, New York: Springer-Verlag, 2011, s. 41-55.
- Şişman, Adnan **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, TTK, Ankara 2004.
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin "The Public Works Program and The Development of Technology in the Ottoman Empire in the Second Half of the Nineteenth Century", **Turcica**, 28, (1996), s. 195-234.
- Temel, Mehmet "Osmanlı Devleti'nin Belçika'dan Hafif Silah İthalatı", **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı, 8, (Güz 2008), s. 41-62.
- Temizöz, Üstün **Osmanlı Kara Ordusu'nun Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapısı (1826-1876)**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985.
- Tidball, John Caldwell **Manual of Heavy Artillery Service: For the Use of the Army and Militia of the United States**, Nabu Press. 2010.
- Tunalı, Ayten Can **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)**, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2003.
- Turgay, A. Üner "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, C. III, İstanbul 1982, s. 189-246.
- Türk, Fahri **Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2012.

- Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayi**, TOBB, Ankara 1958.
- "Türkiye'de Alman Askerî Misyonu/Subaylar-Generaller-Heyetler", Doğu Araştırma Merkezi/Stratejik Grubu, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 24 (Şubat 1987), s. 52-67.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978,
- Ünal, Uğur **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, Genelkurmay ATASE, Ankara 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları**, C. I-II, TTK, Ankara 1988.
- Wahl, Paul -Don Toppel **The Gatling Gun**, Arco Publishing, 1971.
- Wallach, Jehuda L. **Bir Askerî Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919**, Çev. Fahri Çeliker, ATASE, Ankara 1985.
- The Whitworth Register**, Whitworth Society, London.
- Wilson, H. W. **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri I (1850-1914)**, Çev. Lütfü Çekiç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Yakıtıl, Emin "Abdülaziz Donanmasına Dair Bir İnceleme", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler Ankara 11-15 Ekim 1976**, C. II, TTK, Ankara, 1981, s. 1333-1357.
- Yeşil, Fatih "Mühendis ve Tarihçi: Askerî Tarihçilikte Disiplinlerarasılık ve Asker-Sivil Diyalogu", **Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, Derleyenler Cevat Şayin-Gültekin Yıldız, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 23-37.
- Yıldız, Gültekin **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Yorulmaz, Naci "Bir Silah Kardeşliği'nin Dayanılmaz Maliyeti Almanya ve Askeri Malzeme İthalatının Osmanlı Ekonomisine Etkisi (1871-1908)", **Birinci İktisat**

Tarihi Kongresi Tebliğleri-2, (Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İstanbul 7-8 Eylül 2007), İstanbul 2010, s. 699-710.

"Ottoman Empire and Germany (1871-1908) Military-economic relationship Trade Activities of German Armaments Industry in the Ottoman Market", www.turkishnews.com/.../ottoman-empire, 27 Kasım 2009, s. 1-19.

5. BİBLİYOGRAFYALAR, LİTERATÜRLER VE BAŞVURU ESERLERİ

- Aydüz, Salim "Ateşli Silahlarla İlgili Türkçe Matbu Eserler Bibliyografya Denemesi (1727-1928)", **Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları**, 5, (Mart 2004), 259-312.
- Davran, Bülent-
Arif Cemal Denker **Almanca-Türkçe Büyük Lûgat**, 1-3, İstanbul 1944-1948.
- Devellioğlu, Ferit **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât**, (16. Basım) Ankara 1999.
- İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü**, Ankara 1956.
- Kamûs-i Bahrî (Deniz Sözlüğü)**, Der. Süleyman Nutkî, Haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.
- Kürkman, Garo **Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri**, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi**, C. I-II, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu - Ramazan Şeşen - M. Serdar Bekar - Gülcan Gündüz, IRCICA, İstanbul 2004.
- Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I-III, MEB Yay. İstanbul 1983.
- Redhouse, J. W. **A Lexicon English and Turkish**, İstanbul 1911.

- Resûlzâde, Hüseyin Hüsnü **Kâmus-ı Askerî: Fransızca-Türkçe ve Türkçe-Fransızca Sözlük Dictionnaire Militaire: Français-Turc et Turc-Français, C. 1-2, İstanbul 1312.**
- Rusça-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü.** Ankara 1953.
- Saraç, Tahsin, **Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük,** İstanbul 2004.
- Şakul, Kahraman “Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/2 (2003), s. 529-571.
- Şemseddin Sami **Kâmûs-ı Türkî,** İstanbul 1317.
- Tuğlacı, Pars **Türkçe-İngilizce Bilimsel ve Teknik Terimler Sözlüğü,** İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2001.
- Unat, Faik Reşit **Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu,** TTK, Ankara 1984

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

20.05.1980 tarihinde Muğla'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Muğla'da tamamladı. 1998 yılında Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2003 yılında Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne bağlı Ortaöğretim Alan Öğretmenliği (Tarih) programında tezsiz yüksek lisans yaptı. Aynı yılın Aralık ayında Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2006'da **Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Muğlalı Devlet Memurları (1879-1909)** isimli yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edildi. 2006 yılı Eylül'ünde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. 2006 yılı Ekim'inde 35. Madde kapsamında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı.